Євген Чикаленко

Петро Стебницький

Листування

1901–1922 роки

Нужда шукати якогось
нашого наїзника. Чи нема у вас?
Тут ми звертаємось до всіх-кого та
маємо надію.

П. Стебницький, 4 квітня 1903 р.

Національна академія наук України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

Євген Чикаленко
Петро Стебницький

Листування
1901–1922 роки

Київ «Темпора» 2008

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,
протокол № 5 від 26 червня 2007 р.

Упорядники: *Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко*
Вступна стаття: *Н. Миронець, І. Старовойтенко*
Коментарі та покажчик: *І. Старовойтенко*

Науковий редактор: *І. Гирич*, кандидат історичних наук
Рецензенти: *В. Даниленко*, доктор історичних наук
Л. Дубровіна, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України

Упорядники висловлюють щиру подяку директору видавництва «Темпора» Юлії Олійник за надану можливість видати цю книгу.

Редактор: *Ірина Давидко*
Дизайн та верстка: *Марія Шмуратко*

Ч 60 Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901—1922 роки. // Упорядкування: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. Вступна стаття: Н. Миронець, І. Старовойтенко. — К.: Темпора, 2008. — 628 с.
ISBN 978-966-8201-41-7

У виданні на основі архівних матеріалів уперше публікується взаємне листування відомих подвижників української справи початку XX ст. Євгена Чикаленка (1861–1929) та Петра Стебницького (1862–1923) протягом 1901–1922 рр. У представленому корпусі документів переплелися різноманітні теми і сюжети: від громадсько-політичних, культурних, видавничих до особистих. Листи розкривають не лише зміст і характер українського руху, а й активну участь у ньому обох авторів, які, перебуваючи в Петербурзі (П. Стебницький) та в Україні (Є. Чикаленко), наполегливо і цілеспрямовано працювали над відродженням української преси та книговидання.

Книга становитиме інтерес для науковців, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історією України початку XX ст.

ББК 63.3(4Укр)6-8
УДК 94(477):82-6Чикаленко, Стебницький «1901/1922»

ISBN 978-966-8201-41-7

© 2008, Темпора

Зміст

Євген Чикаленко і Петро Стебницький
на спільному шляху до втілення національної ідеї 6

Листування Є. Чикаленка і П. Стебницького 1901–1922 років 25

Анотований покажчик імен та назв 520

Фотододаток 597

Євген Чикаленко і Петро Стебницький на спільному шляху до втілення національної ідеї

Кінець XIX — початок XX ст. в історію України увійшов як період становлення українського націєтворчого руху, що виявляв себе в заходах, спрямованих на пробудження зрусифікованого українства, доведення його самобутності та історичних прав на власне минуле, освіту, культуру, газетно-книжкове видавництво. Саме на цей час припала активна діяльність двох видатних громадсько-політичних діячів Є. Чикаленка і П. Стебницького. Вони офірували на українську справу та її поступ кращі роки життя, зуміли полюбити її не лише до глибини душі, а й до глибини власної кишені.

Українство Є. Чикаленка формувалося з юних років. Далі життя повело його такими стежками зустрічей і знайомств, що лише сприяли зміцненню національних почуттів. Після закінчення свого першого навчального закладу — приватного пансіону в Одесі, який запам'ятався хлопцеві дошкульними глузуваннями однокласників над його «мужичою мовою», Євген продовжив навчання в одеській приватній гімназії. Там тоді працювали незабутні педагоги — історик А. Андрієвський, учитель музики композитор П. Ніщинський та неперевершений лектор Л. Смоленський. Останнього Є. Чикаленко називав українським пророком, впливовим і шанованим учителем, який сформував своїми лекціями не одного свідомого українця.

Хлопцеві пощастило відвідувати вечори одеської інтелігенції в домі директора гімназії Є. Соколовського, які часто зворушували його своєю атмосферою. Є. Чикаленко згадував, що, почувши там одного разу українську пісню, — її заспівував Л. Смоленський — він щиро розплакався. Про цей епізод, який залишив глибокий слід у його душі, Є. Чикаленко писав у «Спогадах»: «На мене вона (пісня. — *Н. М., І. С.*) зробила незвичайне враження, не мелодією, не змістом, а тим, що Смоленський, цей бог, якому всі поклоняються, співає мовою, за яку мене карали, ганьбили, перекривляли; мовою, якої я почав соромитись, хоч в душі любив, бо нею почав говорити, нею розмовляв з милими моєму

серцеві перешорськими хлопчиками-пастушками»[1]. Далі було знайомство на тих же вечорах з «Тарасом Бульбою», «Вечорами на хуторі біля Диканьки», віршами Т. Шевченка та народними оповіданнями Марка Вовчка. А в невідступних дитячих фантазіях про відважних, легендарних запорізьких козаків хлопець мріяв відродити волелюбну козаччину.

Закінчивши гімназію, Є. Чикаленко продовжує навчання в Єлисаветградському вищому земському реальному училищі І-го розряду. Там він познайомився і заприятелював з Миколою та Опанасом Тобілевичами. Часто буваючи у них в гостях, вбирав у себе українські традиції, що плекалися в родині майбутніх талановитих драматургів і акторів. У Єлисаветграді вперше побачив українські вистави «Назар Стодоля», «Наталка Полтавка», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Гаркуша» за участю І. Карпенка-Карого та М. Кропивницького.

Під час канікул Є. Чикаленко разом із двоюрідною сестрою Настею записує українські народні пісні, приказки та слова місцевого діалекту. Зібрані матеріали побачили світ у Києві 1904 р. під назвою «300 народних пісень» завдяки видавництву «Вік». У Перешорах читає сільським парубкам «Кобзар», твори П. Куліша, Марка Вовчка. Як сам потім стверджував, у єлисаветградський період його стихійні національні почуття сформувались у свідомі й залягли в душу на все життя. Тоді ж Євген знайомиться і з ідеями російських народників, членів організації «Чорний переділ», але ті популярні течії його не привабили, про що свідчать такі рядки: «Коли товариші мої мріяли безпремінно про Волгу, де агітував Рахметов, я думав тільки про працю на Україні серед свого народу»[2].

Після закінчення Єлисаветградського реального училища Є. Чикаленко 1878 р. вступає до Московської Петровсько-Розумовської рільничої академії, але навчається там недовго, оскільки незабаром її було закрито у зв'язку зі студентськими заворушеннями. Тому він переїздить до Харкова і вступає там вільним слухачем на природничий факультет університету. Три роки Є. Чикаленко вивчає агрономію і пише першу свою популярну брошуру українською мовою про агрокультуру кукурудзи. На жаль, книжка так і не побачила світу.

У Харкові Євген активно включається в студентське громадське життя, стає членом радикального гуртка, або української драгоманівської громади, котру очолював В. Мальований, відомий прихильник М. Драгоманова. Саме за участь у ній Є. Чикаленка було заарештовано, виключено з університету й вислано під гласний нагляд поліції у провінційну місцевість із забороною відвідування великих міст — Петербурга, Москви, Києва та Харкова. Місце заслання Є. Чикаленко обирав сам: це були Перешори, де він прожив 5 років без виїзду спочатку під гласним, а потім ще 5 років — під негласним наглядом поліції.

Початком нового періоду життя став переїзд 1894 р. до Одеси і вступ до тамтешньої української Громади — однієї з двох Громад, які тоді існували

в Україні. Засновано її в 1870-ті роки відомими українцями міста — Л. Смоленським, М. Климовичем, М. Боровським, А. Крижановським, і була вона хоч і нечисленною (нараховувала менше 30 осіб), але згуртованою і надійною, завдяки чому існувала до 1917 р. До неї входили, за словами Є. Чикаленка, переважно гімназисти й учителі, яких об'єднувала любов до українства, незалежно від політичних поглядів і соціального походження.

Основною справою Одеської Громади була праця словникової комісії, яка впорядковувала матеріали для чотиритомного російсько-українського словника, що вийшов у Львові в 1893–1896 рр. як «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки.

Є. Чикаленко підкреслював велике значення цієї Громади у справі гуртування українців і зміцненні національної ідеї. У «Спогадах» він писав, що її члени приходили на засідання із сім'ями, обговорювали події українського культурного життя, слухали новини з Галичини, Києва та інших міст, знайомилися з книжковими виданнями. Неофіційний голова Одеської Громади, її фактичний ідеолог Л. Смоленський вважав, що Київська й Одеська Громади мали через Кирило-Мефодіївське братство «преємственний зв'язок з тими українськими братствами, що колись врятували Україну від полонізації», а Громади, за його пророкуваннями, мали врятувати Україну від «московського ярма»[3]. Тобто історичним аналогом Громад діяч вважав середньовічні православні братства, які виконали велику місію у справі збереження національної ідентичності. Подібні ж завдання він покладав і на сучасні йому Громади та бажав їхнього чисельного зростання й заснування у всіх українських містах.

Важливим етапом для Є. Чикаленка став переїзд 1900 р. до Києва. За словами Д. Дорошенка, Євген Харлампійович тоді «з головою впірнув в українську громадську діяльність, з того часу його життя зробилось нероздільною частиною українського національного руху»[4]. Він вступив до Старої Київської Громади, яку знав ще з початку 1880-х років, коли приїздив до Києва влаштовуватися вільним слухачем на природничий (природописний) факультет Київського університету і був запрошений В. Антоновичем у словарну комісію Громади. Є. Чикаленко органічно увійшов до активу організації, постав серед ініціаторів завершення Громадою багаторічної праці над упорядкуванням матеріалів словника української мови. Саме на його пропозицію звернулись до Б. Грінченка з проханням завершити словникову працю й нарешті видати її[5].

Іншою важливою громадською справою для українців Києва було підтримання часопису «Киевская старина», який видавався Громадою і з 1897 р. отримав дозвіл на публікацію творів української белетристики. Є. Чикаленко стає одним із прихильників і популяризаторів журналу, дбає про поліпшення якості публікованих у ньому творів, зростання літературних сил, збільшення кількості передплатників. Він ініціює конкурси на

краще написану історію України або український історичний роман і виділяє для преміювання авторів 1000 крб. зі своїх власних заощаджень, надає кошти для оплати авторських гонорарів.

Євген Харлампійович неодноразово звертався до однодумців з проханнями заохотити до творчої співпраці з журналом письменників з різних міст України, бо, наприклад, писав І. Липі в Одесу 1900 р.: «Поможіть мені, голубе, з'єднать при «К[іевской] Ст[арині]» все, що може держать в руці українське перо, говоріть, пишіть до всіх наших письменників, котрих знаєте особисто; нехай вони забудуть особисті рахунки; нехай підуть на компроміси, аби скупитись, показать молоді, що ми не одживаєм віку, а ще вступаєм в життя»[6].

Київська оселя Є. Чикаленка на вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 56 (тепер вул. Саксаганського, будинок не зберігся) з початку XX ст. стає центром громадсько-політичної і культурної праці, всеукраїнським осередком. У ній традиційно проводилися зустрічі членів українських Громад, згодом партійні з'їзди, у тому числі й Товариства українських поступовців, що народилося при активній участі як Є. Чикаленка, так і П. Стебницького. Як правило, духовні родичі збиралися на нелегальні з'їзди у Великодні або Різдвяні свята. Ці події історичного значення називалися в родині Є. Чикаленка «хатньою революцією». Вони супроводжувалася «мобілізацією стільців, столів та самоварів, варенням та печенням у кухні»[7].

Подібні заходи мали на меті об'єднати й згуртувати українців та донести ідеї національного відродження в усі куточки України. І так було протягом майже двох десятиліть. У травні 1917 р. М. Павловський — редактор «Ради» (1907–1912), який мешкав тоді в Є. Чикаленка, писав йому: «В Вашій господі на Благовіщенській вулиці гуде тепер як в уліку. [...] Комітети, засідання, збірки майже щодня»[8].

М. Єреміїв, представник молодшого покоління українців, також у спогадах про Центральну Раду писав, що з вибухом революції в Києві оселя Є. Чикаленка стала тимчасовим центром українського політичного життя. Саме там він познайомився зі старшими українцями — С. Єфремовим, Д. Дорошенком, П. Понятенком, М. Синицьким[9].

Переїхавши до Києва, Є. Чикаленко намагався зібрати до осередку культурного життя України якомога більше свідомих діячів, бо сповідував принцип: «Хоч невелике придбання, а все ж ще одна людина в Києві». У 1900 р. він запрошує з Чернігова до Києва подружжя Грінченків, 1909 р. вживає заходів для працевлаштування в Києві О. Олеся та його дружини, наполягає на переїзді з Полтави до Києва громадсько-культурного діяча та прихильника «Ради» Л. Жебуньова, з Одеси — талановитого публіциста А. Ніковського. Останній зізнавався, що якби не наполегливість Євгена Харлампійовича, то, можливо, він залишився б в Одесі та працював звичайним учителем, ніколи

не досягнувши того, що мав, тобто не став би популярним журналістом, редактором, а згодом і громадсько-політичним діячем.

Особливістю українського руху початку XX ст. було й те, що утримувався він на кошти своїх же учасників, адже і видавнича справа, і безліч громадських заходів вимагали фінансової підтримки, але ж її не надавала жодна державна інституція. Тому джерелом видатків стали кошти жертводавців, до яких належав і Є. Чикаленко. Як уже зазначалося, він підтримував журнал «Киевская старина», допомагав і окремим українським письменникам — О. Кобилянській, А. Тесленку, В. Винниченкові. У 1902 р. його «до глибини кишені» захопила ідея М. Грушевського побудувати у Львові Академічний дім — гуртожиток для студентів з Наддніпрянської України, які навчались у Львівському університеті та політехніці. Меценат передав на цю справу значну на той час суму — 10 тис. крб. у 1902 р., 5 тис. — 1903 р.[10] та ще 10 тис. крб. — 1905 р.[11], усього 25 тис. Є. Чикаленко також фінансував організацію просвітницьких курсів у Львові в 1904–1905 рр.[12], матеріально підтримував видавничу діяльність петербурзького Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книг для народу.

Подвижницькі справи зблизили Є. Чикаленка з його однодумцем П. Стебницьким. Біографічних даних про дитячі та юнацькі роки П. Стебницького збереглося обмаль, бо, за словами О. Кониського, він був «людиною, застібнутою на усі гудзики», а тому про своє минуле майже ніколи не згадував. З офіційної автобіографії, написаної 1919 р., довідуємося, що народився Петро Януарійович у с. Гореничі Київського повіту в родині священика, середню й вищу освіту здобув у Києві. У 1872–1881 рр. навчався в Першій київській гімназії, яку закінчив зі срібною медаллю. 1881 р. вступив на фізико-математичний факультет Київського університету Св. Володимира, який закінчив 1886 р. зі ступенем кандидата математичних наук. Після здобуття фаху Петро Януарійович іде шляхом багатьох своїх сучасників. Не знайшовши відповідного заробітку в Києві, він їде шукати пристойну вакансію до Петербурга. Перші 3 роки читає приватні лекції, а з 1889 р. отримує посаду в Головному управлінні пошт і телеграфів. Згодом П. Стебницький починає друкувати у фахових виданнях нариси з економіки та соціальних питань. З 1893 р. стає співробітником журналу «Вестник финансов, промышленности и торговли», а з 1894 працює на посаді управителя його канцелярії. Вже перші нариси публіциста відзначилися грунтовністю й актуальністю проблем, які ним висвітлювалися. У своїх статтях він торкався економічних питань: особливостей торгівлі хлібом, цукрового виробництва, робітничого ринку та ін. З 1898 р. П. Стебницький актуалізує українське питання, опублікувавши статті на цю тему в «Санкт-Петербургских ведомостях» та «Южных записках»: «К полемике о малорусском языке» і «Литовский алфавит и малорусская литература». Вони популяризують ім'я публіциста в українських колах.

30 років П. Стебницький служив на посаді керівника комерційного відділу телеграфного агентства та чиновником особливих доручень у міністерстві фінансів. Служба була єдиним джерелом його доходів і матеріальної незалежності, а весь позаслужбовий час заповнювали видавничі та громадські справи.

З кінця 1890-х років П. Стебницький прилучається до української справи й фактично стає провідником Петербурзької Громади, одним із засновників, секретарем (1903–1906) і головою (1909–1916) Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг українською мовою, яке поклало початок популяризації української книги. Він був співредактором першого й другого повних видань «Кобзаря» за редакцією В. Доманицького, альбому з малюнками Т. Г. Шевченка, енциклопедичного видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем». П. Стебницький — серед активних членів петербурзького осередку Товариства українських поступовців, організаторів та постійних членів Товариства ім. Т. Г. Шевченка для допомоги молоді з України, котра навчалась у С.-Петербурзі. Він причетний до гуртування в парламентські фракції українських депутатів I та II Державних дум. Як позафракційний член входив до комісії для складання законопроекту про запровадження української мови в школи, був членом академічної комісії для перекладу Святого Письма українською мовою, виданого в 1907 р.

Один з найближчих приятелів П. Стебницького, О. Лотоцький, який спільними стежками пройшов з ним пліч-о-пліч 17 років наполегливої праці, так характеризував його значення для українського руху: «Всі свої багаті здібності оддав Стебницький на службу українській справі. Такими людьми справа держиться, — це дійсно той євангельський Петро-камінь, міцна основа всякої справи. [...] Коли б не було у нас Стебницького, не мали б ми багато з того, що маємо»[13].

Подібну характеристику громадянській позиції П. Стебницького дав і наш сучасник А. Болабольченко, один з перших укладачів його біографічного нарису. Автор відзначав: «Усі тогочасні українські гуртки та громади в Петербурзі пов'язані з його ім'ям: жодне українське питання, що вирішувалося в столиці, не обминуло його. Українству віддавав він усе — силу, розум, кошти, яких надто не вистачало українському рухові, і навіть більше — саме життя»[14].

Саме за самовідданість, безвідмовність, скромність поціновував П. Стебницького Є. Чикаленко, відносячи його до типу дуже розумних людей. А таких, за словами А. Ніковського, «в грандіозній людській галереї Є. Х. Чикаленка було небагато: той талановитий, той заслужений, той корисний, той потрібний, милий, щирий, приємний [...] розумні були раховані на пальцях однієї руки»[15].

Перші враження від зустрічі з Петром Януарійовичем Є. Чикаленко описував у «Спогадах» так: «В перший же рік існування «Петербурзької Громади» до неї вступив Петро Януарович Стебницький, один з найвидатніших

і найвідданіших українських діячів, яких мені доводилося в своїм житті стрівати. [...] Маленький на зріст, з лисою головою, він був надзвичайно мовчазливою людиною, але певне, за таких і приказка народня повстала, що «хто мовчить, той двох навчить», а Стебницький навчав сотні людей. З того часу, як він вступив у «Петербурзьку Громаду», він став її керівником і був ним до кінця існування тої громади, тобто до 1917 р. Ним держалася та громада, він в ній найбільше працював»[16].

Українська Громада в Петербурзі була створена в грудні 1896 р., у дні святкування 35-літнього ювілею літературної діяльності Д. Мордовця. Є. Чикаленко описував цей важливий епізод українського руху так: «Перебалакавши з людьми, наміченими в громаду, ми умовились і другого дня у Леонтовича зійшлися: Волянський, Солодило, Білиловський, Бородай і я, всього з господарем шість душ. Всі присутні знали давно про існування громад у Києві та Одесі, а Білиловський оповів, що й у Харкові теж часто збираються старі українці у д-ра Олександрова, але не регулярно, бо організованої громади там нема. Всі зібрані визнали конечним заснування в Петербурзі організованої сталої громади і постановили, що від того дня вона вже існує. [...] З того часу «Петербурзька Громада» існувала і працювала для відродження України, аж до большевицької революції, після якої всі члени її повиїздили на Україну»[17].

Отже, безпосередня причетність Є. Чикаленка до народження ще однієї української Громади та активне членство в ній П. Стебницького стали тією основою, на якій сформувалися багаторічні приятельські стосунки та спільні ідеї. До того ж ці відомі постаті мали багато подібного в характерах. Обом була притаманна скромність, безкорисливість, жертовність, здатність до співчуття, взаємної підтримки і допомоги. Є. Чикаленко в одному з листів так висловився з приводу їхніх стосунків: «Тягне нас одно до одного, бо у нас багато є спільного — ні Ви, ні я ніколи не ставили свого я во главі угла, як кажуть не ставали на диби»[18]. Обидва не мали амбіцій щодо своєї ролі й місця у громадських справах, не боролися за «булаву», а працювали сумлінно і з великою віддачею на реальнии результат.

Так, Є. Чикаленко був одним з найпопулярніших авторів Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книг для народу завдяки своїм славнозвісним брошурам «Розмови про сільське хазяйство», які там перевидавались багатотисячними накладами. П. Стебницький підтримав ідею Є. Чикаленка популяризувати агрономічні знання серед селянства саме в такій формі. Він пропонував поповнювати серію новими темами, оскільки цензура не чинила особливих перешкод і перша брошура, «Чорний пар та плодозмін», була схвалена вченим комітетом міністерства землеробства і допущена міністерством народної освіти в бібліотеки початкових училищ і народні читальні. Діячі були причетними до заходів для отримання дозволу на видання Святого Письма українською мовою та повного «Кобзаря» Т. Шевченка.

Наступною важливою справою українського руху, яку також започаткували обидва діячі, було заснування української щоденної газети. На неї покладалися великі надії у справі національного просвітництва й поширення ідей українського руху. Є. Чикаленко з 1903 р. клопотався про отримання дозволу на її випуск, але тривалий час це не давало позитивних результатів[19]. Київська адміністрація вважала програму проектованого видання занадто радикальною і навіть такою, що суперечила засадам державного ладу Російської імперії та її законам, — а фактично всіляко намагалася не допустити виходу українського друкованого органу, навіть у той час, коли по Росії в дні конституційних свобод 1905 р. безперешкодно ширилися революційні прокламації й дешеві газети російською мовою.

Та все ж численні перепони таки було подолано, і перший номер щоденної української газети «Громадська думка» (з вересня 1906 р. виходила під назвою «Рада») побачив світ 31 грудня 1905 року. Але перед видавцями й засновниками газети постали проблеми, від вирішення яких залежав сам факт її існування. Видання потребувало солідних коштів, досвідчених працівників редакції, професійних журналістів, талановитих дописувачів. Слід було чітко визначити тематичний і соціальний напрями, які б стали запорукою популярності газети, обрати правопис, найдоступніший і найпривабливіший для читача, адже усталеного й уніфікованого його в тодішніх умовах функціонування української мови ще не було.

Найважчий тягар газетних справ узяв на себе видавець Є. Чикаленко. Він запевняв однодумців, що має намір вести газету «до загину», до повного вичерпання матеріальних і моральних сил, керуючись переконанням, «що без щоденної газети нам жити не можна. Коли не буде газети, то не варто нам п'ястись за людьми; приходиться махнути рукою на все, що досі робилось, про що марилось, і відмовитись навіть від нації...»[20]. Український пресовий орган стає змістом життя Є. Чикаленка, його болями і радощами, адже фактично видавець не відокремлював себе від «Ради» і ставлення сучасників до неї сприймав як особисте, бо писав: «Я себе від газети не відділяю — хто ворог нашій газеті, той ворог і мені»[21].

Видавничу діяльність Є. Чикаленка без перебільшення можна вважати зразком самовідданого служіння справі історичного значення. Адже йому доводилося не лише докладати щороку на газетні витрати величезні кошти (від 5 до 10 тис. крб.), а й вирішувати інші проблеми: шукати передплатників, запрошувати до співробітництва відомих письменників та публіцистів, реагувати на критичні зауваження, які звідусіль надходили на адресу редакції українського щоденника і, нарешті, протистояти адміністративному тиску, цензурним переслідуванням. Є. Чикаленко мусив фільтрувати газетні матеріали, а дописувачів просив оминати дражливі теми, щоб не підводити видання під штрафи, від яких воно й так постійно потерпало, адже виходило

в умовах самоуправства київської адміністрації та «свободи слова», яка не допускала до публікації навіть того, що раніше дозволялося цензурою.

Як свідчить мемуарна й епістолярна спадщина Євгена Харлампійовича, перед газетою напередодні кожного видавничого року під тиском постійних проблем та невизначеностей поставала дилема — бути чи не бути. Другий варіант Є. Чикаленко взагалі вважав недопустимим, бо закриття «Ради» прирівнював за своїм значенням до поразки, гіршої за ту, що її українське військо під проводом Б. Хмельницького зазнало 1651 р. під Берестечком. Видавець писав відомому історикові-аматору М. Аркасу 1906 р. в Миколаїв: «Я ж не можу собі уявити тепер Україну без газети. Стільки років добивались скасування закону [18]76 р., проклинали його творців і оборонців, а коли сей закон скасовано, то виявилось, що ми самі нікчемні, що ми самі не можемо вести навіть одної газети на всю Україну. [...] Це такий сором буде, що хоч од нації одказуйся і тікай безвісти!»[22]. Згортання видавничої діяльності особисто для себе Є. Чикаленко вважав духовною смертю, яка означала, що він зречеться всякої громадської діяльності та перейде у «первобытное состояние» сільського господаря, перебравшись із Києва до своїх маєтків, щоб людям у вічі не дивитися через той сором.

Є. Чикаленко вживає всіх можливих заходів, щоб український щоденник існував та набирав популярності. Заради цього він готовий був продати навіть придбані ним землі, бо писав відомому громадському діячеві й бібліографу М. Комарову в 1906 р.: «У всякім разі я сього діла не покину, поки не позбуваю всіх земель, що прикупив. Як останеться у мене те, що получив у спадщину, тоді вже я скажу — годі!»[23].

У подоланні зазначених труднощів Євгену Харлампійовичу, безперечно, допомагали однодумці, які поділяли видавничі проблеми Ради», підтримували її фінансово, надсилали свої дописи, докладали зусиль для збільшення кількості передплатників. До таких і належав П. Стебницький — один з найпалкіших прихильників газети, моральна опора видавця. Як свідчать листи, в особливо складні періоди він допомагав виданню фінансами: пересилав 500 або 1000 крб. на газетні видатки, був серед активних дописувачів. Часто на шпальтах «Ради» з'являлися нариси, підписані його псевдонімом — П. Смуток. У них автор коментував ставлення урядових і неурядових російських кіл до українського питання, давав відсіч ворогам національного руху шляхом розвінчування їхніх постійних інсинуацій тощо.

З ініціативи П. Стебницького Петербурзька Громада допомагала «Раді» й таким чином: Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг продавало книжкову продукцію книгарні «Киевской Старины» за цінами, часто нижчими собівартості видань, і передавало залишки видань у книжках і грошах на користь газети. У 1911 р. П. Стебницький подарував «Раді» 1000 примірників збірки своїх публіцистичних статей «Під стелями Думи» та вживав інших заходів для того, щоб допомогти українському виданню.

П. Стебницького не залишала байдужим жодна газетна проблема. Він розділяв з видавцем її успіхи і невдачі, робив застереження і давав рекомендації, щоб зберегти «Раду», якій також відводив першочергову роль у націєтворчому процесі.

Обох діячів глибоко бентежили не лише зовнішні перешкоди у видавничому процесі, а найбільше — внутрішні, зокрема, брак передплатників, читачів та прихильників газети. П. Стебницький це явище пояснював вузькістю українського руху та його нечисленністю: він у той період був локалізований у кількох осередках, не мав виразної організації та виглядав як партійно-сектантський, а тому й «Рада» сприймалася як «об'єкт національної філантропії»[24]. Досвідчений громадський діяч вважав українців недозрілими для усвідомлення важливості існування власного друкованого органу, про що свідчило їхнє ставлення до «Ради». Ініціатори, розпочинаючи видання, сподівалися на його підтримку передплатниками, але наштовхнулися на несподівану байдужість та інертність останніх. Тому газета повинна була поширювати український рух, втягувати в його орбіту нових працівників і прихильників, які б завдяки їй приходили до усвідомлення свого українства. Отже, український друкований орган мав знайти й виховати собі читача, а для цього потрібні були немалі зусилля.

Йдучи у руслі завдань часу — поширювати ідеї українського руху, Є. Чикаленко і П. Стебницький намагалися пропагувати їх не лише через «Раду», а й у ході інших, часто спільних заходів. Вони представляли українське питання на всеросійських з'їздах, зустрічах з відомими російськими і європейськими політиками, намагалися втілити його у програми диспутів, що відбувалися у спільних українсько-російських колах, відобразити в демократичних російських часописах. І найголовнішою метою всіх цих заходів було доведення його природності та законності.

П. Стебницький стає популяризатором теоретичних засад українського руху, його публічним оборонцем від усіляких українофобських наклепів не лише в пресі та окремих публіцистичних брошурах, а й у спеціальних працях, йому присвячених. Однією з таких став «Украинский вопрос» (1914) — спільна з О. Лотоцьким праця, відповідь на резонансну книжку інспектора Київського тимчасового комітету в справах друку С. Щоголєва «Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма» (1912), яка мала на меті звернути увагу уряду на нібито сепаратистський характер українського руху. В «Украинском вопросе» автори пояснювали природу українського руху, його характер і логічність, спростовували вигадки опонента, працю якого сучасники влучно назвали «підручником для жандармів», «доносом на 500 сторінках».

Пером публіциста П. Стебницький доводив природність національного руху, пропагував його форми й називав першочергові завдання. На його думку, відродження українського друкованого слова і школи повинно було

стати основою для досягнення масовості руху. Діяч вважав, що «буквар української політики» слід починати із запровадження сільської національної школи та всестанових земств в Україні. За його прогнозами, ці інституції лише через півстоліття існування мали підготувати грунт для пропагування ідеї автономії та її поступового втілення. Під автономією поміркований П. Стебницький розумів культурний поступ населення та широку децентралізацію державного управління. Його позицію поділяв і поступовець Є. Чикаленко.

Обидва діячі дотримувалися толерантності у громадських взаєминах, прагнули згуртувати українців і протистояти будь-яким проявам індивідуалізму в спільних справах. Основним їхнім принципом була консолідація однодумців на всіх ділянках суспільної праці, як Києва, так і Петербурга. П. Стебницький бажав, щоб і під проханнями українців до Сенату та Синоду дозволити видання Святого Письма українською мовою і повного «Кобзаря» та вимогами скасувати конфіскацію на окремі книжки стояло якомога більше прізвищ, які б репрезентували інтереси широких верств української людності. Бо, на переконання обох діячів, запорука успіху національного відродження — масовість та згуртованість українського руху, а не розпорошеність його учасників, тобто ідеали, майже недосяжні для українців, оскільки їх неможливо було втілити навіть у вузьких гуртках, і від того загальна справа дуже потерпала, а нанівець було зведено не один задум. Є. Чикаленко і П. Стебницький стояли поза цими негативними явищами й робили все можливе для їх подолання.

Усі окреслені вище проблеми, безперечно, знайшли відображення в тематично багатому листуванні діячів, яке протягом 20 років служило місточком їхнього зв'язку, способом спілкування, засобом обміну думками, враженнями та рефлексіями. На сьогодні воно є унікальним джерелом для відтворення історичного полотна українського руху поч. XX ст., бо писалося його безпосередніми й активними учасниками.

Є. Чикаленко дорожив кореспонденцією П. Стебницького, а тому в ході жандармських обшуків, які проводилися в його оселях у 1914 р., дуже пильнував, щоб вона не потрапила до рук жандармів і не пропала безслідно, оскільки містила винятково цінний історичний матеріал. Тож попри всі перипетії історії, цей масив, як і масив листів Є. Чикаленка до П. Стебницького, зберігся, і сьогодні український читач може пересвідчитися в його інформаційному багатстві та непересічності окремих сюжетів.

У листуванні Є. Чикаленка цей корпус джерел вирізняється з-поміж інших повнотою збереженості й тематичним розмаїттям змісту. Останнє пояснюється як ідейною близькістю кореспондентів, так і браком їхнього безпосереднього спілкування, адже нагода побачитися випадала вкрай рідко — у кращому разі один раз на рік. Листи відправлялися з періодичністю в один тиждень, а то й частіше, коли справа громадського значення вимагала негайної підтримки чи обговорення.

У джерелах, ще досі не оцінених сповна, відобразилися сюжети більшості важливих історичних подій, що відбувалися в різних сферах українського громадського життя початку XX ст. Вони становили суть національного руху, адже тоді реальним був факт відсутності українського видавництва та неможливості навчання рідною мовою. У листуванні відтворено спільні заходи українців Києва і Петербурга для відродження цих прав та протистояння безпрецедентним імперським законам. П. Стебницький узгоджує з Є. Чикаленком питання про об'єднання зусиль у справі отримання дозволу на видання Святого Письма українською мовою, інформує Євгена Харлампійовича про видання повного «Кобзаря» Т. Шевченка, про плани Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг для народу та залучення до їх реалізації Є. Чикаленка.

У зазначених темах читач знайде багато неповторних моментів. Наприклад, дізнається про безпосередню причетність П. Стебницького до петербурзьких видань повного «Кобзаря» та його особисті заходи щодо реалізації книжки в Україні. П. Стебницький був членом видавничих комісій, які визначали види, наклади та вартість видань різних типів, зокрема, брав участь у засіданнях комісії, яка визначала ціну на «Кобзар» для річних передплатників газети «Рада». Очевидно, він зіграв свою роль у формуванні мінімальної вартості книжки, оскільки був найкраще поінформований про фінансові проблеми українського щоденника. Видно, що П. Стебницький клопотався й про третє видання «Кобзаря», шукаючи для нього відповідного видавця через киян.

Листи демонструють благодійництво видавців «Кобзаря»: передачу ними 500 його найдорожчих примірників Шевченківському комітету для реалізації ним книжки та передачі виручених коштів у фонд пам'ятника Т. Шевченкові. Читач побачить, як позначилась конфіскація «Кобзаря» на психологічному стані вразливого П. Стебницького, що відчував на собі подвійний тягар відповідальності: як співредактор і як голова Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг.

До тем, широко представлених в епістолярію, належить також обговорення сюжетів нереалізованих проектів, зокрема встановлення в Києві пам'ятника Т. Г. Шевченкові до 100-річчя від дня народження поета. У листах відображено активну участь українців російської столиці у зборі коштів, їхні заходи щодо включення до Об'єднаного комітету для спорудження пам'ятника окремих представників від київських українських інституцій, допомогу киянам у вирішенні конфліктних ситуацій з адміністрацією через знайомих петербурзьких високопосадовців. Листи відігравали роль зв'язкового ланцюжка між українською Громадою Петербурга в особі П. Стебницького та Об'єднаним комітетом і газетою «Рада» — основним інформатором київської громадськості про справу з пам'ятником — в особі Є. Чикаленка.

Обговорювалися й питання про новозасновані та діючі товариства, фонди, статути. Широке висвітлення отримала ідея українського діяча з Кубані С. Ерастова створити в Україні національний банк. Листування дає також біографічну інформацію про кореспондентів: їхні основні заняття, події особистого й родинного життя, стосунки з відомими сучасниками — однодумцями та опонентами. У листах фігурують у конкретних справах і людських якостях В. Леонтович, М. Грушевський, О. Лотоцький, Б. Грінченко, В. Науменко, А. Ніковський, П. Пелехин, С. Шелухин, С. Єфремов, В. Піснячевський, М. Аркас та багато інших.

Протягом 1906–1914 рр. найактуальнішою і найширше висвітленою в листуванні є видавничо-газетна тема. Вона відображає фактично всі проблеми видавця Є. Чикаленка, пов'язані з газетою «Рада», та шляхи їх вирішення, всебічну підтримку української щоденної газети П. Стебницьким. Крім «Ради», чимало місця відведено й іншим українським періодичним виданням: «Украинский вестник», «Рідна справа — думські вісти», «Рідний край», «Українська хата», «Слово», «Село», «Украинская жизнь». Згадуються й найпопулярніші книжково-брошурні видання, які виходили в Україні та за її межами.

У листах широко відображено бачення кореспондентами подій української революції. Є. Чикаленко у 1917–1918 рр. відійшов від активної участі в політичному житті, але уважно спостерігав за подіями, прогнозував їх наслідки та спілкувався з відомими політиками. П. Стебницький же до червня 1918 р. проживав у Петрограді. У липні 1917 р. тамтешня українська Громада призначила його представником Центральної Ради при Тимчасовому уряді, але реалізувати повноваження на цій посаді повною мірою не вдалося через відверте ігнорування російською владою українських вимог.

Після жовтневих подій 1917 р. Петро Януарійович вирішив залишити російську столицю, бо не сприймав більшовицької влади і вважав, що свої обов'язки «статс-секретаря у справах України» виконав повністю. У кінці 1917 р. він приїхав до Києва, але згодом повернувся в Петроград, оскільки був там головою Української Національної ради. Лише в червні 1918 р. П. Стебницький остаточно переїздить до Києва й одразу активно включається в політичну роботу. Він став постійним учасником українських зібрань, на яких обговорювалися важливі державні питання, наприклад, співробітництво з урядом П. Скоропадського, куди П. Стебницького було висунуто одним із кандидатів на посаду контролера[25].

Коли влітку 1918 р. між Гетьманом та представниками Національного союзу велися переговори про створення нового кабінету, кандидатуру П. Стебницького було запропоновано на пост прем'єр-міністра або державного секретаря[26]. У листопаді 1918 р. П. Скоропадський також пропонував П. Стебницькому сформувати кабінет та очолити його, але Петро Януарійович з певних причин відмовився.

16 липня 1918 р. П. Стебницького призначено сенатором адміністративного Генерального суду Державного сенату. У вересні 1918 р. він став головою Української мирової делегації (замість С. Шелухина) в українсько-російському переговорному процесі, що розпочався в травні 1918 р. в Києві. Як зазначав Д. Дорошенко, така зміна керівництва української делегації була більшовикам не на руку, бо вони розраховували, що з експансивним і запальним С. Шелухиним їм легше буде зірвати переговорний процес. Із спокійним же та урівноваженим П. Стебницьким цей варіант взагалі не проходив[27].

П. Стебницький брав активну участь і в переговорному процесі між Національним союзом та П. Скоропадським восени 1918 р. Як відомо, результатом тих переговорів стало входження п'яти українських міністрів до уряду Ф. Лизогуба, сформованого 18 жовтня 1918 р. Серед них був і Петро Януарійович. Ф. Лизогуб особисто запрошував його на посаду міністра, але згоду на неї П. Стебницький давав лише при умові українізації уряду[28].

Лише три тижні П. Стебницький перебував на посаді міністра народної освіти та мистецтва Української Держави (з 24 жовтня до 14 листопада 1918 р.). Але цей короткий час ознаменувався визначною подією: своїм підписом міністр П. Стебницький санкціонував відкриття Української академії наук.

Крім активної участі в державотворенні, П. Стебницький активно друкується в ЛНВ, «Книгарі», «Нашому минулому», «Новій раді», «Промені», «Громадському слові», упорядковує популярні збірки «Україна та українці», «Поміж двох революцій» та ін.

За листуванням також можна відтворити й особисті якості кореспондентів, особливості їхніх вдач, світоглядів, ідейних позицій та переконань, прослідкувати життєві обставини, сприятливі чи несприятливі для основної діяльності кожного зокрема. Особливо цінним це є щодо П. Стебницького, бо про нього маємо обмаль такої інформації. З листів помітно, що його психологічно пригнічували родинна невлаштованість, чиновницька служба, яку він вважав ярмом для своєї сентиментальної творчої натури. Своє петербурзьке життя Стебницький називав «собачим», а службові обов'язки — кайданами, які примушували його перебувати на чужині ради заробітку й не давали можливості для реалізації на омріяному полі діяльності — літературно-творчому. Почуваючи себе відірваним від України, Петро Януарійович нерідко ставився критично до своїх дописів, сумнівався в їх актуальності.

Листування виявляє й особисті взаємини Є. Чикаленка і П. Стебницького, в основі яких лежали симпатії, товариськість, розуміння та повага. Так, П. Стебницького завжди хвилювало самопочуття приятеля, його родинні справи. Є. Чикаленко якось зізнавався Петрові Януарійовичу, що саме в листах до нього бажав «вилити всю душу і жалі, як в особистому щоденнику», бо ближчої людини не мав. Тому й ділився з ним відверто і громадськими, й особистими проблемами, бо завжди знаходив у того

самотнього чоловіка, що носив у своїй душі якийсь ніким не розгаданий і нічим не розчинений Смуток (що й став його літературним псевдонімом), співчуття, душевну пораду й підтримку, яких не міг більше отримати ні від кого. Обох приятелів однаково тривожили паузи в їхньому епістолярному спілкуванні, які часом виникали через певні життєві обставини.

У пропонованому виданні вміщено листи, що охоплюють період з 1901 до 1922 р. Можливо, спочатку листування не було регулярним. Допускаємо, що не все з нього збереглося: на кілька листів П. Стебницького до Є. Чикаленка за 1901–1903 рр. немає відповідей останнього, хоча, за змістом, мали б бути. Не виключається й те, що ці листи могли вилучити у Є. Чикаленка під час обшуку 1909 р., хоча сам він не був у тому впевнений[29].

Кількома листами обмінялися приятелі й після 1919 р., коли Є. Чикаленко вже перебував на еміграції, а П. Стебницький — в Україні. Але це була не та Україна, про яку вони мріяли: дуже скоро більшовицька влада внесла Петра Януарійовича до свого довгого списку підозрюваних і неблагонадійних[30]. 7 березня 1919 р. в його київському помешканні на Тургенєвській, 65 провели обшук, у ході якого вилучили особисті документи та книги, господаря ж заарештували й помістили в камеру зі злочинцями. Ця подія схвилювала наукову громадськість Києва, бо про долю арештанта клопоталися комісаріати народної освіти й закордонних справ (їхні представники зверталися до Київської надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією і службовими злочинами при Київському виконкомі), зібрання Всеукраїнської академії наук. Усі вони доводили безпідставність арешту П. Стебницького та просили негайно його звільнити[31].

Про листування П. Стебницького і Є. Чикаленка початку 20-х років згадувала старша дочка Євгена Харлампійовича — Ганна Чикаленко-Келлер[32]. Зокрема, писала, що батько в листах до неї повідомляв про зацікавленість П. Стебницького його життям на чужині, на що Чикаленко з характерною дотепністю відповідав, що живе в еміграції, як «гробак у солодкій моркві, а вдома [жив] — як гробак у гіркім хріні». На жаль, цих листів, які б мали бути в Україні, не виявлено.

Історикові В. Верстюку вдалося виявити у фонді Є. Чикаленка (№ 86), що зберігається в Музеї-архіві ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук у Нью-Йорку, лист П. Стебницького до Є. Чикаленка за 10 серпня 1922 р., який теж включено до цього видання. Як видно зі змісту, він був відповіддю на лист Є. Чикаленка й пересилався йому як «мала записочка» разом з листом від С. Єфремова. Очевидно, це була остання кореспонденція, бо П. Стебницький взимку 1923 р. тяжко хворів, а в березні його не стало.

Отже, основний масив епістолярію за 1901–1918 рр. добре зберігся. Він нараховує 360 одиниць взаємної кореспонденції. Оригінали листів зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України

ім. В. І. Вернадського у кількох фондах: листи Є. Чикаленка у ф. ІІІ, (№№ 52889–53079) та кілька у фонді 244 — особовому фонді П. Стебницького (№№ 347–349); листи П. Стебницького у фонді 44 — газети «Рада» (№№ 667–836) та один у фонді І (№ 35745).

Серед кореспонденції Є. Чикаленка виділяємо: 1) листи, написані на офіційних бланках з відбитком у лівому кутку: «Редакція та головна контора газети «Рада», її адресою і телефоном, 1 лист — на бланку з печаткою «Экономия Е. Чикаленко. Завод упряжного сорта лошадей и серого скота» (№52980); 2) листи на звичайних аркушах паперу; 3) поштові листівки. Адресовано кореспонденцію в основному зі станції Мардарівка, що знаходилася поблизу родинного маєтку Є. Чикаленка — с. Перешори, у той час Ананьївського повіту Херсонської губернії, з Києва, Кисловодська (листівки) та із с. Кононівка Пирятинського повіту Полтавської губернії. Листи й листівки написано чорним чорнилом, розбірливим почерком, який легко читається.

Уся кореспонденція Є. Чикаленка датована, за винятком кількох листів та однієї листівки, які довелося датувати за змістом: лист № 53072 відноситься до 1908 р., № 53073 — 1910 р. та № 53074 — 1906 р. Авторська дата, як правило, ставилася перед початком листа, у правому його кутку.

Кореспонденція П. Стебницького включає: 1) листи, написані на аркушах паперу з водяними знаками, які чітко відбиваються посередині сторінок. Такою є переважна більшість листів. Частина їх — на офіційних бланках видавничого товариства з відбитком у лівому кутку «Правление Благотворительного Общества издания общеполезных и дешевых книг»; 2) листівки марковані або з наклеєними марками чи фотографіями; 3) закриті листівки. Усі поштові відправлення також написані чорним чорнилом, хоч і дрібним, але здебільшого розбірливим почерком. Переважно кореспонденція адресована з Петербурга, кілька одиниць — із Києва, Кисловодська та Кононівки.

П. Стебницький датував листи по-різному: писав дату або перед початком тексту в правому кутку, або в самому його кінці, іноді не додаючи року. У багатьох випадках рукою адресата (олівцем) дату перенесено на початок листа, а також дописано роки в неповних датах. Один лист за 14 лютого 1903 р. (№ 670) датований хибно, бо зі змісту видно, що то не 1903, а певне, 1913 р., бо в ньому йдеться про газету «Рада» та проблеми журналу «Украинская жизнь», які виникли саме того року.

За рівнем інформаційної насиченості на перше місце ставимо листи. У листівках же й закритих листах автори, як правило, або попереджали про свої приїзди, або коротко повідомляли про якусь невідкладну справу, що вимагала негайного вирішення.

Переважна більшість джерел вводиться в науковий обіг уперше. Раніше у збірнику «Т. Г. Шевченко в епістолярії Відділу рукописів» були опубліковані фрагменти листів Є. Чикаленка до П. Стебницького за 31 жовтня 1907 р., 20 січня, 19 квітня 1913 р., 31 січня та 6 березня 1914 р.[33], що стосувалися

шевченківської тематики, також повністю опубліковано листування за 1917 р.[34] Окреме дослідження присвячено і джерелознавчому оглядові цього масиву епістолярію[35], корпусне ж видання джерел здійснюється вперше.

* * *

У публікації листів авторську дату і місце написання розташовано так, як в оригіналі. Незалежно від наявності в листі авторської дати, вказівку упорядників на час і місце написання листа (якщо воно зазначене в його тексті) подано курсивом над авторським текстом праворуч. Якщо дата написання або відправлення листа встановлені упорядниками за змістом, за поштовим штемпелем або за датою, написаною олівцем рукою Є. Чикаленка на листах П. Стебницького (це могла бути дата одержання листа), то вони подані в квадратних дужках.

У квадратних дужках також розкриваються авторські скорочення і непрочитані фрагменти тексту, які позначено астериском у підрядкових примітках. У примітках після кожного листа подана легенда (місце його зберігання) та його особливості: бланк, форма відправлення (якщо це не звичайний лист) — листівка, закритий лист, адреса, помітки в тексті тощо. Оригінальність тексту в примітках не фіксувалась, оскільки всі листи подано за автографами. У коментарях після листів розкривається зміст подій, про які йдеться, розшифровуються імена та назви, які докладніше пояснюються в анотованому покажчику імен та назв. У цьому покажчику прізвища загальновідомих осіб коментуються коротко, натомість маловідомі або майже невідомі прокоментовані по можливості ширше.

Упорядники не робили жодних купюр чи стилістичного редагування авторських текстів листів, намагалися максимально зберегти особливості авторської лексики. Зміни відповідно до сучасних правописних норм внесено в таких випадках:

— написання слів разом, окремо, через дефіс (**раз у раз** замість **разураз** у авторському тексті, **якщо** замість **як що**, **такий же** замість **такий-же** і т. п.);

— вживання апострофа та м'якого знака (**п'єса** замість **пьєса**, **лікар** замість **лікарь** і т.п.);

— написання слів іншомовного походження (**белетристика** замість **беллетристика**, **інституція** замість **інстітуція**, **архів** замість **архив** і т. п.);

— написання префіксів **роз-**, **з-**, а також слів: **її** замість **иї**, **тії** замість **тіи**, **інші** замість **инші**, **зима** замість **зіма**, **жодний** замість **жадний**, **брошура** замість **брошюра**, **існує** замість **істнує**; літера **щ** замінена літерою **ш** у словах типу **тісніше** (замість **тісніще**), **раніше** (замість **раніще**) та буквосполученням **жч** у прикметниках вищого та найвищого ступеня (**найближчі** замість **найблищі**).

Крім того, переважно в тих позиціях, де через розділові знаки можливе подвійне тлумачення змісту, пунктуацію в листах виправлено відповідно

до сучасних норм. За сучасним правописом подано також написання текстів російською мовою. Оскільки в авторських текстах назви творів, газет, видавництв тощо писалися в лапках і без лапок, у публікації вони подані в лапках. Вживання великої літери в цих випадках збережено.

Принагідно упорядники висловлюють подяку директорові Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Л. Дубровіній та д. і. н. В. Верстюку за надані архівні матеріали; старшому науковому співробітнику Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України І. Гиричу, науковому співробітнику Музею історії м. Києва Д. Малакову, директорові Історико-меморіального музею Михайла Грушевського С. Паньковій, журналістові М. Чабану за надані наукові консультації; директорам Державних архівів Полтавської та Черкаської областей Г. Білоус і Т. Клименко за вичерпні інформаційні відповіді на наші запити, які дали можливість встановити і подати інформацію про маловідомих діячів Умані й Полтавщини, що згадувалися в листах; Ю. Горбач, К. Миронцю, Ю. Середенко, І. Ткаченку за допомогу в копіюванні та комп'ютерному наборі текстів. Висловлюємо щиру подяку й усім тим, хто причетний до видання цієї книги.

Надія Миронець
Інна Старовойтенко

[1] Євген Чикаленко. Спогади (1861–1907). — К., 2003. — С. 71.

[2] Там само. — С. 77

[3] Там само. — С. 151–152.

[4] Дорошенко Д. Євген Чикаленко (1861–1929). Його життя і громадська діяльність. — Прага, 1934. — С. 36.

[5] Лист Чикаленка Є. Грінченку Б. 20 жовтня 1901 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), ф. III, № 39970.

[6] Лист Чикаленка Є. Липі І. 12 січня 1900 р. // Державний архів Одеської області, ф. 164, оп. 1, спр. 11, арк. 16

[7] Чикаленко Ганна. Матеріяли до біографії Євгена Чикаленка (З нагоди річниці смерті) // Євген Чикаленко. Спогади... — С. 351.

[8] Лист Павловського М. Чикаленку Є. 16 травня 1917 р. // ІР НБУВ, ф. І, № 35653.

[9] Єреміїв М. За лаштунками Центральної Ради (Сторінки зі спогадів) // Український історик. — Нью-Йорк, 1968. — Ч. 1–4. — С. 94–104.

[10] Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 25 жовтня 1903 р. // Центральний державний історичний архів, м. Київ (далі — ЦДІАК), ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 22–23.

[11] Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 19 вересня 1904 р. // Там само, арк. 36–37 зв.

[12] Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 28 червня 1904 р. // Там само, арк. 33–34 зв.

[13] Лотоцький О. Українська колонія в Петербурзі // Хроніка 2000.— К., 2003. — С. 661–662.

[14] Болабольченко А. Три долі. Біографічні нариси. — К.: Літопис, 1999. — С. 42.

[15] Там само. — С. 49.

[16] Чикаленко Є. Спогади. — К., 2003. — С. 173–174.

[17] Там само. — С. 173.

[18] Лист Чикаленка Є. Стебницькому П. 14 жовтня [1907 р.] // ІР НБУВ, ф. ІІІ, № 53073.

[19] Старовойтенко І. М. Листи Євгена Чикаленка до Миколи Аркаса // Праці центру пам'яткознавства. — К., 2005. — Вип. 8. — С. 241.

[20] Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 20 жовтня [1906] р. // ЦДІАК, ф. 1235, оп. 2, спр. 822, арк.182–183 зв.

[21] Євген Чикаленко. Щоденник (1907–1917). — К., 2004. — Т. І. — С. 18.

[22] Лист Чикаленка Є. Аркасові М. 26 жовтня [1906 р.] // Державний архів Миколаївської області, ф. 468, оп. 1, спр. 25, арк. 18.

[23] Лист Чикаленка Є. Комарову М. 22 листопада 1906 р. // Відділ рідкісних видань та рукопису Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького, ф. 28/9, арк. 70.

[24] Лист Стебницького П. Чикаленку Є. 8 вересня 1907 р. // ІР НБУВ, ф. 44, № 676.

[25] Чикаленко Є. Щоденник (1918–1919). — Т. ІІ. — К.: Темпора, 2004. — С. 119.

[26] Там само. — С. 123.

[27] Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920-і рр.). — К.: «Темпора», 2007. — С. 288–289.

[28] Чикаленко Є. Щоденник (1918–1919). — К.: Темпора, 2004. — Т. ІІ. — С. 138.

[29] Лист Чикаленка Є. Стебницькому П. 17 січня 1909 // ІР НБУВ, ф. ІІІ, № 52916.

[30] «Дело Киевской Губернской Чрезвычайной комиссии по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и преступлениями по должности при Киевском исполкоме» // Центральний державний архів громадських об'єднань, ф. 263, оп. 1, № 53039.

[31] Там само, арк. 7, 9, 10.

[32] Чикаленко Ганна. Матеріяли до біоґрафії Євгена Чикаленка (З нагоди річниці смерті) // Євген Чикаленко. Спогади... — С. 341.

[33] Т. Г. Шевченко в епістолярії Відділу рукописів. Збірник неопублікованих і маловідомих листів. — К., 1966. — С. 273, 376, 392, 419, 429.

[34] Миронець Н. З епістолярної спадщини громадсько-політичних діячів України (1917 р.). Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком та П. Я. Стебницьким // Український історичний журнал. — К., 1997. — № 5. — С. 119–135; № 6. — С. 103–122.

[35] Старовойтенко Інна. Листування Є. Х. Чикаленка з П. Я. Стебницьким як історичне джерело // Археографічний щорічник. — Київ–Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2004. — Випуск 8/9 — С. 112–138.

Листування

1901-1924 роки

№ 1 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

4 квітня 1901 р.

Милостливый Государь Евгений Харлампиевич!

Правление «Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг» имеет честь уведомить Вас, что им получены — как препровожденная Вами от имени неизвестного жертвователя тысяча рублей, так и присланные нотариусом Комаровым от Вашего имени пятьсот рублей, — на издание книг на малорусском языке.

Принося Вам свою искреннюю признательность за крупное пожертвование и за содействие к получению обществом субсидий от неизвестного жертвователя, Правление покорнейше просит Вас передать сему последнему глубокую благодарность общества, присовокупляя, что столь яркие выражения сочувствия к задачам «Благотворительного общества», несомненно, послужат для него серьезною нравственною поддержкою и важным стимулом к дальнейшему успешному развитию своей деятельности.

Председатель Д. Мордовцев.

Секретарь П. Стебницкий.

[На лівому полі першої сторінки внизу написано:]

Его Выс[окоро]дию Е. Х. Чикаленку.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 667. Лист на бланку: Правление Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг. 4 апреля 1901 г. С.-Петербург № 24.

Аркуш розірваний посередині.

№ 2 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

14 серпня 1901 р.

14 / VIII [1]901

Дорогий Євгене Харлампович!

Велике і щире спасибі Вам, що так сердешне віднеслись до моєї пригоди і так хутко зібрались допомогти мені. На жаль, Вол[одимир] Мик[олайович], якому я зараз же з Петербургу написав про становище річей, не сповістив Вас, як я його просив, щоб Ви не турбувались писати до земляків. Тим-то, поки що й вийшли заходи

даремні, — бо я своєї посади не стратив, а лиш офіціяльне становище*. Правда, се значно похитнуло взагалі грунт під моїми ногами, і я не дуже певний, що мені в одну добру годину не скажуть: «Знаєте що, добродію, забирайтесь-но краще від нас зовсім», але поки що я не маю рації відриватись від звичної праці, а коли б і прийшлось, то все ж попереду усього шукатиму нового діла тут же, в Петербурзі. Що мене не збираються висилати з Петербургу[1], — оце для мене найважніше, — бо тоді б справді прийшлось би взятись за перше, що трапилось би, не перебіраючи ні містом, ні місцем. Може, колись таки доведеться просити Вашої запомоги, але тепер, поки що, я найбільше радий тому, що не примушений сідати землякам на шию... Ще раз сердешне дякую Вам, друже любий.

Чи одібрали Ви, нарешті, Ваші авторські примірники «Винограду»? Грибинюк давненько вислав.

Тут така думка, що мені, як з урядового боку скомпромітованому, не добре зоставатись секретарем видавничого товариства[2]; се активна роля, яку повинна займати людина зовсім чиста і певна. Треба обміркувати — і, може, на перших зібраннях передам секретарство д[обродієві] Лотоцькому[3].

Коли будете в Київі, нагадайте там, щоб скоріше вияснили умови, які треба поставити Марксу, якби він узявся видати ілюстрованого «Кобзаря». Та нехай відпишуть.

А чи не думаєте часом заглянути до Петербургу сею зімою? От, наприклад, в грудні тут природописно-лікарський з'їзд[4], з виділом статистики, — то, може, що буде цікаве. Та й так, взагалі, — Ви ж таки давно в нас не гостювали.

А поки що — бувайте здоровенькі. Щиро бажаю Вам усього найкращого і міцно стискаю Вашу руку.

Ваш П. С[тебницький]

Шановній родині Вашій моє щире вітання.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 668.

[1] Є. Чикаленко у «Спогадах» так розповідав про цю подію: «Коли 1903 року кілька професорів та громадських діячів, між якими був і Стебницький, подали цареві Миколаєві II протест проти немилосердного биття поліцією студентів на вулицях в Петербурзі, то цар на тому протесті написав: «Нахалы!» і звелів вислати усіх, хто підписав протест, з Петербурга. З того часу тих протестантів, сміючись, називали «лейбнахалами». Міністр фінансів Вітте, високо цінячи Стебницького, виклопотав, щоб його не було вислано, а тільки

* За підпис на протесті проти биття нагайками студентів П[етра] Я[кларійовича] увільнили з державн[ої] служби, але зоставили на тій же посаді «по вольному найму» [Пояснення Є. Чикаленка].

звільнено з державної служби, залишивши на тій же посаді приватним урядовцем [...]» (Чикаленко Євген. Спогади (1861–1907). — К.: «Темпора», 2003. — С. 173).

[2] П. Стебницький був одним із засновників «Благодійного товариства для видання дешевих і загальнокорисних книг», членом його правління, секретарем, у 1908–1916 рр. — головою.

[3] *...передам секретарство д[обродієві] Лотоцькому...* Лотоцький Олександр Гнатович проживав у Петербурзі з 1900 р., перебуваючи на службі у кредитовому департаменті контролю, а також беручи активну участь у житті української громади столиці. Спільно з П. Стебницьким вони клопоталися перед цензурними установами про українські рукописи, затверджували статути громадських організацій, реалізовували літературні проекти. О. Лотоцький писав у спогадах: «На протязі двох десятків літ спільно тягли ми громадський віз по петербурзьких вибоях, чуючи не лише полегшення, а й моральне задоволення од тої спільності» (О. Лотоцький. Сторінки минулого. — Варшава, 1933. — Ч. II. — С. 39).

[4] *...в грудні тут природописно-лікарський з'їзд...* Ідеться про XI з'їзд російських природознавців і лікарів, який проходив у Петербурзі 20–26 грудня 1901 р. Зібрав більше 4 тисяч делегатів, працював посекційно (секції зоології, мінералогії, гігієни, агрономії та ін.). Для делегатів була організована широка екскурсійна програма відвідування науково-культурних закладів, лабораторій, експонованих виставок фізичних, хімічних, бактеріологічних і медичних приладів та навчальних посібників з природознавства. Головував на з'їзді професор М. Меншуткін; почесним головою був принц О. П. Ольденбурзький. *На з'їзді працювала й підсекція статистики, яка обговорювала питання* економічного і громадського значення. Для плідної праці її розділили на 4 комісії: промислової статистики, оціночної, із селянського та загальних питань. (Дет. див: «Свет». — СПб., 1901. — № 339, 340, 341, 342, 344, «Хроника»).

№ 3 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

13 липня 1902 року

13 липня [1902 р.]

Дорогий Євгене Харламповичу!

Я такий радий був Вашому листу, що отсе знов пишу до Вас, навздогін за *першим листом, що вже отправив сьогодня.*

Ви пам'ятаєте, що збирались подумати про брошурку за ощадні каси? Що ж, як Ваша думка, чи вже виробилась? Воно було б дуже добре, якби Ви взялись за се. Чи хватить тільки матеріяла на цілу брошурку? Воно б і так добре, щоб вся брошурка давала добре розроблений практичний підручник для організації кас. А то ще в мене була думка — щоб каси входили тільки як частина оповідання про цілу широку реорганізацію селянського побуту і підвищення культурного рівня в селі. Сюди б могли ввійти всякі культурні інституції, цікаві для селян: і ясла, і школи, і каси, і артілі і т. п. Єсть у мене книжечка, літ 40 назад видана московським «Обществом распространения полезных

книг» — «Делатели золота», переклад з німецького, по Цшокке[1]. Се по ідеї якраз те, що я говорю: оповідання про те, як одна ідейна людина, в становищі вчителя, з запомогою доброго попа та власної жінки, потроху переробила бідне, п'яницьке село на заможне й високе по культурним умовам. Тілько, як німецький та ще старовинний твір, то воно все построєне на підвалинах морально-релігійних і через те навіть каси мають в нім якийсь сантиментальний характер. А якби щось таке та написати живо, на чисто практичному грунті щоденних потреб і загальних інтересів селянина, то була б, на мій погляд, дуже корисна книжечка. Таку річ могли б зробити, думаю, тілько Ви, бо Ви виробили в своїх популяризаціях такий живий, природний і легкий стиль оповідання, що других таких знайти трудно. В Ваших «Розмовах» діалогова форма якось сама собою виходить із змісту, так що хто його знає, чи краще було б писати простим викладом, без розмов, якби се навіть і не шкодило з цензурного боку. Та треба сказати й те, що Ваше ймення тепер і в цензурі вже, здається, все одно що паспорт на вільний проход рукописи з цензорських рук на світ Божий. Якби Вам подобалася ся думка і Ви схотіли б познайомитись з тою книжечкою, що я кажу, то я зараз її вишлю, як скоро відпишете. Добре було б. Скілько сюди можна б вставити цікавих порад!

Вашу думку про гонорари обговоримо і, по змозі, певне, будем виконувати. Хоч на мене, поки ми живемо чужими грішми, то якось трудно говорити про систематичну оплату матеріяла, тим більше що ми, як товариство не комерційне, мусимо старатись, щоб наші брошурки коштували як можна дешевше. Але я згожуюсь, що така система могла б мати корисні наслідки...

Ви знаєте, що Олександер Олександрович[2] оселяється в Петербурзі? В кінці сього місяця він має приїхати зовсім, а родина — потім. Скажіть, будь ласка, що Ви думаєте про Соф'ю Федоровну, коли її знаєте: мені хотілось би притягнути її до справ Товариства, бо, здається, людина вона дуже енергічна. Але чи добре се чи ні, не знаю, бо сам з нею не знайомий, а до того — сучасні обставини...

Посилаю Вам коректу «Худоби»[3]. Подивіться й верніть.

Бувайте здоровенькі. Всій шановній родині Вашій низенько вклоняюся.

13 / VII

Ваш П. С[тебницький].

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 669. На 1-му аркуші рукою Є. Чикаленка написана дата — 13/VII 1902.

[1] ...*переклад з німецького, по Цшокке*... Очевидно, йдеться про оповідання на соціальну тематику швейцарського письменника-просвітителя Г. Цшокке «Деревня, где делают золото» (1817), написане німецькою мовою і перекладене російською 1862 р.

[2] ...*Олександер Олександрович оселяється в Петербурзі*... Йдеться про Русова О. О., який переїхав до Петербурга в 1903 р. й улаштувався на посаду в транспортному товаристві «Надежда». Подружжя Русових проживало в столиці до 1908 р. і відіграло важливу роль у житті української громади. О. Лотоцький писав: «Приїзд Русових до Петербургу не лише оживив, але якось навіть освіжив життя тутешньої української колонії. Жива, громадянська вдача обох їх якось притягувала до них людей, натурально створювала те, що ставали вони активним осередком громадського життя», «чутким барометром нових ідей, нових громадянських настроїв» (Лотоцький О. Сторінки минулого. — Варшава, 1933. — Ч. II. — С. 44).

[3] Йдеться про коректуру другого, доповненого видання цієї «Розмови», яке автор ілюстрував 20 малюнками.

№ 4 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

4 квітня 1903 р.

4 / IV 1903

Дорогий Євгене Харламповичу!

Зовсім Ви мені не обридли — і як Вам не соромно се говорити, — а просто до останніх днів не мав часу, — то служба, то е[к]стренні закази від начальства, а то підготовлення до загальних зборів нашого Товариства. Тепер вже трохи наче легше, то й відповідаю Вам на все.

Про юбілей Лисенка[1] казав кому слід, певне, щось буде зроблено. Але треба ж те саме робити і по південних часописях?!

«Розмова перша» має незабаром вийти, не турбуйтесь.

«Байки» Глібова рішили не видавати. Раз, що дуже великий гонорар — 250 карб.; книжка вийшла б занадто дорога і не відповідала б загальному характеру наших дешевих видань. Рішили краще видати збірничок байок усіх байкарів — звичайно, добірних. А «Байки» Глібова в повнім виданню, може, візьмуть на себе київські видавці, які, здається, хотіли надрукувати весь збірник творів Глібова. Побалакайте про се, та як згодяться, нехай напишуть Глібову, бо він, певне, тепер засмучений нашою відмовою. Його адреса — Прилуки, Преображенская ул., д[ом] г[оспо]жи Богданович.

Про «Бжільництво» Немоловского трудно думати. В ньому багато всяких хиб — і технічних, і щодо мови. Переробляти він, видно, не хоче. А попит єсть. Треба шукати якогось іншого пасічника. Чи нема у Вас? Тут ми звертались до декого, та мало надії. Треба, щоб хтось написав. От — на що Ви стільки часу прогаяли? Якби років зо два повели пасіку, то вже б досі ми мали шосту Розмову «про бджоли»! Що Ви на се скажете?

А чи не думаєте справді, що нам дати? Вже б пора, наприклад, про позичкові каси... А то ми вже всю серію ваших «розмов» видруковали — і я рішив, що мені вже нема чого більше робити в Товаристві, та й оступився з секретарства. На сей рік секретарем обрано д[обродія] Лотоцького, — нехай ще трохи й його пополають земляки, а то все мене та мене...

З Звєревим навряд чи що вийде. Були чутки, ніби він виходить в отставку, бо його вилаяно, що розпустив пресу. А то знов — ніби його мають наіменувати міністром освіти... Тим часом нічого від нього не чути. Наша супліка до нього теж не мала поки ніяких наслідків. Кажуть, що тепер там щось ніби міркують про українські переклади, — хотять дати якісь полегкости в сій справі. Не знаю, скілько в сій чутці певного.

Чи Ви дістали мого листа для передачі В. Н. Леонтовичу — чи ні? Щось я од нього нічого не маю. Там кілька слів і до Вас призначалось.

Щоб не забути, сповіщаю Вас на той случай, як Ви матимете зайві гроші і схочете платити довги, — що Ви винні товариству за 3000 прим[ірників] «Саду» і за пересилку в Полтаву 145 руб.

Ну, бувайте здоровенькі, дорогий Євгене Харламповичу, — щиро вітаю Вас з святами, всім Вам бажаю від серця усього найкращого.

Ваш П. С[тебницький].

Чи не буду в початку мая в Київі...

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 671.

[1] *Про юбілей Лисенка...* Йдеться про ювілей 35-річної творчої діяльності М. В. Лисенка, який відзначався 22–29 листопада 1903 р. в Галичині та Буковині, 17–20 грудня 1903 р. — в Києві, на початку 1904 р. — в Баку, Вінниці, Кременчуці, Полтаві, Чернігові, Лубнах, Тифлісі. 17 лютого 1904 р. ювілейний вечір відбувся і в Петербурзі. Усі урочистості супроводжувалися хоровими виступами, концертами ювіляра, виконанням його творів, привітаннями, зачитуваннями адресів (Дет. див.: Левко Лукасевич. Роздуми на схилку життя. — Нью-Йорк–Бавнд-Брук, 1982. — С. 16–17).

№ 5 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

25 квітня 1903 р.

25/IV 1903

Дорогий Євгеній Харлампович !

Що за знак, що Ви мовчите? Чи не дістаєте моїх листів? Се в наші часи зовсім зрозуміло. Чи так тепер віддалися хліборобству? Чи, врешті, я не відбираю Ваших відповідей? Вже більш як місяць

я писав Вам листа для передачі Влад[имиру] Мик[олайовичу], а не так давно знов — вже просто Вам. Тепер отсе пишу втретє.

Перша «Розмова» хутко вийде. Четверта — «Виноград» вже, можна сказати, розійшлась. Треба думати про нове видання. Отже, візьміться переглянути, та, в чім треба, виправити. Візьміть на увагу, які були рецензії. Чи не випросить для сього случаю, приватним способом, відозву рецензента уч[еного] ком[ітету] м[іністерства] з[емлеробства], себто — Балласа? Та ще — як би розжитись на кращі малюнки? Не знаю, кому б дати їх перемалювати. Може, Ви знов познаходите де-небудь готові?

Далі — Ви, здається, обіцяли, як побачите п'яту «Розмову», — зараз сісти за шосту. Отже сідайте, не відкладаючи, бо гвалт — нема рукописів!! Всі кутки повимітали, витягли всяке сміття, щоб подати до цензури — та й то нема надії. Рукописи Задёри[1] — з яких одна премійована — заборонені. Всі популяризації Грінченка, що подавались, вже теж сіли на дно...

Кажу Вам — гвалт, та й годі! Отсе виробили ми програму тем для тих популяризаторів, що схотіли б для нас писати, — та й то, певне, ні до чого... Що ж, — коли треба написати сотню рукописів, аби одну дозволила цензура...

А де Ви сидітимете в середині мая? Чи в Кононівці, чи в Київі?

Тим часом бувайте здоровенькі. Щиро бажаю Вам усього найкращого. Всій родині Вашій низенько вклоняюся.

Ваш П. Стебницький

25 / IV 1903.

Та відгукніться ж-бо, хоч коротенько! Чи може, бува, розсердились за щось?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 672. Дата написана на 1-му аркуші рукою Є. Чикаленка.

[1] *Рукописи Задёри...* Йдеться про рукописи Г. Задьори, один з яких, «У дитини головка болить — у матері серце. (Як годувати та доглядати малих дітей)», був премійований товариством, але не дозволений цензурою до друку. Був виданий лише в 1905 р.

№ 6 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

1 березня 1904 р.

1 / III 1904

Любий Петре Януаровичу!

Коли я не прийду в магазин, то Вас[иль] П[илипови]ч питає мене — чи не чув я нічого про «Виноград». Книжечка ся давно розпродана,

її раз у раз питають, а її нема та й нема! Поклопочіть, будь ласка, про її долю, а про результати напишіть мені. На сих днях я писав А[лександру] І[гнатови]чу про справи Петербурзького видавничого Т[оварист]ва і між іншим висловив думку, що добре було б пристроїти в Петербурзі Грінченка, який з ноября остається без роботи і посади; дать йому якусь додаткову плату від Т[оварист]ва, то він швидко розширив би діяльність його. Про се треба вам подумати.

22 марта відбуватимуться збори Наук[ового] Т[оварист]ва ім. Шевченка у Львові[1]. Ми, скілька душ, збираємся їхати, боронити проект статута Франка і К° від проекту Колесси і К°. Треба, щоб і петербурзькі члени послали кого-небудь, або хоч свої голоси, бо коли Грушевського і Ф[ран]ка випруть з Т[оварист]ва, то воно пропаде.

Чи не думаєте Ви часом побувати у нас великодними святами, хотілося б побачитись з Вами. Дивує мене, що досі нема тії статті Максимової, про яку ми з Вами говорили в Київі. Якби знать, що воно так вийде, то ми якось найшли б собі раду, а тепер погано.

В Київі між гласними Думи є думка поставити питання про пам'ятник Шевченка[2] ко дню століття його народження, але ніяк почать. Просять, аби з таким предложенієм до Київської думи звернулось Петербурзьке Т[оварист]во ім. Шевченка. Коли поступить в Думу бумага, підписана предсідателем — сановником, то голова і йому подібні не матимуть духу стати в опозицію. Може, збору й не дозволять, але важно голосно про се підняти питання, тим паче, що на святах Котляревського[3] голосно висловлювалось, що тепер черга за Київом — збирати гроші на постановку пам'ятника Шевченкові. Поклопочіться, аби таку бумагу послано в Київську думу.

Доброго у нас нічого нема, якась пригнобленість, апатія; підписка на «К[иевскую] Старину» кращає, але вона змістом гіршає: нема ні наукових статей добрих (містять якісь клерикальні), ні белетристики; Яворницький прислав оповідання в 800 сторінок, але таке, що соромно читать. Навіть «Текущие известия» стали неможливими, бо їх складають панни, що замінили Єфремова та Матушевського. Прямо хоч тікай безвісти. Ну, бувайте здорові.

Ваш Є. Чикаленко

ІР НБУВ. — Ф. 244. — № 347.

[1] *...збори Наук[ового] Т[оварист]ва ім. Шевченка у Львові...* Йдеться про надзвичайні збори НТШ (4 квітня 1904 р.), які розглядали питання про зміну його статуту. На збори прибуло 74 члени, 14 мали повноваження виступати від імені членів НТШ з-за кордону. Було заслухано два проекти статуту: перший — І. Франка, підписаний 10-ма членами, та другий — С. Дністрянського з такою ж кількістю підписів. Виступили І. Франко зі своїм

проектом та О. Колесса з мотивацією зміни статуту за проектом С. Дністрянського. Відбулися дискусії з усіх параграфів обох проектів. При голосуванні більшість голосів отримав проект І. Франка з деякими змінами й додатками з проекту С. Дністрянського.

[2] ...*про пам'ятник Шевченка*... Ініціатива встановлення пам'ятника Т. Шевченкові до 100-річчя від дня народження поета належала Спілці взаємодопомоги російським письменникам при Літературному товаристві. У 1904 р. вона стала пропозицією земських діячів Золотоніського повіту Полтавської губернії, а на засіданні 20 травня 1905 р. 32 гласні Київської міської думи запропонували приєднатися до рішення полтавців. 27 вересня — 7 жовтня 1905 р. Київська міська дума ухвалила рішення про необхідність установлення пам'ятника.

[3] ...*на святах Котляревського*... Йдеться про відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 30–31 серпня 1903 р. до 100-річчя від дня народження письменника (Див. дет.: Из недавнего прошлого (К чествованию памяти И. П. Котляревского)) // Украинская жизнь. — М., 1913. — № 11. — С. 97–100; Дні Котляревського в Полтаві 30–31 серпня 1903 р. // Рідний край. — Полтава, 1906. — № 36. — С. 5).

№ 7 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

18 листопада 1904 р.

18/XI 1904

Дорогий Євгене Харламповичу!

Спасибі за цікаві звістки, будемо раді бачити В[олодимира] П[авловича][1] в його великій місії. Щодо підготовки грунту, то здається, можна сказати, що грунт той вже досить підготовлений. Не вважаючи на те, що вже кілька земляків на свої прохання про дозвіл українських часописів здобули відмову, міністр запевне вже почав міркувати над питанням про закон 1876 р. і лиш, як видно, не може його одразу розв'язати з приводу сих поодиноких прохань. Річ у тім, що вже кілька часу, як посунуто вперед справу про Св[яте] Письмо, — тим же шляхом, що й досі, через Академію. Початок зроблено ще влітку при Плеве, а тепер поновлено — і вже здобуто принципіяльну, цілком виразну відповідь міністра, що з його боку нема перешкод. Се вже значить, що він обміркував питання в усій широті, бо цензурні умови без Св[ятого] Письма перемінити можна, а Св[ятого] Письма без переміни цензурних умов дозволити трудно. Отже тепер, щодо Св[ятого] Письма, зостався самий страшний противник — Синод, якого навіть і Академія, не вважаючи на сильних заступників, яких вона має, боїться не подужати. Ото ж Вам тепер завдання: вжийте всіх можливих засобів, щоб до Синоду було послано кілька прохань, та не від окремих особ, а коли можна, від цілих груп, — а ще краще, якби від селян. Майте на увазі, що в поспіху литовського питання[2] багато причинилося те, що там сільський нарід зі своїми ксьондзами

слав до уряду петиції за тисячами підписів. У нас того здобути не можна, се я знаю, але нехай би було хоч щось подібне, хоч якийсь голос народу, — бо окремим проханцям Синод відповість те саме, що відповів Кулішисі[3] і Пулюю. І ще увага: по змозі треба так, щоб прохання говорили не про Морачевського[4], а або про біблію Куліша[5], або цілком загально.

Вертаючись до питання цензурного, думаю, що більш підготовки не треба. Але до приїзду В[олодимира] П[авловича] міністр має ще дістати (а може, вже й дістав) мотивоване прохання Добродійного Товариства[6]. (Воно ж подає од себе і до Синоду прохання). До того ще ж в сім протязі з ним буде балакати Єфремов. Се вже зовсім досить, — і я думаю, після сього всього, міністр тільки здивується уміркованому проханню В[олодимира] П[авловича], та ще може й сам запитає його: «А почему же Вы не ходотайствуете об отмене закона 1876 г.?»

От тільки що трудно вгадати: чи діжде міністр на своїм стільці, поки приїде В[олодимир] П[авлович], і чи не доведеться розглядати прохання «К[иевской] Ст[арины]» вже комусь іншому, а не Святополку-Мирському? Тут ми не дуже віримо, що він висидить довго, — хіба що на сході Куропаткин не видержить клімату Мукдена[7] і відійде ближче до Сибіри...

А втім, деколи, в хвилі зневір'я, надходять і такі думки, — що всі здобудуть все, що кому треба, а ми й надалі будемо примушені тягати за собою ланцюги закону [18]76 року: ще ж не так багато часу пройшло, і тридцяти років нема, — люде довше ждуть, а українці ж хіба люде? «Для хахлов і такой бог гряде?..».

Бувайте здоровенькі. Міцно Вас цілую. Візьміться ж за євангельську справу, та не затягайте.

Ваш П. С[тебницький].

Моя нова адреса: Милліонная, д. 29, кв. 27.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 673. Дата написана на 1-му аркуші рукою Є. Чикаленка.

[1] *...бачити В[олодимира] П[авловича]...* Науменко В. П., редактор «Киевской старины», їхав у Петербург з проханням дозволити українцям друкувати Св. Письмо українською мовою.

[2] *...посліху литовського питання...* Йдеться про зняття 24 квітня 1904 р. заборони з литовських друків, запровадженої з 1865 р., після придушення польського повстання. Російська казна виділила тоді 200 000 руб. на друк литовських книжок «руськими» літерами, але з призначеної суми було використано лише 40 000, бо книги не розкуповувалися. Литовці нелегально друкували духовну літературу в Галичині та Пруссії своїм правописом і ширили її «контрабандою». Дослідники зазначали, що на 1900 р. у Литві не було жодної хати, де не мали б забороненого литовського молитовника, — тобто майже 50 років литовці затято вели боротьбу з обрусінням. Така непохитність змусила уряд піти на поступки.

[3] ...*Кулішисі*... Йдеться про дружину П. Куліша, письменницю Ганну Барвінок.

[4] ...*говорили не про Морачевського*... Мова йде про переклад Євангелія та Діянь Апостольських П. Морачевського (1860 р.), який 1862 р. одержав високу оцінку Російської академії наук. Академіки О. Х. Востоков, О. В. Микитенко та І. І. Срезневський визнали його за факт видатний як з погляду науково-філологічного, так і релігійно-морального, але уряд не дозволив надрукувати Св. Письмо українською мовою. Більше того, саме цей переклад підштовхнув його до прийняття Валуєвського циркуляра 1863 р.

[5] ...*або про біблію Куліша*... Йдеться про переклади П. Куліша: «Святе Письмо, або вся Біблія старого і нового Завіту, руссько-українською мовою переложена. (Перша частина Біблії, п'ять книг Мусієвих)». (Львів: ред. «Правди», 1869. — 172 с.); «Святе Письмо Нового Заповіту, мовою руссько-українською, переклали вкупі П. Куліш, І. Пулюй». (Відень, 1871. — 461 с.); Євангелія по св. Матфеєві, Маркові, Луці і Іоанові (Відень, 1871). Тобто П. Куліш разом з І. Пулюєм зробили переклад майже цілого кодексу Біблії, його видало Британське біблійне товариство, але царський уряд заборонив ввозити видання в Росію.

[6] У грудні 1904 р. Благодійне товариство, посилаючись на положення свого статуту — дбати про моральні та релігійні інтереси «малорусского народа», звернулося з клопотанням до Синоду дозволити видання Св. Письма українською мовою, але отримало негативну відповідь. Тоді українці через впливового члена правління товариства П. М. Саладилова попросили допомоги в академіка Російської академії наук О. О. Шахматова, який передав справу президенту академії, а він — голові комітету міністрів С. Ю. Вітте. Особисто О. О. Шахматов написав листа новопризначеному міністру внутрішніх справ П. Д. Святополку-Мирському й отримав позитивну відповідь. С. Вітте запросив на засідання комітету, де розглядалося серед інших і це питання, президента РАН і первоприсутнього члена Синоду. Засідання закінчилось позитивним результатом: Синод дозволив видати перекладене Св. Письмо. Було сформовано академічну комісію у складі академіків Ф. Є. Корша, О. О. Шахматова (обидва головували), Ф. Ф. Фортунатова, П. К. Коковцева, Ф. К. Вовка, О. К. Падалки, О. О. Русова, П. М. Саладилова, М. А. Славинського, П. Я. Стебницького, О. Г. Лотоцького. П. Г. Житецький у праці «О переводах Евангелия на малороссийский язык» (Известия Отделения русского языка и словесности. — СПб., 1905. — Т. Х. — Кн. 4) проаналізував три переклади: рукописний П. Морачевського, друкований П. Куліша та І. Пулюя і завершений у 1903 р. переклад М. Лободовського. Найкращим дослідник визнав переклад П. Морачевського і рекомендував його до друку. Детальніше про перебіг названих подій, листування О. Шахматова з високопосадовими особами — див.: Лотоцький О. Сторінки минулого. — Варшава, 1933. — С. 382–399. Переклад був надрукований 1907 р.: Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє від Марка, славянською й українською мовою (М., 1907, наклад — 20 000 примірників); Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє від Матфія, славянською й українською мовами (М., 1907, наклад — 12 000 примірників); Святе Євангеліє від Луки, славянською й українською мовою (М., 1909, наклад — 20 000).

[7] ...*Куропаткин не видержить клімату Мукдена*... Автор мав на увазі перебування Куропаткіна Олексія Миколайовича, командувача військових сил на Далекому Сході, під Мукденом, — містом у північно-східному Китаї. Там до лютого 1905 р. перебувало 3 російські армії, вони зайняли позиції на фронті довжиною 155 км. Під Мукденом 6–15 лютого 1905 р. відбулася одна з найбільших битв російсько-японської війни, яка закінчилася відступом російських армій на Сипінгайські позиції, що знаходилися в 175 км на північ від Мукдена.

№ 8 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

30 січня 1905 р.

30/I 1905

Любий Петре Януарієвичу!

Ми цілком згожуємся з Вами, що їхать треба тоді, коли вже прислані будуть від провінціальних інституцій погляди їх; і треба дбать, аби сі погляди були бажані, про се ми тепер і клопочемось; а ви клопочіться, щоб і Академія не зрадила. На сих днях Влад[имир] Пав[лович] буде в Петер[бур]зі, то порадиться з Вами про се тісніше.

Щодо голосів пастви, то про се дбаєм і сподіваємся, що їх буде немало. Я на сих днях виїздю за кордон, приятелі-лікарі радять мені порадитись в Берліні з спеціалістом по пищевих органах, бо у мене хвороба все збільшується, дійшло до того, що під грудьми болить нестерпимо, як зуби, а в такі хвилини ніщо мені не миле, ніщо не цікавить. Пропало половина людини!

Цілую Вас міцно. Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52890.

№ 9 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

24 березня 1905 р.

24/III 1905

Любий Петре Януаровичу!

Поривався я написати Вам з Берліна, як нудився там в санаторії, та, на жаль, забув Вашу адресу. Приїхавши з заграниці, вскочив в такий вир, що аж голова обертом ходила, і ніяк не міг досі сісти за листа до Вас. Так багато накопилось матеріалу для балачки з Вами, що я тепер на листі і сотої долі не скажу того, що треба, а сподіваюсь Вам порозказувать 21-го апреля, як Ви приїдете до нас на свята.

Що-то Ви мовчите, чого нема від вас вісток ніяких про те, що робиться з Євангелієм, з законом [18]76 року? Не тільки я, а й приятелі мої щодня, розвертаючи «Син Отечества»[1], шукаєм про се звісток, але досі нічого не знайшли.

Ми дивуємся, чого Ви, людина, що близько стоїть до газетного діла, не поділитесь з публікою тим, що знаєте, а коли й Ви нічого не знаєте, то чого не скаржитесь про се публіці, чому не доказуєте,

що пора вже скасувать сі обмеження, вже ж получені одзиви університетів, Академії і ген[ерал]-губ[ернатора]*, але ж полякам дали школу…

Вже кієвляне з «Русского Собрания» піднімають гвалт в «Дне», «Гражданине», що скасування закону [18]76 року приведе до революції, і на такі безглузді вигуки ви мовчите, мов згожуєтесь з ними. Вам же там і ближче, і доступніше до безцензурних газет, можна ж піднять свій голос і доказать всю безглуздість сіх вигуків.

Я вже обміркував програму і формат тижневої газети, яку думав без цензури видавати для селян, а тепер вже боюсь, що мені і підцензурної газети не дозволять видавати. Боюсь, що Комітет міністрів, справді, скаже, що він «легкомысленно» віднісся до закону [18]76 р., не дивлячись на всю свою «осторожность» в сьому питанні. Вся Росія добивається «прямого, тайного, всеобщего голосования», невже ж я буду видавать газету тільки тоді, коли здійсняться сі бажання, невже Комітет не скасує сього варварського закону тепер же, своєю властю?! Се питання не дає мені спать, а берлінські професори сказали, щоб я вів «спокійне життя», от Вам і спокій!

Доброго у нас нічого нема — з одного боку, повний абсентеїзм, а з другого — нетактичні, на мою думку, вибрики і метушня.

Цілую Вас міцно і жду в «С[ыне] От[ечества]» отповіді на мої запитання.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52895.

[1] ...«Сын Отечества»... 15 березня (№ 21) у газеті була опублікована записка «О нуждах украинской печати» за підписом 100 відомих українців. У ній зверталася увага на становище українського слова, приреченого на вимирання законом 1876 р. Група осіб вимагала повної відміни всяких обмежень, урівнювання української літератури з усіма іншими, надання їй відповідного правового статусу, можливості офіційного використання мови в науці й літературі, періодичній пресі та книговидавництві. Автори відкидали половинчасті заходи, а наполягали лише на повному задоволенні перерахованих вимог. Заява була підписана 26 лютого. Наступна публікація в «Сыне Отечества» (№ 43, 6 квітня, с. 3) ілюструє, що вищеназвана записка знайшла багатьох прихильників не лише в українських, а й у російських губерніях. У ній подавалися прізвища осіб і перелік губерній, з яких українці отримали підтримку в своїх домаганнях.

Про першочергові потреби української школи йшлося у зверненні «Нужды украинской школы» (№ 65, 3 травня, с. 2), підписаному І. Нечуєм-Левицьким, В. Винниченком, С. Єфремовим, П. Житецьким, М. Грінченко, Б. Грінченком, Є. Квасницьким.

---

* Досі публіка не знає — що одповіли сі інституції, пора її повідомити. [Примітка Є. Чикаленка].

№ 10 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

26 квітня 1905 р.

26/IV 1905

Любий Петре Януарієвичу!

Отсе тепер тільки я насилу, насилу дійшов до пам'яті після своєї подорожі до Петербургу[1].

Німці мені веліли вести спокійне життя, їсти не менше п'яти раз на день. В Петер[бур]зі ж, як Вам відомо, бували такі дні, що я їв тільки в 9 часів ранку та в 9 ввечері, а про спокій, який я там мав, то й говорити нічого, Ви самі бачили.

Результатом сього явилось те, що я мало не «пал жертвою общественного долга», приїхавши з Петербургу, я буквально звалився з ніг і мені так було погано, як ще ніколи не бувало; ледве, ледве тепер тільки дійшов, здається, до норми.

А тут ще у нас завелась колотнеча, розгардіяш і саме в такий час, коли від нас вимагається енергічна, інтенсивна діяльність, а ми всю енергію вживаєм на внутрішню боротьбу, на гризню і проч. Звичайно, колись, коли період линяння скінчиться, організм окріпне, але тепер не такий час, бо такий період завше ослаблює організм.

На сором нам, через отсе линяння, напевне, у нас не складеться і союза письменників, а в Петербурзі ми порішили, що кожна нація повинна мати свій і входити на автономних началах у всеросійський. Горе і сором, та й годі. І все мутить одна людина, яка своєю енергією і твердою волею подавлює волю слабших...

Ну, та якось воно буде; якщо ми самі нічого не вдієм через свою «рабью» вдачу, то, може, «угнетенное большинство» щось для нас зробить.

Коли А[лександр] А[лександрович] вже видужав, то просіть його, щоб вислав всі постанови з'їзду Сергієві[2] і взагалі нехай з ним веде переписку, бо я швидко виїду з Київа. Якщо А[лександр] А[лександрович] досі хворий, то не поривайте знайомства з Д-ром Эстом[3] і по змозі замістіть А[лександра] А[лександровича].

Як тільки з'явиться надія на здійснення часописі, то зараз телеграфуйте мені і сюди, і в село.

Під впливом земляків я змінив свою думку про тижневик і буду видавать щоденник, мабуть, вкупі з місячником, а тим часом побачим.

Цілую Вас міцно.

Ваш Євген.

Поклон А[лександру] И[гнатовичу] і А[лександру] А[лександровичу].

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52889.

[1] *...насилу дійшов до пам'яті після своєї подорожі до Петербургу...* Є. Чикаленко їздив на перший всеросійський з'їзд журналістів, що проходив 5–8 квітня 1905 р. в Петербурзі. Перед його скликанням 3–4 березня відбулася нарада столичних і провінційних діячів преси, яка обрала організаційне бюро з'їзду. Воно розіслало запрошення редакціям усіх прогресивних видань Росії: у Петербурзі — 48 органам, у Москві — 11, у провінції російськомовним — 81, польським — 16, латиським — 12, іншим національним меншинам запропонувало прислати своїх делегатів незалежно від кількості органів преси. Всього було розіслано 250 запрошень. Приїхало 140 делегатів. Є. Чикаленка, очевидно, делегувало київське товариство журналістів. Почесним головою з'їзду був обраний В. Короленко. До організаційного бюро увійшли: М. Анненський (голова), М. Ашешов (секретар), Ф. Батюшков (товариш голови), М. Винавер, М. Ганфман, В. Голубєв, І. Гессен, Є. Ганнейзер, О. Камінка, П. Рум'янцев, О. Русов, В. Чарнолуський. Відбулося 4 загальні засідання, які працювали над виробленням організаційнх засад та платформи спілки письменників Росії. Постановили: організувати в Петербурзі центральне бюро спілки (з 10 членів і 5 кандидатів), а в провінції делегатам з'їзду приступити до створення місцевих комітетів.

О. Русов, П. Стебницький, О. Лотоцький та Є. Чикаленко подавали президії з'їзду резолюцію з протестом проти Емського указу. Її не надрукувала жодна російська газета. Постанову з'їзду з національного питання Є. Чикаленко подавав у листі М. Грушевському від 13 квітня 1905 р. (Центральний державний історичний архів, м. Київ, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 44–44 зв., 191–192 зв.).

[2] *...всі постанови з'їзду Сергієві...* Єфремову С. О.

[3] *...знайомства з Д-ром Эстом...* Очевидно, делегатом з'їзду.

№ 11 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

25 жовтня [1905]

25/X.
Караваївська, 35

Любий Петре Януаровичу!

Ми рішили видавать щоденну газету «Громадське Слово», хоч і без дозволу, коли закон нас обмежить. Напевне, суд не присудить нас в тюрму, а процес може вийти голосний і цікавий.

По сміті нам треба 60 т[исяч]. Я можу вкласти — 10 тисяч, В. М. Леонтович дає 5 тис., В. Ф. Симиренко — 15 т[исяч]. Всего маємо 30 тисяч. Не можна вгадать, що дасть передплата, але

напевне на перший і другий рік будуть дефіцити, на 3-й, може, вийдем на свої, а хіба на 4-й буде якийсь зиск, який розкладатимем на кожний вложений руб. Ми гадаєм випускати 5 т[исяч] примірників, на сю кількість і зроблена сміта, а щоб була забезпека на 2 роки, то нам треба мати 60 т[исяч] або й більше.

Будьте ласкаві, шатніться там по землякам, може, яку тисячу роздобудете, то й сповістіть мене. Що ми пережили за цей час, того в листах не описати! Страх, ужас і позорище! Поліція і армія обороняла грабителів, а не грабованих і розстрілювала оборонців. Між останніх і моєму Левку салдатська пуля пробила руку нижче плеча, розтрощила кістку і вилетіла, вирвавши шматок м'яса. Ми певні були, що він умре, бо страшенно ослаб від потері крови, але, Бог дасть, останеться живий, може, й руки не доведеться ампутирувати. Ви можете уявити собі, що я пережив за цей час!

Се так відбилось на моєму здоровлю, що я знову страшенно хворію на печінку, як тепер се вияснилось. Прямо нікуди не здатний, а тепер діла-діла!

Отаке-то!

14-го святкуватиметься юбілей В. Б. Антоновича[1], а 13-го хочем порадитись про газету і проч., то добре якби й Ви прибули на сей день.

«К[иевская] Старина», напевне, з 1906 року не виходитеме, бо старі зрікаються, а ми двох органів вести не спроможемся.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53075.

[1] ...юбілей В. Б. Антоновича... У липні 1905 р. виповнювалося 45 років від дня виходу в світ першої статті В. Антоновича «Что об этом думать. Письмо к редактору из Киева» («Основа». — СПб., 1861. — № 7. — С. 7–13), а у вересні — 35 років з часу його вступу на кафедру Університету Св. Володимира. Рада Історичного товариства Нестора Літописця запропонувала з нагоди його відзначення заснувати премію вченого за праці з південноруської археології та історії. Незалежно від товариства серед шанувальників таланту Антоновича виникла ідея видати ювілейний збірник «Сыну Украины», що був надрукований у Києві в єдиному примірнику і підписаний: «Владимиру Бонифатьевичу Антоновичу в ознаменование XXXV-тилетия профессорской деятельности его в Университете Св. Владимира». До нього увійшли наукові праці Дашкевича М., Сумцова М., Каманіна І., Перетца В., Самоквасова Д., Грушевського О., Хвойки В., Веселовського М., Данилевича В. Більша частина статей була вміщена лише у збірнику і більше ніде не передруковувалася (дет. про його історію див.: Кіржаєв С., Ульяновський В. Шануючи пам'ять (До історії збірника «Сыну Украины» // Сыну Украины [Ксерокопія праці]. — К, 1993. — С. 114–123). Святкування ювілею професорської діяльності вченого було призначено на 14 листопада 1905 р.

№ 12 Є. Чикаленко — П. Стебницькому.

6 лютого 1906 р.

Женева, 6/21 фев[раля] 1906 р.

Любий Петре Януарійовичу!

Боротьба з «внутреннім і внєшнім» ворогом довела мене до того, що я ледве на ногах держався, вже не міг виходити на другий етаж — не хватало сили. Врешті я рішив поїхати за кордон відпочити, набратись сили, як я се зробив торік. Сину моєму після рани[1] і після всього пережитого теж треба інших умовин життя, щоб вернути своє здоровля.

І от ми обоє, а з нами ще й автор «Голоти»[2], поїхали 3-го февраля за кордон. Ми рішили поїхать до моєї дочки в Женеву[3] і тут прожить якийсь час. Тут лікарі помістили мене в санаторію, наказали спать не менше 12 годин в сутки, а цілий день лежати і не їсти м'яса і взагалі всього, що дратує нервну систему. Цілий тиждень я пролежав, спав по 12 годин і тепер значно підправився; вже мені дозволено ходить на проходку по 1/2 години і я так окріп, що легко вихожу на 4-й етаж і не можу виспати більше 10-ти годин в сутки, а м'яса все-таки не дають їсти — саму вегетаріанську страву.

Отаке-то мені! Син і В[инниченко] помістились в пансіоні, де їх добре годують, вони багато ходять, катаються на човні і теж значно окріпли.

«Громадська Думка», що так мене хвилювала в Київі, десь тепер далеко, далеко від мене й мало мене турбує. Коли я виїздив, то все якось наладилось, наче вже не може бути причин до розпаду діла. А були часи, коли от, от — всі розбіжаться в різні сторони і прокленуть ту годину, в яку зачали видання!! Тепер, здається, вже такого моменту не повинно бути, хіба дефіцит буде багато більший від того, що ми рахували, а ми вважали, що докладем в перший рік — 30 тис. Тим часом я до того моменту вернусь в Київ, то якось гуртом обміркуєм справу, я думаю, 15-го марта (ст. стилю) вже буть дома. На лист Ваш, щодо газети, нічого відсіля не одповім, треба буде його послать Федору Пав[ловичу], а про Вашу думку інакше впорядкувати петербурзьку справу я цілком згожуюсь. Справді, тепер настали часи, коли аморфні гурти потеряли всякий смисл, треба тепер кристалізуватись на виразних підставах. Стара Київська Г[ромада] в останні часи зовсім розлізлась і фактично не існує. Молодші згуртувались коло «Гр[омадської] Думки», яка має

свою виразну (поки що не в газеті) програму, а старі зостались «хранітелями гроба Господня»[4] т. е. могили Т[араса] Григоровича, вони ж рішили протягнути «К[иевскую] Стар[ину]» ще на один рік, до 25 літ[нього] юбілею, і від всякої програми відреклись. Те ж саме робиться і в Одесі. Взагалі настав час деференціровки, і я цілком з Вами згожуюсь; щодо грошей, то мені ніяково про їх говорить, я вважаю їх не своїми. Коли ж вони можуть бути пунктом яких-небудь непорозумінь, то поверніть їх на «Гр[омадську] Думку», бо для неї треба — ох! багато грошей!

Ну, бувайте здоровенькі. Коли вважаєте можливим, то пишіть до Левенка[5], висловте йому те, що пишете мені про газету і підтримайте його дух, бо від його віри в діло залежить існування газети.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52891.

[1] *Сину моєму після рани...* Йдеться про старшого сина Є. Чикаленка, Левка, якому під час єврейського погрому в Києві 19 жовтня 1905 р. було поранено руку.

[2] *...а з нами ще й автор «Голоти»...* Винниченко В. К.

[3] *...до моєї дочки в Женеву...* Старша дочка, Ганна Чикаленко, тоді навчалась у Женевському університеті.

[4] *... а старі зостались «хранітелями гроба Господня»...* Йдеться про право власності В. Науменка на Шевченкову могилу в Каневі. Від імені Старої Київської Громади В. Науменко викупив її 28 січня 1902 р. і став офіційною юридичною особою, яка перейняла на себе обов'язки захисту та опікування могилою. За рішенням Канівської міської думи від 12 серпня 1904 р. в його розпорядження передавалися 4 десятини землі. (Дет. див: *Джеджула Ю., Панкова Є. «... Із всіх слов'янських народностей тільки ми маємо таку демократичну і дорогу могилу»* // Розбудова держави. — К., 1993. — № 12. — С. 34–41).

[5] Левенко — літературний псевдонім В. М. Леонтовича.

№ 13 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

16 квітня 1906 р.

Київ 16/IV 1906

Любий Петре Януаровичу!

З заграниці я приїхав зовсім здоровий, наче ніколи й не хворів. Але не знаю, чи надовго се. Мені наказано жити у спокої, нічим не турбуватись, не клопотатись, а я, приїхавши, знов ускочив в тутешнє життя, повне всього того, що мені заборонено.

Газету застав у такому стані, що хоч закривай лавочку.

На другу треть року не поновили передплату більше 800 передплатників, очевидно, їх газета не задовольнила. Розничная продажа з трьох тисяч зменшилась до 700 примірників. Перших три місяці тираж був до 5-ти тисяч, а тепер не більше 2 ½ тисяч. Немало зашкодили сій продажі всякі Казатинські, Кременчуцькі і др[угі] генерал-губернатори, які забороняють продаж в своїх сатрапіях.

Фед[ір] Пав[лович] рішучо заявив, що він зрікається редакторства, бо всі члени комітету відхилились і він зостався сам з хронікерами, і у його вже не хватає ні сил, ні здоровля.

Зібрали ми ред[акційний] комітет — радились, радились і прийшли до того переконання, що коли газета і надалі буде такою нецікавою, сіренькою, то вона себе погубить, що треба її зробити сміливішою, відповідною програмі укр[аїнської] д[емократично]-р[адикальної] п[артії][1], одним словом, треба зробити її цікавішою. Для сього перше всього треба, щоб Фед[ір] Пав[лович] був не тільки фактичним редактором, а й юридичним. Після багатьох розмов, сварок і проч. стали на сьому і вже подали заяву. Тепер, слава Богу, знов прихилились співробітники, газета починає бути живішою і, може, почне приваблювати передплатників, хоч тепер вже се тяжче зробити, ніж спочатку.

Взагалі, діла наші з газетою, як бачите, немудрі. Такі вони скрізь. Коли Ви стежите за вістками про вибори, то бачите, що в Думі свідомих українців буде дуже, дуже мало, а родом українців звичайно багато. На вас, петербуржцях, лежить обов'язок зорганізувати в українське коло всіх свідомих і поширити свідомість між несвідомими. Ми будем подавати вам відомости про тих, що ми знаєм, а ви прикладете всіх сил, аби ми не осоромились, не збанкрутували. Впливати на послів відціля ми не можемо, вам се далеко зручніше. На вас вся надія! Дякуючи історичним та іншим причинам наша інтелігенція не придбала ніякого довір'я у народа, і де він мав силу, він там на виборах попровалював нас. Ми для нього сіра пляма — пани, він не бачить міжи нами білих і чорних точок, для нього ми всі однакові; якби не городські виборці, то ми не мали б в Думі ні одного свідомого українця. Правда, і між послами селянами повинні проскочити, хоч випадком, люди майже свідомі, от на цих-то треба звернути перш всього увагу і не дать їм потонуть в загальній російській течії. Коли ви не походите біля їх, коли не зможете вплинути на їх, то вони перше всіх провалять в Думі нашу школу. А коли ми не доб'ємось школи, то ми на довго, довго літ, а може, й навіки будемо тягнутись позаду всіх...

Наша свідома інтелігенція на перший план тепер виставляє — автономію. Мені здається, що коли у нас буде школа, то згодом буде й автономія.

Автономія без школи може зденаціоналізувать нас швидше, ніж центральний уряд. Ми це бачим на Ірландії, яка мала парламент в Дубліні і не мала ірландської школи, а через те загубила мову, а потім і автономію. Боюсь я, щоб сього не трапилось і з нами. Я певен, що тепер і сельський сход, і земські зібрання, і сейм, коли він буде, провалять нашу школу. От через що для нас конче потрібно, щоб се питання рішала тепер Дума, щоб вона виголосила той принцип, що школа народня повинна буть на рідній мові.

Я знаю, що й Ви, любий Петре Януаровичу, все це знаєте, але я хочу Вам нагадать, що коли петербуржці не пороблять свідомими наших послів, то від того для нас буде страшенно велика шкода. У вас там є клуб, є люди, тільки треба вам порадитись і обміркувати се діло. Звичайно, коли свідомих послів буде зо скілька чоловік, то се легше зробить, але ще не відомо, скільки їх буде. Ми дуже сподівались на Полтавщину, але там робиться щось непод[об]не — вже треті сутки йдуть вибори і селяне всіх провалюють, тепер вже голоси рахуватимуться не по «абсолютній» більшості, а по «относітельной», і, може, попроходять зовсім випадкові. Правда, Сіяльський, Ротмістров, яких намітив блок, благорозумно в перший день одмовились баллотіруватись, то, може, проскочать вони на третій день. Може, ще й з Київської губ[ернії] пройде хоч один свідомий, а з Черніговської губ[ернії] вже єсть Шраг* і ще два прихильних, з інших губ[ерній] нема нікого відомого, хіба який-небудь селянин, якого ніхто не знає.

Звичайно, я не лічу таких як Штейнгель (Розмова з ним в 83 № «Гром[адської] Думки»[2]), таких, може, найдеться зо скілька інтелігентів з України, але з них малий товк. Може, Ви пропустили, то прочитайте мій фельетон в № 84[3] про те, як мене провалили, а в № 85 — як провалили Леонтовича[4]. Так-то!

Сегодня об'явили Єфремову присуд[5] — вибрать «местожительство вне Киевской и смежных с ней губ[ерний]». Діло пішло до ген[ерал]-губ[ернатора], може, зм'якшать трохи і дозволять жить неподалеку від Київа.

Без нього нам тяжко вести газету та журнал, а видавництво то й зовсім припинилось.

Ну, бувайте здорові. Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52892.

[1] *...програмі укр[аїнської] д[емократично]-р[адикальної] п[артії]...* Йдеться про Українську демократично-радикальну партію, створену на партійному з'їзді

---

* Дякуючи город[ським] виборцям, бо селяни не вибрали [Прим. Є. Чикаленка].

25 грудня 1905 р. в результаті переговорів між Українською демократичною партією (УДП, 1903–1904 рр.) та Українською радикальною партією (створеною у вересні 1905 р. членами, що вийшли зі складу УДП), які велися восени 1905 р. й закінчилися об'єднанням двох партій. Проіснувала до вересня 1908 р. — часу заснування Товариства українських поступовців. Програма партії була прийнята на організаційному з'їзді. Її основні положення — парламентський устрій Росії, автономія для України з правом крайового законодавства, обов'язкова безплатна початкова освіта, автономія вищої школи, 8-годинний робочий день, примусовий викуп земель у приватних власників.

[2] *Розмова з ним в 83 № «Гром[адської] Думки»...* Публікація в газеті так і називалася: «Розмова з Ф. Р. Штейнгелем» (1906, № 83, 13 квітня, с. 3). У ній кореспондент «Громадської думки» цікавився ставленням кандидата в депутати Державної думи до українських питань: автономії, націоналізації школи, адміністративних інституцій і суду. Штейнгель вважав висунення питання про автономію України в Думі передчасним, виступав за державну мову в усіх адміністративних інституціях, за українську мову лише в зносинах між юридичними сторонами, за націоналізацію школи (до середнього ступеня), право місцевих інституцій на заведення в школах української мови.

[3] *...мій фельєтон в № 84...* Фейлетон Є. Чикаленка називався «Розмова про всячину (На виборах)» («Громадська думка», 1906, № 84, 14 квітня, с. 2). У ньому йшлося про вибори на повітовому зібранні губернських виборців. Автор описав перебіг усіх подій на зборах, сформулював вимоги селян, які там прозвучали, але був збентежений практикою жеребкування виборців, за якою в кандидати проходили селяни не за здібностями, а цілком випадково.

[4] *...а в № 85 — як провалили Леонтовича...* Публікація про цю подію називалася «Вибори у лубенському повіті» («Громадська думка», 1906, № 85, 15 квітня, с. 2–3). Автор зазначав, що повітові збори продемонстрували зростання інтересу селян до української справи, й оптимістично писав: «І цей буйний зріст її [національної свідомості. — Упор.] є порукою її перемоги. Перейде один, може, два виборчих періоди, і можна бути певним, що як лубенський, так і усі українські повіти пошлють до думи свідомих українців». Але через недовіру селян до інтелігенції українська справа на цих виборах постраждала, бо делегатами на губернський з'їзд обрали не інтелігентів, а несвідомих селян, які, на думку автора, через брак знань та досвіду не зможуть боронити українське питання.

[5] *...об'явили Єфремову присуд...* С. Єфремов був заарештований 29 грудня 1905 р. у ході масових арештів, що проводилися у великих містах Росії напередодні 9 січня — відзначення роковини петербурзької події 1905 р. Ніяких звинувачень йому не висували, а повідомили, що він «числився за жандармським управлінням». С. Єфремова безпідставно підозрювали в належності до української організації РСДРП — «Спілка» і вже з більшими підставами — до селянського союзу. Звільнено С. Єфремова було лише в кінці квітня 1906 р. за відсутністю доказів (див.: Сергій Єфремов. Про дні минулі. XVIII. Інтермедія — мої тюрми // Молода нація. — К., 2004. — № 4, с. 75–85; Гирич І. М. Грушевський і С. Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя XIX–20-х рр. XX ст. // Український історик. — Нью-Йорк–Торонто–Київ–Львів–Мюнхен, 1996. — С. 152.

№ 14 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

20 жовтня [1906]

20/X.

Любий Петре Януаровичу!

Поки я зібрався скликати людей на нараду — чи можна повернути київську тисячу на збірники, як почув, що «У[краинский] Вестник» буде виходити. Ну, слава Богу!

Проживши в селі зо два тижні, я цілком видужав і тепер знов з головою упірнув в наше життя.

Після отказу А[лександра] А[лександрови]ча бути редактором я втеряв всяку надію на те, що теперешній компанії удасться добути грошей на «Раду» в 1907 році. Але жити без газети вважаю тепер неможливим, а через те задумав іншу комбінацію.

Надія на те, що ми найдем передплатників, виступаючи в защиту голоти, не справдилась, бо голота неграмотна і нашої газети не знає.

А тим часом, ми одвернули від себе всі заможні елементи села. Тепер у мене з'являється надія пошукать передплатників серед сільської інтелігенції чи краще буржуазії, а для сього видавать газету тільки національно-ліберальну.

Заходився я умовлять В[олодимира] Миколаєвича, щоб він взявся за ведення такої газети. Йому грошей дадуть, а співробітники будуть майже всі ті, що й були, бо всякий з нас вважає, що лучче мать газету щиро ліберальну, «приличну», ніж не мать ніякої, а я особисто готов всяку газету українську піддержуватъ, аби вона не була чорносотенною і тільки. Отак я тепер дивлюсь на се діло. Можливо, що й така газета не піде довше року. Дарма! Тоді будем видумувать третю комбінацію, а все-таки у нас буде щоденна газета, що проливатиме самосвідомість, приучатиме до рідного слова, вироблятиме робітників. За цих скілька місяців у нас виробилась маса дрібних робітників; матеріалу шлють стільки, що нема змоги його містить. Правда, значних між ними нема, але я певен, що якби Грінченко і К° навіть одмовились писать, то й без них газета буде непогана, тим більше, що є надія мати Коцюбинського за редактора.

Ви бачите, що для існування газети я йду на все, навіть хочу писати до Пелеха — чи не дав би він нам якусь тисячу.

Будьте ласкаві, напишіть — чи є він тепер в Пет[ербур]зі і яка його адреса.

Жду від Вас поради і помочі.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53074.

№ 15 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

29 жовтня 1906 р.

29/X 1906

Любий Петре Януаровичу!

Гроші задержіть у себе[1]; на мою і Влад[имира] Мик[олайовича] думку, ніхто не матиме нічого проти того, щоб сі гроші були вжиті на видання збірників, бо мета їх однакова, що й періодичного видання.

Щодо газети, то Ви трохи помиляєтесь. «Страна», наприклад, орган дуже почесний і ніхто не скаже, що вона близько стоїть до «чорносотенної» преси. Якби нам пощастило повести орган солідний, серйозний, без вигуку «матерних» слів проти самодержавія, духовенства та панства, як се досі робилось нашою газетою на втіху голоти, то всі прогресивні верстви України вважали б сю газету своєю і, може, вона тоді швидше стала б на свої ноги і не потребувала б ласки Пелехина і проч. От, головне, про що ходиться. Ви не можете собі уявити, як-то тяжко випрохувати грошей хоч і на громадське діло, коли бачиш, що воно не до вподоби.

Я гадаю, що така безпартійна газета мала б більше передплатників, ніж партійна.

Ви питаєте — «чий же орган буде та газета?». Я думаю, що вона повинна буть всеукраїнською газетою, аж до того часу, поки наші партії не спроможуться кожна на свій орган.

Вона повинна боронить українські національні інтереси, а позаяк українство завжди було рухом демократичним, то й газета буде демократичною, але вона не повинна ставитись вороже до «дрібної» буржуазії, для якої національні інтереси зараз тільки й мають якийсь інтерес. Голоті тепер «плювать» на се, їй аби землю дали, а заможне козацтво охоче читало б газету, а тепер воно нам шле лайливі листи за те, що ми хочем однять у його землю для якогось «краєвого сейму», а про духовенство та панство й казать нічого.

Мені особисто милійше орган виразно партійний; я певен був, що газета наша, обороняючи голосно інтереси трудящих мас, широко піде серед сих мас і не потребуватиме запомоги Пелехина.

Так думали всі, налічували 100 т[исяч] передплатників; клопотались вже про ротаціонну машину. Тепер аж смішно! А вийшло, що сі «трудящі маси» і не читають нашої газети; кажуть, що вона печатається не такою мовою, «як у нас в селі балакають», що їм рос[ійську] газету легше читать.

Ну, треба нам шукать читачів серед інших верств, а значить, треба підкреслювать і інтереси сих інших верств. Коли через рік

вийде, що й така газета не матиме ходу, то, може, виникне третя комбінація, а тим часом третій рік виходитиме укр[аїнська] газета, публіка звикне до неї, не говоритиме, що вона пишеться не нашою мовою, не дуже вважатиме на чистоту напрямку і проч. Одно слово, Петре Януаровичу, треба видавать українську газету, якого хочете напрямку, аби не чорносотенну!

Питаєте за партію. Не знаю, що й сказать. Наче вона є, але не чуть її, і ми нічого про неї не знаєм, тим паче, що центр перенесено. Це її доб'є зовсім.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52893.

[1] Мова йде про те, щоб гроші, асигновані киянами на видання тижневика «Украинский вестник», що перестав виходити з 7 вересня 1906 р., було використано на видавничі цілі Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг.

№ 16 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

5 березня 1907 р.

5 / III 1907

Дорогий Євгене Харламповичу!

Думська фракція українців, як Вам відомо, хоче випускати газету для селян — «Думські вісти». Як звичайно, грошей обмаль. Дещо тут настягаємо, а до того доводиться шукати й сторонніх засобів. Отже вам питання й прохання: обміркуйте і якнайскорше сповістіть, — як би подивились кияне на відносини цеї справи до тої 1000 карб., котру нам дали на «Вестник» і котра лежить у нас тепер, чекаючи своєї долі. Чи можна повернути сі гроші на орган думської фракції, чи ні? Ждемо негайної відповіди.

Про «Раду» де можна говоримо, пропонуємо передплачувати, — а примусити трудно. Врешті, газета дуже змінилась по змісту на краще, хоч і дивно деколи бачити в ній поруч статті ес-деків з р.-деками...

Разом з сим листом пишу також і В. М. Леонтовичу, а О. О. Русов пише Науменку.

Бувайте здоровенькі, вибачте що коротко пишу, — хапаюсь.

Ваш П. Стебницький

Милліонная, д. 29, кв. 27.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 674. Дата написана олівцем на 1-му аркуші зверху рукою Є. Чикаленка.

№ 17 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

15 березня 1907 р.

15/III 1907

Любий Петре Януаровичу!

Спішу Вас повідомити, що гроші, асигновані на «У[країнський] Вістник» ви можете повернути на видання «Думських Вістей».

Навіть єсть надія, що й з сього року можна буде виторгувать таку ж суму. Але доведеться багато боротись, бо декому дуже не до вподоби програма думської фракції[1], що опублікована в № 62 «Ради».

Не знаю нічого про подробиці задуманого видання, але на основі нашого опита раю Вам буть якомога економнішими. Коли можна, то обмежуйтесь тільки скороченими справозданнями з діяльности Думи. Краще давайте менше, та частіше.

Не дуже сподівайтесь на передплатника українського. Не забувайте, що всі українці прирождені філологи. Спочатку, може, вони й кинуться виписувати «Думські Вісті», а коли побачать, що вони друкуються мовою не тою, якою говорять в їх селі, то почнуть відпадать та ще й лаять, часом навіть і «истинно-русскими выражениями».

В № 60 «Ради» Винниченко[2] висловив все те, що я переживаю, як в грудях моїх клекотить злоба проти всіх «хахлацьких пик» і «щирих сірдець», що завалюють нас листами з своїми філологічними докорами. Я плював би на їх, якби се не одбивалось на передплаті; але ж горе наше, що вона не більшає, а все вертиться коло 1500 душ: то відпадають, то прибувають нові, які ще не знають, якою мовою друкується газета.

А при такому числі довго не потягнеш. Ми рахували, що у нас буде 3 т[исячі] передплатників, і тоді треба було докласти 20 т[исяч], а тепер вже треба — 30 т[исяч], а де їх взять? Ніхто не хоче давать на діло, яке не має поступу, не обіцяє хоч в будущині стать на свої ноги. Так само йдуть діла і в «Рідного Краю».

В мене душа болить, як згадаю, що не стане снаги дотягнуть «Раду» до кінця року і доведеться припинить. Се ж буде для нас гірше Берестечка[3]! Тоді вже іменно буде:

«А ви вже ніколи
Не вернетеся на волю...»[4]

І не придумаю — чим можна вирятувать справу. Нема публіки, яка б мала потребу в укр[аїнській] газеті, вона їй чужа, ріже вухо. А тим часом нема таких геніїв слова, які б захопили читача, яким він простив би сю мову. Нашу газету ведуть середні люде, а через те й газетка сіренька. Се нормально в часи, коли вже мова в газеті не звертає

на себе увагу, коли читач вимагає тільки свіжих вістей, а нам треба давать і свіжі вісті та ще на такій мові, щоб вона була зрозуміла, рідна, не різала вухо. А тим часом «рідною мовою» можна тільки писать белетристику та й то тільки з народного життя, а газетна мова ширша, вона наближається до наукової, а ся мова для публіки чужа, а не «рідна».

От в сьому, мабуть, неуспіх «Ради». Отсе все я написав Вам як пересторогу, щоб при виданню «Вістей» ви звертали найбільшу увагу не на «натружені» руки, а на «слова», бо на се перш всього звертають увагу і «хахлацька пика», і «щире сірце»[5].

Коли буде час, напишіть мені подробиці.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52894.

[1] *...програма думської фракції...* Була опублікована в статті В. Піснячевського «Другі збори українських послів», вміщеній у рубриці «В Державній Думі!.. (Од власного кореспондента, 11 березня)» («Рада», 1907, № 62, 15 березня, с. 1). Автор передавав зміст декларації, зачитаної на зборах. У ній була сформульована програма української фракції. Зміст її основних положень: проголошення антицентралізаторської позиції; захист політичних та економічних прав українців; націоналізація школи, запровадження загальної початкової освіти; перехід землі до селянства через примусове її відбирання у власників; економічні й політичні права промислових робітників; демократичні свободи та ін.

[2] *В № 60 «Ради» Винниченко...* Висловлені думки прозвучали у фейлетоні В. Винниченка «Сон газетного робітника» (1907, № 60, 13 березня, с. 2–3). Це фантасмагорія, в основі якої лежали різнорідні вимоги українських читачів до правопису української газети.

[3] *...гірше Берестечка...* Берестечко — місто, нині Горохівського району Волинської області. Під час національно-визвольної боротьби українців під проводом Б. Хмельницького 28 червня — 10 липня 1651 р. біля нього відбулася битва між українськими та польськими військами, яка закінчилася поразкою українських військ через відступ у критичний момент з поля бою союзника Б. Хмельницького — Іслама III Гірея — кримського хана.

[4] Рядки з вірша Т. Г. Шевченка «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле...», написаного в др. половині 1848 р. (Тарас Шевченко. Зібрання творів у 6-ти т. Поезія 1847–1861. — К.: «Наукова думка», 2003. — Т. 2. — С. 143). Являє собою роздуми поета про події Берестецької битви 1651 р.

[5] Ці фрази Є. Чикаленко взяв із названого у прим. 2 фейлетону В. Винниченка.

№ 18 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

16 травня 1907 р.

16/V 1907

Любий Петре Януаровичу!

Я переказував Вам через Піснячевського і, здається, через Чижевського, що ми асигнували на «Рідну справу» на сей рік ще

500 карб. і вишлем Вам їх, коли приїде Влад[имир] Мик[олайович] з Петербурга, бо гроші у його. Отсе й все, на що ви можете сподіватись з Київа. Як ви тягтимете далі справу — не знаю, бо маю свій клопіт — «Раду», якої не хочеться покинути. Мені здається, що смерть її буде для України не меншим лихом, як у свій час було Берестечко. Але хто знає — чи вистачить сил тягнути. При всіх наших стараннях, при всіх штучних заходах передплата в середнім вертиться коло цифри 1500 душ передплатників. Часом, т. е. іншими місяцями, доходила до 1800, а потім упаде, потім знов піднімається, і так щомісяця, а в середнім — 1500. Інколи починаєш міркувати — та чи варто ж класти стільки жертв на се діло, коли воно так мізерно стоїть і нема надії, щоб в близькім часі і поліпшало.

У Вас тепер тільки вирвалась думка, що наша нація — «якась нація недолюдків», а я вже більше 10 років кажу, що вона нікчемна, що навряд чи вона буде вартнішою за провансальців[1]. А тепер я все більше й більше в сьому упевняюсь...

Порад, порад стільки насилають, що й ради їм не даси. Всі захоплені до глибини душі, але не до... кишені. А свої люде, ті, що торік стояли близько, що захоплювались нею, тепер одійшли; збоку тільки дивляться — чи обійдетесь, мов, без нас? Впоперек горла їм став Грушевський[2], що переніс сюди ЛНВ і сам притулився ближче до «Ради». Руїна, руїна, та й годі! Ханенки, Суховієнки вважають, що вони тільки здатні «утерти сльози рідній Україні», а інші тільки псують справу. Тим часом, на се можна було б начхать, обходимось і без них (хоч їх раз у раз запрошували і запрошуєм), але не можна обійтись без передплатника, а його нема! А чим його привабити — не знаю. Мабуть, тільки временем. Треба тягти, тягти, поки стане сили; може, зміняться умовини життя, може, привикнуть до мови і проч., тоді з'явиться і передплатник. А коли й за три роки не досягнем свого, тоді вже годі; очевидно буде, що ми не більше, як провансальці, і для нас досить буде «белетристики» та театру.

Пришлете, будь ласка, мені останню коректуру «Худоби»[3], щоб не трапилось так, як з «Чорним паром», де замість «діжки» надрукували «дірку». Хоч тепер, мабуть, розмов моїх ніхто не купує, а все-таки хотілося б, щоб вони друкувались без помилок, може, колись здадуться.

Ну, бувайте здорові та спокійні духом.

Ваш Є. Чикаленко.

А я знов почав хворіть! Треба кудись тікать — так ніяк, багато клопоту.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52896.

[1] *...вона буде вартнішою за провансальців...* Провансальці — етнічна група, що проживала у французькій провінції Прованс, на південному сході країни. Вони

задовольнилися вузьким культурним відродженням, не висуваючи програми відокремлення від Франції.

[2] *Впоперек горла їм став Грушевський...* Є. Чикаленко писав у «Щоденнику», що Б. Грінченко і С. Єфремов вважали, нібито М. Грушевський перенесенням у 1907 р. до Києва ЛНВ «убив» журнал «Нова громада», який виходив у 1906 р. в Києві під редакцією Б. Грінченка (Чикаленко Євген. Щоденник. ... Т. 1. — С. 19).

[3] Йдеться про третє, доповнене видання цієї «Розмови».

№ 19 *М. Стебницький — Є. Чикаленкові*

6 серпня 1907 р.

6 серпня 1907 р.

Дорогий Євгеній Харлампович!

Позавчора я дістав листа од М. С. Гр[ушевсько]го, — він нагадує мені про мій пай в «Раді» і просить скоріше вислати його в Київ. Я, власне, й сам пам'ятав про свій обов'язок, але, правда, трохи затягнув висилку, бо сподівався попереду вернути ті гроші, що були торік позичені Пірожкову на «Укр[аинский] Вестник». Але коли треба — не маю права одкладати далі, — і ось маєте перевод на тисячу рублів. Будь ласка, сповістіть, що одержали гроші.

Ну, як тепер стоїть справа «Ради»? Чи єсть надія, що вона існуватиме в 1908 році? Чи збільшується круг її читачів? Чи йде вона в село?

Да, Євгене Харлампієвичу, аж тепер, через два роки існування української преси стало видно, якої ціни були наші колишні «безсмысленные мечтанія» про двадцятип'ятиміліонний народ і як грубо помилились ми, почавши свою пресу з «Гром[адської] Думки» та «Ради», а не з такого типу газети, як «Хлібороб» або «Рідна Справа». Почати з цього та добиватись школи — і цю роботу розкласти згори свідомо на довгі роки, не захоплюючись одразу такими реформами, для підпори яких не маємо сили, не маємо грунту, не маємо оборонців, бо за все відповідає дрібненька купка безкрилої інтелігенції. Ця інтелігенція задовольнилась би місячником, а газета повинна була одразу зробитись органом села і селянства... Останній доказ цьому нам тут дала «Рідна Справа», котра за півтора місяця свого існування встигла набрати до 1400 передплатників — і то переважно з селянства. Цікавий матеріал дали листи цих передплатників, — може, колись його оброблять наші молоді — Піснячевський та Доманицький. Вивод той, —

що газета такого типа якраз одповідає бажанням і вдачі сільських читачів, і що вони дуже б хотіли, якби така газета існувала весь час, незалежно од того, чи єсть, чи нема Думи. Ще виходить ніби одна цікава і для мене зовсім нова деталь: що газетою, між іншим, цікавляться і через те, що вона видається в Петербурзі, бо тут ніби вона близько до осередка адміністративних заходів і може більше дати цікавих новин читачам...

Ото на грунті цих вражінь тут у декого з нас виникла думка, чи не перенести Вашу «Раду» в Петербург, перемінивши її характер на близький до «Рідної Справи». Тоді — газета пішла б певним шляхом просто в село, на службу інтересам селянства, і потрібувала б менше безповоротних видатків, ніж щоденна часопись, призначена для інтелігенції. Приблизний обрахунок складався так, що при двох разах на тиждень вихода та при 3000 передплатників (на які давав змогу сподіватись швидкий зріст передплати «Р[ідної] Справи») — докладати довелось би не більше як 10 000 карб. на рік.

Але... діло не тілько в грошах, але й в людях. Для того, щоб вести в Петербурзі таку газету, потрібна невеличка купка людей, але таких, щоб уже нічого більше не знали, окрім газетної роботи. На короткий час існування другої Думи ми таку купку якось збили, але довго вона б все одно не вдержалась. Надалі — вже вона поновитись не зможе, бо вже, напр[иклад], Доманицький має вернутись у Київ і зробить собі «осілість» там. Других на його місце охочих людей од київського гурту щось поки не знаходиться. Тим-то справа «Рідної Справи» досі для нас самих неясна і ми не певні, що розпочнемо її знов, бо і людей, і грошей нема.

Які Ваші думки на це все, Євгене Харламповичу? Може, тоді легше реорганізувати «Раду» там, на місці, в самому Київі, де все ж більше робочих сил?

А треба сказати, що за останні часи «Рада» значно покращала, більше дає інтересних статтів, взагалі жвавіше ведеться... Коли б вона врешті стала на свої ноги так як єсть, себто як інтелігентська газета, — що ж, чого б тоді і бажать. Тоді, значить, довелось би тілько зовсім окремо організувати і поставити на ноги газету селянську на кшталт «Рідної Справи».

Відпишіть, будь ласка. Пишіть заказним. Моя нова адреса — Никольская площ[адь], д. 6, кв. 10.

Як живете? Чи здорові? Всього найкращого!

Ваш П. Стебницький

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 675.

№ 20 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

4 вересня 1907 р.

4/IX 1907

Любий Петре Януаровичу!

Приїхавши вчора з Херсонщини, я був страшенно обурений, що у нас в «Раді» якось випадково піднявся «поход» проти Благодійного Т[оварист]ва. Стаття П. Єфремова[1] неприємно вразила мене, ще коли я її читав в Одесі, а сегодня Гребенюк[2] мене, просто, ударив як довбнею по голові. Я кинувся до Мих[айла] Сергійовича, але виявилось, що він ще й не читав її. А Павловський нічого нетактичного в ній не побачив. Не вразив його навіть вираз «кумовство» в оцінці творів.

Прямо чорт-зна що! Я не розберу, що таке сталось з Гребенюком, що він виступив з такою глупою статтею і по стилю, і по змісту: очевидно, якась особистость, ображене самолюбіє.

У нас так завжди!

Але мені гірше всього досадно, що ці помиї вилиті в «Раді», а я тепер почуваю наче винуватим за їх.

Просто не знайду слів, щоб висловить своє обурення проти сього, і не знаю, що треба зробить, аби стерти ці помиї з сторінок «Ради». Пишіть, ради Бога, швидше, бо мене мучить думка, що Ви можете заподозрити, що се зробилось з мого відома.

Новин добрих у нас ніяких. До чорносотенства та «мародерства» ще прилучилась холера[3], в результаті ще більша пригнобленість, безнадійність.

Врешті рішили ми ціни на «Раду» не підвищать через поштові умовини. Ми думали малоімущим посилать газету по 6 р[ублів], але се значить — посилать за сю ціну трьом четвертям наших передплатників, а пошта братиме гроші з 10-ти руб., то воно в результаті дасть ще більший дефіцит. А тим часом досі ще не вияснилось — чи буде кому платить сей дефіцит, бо, окрім мене, ще ніхто нічого не асигнував, та й не похоже, що й буде хто, окрім В[асиля] Ф[едоровича], але ще не знаю, в якій сумі. Сього року він дав 5 т[исяч], а дефіцит буде коло 20 тисяч. Певне, так само, або трохи менше буде і на той рік.

Тепер, під осінь, знов передплата потроху піднімається, може, дойде до 1800, як було в першій половині року, а за літо упала до 1500.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52897.

[1] *Стаття П. Єфремова...* У «Раді» (1907, № 214, 22 вересня, с. 2–3) було опубліковано статтю П. Єфремова «Становище Добродійного Товариства в Петербурзі

року 1906» про підсумки роботи Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг. У ній автор, посилаючись на звіт товариства за 1906 р., піддав критиці його діяльність. Вказував на інертність, малорухливість і невисоку продуктивність видавництва, особливо помітні на фоні піднесення визвольного руху в Росії й активізації участі широких верств населення у громадській роботі.

[2] ...*сегодня Гребенюк*... Ю. Грибинюк продовжив тему П. Єфремова у статті «Хвали мене, губонько, бо тя роздеру» («Рада», 1907, № 222, 3 жовтня, с. 3), але в гострішій формі. Він вважав причиною застійних явищ у діяльності товариства застарілість організаційних засад і пропонував його розпустити, а на помилки вказати, щоб застерегти новоутворені товариства від подібних явищ. Автор писав, що збори членів правління проходили нечасто, формально, усі питання на них вирішувалися поспішно, голосування за вибір праць для видання проводилися рідко, а вибиралися вони, як правило, за «кумівським характером». Це стало причиною зниження продуктивності видавництва. Оскільки такі відверті зауваження висловлював член правління товариства, його експедитор і бухгалтер, то ця стаття дуже здивувала Є. Чикаленка.

[3] ...*прилучилась холера*... Епідемія холери почалася в Києві з 23 вересня і тривала до 7 грудня 1907 р. Газета «Рада» в рубриці «Холера в Києві» постійно публікувала інформацію про кількість хворих і померлих. Про походження хвороби, способи її поширення, збудників і засоби профілактики велику статтю «Про холеру» опублікував у газеті М. Левицький (1907, № 198, 1 вересня, с. 2–3).

№ 21 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

8 вересня 1907 р.

8 вересня 1907 р.
Никольская площ., д. 6, кв. 10.

Дорогий Євгене Харлампієвичу!

Листа Вашого дістав, коректуру теж, спасибі. Ждали Ви мене в Київ, та я цей раз своїм отпуском інакше скористався, трохи посидів, щоб одпочити, коло Петербурга ж, на березі моря. Бачите, я дуже люблю Київ, але туди їхати — це для мене му́ка, бо весь час, що я там сижу, звичайно бігаєш як оглашенний по родичам та землякам, бо так треба, а там би й не треба, та образяться, як не прийдеш; не встигнеш оббігти всіх привітатись, як уже треба починати знов — прощатись. І виїздиш з рідного Київа на північ, звичайно, ще більше розбитий, ніж туди їхав. Правда, тут була причина важна їхати, не вважаючи на той клопіт... Але по щирій правді й совісті кажу Вам, що я тепер і в наших петербурзьких зібраннях — невеличких — почуваю себе не тільки не корисним,

а навіть шкодливим; вношу, звичайно, течію сумнівів, скептицизму, доброго та позитивного нічого порадить не здатний, а у других добру думку чи замір збити можу... Бачу, що тепер, мабуть, краще мені сидіти в кутку, то, може, хоч якої індивідуальної роботи дам більше — писанини чи що. А гуртової — нехай мені дають ту частину, яка мені випаде, — зроблю, як по силі. Розхитались нерви к чортовій матері, — паскудне життя, голубчику... Це я все тілько Вам особисто пишу, а не для гурту, — щоб Ви часом не почали частувать земляків цими «настроями Петербурга»...

Дак от, бачите, в Київ не поїхав, а знати б хотілось, що там у вас робиться та про що люде надумались... Положим, я, грішний чоловік, думаю, що почали, як звичайно, з назви партії, та мабуть, так і не зкінчивши про це, перейшли до програми; ну, а програму і Бог велів ніколи не кінчать, бо вона ж, як і життя, мусить все мінятись відповідно обставинам та політичній погоді... (і це теж лиш для Вас особисто).

Без жартів, якось би треба дізнатись, що там землячки міркують.

Щодо питання про газети, — то я не дуже вірю в задуману реформу «Ради». В Галичині було друге діло — там попереду була така-сяка інтелігенція, то було до кого й звернутись. А у нас хоч і єсть купка, — дак така, що має українську газету лиш як об'єкт національної філантропії, а свої потреби задовольняє російською пресою. А для всякої філантропії єсть якась межа: шість рублів філантроп оддасть, а дванадцять — вже пожалує. Та яка й користь існування на підставах філантропії? Але — може, я помиляюсь, давай Боже.

Знов мені здається, що Ви впадаєте в крайність, цілком одкидаючи селянство. Правда, що воно тепер більше «нащот земельки». Але ж коли так, та коли Ви од нього через ту земельку зовсім на який час одвернетесь, — то як же воно піде за тою новоявленою інтелігенцією, яку тим часом будуть підготовляти Ваші українські кафедри[1]? Адже тоді вони так само — або не будуть розуміти одно одного, або знов же інтелігенції доведеться в свою програму вставити і «земельку»...

Коли єсть засоби, то все добре, все дасть свою користь: і філантропічна газета для інтелігенції, і університетські кафедри для неї ж, і спеціальна газета для селянства. Але коли, за браком засобів, довелось би одкидати найменше важні справи, — то я б до останньої хвилі держався зубами за селянську газету... Бо з середніх класів інтелігенцію можна виховати і німецькою мовою, а з селянства — тілько своєю, поки ще само селянство тої своєї мови не позбулось... А не виховаєте інтелігенції з селянства, то

воно Вам ще ціле століття, окрім земельки, нічого не буде розуміти... І коли хочете, то за такого інтелігента, як Ваш Оправхата, я б охоче оддав душ десять нашого брата, а українських соціал-демократів — то й двадцять п'ять...

Питаєтесь за «Вестник Финансов» та «Торгово-Пром[ышленную] Газету». Знаєте, далебі не можу Вам зробити протекції. Я вже пробував побалакати з редактором з приводу такого ж прохання «Слова» — вони писали редакції і просили мене помогти. Річ у тім, що редакція дуже економно висилає безплатні примірники, — лиш в самих необхідних випадках, і на обмін іде лиш з тими виданнями, які їй самій потрібні. Так що просити редакцію зробити це, так сказати, для мене по знакомству, — все одно, що просить подарувать мені 12 рублів. Так воно тоді й вийшло, редактор в лагідній формі на моє запитання лиш повторив мені свій загальний принцип, котрий я знав і без того.

Казав і мені В. Н. Дом[аницький], що Ви ніби мали до мене якесь особисте діло і через те ще більше дожидали мене в Київ?! Що таке? Може б, написали? А то чому б Вам не провітритись на північ, — адже Вам давно б треба знов одпочити та заспокоїти нерви?!

А як там ті кафедри? Чи єсть на них, окрім професорів, ще й слухачі? От як слухачів не буде, — то це справді добра буде для Європи ілюстрація нашого руху в його останній стадії...

Сільська національна школа та всесословне земство, — от ті ази, з котрих нам тепер треба починати буквар української політики. Тоді, літ через п'ятдесят, можна буде «в первый раз по возобновлении» вимовити і слівце «автономія»...

Бувайте здоровенькі! Шкода мені, що не можна Вас частіше бачити... Якби таких людей, як Ви, було більше, то, може б, і такі люде, як я, не так швидко спускали б руки... Міцно стискаю Вашу руку.

Щиро прихильний до Вас П. Стебницький

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 676.

[1] *Ваші українські кафедри...* Мова йде про громадський і студентський рух за заснування українських кафедр при університетах України. У 1907 р. студенти Київського університету подали ректорові петицію про заведення кафедр українознавства в університеті, але отримали негативну відповідь. Тоді на загальностудентській сходці університету було прийнято резолюцію про заснування таких кафедр. Г. Сьогобічний подав у «Раді» (1907, № 11, 14 січня, с. 1–1) таблиці даних, які свідчили про підтримку ідеї студентів представниками різних верств населення. Того року вперше з університетських кафедр Одеси, Харкова, Києва і Петербурга залунала українська мова. Були засновані наукові курси з українознавства, української історії та літератури. М. Грушевський писав про українські кафедри у брошурі «Справа українських кафедр і наші наукові потреби» (К., 1907).

№ 22 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

29 вересня 1907 р.

29 / IX 1907

Дорогий Євгене Харлампієвичу!

Послав я був на Вашу адресу листа до М. С. Грушевського, — а тоді дістав листа од Вас, з котрого побачив, що для справи селянської газети, про яку я писав М[ихайлові] С[ергійови]чу, в Київі нема грунту: Ви — через силу обтяжені «Радою», Влад[имир] Мик[олайович] став тепер дуже далеко, а більше й нема нікого. Тим часом тут, в Петербурзі, на це діло багато не збереш підмоги, а сили тісного гурту не вистачить. А шкода, бо я не можу згодитись з Вами, що треба кинути все та попереду настругати якнайбільше інтелігенції, а тоді вже пустити її на народ... Ні на одну хвилю не можна покидати народа! І я думаю, що й Ви тої самої думки, лиш вона заслонилась у Вас тяжкими враженнями нашого часу, — од браку людей, сил, засобів, — от Ви й простягаєте руки за інтелігентними силами... А пам'ятаєте — шість років назад в Кононівці Ви казали мені: «Всі сили треба вжити на те, щоб здобути дозвіл на селянську українську часопись, бо коли мужик тепер, зараз не буде мати своєї газети на рідній мові, то він звикне обходитись російською газетою — і тоді він для нас пропав...» І мені здається, що тоді Ви були ближче до правди. Мужику як хліба треба рідного голосу, і не можна ждати, поки виробиться потрібне число інтелігентів. Та й коли те число буде відповідне потребі? Коли можна буде сказати — годі, вже інтелігенції досить?! Ніколи, — бо її завжди буде менше ніж треба, а значить, становище все буде таке, як і зараз. Тим-то й треба кожної хвилі скілько можна сили віддавати на роботу для села, бо воно без рідного слова не зможе піднятись... Знаю, що Оправхатів вишукує інтелігенція, — отже нехай і вишукує зараз, не одкладаючи до того часу, поки до цього діла набереться велика компанія охотників...

Ну, та що говорити. Шкода в тім, що ми тепер розбились на стілько партій, скілько нас є; ні одна з тих партій не має певної назви, але кожна має особну програму, і через те нічого спільного вийти не може. Нічого не вийде і з усіх тих проектів, про які я писав М[ихайлові] С[ергійови]чу, — і тільки «для очистки совести» переказую Вам ще один проект, що виник тут де в кого останніми днями. Думка така: чи не згодяться власники «Рідного Краю» перенести його на час Думи в Петербург, віддавши редакцію нашій

купці, а також передавши нам на той час і ті суми, які мались витрачатись на газету в Київі. Тоді, приклавши до передплатників «Рідного Краю» передплатників «Рідної Справи», можна буде якось держатись, а зміст газети розформувати, як того вимагає характер «Думських вістей», на кшталт «Р[ідної] Справи». Переказую це Вам, а Ви, коли хоть тінь єсть надії на прихильне відношення власників «Р[ідного] Краю» до цеї думки, пустіть, будь ласка, її в ход. Коли ж по-Вашому, як і по-моєму, немає і тіні, — то нема чого й робить.

Питаєте, чом не напишу чого в «Раду»? Бо дуже трудно писати за тридев'ять земель на-вдале, не знаючи, що треба, що єсть і чого нема у редакції. Та й взагалі, — я дуже трудно пишу. До серйозних статтів мало здатний: поки зберусь, та поки щось витанцюється, — а вже й тема зостарілась. А щось легеньке, як фельєтони до «Р[ідної] Справи» — годиться селянській газеті, а не годиться інтелігентській «Раді». І взагалі — у мене, звичайно, непродуктивність роботи вбиває ту духовну силу, без котрої не можна писати... А хіба ж можна уважати продуктивною роботу для газети, для котрої ще треба виробляти читачів-інтелігентів? Може, я й помиляюсь, але настрій мій такий, а од того настрою залежить і охота до писання.

Бувайте здоровенькі, дорогий Євгене Харлампієвичу! Щиро бажаю Вам здоров'я та змоги вести й далі з звичайною енергією київські справи. Може б, Ви ще не рішали так категорично стати осторонь? Шкода буде, бо ще гірше будуть люде диференціроватись на самих дрібненьких дрібницях...

Пишіть!

Ваш П. Стебницький

29 / IX 1907
Никольская площ., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 677. Дата написана олівцем на 1-му аркуші вгорі рукою Є. Чикаленка.

№ 23 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

7 жовтня [1907 р].

Дорогий Євгене Харлампієвичу!

Звичайно, ніхто не думав, що статті, присвячені «Добр[одійному] Тов[арист]ву», пішли в «Раді» з вашого благословення. Просто рішили, що редакція вживає всіх заходів, щоб оживити газету, і для того містить цікаві фельєтони, листи й кореспонденції, присвячені

характеристиці петербурзьких українців і їх національній роботі серед варенників та вишнівки. І справді, газета зробилась цікавою і веселою, так що, може, за ці дні надбіжить трохи й передплатників.

Щодо того, яким способом це виправити, — то другого нема, як нам видруковати свою одповідь[1]. Вона вже написана, цими днями Правленіє її вислухає, пошлемо «Раді» і будем просити дати й нашому голосу невеличке місце.

Я певний, що Вас ці статті більше обурили, ніж мене, — бо Ви, очевидно, ще не втратили чутливости. А мене нічим не здивуєте. Та же ж ми не були б варті назви українців, якби не гризли одні одних і не вважали цеї гризні за найкращу форму національної роботи.

Так, значить, — передумали збільшувати плату на «Раду»! Що ж, по-моєму, так краще. Коли зараз кількість передплатників росте, то, може, прибуватиме й далі на той рік, а підвищення плати, напевне, той прирост стримувало б.

А як тепер відноситься до «Ради» Влад[имир] Микол[айович]? Повинен би, здається, держатись більш прихильно, бо вона ж тепер покинула крайности, і навіть він не знайде в ній тепер ніякої есеровщини. Якби він піддержав, Вам уже не так би було страшно перед тим роком.

Я не відповів Вам на запитання, — що сталося з Грибинюком. Нічого не сталось, він такий завжди був. І я не думаю, щоб це було в ньому щось особисте, обра́за самолюбства чи що. Нічим ми перед ним не завинили, — хіба тим, що давно, ще в початку існування Товариства не прийняли до друку його книжки про сифіліс, бо значна її частина була віддана порадам, яким способом мущина повинен себе оберегати перед coitus[2] з жінкою, щоб не захопити зарази. Але я думаю, що він про те й забув, а так, по щирости бажає товариству більш рухливого правленія, але, на біду, його щирому серцю заважає дурний розум, і через те він пише нісенітницю і навіть паскудства...

Ну, бувайте здоровенькі. Добре б було як-небудь з Вами побачитись, побалакать, — скучив я за Вами.

Ваш П. Стебницький

7 / X.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 678. На 1-му аркуші рукою Є. Чикаленка написана дата — 7/X 1907.

[1] ...видруковати свою одповідь... Мова йде про відповідь членів правління Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг на статтю П. Єфремова, про яку йдеться у прим. 1 до листа № 20. Цю відповідь, опубліковану в рубриці «Лист до редакції» («Рада», 1908, № 239, 23 жовтня, с. 4), підписали: О. Русов (голова), Я. Забіло (товариш голови), члени — С. Русова, П. Стебницький, Ф. Вовк, М. Дуб'яга, С. Жилко, І. Пироговський,

С. Афанасьєв та ін. Автори вважали справедливими лише два докори П. Єфремова: щодо скорочення звітів товариства та своєчасної доставки книжкової продукції у книгарні. Всі ж інші називали безпідставними, доводячи, що такому малому осередку людей, який гуртувався навколо товариства, було не під силу виконати все те, про що говорив П. Єфремов, а тому закликали громадськість на місцях усіляко підтримувати видавництво. Звіт же товариства за 8 років видавничої діяльності вважали цілком пристойним: воно видало книжок 51 назви, накладом 569 233 примірники, на суму 34 050 р.

[2] Coïtus (лат.) — злягання.

№ 24 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

31 жовтня 1907 р.

31/X 1907

Любий Петре Януаровичу!

Я їздив на скілька день в село висиплятись і заспокоювати свої нерви, а саме в той час прийшов Ваш лист з відповіддю Гребенюкові. Сегодня я приїхав і завтра вона буде надрукована[1]. Я викинув там про «укр[аїнський] скапідар», бо давно вже замовив Модесту Левицькому вимазать Гребенюка його скапідаром якомога краще[2]. Але Модест тепер служить ж[елізно]дорожним врачем в Радзівілові[3], то зносини з ним тепер пиняві[4], а все-таки сподіваюсь, що сими днями він пришле щось.

Щось там у вас в Петербурзі завелось погане, вмішалась якась бактерія розкладу («разложения») і погані сопухи (як у нас кажуть) пішли з Петербургу. То Піснячевський фицнув[5], то Гребенюк ригнув, а то й Єфремов озвався (не знаю, чи з своєї ініціативи, чи се інспірація звідкись?). Тепер знов Піснячевський прислав велику кореспонденцію, в якій глузує взагалі з петербурзьких громадян та з Видавничого Т[оварист]ва, Єфремов знов написав одповідь Правлінню, але я їх не пустив.

Чую я носом якусь пружину потайну. Занадто довго я вертюсь в українських сферах, то, певне, не помиляюсь. Називать своєї догадки не буду, певне, воно колись виявиться і без мене.

Ох, як мені хочеться, давно вже, утікти од тих потайних пружин кудись далеко, щоб я ні про кого не чув і щоб про мене не відали; може б, я тоді прожив лишніх років з десять.

Та не можна ще, треба тягти, доки вже преса наша не стане на ноги, коли обходитиметься без сторонньої запомоги.

Дав мені Степаненко Ваш лист до його од 25/X, з якого я довідуюсь, що Ви думаєте випускати дешеве видання «Кобзаря»[6].

А чи маєте Ви дозвіл на таке видання од властителів[7]? Запитую се ось з якої причини. Наш магазин купив у властителів 7 тисяч штук «Кобзаря» по 35 к[опійок], з умовою, що нового видання не випускатимуть, поки магазин не розпродасть всіх книжок. Коли Ви задумали випускать «Кобзаря», то магазин дав згоду, бо видання в 1 р[убль] 50 к[опійок] не шкодило б продажі дешевого. Тепер ще лежить тисяч з 4 «Кобзаря»: тепер він (після вашого видання) йде дуже тупо. Що буде з сими примірниками? Хто платитиме збитки магазина?

Коли ви вже дістали дозвіл, то ми їх вернемо властителям, а коли ви видаєте без дозволу, то ми їх прикинемо вам, в обмін за нові. Згода?

З Вашого листа видно, наче дешеве видання вже друкується. Чи так?

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52898.

[1] *Йдеться про відповідь* П. Стебницького Ю. Грибинюку «Не бачить сова, якая сама» («Рада», 1907, № 245, 1 листопада, с. 3). Автор, спростовуючи критичні закиди Ю. Грибинюка на адресу товариства, зауважував, що його опонент працював там незмінним членом правління, був добре обізнаний з усіма справами, а тому ця критика стосувалася і його самого.

[2] Мова йде про статтю-рецензію М. Левицького «Патріотичний скипидар або ж Скипидарний патріотизм» із критикою праці Є. С. Грибинюка «Украинский скипидар» (СПб., 1907). Опублікована в «Раді» (1907, № 251, 8 листопада, 1907, с. 3–4), підписана псевдонімом «Лікар». У ній автор заперечував назву «український скипидар» у хімічній сполуці, яка складалася з іноземних компонентів, ставив під сумнів усі рекомендації Грибинюка щодо її вживання у практичній медицині.

[3] Радзивилів — місто на кордоні Росії та Австрії (нині — м. Радивилів Рівненської обл.).

[4] Пиняві — повільні, мляві, неквапні. У «Словнику української мови» Б. Грінченка знаходимо: «Пір'я дерти — пинява робота». Часто слово вживалося й у контексті: робота йде пиняво.

[5] *То Пісняче́вський фицнув...* Очевидно, Є. Чикаленко мав на увазі нарис В. Пісняче́вського «В осіннім тумані...» («Рада», 1907, № 222, 3 жовтня, с. 1, рубрика «З невських берегів»), у якому публіцист критикував інертність українців напередодні виборів до ІІ Державної думи, що була особливо помітною на фоні посилення громадської активності інших націй: естонців, євреїв, латишів, німців, які складали програми, чітко формулювали вимоги. Автор іронічно зауважував, що пасивним українцям, які культивують «запічний патріотизм з галушковими атрибутами», густий осінній туман був на руку, бо прикривав їхню бездіяльність.

[6] *...ви думаєте випускати дешеве видання «Кобзаря»...* Йдеться про спільний випуск Благодійним товариством видання загальнокорисних і дешевих книг і Товариством імені Т. Г. Шевченка першого повного видання «Кобзаря» Т. Шевченка (за редакцією

В. Доманицького) для допомоги незаможним уродженцям України, які навчаються в Петербурзі. Голова другого товариства, А. М. Маркович, звертався за дозволом на видання особисто до царя й отримав на свій запит позитивну відповідь. Була сформована комісія у складі 4-х представників від кожного товариства. До неї увійшли: Ф. Вовк, М. Дуб'яга, Я. Забіло, П. Саладилов, С. Афанасьєв, О. Русов, П. Стебницький, О. Лотоцький. «Кобзар» за редакцією В. Доманицького побачив світ у 1907 р. У ньому вперше в Росії було надруковано твори «Юродивий», «Марія», «І Архімед і Галілей», повні тексти поем «Сон» і «Кавказ», дано в основному правильну хронологію віршів. Усього книжка вміщувала 215 творів, не перевіреними за рукописами залишилося лише 8. Було видано три види «Кобзаря»: дорогий, вартістю 3 крб. (наклад 2000 прим.), середній, вартістю 1,5 крб. (7000 прим.), дешевий — 60 коп. (25000 прим). У всіх виданнях текст був однаковий, у перших двох було більше ілюстрацій та приміток до тексту в кінці книжки. У дешевому бібліографія подавалася спочатку, а примітки — під текстом.

[7] ...дозвіл на таке видання од властителів... Власником «Кобзаря» була київська Стара Громада, про що свідчить цитата з листа Ореста Левицького з Києва до дружини, датованого 4 листопада 1873 р. Автор писав: «Шевченка, т. е. право изданія його творів, купила тепер наша громада, та тільки вони й самі не знають, чи скоро приймуться за саме изданіе» (ІР НБУВ, ф. ІІІ, № 53232). Також про це писала і С. Русова у своїх мемуарах: «Після Різдва [1875. — Упор.] приїхав до нас Вовк з пропозицією від старої громади їхати за кордон, щоб там надрукувати усього «Кобзаря», поки не загинули всі ті рукописні заборонені вірші, такі цінні для повного розуміння творчості великого поета. Всі ці твори, всі рукописи були зарані куплені у братів Тараса, гроші на видання зібрано у скількох окремих заможних українців, рукописи уважливо, науково перевірив Вовк» (Софія Русова. Мемуари. Щоденник. — К., 2004. — С. 53). Див. також лист № 90 із згадкою про власників. Право на видання «Кобзаря» київська Стара Громада викупила у спадкоємців Т. Шевченка, його братів Осипа та Микити Шевченка за 5 тис. крб. Це сталося 1873 р. в Києві, тоді О. Русов привіз родичів із с. Кирилівки Звенигородського повіту. (Див.: Т. Г. Шевченко в епістолярії Відділу рукописів (К., 1966, с. 53)).

№ 25 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

3 листопада 1907 р.

3/ XI 1907

Дорогий Євгене Харламповичу!

Спасибі за листа. Дякую, що надруковали одповідь, хоч тепер, по такім довгім протязі, можна б уже й хрест поставити на тих перекорах. Ваша правда, — бацила розкладу єсть, — мабуть, ми всі її в собі потроху носимо, але, може, де в кому її й більше, так що хватає ще й на сторонніх прислугачів... Така вже проклята нація, нічого не поробиш.

Ну, та нехай йому аби-що. От тепер мене турбує інша справа, — та новина, яку я побачив в Вашому листі про «Кобзаря». Перший раз чую — і ніхто інший з нас того не чув досі — щоб у властивців «Кобзаря» були якісь обмеження в дозволі друкувати повне видання. Як питались першого дозволу, — то ми не казали, скільки коштуватиме наше видання, бо тоді й самі того не знали, а просто питали принципіально. Якби такий вийшов обрахунок, то могли б назначити ціну дешевше од 1 р[убля] 50 к[опійок], — бо, кажу ж, ніякого обмеження нам не було показано. На друге видання так само питались тільки принципіально, і знов ніякої розмови не було за ціну. А взялись за друге видання якраз з тим, щоб, скориставшись попитом на дорогші примірники, видруковати дешевшим способом народне видання. Друкувалось воно разом — тільки з деякими перемінами, — і готове буде разом, — тілько от ми не знаємо, як його випускати, бо й самі не хочемо сісти з оплатою, коли всі кинуться на дешеве і не братимуть дорогого. Через те я й запитав поради Вас[иля] Пил[иповича], — зовсім не думаючи, що ще й книгарня має запас старого видання, котрому наше пошкодить. Ваше пояснення тепер зовсім погано освітлює нашу справу з дешевшим виданням. Само собою, що нам Вашого видання на заміну зовсім не треба, — дай Боже викрутитись з своїм. Само собою, що й властивців ніхто не думав і не хотів би підводить. Не говорячи поки що про це видавничій комісії, дуже прошу Вас ще обміркувати це діло з Вас[илем] Пилип[овичем] Степаненком і дати мені пораду на мої запитання, яка Вам здасться при показаних обста[ви]нах найбільш справедливою і практичною. А саме: яку ціну краще поставити: 50 чи 60 к[опійок]? Яким чином продавати, щоб воно не шкодило ні Вам, ні нам? Коли його можна випустити в світ, —може, який час переждати? Чи не краще тоді зробити так, — що пускати його тільки через книгарню «К[иевской] Старини», — котра вже й міркуватиме, як їй вигідніше продавати старе й нове видання? Але тоді треба нам одразу продати книгарні найменше тисячів зо 2 примірників за готові гроші, бо інакше не оплатимось. Додайте, які умови Ваші з властивцями за те видання, — почому Ви їм платили за примірник?

Жду відповіди якнайхутчій.

Дуже прикра справа. То-то я дивуюсь, чом Вас[иль] Пил[ипович] мовчить...

Ваш П. Стебницький

3 / XI 1907.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 679. Дата написана олівцем на 1-му аркуші рукою Є. Чикаленка. На звороті 2-го аркуша є помітки Є. Чикаленка червоним олівцем.

№ 26 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

8 листопада 1907 р.

8 / XI 1907

Дорогий Євгене Харламповичу!

Виходить — Ви не дістали мого листа з приводу дешевого видання «Кобзаря»? Шкода, — коли так, мушу повторити те, що писав. А лист був рекомендований.

Я одповідав на Ваші запитання, що справді, ми випускаємо дешеве видання — і думаєм, що ми нічим не погрішили ні проти властивців, ні проти книгарні, бо од властивців брали дозвіл загальний і ніякого обмеження од них щодо ціни не чули, та про ціну й розмови не було; якби хтіли і могли, то по тому дозволу мали б право ще й перше видання пустити дешевим. Та, мабуть же, Ви й Степаненко довідались про наш замір не тілько з мого листа, бо про це вже, мабуть, з півроку як друкувалось в «Раді» — і знов же ніхто нам тоді не закинув, що ми робимо щось незаконне чи незручне. Але ж, звичайно, ми не хочемо робити збитків ні книгарні, ні властивцям — і тому треба якось умовитись, яким способом пускати наше видання в продаж, щоб воно робило своє діло, не заважаючи ні книгарні «України», ні іншим дорожчим виданням. Я був пропонував таку комбінацію, щоб все наше видання пустити через книгарню «України». Але тепер це вже не підійде, бо на нараді нашої видавничої комісії публіка на це не згодилась, бо це виходило б монополією продажу припинити доступ книжки до ширших кругів українського люду. Зостається одно, — поставити таку ціну, щоб видання вже не було проти Вашого дешевим. Постановили визначити 60 коп. І як собі хочете — це справді дешева ціна тілько рівняючи до нашого видання в 1 р[убль] 50 к[опійок]; а прирівняти до Вашого — 35 коп., — то це ж трохи не вдвоє дорожче. Вже це не конкуренція. А коли фактично конкуренція буде, то то вже не од ціни, а просто од того, що читач вимагає тепер більше і готовий заплатити дорого, аби мати те, що хоче. Тут уже Ви з Степаненком нічого не поможете. А по-моєму, Ваш «Кобзар» повинен завдяки нашому піти ще краще: наш популяризує Тараса, а Вашого будуть через те брать туди, куди не можна пустити нашого, напр[иклад], в школи...

Так що тепер я б просив Вашої поради щодо способу розповсюження нашого видання.

А от сьогодня ми дістали звістку про пригоду справді прикру — і Вам, і нам. Якийсь, мабуть, жидок передруковав Вашого «Кобзаря»[1]

і випустив його в 5000 прим[ірників] по 1 р[ублю] 50 к[опійок]. Я не бачив книжки, а хто бачив, каже, що взята з київського видання[2], навіть з ярижним правописом. Видавець невідомий. Вже книжка єсть в книгарнях. Само собою, що для тих, хто знає «Кобзаря», це не конкуренція, але — при однаковій ціні — він зіб'є з пантелику багатьох покупців, що братимуть його за наше видання. Та, крім того, порушені й права властивців. Сьогодня наш юриста — Дуб'яга — взявся за це діло — і, мабуть, доведеться вести за властивців процес.

Надруковати на обкладках ще не пізно, але як це вийде — не знаю, треба порадитись. А слід би щось таке зробити.

Ви таки хочете допекти Грибинюкові[3]? А мені його трохи шкода, — бо він то не зі зла, а з дурного розуму, навіть не тямлючи, що робить. Тепер, після моєї замітки, засумував, хоче кидати продаж книжок.

Бувайте здоровенькі. Одпишуйте ж, та нехай і д[обродій] Степаненко пише, як думає книгарня — чи передплачувати, чи взяти за гроші, як вийде книжка, чи брати на комісію. Скільки вже підписалось?

Щиро прихильний до Вас П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 680.

[1] Очевидно, йдеться про безправне комерційне видання «Кобзаря» П. Гайдебуровим: Шевченко Т. Кобзар (С портретом). — СПб., 1907, типографія Флейтмана. Це передрук з київського видання 1883 р. з цензурними пропусками. Наклад — 5000 примірників.

[2] *...взята з київського видання...* Йдеться про видання: Т. Шевченко. Кобзарь (С портретом). — К.: Издание редакции журнала «Киевская Старина», 1883. Книга видана друкарнею Імператорського Університету Св. Володимира М. Т. Корчак-Новицького. Наклад — 50 000 прим. Ще було пізніше київське видання: Т. Шевченко. Кобзарь (С портретом и автографом). — К.: Издание редакции журнала «Киевская Старина», 1899. Наклад — 10 000 примірників.

[3] Натяк на рецензію М. Левицького — лист № 24, прим. 2.

№ 27 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

14 жовтня [1907 р.]

14/X

Любий Петре Януаровичу!

Сегодня у мене цілий день не боліло всередині, то й скортіло одповісти на Ваш останній лист. Як бачите, я вже й листи до приятелів починаю розмовою про своє здоровля. Неприємна се річ,

але — що у кого болить, той про те говорить, кажуть люде. Я вже стаю майже інвалідом — день біжу, а три дні лежу, як та циганська коняка. Правда, ще мені не пора їхати за кордон, ще легко вихожу на другий поверх, ще не підупав на сили, як ті роки, коли їздив. Та тепер я вже знаю, що й тут, дома, можна лічитись од своєї хвороби, але нема тих обставин. Мені потрібний абсолютний спокій і відповідна дієта. Дієту то я соблюдаю, а спокою не маю. Ні на кого покластись, а через те треба раз у раз буть в курсі всього. От бачите, одлучивсь на якийсь час, та й попроскакували в газеті паскудства.

Мих[айло] Серг[ійович] буває рідко, а коли й буває, то у його гибель діла і без «Ради». Влад[имир] Мик[олайович] вважає газету для себе зовсім чужою. Правда, вона тепер його не так дратує, але він зовсім байдужий до неї — йому все одно, чи вона є, чи її нема.

Ну, а торішній ред[акційний] комітет, як Вам відомо, теж стоїть в стороні. Коли Єфремов і Матушевський не одкинулись зовсім, то тільки через особисті приятельські відносини до мене. Але все ж їм соромно одмовлять моїм закликам. Правда, чим далі, тим вони знов стають ближче до газети, і думаю, що стануть надалі ще ближче. Думаю, що згодом знов наладяться відносини, тим паче, що Грінченко на якийсь час виїздить з дочкою у Крим. Чудно якось все складається. Торік я всіх здержував, во ім'я діла, коли велась одверта боротьба між Грінченком і Леонтовичем; тепер приходиться робить те ж саме, коли йде глуха, підспудна боротьба між тим же Грінченком і Грушевським. Вона для стороннього ока не видна, але я її бачу у всіх дрібницях. Який може буть у мене спокій при таких умовах. Я добре розумію, що коли я піду на спочинок, то газета пропаде на якийсь час, поки не виникне колись друга, при інших джерелах і проч. Я з охотою одійшов би, якби бачив, що така газета може з'явитись завтра.

Ви думаєте, я не думав про «Рідну Справу»? Але джерела, що годують «Раду», перестануть текти для іншої газети. Для неї повинні з'явитись нові джерела. От через що я держусь «Ради».

Звичайно, з розвитком свідомости переміняться сі умови. Але коли ся свідомість широко розіллється? Треба думать, що впротязі сих 5 літ, поки існуватиме ся Дума, свідомість буде тупо ширитись. Не дасть ся Дума ні школи, ні кафедр; може, ще й пресу придушить, може, ще верне щось подібне до закону [18]76 року, всього можна сподіватись.

А тим часом треба неупинно ширити сю свідомість пресою, книжками і проч. Я тепер всім про се кажу щодня. Загадав вже Сергію Александровичу ряд статей на сю тему. Не знаю, як тільки він їх виконає, бо у його ще зостався пент до політики.

Ви пишете, що хотіли б зо мною побачитись. Я теж скучив за Вами і закликав Вас в августі, але, на жаль, Ви не приїхали. Тягне нас одне до одного, бо у нас багато єсть спільного — ні Ви, ні я ніколи не ставили свого Я во главі угла, як кажуть, не ставали на диби. Поїхать в Петербург (як би мені не хотілось побувать там) — не можу — і через газету, і через здоровля.

Певне, швидче побачимось в Київі; може, Ви заглянете сюди Різдвяними святами; певне, Вас будуть запрохувать. Коли буде у Вас змога, то приїздіть.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53073.

№ 28 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

27 листопада [1907 р.]

Дорогий Євгене Харламповичу!

Шкода, що наша ціна трохи перейшла за Ваш обрахунок. Річ у тім, що Ви, мабуть, міряли по київських умовах друку. В Петербурзі все дорогше — і при 25 000 ми не могли зробити книжку дешевшою як 35 к[опійок]. Кращі типи вийшли ще трохи дорожче (коло 43 к[опійок] і 72 к[опійок] книжка), бо там кращий папер. Через те ж у нас тут і виходила суперечка — яка врешті привела до того, що Лотоцький вилаяв нас і одкаснувсь од комісії, — бо він, бачте, настоював, щоб дешеве видання пустити якнайдешевше — 50 к[опійок], а решта казала, що виходячи з коштів видання, менше як 60 к[опійок] назначити не можна, а краще потім робити з цеї ціни селянам більшу скидку. Якби видання нам коштувало 20 коп., то не було б про що споритись, — ми б тоді назначили за книжку 35 к[опійок] в продажі! Київське дешеве, мабуть, коштувало видавцям дешевше ніж 20 к[опійок], але ж друковали 50 000, — і то було вже давно, при зовсім інших цінах друку, та й видання ж поганеньке... Отже, комісія по Вашому листу постановила, що «Раді» треба оддати книжку[1] по своїй ціні, цебто по 35 копійок, не накладаючи ніякого баришу, — але ж щоб і на втрату не йти, бо гроші громадські.

В публікаціях, здається, все добре. Коли там спроможетесь, висилайте плату за 500 прим[ірників], а там далі буде видно. Ми будем попереду слати книгарні кращі видання, — то вже побачимо,

як вони будуть проходити крізь київські лабети; тоді буде видно, що робити з дешевим виданням. Адже «Раді» книжки, мабуть, будуть потрібні так, коло Різдва, не раніше?

Од Науменка документи получені, і наш Дуб'яга почав судове позивання. Хто його знає, що з того вийде. Поки що — книгарі кажуть, що ці жуліки — видавці досить нам попсували справу, бо встигли розповсюдити чимало свого «Кобзаря», — а книгарні брали з дорогою душею, бо їм оддавали щось 75% скидки! Добре було б, якби покарати жуліків на кілька тисяч карбованців — та віддати їх на пам'ятник Шевченку!..

А це у вас вже починає книгарня горіти? Чи то ж можна, — адже ж вона не сміє горіти, бо не застрахована!

Хотів би й я дуже — побачитись з Вами, але навряд чи я зможу прибути на Різдво до Київа: і трудно мені буде визволитись з служби, та й, правду сказавши, не тягне-таки мене до київських земляків... Якби якось так, щоб Вас звідти витягнути і побалакати — інша річ, добре було б... Та якого ще Ви мені додаватимете «смутку»? Хіба Вам ще мало того, що єсть?

Дуже дякуємо за Ваші хлопоти про субсидію Товариству. Коли дадуть — добре, бо ми тепер захожуємось видавати велику ветеринарію Корольова. Не дадуть, — буде й так. Останніми часами в касу приливають членські внески за старі роки, — чому, мабуть, сприяла наша полеміка в «Раді». «Не бывать бы счастью...» А що там ще прислав «Раді» Грибинюк? Він тут похвалявся, що після моєї замітки послав до редакції листа з такою чемерицею, од якої у нас всіх закрутить в носі...

Бувайте здоровенькі, всього Вам найкращого...

Оця тяганина з біжучою дрібницею — зібрання, видання, корректура, рахунки тощо, — відбирає мені час і не дає нічого писати, хоч і хотілось би... Був би радий, якби врешті дали мені земляки одставку, — може б, хоч що зробив на літературну спадщину по собі...

Ваш П. Стебницький

27 / XI
Никольская площ., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 681. На 1-му аркуші рукою Є. Чикаленка написана дата — 27/XI 1907.

[1] ... *«Раді» треба оддати книжку...* Річні передплатники «Ради» на 1908 р. на додаток отримували останнє нове повне (дешеве) видання «Кобзаря» за 1907 р.

№ 29 І. Стебницький — Є. Чикаленкові

7 грудня 1907 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Не знаю, чи дістали Ви мого листа про «Кобзар». Там я пояснив, в відповідь на Ваші сумніви, що ми назначили «Раді» таку ціну, [в] яку нам самим обійшлось видання. Тепер, як виявились вже справжні рахунки друкарні, то, мабуть, вийде, що ми трохи продешевили, — бо друкарські видатки чимало перейшли за наш попередній обрахунок. Але то вже, звичайно, пропало, — буде так, як сказано. Аби тільки все як слід пройшло, без ніяких перешкод, — та прибавило б «Раді» передплатників. Один час я був боявся, що Ваші передплатники, котрі передплатили і у нас «Кобзар», почнуть зрікатись його і просити вернуть гроші. Але такий випадок тільки один і був, та й той добродій, як я йому пояснив, що то не однакові книжки, вдовольнився і грошей не забирає.

Коли Вам прислати 500 пр[имірників] дешевого видання? Мабуть, так, після 15-го, к Різдву? Звичайне і дорогше видання шлемо книгарні завтра.

Дуже просили б, щоб гроші за ті 500 прим[ірників] (500 х 35 = 175 руб.) були нам вислані теж тепер же, перед святами. Так само скажіть В. П. Степаненку, нехай зараз же шле рахунок і гроші за передплату — скільки там назбиралось. На цей раз оплачуватись скрутно, і я не раз собі думаю — чи не помилились ми, взявшись за друге видання, та ще з таким риском... То були собі швидко випродались, заробили грошей — було б і товариствам, і на пам'ятник; а тепер жди, поки виплутаємось з такої складної рахуби! Адже за видання треба заплатити близько 11 000 рублів; їх покриває продаж кращих типів, а дешеве ніби вже піде на прибуток, — але коли і як воно розійдеться! А ще як трапиться з ним яка пригода, — то тоді ми сіли — і заробіток просадили...

Ну, та якось-то буде...

Як там у Вас? Все тягнуть з Вас штрафи? Це вже щось усього сот з п'ять потягнули?! Біда... А то правда, що ще пропали Ваші 2000 р[ублів], що були в заставі за якогось приятеля?.. Це Вам не краще «принудительного отчуждения»...

Знаєте що? Приїхали б Ви на Різдво одпочити в Петербург! Ми з Вами поїхали б днів на кілька в Фінляндію. Аби не було сильного морозу, то у нас зима дуже гарна, свіжа і здорова! Що Ви скажете? Знаю, що там будуть в Київі, може, які справи, але ж Вам більше ніж кому треба од тих справ одпочити! Поміркуйте-но!

Ну, мабуть, так, що за третьої Думи ніякої «Рідної Справи» у нас не буде, та нема про що і для кого її й видавати. Хоч Піснячевський ще не тратить надії і крутиться коло Думи, чи не викрутиться чого на наше колесо... А коли врешті нічого не буде, то що ж — мабуть, мені можна буде в тому році ще трохи допомогти Вам по видавництву «Ради», — може, хоч на штрафи вистачить...

Бувайте ж здоровенькі. Пишіть!

Ваш П. Стебницький

7 / XII 1907.
Никольская площ., д. 6, кв. 10.
P. S. Од Степ[аненка] гроші получені.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 682. Дата написана на 1-му аркуші рукою Є. Чикаленка.

№ 30 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

9 січня 1908 р.

У Київі, январь 9 року 1908.

Сегодня послав Вам заказного, а ввечері получив Ваш лист. Можливо, що знов будем просить прислать «Кобзарів». Само собою, що продавать їх не будем; коли ж буде остача, то якось з вами порозуміємся. Годових вже добирається до 1000, але заранння не вгадаєм — скільки прохать у вас, щоб було якраз. У всякім разі похоже на те, що доведеться знов у вас просить — не одкажіть, будь ласка.

Ваш Є. Чикаленко

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52899. Листівка зі штампом: «Рада». Редакція та головна контора у Київі, Велика Підвальна, 6. Телефон 1458.
На лицьовому боці листівки — реклама газети.

№ 31 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

22 січня 1908 р.

22/I 1908

Любий Петре Януаровичу!

Я до Вас з великим проханнєм. Мого приятеля Ф. Г. Шульгу, секретаря Одес[ької] Управи, чорносотенці випирають з служби. Якщо він сам не втече, то посадять в тюрму, а тоді виженуть. Треба

поспішать тікать самому. Будьте великодушні, видумайте йому що-небудь, де-небудь на півдні, бо він людина хвора. Треба Вам сказать, що прошу Вас не тому, що хочу «порадеть родному человечку»[1], а людина він «дельна», працьовита, сорому Вам не зробить, ще й дякувать будуть люди за рекомендацію такого чоловіка, хоч він і без диплому вищої освіти. Зробіть все можливе, бо шкода чоловіка.

Не писав Вам довго, бо все в клопоті, в досаді, то якось і не хочеться наводити сум на добрих людей. Сегодня я, в порівнянню, в доброму гуморі. Кажуть, переміна праці єсть одпочивок. Певне, й переміна клопоту — одпочивок. Я скілька день пробув в селі, то там мав тамошні досади, а од тутешніх трохи одпочив, то якось легше на душі. В селі панує донос та провокація. Вчорашні революціонери — сегодня найближчі люди до поліції і роблять що хотять над своїм братом мужиком. Знущались над ним в «дні свобод», знущаються і в дні реакції. Не видихаєм сієї деморалізації і за десять років. Переживем реакцію, переживем «обновленый строй», а деморалізація зостанеться надовго. Аж сум бере.

А тут свої чвари. Може, вже дістали ЛНВістник, январську книжку[2], то з неї бачите, що підспудна війна братоубивча вже вирівається і на світ Божий. Скільки я не умовляв професора[3] не звертать уваги на некоректність Єфремова в новогоднім № «К[иевских] Вестей»[4], але він таки виступив з обороною ЛНВістника. Само собою, що Єфремов не змовчить і піде історія... Єфремову давно кортіло «обірвать» професора в «Раді», але я все не згожувався, через те він і охолов до «Ради» і майже перестав в ній писать. Прямо чорт зна що у нас діється!

Передплата сунеться помалу, ще не дійшла до норми, досі маєм 1300, але годових нема ще тисячі; певне, прохатимем у вас «Кобзарів» не більше 100. Але все-таки помирать не думаєм, хоч «Плювіум» і предрікає — певно, читали в 67 № сього чорносотенного листка «пашквіль» на нас. Цікаво — хто автор? Мабуть, хтось свій.

Коли маєте змогу — пишіть до «Ради» що-небудь, підтримуйте чим можете, бо почуваю себе морально одиноким. Всі давні приятелі покинули, хоч і зостались приятелями. Але такого приятельства я не виношу, воно мене обурює.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52900.

[1] Слова Фамусова, героя комедії О. С. Грибоєдова «Горе от ума».

[2] *...ЛНВістник, январську книжку...* У кн. 1 ЛНВ за 1908 р., с. 188–193 (т. XLI) у рубриці «На українські теми» була опублікована стаття М. Грушевського «Ще одна повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем». Це була відповідь на статтю

С. Єфремова в «Киевских вестях». М. Грушевський пояснював гострий критичний виступ свого опонента не його об'єктивністю, а загальною позицією киян, які не могли змиритися з перенесенням ЛНВ до Києва. Вважав статтю шкідливою для української справи в цілому, бо «серед чужих [стаття. — Упор.] викличе легковаження до українського культурного життя, а серед своїх — депресію, неохоту до громадської роботи». Називав виступ С. Єфремова типовим проявом «українського автономізму, гуртківства, що шкодить успіхам» української громадської роботи.

[3] М. Грушевський записав у щоденнику за 7–8 січня 1908 р. про роль Є. Чикаленка так: «Сими днями написав «Ще одна повість» з поводу статті Єфремова — радився довго з нашими, й рішили ліпше не пропускати без відповіді. Нині зайшов прочитати Чик[аленку] і Павлов[ському]. На них зробило се враження бомби, Чик[аленко] страшно заафірував — висловлюючи побоювання, але й не рішаючи відмовляти вповні. Тим навів на мене ще гірше вагання. Заходив він ще й додому до нас в тій справі радитись. Я рішився друкувати — однаково ворожнеча есть повна» (Щоденники М. Грушевського / Публікація та коментарі І. Гирича // Київська старовина. — 1995. — № 1. — С. 21).

[4] *...некоректність Єфремова в новогоднім № «К[иевских] Вестей»...* У названому номері газети було опубліковано статтю С. Єфремова «Украинская жизнь и литература в 1907 г.», у якій автор критикував ЛНВ за відсутність досвідченої редакторської руки, нецікаву й безбарвну критику та белетристику, безсистемність у виборі творів та їх слабкість. М. Грушевського ж звинувачував у «не зовсім скромному самодовольстві», яке вважав невиправданим.

№ 32 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

28 січня 1908 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Пишу Вам, щоб не затягати, про Шульгу. Говорив я зі своїми, — дак виходить, що у нас дуже малі зв'язки на півдні, далеко менші, ніж можна б знайти з Київа. Наприклад, — земство чи городські управи — то це ж, звичайно, з Київа видніше і осягнути легше, ніж звідси. Одно, що нам тут прийшло на думку, це — Катеринодар. Звідти Ерастов раз у раз, було, звертається до земляків, просячи прислати певну і свідому людину на ту або іншу посаду. Отже, запитали б Ви, може, Ерастова, чи нема зараз там підходящої роботи Шульзі. Шкода чоловіка, — і Вам не треба було його багато вихваляти, — ми його самі знаєм і поважаєм: він кілька раз останніми часами приїздив у Петербург, заходив до земляків і лишив кращі враження.

Сумні Ваші всі останні звістки про київські настрої, дуже сумні. Нехай уже собі Грінченко, йому й Господь велів знаходити втіху за власну неталановитість в особливо болючім самолюбстві. Але ж Єфремов?! Невже й його вкусила грінченкова бацила? І тепер,

мабуть, піде писать губернія! «Киевские Вести» на «Л. Н. Вісник», а «Вісник» на «Вести»! Я вже був настроївся писати в «Раду» жалібного фельєтона про наше саможерство, — та ото побачив в «Раді» знов статтю Єфремова[1], — і зупинився. Може, думаю, якось помирились? Та й писать небезпечно — ще гірше роздратуєш вже на обидва боки... А стаття Грушевського в «Віснику» вже занадто гостра — і без потреби говорить про ті мотиви, для яких, власне, досі не було певного матеріялу в пресі; виходить, він вже сам перший підносить прапор гурткової боротьби... Чортзнає-що... А «Плювіуму» та Піхнові радість...

Добре хоч те, що Ви одпочили на переміні клопоту. Чи все Різдво перебули в селі? То, виходить, мені не було чого приїздити у Київ, — чи таки щось інтересне знайшлось би?

«Благотв[орительное] Общество» дістало 500 р.[ублів] од В[асиля] Ф[едоровича] при короткому офіціальному листі Волод[имира] Мик[олайовича][2] на переводі. Чи він на нас за що сердиться чи просто одійшов на бік, «добру и злу внимая равнодушно»?

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

28 / I 1908.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 683.

[1] *...знов статтю Єфремова...* Очевидно, йдеться про передову статтю С. Єфремова «Цікава загадка» («Рада», 1908, № 20, 24 січня, с. 1).

[2] В. Леонтович, як небіж дружини В. Симиренка Софії Іванівни, був його довіреною особою: вів переговори з меценатом про асигнування коштів на громадські справи.

№ 33 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

30 січня 1908 р.

Київ, январь 30 року 1908

Спасибі, що нагадали, любий Петре Януаровичу, за Ерастова. Він, справді, раз у раз пише про вакантні посади, вплоть до Наказного отамана Кубанського Війська, але рідко коли з сього виходить толк, бо він раз у раз каже, що «потрібні солідні рекомендації». Правда, Шульгу може рекомендувати Одеський Городський Голова, якщо він вернеться в Одесу, або хто-небудь з професорів, якщо їх до того часу не повисилають з Одеси.

Тепер такі часи настали, що як день прожив, то дякуй Господу Богу!

Кажете, що сумні мої листи за останні часи. Що ж робить, коли таке наше життя. Така вже моя вдача, яку й «Плювіум» підмітив, що я все «воропаю», бо близько до серця приймаю се життя. Воропаю, воропаю, а все-таки енергії не гублю: всі заходи вживаю, щоб не дать газеті вмерти. Люде бачуть мою «упертість» і соромно їм стає, то, гляди, й єсть якийсь успіх. Соромно Владимиру Миколайовичу, то він замовить словечко (або може хоч «вопреки не заглаголить») перед В[асилем] Ф[едорови]чем, якого я вже не бачив зо два роки. Ніяк аудієнції не доб'юсь! Соромно Єфремову стане, то й дасть вряди-годи статейку, хоч раз у раз каже, що се тільки через приятельство зо мною. Вже люде мені кажуть: «Да плюньте!» Але я став якийсь грубошкурий і не почуваю образи самолюбія. Я знаю, що ми можем без його обійтись, але мені шкода, що найближчий приятель і постепенно одходить од того діла, до якого рвались вкупі багато літ. Досадніше всього те, що ми ж і не сваримось і не розривали відносин, а у чоловіка одлала охота писать, бо я не даю розлаять Грушевського з його ЛНВістником. Може, в душі у його й єсть якийсь осадок проти мене, але я всіма силами намагаюсь розтворити той осадок, щоб його не було[1]. Умовляв я Грушевського не одмовлять. Умовляю тепер і Єфремова, але у його кипить душа! Але, напевне, він вже не виступить в рос[ійській] пресі, а — брошурою[2], бо я теж не дам місця для сього «саможерства». Словом, вживаю всіх заходів, щоб з'єднать людей; щодня пишу масу листів до «славнозвісних» і малозвісних, всіх прошу писать, розповсюжувать газету, не дать їй умерти. Потроху починають обзиватись й такі, що цілий рік не писали, як, напр[иклад], Чернявський[3]. Передплата не веселить, досі маєм — 1400, з них рокових, може, буде з 1000, а то все такі, що пробують. Але як там не є, а в інвентарі нашому мусить бути щоденна газета — чи буде передплатників 1400 чи 140, аби грошей стало! От в чім «заковика»! Аби гроші!

Ну, бувайте, голубе, здорові. Та пишіть що-небудь до газети, тему раз у раз можете собі вибрать, хоч і по фінансах, аби було цікаво.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

[На першому аркуші вгорі над текстом листа дописано:]

З Влад[имиром] Мик[олайовичем] стараюсь всіма силами підтримувать давні відносини, але його увага вся тепер на будуванні дома, цукроварні, а до остального йому байдуже.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52901. Лист на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] Є. Чикаленко писав у «Щоденнику» (К., 2004, т. I, с. 18), що С. Єфремов під впливом Б. Грінченка у той час «охолов» до «Ради», бо вона подала огляд І. Франка

«Українська література в 1906 р.» (1907, № 8, 11 січня, с. 2; № 11, 14 січня, с. 3; № 12, 16 січня, с. 2; № 24, 30 січня, с. 2; № 44, 22 лютого, с. 2), у якому автор, між іншим, критикував місячник «Нова громада» за те, що він не виправдав покладених на нього надій на відкриття нових талантів, появу визначних творів відомих письменників. Автор зауважував його слабку й однобоку белетристику, публіцистику й критику. С. Єфремов запропонував М. Грушевському опублікувати на сторінках ЛНВ його відповідь на зауваження І. Франка, але редактор відмовився, і тоді публіцист намагався критикувати ЛНВ у «Раді», чого не допускав Є. Чикаленко, і це стало причиною його охолодження до газети.

[2] Є. Чикаленко у «Щоденнику» писав, що С. Єфремов збирався давати відповідь на статтю М. Грушевського в ЛНВ (1908, кн. 1 — див. лист 31, прим. 3) полемічною брошурою, бо «Рада» відмовилася друкувати цей матеріал, а в російській пресі він не наважувався публікувати статті проти українських діячів.

[3] Чернявський Микола Федорович активно друкувався в «Раді» протягом 1908 р. У перші місяці були надруковані такі твори письменника: оповідання «Вода прибуває», 1902 р. (№ 17, 20 січня, с. 2–3); «Сніг» (№ 23, 27 січня, с. 2–3); «Товариші» (№ 28, 2 лютого, с. 2–3); «Огонь життя» (№ 32, 8 лютого, с. 2–3); нарис «За золотим руном» (№ 41, 19 лютого, № 43, 21 лютого, с. 2–3); оповідання «Нещастя» (№ 52, 2 березня, с. 2–3), імпровізація «Сон життя» (№ 58, 9 березня, с. 3), «Соліман Мудрий (Легенда з стародавнього арабського рукопису)» (№ 64, 16 березня, с. 2–3), нарис «Смерком» (№ 70, 23 березня, с. 2), оповідання «На морі» (№ 81, 6 квітня, с. 2–3) та ін.

№ 34 *Є. Чикаленко — П. Стебницькому*

22 лютого 1908 р.

Київ, февраль 22 року 1908

Любий Петре Януаровичу!

Сегодня я поклав було написати до Вас ось з якого поводу. Перекладаючи на столі книжки, я натрапив на Вашу книжечку «Під стелями Думи». Розкрив її посередині і не міг одірватись, поки не дочитав до кінця. Треба Вам сказать, що я її читав зараз як Ви мені її прислали, але, певне, се було тоді, коли я розмовляв недавно з Грінченком або умовляв Єфремова написати до «Ради». Одним словом, читав її в такий момент, коли все моє почуття, всі думки були заняті чимсь тяжким для мене, то й не зауважив тоді її великої вартости і хисту автора. А сегодня вранці вона мені попалась в руки на свіжу голову, після хорошого сна. Позавчора приїхала з заграниці на місяць наша старша дочка, я весь час провів з нею, навіть в редакцію забіг на хвилинку, почував себе дуже добре, то добре й спав. І от я рішив сегодня ввечері написати до Вас, прохати, щоб

Ви і до нас писали в тім самім жанрі, але оглядаючись на теперішній час, на нашу цензуру. А отсе зараз з почти одібрав Ваш фельєтон. Так наче Ви вгадали мою думку. Спасибі. Викидать в йому нічого не хочеться, а все-таки доведеться — «шибениці з свіжими трупами» зчеркнуть. А тим часом почитаю завтра компетентним людям, може, порадять і так лишити. Пишіть, будь ласка, якомога частіше, але більше юморизуйте з нас самих, а не з начальства. А коли вже скортить зачепити власть предержащу, то не гостро і не грубо, бо вона у нас сього страх як не любить.

Живемо ми, як віл під обухом. Читали, що з нового року нас вже оштрафували на 400 руб.?, та й надалі грозяться штрафувать вже по 500 р[ублів]. Кажуть, що у нас все виходить «грубо», «гостро», тон у нас «прокламаціонный», «митинговый», отсе «подлинныя» слова губернатора.

Що ж робить? — скачи, враже, як пан каже!

Юмористику вони найлегше переносять, але її у нас зовсім нема. Наші юмористи (Модест та Сивенький)[1] виїхали з Київа та й обзиваються рідко. А інших нема. Кажуть, що нація наша вславилась своїм «хахлацьким» юмором, а юмористів — нема! Вславилась вона і своєю музикальністю, а композиторів теж нема. Десь той юмор та музикальність сидять глибоко в народніх масах і не виносяться вгору з інтелігентами, що вийшли з народу. А все-таки треба топтать стежку для будущого великого юмориста. Треба всім, хто має до того хист, виробляти його в собі. Трохи дасть Модест, трохи Олесь[2] та Ви трохи, то, може, й газету приємніше буде читать. Певне, Ви читали в № 34 «Ради» «Хатнє лихо» Модеста[3]? Гарно написано, але подекуди розтягнуто.

Ну, бувайте здорові. Возьміть себе в руки та присилайте щотижня по такому фельетону, може, складеться знов гарненька книжечка.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

[Дописано вгорі на першій сторінці над текстом:]

Може б, Ви вирвались колись в Київ хоч [на] короткий час, вже скучив я за Вами. Здається, суток троє сплош говорив би з Вами.

ІР НБУВ. — Ф ІІІ. — № 52902. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] *...(Модест та Сивенький)...* Йдеться про М. П. Левицького, що виїхав тоді в м. Радзивилів на посаду залізничного лікаря, та про В. І. Самійленка — кореспондента й фейлетоніста «Ради», який через матеріальні обставини змушений був виїхати в м. Добрянку на Чернігівщину.

[2] *... трохи Олесь...* Олесь О. І. до того часу опублікував у «Раді» вірш «О, правда, мій народ смішний без краю...» (1908, № 5, 6 січня, с. 1).

[3] ...*«Хатнє лихо» Модеста...* Нарис М. Левицького у названому числі «Ради» (10 лютого) — це іронічна розповідь про неорганізованість українців у громадських заходах. Автор розповідав про пригоди, які з ним трапилися, коли він збирав серед земляків кошти на пам'ятник Т. Шевченкові, і передавав показовий діалог на цю ж тему зі свідомим українцем.

№ 35 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

26 лютого 1908 р.

Київ, февраль 26 року 1908

Любий Петре Януаровичу!

На жаль, лист Ваш прийшов тільки вчора, а «Негативи» надруковані 24-го[1].

Я сам задумався над заголовком і хотілось мені викинути «північні», з тої думки, що в Ваших фельєтонах може трапитись щось і з життя «непівнічного».

Але, признаться, побоявся. Лякана ворона й куща боїться, оттак і я. Раз у раз маєш неприємності з письменниками з-за якогось зміненого слова, вираза і т. і., то побоявся змінити заголовок у першому Вашому фельєтоні.

Підберіть, будь ласка, самі загальніший заголовок — «Негативи» абощо і подавайте нам щотижня по фельєтону, хоч коротесенькому.

Сей Ваш фельєтон дуже подобався публіці, хоч він на одну тему з статтею про Винниченка Єфремова[2], що поміщена в тому самому номері.

Слава Богу, люде почали до нас обзиватись зо всіх кутків. З славнозвісних українців не пише тільки Грінченко та Кримський. Але останній обіцяв щось дать. До Грінченка я теж отсе недавно ходив. Кажу йому, що я всім розказую, що Грінченко не хоче писать, а Ви (Грінченко) розказуєте, що ми Вас виперли з редакції. Довго розмовляли, перебирали все пережите за 1906 рік і нарешті (признаюсь між нами) я злякався, що він знов схоче увійти в редакцію. Я нічого не маю проти того, щоб він писав, але Боже борони пускати його близько в склад редакції. Се ж знов мені доведеться їхати в санаторію лічитись од неврастенії... Як згадаю пережите, аж страшно стане.

Так ми мирненько порозмовляли про минуле, а до сучасного торкнулись злегка. Він сказав, що про політику не може писать, а охоче написав би ряд статей про «ворожі» відносини між Україною та Галичиною. На се я зауважив, що таких відносин не помічаю, а єсть тільки ворожі відносини між Грінченком та Грушевським. Так ми й розійшлись без всяких реальних наслідків.

А взагалі люде охоче одкликаються, бо я до кожного пишу по скілька листів, поки таки не пришле щось. В середньому пишу по 5–6 листів в день. Навіть завів цікаву переписку з Пелехиним, сподіваюсь, небезрезультатну.

Ну, бувайте здорові.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф ІІІ. — № 52903. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] *...а «Негативи» надруковані 24-го...* Йдеться про нарис Павла Смутка (П. Стебницького) «Північні негативи. І. Під наркозом» (1908, № 46, 24 лютого, с. 2). У ньому публіцист критикував культ «фізіологічної втіхи», який панував у культурних розвагах російського громадянства.

[2] *...статтею про Винниченка Єфремова...* Мова йде про статтю С. Єфремова «Літературний намул» («Рада», 1908, № 46, 24 лютого, с. 2), автор якої відносив В. Винниченка до письменників, що «пишуть широкими мазками, іноді різкими, грубими штрихами», «уживають у роботі не пензля, а щітки». Зауважував нездатність такого типу митців до пильної обробки творів, витончування деталей, відзначав «шорсткість і черствість» у таланті В. Винниченка, одноманітність його окремих персонажів, бажання автора їх принизити, зобразити в гірших людських якостях. У наступних нарисах «Літературного намулу» С. Єфремов зупинився на критиці п'єси В. Винниченка «Щаблі життя» («Рада», № 48, 27 лютого, с. 2–3; № 49, 28 лютого, с. 2–3; № 51, 1 березня, с. 1–3; № 53, 4 березня, с. 2–3).

№ 36 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

28 лютого 1908 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Отож бачите, шкода, що не викинули «північні» — могли бути певні, що зо мною через те не посварились би, я ж Вам і волю дав поправляти. Краще б не викидали шибениць, а то вийшло однобоке освітлення, — самі тільки грабіжки; дуже вже боязкі Ви там. А тепер вже буде смішно вигадувати якийсь новий епітет до «негативів»: ото, скажуть, ніяк не всядеться на своїх негативах! Нехай уже так.

Виходить, що деякі листи йдуть до Вас дуже довго. Я, здається, кинув в четвер, а прийшов він у понеділок... Скажіть, куди краще адресувати ті «негативи» — чи на Ваше ймення, чи просто до редакції?

Що ж Ви хвалитесь тим, що до Вас з усіх боків озиваються письменники та приятелі. То не штука. Он Ви похваліться, — що з усіх боків плинуть передплатники, — то я повірю, що праця чогось варта... Адже Ви так, мабуть, і стоїте на своїй тисячі річних, бо не

просите більше «Кобзаря». А щоб набрати не тисячу, а п'ять тисяч принаймні, — то треба чогось іншого, а не Смутка, Єфремова та Грінченка. Треба ґрунту, справжньої публіки, — чужої, а не приятельської, що передплачує газету, аби піддержати патріотичну справу... Коли ще наросте та будуча публіка... Всі теперішні «славнозвісні» встигнуть перемерти...

Як, справді, передплата? І чи надовго ще вистачить пороху? Чи не для цеї справи Ви надумались потрусити стару пороховницю Пелеха? Коли що витрусите, то мудрий будете чоловік, я Вам скажу. Значить, ще єсть українці, котрим Пелех вірить. А тут — вже давно нема.

Як справа з Шульгою? Чи вийшло що? Я ще написав до одного київського приятеля, чи не надумав би він чого в самім Київі, — та щось досі не маю відповіди.

Знаєте, хто мені дуже подобається? Видавці київського «Слова». Тихенько, рівненько ведуть собі тижньову газету, складають її трохи нудно, але ж непогано, містять статті навіть про «Автономію України» — і ніяких штрафів не платять. Чи це їх щастя, чи вони таке «слово» знають? А може, вміють на дорогу мазати колеса? Розпитались би й Ви та спробували б: може, дешевше вийде. Не дурно ж, справді, до Вас все чіпляються, докоряють за грубість та погрожуються штрафовати разом по півтисячі... Коли охота розбере, то вони справдять — і тоді Вам більше коштуватимуть штрафи, ніж папір та друкарня...

Ну, бувайте здоровенькі, всього Вам найкращого.

Ваш П. Стебницький

28 / II 1908.

Никольская площ., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 684.

№ 37 П. Стебницький — Є. Чикаленку

28 лютого 1908 року

Дорогий Євгене Харламповичу!

Коли будуть друкувать другий нарис[1], то нехай, може, там вставлять після слів: «та ви самі знаєте, що було, — цур йому згадувати» — отак: «...згадувати, бо тільки спомини й зостались». А втім, як самі знаєте. Спасибі за ласкаве слово. Для «Р[ідної] Справи» писати було куди легше: вона робилась тут, під боком, — знаєш, що публіку цікавить, можеш пристосувати до іншого матеріялу. А до того —

люде, зустрічі, розмови — все це складало таку атмосферу, що підіймала дух і сама навертала теми й форму. А в Київ звідси трудно. Поки напишеш, та поки воно дійде, то й зостаріється.

Та якось буду себе силувати. Може, щось потроху й викується.

Бувайте здоровенькі. Хотів би дуже й я Вас бачити...

Ваш П. С[тебницький].

28 / II

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 685. Закритий лист, адресовано: Киев, Мариинско-Благовещенская ул., д. 56. Его Высокоблагородию Евгению Харлампиевичу Чикаленку.

Рік проставлено олівцем рукою Є. Чикаленка — 1908. Така сама дата — на штемпелі Петербурга.

[1] ...друкувать другий нарис... Йдеться про другий нарис П. Стебницького у рубриці «Північні негативи», який називався «Зачароване коло» («Рада», 1908, № 54, 5 березня, с. 2). Публіцист писав про діяльність II Державної думи і розгляд нею питання про пияцтво в Росії.

№ 38 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

3 березня 1908 р.

Київ, марта 3 року 1908

Любий Петре Януаровичу!

Рукописи найкраще посилайте в редакцію, бо через мою адресу вони спізняються. Наприклад, Ваш другий фельєтон я получив тільки в суботу надвечір, коли прийшов з редакції додому. Зараз я його послав в редакцію, але на неділю він вже спізнився, а якби його адресовано просто в редакцію, то поспів би на неділю.

Ви, з одного боку, докоряєте нам, що ми вже занадто боязкі, а з другого вказуєте на «Слово», яке не штрафують.

«Слова» не штрафують, бо вони й не згадують про «шибениці», а пишуть нудні академічні статті, на злободневні теми не пишуть фельєтонів, статей, а більше пишуть «сплетні», за які їм морди б'ють. Я волію краще штрафи платить, ніж получать ляпаси.

Про те, як розходиться «Слово», ходять найсумніші чутки, сумніші навіть за «Р[ідний] Край», у якого передплатників нема й півтисячі. Доля «Слова» мене дуже цікавить, я йому надаю велику вагу, бо воно найпевніше могло б придбать співчуття і вплив серед молоді та городського робочого, якби велось цікавіше, розумніше. Сим елементам, т. е. молоді і город[ському] пролетаріатові, я надаю безмірно більше ваги, ніж «трудовому селянству», яке, по

справедливому виразу Каутського, «затоптало своїми чоботиськами здобутки не одної революції». Коли я проїдусь (в 3-му класі) по залізниці, чи в Кононівку, чи в Перешори і побуваю в тих селах, то мене сум обгортає за будущину нашого краю та й всієї Росії. В вагонах п'яна лайка, аж уші в'януть, по селах тільки й розмови — про крадіжки та грабіжи одних у одних, про п'янство; од сільських інтелігентів — лікаря, тільки й чув про небувале поширення сифілісу та інших венеричних хвороб. Отсе здобутки революції по селах. Ще ж революція чортзна-яка була, а якби настояща, то чисто все попалило б та розікрало «трудове крестьянство» і само «згоріло б» од горілки з розбитих монопольок та гуралень. Правда, тоді могло б явитись спасення в нашествії «іноплемінників». Може, тоді німці та англічане, поділивши сю державу алкоголіків, сифілітиків та взагалі дегенератів, вивели б нас у люде. Зробили ж німці з чехів, латишів, естів культурних людей, довели ж вони їх до національної свідомости; певне, те ж саме вони зробили б і з нами. Але треба, щоб в кожній волості або й селі сидів справжній німець зо всією «полнотою власті». Якби не німці, то, певне, й Рос[ійської] держави не було б, не було б і рос[ійської] науки, але, на жаль, вони правили державою і наукою тільки з Петербургу і то в імені «рос[ійських] патріотів», а через те змогли тільки знадвору трохи обалванити сю країну дикарів і представити її Європі в піджаку, але без штанів, з неприкритими сороміцькими частинами тіла. О, якби німці сиділи в кожнім селі, тоді вони вимуштрували [б] наших селян так, що садовина ціла була б і на деревах, якими дороги пообсажувано, а не тільки по садках. В кожному селі були б товариства — то співочі, то хліборобські та інші, в кожному величезному місті було б по «Раді»; тоді наше «трудове селянство» не говорило б, як в Кременчузі в 1905 році на совіщанії, що нам не треба мужицької т. е. української школи, бо ми не хочемо навіки зоставатись мужиками[1]. Німці всьому б нас научили. Наш великий геній се передбачив, сказавши, що «німець нас всьому навчить».

От, на сього німця я тільки й сподіваюсь, бо власним розумом, власними силами ми нічого не добудемо і погинемо як нація, навіть як люде. Ще скілька десятків років, і при всяких «доморощенних» думах наш край повернеться в натовп голодних, безносих дегенератів на чолі з купкою рогатих зубрів, вимуштрованих російськими остзейськими німцями.

Ви будете усміхатись, читаючи мою «філософію», але прошу Вас завважить, що я дійшов до неї не через якісь особистості — ніхто у мене землі не відбирав, нічого у мене не вкрадено, ніяких ворожих відносин з селянами у мене нема, навпаки, до мене ще з більшою

повагою ставляться люде, бо я нікого не позивав, не мав і не маю козаків, до адміністрації ні разу не звертався, а через те вона до мене ставиться вороже, ніж до селян і навіть всяких агітаторів. Віце-Губ[ернатор] Катеринич каже про мене: «Не удивительно, если бы это был какой-нибудь проходимец докторишка или учителишка, а ведь он один из крупнейших землевладельцев і т. д. и вдруг — сочувственно относится к крестьянам!»

Я дійшов до такої філософії через становище газети. Третій рік — і все та сама цифра передплатників — 1500 душ! Третій рік доводиться вишукувать, канючить грошей на видання. Але я не гублю надії, думаю таки дотягнути до тії пори, поки прийдуть німці і вирятують нас з біди. Тоді аж «Рада» стане на ноги, тоді аж розів'ється наша преса, як вона розвилася у чехів, латишів та інших народів, що були в німецькій школі.

Ваш Є. Чикаленко

Збережіть мого листа, він мені здасться, коли в своїх споминах дойду до 1908 року.

ІР НБУВ. — Ф. 244. — № 348. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Цей факт наведено в спогадах П. Феденка про Є. Чикаленка, присвячених 85-річчю від дня народження останнього. Зокрема, автор писав, що читав у «Щоденнику» Є. Чикаленка про те, як у Кременчуцькому повіті на земських зборах було постановлено домагатися від української інтелігенції запровадження в народні школи української мови, але проти цього виступили місцеві селяни, аргументуючи тим, що їхня мова вважається мужицькою, а вони не хочуть бути мужиками «вічно» (П. Феденко. Будівничий, сіяч, будитель // Наше життя. Додаток. — 1947. — Ч. 1. — 7 лютого, с. 1–2).

№ 39 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

7 березня 1908 року

Дорогий Євгене Харлампович!

Третій фельєтон[1] все ж посилаю на Вашу адресу, — бо раз — не знаю, чи він по київським умовам цензурний, а друге — що, може, взагалі моя писанина не підходить «Раді», — то мені б краще це почути од Вас, а не од редакції. Правду сказати, я був би радий, якби Ви мені це сказали, бо таки ж, кажу, нелегко мені тепер дається робота.

Вашого — дуже цікавого й характерного листа — вертаю зараз, бо хоч міг би його зберегти надалі, але, певне, не зміг би його у себе знайти, коли б довелось колись шукати. Вірю щирости

висловлених в тім листі думок і перечувань, — але ж, мені здається, Ви трохи переборщуєте — і на всі боки. І я надаю вагу органу молоді, як і самій молоді, — але надавав би їй ще більше ваги, якби вона з своїми органами не була так перейнята партійним духом. Цей дух — зовсім, може, щирий — мені здається тимчасовим, штучним, неприродним. От — межи 20 і 25 роками — молоді люде повинні дивитись партійними очима, так як на сьомому році повинні були перехоріти кір'ю або прищепленою віспою. А мине 25 літ, — мине і партійність, і молоді люде скидають з нею і національну закраску. Десять років перед моїми очима проходить українська молодь — це мало не три покоління вищої освіти. А де ті національні діячі, що виросли з неї за ці роки? Десять душ за десять років? Мало.

Українському руху бракує твердого, природного грунту, який дає лиш звичайне, обиходне життя в національних рамках. Для нашої інтелігенції ці рамки — все ще мундир, який вона надіває і скидає по потребі. Перестали б вони бути мундиром тільки тоді, коли під інтелігенцією виріс би грунт в образі національно свідомої маси. Поки Ваші селяне говоритимуть, що українська школа має метою лишити їх в мужичому стані, — доти такого грунту не буде. А значить — корінь справи все ж в мужику. Чи такий він безнадійний — цей мужик? Не знаю. Мені здається, що він тепер занадто розбещений божевільним урядуванням — і справді нічого дати не може. Але ж чи те урядування таки вічне?

Щодо німця — сперечатись не буду, — я й сам тої думки. Але ж — дай Боже Вам стілько продержати «Раду» — скілько треба, а я боюсь, що коли у неї передплатників не збільшиться, то вона німця не побачить.

Ну, бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

7 / III.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 686. Рік проставлено олівцем рукою Є. Чикаленка.

[1] Третій фельєтон... Йдеться про третій фейлетон із рубрики «Північні негативи» — «По одпливі» («Рада», 1908, № 59, 11 березня, с. 3).

№ 40 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

17 березня 1908 р.

Не сердьтесь, дорогий Євгене Харламповичу, на мене за того листа про підпис. Дуже стало мені тоді досадно, як прочитав

телеграму в «Раді»[1]. Зараз мені уявилось, як деякі петербужці, читаючи «Раду», будуть посміхатись та приговорювати: «Ач! Приточив-таки своє ймення, хоч умовились без підпису! Прославитись захотілось! Од цілих двох товариств — і «Стебницький»!»

Ото я зараз і написав. А тепер трохи охолов, — хоч все ж всім, при зустрічі, мушу поясняти, що то не я самозванець, а то «Рада» мене причепила.

А за той напис на вінку велике Вам спасибі, — так просто і тепло, всі задоволені.

Взагалі погано тепер у нас — розбились якось на дрібні купки. До останніх років якось держались, а тепер все диференціювалось до поділу на індивідуумів.

Як тепер в Київі? Здається, все ж трохи наче краще?! Оце й Волод[имир] Мик[олайович] виступив в «Л.Н.В.»[2] з літературною критикою!

Хотілось би мені, щоб Ви там притягли до себе ближче мого давнього приятеля — ще з університетських часів — Віктора Ігнатовича. Він вже з півроку як у Київі директором банка. Він дуже щира і тверда людина в своїх національних поглядах і симпатіях, так що опертись на його при потребі завжди можна. Буде нагода, — зверніть на його увагу.

Був сьогодня — після довгого протягу — у Пелеха, в справі Наукового Товариства, по проханню Гнатюка. Пелех таки знайшов спосіб їх прикрутити через адвоката, і тепер над Товариством висить якийсь переходовий податок в 20 000 кар., який вони вже раз заплатили. Само собою, розмова не привела ні до чого. — «Чорт їх бери, нехай платять!» — каже. Дуже лихий на всіх українців, лаяв мене, Грушевського і т. д.

Згадував про якусь другу функцію, що тепер він лаштує. Я не розпитував. Що це таке? Чи не Ви, часом, призвели його до якогось доброго діла?

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

17 / III. 1908
Никольская площ., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44 — № 687.

[1] *...як прочитав телеграму в «Раді»...* Йдеться про телеграму від петербурзьких товариств (видавничого та імені Т. Шевченка) у зв'язку зі смертю В. Антоновича із співчуттям родині та київським землякам. У кінці тексту стояло прізвище: «Стебницький». («Рада», 1908, № 59, 11 березня, с. 2).

[2] *...Волод[имир] Мик[олайович] виступив в «Л.Н.В.»...* Ідеться про літературно-критичний огляд В. Леонтовича «Збірник «Дзвін» за 1907 р.» (ЛНВ, 1908, кн. III, с. 606–618). У названій книзі «Дзвону» були опубліковані драма В. Винниченка «Щаблі життя», 2 вірші С. Черкасенка, оповідання М. Коцюбинського і три публіцистичні статті. Автор найбільше уваги звернув на драму В. Винниченка, зокрема, писав про її недоліки.

№ 41 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

17 березня 1908 року

Київ, марта 17 року 1908

Любий Петре Януаровичу!

Спасибі за негативи[1]. Щодо телеграми од обох товариств петербурзьких з Вашим підписом, то по «справкам» оказалось: телеграма послана була за Вашим підписом (може, через помилку) на ім'я Антоновички, а там наш репортер, нічтоже сумняшеся, і переписав і подав в «Хроніку». Я тільки після Вашого листа звернув на се увагу і побачив, що справді, воно вийшло для Вас якось не теє...

Ну, писать багато сегодня Вам не буду, бо ніколи та й ні про що. Хіба сказать Вам в утіху, що за Пелеха Ви, мабуть, вгадали. Зав'язалась у нас з ним переписка. Я писав до його здоровезні листи. Напружував всю свою умілість, щоб переконати його в потребі нашої преси... і нарешті переконав. Він, нарешті, подав мені проект: заснувати товариство на паях, паї повинні буть маленькі — не більше 10 руб. і він охоче теж пристане до Товариства, але не знаю — чи один пай візьме, чи два. Люде, що знають Пелехина, попереджали мене, кажучи: «Лучче б ви статті писали такі завеликі, як листи до Пелехина, то більше вигадали б». Але я не послухав і писав листи.

Правда, не до одного Пелеха я пишу листи в справі газети з таким же самим результатом. Так що я вже звик.

Я й забув Вам сказать, що ми заснували тут Товариство під назвою «Украинское общество содействия науке, литературе и искусству» і подали устав по начальству. Учредителі: Леонтович, Грушевський, Лисенко і я. Членами поки що мають бути ще Шраг, Комар, Ви та Симиренко. Прийом нових членів по большинству 2/3 всіх членів, але поки що не думаєм приймати нових членів.

Про се треба буде нам говорити з Вами, і колись Ви мусите приїхати на збори, але ще не відомо — чи легалізують се общество. На сих днях подали устав; довелось задержатись з прошенієм, бо

один з учредителів — Антонович — умер[2] несподівано під час обміркування самого Товариства.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52904. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] *Спасибі за негативи...* Йдеться про останній нарис із рубрики «Північні негативи» — «Новий прапор» («Рада», 1908, № 65, 18 березня, с. 2–3) з алегорією на російський шовінізм.

[2] *...Антонович — умер...* В. Б. Антонович помер 8 березня 1908 р.

№ 42 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

12 квітня 1908 р.

12/IV 1908

Любий Петре Януаровичу!

Щось Ви замовкли, не відгукуєтесь ні до мене, ні до «Ради». Я все збирався написати до Вас, але все не мав часу. Клопоту того — вище голови та все різного: в Перешори треба шукать управляющого; в магазин треба помічника Степаненкові, бо нема вже в його сили; в Кононівку треба бугая, а до «Ради» треба редактора, бо Павловський найшов собі щось краще... Як бачите — які різномаїтні у мене клопоти: бугай і редактор. А тут передплата, як заворожена — все вертиться коло 1500. В марті дійшла була до 1700, а на апріль знов упала. До іюля знов буде підійматись, а 1-го іюля упаде, може, ще більше.

А тут люде пишуть листи та все дорікають та все дають поради...

Все кажуть, що ми повторяєм зади за російською пресою, пережовуєм жуйку, яку вже давно пережували російські газети. Що треба писать про те, що обминає рос[ійська] преса — про національне питання. Треба заповнять пробіл, який єсть в рос[ійській] пресі, а не переказувати за нею і т. д. Тоді, мов, і газетою зацікавляться люде. В політиці всі згубили всякі надії і ніхто нею тепер не цікавиться. Немоловський, той прямо каже: пора вам перестать ізображать Моську, лающую на Слона, бо Слон сей дратується і тормозить розповсюдження газети. Адміністрація видирає її по селах; попи забороняють читать; інспектори проганяють тих учителів, що її виписують; земства не допускають її в свої інституції.

Се — якраз те, про що я Вам писав в початку 1907 року. Ми, рахуючи на селян, на голоту, дешево пустили газету та взяли такий

тон, що вооружили проти себе всі заможні верстви, а селянство не виписує, бо неграмотне, а коли й грамотне, то не доросло ще до нац[іонального] питання.

Треба нам завойовувать городські буржуазні елементи, бо від них тільки піде в село нац[іональна] свідомість. Село буде ще багато літ мертве і од нас не втече ніколи, бо воно косне й темне.

І от, рішили ми мінять потрохи курс: покидать загальнорос[ійські] теми і переходити на національні та на спеціально українські, т. е. заповнять той пробіл, який єсть в рос[ійській] пресі. Рішили зробить «Раду» українською не тільки по мові, а й по змісту. Головним чином писать про те, що рос[ійська] преса замовчує свідомо чи несвідомо. Загальний голос наших передплатників давно про се висловлювався, але ми боялись докорів в шовінізмі, боялись одступить од рос[ійського] шаблону, до якого звикли, на якому виховались.

Нарешті рішились і, як бачите, зо два тижні пишем переважно на українські теми.

З загальноросійських одну кооперацію ми вважаєм темою, яку треба розроблять. Справді, кооперації всякого рода — аж до співочих товариств, мають величезне значіння. В будущому вони зограють величезну роль; не стільки з економічного боку, як з боку гуртування мас.

Тепер, коли селянство згубило надію получить землю, воно захопилось двома думками: переселенням та кооперацією. Переселяється тепер небувале досі число людей — просто «великое переселеніе» народа. Їдуть навмання, на одчай божий, на пропадиме. Само собою, що скоро настане приплив, бо будуть відтіля повертатись голі і босі. Ті, що не думають переселятись, взялись за кооперацію. Ви з «Ради» можете бачити, яке величезне число засновується по селах всякого роду кооперацій[1].

Се говориться про самий енергічний елемент, бо рядове селянство і на переселення не йде, і кооперацією не цікавиться, бо воно нічим не цікавиться і не має енергії шукати чогось кращого.

Поки уряд вважає кооперації громоотводом проти революції, треба користуватись і ширити їх якомога більше, колись з того будуть гарні жнива.

І так, з общеросійських тем тільки сю ми будем обговорювати, а всю увагу будем звертати на свої справи. Задумали дать ряд статей про відродження нац[ій] у різних народів[2]. Стежити за відродженням в Україні. Про форми укр[аїнського] землеволодіння. Ряд статей про Драгоманова[3] і його учення. Стежити по календарю і давати статті про всіх померших укр[аїнських] діячів[4]. Про відношення інших народів до нас: поляків та росіян, як правих, так і лівих.

Просив би я й Вас щось писать в своїх «Негативах» на укр[аїнські] або взагалі на нац[іональні] теми.

Жду од Вас листа, в якому Ви висловите свою думку про наш «новий курс». Хоч угадую її наперед, але все-таки прошу хоч коротко написать.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52905.

[1] До того часу в «Раді» було опубліковано такі статті про кооперацію: Л. Жебуньова «До уваги товариським крамницям, позичковим касам, артілям та инш. кооперациям» (1908, № 38, 15 лютого, с. 1); М. Левитського «Спілка (робоча артіль) шевців у Єлизаветі» (1908, № 46, 24 лютого, с. 3); «Кооперація і українське студентство» (1908, № 78, 3 квітня, с. 3); «Товариство для запомоги кооперативній справі в Росії» (1908, № 84, 10 квітня, с. 1); Кметя (Зборовського І.) «Яланецьке потребительне товариство» (1908, № 65, 18 березня, с. 2) та ін.

[2] *...ряд статей про відродження нац[ій] у різних народів...* У «Раді» в 1908 р. були такі статті вказаної тематики: Доманицького В. «Словаки. Про їх життя та національне відродження» (№ 276, 3 грудня, с. 1–2; № 277, 4 грудня, с. 2–3; № 278, 5 грудня, с. 2–3; № 281, 10 грудня, с. 2; № 282, 11 грудня, с. 2–3); «Брати наші не куняють... (Про кооперацію у галицьких та буковинських українців)» (№ 55, 6 березня, с. 2); Д. Дорошенка «Білоруси і їх національне відродження» (№ 246, 28 жовтня, с. 1–2; № 247, 29 жовтня, с. 2; № 249, 31 жовтня, с. 2–3); «Македонська справа», (№ 84, 10 квітня, с. 2–3; № 85, 11 квітня, с. 2–3) та ін.

[3] *Ряд статей про Драгоманова...* С. Єфремова «Драгоманов і єврейська справа» (№ 254, 6 листопада; № 255, 7 листопада; № 256, 8 листопада; № 259, 12 листопада); «Апостол правди і науки. На 13-літні роковини смерти Драгоманова» (№ 131, 8 червня).

[4] *... статті про всіх померших укр[аїнських] діячів...* У «Раді» 1908 р. було вміщено статті В. Доманицького «Пам'яти Марка Вовчка (Марії Олександровни Маркович)» (№ 172, 27 липня, с. 2–3); Д. Дорошенка «Михайло Максимович» (№ 272, 28 листопада, с. 2–3); «М. Костомаров» (№ 82, 8 квітня, с. 2–3); «Михайло П. Старицький» (№ 88, 17 квітня, с. 2–3); С. Єфремова «До біографії Дмитра Пильчикова» (№ 114, 17 травня, с. 1); «Пам'яти Тадея Р. Рильського» (№ 219, 25 вересня, с 1); «Карпенко-Карий (Іван К. Тобілевич)» (№ 200, 2 вересня, с. 1–3; № 201, 3 вересня, с. 2; № 203, 5 вересня, с. 2–3; № 206, 10 вересня; № 207, 11 вересня, с. 2–3) та ін.

№ 43 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

24 квітня 1908 року.

Дорогий Євгене Харлампович!

Справді мені трохи соромно, що я давно нічого Вам не писав, але що зробите: за останній місяць мав клопіт з загальними зборами та своїми касовими справозданнями, а до того й коректури підсипало

чимало. Оце вже, може, скоро знов зможу озиватись до Вас регулярно, а тим часом пишу кілька слів про задумані Вами реформи.

Що Вам сказати? Ви ждете од мене незгоди та неприхильности до цього курсу? Це не зовсім так: я пристаю до думки більше знаціоналізувати «Раду». Але я боюсь ваших (взагалі київських) перескоків з одної крайности в другу. Кілька літ назад я од Вас чув — в Вашій же Кононівці, — що найпильніша потреба — це селянська часопись; що коли зараз не здобудем дозволу на українську часопись для села, то воно для української ідеї пропаде, втече од нас — бо всею масою кинеться на російську журналістику. Тепер Ви кажете, що село ніколи не втече од нас, бо воно дурне і темне, то й піде куди вгодно, аби було кому вести... Правда, багато води вибігло за ці роки, але ж і еволюція в поглядах велика... Так і з «Радою». Силкувались зробити її звичайною газетою, держати на рівні з російською пресою. Тепер це виходить вже помилка — і ми покидаємо загальний матеріял, щоб зробити чисто національну часопись. Дуже добре. Але чи будуть же задоволені ті, хто шукає в «Раді» звичайної газети, лиш в національних формах? Чи потрібна для національних тем щоденна часопись? Хіба не досить було б для такої мети мати тижневий або місячний орган? От я і боюсь, що по переході на новий курс Ви знов будете діставати лайливі листи, але вже од інших читачів, і врешті число Ваших передплатників упаде куди більше, ніж Ви думаєте... Словом — при іншому ґрунті, при десятках тисяч українського читача, — я б не боявся ніякого курса, бо на кожний напрям вистачило б своєї публіки. А тепер — коли цю публіку треба шукать, притягать, вироблять — я боюсь всякої виключности в напрямі...

А що каже Михайло Сергієвич?

Ну, а як же буде з редактором? Чи знайшли кого? Прочитавши, в яких Ви тепер клопотах, я трохи стурбувався, — щоб часом випадком не трапилось якої плутанини в розпорядженнях, наприклад, щоб не приставили до Кононівки редактора, а до «Ради» бугая... При нашім безлюдді воно і не диво б. Я тої думки, що і всі ці переміни з курсом «Ради» виходять лиш через те, що там нема кому, окрім Вас, про неї дбати, — а Ви, випробувавши одно, силою річей мусите переходити на спробу у протилежний бік... І це саме небезпечне для «Ради»... Я б на Вашому місці першим завданням лічив не стілько той чи інший напрям, скілько цементування певного, міцного гурта прихильників газети. Знаю, що їх нема де взяти, бо з двох прихильників через який час один з'їсть другого... Але ж це найважніше для газети. Бо що з нею буде, коли через ті чи інші причини Ви покинете про неї журитись?

Бувайте здоровенькі. Всього найкращого. Може, незабаром що пришлю для «Ради».

От яке до Вас прохання. Чи не могли б Ви — чи хто інший з киян — вплинути на Київське так зване земство, щоб воно купило у нас для шкіл дешевого «Кобзаря»? Будь ласка, побалакайте про це з ким-небудь. У нас купило Харківське, Полтавське та Чернігівське по кілька сот, а інші мовчать. Віддаємо по 42 к[опійки], а як 500 прим[ірників], то по 40 к[опійок].

Ваш П. Стебницький

24/IV 1908
Никольская площ., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 688.

№ 44 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

28 квітня 1908 року

Київ, 28 апріля року 1908

Любий Петре Януаровичу!

Почну свій лист з того, що Вам, мабуть, найцікавіше.

На мою думку, нема ніякої надії, щоб київське «земство» згодилось виписати хоч один екземпляр «Кобзаря». Завідуючий народ[ними] школами в Київському земстві, мій приятель давній і колись діяльний член Добродійного Т[оварист]ва, А. Ф. Волошин, попробував провести в шкільні бібліотеки зо скілька укр[аїнських] книжок і за се... мало не вилетів, хоч книжечки найневинніші, вашого видання, т. е. Добродійного Т[оварист]ва. Я скажу йому, але певен, що нічого з того не вийде.

Тепер про газету, що мені найцікавіше. Ви все згадуєте те, що я Вам казав про селянську газету колись-колись в Кононівці. Самі Ви при сьому й кажете, що з того часу багато води втекло. Ох, як багато, хоч і за невеликий час! Одверто сказавши, в мені за сей час відбулась не еволюція, а революція думок. Перше я всі надії покладав на селянство, мене до його тягло; я раз у раз залюбки проводив час з селянами, любив з ними розмовляти...

Тепер я їх обминаю, вони мені гидкі, не своєю темнотою, бо її я раз у раз бачив, а своєю вдачею; спротивіли вони мені так, що я їх скрізь обминаю, навіть почав їздить 2-м класом по залізній дорозі. Гидкі вони мені стали не через те, що вони мене палили, видирали у мене землю. Я вже Вам казав, що нічого сього не було і в найбурливіші часи, досі у мене ніхто не вкрав й соломинки. Значить, особистого у мене проти їх нічого нема й не було. Гидкі вони мені стали не в революційні часи, а коли минула революція, коли вони з найенергічніших

протестантів поставали сплошь провокаторами, злодіями, що обкрадають один одного, доносять на всіх. Вони сподівались добуть земельки, а коли їм не дали, то вони лютують на всіх, хто про се говорив, навіть на всякого більш-менш поступового чоловіка. Одним словом, — «Три букви»[1] — се дійсна характеристика селянства сучасного! Чого од його ждать? Я вже Вам писав, що одна надія на німця. Той би швидко зробив з їх — чехів, латишів, естонців, фінів. А поки що треба клопотатись, аби виробити якомога більше своєї свідомої інтеліґенції, яка хоч помалу буде проливати світ в народні маси і готувати її до «пришествія» німців.

От через що ми й рішили видавать газету не для народа, а для дрібної інтелігенції: учителів, фершалів, писарів, всяких офіціалістів, т. е. для грамотних, чи письменних людей на селі, а разом і для таких же елементів в городі. Але виявилось з розмов і з листів, що наша газета не одповідає сучасним умовинам життя. Вона взяла гострий тон проти бюрократії, панів, попів, а через те адміністрація її видирає по селах, карає тих, що її виписують, попи не дозволяють її виписувать дякам та учителям; пани вважають її революційною, отожествляють українство з «гайдамацтвом», а селяни, т. е. «гайдамаки», нічого в ній не розуміють; правда, окрім невеличкого числа, які й «Р[ідну] Справу» виписували. Од передплатників своїх ми раз у раз чуєм — «покиньте ви грать роль Моськи, що бреше на Слона, а візьміться ви за свої українські справи».

Другі кажуть, що наша газета повинна заповняти той пробіл, який єсть в рос[ійській] пресі. Майже всі наші передплатники виписують або читають і рос[ійські] газети, а нашу виписують тільки через те, що цікавляться національним питанням. З рос[ійських] газет вони мають звістки і ширші, і новіші про загальнорос[ійські] справи, бо наша газета з Київа не може конкурірувати на місцях з газетами одеськими, харківськими, катеринославськими і т. д., хоч би вона вся друкувалась по телеграмах з Петербургу. Се натурально.

Од нашої газети наші читачі вимагають найбільше того, чого нема в рос[ійських] газетах. Само собою, єсть передплатники, які читають тільки одну «Раду», а через те ми й не викидаєм отділів: «Останні вісті», «По Росії», «Державна Дума», а тільки в статтях рішили обговорювати найбільше питання національні, або такі, що мають близьке відношення до нашого народу, як приміром — кооперація. І тепер ми почали діставать листи, в яких нам кажуть, що тільки тепер газета стала українською, що тільки тепер кожний українець не може без неї обійтись, бо тільки з неї він довідується про все, що діється на Україні; що в їй він находить міркування про українські питання і т. д. Взагалі, голубе сизий, ми вчимось, практикуємось. Може, і таки

напевне, робим багато помилок, але се неминуче. При всім тім нема людей, на яких можна було б покластись! Виїдеш на скілька день, то проскочить щось на кшталт Гребенюкового пашквіля, або Єфремов заведе базарну «полеміку» з Коваленком[2]; або ще якась гірша пакість зробиться... Лають нас за мову, за юдофільство, за нападки на духовенство, за всеросійство, навіть за радикалізм і майже всі вимагають, щоб газета була виключно культурно-національною. Я до того й сам тягну, але я сам не журналіст, а співробітників тяжко звернути з натертої стежки. Пишіть і до мене, а найбільше до газети.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52906. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Очевидно, Є. Чикаленко мав на увазі художній нарис П. Оправхати «Три букви. Бувальщина» у «Раді» (1908, № 91, 20 квітня, с. 2–3), присвячений селянській темі.

[2] *...або Єфремов заведе базарну «полеміку» з Коваленком...* Йдеться про полеміку між С. Єфремовим і О. Коваленком, яку розпочав перший, надрукувавши в «Раді» «Листа до редактора „Української Музи" д. Олекси Коваленка» (№ 83, 9 квітня, с. 4). У ньому автор критикував перший випуск поетичної антології «Українська муза» (К., 1908) під редакцією О. Коваленка за запозичення нею літературного та біографічного матеріалу з історичної хрестоматії «Вік» (1902) без жодного посилання на джерело. С. Єфремов зауважував, що з «Віку» в збірник було переписано більшу частину творів, навіть з друкарськими помилками, для прикладу наводив з обох видань майже ідентичні біографії І. Котляревського. О. Коваленко, обвинувачений у плагіаті, дав відповідь С. Єфремову, посилаючись на 139 ст. «Устава о печати», «Одповідь д. Сергію Єфремову» («Рада», 1908, № 94, 24 квітня, с. 3–4). У ній називав звинувачення критика безпідставними, враховуючи те, що у «Віку» опубліковано 33 твори згаданих авторів, а в «Українській музі» — 75, тобто 47 нових. О. Коваленко перерахував джерела, з яких бралися і звірялися твори, наводив приклади розширених біографій. У тому ж номері «Ради» була опублікована відповідь С. Єфремова О. Коваленку «Редактор в стилі moderne», де він відстоював свою позицію, звинувачував О. Коваленка в літературному мародерстві та обіцяв у майбутньому при повторенні подібного вдатися до судових інстанцій.

№ 45 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

6 травня 1908 року.

Дорогий Євгене Харлампович!

В справі Двор[янського] банку я говорив з Лотоцьким. Він, бачте, по своїм службовим обов'язкам має вплив на Двор[янський] банк, бо ревізує його од Госуд[арственного] Контроля — і на цім грунті там має знакомства. Отже, він каже, що це діло, мабуть, можна улаштувати в бажаному Вам смислі. Він хоче попереду при нагоді запитати

своїх знакомих по банку — так ніби справку — як би вони порадили в такім і такім ділі. Для того зараз же шліть йому всі подробиці по Вашому ділу, з точними даними — коли і як земля куплена, які умови ссуди і т. д. — Ви вже самі знаєте про що, — аби Лот[оцько]му було ясно, як про справу говорити і де її в банку одшукати. Додайте, що Вам відомо про те, яким способом Ваш сусіда добився одсрочки. Адже, здається, це було одно чиєсь імущество, а з нього половину купив той кацап, а половину — Ви? Значить, і банк може глянути так, що коли дано одсрочку одній половині, то треба дати і другій. Врешті — напишіть Лотоцькому все, що самі думаєте — як можна мотивировати Ваше прохання про одсрочку. Тоді вже як з розмов Лот[оцького] виясниться становище справи, та шлях, яким треба іти, Вам Лот[оцький] напише, коли і як треба писати прошеніє.

Ці матеріали, про які я кажу, поспішайтесь вислати Лотоцькому, бо він казав, що матиме нагоду бути в Дв[орянському] банку по службі на тім тижні, то було б добре, якби тоді він уже мав в руках всякі відомости по Вашій справі.

Що сказати Вам з приводу Ваших слів про зміни Вашого настрою і поглядів на мужика? Психологічно я зовсім розумію такий Ваш поворот. Не скажу, щоб і я так вже дуже підклонявся мужику як ідолу... Знаю я його темну душу, його наскрізь матеріальну підкладку... Але що ж з того? Чим він винен, що таким його зробила історія? І як Ви без нього обійдетесь? І як Ви при таких умовах можете з певностью говорити, що він од нас не втече? Хіба ж самі Ви не кажете, що він уже одхилився, одвернувся і ненавидить ту інтелігенцію, якій вірив два роки назад? Значить, утікати йому од нас зовсім не трудно — і шлях йому одкритий, прямо до Іліодора в руки. А тоді ждіть двісті літ, поки він перейде всі стадії звичайного розвитку од темного дикуна до інтелігента...

Ну, та про це можна довго сперечатись і ні до чого не прийти, бо що б ми не говорили, а життя робить своє, і словами ми «Раді» і українству не поможемо, бо, на жаль, ще не можна сказати, що «Рада» і українство — це елементи життя: я боюсь, що вони ще не скоро ввійдуть в життя як признана, жива частина тіла, громадського організму; а через те і суперечки, і заходи наші ще довго будутьтеоретично-академічними, —і реальнірезультатизних буде почувати лиш кишеня кількох «невідомих» жертводавців...

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

6/V 1908.

Напишіть, що у Вас робиться — 1) для Франка і 2) для Нечитайла.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 689.

№ 46 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

15 травня 1908 р.

Дорогий Євгене Харлампoвичу!

Для українця жити — то значить лаятись і гризтись з земляками. Отже й ми живемо повним життям, користуючись для того клубом. Сьогодня подаємо заяву про вихід з членів клуба. Це все та сама історія з Мазепою і Бодуеном-де-Куртене, про яку Ол[ександр] Ол[ександрович] Русов писав в «Раді»[1]. Треба сказати, що тут з нашого боку нароблено чимало дурниць — і в тім немало завинив наш милий Ол[ександр] Ол[ександрови]ч. Ота його кореспонденція в «Раді» була одною з тих дурниць, якою він роздув без потреби сварку. А «Рада», зрікшись надрукувати листа Мазепи, ще більше роздратувала молодь. Отже вони скликали збори, — коли в городі вже не було ні Русова, ні інших осіб, замішаних в інциденті, і досить таки паскудними способами провели образливу і лайливу для Ол[ександра] Ол[ександрови]ча резолюцію.

Мабуть, вони писатимуть в «Раду» про ці збори і цю резолюцію. То нам здається, що краще б «Раді» не друкувати того, що вони пришлють, — але не мовчки, а з якоюсь мотівіровкою: що от — дістали такий-то лист з такою-то резолюцією, — але, не маючи об'єктивного освітлення всіх тих інцидентів і помічаючи в тій резолюції недостачу безсторонности і виключно особистий елемент, редакція не хоче друкувати того документа, образливого для поважного громадянина. Щось такого — там самі побачите, як краще. Звичайно, вони видрукують ту резолюцію в «Слові»[2] — то їх діло.

От Вам — «батьки і діти»...

Коли ж Вам буде потрібно — не для друку, а для власного освідомлення — яких подробиць про всю ту історію,— напишіть, то я пришлю. Друкувати нічого не хочу,— гидко воно все, нехай йому чорт з тими дрібними, паскудними сварками...

Ну, тим часом бувайте здорові...

До речі — чув, що знов слабуєте? Невже пора знов за кордон? А може б, досить дати нервам одпочинок поїздкою на північ, до Петербурга?

Ваш П.Стебницький

15/V 1908

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 690.

[1] ...Ол[ександрович] Русов писав в «Раді»... О. Русов у кореспонденції «Лист з Петербургу», підписаній 24 березня (1908, № 73, 28 березня, с. 3), повідомляв

про вечір пам'яті Т. Шевченка, який відбувся в українському клубі в Петербурзі. *Лекція професора І. Бодуена де Куртене* «Про українську мову і її права» не була там заслухана з такої причини: коли зібралося 40 слухачів, членів клубу, між ними поширилася чутка, що лекції не буде, бо рада Громади через студента Мазепу повідомила професора, нібито його лекція переноситься. Але рада не підтвердила чуток про уповноваження нею Мазепи для переговорів із професором. У результаті цього непорозуміння запланованої лекції не відбулося, а лекцію про лемків, гуцулів та бойків прочитав Ф. Вовк.

[2] Відповідь І. Мазепи О. Русову була опублікована в газеті «Слово» (1908, № 18, 4 травня, с. 14–15, рубрика «Лист до редакції») з поясненням, що лист був відправлений 7 квітня до редакції «Ради», але газета не наважилася його не лише надрукувати, а навіть дати відповідь автору. Тоді Мазепа звернувся до редакції «Слова», яка погодилася надрукувати відповідь із такими поясненнями. Автор писав, що за дорученням організаторки вечора в клубі Л. О. Проценко-Мазуренко (вечір мав відбутися 23 березня) 21 березня він заносив професору Бодуену де Куртене почесного квитка на концерт і мав розмову з приводу його лекції. Передав, що чув від ради старшин Громади про можливе перенесення його лекції у зв'язку з концертом. У листі подавався уривок російською мовою із поясненнями самого професора, який підтверджував невинність І. Мазепи, бо після того, що почув від Мазепи, він звернувся до О. Русова і Я. Забіли, через яких справа була вирішена. Мазепа був здивований тим, що на зборах, будучи обізнаним із ситуацією, О. Русов не загасив непорозуміння і звинувачення щодо Мазепи, а навпаки ще й підписався під заявою 24-х членів Громади, яка засудила поведінку Мазепи як «занадто гидку» і звинуватила його у самозванстві, *якого насправді не було.*

№ 47 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

16 травня 1908 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Тут один наш земляк — Афанасьєв — все лагодиться купити собі десь на Україні землю чи хутір — і перебірає всякі нагоди по публікаціям тощо. Отже недавно він завівсь листуватись з комісіонером за землю десь дуже близько коло Ваших Перешор, тілько, здається, вже в Подольскій губ. От він і просить мене запитати Вас — яка там місцевість, яка земля (взагалі в тих краях), які умови хаз[я]їнування — і порадити, чи варто йому за цей випадок хапатись. Коли можете, то одпишіть мені, будь ласка, що Вам відомо в цій справі, бо він все мене допитує, чи скоро я од Вас довідаюсь.

Ну що, як передплата? Чи відбивається на ній переміна курсу?

Чую, що винен перед Вами, та що зробите... Хочу — і не можу... Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

16/V 1908.
Никольская пл., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 691. Закритий лист. Адресовано: Киев, Мариинско-Благовещенская ул., № 56. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленку.

№ 48 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

20 травня 1908 р.

20/V 1908

Любий Петре Януаровичу! Я вже завів недоїмку: не одповів аж на три Ваших листи. А все через хворість свою; вона у мене така як зубна: коли болить, то не знаєш де й подітись, а перестане боліть, то здоровий, але якийсь час нема сили, нема енергії, нема ні до чого інтересу, тоді й листа тяжко написать.

Лотоцькому в своїй справі я написав тоді зараз, як одібрав Ваш лист; перед тим написав йому два листи в громадських справах, але ні на жодний не маю отповіді.

Для Франка[1] дещо зібрали, а про збори для Нечитайла[2] і не чув нічого.

Про справи Вашого клубу будем мати на увазі, але певне резолюція пошлеться просто до «Слова»[3], минаючи «буржуазну» «Раду».

Більше десятка років чую, що Афанасьєв збирається купувать якийсь маєток на Україні, але коли досі не купив, то певне й не купить. Що я можу сказать про місцевість і умови хазяїнування, коли я не знаю, де саме той маєток? В тій стороні часом в однім селі земля од землі так одрізняється, що різниця в ціні буває на 100 рублів на десятині.

Я торік продав коло Перешор 200 десятин по 325 рублів за десятину, а за інших 200 хочу по 200 рублів і то вважають, що дорого, а за попередню кажуть, що я дешево продав.

А через те я нічого не можу сказать окрім того, що Подолію вважають за найкращу частину України. Але ціни маєтку залежать од того: яка земля, чи далеко вона од залізної дороги, чи є річка, чи є ліс, чи одрубний шматок, чи з сервітутом і проч. проч. Один мій знайомий купив через комісіонера в Подолії такий маєток, що покинув 40 тисяч рублів і ледве виплутався з тої купівлі.

Всяко буває. На мою думку, щоб купить маєток і не помилитись, треба мати великий опит, або знать той маєток більш-менш довший час. Комар був купив маєточок коло Немирова і насилу його збувся, загубивши кілька тисяч рублів.

Отсе все й розкажіть Афанасьєву.

Нехай купить у мене Кононівку: 400 десятин, вокзал на моїй землі, а на йому розростається «поселок», непогана усадьба і проч. Продам все за 200 тисяч руб. Коли він не купить, то, може, найдеться якийсь другий купець, а думаю продать.

Ну, коли ми з Вами побачимось? Отсе сегодня радився з Грушевським запросити Вас, Шрага, Комаря в початку сентября до Київа.

Бувайте здорові. Пишіть до «Ради».

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52907.

[1] *Для Франка* ... Українці збирали тоді кошти для тяжко хворого І. Я. Франка. М. Грушевський у статті «Недуга д-ра Івана Франка» писав: «В справі утримання д-ра Франка в санаторії, виділ Наукового товариства ім. Шевченка удався з приватними листами до звісних йому людей зараз по тім, як д-ра Франка привезено до Львова, і за сей місяць прийшло на сю ціль в Галичині звиш 2000 корон, а в російській Україні — звиш 1000 руб. Гроші на сю ціль в Галичині треба посилати до Крайового кредитового союзу у Львові (книжечка ч. 5000), а в Росії — до контори «Літ[ературно]-наук[ового] вістника» (Михайло Грушевський. Твори: У 50 т. Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». — Львів, 2005. — С. 369).

[2] Депутат I та II Державних дум С. Нечитайло був засуджений київською судовою палатою в арештантські роти за розповсюдження нелегальної літератури. Попередньо його перевели в Київ і утримували в Лук'янівській в'язниці («Рада», 1909, № 152, с. 2).

[3] *...певне резолюція пошлеться просто до «Слова»...* У «Слові» (1908, № 25, 22 липня, с. 9–11) була опублікована не резолюція, а короткий звіт українського клубу «Громада» за перший рік його діяльності. У ньому повідомлялося про кількість його членів (429, з них 122 — *дійсних, 307 — постійних гостей), доходи, форми діяльності.* Ішлося також про незгоди через непорозуміння між «старими» і «молодими» членами. Це породжувало напруженість у стосунках, яка час від часу проривалася назовні (зокрема, у випадку з кореспонденцією О. Русова). Але автор підсумовував, що внутрішня боротьба не доводила клуб до руїни, робота в ньому протікала жваво, а кількість членів постійно зростала.

№ 49 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

7 червня 1908 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Як живете? Чи одужали — чи маєте кудись виїздити на відпочинок?

Спасибі за відомости про землю, — я прочитав Аф[анасьє]ву, не знаю чи вдоволений взагалі, але був радий почути, що Ви так високо ставите Подолію. Він таки, може, й купить собі на старість клапоть землі, а от я — що теж, може, з десять років про те ж марю, — то запевне не куплю, хіба вже для мене хтось купить один сажень тут під Петербургом. Крім всяких інших перешкод, тепер мене лякає й загальна атмосфера, яка так яскраво відбилась в одному з Ваших листів. Боюсь зненавидіти земляків, мужиків, сільську інтелігенцію і т. д.

Маю до Вас такі справи.

1) Обміркуйте з В. П. Степаненком справу про централізацію нашого складу книжок в Київській книгарні. Не хочеться повторяти свої докази, — я сьогодня ж послав йому подобного листа, нехай Вам дасть. Справа для нас дуже важна.

2) Поговоріть з публікою про пражський з'їзд слав'ян[1]. Адже там наше представництво буде дуже плохе — як у студентів[2], так і на старшому з'їзді. Дорошенко, кажуть, зрікся — і це дуже жалко. Звідси їде Піснячевський[3] — і цього дуже мало. А до старших — то я й не чув, чи їде хто. Звідси — нікого. Невже з Київа теж? Значить — будуть самі Філевич та Вергун. Чи не упросили б кого, напр[иклад] Грінченка? Як на се дивляться в Київі?

3) Напишіть точно, коли мені слід бути в Київі. Я ще не знаю, куди себе запроважу під час свого отпуска, — то взяв би Ваші вимоги на рахунок. В початку сентября, мабуть, у Вас не вийде: адже Шраг до того часу ще не вийде на волю. Очевидно, мусите радитись пізніше, бо без нього шкода. От, може, я так би розміркував, що шматок одпуска одклав би на час потреби, — хоч врешті не певен, чи буде це зручно, все залежить од часу.

4) Про наші лайки в Клубі поки що взагалі не друкуйте нічого, навіть якби дістали яку замітку од кого з наших, напр[иклад] од Ол. Ол. Русова. Там щось ті Мазепи збираються якось миритись, улагоджувати відносини, то не слід їх більше загострять невчасними статтями. Власне — ту кореспонденцію не слід було Русову писати, а «Раді» друкувати...

Оце й усе.

Що ж у Вас? Давно нічого не пишете про становище «Ради». Як тепер передплата? Які сподіванки на далі?

Що думаєте робити з «Радою» на той рік?

Тим часом бувайте здоровенькі. Вибачте, нема часу дописати листа.

Ага, ще згадав, про що давно хотів спитати. Що сталось з спомінами Антоновича[4]? На якому році вони припинились? Коли і де будуть друкуватись?

Знаю і чую, що лаєте мене і дорікаєте, що не пишу до «Ради». Сам себе лаю, і нічого не можу зробити. Така полоса...

Міцно стискаю Вашу руку. До побачення.

Ваш П. Стебницький

7/VI 1908

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 692.

[1] *...про пражський з'їзд слав'ян...* Мова йде про запланований на 13–17 липня Празький всеслов'янський з'їзд, який організовували лідери всеслов'янської політики. Серед делегатів переважали галицькі й українські москвофіли, противники українського національного відродження. Про настрої на з'їзді «Рада» інформувала в передовій статті «Слав'янський з'їзд у Празі й українство» (1908, № 153, 4 липня, с. 1). Позиція українців була сформульована в «Заяві русинів в справі слов'янської конференції в Празі» («Діло», 1908, 13 липня). У ній зазначалося: «Українська нація не бере участі в слов'янських нарадах в Празі і ніхто не має права промовляти її іменем. Заявляємо дальше, що сеї конференції не можемо уважати висловом слов'янської солідарності, коли вона свідомо обминає найбільше жизненні питання покривджених слов'янських народів і коли в ній не бере участі друга з ряду щодо своєї великості слов'янська нація — українська». Заяву підписали К. Левицький, В. Охримович, В. Бачинський, Л. Цегельський, М. Грушевський — «за уповноваженням поступових українців в Росії».

[2] *...як у студентів...* Йдеться про з'їзд слов'янських студентів, що проходив 24–30 червня 1908 р. у Празі. Розглядав питання про народну, середню освіту окремих слов'янських народів, реорганізацію вищої освіти. Його описав у «Раді» В. Піснячевський у статті «З подорожі. Студентський з'їзд» (1908, № 140, 19 червня, с. 1). Перед з'їздом українські студенти утворили тимчасовий комітет української секції, який надрукував у «Раді» відозву до поступової української академічної молоді (1908, № 116, 20 травня, с. 1).

[3] В. Піснячевський був на з'їзді й присвятив йому цілу серію статей у «Раді» в рубриці «З подорожі»: I. Студентський з'їзд (№ 140, 19 червня, с. 1); II, III. Всеслав'янський з'їзд поступового студентства (№ 144, 24 червня, с. 1–2, № 145, 25 червня, с. 1–2); IV. Слав'янське єднання і поступове студентство (№ 146, 26 червня, с. 1–2); V. Що дав з'їзд (№ 147, 27 червня, с. 1); VI. Слав'янське питання і українська студентська молодь (№ 156, 8 липня, с. 1–2); VII. Krasna Praha (№ 157, 9 липня, с. 1); З подорожі (№ 159, 11 липня, с. 1); IX. Чешська преса і чешські видавці (№ 160, 12 липня, с. 1); X. Пражські українці і пражська преса про українські справи (№ 161, 13 липня, с. 1).

[4] У «Раді» в рубриці «З наукового, літературного та артистичного життя» (1908, № 31, с. 4) повідомлялося, що В. Антонович писав спогади з 1850-х років і що вони будуть друкуватися у ЛНВ. У повідомленні подавався їх короткий зміст. Друкувалися вони після смерті автора: ЛНВ, 1908, кн. VII, липень, с. 3–17; Автобіографічні записки: I. Антропологія. II. Дитячі спомини (1834–1840); кн. VIII, серпень, с. 193–204; кн. IX, вересень, с. 387–407. Польське суспільство України. Подорожі по Україні. Суд. Початок української громади. У кн. IX містилося пояснення редакції, що останніми розділами ЛНВ закінчував публікувати спогади В. Антоновича. Також зазначалося, що опубліковані уривки автор диктував перед смертю, подавалися вони не мовою оригіналу, а мовою видання, усі назви розділів, крім «Початок української громади», були редакційними.

№ 50 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

12 червня 1908 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

В останньому листі ще забув звернутись до Вас з одним проханням. Будь ласка, візьміть останні наші видання «Розмов» І-ї та V-ї («Чорний пар» та «Сад»), перегляньте, виправте, що треба, подописуйте, що можна — і пришліть мені для нових видань, бо уже у нас немає, треба передруковать. Та коли можна, не відкладайте, бо поки то воно все зробиться, а книгарня буде нас лаять.

Прикладаю для «Ради» стенографічну запись тої частини промови Родичева в учорашнім засіданні Думи (11 іюня), де він говорив про українофільство[1]. В газетах це місце викинуто, лиш в «Речи» єсть глухий натяк. Їм, бачите, це нудно і нецікаво. Може, «Рада» схоче надрукувати чи надати які коментарії.

Бувайте здоровенькі. Жду відповіді по всім пунктам обох своїх листів.

Ваш П. Стебницький.

12/VI.

Никитская площ[а] д. 6, кв. 10

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 834.

[1] Витяги з промови Ф. І. Родичева в Державній думі були опубліковані в «Раді» (1908, № 135, 13 червня, с. 1). Місця, що стосувалися українського питання, було виділено жирним шрифтом. Депутат пропонував зробити поступки для українців, зокрема, закликав: «Дайте українцям право навчатися рідною мовою, і згинуть всі балачки про сепаратизм. Коли український народ має свою культуру — не ставте перешкод її розвиткові».

№ 51 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

14 червня 1908 р.

14/VI 1908

На Ваш лист, любий Петре Януаровичу, буду одповідать по пунктах.

1) Живу погано: часто слабую, а через те нема енергії, нема ні до чого охоти, їхати нікуди не збираюсь далеко, а проживатиму літо — то в Херсонщині, то в Полтавщині, але не подовго.

2) Справу про централізацію книжного складу обмірковували з В[асилем] П[илиповичем]. І знов прийшли до того ж переконання:

поки нема хоч «свинської» конституції[1], не годиться все централізувать в одному складі.

3) Про празький з'їзд ніхто нічого не говорить. Перше всього через те, що ніхто (окрім Жебуньова) не надає ніякого значення обом з'їздам, а по друге, що власне, окрім як в редакції, ніхто нікого й не бачить, а в редакції «славні русини» не бувають, Жебуньов же виїхав в Євпаторію.

4) Вам, очевидно, треба буде бути в Київі тоді, коли й Шрагові можна бути. Часу ми ще не определили, а тільки говорили приблизно. Треба, аби на той час з'їхались всі, бо треба щось почать з нашим «Украинским обществом поощрения науки, литературы и искусства». Хотілося б побачитись з Вами, бо єсть багато де об чім говорити, хоча б і з поводу сього общества.

5) Резолюцію вашого клубу ми надрукували[2], бо не хотіли підливати масла в огонь, тим паче, що в їй не було нічого образливого для А[лександра] А[лександрови]ча. Він отсе був тут. Побачитесь, то він Вам розкаже свої вражіння од Київа.

6) Становище «Ради» таке, як і було. Про той рік ще нічого й не думаю, бо думка одна: щоденна газета мусить існувати.

7) Спомини Антоновича доведені до 60-х років, до заснування укр[аїнської] громади. Друкуватись будуть літом в ЛНВістнику, певне, в VII книжці.

Одповів на всі Ваші запитання, а сам од себе нічого й не видумаю, про що писать. Нема ніяких думок, ні бажаннів, все остогидло.

Отсе дописую в магазині. В[асиль] Пилипович гвалт кричить, що нема моїх «Розмов» I-ої та V-ої, а єсть великий заказ од Київського земства. Шкода, що у вас заздалегідь не дивляться, яких книжок не стає. Першу «Розмову», мабуть, треба було б переробить. Може, викинуть про А[лександра] III[3]. Ви якось про се мені колись писали.

Скажіть і тепер свою про се думку. Хоч я не маю охоти багато затрачать на се часу, а так хіба повикреслюю дещо.

Ваш Є. Чикаленко.

Адресуйте мені в Київ.

Беріться швидше видавать, або, може, передать право комусь іншому, якщо у вас нема охоти. Охотники єсть, але мені не хотілося б.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52908.

[1] *...«свинської» конституції...* Очевидно, автор взяв за вираз назву оповідання І. Франка «Свинська конституція», яке було вперше надруковано 1896 р. у виданні «Громада». Воно публікувалося польською й німецькою мовами. Опубл.: Іван Франко. Твори у 50 т. — Повісті та оповідання (1896–1900). — Т. 20. — К.: Наукова думка. — С. 7–13.

[2] Резолюцію вашого клубу ми надрукували... Йдеться про резолюцію українського клубу «Громада», ухвалену зборами 11 травня 1908 р., з приводу інциденту, який виник у зв'язку з публікацією О. Русовим у «Раді» кореспонденції зі звинуваченням І. Мазепи у зриві лекції І. Бодуена де Куртене. Вона була надрукована в «Раді» (1908, № 129, 6 червня, с. 4) і мала такий зміст: «Вислухавши заяву 24-х членів «Громади», лист добр[одія] Мазепи та проф[есора] Бодуен де Куртене, загальні збори клубу признали: 1) що добр[одій] Мазепа не зробив в цій справі нічого нікчемного та некоректного; 2) що заява 24-х членів безпідставна; 3) що дехто з осіб, підписаних під «заявою 24-х», знали, як склалась справа насправжки од самого професора Бодуен де Куртене (як то видно з листа професора). Позаяк же добродій Русов, не дожидаючи розгляду інцидента загальними зборами, видрукував у «Раді» відомости, які кидають тінь на ім'я Мазепи — загальні збори ухвалили послать оцю резолюцію до часопису «Ради» та просить її видрукувати у найближчім часі». Підписана резолюція головою зборів інженером Л. Маціевичем та секретарем Л. Грінчаком. Це була відповідь на заяву 24-х, старших за віком членів клубу, які звинуватили І. Мазепу в самозванстві й засудили його поведінку.

[3] Може, викинуть про А. III... Очевидно, йдеться про російського царя Олександра III. Є. Чикаленко у попередньому виданні «Розмови» за 1907 р. писав про ставлення царя до домашнього одягу, яке він продемонстрував у 1890-ті роки під час приїзду на маневри у Волинську губернію. Автор, зокрема, писав: «Покійний цар сказав тоді, що не слід одступатись від тії одежі, що носили діди, бо та одежа кров'ю їх зроблена, та вона й краща, тепліша, до роботи здатніша» (с. 29). Це місце в наступному виданні було вилучено.

№ 52 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

16 червня 1908 р.

16/VI 1908

Дорогий Євгене Харламповичу!

Не дивуюсь, що Вам усе остогидло, коли Ви зціпивши зуби стоїте на своїй думці про необхідність щоденної часописи задля тих самих півтори тисячі передплатників... Тут і світ немилий стане... Ну — я свого слова на цей рік не зрікаюсь і Ви маєте од мене дістати ще 825 рублів, — а за той рік не знаю, чи зможу, скоріше так, що ні.

А чом би Вам не поїхати на який місяць спочинути у Карпати — де тепер Грушевський? Може б, і я тоді до Вас пристав у прийми? Забули б на який час про «Раду», то, може, й легше стало б. Поміркуйте та відпишіть. І набалакаємось.

Шкода, що Ви з Вас[илем] П[илиповичем] не послухали мене. Не знаю, нащо книгарні здалась та «свинська» конституція, коли, хвалити бога, книгарня існувала спокійно і в дореформові часи, під законом [18]76-го року. Тут діло просто в добрій організації

хазяїнування, от і все. Але... нема чого споритись. Мені теж усе набридло. Хай буде як є.

Про Ваші I та V «Розмови» я Вам писав, просив переглянути текст. Пришліть виправлене — будем передруковати, а поки що пришлемо Василю Пилиповичу по кілька десятків книжок, щоб не гвалтував. Заздалегідь трудно бачити, бо у нас же книжки не в хаті, а у книгаря, який рахунки здає через рік, — то тільки тоді й видно, що у нього зосталось. Але ж я те саме і кажу — треба кращої організації хазяїнування. Продаж — спеціальна річ — і її таки треба централізувати. Може, коли матимете з Вас[илем] Пилип[овичем] кращий настрій, то самі до того прийдете.

Що там я буду радити Вам виправляти. Не хочу. Не пригадую, що я Вам колись писав. Самі перегляньте та й зробіть як краще, або лишіть так, коли здасться добре без виправок.

Щодо передачі права на видання комусь іншому, — звичайно, Ваше діло, поміркуйте та й одпишіть. Ми друкувати не зрікаємось. Я з свого боку думав би, що Вам не треба більш передавати це право ні нам, ні кому іншому, — а друкуйте самі, або як уже оддавати другим, то беріть гонорар, — так, як люде. Все ж Ваші книжки могли б Вам дати на рік яку півтисячу на ті самі латки в громадських справах, на які Ви тепер вже не знаєте, яку полу врізáти. Коли б Ви порішили самі користуватись виданням, то це було б найкраще, — друкували б у Київі, торгували б теж там. І нам би не жалко було вернути Вам право.

Що надрукували листа Мацієвича з резолюцією, — то що ж робити. Я тому не дивуюсь, бо це не та резолюція, яку прийняли збори. Ці добродії, бачите, мають надлюдську етику і не спиняються перед фальшуванням прилюдно прийнятих постанов. Для замішаних осіб це, звичайно, краще, бо в переробленій резолюції викинуто образливий елемент, — але навряд чи цей вчинок поліпшить наші тутешні відносини, бо хто його знає, що краще: чи перше паскудство чи спосіб його полагодження... Зрівняти цей спосіб можна тільки з тою штукою, яку викинув Єфремову та «Раді» Ваш Олекса Коваленко, забігши уночі в друкарню та виправивши помилки свого листа по Єфремовській одповіді[1].

А взагалі — куди б його заховатись од усіх прелестів мира сього? Нащо це все здалось, що тепер звідусіль лізе у вічі? Коли йому кінець? Чом не стало життя на тій хвилі — одна весела і славна хвиля за ці паскудні роки — коли одразу засвітилось і осяяло щось нове, живе, рідне і свіже — і над нашим краєм зійшла зоря вільної преси в формі «Хлібороба»? Хороший був час, думалось: «Нині одпущаєши...» — А тут і зарили мордою в багнюку... і мусимо

сидіти, і хто його знає, коли воно тепер і буде — те «отпущаєши»... Чортового батька скоро «одпустить»...

Господи, який скандал! Сидимо, нидіємо, стогнемо, жаліємось, що нас не чують, не помічають, не признають... Та кого ж признаватимуть? Де ми? Купка сектантів, прекраснодушних теоретиків? А що каже практика життя? Де народ? Де інтелігенція? Кого мають слухати? Хіба ж сотня свідомих голосів можуть говорити за 25 мільонів? І чого ж хвалитись демократизмом свого напряму? Чорт його бери, нехай би був аристократичний, аби за ним ішли десятки тисяч, а не прості десятки... А тепер наш демократизм задовольняє лиш нас самих, а демосу ми все одно так само чужі, і він нас так само не помічає, як і вороги наші...

То хоч би ж покинути той гнітючий тон ображеної нікчемности, покинути той стогін, ті жалі, — з яких ворогам стає лиш весело... Чи ж в громадських та державних справах слухають дитячого плачу? Чи ж такі права, яких ми хочемо, дарують як іграшку, щоб дитина не плакала? Їх беруть, як єсть сила, а нема — то слізьми їх все одно не виблагаєш! Треба якогось іншого способу, іншого тону розмови...

Бувайте здорові.

Ваш П. Стебницький

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 693.

[1] Йдеться про вчинок О. Коваленка, описаний у «Раді» в замітці «Од редакції» (№ 95, 25 квітня, с. 4). З неї стає відомо, що С. Єфремов у своїй полемічній відповіді (див. лист № 44, прим. 2) на підставі листа, надісланого О. Коваленком у редакцію, зауважував, що той не бачив книжок, на які посилався. Коли ж рукописи відповідей були набрані і відкоректовані, О. Коваленко прийшов уночі в друкарню і, взявши самовільно коректу та ознайомившись із статтею Єфремова, дозволив собі, без відома редакції, поставити інші вказівки щодо джерел, з яких брав матеріал для «Української Музи». Редакція повідомляла про цей вчинок, щоб пояснити непорозуміння між фактами обох листів.

№ 53 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

24 червня 1908 р.

24 іюня.

Любий Петре Януаровичу!

Сегодня я приїхав з Кононівки і застав Ваші листи, на які спішу отповісти.

Хотілося б докладно написати, але не маю часу, бо треба зробити n+1 справ, а завтра треба їхати в Перешори на Херсонщину, бо й там вимагають моєї присутності.

Розмови I і V-ту перегляну і зараз Вам вишлю, а ви друкуйте якомога швидче. Нікому я права не передам і сам не маю охоти видавати, коли ви охоче згожуєтесь знов друкувати. Я думав, що, може, вам цікавіше випустить щось нове, а через те й казав, що, може, передать право комусь іншому.

Про якийсь одпочивок літом я не можу думати, бо влітку саме найбільше у мене всяких справ по маєтках. Коли я й їздив за кордон, то тільки зимою; значить, товаришом Вам тепер бути не можу.

Сподіваюсь, що в сентябрі Ви приїдете на якийсь тиждень до Київа, тоді наговоримось. А говорити з Вами є про що. І именно з Вами, бо у нас з Вами багато «точок соприкосновенія» і між нами ще ніколи не було ніяких «треній», може, через те, що ніколи ми вкупі не жили і не стояли разом близько коло спільного діла.

В сентябрі випустять Шрага[1] і приїде Грушевський, то порадимось і гуртом, як нам жити на світі.

Я «зціпивши зуби» все-таки стою за видання щоденної газети і буду стояти доки стане сили, бо смерть газети буде й моєю духовною смертію.

Ну, про се колись поговоримо.

А тепер, будь ласка, вишліть нам ще 300 штук «Кобзарів», бо багато єсть передплатників, що досилають годову плату і вимагають «Кобзаря». За «Кобзаря» заплатіть, будь ласка, самі, щоб не пересилатись грішми.

За обіцянку 825 рублів моє сердечне спасибі. Всякий, хто виявляє турботу про газету, стає мені таким милим, дорогим, що й вимовити не можу. Піддержуйте «Раду» ще й своїми фельєтонами, певне, тем найдеться у вас багато, аби був настрій.

Ну, бувайте здорові.

Ваш Є. Чикаленко

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53072. На бланку «Ради».

[1] *В сентябрі випустять Шрага...* Йдеться про звільнення І. Шрага з тримісячного тюремного ув'язнення, яке він відбував з 24 травня до 24 серпня 1908 р. за вироком С.-Петербурзької судової палати. Колишнього депутата І Державної думи притягнули до відповідальності за підпис під Виборзькою відозвою після розпуску І Державної думи 8 липня 1906 р. У ній 180 депутатів на знак протесту проти розпуску Думи у Виборгу (Фінляндія) підписали відозву до населення із закликом не давати солдатів до армії та не сплачувати державних податків.

№ 54 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

26 червня 1908 р.

Кононівка, 26 іюня року 1908

Любий Петре Януаровичу!

Я Вам позавчора писав, просив вислать в редакцію 300 екз[емплярів] «Кобзаря» і обіщав переглянути і виправити «Розмови».

Перечитав їх обидві і рішив, що «Сад» нема чого перероблять, а через те друкуйте без змін, а «Пар» я де в чому виправлю і сими днями Вам вишлю.

Коректуру прошу адресувати мені в Київ, бо я там буваю щонеділі.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52909. Листівка зі штампом: «Рада». Редакція та головна контора у Київі, Велика Підвальна вул., 6. Телефон 1458.

На лицьовому боці листівки — реклама газети «Рада» (рік видання третій) з повідомленням про безкоштовний додаток на 1908 р.: «Кобзар» Т. Шевченка під редакцією В. Доманицького — останнє нове повне видання, до якого вміщено новознайдені твори поета, ще ніде не друковані.

№ 55 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

13 липня 1908 р.

с. Кононівка. 13/VII 1908

Любий Петре Януаровичу!

Посилаю Вам заказною бандероллю виправлену 1-шу «Розмову»[1]. Здавайте в друк. Якби схотіли щось змінить, то порадьтесь зі мною, бо Ви, як не с[ільський] хазяїн, можете помилитись. На всякий випадок черновик я збережу та й по йому буду правити коректуру, коли пришлете.

Чи почали друкувать «Сад»? Присилайте останню коректуру. Найкраще посилати її в Київ, бо я там буваю часто, переїздючи з Кононівки в Перешори.

Живеться мені погано — все болію. Явно помічаю, що мені вадять нервування. А нервуватись доводиться частенько, і ніяк того не уникнеш. Приїхав син; у його знов почав одділятись осколок кости, знов довелось розрізати рану, а мене се турбує; я його

люблю більше за всіх дітей, а такий випадок був 20 років з моїм братом, од чого він і помер. Само собою, що се не обов'язково і для Левка, а все-таки боязко. Знов з газетою погано: на 1-е іюля одпало 340 душ і поновляють дуже пиняво, не дивлячись на те, що земляки (напр[иклад] Богуславський) вживають заходів, аби здобуть нових передплатників.

Я написав Аркасові[2], щоб подарував 1500 екз[емплярів] дорожчої «Історії», яка не розпродається, а ми її дамо приложенієм на 1909 рік, щоб привабити передплатників. Треба хоч штуками заходити, аби призвичаїти людей до газети. Коли і се не поможе, то плюну і заховаюсь в селі. Знов повернусь в «первобытное состояніе», в с[ільського] хазяїна, який цікавився тільки господарством. Роззнакомлюсь зо всіма свідомими українцями, щоб і не чуть нічого про сю нікчемну націю. Займусь собі опитами з штучними удобреніями. Напевне, на сім полі я зроблю більше корисного для громадянства, як на полі національного відродження. Здається, се безнадійна річ! Школи в сім сторіччі не матимем, а в XXI віці її вже не треба буде. А раз у раз з майже 30 міліонів знайдеться 300 душ Дон-Кіхотів, що будуть робить укр[аїнський] рух!

Гледіть в сентябрі візьміть отпуск та приїздіть в Київ. Може, буде гарна погода, то поживем якийсь час в Кононівці. Хочеться вже побачитись з Вами, але не маю змоги поїхать в П[етербур]г. І часу нема, та таки я раз у раз відтіль приїздю хворий.

А з Дмітрієвим[3] яка капость трапилась! От воно — життя людське. А з Шеметом ще гірше[4], бо того замучили. Кажуть, що він безнадійно хворий нервово!

Одним словом, суєта суєт!

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52910.

[1] Йдеться про четверте видання цієї «Розмови», що вийшло того ж року.

[2] *Я написав Аркасові...* Є. Чикаленко у листі від 9 липня 1908 р. просив у М. Аркаса, з яким листувався у 1903–1908 рр., подарувати 1500 примірників його «Історії України-Русі» як дешевий додаток до газети для річних передплатників. Він писав: «Я Вас прошу, подаруйте газеті 1500 примірників, і ми дамо її приложенієм годовим підпищикам» (Державний архів Миколаївської області. — Ф. 468. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк. 35).

[3] *А з Дмітрієвим...* Дмитрієв Микола Андрійович трагічно загинув 6 липня 1908 р., рятуючи дівчинку, яка тонула у р. Псьол.

[4] *А з Шеметом ще гірше...* Шемет Володимир Михайлович у 1907 р. за звинуваченням в організації повстання в Лубнах та іншій революційній діяльності потрапив до в'язниці, відсидів там більше року і захворів на «манію переслідування», яка минула лише після перенесеної складної форми тифу.

№ 56 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

25 липня 1908 р.

Київ. 25/VII 1908

Любий Петре Януаровичу!

Вчора приїхав з Кононівки і застав тут Ваш листочок, на який спішу одповісти.

«Кобзарі» получили в свій час і квиточок на заплачені Вами гроші отсе прикладаю. «Розмову» першу вислав Вам разом з заказним листом (16/VII), певне, Ви вже дістали і те й те.

Щодо Вашого приїзду в Київ, то й не говоріть, що Ви не ручаєтесь — чи приїдете. Се обов'язково треба, хоч кров з носа!

Запитайте Грушевського (пошта Ясенів Горішний, с. Криворівня, Австрія — Галичина), коли Вам зручніше прибути до Київа. Я думаю, що в початку сентября вже можна буде зібратись всім, але не певне, що буде Влад[имир] Мик[олайович], бо він вже неоднократно (вольно чи невольно) дурив і на той час счезав з Київа.

Тепер щодо «Ради». Передплата знов стала на нормі, навіть трохи вище — вже маєм 1600. Се добрий знак, бо се без всяких штучних заходів.

Я Вам, здається, писав, що я просив Аркаса дать нам 1500 екз[емплярів] дорожчого видання «Історії» для додатку до «Ради» на 1909 рік.

Він якось мнеться, але рішучо не одмовяє; певне, дасть. Коли дасть та коли С[имирен]ко знов не одмовиться помогти хоч чимнебудь, то будем тягти знов.

Коли російські поступові газети мають дефіцити по 200 т[исяч] на рік, то нам і Бог велів доплачувати по 20 т[исяч]. А може, на той рік буде таки менше.

Думка в мене побільшити розмір бумаги (до формату «Діла») і шрифту, щоб газета виглядала більшою, а число букв осталось те саме та ще гонорар зменшимо та інші розходи поскорочуємо.

А поки що тяжко вести. В Херсонщині у мене форменний неврожай. Отсе сегодня їду молотить, а не знаю, що намолочу, а тим часом в редакції грошей треба. Коли у Вас єсть змога, то не одкажіть вислать — скільки можете в редакцію, бо скрутно дуже. А восени (після Покрови) я матиму гроші і таки благополучно газету до кінця року доведу. А там: товар у возі, а надія в Бозі!

Ваш ввесь Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52911.

№ 57 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

1 серпня 1908 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Маєте при цім перевод на 500 карб. од мене на рахунок «Ради». Вибачте — посилаю таки Вам, бо це мені зручніше: я певний, що гроші дістане той, кому треба; а в редакції — як «на предъявителя» — то ще трапиться яка пригода.

Грушевському з приїзду в Київ написав, але не знаю, що з того вийде, бо, власне, мені нема куди їхать — і я, мабуть, просижу свій отпуск тут, а тоді навмисне до Києва — ох, трудно!..

«Розмови» обидві в роботі.

Дуже радий за «Раду», особливо тим, що збільшення передплати виявилось без «штучних заходів». А от Вашу думку приложити на той рік дорогого Аркаса — я, вибачайте, уважаю за такий «штучний захід». Де ж Ви бачили — до 6-рубльової газети додавать трьохрубльову книжку! Хіба ж це нормальна річ! Це — розпуста... на кшталт того, як колись київські параходи брали публіку до Катеринослава задурно, та ще й частували чаркою горілки і булкою з яйцем. А на 1910-й рік Ви що дасте? Хіба вже по виграшному білету третього займа? Ще я розумів би, якби Аркас випустив нове видання — і дешевші примірники пішли б на додаток. А то якраз дорогі! Це ж, коли хочете, і Аркасові шкодить, бо обезцінює книжку: значить, ніхто не купує, коли мусів задурно, або дуже задешево віддати «Раді»! І ця жертва, до того, не може й допомогти «Раді»: бо я ж певний, що як не всі, то 99/100 передплатників мають Аркаса, а з тих, кого Ви хочете втягти в передплатники — то 9/10 теж в свій час купили. Значить — рахунок іде тільки на яку сотню душ, а конфузу на 30 мілійонів!.. Так мені здається, — може, я помиляюсь...

А побільшити розмір, та взяти кращий папер, та шрифт — то справді, може б, і слід. Адже, порівняючи, «Діло» видається куди краще! Знаю, що воно дорожче коштує, і більше передплатників, і менші видатки, і галичане патріоти і т. д. Але ж зверхність багато значить.

А український бог Вас таки береже: «Не можу мовчати» проскочило[1]. А ловкий міг би бути штраф! От нащот урожаю — то вже не можна похвалити: де ж таки посадить Вас так з хлібом!

Ну, бувайте здоровенькі. Сказали б при нагоді Степаненкові, щоб він потроху зводив рахунки за перше півріччя. Чи він цінить нашу делікатність цього року, — що досі йому не нагадували?

А чого це до книгарні знов чіпляються? Чи була яка причина, чи це так — черговий огляд? Ну і як тут, при таких умовах, їздити до Вашого паскудного Київа!

Ваш П. Стебницький

1/VIII. 1908.
Никольская пл., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 694. Вгорі першої сторінки рукою Є. Чикаленка олівцем написано дату — 1908.

[1] Йдеться про статтю Л. Толстого «Не можу мовчати» (Про смертні кари), написану 31 травня 1908 р. в Ясній Поляні («Рада», 1908, № 157, 9 липня, с. 2–3). Автор бентежився кількістю і частотою смертних вироків у Росії. Повний варіант статті був надрукований у газеті «Діло» (1908, ч. 161, с. 1–2; ч. 162, с. 1–2).

№ 58 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

7 серпня 1908 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Сподіваюсь, що дістали перевод на 500 р[ублів].

Мих[айло] Серг[ійович] пише, що буде в Київі не пізніше 5 вересня. Я виїзжу в неділю на Чорне море — і, вертаючись звідти, думаю так межи 1 і 5 вересня заглянути в Київ. Звичайно, зараз забіжу. Отже листів до мене більше сюди не шліть — не буде кому читать. Перекажіть Вас[илю] Пилип[овичу], що було б добре, якби він викінчив всі свої рахунки з нами до мого приїзду, — то от разом і рощитаємось.

Коли в дорозі не переміняться мої плани, то була думка посидіти тижнів два-три в Гаграх.

Коректуру «Розмов» я передав Ол[ександру] Ол[ександровичу] Русову, — то вже, будь ласка, в цій справі звертайтесь до нього і йому ж повертайте коректури. Коли б трапилось так, що, не діставши ще цього листа, Ви направили коректуру на мою адресу, то сповістіть зараз Ол[ександра] Ол[ександровича] про це, щоб він зайшов у мою хату та взяв коректуру собі.

Тим часом бувайте здоровенькі — і до побачення!

Ваш П. Стебницький

7/VIII. 1908

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 696. Закритий лист. Адресовано: Киев. Мариинско-Благовещенская ул., д. № 56. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленку.

№ 59 І. Стебницький — Є. Чикаленкові

23 вересня 1908 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Посилаю Вам перевод на останні за цей рік 120 рублів з моєї вкладки в видавництво «Ради». Ну як тепер стоїть справа? Чи знайшлись які пайщики по 100 рублів? Чи єсть які надії на підмогу Вас[иля] Фед[оровича]? Врешті — чи ще болить у Вас живіт та печінка?

Оце Вам на всяк случай — на зразок — публікація Ходского про паї на «Нашу Газету». Виходить, що і російські газети користаються цим способом, то нам і не так вже соромно. Може б, щось подібне розіслати — як не всім теперішнім передплатникам «Ради», то хоч по вибору кільком сотням.

Ну, а як Волод[имир] Мик[олайович]? А з другого боку — Мих[айло] Серг[ійович]? Так-таки обидва одкаснулись од газети?

Оце маєте придбання — Ол[ександра] Ол[ександровича] Русова з Петербурга[1]. Може, він своєю милою та щирою вдачею та глибокою любовію до національних інтересів матиме деякий вплив на киян і втихомирить внутрішнє ворогування. А нам це втрата. Я його дуже люблю.

Написав я листа до Волод[имира] Мик[олайовича], — не знаю, що з того вийде.

Хто його знає, як ми тепер будем з нашим видавничим товариством. Нема кому взяти на себе керування. Міг би Лотоцький, — він найбільше між нами жвавий і енергічний, — та останніми часами він одхилився од нас і не знаю, чи схоче вернутись.

Маю до Вас дві просьби: 1) напишіть мені точний адрес, ймення і отчество Корольова. Треба йому вислати гонорар за «Скотолічебник», а я не знаю, як писати, — на переводі треба визначити всі подробиці. 2) Запитайте у д[обродія] Синицького, чи передані наші 25 рублів Нечитайлові. Річ у тім, що ми по весні послали гроші в Умань Краковецькому, а поки той зібрався віддати, Нечитайла перевели в Київ. На моє запитання Краковецький пояснив, що він, бувши в Київі, передав гроші д[обродію] Синицькому, котрий узявся переправити їх до Нечитайла. На жаль, я не знав цього, як був в Київі, бо прочитав листи Крак[овецького], тільки вернувшись у Петербург. Отже, д[обродій] Синицький добре б зробив, якби сповістив нас, що гроші передані Нечитайлові.

Вам слід використати Русова для газети в питаннях місцевого самоврядування. Взагалі — я не можу збутися думки, що «Раді» треба зробитись широко-краєвим органом. Нехай вона все освітлює

з національного погляду — це її обов'язок, але якраз національні інтереси вимагають поширення рамок і тем обговорювання. Поки національна свідомість не розійшлась в масах, треба втягати в свої інтереси краєву інтелігенцію, навіть чужу і зденаціоналізовану, і це можна зробити на питаннях широкого краєвого інтереса, як земське і городське самоврядування. Треба держатись драгомановської тактики. Це одинокий шлях для підготовки націоналізації інтелігентського шару, для зміцнення місцевих і краєвих сил, для поєднання південноросійської людности на грунті своїх окремих інтересів, — економічних попереду всього, а тоді і всяких інших. При цій умові — націоналізація краю насуне сама собою, непомітно, без спеціальних заходів. Цим способом втягнеться в спільну роботу і неінтелігентне українство, що скрізь розкидане по краю, працює на всяких шляхах практичного життя і поки що не розуміє українського руху, бо він для тих широких інтелігентських кругів щось партійне, сектантське. А у нас через те нічого не вийшло з партій, що тепер для партійности не час, бо українців менше, ніж партій... І далі ще довго нічого не вийде, коли ми будемо обмежуватись своїм тісним, справді сектантським ко́лом, варитись в власнім соку... Це ж те саме становище, що у мореходів на плоті серед безкрайого моря, після того як буря розбила їх судно... Пливуть за хвилею, окрім себе, нікого не бачать, не мають чого їсти, помалу починають один одного ненавидіти, а далі і гризти, — бо нема другого матеріялу для життя... Знаю, трудна це річ, — припровадити такий пліт до берега, — на це потрібен такий керманич, як Драгоманів... Але ж я не бачу вихода і мені здається, що без такого поширення програми, — ми, наше українство — і його орган «Рада» — будемо нидіти, чахнути, поки всі не передохнем як мухи під осінь, а тоді вже після нас знайдуться люде з ширшими поглядами і намацають певніший шлях для життя і національної роботи...

От несподівано зафілософствував... Вибачте і бувайте здоровенькі. Пишіть.

Ваш П. Стебницкий

23/IX 1908

Никольская площ., д. 6, кв. 10.

P. S. Я послав Вам коректуру останнього аркуша «Саду»[2] і весь «Чорний пар». Вертайте.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 695.

[1] *...Ол. Ол. Русова з Петербурга...* Подружжя Русових переїхало до Києва в 1908 р. О. Русова запросили на посаду завідувача кафедри статистики в Київському комерційному інституті, але він не був затверджений адміністрацією і викладав як нештатний лектор.

[2] Йдеться про друге видання цієї «Розмови», що вийшло того ж року.

№ 60 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

26 вересня 1908 р.

26/IX. 1908

Любий Петре Януаровичу!

Сегодня я вернувся з Херсонщини і застав коректуру і Ваш лист. В книжечці про ч[орний] пар багато пропусків, і я не певний, що вставки набрано всі, а черновки у мене нема, тому прошу Вас прислати ще раз коректуру і разом з тим і оригінал заказною бандеролью, щоб не загубився, бо тоді ні по чому буде провірити. Треба сказать Вам, що я ніяк не можу сосредоточитись і провірити коректуру по змісту. Так наче хто взяв тебе за ноги та й крутить кругом себе!

Але попробую одповідать хоч на Ваші запитання. За гроші спасибі. Пайщиків на 100 р[ублів] ще не знайшлось нікого, а певне, душ 5–6 буде, але про се мені байдуже, бо В[асиль] Ф[едорович] обіцяв ту саму субсидію, що й торік. З одного боку зробив се Ваш лист до В[ладимира] М[иколайови]ча. Ви писали йому, що я самотній і що мені треба піддержки. А коли В[ладимир] М[иколайович] дознався, що М[ихайло] С[ергійович] одійшов од газети, то гаряче став мене запевнять, що він сам готовий мене піддержати і участю в газеті, і буде клопотатись, щоб В[асиль] Ф[едорович] не одібрав субсидії. «Нет худа без добра!» І на другий день приніс мені звістку од В[асиля] Ф[едорови]ча, що субсидія буде в тій же сумі, що і на сей рік. Сам В[ладимир] М[иколайович] такий радісний, щирий, що може мене піддержати і матеріально, і морально! Що ж до планів М[ихайла] С[ергійови]ча про Т[оварист]во для заснування інститута, то каже, що він не наважується про се нагадувать В[асилю] Ф[едорови]чу.

У мене з М[ихайлом] С[ергійови]чем встановилась якась холодність[1]; розмов про газету він обминає. Але... якось воно буде! Ми з Влад[имиром] Мик[олайовичем] рішили ціну лишить — 6 р[ублів], а за приложеніє, хто схоче, дошле 2 руб. При тім розмір газети таки побільшим. Само собою, що розходів буде трохи більше як тепер, але якось може, за поміччю добрих людей, вивернемось.

Корольова звуть Василем Константиновичем, адрес — редакція. З Русовим ще не бачився, кажуть, він дуже занятий. Щодо «философії» Вашої, то я цілком з нею згожуюсь і раз у раз був такої думки, але ніяк не найду розумного земця до писання. Скілько раз пробував заохотить Кошового, але нічого не виходить; просив і Шрага, але йому все ніколи було, а Падалка пише страшенно дубово. Попробую використать А[лександра] А[лександрови]ча.

На чолі Вашого Т[оварист]ва треба стать Вам, але Ви, по своїй скромності, уникаєте того. Лотоцький певне не схоче, через службу, а Вам не страшно, бо в резерві у Вас є редакторство в «Раді», як Ви самі сказали. Втайні я прошу Бога, щоб се сталось. («От, цинік!»).

Сініцький каже, що 25 руб. Нечитайлові передано. Не забувайте, голубе, за газету: пишіть фельєтони, вони у Вас виходять дуже добрі. Се я по совісті Вам кажу, без ліцепріятія.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52912. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Є. Чикаленко пояснював її причину наріканням М. Грушевського, нібито «Рада» велася під впливом Б. Грінченка: сповіщала найменшу подробицю з його життя. А ще М. Грушевський образився на газету й тому, що вона взяла додатком на 1909 р. «Історію України-Русі» М. Аркаса, яку низько поціновував історик, називаючи її «подарунком молодим хазяйкам».

№ 61 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

27 вересня 1908 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Посилаю Вам шматочок політичної лірики[1]. Певний, що вона не годиться для друку, бо ні те ні се — ні фєльєтон, ні передовиця, ні вірш у прозі... Але нехай собі краще у вас лежить, ніж у мене, бо мені аби збутись теми, щоб не муляла. А коли здумаєте друкувати, то попросіть редакцію, щоб додержувала краще коректуру, — бо останнього мого фельєтона[2] (про «хлопчика-безштанька») чисто зіпсували, помішавши в одну купу запитання з одповідями.

Жду од Вас звістки по останньому листу, а також коректур «Чорного пару».

Ваш П. Стебницький

27/IX 1908

P. S. Не шлю просто до «Ради», бо там можуть одразу пустити в друк все, що прийде. А я більше покладаюсь на Ваш смак та такт.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 697.

[1] Йдеться про фейлетон П. Стебницького «Сполох» («Рада», 1908, № 224, 1 жовтня, с. 2), присвячений питанням національного визволення у слов'янських народів. Автор переконаний, що нові процеси не матимуть помітного значення для українців, бо у всі

періоди історії їх роз'єднував індивідуалізм — головна перешкода для спільної праці на благо власного краю. На його думку, відповідним для українців в усі часи був напис на одній із старовинних споруд у Палермо: «Золота черепашка — своїх поїдає, чужинців годує».

[2] ...останнього мого фельєтона... Йдеться про фейлетон Павла Смутка «Хлопчик-безштанько і пан Безтямко» — фантасмагорію, побудовану у формі діалогу між паном Безтямком, що приїхав із золотоверхої Чехії й захоплювався її народом і порядками, та вбогим українським хлопчиком з його села, який дратував пана своєю дотепністю й кмітливістю стосовно долі українців у Росії («Рада», 1908, № 205, 7 вересня, с. 3).

№ 62 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

5 листопада 1908 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Посилаю Вам фантастичну дещицю[1]. Коли вподобається, то, може, нехай піде не в «маленькім», а в нижнім фельєтоні. Вже тут, мабуть, нема матеріялу для 129 ст[атті][2], — то, може, не будете і кастріровать, — бо мені цього не хотілось би. Коли, по Вашій думці, воно не страшне, то тоді примітку про ассирійські розкопки можна викреслити; коли ж боїтесь, то нехай іде з громоодводом. А коли Вам зовсім не підійде, то верніть мені — може, колись здасться.

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

5/XI 1908.

P. S. Ох, коли б не було великих друкарських помилок! У Вас там тепер цілі номери виходять з середини догори ногами... От якби на 1909 рік пообіцяли передплатникам, що більше такого не буде!

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 698.

[1] Йдеться про фейлетон П. Стебницького «Самсон», опублікований в «Раді (1908, № 279, 6 грудня, с. 2–3), з поясненням: «Новий варіант біблійного оповідання, нещодавно знайдений в розкопках ассирійського Келаха».

[2] Йдеться про 129 статтю «Уголовного уложения» від 22 березня 1903 р., що стосувалася покарання за виголошення публічної промови, твору або демонстрацію зображення, які спонукали слухачів до протиправних чи бунтарських виступів проти законної влади. Якщо справа відкривалася за пунктами 3 або 4 цієї статті, то це передбачало ув'язнення обвинувачуваного на термін не більше трьох років. (Дет. див: Российское законодательство X–XX веков. Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. — М., 1994. — Т. IX. — С. 308).

№ 63 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

7 листопада 1908 р.

7/XI 1908

Любий Петре Януаровичу!

З якогось часу з моїми листами робиться щось чудне. Сегодня виявилось, що якийсь дурень з г[оспод] «товарищей», навіть незнайомий мені, написав комусь про мене листа і той лист попав не по адресу, а через те зацікавились і моєю перепискою, а може, зацікавляться і тим, що я читаю, маю в бібліотеці і проч...

Посилаю Вам одну книжечку Лункевича «Небо та зорі» в оригіналі і в перекладі, зроблено їх вже 8 книжок, як пише дочка, за порадою самого Лункевича, з яким вона стрічалась за границею, він обіцяє навіть добути кліше. Якби переклади погодились, то треба було б добуть письменну згоду Лункевича.

Разом з тим посилаю і книжечку П. Оправхати про ссудо-сберегат[ельні] т[оварист]ва. Дасте перечитать спеціалістам, а я виконую тільки прохання автора, а чи вийде що з сього, я не певен. Само собою, що мову треба добре правити і в перекладах Лункевича, і ще більше у Оправхати, тільки не уявляю собі, хто се буде робити, коли рішено буде друкувать сі рукописи; невже Ви? Невже Вам доводиться і коректуру правити Ваших видань? Адже ж, здається, ви були завели собі коректора і щось ніби секретаря. Звичайно, коли Ви самі будете робити всю чорну роботу, то у Вас не найдеться часу писати до «Ради» та й утомитесь так, що й тема ніяка в голову не полізе. А теми у вас там є, хоч би й про відносини рос[ійського] суспільства до українства з ініціативи Бобринського, як Ви пишете в листі.

Наш Піснячевський щось заноровився[1] — пише мені, що одпише взятий аванс та й годі писать, і тут вийшло так, як було з Єфремовим: я не порадив йому одповідать в «Раді» на статтю Грушевського, кажучи, що ся полеміка тільки буде на шкоду українству, а він, очевидно, образився. Написав я до його ущипливо-лагідного листа, в якому умовляю його не дрочитись — побачимо, що вийде. Біда з нашим народом — «на грош амуніції, а на руб амбіції».

Передплата на «Раду» зараз стоїть так гарно, як ще ніколи — 2035; правда, «Гр[омадська] Думка» мала і 3 т[исячі], але то все пробували. Якби за «Радою» не було крамольної слави, щоб не боязно було її виписувать людям, то було б вдвоє більше передплатників, а то бояться. Але може часом т. е. «временем» поборемо сей страх; я все себе потішаю, як Шипов, коли йому закрили зібрання. Аби

тільки подержатись довше, аби витримати і утиски адміністрації і наші недостатки, т. е. брак грошей.

Ну, бувайте здорові. Думаю святами побувать в Петербурзі, тоді набалакаємось досхочу.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

Про Влад[имира] Мик[олайовича] нічого не знаю, бо він не дає про себе ніякої звістки.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52913. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] *Наш Пісняченський щось занеровився... Очевидно, Є. Чикаленко мав на увазі незадоволення цього публіциста редакцією «Ради», бо вона відмовилася опублікувати одну з його полемічних статей. В. Пісняченський написав Є. Чикаленкові листа, в якому пояснював, що українська газета поставилася до нього некоректно, адресата ж звинувачував у тому, що він боявся «живих, бойових статей» на українські теми (Див. лист В. Пісняченського Є. Чикаленку 13 березня 1909 р. (ІР НБУВ, ф. 44, № 625)).*

№ 64 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

29 листопада 1908 р.

29/XI. 1908

Любий Петре Януаровичу!

«Самсона» задержав[1], бо Жебуньов напосівся, щоб дать його прочитать на літературному вечорі клуба. Читали його там після бурних дебатів з поводу «модернізма» в укр[аїнській] літературі, а через те він пройшов непомітно, а може, й того, що алегорія в йому дуже захована...

Поправки, про які пишете, я зробив, а коректуру посилать Вам, мабуть, не варт, бо загаїться в дорозі.

Передплата потрохи посовується, зараз маєм на сей рік 2074, такого великого числа передплатників «Рада» ще не мала. На 1909-й рік єсть вже коло трьох десятків.

Щодо агентури в провінції, то ми дбаємо, скільки можем і умієм, але результати малі. Адреси потребительних товариств маєм, розсилали їм торік плакати, посилаєм і на 1909-й.

В хроніці про їх тепер мало пишеться, бо ми занотовуємо тільки нові, а тепер чомусь їх засновується мало. Сими днями в помешканні клуба буде «совіщаніє» представників потребительських товариств Київськ[ої] губ[ернії][2], то ми сподіваємся використати його.

Подорож моя до Петербурга ще тільки в проекті і не знаю, коли вона здійсниться та чи й здійсниться ще.

Здоровля моє, дякувати Богові, покращало, вже забув — коли й боліло, хоч харчою не перебираю — і дієти вже давно не держу.

До Вас у мене прохання — чи не можна, аби магазин «К[иевской] Старины» дав мені по 50 екз[емплярів] всіх моїх «Розмов», бо у мене їх багато просять, а я мушу раз у раз купувати.

Коли се ускладнить рахунки або буде вносити якусь небажаність, то й не треба. Постежте, будь ласка, може, якої «Розмови» вже мало, то я переглянув би заздалегідь, може, щось би виправив, додав, а то «Сад» я зовсім не вспів виправити, а тепер жалкую; так само і з «Ч[орним] паром», хоч дещо й вспів додати.

Не забувайте нас — пишіть — чи маленькі, чи довші фельєтони, вони у Вас такі пластичні, гарні.

Ваш Є. Чикаленко.

Пелеху писав про «Раду» на 1909-й рік, але він мовчить, хоч сам же мене просив сповістити його про справу.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52914.

[1] «Самсона» задержав... Йдеться про фейлетон П. Стебницького «Самсон» — див. прим. 1 до листа № 62.

[2] Йдеться про перший з'їзд кооперативних товариств Київщини, який збирався в Києві 2–5 грудня 1908 р. у складі 140 делегатів та трьох комісій: торгівельної, рахівничої і змішаної. Він обрав членів бюро спілки кооперативних товариств Київщини та кандидатів, членів ревізійної комісії. Про роботу з'їзду писала «Рада» в рубриці «Кооперативний з'їзд» (1908, № 277, 4 грудня, с. 3; № 278, 5 грудня, с. 2–3; № 279, 6 грудня, с. 4–5).

№ 65 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

16 грудня 1908 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

1) Вам буде вислано окремо по 100 прим[ірників] всіх «Розмов». Скажіть про це Степаненкові, бо я йому був написав, що йому доведеться, мабуть, видати Вам з книгарні, то нехай заспокоїться — рахунки не будуть поплутані.

2) Про Лункевича на зборах висловились так. Взяти на себе обов'язок видати всю серію в перекладі ми не можемо. Це значило б на два-три роки виключно потонути в Лункевичі. До того ж ми вже, напр[иклад], маємо «Мурашок» («Мале та розумне») — це якраз

зроблено по Лункевичу. Отже, якби перекладчик згодився віддавати нам на видання тільки окремі, зазначені нами брошури, — то ми охоче брались би до друку цих брошур в загальній черзі наших видань. Само собою, коли з запомогою автора матимем готові кліше, то будемо вдячні, бо це і прискорить і здешевить видання. Отже попереду треба знати, як перекладчик дивиться принципіально на таку постанову питання. Чи він держиться принципа: «все або нічого»? Переклад «Зір» я перечитав, — дуже гарний, чистою чикаленковою мовою написано. Майже нема чого поправляти.

3) Оправхата — дуже трудна річ. І добре б надрукувати, — і багато клопоту. Раз — що дуже розтягнуто, — це ж у нього тільки перша частина — «о пользе»! А як вести діло, то ще мабуть буде кілька таких же балакучих частин. Тим часом потрібна коротенька, компактна брошурка, де б усе було вкупі, — от як у Доманицького «Товариські крамниці». Друге — мова неможлива, це ж треба усе чисто переробити, — а це нема кому доручити. Ніяких коректорів у мене нема. Єсть хлопець — студент для біганини, дак не для редагування ж рукописів. Поки що, я віддав рукопис на перегляд спеціалісту Бородаєвському, — побачим що той скаже.

Що ж — приїдете на Різдво до нас чи ні? Я дуже був би радий Вас бачити, може б, що мені прирадили. Не знаю куди дітись, не знаю, як налагодити видавниче товариство так, щоб можна мені його було покинути. Не можу я далі тягти це все на плечах, — врешті це гріх проти самої справи, бо тут потрібне справжнє хазяйнування, а не przepędzenie czasu[1]... А хазяїнів нема. І у мене в думці вже стоїть перспектива: чи не віддати це діло в руки одного з двох генералів — Пелехина або Федоровського?! От до чого дійшов! «Настоящий калавур»!

За відмовою Федора Павловича[2] од оглядів в «Літ[ературно]-Наук[овому] Вістнику» професор звернувся до мене. Не хотілось мені одмовляти йому в таких обставинах — і я, висловивши йому все що міг проти себе, дав згоду, хоч знаю, що в моїх обставинах це будуть не огляди, а так, чортзна-що...

А підмоги нема. Навпаки, люде тікають. Ол[ександр] Гнат[ович] рішуче одмовився допомагати по Товариству. Оце недавно скопитився чогось Афанасьєв. «Український гедзь»[3] гуляє собі, веселий і байдужий...

Бувайте здоровенькі, пишіть.

Ваш П. Стебницький

16/XII 1908

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 699.

[1] *przepędzenie czasu* (польськ.) — марнування часу.

[2] *За відмовою Федора Павловича...* Ф. П. Матушевський вийшов зі складу редакції ЛНВ через публікації редактором М. Грушевським на його сторінках критичних розправ над працею М. Аркаса «Історія України-Русі»: «До рецензії д. Липинського» (ЛНВ. — 1908. — Кн. VIII. — С. 318–323) та «На українські теми. Ще про культуру і критику» (ЛНВ. — 1908. — Кн. X. — С. 121–136). Про це Ф. Матушевський писав М. Грушевському в листі 20 листопада 1908 р.: «Прикро мені писати Вам те, що маю написати в своєму листі. [...] По довгім міркуванні я став на думці, що вже прийшов час і мені одстати од Вашого журнала. Питання се стояло передо мною давненько, але я його розв'язував до останнього часу так, що одставати од діла не слід, не вважаючи на деякі «тренія». [...] Стаття Ваша в XI кн. за минулий рік мені вельми не подобалася своїми натяками на людей, котрих Ви, не називаючи, правда, на ймення, виставили на людські очі якщо не за ворогів своїх, то й не за приятелів. [...] Про те я й по сьому не одстав од журнала, бо не вважав Вашу статтю проти Сергія [Єфремова. — І. С.] за casus belli. [...] Історія з «Історією» Аркаса знову поставила передо мною питанне про участь мою в журналі» (лист опублікований: І. Гирич. Ще до проблеми «Аркас і Грушевський» // Історія, історіософія, джерелознавство. — К., 1996. — С. 227–229). Ф. Матушевський вважав критику М. Грушевським праці М. Аркаса занадто гострою стосовно її редактора — тяжко хворого В. Доманицького.

[3] *«Український ґедзь»...* Очевидно, кореспондент натякав на фейлетон О. Олеся в «Раді» «Рідна справа» (1908, № 268, 23 листопада, с. 2), у якому автор критикував українців за сварливість і нетерпимість один до одного. О. Олесь алегорично пояснював ці негативні явища присутністю в організмах українців звичайного «українського ґедзя», який їх сварив і роз'єднував.

№ 66 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

22 грудня 1908 р.

22/XII. 1908

Любий Петре Януаровичу!

Я дочці написав[1] про постанову Т[оварист]ва щодо перекладів Лункевича. Певне вона згодиться і напише Вам, а Ви, коли ласка Ваша, напишіть їй — які книжечки Вам потрібні; може, деякі вже й готові, бо вона переклала їх, здається, вісім штук.

Адрес її такий: M-elle W. Tchikalenko, rue du Moulin 4, Bruxeles Nord. (Брюссель, Бельгія).

У мене єсть її переклад «Земля», то я Вам вишлю, але се перша проба, то трохи дослівно переложено.

З працею Оправхати я не знаю, що робить. Він зараз в Баку. Коли довідаєтесь від Бородаєвського результат, то напишете йому; до того часу я Вам пришлю його адрес.

На Різдво не приїду, бо з'їхались наші діти з Лозанни.

Та взагалі я тепер не знаю — чи приїду, бо здається справи мої улаштуються і без подорожі до Петербургу. Сумно мені чути, що Ви наміряєтесь кидати видавниче Т[оварист]во. Боже борони Вас од такої думки. Коли не маєте сили, то ліпше нічого не робіть, а не покидайте; не дайте Т[оварист]ва в якісь брудні руки, бо буде Вам великий гріх.

Оттак і я міркую з газетою. Коли найде одчай — то тікав би безвісти, а як розміркуєш, то приходиш до того переконання, що треба триматись до останньої хвилини.., бо се ж історична робота, а все особисте — гній, прах, який загине безслідно.

Тримайтесь, голубе, до останньої хвилини і не покидайте Т[оварист]ва.

Давно збираюсь Вам написати про прохання Кошового. Його випірають з земства і він хотів би пристроїтись інспектором або помішником інспектора по мілкому кредиту. Коли можете, то поможіть. Русов обіцав теж поклопотатись за його.

З газетою поки що нічого собі: передплата вступа інтенсивніше, ніж торік.

Ваш Є. Чикаленко.

Огляди Ваші певне будуть не гірші, як були. Добре, що Ви згодились, бо вузькі люде хотять очевидно завалить те, що будується не під їх приводом...

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52915. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] *Я дочці написав...* Йдеться про дочку Є. Чикаленка Вікторію.

№ 67 *М. Стебницький — Є. Чикаленкові*

25 грудня 1908 р.

25 / XII. 08

Дорогий Євгене Харламповичу!

Шкода, що не хочете навідатись до нас.

Радий за «Раду». Коли б вже їй пощастило стати на свої ноги! А вона тепер добре ведеться. Стягайте та зліплюйте людей. Чом би, напр[иклад], не стати до роботи Фед[ору] Павл[ови]чу?

Чи не слід завести при «Раді» тижньовий додаток спеціально для села? Адже на теперішній «Р[ідний] Край», мабуть, нема чого

сподіватись — він не зробиться народньою газетою, а буде так собі животіти, поки вмре. А в «Раді» напевне лишається багато матеріалу нещоденного характеру, всяких кореспонденцій, що за браком місця не йдуть, а потім тратять значіння. А до того додати популярні статті — мовою «Рідної Справи» або «Світової Зірниці», та якусь ще белетристику, та огляди за тиждень — і була б газета, яку легко було б зробити тими самими руками і з тим самим матеріалом. Оце б і для Фед[ора] Павл[овича] добра робота. Під другою назвою і в другім тоні — цей додаток міг би ширше піти на село, а разом допомагав би і щоденній «Раді».

Ви і «Рада» — це, справді, факти історичного значіння,— і тому Ви не маєте права кидати «Раду». А я — і «Видавниче Товариство» — це щось інше, не історичне, а механічне, технічне та й годі. Історичну епоху товариство вже відбуло — ще до 1905 р., коли воно було єдине і справді світило огником. Тепер практична робота перейшла до «Просвіт» — а тут зосталась сама механіка: друк, коректура, торг, рахунки т. і.

Оце мене й гнітить. Може б, я мирився з цим і не ремствуючи тягнув би свою шлейку, — якби часами не горіло в душі бажання віддати всей час власній літературній роботі. Може, справді хоть пізно, а здався б не на саму тільки коректуру...

Але — може, й Ваша правда: краще поки що держатись коректури. Нехай.

От що про Кошового. Будь ласка, перекажіть йому, — бо мені соромно йому так пізно писати на його листа, та ще чи й знайду я того листа. Був я тижнів зо два назад у Бородаєвського і балакав *про це діло. Хоч я знаю, що Ол. Ол. Русов писав Бородаєвському* про Кошового, але чомусь Бор[одаєвський] не згадав про цього листа і розмовляв зо мною наче про новину. Отож він каже, що взагалі трудно говорити про такий оклад, якого хоче Кошовий, тобто 2000 карб. Таких посад в дрібнім кредиті нема, а можна сподіватись лиш на 1200, багато — 1500. Далі, коли Кошовий хоче неодмінно в Київі або Київщині, то нехай шукає шляху до управл[яющего] Киев[ской] Конт[орой] Банка — Афанасьєва. Звідси без Афанасьєва в його район назначати не можуть, а коли Афанасьєв представить — затвердять. Порадьтесь — чи нехай сам Кошовий побалакає — з Ігнатовичем. Коли ж Кошовому байдуже, аби на півдні, то нехай шле сюди прошеніє на ім'я Управл[яющего] Госуд[арственным] Банком (чи може й на Управл[яющего] Отделом Мелкаго Кредита), а тоді вже тут можна поклопотатись — і Бородаєвський сприяє назначенню на відповідальне місце. Оце перекажіть, будь ласка, Кошовому скоріше, — нехай поміркує. Чи нема у кого шляху

до Афанасьєва? Напр[иклад], Науменка? Питав мене Бородаєвський, який освітній ценз у Кошового. Я не знаю. Який?

Ну, бувайте здоровенькі. Вітаю Вас з святами й Новим Роком

Ваш П. Стебницький

[На полях знизу дописано:]

Чи не могла б «Рада» вислати мені з пару примірників того числа, де був мій «Сполох»[1]?

Сподіваюсь, що після Нового Року у «Раді» буде кращий шрифт в заголовку?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 700.

[1] ...де був мій «Сполох»... Йдеться про «Маленький фейлетон. Сполох» Павла Смутка, який був опублікований у «Раді» (1908, № 224, 1 жовтня, с. 2). У ньому автор розмірковував над долею України, яка була поживою для чужих, а для своїх лише руїною.

№ 68 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

17 січня 1909 р.

17/I. 1909

Любий Петре Януаровичу!

Ви, певне, читали, що при трусі у мене забрали листування[1], але Ваших листів там не було, хіба, може, випадково попавсь якийсь, але я й в тому не певний.

Сими днями послав Вам ще один рукопис дочки, а решту вона сама Вам вишле, якщо схочете написати їй (Bruxeles Nord , rue du Moulin 4, M-elle W. Tchikalenko).

Здається, я вже подавав Вам її адрес, але не знаю — чи Ви скористувались ним.

Ну, як Вам видається тепер «Рада» і з зверхнього боку і по змісту?

Нападають на нас, з одного боку, що ми кадим жидам фіміами, зробились «шабесгоями», як пише С. Шелухін[2], а з другого боку — лають за «двойственне» відношення до жидівського питання, що ми скриті юдофоби і проч.

Я вже намагаюсь обминать се питання, а коли доходить до прикріння, то одповідать мнягко, з соблюденієм достоїнства солідного органа.

Чому Ви нічого не напишете нам, невже так заклопотані, що не маєте часу?

Чи дістали Ви три номера «Сполоху» — більше не було в редакції — всі розійшлись.

Обзивайтесь частіше і до «Ради» і до мене, а то я нудьгую, коли довго не маю од Вас вісточки.

Ну, бувайте здоровенькі.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

Підписка йде значно інтенсивніше, ніж торік, але ще не відомо на якій цифрі спиниться.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52916. Перша сторінка лист написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] *... при трусі у мене забрали листування...* Трус у Є. Чикаленка був проведений 12 січня 1909 р., в його ході було забрано «цілий оберемок листів, зшиток з піснями», які Є. Х. записував у молоді літа. Цей несподіваний «візит» дуже здивував і обурив Є. Чикаленка. Він написав у жандармське управління листа, де просив дати пояснення з цього приводу. Того ж дня також були проведені труси у співробітника «Ради» Л. Пахаревського та Олени Пчілки. (Чикаленко Є. Щоденник. (1907–1917). — Т. І. — К.: Темпора, 2004, с. 36–37)

[2] *...як пише С. Шелухін...* С. Шелухин такі звинувачення подавав у листі до Є. Чикаленка від 1 січня 1909 р. (ІР НБУВ, ф. 44, № 882).

№ 69 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

29 березня 1909 р.

Київ, марта 29 року 1909

Любий Петре Януаровичу!

Замовкли Ви чогось; не пишете ні до «Ради» ні до мене особисто. А в анкетних отповідях[1] багато запитують — чому не пише Смуток. Очевидно публіка Вас знає і цікавиться Вашими фельєтонами.

Я мовчав, бо переживав кризис в своєму особистому житті і тепер хочу поділитись з Вами, так сказати, сповідатись перед Вами, як приятелем своїм. Ви завжди знали, що я дуже хворів, але не знали, од чого моя хвороба; та сього ніхто не знав, бо я нікому не розказував, а переживав се все сам. А як мені тяжко було переживати, то Ви можете собі уявити, коли я Вам скажу, що двічі за сих три роки я був на волосинку од самоубийства. Більше трьох років, як я помітив, що я полюбив жінчину небогу Юлію Миколаївну. Коли я се помітив, то перелякався сам і з того дня почались мої муки.

Я всі сили вживав, щоб заглушити в собі се почуття, бо сором було про се признатись собі самому, а не то людям, але не міг, бо се почуття було дужче за мене.

Я рознервувався за ті роки так, що ледве на ногах держався і од самоубийства мене вдержали тільки неупорядочені матеріальні діла.

Я купив перед тим дім, більшу частину грошей остався винен по закладній, треба було продать частину землі, щоб розквитатись, а маєток в опіці не можна опікунам продавать і т. д. і т. д.

Нарешті, перед Різдвом, я випадково довідався, що Ю[лія] М[иколаївна] теж мене любить і через се одмовляє всім своїм безчисленним претендентам. У мене тоді з'явилась радість життя, я ожив, одужав і після тяжкої душевної боротьби розказав се жінці (з якою я вже років скілька не жив, як з жінкою).

Після всяких драм, мук і проч. рішили ми розійтись з жінкою, і я в маю місяці поєднаюсь з Ю[лією] Миколаївною.

Діти віднеслись до сього досить спокійно, хоч дочки почувають себе трохи скандалізованими.

Я не знаю, що мене жде в майбутності, бо між мною і Ю[лією] М[иколаївною] різниця майже в 25 років, але тепер я щасливий і здоровий. Думаю, що неетичного я нічого не зробив і близькі мої приятелі не одвернуться од мене, а про загал — мені байдуже, бо совість моя спокійна. Мулить мене тільки мій вчинок проти жінки, з якою я прожив 25 років, але останні три роки між нами вже не було супружеських відносин, а тільки зверхній декорум сімї, то, може, й з сього боку гріх мій не такий вже великий. Чи варто ж було через сей декорум переживать стільки душевних мук, що буквально мене з ніг зводили і доводили до самоубийства?

Ваш серцем Є. Чикаленко

[На полі першої сторінки дописано:]

Я й Влад[имиру] М[иколайови]чу розказав свою «новость»; він тепер в Петербурзі.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52917. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] *А в анкетних отповідях...* Мова йде про відповіді на запитання анкети до передплатників, які були розіслані редакцією «Ради» на початку березня 1909 р. Є. Чикаленко у «Щоденнику» (К., 2004, т. I, запис за 21 березня 1909 р.) зафіксував, що до того часу редакція отримала більше 300 відповідей з різними зауваженнями і побажаннями.

№ 70 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

5 квітня 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Спасибі за щирість і довір'я. Щось говорити по суті Вашої сповіди, розуміється, сторонній людині не можна. Треба лиш побажати Вам упорядкувати життя своє й своїх близьких з найменшими для всіх вас муками, бо перелом великий...

Що не пишу до «Ради», то в цьому почасти винні Ви, бо Ви мені заборонили зрікатись «Видавничого Товариства» і не радили зрікатись участи в «Літ[ературно]-Наук[овому] Вістнику». Ну, — на «Раду» й не вистачає. А що я не пишу Вам, — то тут уже винна моя вдача. Весь останній час мав клопіт з тими справозданнями по товариству до загальних зборів, та з упорядкуванням відносин до книгарні тощо. Всяких справ було в Товаристві багато і через те ще досі Правленіє не змогло визначити тих брошурок Лункевича, які ми хотіли б на першій черзі мати в перекладі Вашої доньки. Отож я весь час і почуваю сором і вину перед Вами й перед нею, і через те почуття не міг і озватись до Вас листом. Оце мабуть на цім тижні товариство розв'яже сю справу і я врешті напишу, чого нам бажається.

Ну, а коли хочете сповіди за сповідь, — то над усіма моїми відносинами — і до людей і до громадських справ — панує мій гнітучий особистий настрій, — той самий, що зробив мене «Смутком», — настрій, що виходить з почуття зіпсованого цілого життя і з смертельної самотности. Ліків на те мені нема, бо ці ліки за гроші не купуються. До самовбивства я тепер не близько, — це колись було, в молоді літа, — але думка про смерть, як про спасенний кінець всеї життєвої плутанини, завжди при мені. При таких умовах не легко мене постачити на всі боки, де мене треба. От через що я й багатію, як дурень, думкою — оступитись звідусіль, сісти собі в тихій самотности десь на хуторі і зконцентрувати своє духовне життя на одній праці, яка мені ще може давати — і деколи дає — внутрішнє вдоволення: на літературі... Отоді б я, може, й до «Ради» писав регулярно. Але... скачи, враже, як обставини кажуть: купить хутір міг би, а жити не зумів би, бо на господарство ніяке не здатен, ніколи коло землі не ходив. А щоб жити паном-рантьєром — на те не вистачить. Значить — з Петербурга не вилізти, а сидячи в Петербурзі, — мусиш тягти і всі петербурзькі лямки.

Ну, годі. Як же там «Рада», — давно не мав од Вас певних звісток. Скілько передплатників? Які наслідки дала анкета? А я так і не спромігся послати свій листок, — бо, мабуть же, Вам моїх одповідів не треба?! А проте якось пошлю, хоч і думаю, що з усіх тих анкетних одповідів «Рада» не зможе собі дати ради, бо її головний дефект — з яким нічого не поробиш — брак талановитих робітників. Звідси її аморфність, невиразність, вся її бліда, анемічна фізіономія. Якби, наприклад, Єфремов умів те, що він говорить на двох сторінках, укладати в одну; якби передовиці писались не з тяжкої принуди — щоб не зоставатись позаду російської преси, — а з справжнього відчування ваги тої або іншої справи для українців як таковых і як російських обивателів; якби, врешті, газетою керувала широка думка і тонка чутливість, що не дозволяла б газеті ухилятись од певного напряму, вела б за собою співробітників і здержувала б їх охоту до індивідуалістичних вибриків, — то «Рада» могла б бути цікавою газетою... Але, розуміється, радити і поучати дуже легко.

Бувайте ж здоровенькі, дорогий друже! Коли не сердитесь, то пишіть. Щасти Вам Боже на все добре!

Ваш П. Стебницький.

5 квітня 1909 р.
Никольская площ., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 701.

№ 71 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

12 квітня 1909 р.

Київ, 12 апріля року 1909

Любий Петре Януаровичу!

Смутний Ваш лист; віє від його справжнім смутком.

Не знаю, що й порадити Вам, та й ніяка порада з смутку не зробить радощів.

Вісток теж нема таких, щоб порадували Ваше серце.

Олександр Ігнатович розкаже Вам про деяку тверезість, яка начебто вже вертається в наші сп'янілі голови, але особливих надій на ту тверезість я не покладаю, бо «ми» — все таки «ми», такими й зостанемось. По природі своїй ми анархісти, що не здатні до якогось творчества, а тільки до дезорганізації і проч. Треба-таки залізної руки німця, щоб зробив з нас чехів, латишів, естів...

Ну, годі. Я вже обрид всім своїми «німцями». Число передплатників «Ради», як і по ті годи, йде хвилями — то вгору, то вниз, а все-таки сотні на півтори більше, ніж торік. Значить, діла поліпшуються, але якби так поліпшувалось здоровля хворого, то його лікарі давно признали б безнадійним.., а родичі сподівалися б на чудо якесь.

Я теж сподіваюсь тільки на чуда: що наступить скоро в Росії законність і ніхто нікого не буде карати за передплачування «Ради»; народяться талановиті письменники, і передплатник буде своєму сусіді читать газету і тим заохотить і його до передплати і проч. проч. чуда.

З анкетою, справді, не дамо собі ради, бо один хоче того од газети, другий — іншого, третій — ще чогось іншого. Я думав, що хоч одностайно будуть лаять за мову, але й тут нема одностайности, бо одні лають за галіцизми, другі — за русизми, треті — за книжність, а єсть і такі, що лають за грубо-мужицьку мову... Але з 600 відповідей, що досі маєм, всі одноголосно кажуть, що газета потрібна, що без неї жить не можна; може, зо 200 кланяються до землі тим людям, що затрачають сили і гроші на ведення газети і молять не губити надії, бо ще через рік, через два, газета стане на свої ноги.

Отся моральна піддержка і надає бадьорости мені, і я сміливіше дивлюсь в будущину.

Ваш серцем Є. Чикаленко

[На полі першої сторінки дописано:]

Я рішив було з 1910-го року давать щопонеділка селянський додаток і запросив Доманицького за редактора[1], але М. С. Грушевський заявив мені, що він незабаром почне видавать селянську газету, то я вже не знаю тепер. Побачу, яка та «селянська» газета[2] буде...

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52918. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Таке запрошення Є. Чикаленка прозвучало в його листі до В. Доманицького, датованому 27 березня 1909 р. (Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 47, од. зб. 903). Є. Чикаленко писав, що на запитання М. Грушевського про серйозність його наміру видавати тижневу селянську газету українською мовою він відповідав: «Думаю з 1910 року видавать селянську газету, а за редактора запрошую д. Доманіцького. Простіть, що я так сміливо рахую на Вас, бо певний, що Вам ся справа дуже мила. Питання тільки в тім — чи буде у Вас змога (і охота) взятись за се діло, і коли Ви вернетесь в Росію, бо, очевидячки, з Закопаного неможливо редактірувати і щотижневої газети».

[2] ...«селянська» газета... Йдеться про газету «Село».

№ 72 Є. Чикаленко — І. Стебницькому

16 червня 1909 р.

Київ, 16 іюня року 1909

Давно вже не маю од Вас вістей, любий Петре Януаровичу. Не пам'ятаю — чи я не одповів на Ваш лист, чи Ви — на мій, але в результаті ми замовкли.

Вчора їздили ми на гулянку в Межигір'я[1] і там з Ігнатовичем розпитувались одне одного про Вас, а сегодня я рішив обізватись до Вас.

Але ж лист мій буде повний суму, як майже завжди, а може, й ще сумніший.

Навіяла на мене сум смерть «Слова», боюсь я, що почнеться епідемія в нашій пресі. «Р[ідний] Край», як каже Пчілка, доживає останній рік, бо далі вже нема сили платить дефіцити. В такому ж становищі і «Рада». Торік восени думалось, що нам стане 15 т[исяч] на сей рік, аж тепер виявилось, що вже 12 т[исяч] пішло за півроку, а з 3-ма тисячами до кінця року не дотягнеш.

За першу половину зрозходували передплату і рокову і те, що виручили за Аркаса, рублів біля тисячі, а тепер передплатних грошей до кінця року вже буде менше і за Аркаса виручим менше, і на покриття дефіциту осталось тільки 3 тисячі.

Не знаю, як вже й дожить до нового року і що робить надалі.

Шкода, невимовно шкода, коли й «Рада» піде слідом за «Словом». Яка ж то нація з нас без щоденної газети? Правду Науменко казав, що скасування закону [18]76 року надалі одкриє нашу нікчемність, буде нашим банкротством.

Але що придумать, щоб удержати сей прапор національний — газету, не знаю. Число передплатників побільшилось душ до 200, се свідчить, що газета таки щось робить, але без субсидій вона ще існувати не може.

Прямо не придумаю, що й робить. Як помре газета, виїду з Київа і заховаюсь десь так, щоб і чутки за мене не було.

Ну, простіть, що навіяв на Вас сум, якого у Вас, певне, і без мене досить.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52920. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Межигір'я — тоді одна з мальовничих околиць м. Києва, лежала над Дніпром у 18 верстах від міста в глибокій долині, вкритій лісом, звідси й походила назва. З XI ст. до 1786 р. там знаходився чоловічий Спаський монастир, який курував усіма

монастирями на Запорозькій Січі, за що й був закритий Катериною II. У другій половині XIX ст. в Межигір'ї було засновано жіночий монастир. Подорож до Межигір'я, у якій брав участь Є. Чикаленко, була організована київською «Просвітою». Її описала «Рада» в нарисі «Гулянка в Межигір'я (1909, № 134, 16 червня, с. 3). Відбувалася вона у супроводі оркестру військової музики, бандуристів, хору «Просвіти». Пливли на пароплаві «Олександр II», наданому Д. С. Марголіним.

№ 73 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

17 червня 1909 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Як там Ви живете? Як упорядкували Ваші справи? Як себе почуваєте? Щось нічого про Вас не чути, і од Вас нічого нема, а мені нудно, як довго не пишете. Хотілось би і побачитись з Вами і побалакати...

Про себе нема чого казати. Настрій поганий. У «Добр[одійному] Товариства» нема рукописів. Оце, будь ласка, надрукуйте в «Раді» оповістку про конкурс[1] — може, що надбіжить. Посилаю не перекладаючи, прямо з нашого отчета, — бо може що редакція скоротить, або що десь там може в хроніці, або якою заміткою, — як уважаєте краще. За труд, що редакції доведеться перекладати, вибачте, — а замість того шлю Вам бандеролею фельєтон «Вернигора»[2]. Це може трохи велика річ для газети, не знаю, не міряв, чи вміститься вона в одному нумері. А скорочувати не хотілось би. Це я читав такий рефератик в петербурзькому клубі, але після того все переробив і поширив. Коли ж признаєте для газети не підходящим, — то вже не знаю, — для «Вістника» мабуть воно теж не підійде. Тоді побачим, що робити.

Де ж Ви тепер це літо? — І де всі Ваші?

Оце прикладаю листа до Вікторії Євгенівни, передайте, будь ласка. Може, у неї що вже готове з Лункевича, то нехай би прислала.

Бувайте здорові, щасти Боже на все добре.

Ваш П. Стебницький

17 / VI 1909.
Никольская площ., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 702.

[1] ...*оповістку про конкурс*... Йдеться про оголошення Благодійного товариства про «Конкурс на популярну наукову українську книжку» із сільського господарства, яка б відповідала практичним вимогам селянського життя. Опубліковано в «Раді» (1909, № 142, 24 червня, с. 3), повідомляло основні теми та умови конкурсу із вказівкою

обсягу праць (1–3 друковані аркуші), терміну їх подачі (до 1 січня 1910 р) та розміру премії (150 крб.).

[2] ...фельєтон «Вернигора»... Цей нарис П. Стебницького був опублікований у ЛНВ (К., 1917. — Т. LXVIII. — Кн. IV. — С. 9–23) та в авторському збірнику «Поміж двох революцій. Нариси політичного життя» (К., 1918) під назвою «Ріг Вернигори». В його основі лежав сюжет легенди про ясновидця запорожця-кобзаря Вернигору, який жив у XVIII ст. та віщував світові події, зокрема, відродження Польщі. П. Стебницький розглядав легенду про Вернигору як цінний матеріал до питання українсько-польських відносин, підкреслював невипадкову популярність цього легендарного пророка у польській літературі та мистецтві.

№ 74 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

19 червня 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Отже, ми, мабуть, одночасно сіли за листи один до одного, — тільки з неоднакових мотивів.

Нема чого казати, смерть «Ради» буде тяжким ударом, — і краще згинуло б десять «Слів» та «Рідних Країв», ніж одна «Рада», бо її існування страшенно потрібне зараз для виховання нас в націю. Розуміється, ми зараз не нація, — і тут нема нічого дивного, нічого нового. Щонайбільше — ми тільки партія, а нація — о, ще до неї далеко. Але ж, розуміється, і те, що говорив В. П. Науменко про значіння для нас закону 1876 року, — теж парадокс. Біда не в тім, що у нас небагато сил, — бо де їм було взятись. Біда в тім, що ті сили, які єсть, — так неясно розуміють становище і своє, і свого народу. Біда в тім, що в 1904 році ми переціннили свої сили, переціннили значіння волі преси для українського руху. Якби не та переціна, якби почали українці свою пресу потихеньку з тижневика, — було легше працювати, було б більше успіху і певности в дальшій роботі. Ми не мали права на щось більше, як польський тижневик «Kraj», — а захопились своїми мріями про 30-міліоновий народ так, що наче посліпли. Це була одна помилка. Друга була при закритті «Гром[адської] Думки», яким треба було скористатись і перейти на тижневий орган. А тепер, по чотирьох роках життя, по витрачених 60–80 тисячах карбованців, що вмирати, що переходити в нижчий ранг — однаково тяжко. А тим часом... чи не доведеться-таки до того прийти... Добра наука нам в долі того самого «Kraju», що видається в Петербурзі. Виходив він тижнево, мав свою певну публіку, мав вплив, навіть лічився за орган якогось напряму — і через те до нього прислухалась як російська так і щиро-польська преса. Настали часи «визволення» і «Kraj», так само захоплений мріями про поширенн»

громадянської свідомости, перетворився на щоденну часопись. І що ж, — за два-три роки існування в новій формі розгубив своїх старих передплатників, втратив вплив, звівся нінащо — і просадив не менше як 80 тисяч на збитки... А тоді знов вернувся до форми тижневика і тільки тепер починає відживати. Правда, «Край» в Петербурзі, а в Варшаві єсть щоденна польська преса, але ж не можна ж нам серйозно рівнятись з польською, справді, нацією. Ми в Київі ще повинні були дивитись на себе так, як поляки — в Петербурзі...

Розуміється, легко міркувати та радити «заднім числом», я це знаю. Але вихода не бачу — і думаю, що спеціально треба обсудити, що робити з «Радою» на той рік. І це не можна відтягати...

Коли б, при всіх умовах, «Раді» не можна було викрутитись сього року — і з звичайного джерела не пощастило б здобути потрібних крапель, — то що робити, — тоді рахуйте й на мою якусь вкладку. А про спеціальну нараду з приводу дальшого життя поміркуйте...

Ось шлю Вам два цікаві листи селянина з Сквирщини. Давно збирався послати, та все не лучалось. Побачите, що для нації єсть матеріал в зародках, але коло нього треба ще довго ходити та поливати його, щоб він виріс та злився в щось виразне, сильне і суцільне... Може, Ви чимсь з тих листів скористаєтесь для газети, але тільки не в формі кореспонденції і, борони Боже, не з певними вказівками на ймення та місцевість. А краще, може, зовсім не беріть нічого, хіба для якої літературної обробки. Бачите, після першого листа я запитував того чоловіка, чи дозволить він надрукувати в газеті, як за його кореспонденцією ганяються піп та почтовик; а він ото в другому листі і каже «не треба», значить, не хоче, — хоч надалі, видно, щось хоче писати до «Ради». От, може, йому можна висилати «Раду»? Цікаві ці одиниці і треба їх якось підтримувати. А листи потім прошу повернути мені...

Ну, бувайте здоровенькі — пишіть же.

Ваш П. Стебницький.

19 червня 1909.

P. S. А інтелігентський рух тим часом наче міцніє! Який молодець Київ, як ловко упорядкував вітання Погодіна[1]. Знов ці Ваші гулянки — то на Могилу[2] то в Межгір'я. Це дуже і дуже добре...

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 703.

[1] ...*упорядкував вітання Погодіна*... Йдеться про вітання українським клубом групи екскурсантів на чолі з проф. О. Л. Погодіним. Вона прибула до Києва 3 червня 1909 р. для ознайомлення з національними місцевими відносинами. Екскурсантам показали київські пам'ятки старовини, для них організували вечір з участю українських, польських і російських громад. Головував на вечорі М. Грушевський, з промовами виступили: М. Лисенко, Л. Жебуньов, М. Грушевський, О. Погодін, І. Стешенко, Л. Старицька-Черняхівська та ін. Гості були задоволені теплим київським прийомом, бо О. Погодін

через газету «Рада» (1909, № 126, 5 червня, с. 4) висловлював подяку українській громаді за сердечні вітання, якими шанували його групу в Києві (Дет. див.: Петербурзькі екскурсанти у Київі // «Рада». — 1908. — № 126 — 15 червня. — С. 2.).

[2] ...то на Могилу... Київська «Просвіта» повідомляла в «Раді», що її артистична комісія 25–26 липня організовувала подорож пароплавом до Канева на Шевченкову могилу (№ 162, 18 липня, с. 1). Але подорож не відбулася, бо не набралося потрібної кількості охочих.

№ 75 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

23 червня 1909 р.

Київ, 23 іюня року 1909

Обидва Ваші листи і рукопис «Вернигора» я получив, любий Петре Януаровичу. «Вернигора» мені здався дуже цікавим, але, на жаль, нецензурним по теперішніх часах; щоб провірити себе, дав читать ще Павловському; коли інші признають цензурним, то надрукуємо в двох номерах.

Лист Ваш до Вікторії, для певности, послав не по пошті, а через сина Левка, а його на вокзалі арештували[1]. Бігаю по всіх начальствах, щоб визволити його, але всі кажуть, що він мусить посидіти, поки не скінчаться «торжества», т. е. до 30 іюня.

Отак ускочив хлопець. Спішив, спішив з заграниці додому одпочить і прямо вскочив в обійми «любезного отечества».

Горе та й годі! Ся халепа з Левком зовсім вибила мене з колії, перевернула мої плани: я думав отсе тепер виїхати з Київа, а тепер доведеться стукать щодня до дверей правосудія.

Вертаю Вам листа селянина Мазура. Таких листів у нас є багато в архіві. Отсі-то листи і підтримують надію і піддають бадьорости боротись з лихою годиною. Такі листи й викликають оту біль за долю «Ради».

Ви пишете, що по смерти «Ради» доведеться перейти на тижневу. Се очевидно. Але... хто буде її вести? Я рішучо, зараз після смерти «Ради» виїду з Київа і заховаюсь, щоб про мене й чутки не було.

Єфремов, Матушевський, Грінченко, певне, теж не улаштують сієї справи. Грінченко зовсім хворий, Матушевський працює у адвоката, а Єфремову ні з ким взятись.

Грушевський? Але він не може тут сидіти і не має кому доручити вести орган для інтелігенції, ще селянську газету так-сяк він улаштує, хоч я й на неї не покладаю ніяких надій. А Єфремов і К° до Грушевського не пристануть. Отака-то у нас ситуація!

Треба було спочатку починать з тижневика. Я гаряче стояв тоді за газету — двічі на тиждень, але всі були іншої думки і я згодився, а тепер жалкую. Є каяття, та нема вороття! Заховаюсь в Криму[2], на березі моря, вже Присецький мені приторгував садибу в 600 к[вадратних] с[ажень][3]. Може, й Ви поохотитесь там купить, се біля Алупки, то приїздіть в сентябрі, чи в кінці августа, то поїдем туди. Чудові місця!

Тільки що я там буду робить? Напишу спомини, а тоді що? Може, заснуєм з Вами в Петербурзі тижневик? Га? Бо в Київі мені соромно буде людям в очі дивитись. Ну, може приїдете, то порадимось.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

[Вгорі на першій сторінці дописано:]

24/VI.1909. Павловський вважає «Вернигору» безумовно нецензурним. Нема Грушевського, я дав би йому. Що робить з рукописом?

[На лівому полі другої сторінки дописано:]

Мазуру газету посилаєм. Про теми надрукуєм.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52921. Першу сторінку листа написано на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] *...його на вокзалі арештували...* Йдеться про арешт Левка Чикаленка, який тоді приїхав із Швейцарії додому на канікули. Його ретельно трусили ще на кордоні, але в Київ він дістався благополучно. Проте через кілька днів, при виїзді в Кононівку, Левка було заарештовано. Про це повідомляла й «Рада» (№ 142, 24 червня 1909 р., с. 2) у рубриці «По Україні». У Києві проводилися масові арешти всіх підозрюваних напередодні святкових урочистостей з нагоди відзначення 200-літнього ювілею перемоги Росії у Полтавській битві.

[2] *Заховаюсь в Криму...* Є. Чикаленко мав намір купити в Алупці ділянку землі з метою побудувати там санаторій для хворих українських письменників. Допомагав Є. Чикаленку її підшукувати І. М. Присецький, який також жив на дачі в Алупці.

[3] Сажень — 2 м 13 см.

№ 76 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

29 червня 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ото прикрий же Ваш останній лист! Що ж, чи випустили вже Левка? Вже ж минулася баталія!

Ніяк не сподівався, що «Вернигора» вийде для «Ради» нецензурним! Адже ж там лиш переказ змісту п'єси, яка продається в Росії в книгарнях, виставлялась в Петербурзі минулої зими на сцені і коментировалась в петербурзьких часописах якраз з її загального значіння. А у мене вона переказується, як чисто польський націоналістичний твір — і лиш з такого погляду я її й роздивляюсь. Я скоріше думав, що мою статтю признають занадто антипольською?! Але коли Ви кажете, значить нецензурна. Редактору Вашому я б не повірив, бо він друкує афоризм «Γνώθί σεαυτόυ»[1], а Вам мушу вірити. Але коли стаття Вам взагалі подобається, а нецензурні тільки окремі місця, — то, може б, Ви помітили їх на рукописі, і я спробував би їх прицензурити? Розуміється, коли вона вся тхне селянським бунтом, то нема чого й старатись, треба спускатись на дно. В кождім разі, верніть мені, будь ласка, рукопись.

Невже «Раді» останній рік життя? А хіба на той рік В[асиль] Ф[едорович] вже сказав «годі»? Уже ж певне Вл[адимир] М[иколайович] викрутився з своїх справ по заводу, бо вже діло пішло, — то, може, й В[асилю] Ф[едоровичу] тепер легше? Але, розуміється, це не виключає потреби реорганізування «Ради». Бо хоч би асигновка протяглась ще на рік, але не можна ж тягти без кінця, коли діло може стати на власні ноги не за рік не за два, а хіба за десять літ. Очевидно, треба якось виправляти органічну хибу. Може, можна, не закриваючи «Ради», перевести її на інший тип? Чи не дають Вам для того підстави бажання передплатників по Вашій анкеті? Може, можна якось виправити внутрішню організацію? Напр[иклад], держати людей менше, лиш платити їм більше, — то робитимуть краще і газета коштуватиме дешевше?

А без Вас, я певний, що нічого не вийде, — не згуртується редакція, не знайдеться центральний авторитет. Тоді на пресі треба буде поставити хрест... Та я думаю, цього не буде. І в Криму Ви не засядете, хоч, може, і купите там садибу. І що, справді, Вам там робити? Хіба що будемо вдвох, та там будемо випускать тижневик...

А в Петербурзі — не варто. Тут не видержить. Не знайдете робітників, — бо, окрім студентів, нема журнального пролетаріяту, — а на студентах не заїдете далеко, так само, як і на чиновниках... Вже коли «Kraj» не видержав і вмер, — то нам нема чого рипатись (до речі, очевидно, я мав непевні інформації, — що «Kraj» відживає...). Ще на російській мові — такий «Украинский Вестник» в Петербурзі можливий, якби гроші. А українська часопись, по-моєму, навряд. Та хіба ж мало їх уже тут загинуло? Цілий цвинтар!

Ще не знаю, коли і куди матиму змогу поїхати на спочинок. Хотів би проїхатись по Україні, та чи не буде вже пізно. Хотів би побачитись і з Вами.

Велике спасибі, що надрукували про теми.

А що з моїм листом до Вікторії Євгенівни? Чи загинув, чи передали їй? Як там її настрій щодо перекладів з Лункевича?

А як Ви самі? Чи все добре, коли не лічити становища «Ради»?

Ну, будьте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький.

29 / VI 1909.

Никольская площ., д. 6, кв 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 704.

[1] Очевидно, йдеться про афоризм грецькою мовою «Γνώθι σεαυτόν» (глибокий самоаналіз, смілива самокритика) до статті А. Горленка «Думи і мрії», у якій автор писав про перший з'їзд української поступової академічної молоді у Львові, до якого він поставився критично («Рада», 1909, № 144, 29 червня, с. 1–2).

№ 77 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

10 липня 1909 р.

Київ, 10 іюля року 1909

Любий Петре Януаровичу!

«Вернигору» давали ми переглядать навіть «приятелю» з цензурного комітета, і він висловився, що се підбурювання до повстання. Очевидно, коли так дивиться «приятель», то вороги зроблять з сього кримінал. Шкода вертать Вам рукопис. Я передав сегодня його до ЛНВістника[1]. Але на жаль, Мих[айла] Сергійовича нема і справа затягнеться. Якщо Ви маєте інший план, то напишіть мені.

Тепер про газету. В[асиль] Ф[едорович] дав на сей рік 10 т[исяч] рублів, певне, дасть стільки ж і на той рік, але вся біда в тім, що дефіциту виходить 20 т[исяч] з лишком.

Мені доводиться доплачувати 10 т[исяч], а се вище моєї змоги. Я можу доплатить 5 т[исяч] в рік і то з великими жертвами, а більше ніяк не можу і нема де їх взять. От в чім діло.

При сучасних політичних умовах поширити значно газету не можна, бо тому на перешкоді місцева (сільська) адміністрація і бюрократія (інспектор народ[них] училищ, благочинний і проч.). Теперішніми літературними силами не зацікавите так громадянство, щоб воно набралось сміливости побороти страх перед сими ворожими силами.

Реформірувать газету не бачу способу, хіба перевести на тижневик, але до сього я не маю ніякої охоти. І коли возьмусь за се, то тільки під давленням приятелів, але й то не знаю. Хотів би втекти, але, як Ви справедливо кажете, — що ж я робитиму, хай би в Криму? Мене се теж лякає.

Дуже, дуже хотів би з Вами бачитись, може, таки Ви зберетесь на Україну. В половині августа поїду в Крим. Може б, і Ви над'їхали та й собі купили б там садибу? Несказанно був би радий і помагав би Вам всим, чим можу.

Помимо газети теж у мене є багато нерадісного, але про се колись, як побачимось.

Вікторія листа вже получила, бо Левка вже випустили, але навряд чи що зробить тепер, бо вона хвора і виїздить на Капрі. Може, там робитиме з нудьги. Я її спитаю, і вона напише Вам.

Коли збиратиметесь на Україну, то майте на увазі, що з 1-го августа до 13-го я буду молотить в Перешорах (ст[анція] Мардаровка Юго-З[ападной] ж[елезной] д[ороги]), а тоді поїду на якийсь час в Крим. Радий буду, коли приїдете в Мардаровку, а потім разом в Крим...

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52919.

[1] Був опублікований лише в 1917 р. — див. прим. 2 до листа № 73.

№ 78 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

15 липня 1909 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Чорт його бери з «Вернигорою», — сам не знаю, як воно в мене вийшла така бунтовська стаття, ніяким способом не вгадав би. Значить, по-Вашому, і прицензурити не можна? Нехай, може, справді діжде професора, та той щось порадить, — хоч і він тепер добре вчений на штрафах; мабуть, нічого не вийде, — а шкода праці.

Хіба В[асиль] Ф[едорович] давав не 12 тисяч? Як не обіцяв, то, може б, все-таки дав би? Чи не написати про се В. М. Л[еонтови]чу? Хоч, врешті, і ця комбінація, певне, повинна повести за собою радикальний розгляд становища і якийсь певний присуд надалі: чи бути, чи не бути. Бо щороку міркувати над дефіцитами не можна, — це мусить мати якийсь кінець. Якби була автономія, то, може б, можна було з року на рік робити десь у Франції займи, — а так, внутрішніми займами, довго не протягнем, — мало банкірів...

Звичайно, шкода і переходити на тижневик, шкода і припиняти. Тепер сяк-так маємо право казати, що у нас єсть своя преса. Чи нема ще яких комбінацій? Може б, спробувати ще колишню думку про збільшення ціни до 10 карб. — з виїмкою для селян та вчителів? Вже за цей рік потроху передплатники звикли до більшої плати, — платили 8 р[ублів] (правда, з додатком), то не страшно вже буде виплатити й 10 р[ублів] — з відповідною мотивіровкою. Може ж, ще не вмерла козацька мати: зрозуміють люде і піддержать. Що на це говорить зібрана «Радою» маса відповідів по анкеті? Чом цей матеріал не використаний?

Далі, — може, таки справді потрібна якась переміна внутрішньої організації? Адже ж, кажуть, галицькі часописи існують роботою яких трьох душ та й усе.

Ще комбінація, — чи не можна видавництво «Ради» передати з Вашої власности ширшому гурту, — який вже й шукатиме способу на дефіцити, може, зробить яку розкладку на сотні душ абощо... Чи це утопія?

Спробуйте тим часом, наперекір своїй вдачі, повірити комусь з редакційного заряду та доручить скласти обрахунок мінімальних видатків на щоденну часопись при економній організації. Може ж, знайдуться охочі люде до роботи в інших умовах. Найгірше те, що за ці чотири роки, здається, не виробилось і не виникло таких певних людей, щоб стали міцним осередком українського журналізму на всякі умови... Єсть Чикаленко — єсть газета, нема Чикаленка — не буде й газети... Це тяжко ненормально... і малює всю нашу справу як ненормальну...

А що, може, я справді прибуду до Вас у Перешори. Мушу якось провітритись, а плану ніякого не маю, — та й нема для широких планів підстави: часу небагато, в кінці серпня вже повинен бути тут. Отже, може, в перших числах серпня їхатиму на Мардарівку. А далі — не знаю. Воно б і в Крим, — але мені, власне, там нема чого робити. Садибу, кажете? Що ж у Криму за садиби — що перестрибнуть можна? Та й що я з нею робитиму з Петербургу? Я, власне, марю про садибу-хутірець, але українського типу, — над річкою та з ліском. Хоч і море, правда, люблю дуже... Але це все та думка, що нею дурні багатіють... Ну, та там побалакаємо, як побачимось.

А чого Вас несе у Крим? Щоб дальше від Київа чи що? То тоді, може, краще на Кавказ — десь так коло Туапсе?! Чудові, кажуть, місця!

Дістав одкритку од Вікторії Євгенівни. Шкода Вашої доньки. Що ж це у неї з горлом? Звідки це? І що кажуть лікарі?

Ну, поки що бувайте здоровенькі. Може — до побачення.

Ваш П. Стебницький.

15 / VII 1909.

[Далі на окремому аркуші дописано:]

Останніми днями довідавсь, що восени має бути переглянуто в комісії при Міністерстві торговлі російський таможенний тариф, — і при тому мається на меті завести в тариф законодатним порядком ту постанову, якої досі таможні держались тільки по силі циркулярів — себто про високе мито з галицьких українських книжок. Чи не поміркували б кияне, — може, можна подати якісь голоси, щоб те мито було знищене? Чи не повинні за це взятись «Просвіти»? Хоч врешті мало надії на успіх, бо та точка, на якій стоїть тепер в цій справі казна, — трудно заперечується: це ніби робиться на користь «отечественных» друкарень; маєте, мовляв, змогу друкувати, — то й друкуйте собі, що хочете, в Росії, — нащо Вам галицькі видання? І власне так тепер почали й робить, — навіть професор свою історію переніс друком до Київа[1].

Проте поміркуйте.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 705.

[1] Натяк на те, що М. Грушевський сьомий і восьмий томи «Історії України-Русі» друкував у київських друкарнях.

№ 79 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

24 липня 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Шкода мені, а тільки так, мабуть, не вийде, як мені хотілось. Цим літом я зовсім не хочу завертати в Київ, і коли Ви не зразу з Перешор їдете в Крим — то, значить, я зостанусь без компанії надалі, а тоді й мені в Крим їхати самому неохота.

Не знаю вже, як і зробити. Виїхати з Петербурга теж доведеться пізніше, ніж я в початку думав, — так, мабуть, числа 8–10-го; виходить, що тоді я Вас і в Перешорах можу не застати.

Щоб обміркувати якийсь певний план, черкніть, будь ласка, ще пару слів: коли виїздите з Київа в Крим, в які саме місця і чи довго будете там. Може б, тоді я поїхав прямо в Крим і знайшов Вас на кілька день там?

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 706. Перша сторінка листа написана на бланку: Правление Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг. 24/VII. 1909 г. С-Петербург.

№ 80 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

10 серпня 1909 р.

Київ, 10 августа року 1909

Любий Петре Януаровичу!

Сегодня я вернувся з Перешор, але й досі не можу сказати, коли саме я поїду в Крим. «Человек предполагает, а Бог располагает».

Обставини так складаються, що виїхати до Криму я зможу хіба аж під кінець сього місяця, а до того часу доведеться пробувать тут, побувать в Кононівці та у В. М. Леонтовича.

Треба просити його, щоб просив В[асиля] Ф[едорови]ча, аби той і на сей рік дав не 10 т[исяч], як він обіцяв, а 12, як дав торік, бо мені й так доведеться доплатити до 10 т[исяч] руб. за сей рік.

Дефіцит й сього року буде до 20 т[исяч], а охочих платить нема. Я намолотив з всього врожаю і продав на 7 т[исяч] хліба, а вже на шию набрався до 8 т[исяч] руб. За осадьбу в Криму дав задатку тисячу рублів та вже й каюсь, бо доведеться за неї платити позиченими, коли не продам білети Крестянского Банка.

Я вже обрид Вам, голубе, своїм скиглінням, скаргами, але що ж робити, коли так складаються справи.

Якби виграть 100 тисяч, тоді я мовчав би про се, а писав би веселі листи.

Побачитись нам обов'язково треба. Може, заїдете в Київ, то шукайте мене в Кононівці або у Леонтовича, якщо не застанете в Київі. А побачитись треба обов'язково.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

Пишу коротко, бо сегодня приїхав і справ всяких n+1.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52922. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

№ 81 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

16 серпня 1909 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Шкода, що не довелось цим літом побачитись та побалакати з Вами, але по совісті думаю, що тут я та мої обставини не дуже винні. Я виразно просив Вас в останньому листі визначити, коли

і де саме будете в Криму. Якби я це знав, то, може б, по дорозі з Кавказа заїхав би на день-два туди, де Ви будете. Але Ви на це мені нічого не одповіли — і, розуміється, тепер мені шукати Вас по Криму трудно, поїду просто на Одесу в Петербург. Ще була надія застати Вас в Перешорах, але й з того нічого не вийшло. Так вже й буде.

Звідси виїзжаю по 20-м на Новоросійськ, а далі морем.

В Київі буду не раніш того літа.

Бувайте здорові, щасти Боже на все добре.

Ваш П. Стебницький.

16 / VIII 1909.

Кисловодск.

На конверті: Заказное. Закрытое. Киев. Мариинско-Благовещенская, д. 56. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленку.

На поштових штампах: Кисловодск Тер. обл. 16.8.09. Киев 19.8.09.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 707.

№ 82 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

6 вересня 1909 р.

6 / IX. 1909

Дорогий Євгене Харламповичу!

Вернувся я додому 1 вересня, застав Вашого листа і міг тільки ще раз дуже пожалкувати, що не довелось за подорож зустрітись з Вами. І хотілось, і треба — але їхати для того в Київ я не міг. Щоб якось перебути петербурзьку зиму, мені треба просто десь поблукати, провітритись тиждень-другий; самому їздити дуже нудно і я радий би був компанії близького приятеля, — але висидіти два тижні в такому місті як Київ, де вже і приятелів і родичів півгорода, — то мені не спочинок, а все одно, що другий Петербург, і через те я, по змозі, обминаю Київ. Якби я міг приїздити incognito, щоб бачитись тільки з тими, до кого справді тягне душею, щоб не підлягати обов'язкам родини та знайомости, то була б інша річ. Отже й тепер, щоб якось використати для спочинку ті три тижні, які мав у руках, я поїхав, після Вашої телеграми з Перешор, прямо в Кисловодськ, там посидів коло двох тижнів, а звідти через Новоросійськ морем на Одесу і просто в Петербург та й по всьому. Хоч в Кисловодську трохи нездужав, але врешті-таки провітрився і одпочив. Вернувсь свіжіший.

В Київі буду вже тільки на той рік. Як побачитись з Вами, не знаю. Чи не будете Ви у нас на півночі?

Як же Ваші справи? Що і де Ви там купили в Криму?

Що вийшло з розмов з Влад[имиром] Мик[олайовичем] і які плани надалі з «Радою»? Що взагалі робиться в Київі, який настрій і заміри? Чи «Рідний Край» житиме в 1910 році чи, мабуть, сконає?

По повороті, переглянув за місяць «Раду». Все-таки вона цікава газета. Мабуть, же вона щось робить, — як видно, і село її знає (старшина Киктенко)[1]; з'являються нові літератори; невже ж не росте число читачів? Потрібна газета, трудно буде без неї нашій інтелігенції...

Чи розібрались Ви, через що то цей рік дав такий великий дефіцит? Адже Ви мали прибуток з Аркаса, та й передплатників більше?! Чи міркували про зміну організації самої редакційної роботи? Треба скласти такий обрахунок, щоб бюджет газети складав не більш як 25 000 карб. — і це не неможливо. Назначте ціну 8 карб., а для вчителів лишіть 6 р[ублів]. Нехай передплата дасть 15 000, то дефіцит буде тільки 10 000. З таким дефіцитом, може б, можна було протягнути ще років зо три, поки передплатників прибуло б хоч тисяч до трьох. Не заманюйте додатками, — я думаю, що теперішні передплатники платитимуть 8 р[ублів] без протестів, бо газета потрібна.

Ну, а реформа змісту, то інша річ.

Що каже про «Раду» професор?

Збираємось передруковувати «Сіяні трави». Будь ласка, перегляньте брошурку і відпишіть, чи так друкувать, чи зробите які зміни або додатки; тоді пришліть і виправлений текст. І не дуже, просимо, баріться, бо треба, щоб до Різдва вийшла.

Підійміть питання про вияснення точної цифри зібраних на пам'ятник грошей. Ніхто нічого не знає. Всі читають копійки, бачать, що їх чимало, а скільки з того виходить карбованців — невідомо. Це страшно шкодить справі. Коли буде ясно, що от тепер є 50 тисяч, а через місяць вже стало 51 і т. д. — збиранина піде охотніше. Брак центрального органу в грошовій справі наводить на людей всякі сумніви. Київський комітет повинен був почати з того, щоб сконцентрувати у себе всі відомости і публіковати щомісячні ітоги. Колись в «Раді» можна було читати час від часу великі цифри, а тепер вони зникли. Правда, тоді сьогодня друкувалось, що «всього зібрано 32 000», а завтра вже можна було прочитати, що «загальна сума зібраних грошей дійшла вже до 16 000», — але й те було цікаво. Підійміть це питання, воно дуже й дуже важне. 1911 рік

вже за плечима. Настане ювілей, а ми ще тоді тільки тоді будем наспіх підраховувати, скільки де лежить копійок...

Напишіть, чи існує в Київі «бюро посад», чи ні? Колись існувало, здається.

Перекажіть В. П. Степаненку, щоб присилав справоздання і гроші, — та й для обох товариств, видавничого і Шевченківського, бо останнє дуже на нього сердиться, — два роки не присилає.

Бувайте здоровенькі. Пишіть.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 708.

[1] ...(*старшина Киктенко*)... У «Раді» був опублікований лист до редакції за підписом старшини Трохима Киктенка із с. Мануйлівки Новомосковського повіту Катеринославської губернії (1909, № 195, 29 серпня, с. 4).

№ 83 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

10 вересня 1909 р.

Київ, сентября 10 року 1909

Постараюсь одповісти на всі пункти Вашого листа, любий Петре Януаровичу.

Жалкую і я, що не побачився з Вами, бо хотілось порадитись, вилити душу; ну, та, може, зимою зберусь до Петербургу, якщо моєму Левкові вдасться поступити в Петербурзький університет. Він-то наче вже й принятий туди, але заминка в свідоцтві «благонадежності», якого не хотять йому видать.

Хотілось би мені дуже, щоб Ви з ним ближче зійшлись. Якщо він житиме в Петербурзі, то зайде до Вас. Добре було б, щоб він десь недалеко жив од Вас, або обідав би вкупі з Вами, се багато помогло б зближенню.

Не личить батькові хвалить свою дитину, бо раз у раз похвальба ця пристрастна, але я, здається, об'єктивно кажу, що він хлопець хороший і з його повинні буть люде, якщо буде в відповідному оточенню; от через що я й бажав би, щоб Ви з ним частіше бачились.

Про «Раду» з Влад[имиром] Мик[олайовичем] і не балакали, не цікавиться він нею. Як буде з нею, ще напевне не знаю, але не можу собі уявити думки, що її не буде. Аби мені якось викрутитись сей рік, а там, думається, вже легше буде. Скласти обрахунок дешевше

ніяк вже не можна. Дефіцит вийшов такий, як і торік, бо газета побільшилась і з'їла те, що придбалось за Аркаса та з передплати. Та й Аркас небагато дав, бо небагато його розійшлось — не більше 600 примірників. Побільшити ціну до 8 р[ублів] боязно, бо коли учителям та селянам зробити скидку до 6 р[ублів], то вийде ще мінус, бо пошті доведеться платить за 8 руб., а половина або й більше передплатників буде за 6 руб. Треба вишукувать охочих платить дефіцит, але... де їх найдеш? Приїде в Київ Влад[имир] Мик[олайович], вернеться з села В[асиль] Ф[едорович], то будем радитись, але, на жаль, В[асиля] Ф[едорови]ча не побачу; все робиться через В[ладимира] Мик[олайовича]. Може, будете ласкаві напишете йому — чи не зможе він виклопотать більшу асигновку на сей рік, бо я вже заплутався. Може, Ваше слово щось заважить. Купив коло Алупки 600 к[вадратних] с[ажнів] за 6 т[исяч] р[ублів], дав задатку 1000 руб., а тепер шукаю покупця, аби вернув задаток, бо нічим заплатить. А шкода, бо на старість мав би тепленький куточок. Мені аби сей рік пережить, а там я викручусь. Не на те козак п'є, що є, а на те, що буде!

«Сіяні трави» перегляну, хоч я тепер зовсім одбився од хліборобства і не туди мої думки звернені. Про підрахунок загальної цифри вчора говорив в Шевченківськім комітеті. Бюро посад у нас є. Степаненкові переказав, щоб швидше слав гроші. Завтра вишле. «Р[ідний] Край», певне, помре, так каже О[лена] Петровна, хіба, може, юдофоби підтримають[1].

«Село» їй багато не шкодить. За «Раду» професор каже, що треба держатись, в крайності перейти на 3 рази на тиждень, як колись «Діло» виходило. Починать так можна було, а переходить до того — погано, треба тягти. Мені аби сей рік було чим кончити, а там якось-то буде! Пережили 4 роки, дасть Бог проживем і п'ятий, а там, може, люди не боятимуться передплачувать, може, таланти наростуть, може, виграю 200 т[исяч]. Може, може...

Ваш серцем Є. Чикаленко.

[Вгорі на першій сторінці дописано:]

Торговий Д[ом] «Сила Промышленности» видав нам вексель на 123 руб. за оповістки за підписом Алексей Ив[анович] Огородников[2], він має текущий счет в Госуд[арственном] Банке № 5104. Чи не могли б Ви його учесть? Чи можна вислать Вам сей вексель?

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52924. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Є. Чикаленко натякав на юдофобські статті, вміщені у «Рідному краї» в кінці 1908 р.: Немо (І. Немоловського) «Чим нам користні жиди?» (№ 40, с. 5–6; № 41,

с. 7–9; № 42, с. 6–9; № 43, с. 7–8). У ній автор розглядав історію єврейського народу, констатував ставлення до нього українців і стверджував, що вони не повинні допускати збільшення прав цього народу в Україні, радив переселятися євреям до далеких і нецивілізованих країн. Аналогічну позицію у ставленні до цього питання висловила й О. Пчілка — «Наша справа з жидами» (№ 44, 22 грудня). Вона стверджувала, що євреї шкідливі українцям з економічного й національного поглядів, бо вони зневажали все, що стосувалося українства.

[2] У «Раді» в той час подавалися оповістки, що «Торговый дом А. И. Огородников и К°», що знаходився в С.-Петербурзі, на вул. Знаменській, 23, приймав передплату на всі газети й журнали за цінами редакцій.

№ 84 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

16 вересня [1909 р.]

Дорогий Євгене Харламповичу!

Листа Волод[имиру] Миколаєвичу посилаю разом з цим. Чудно все-таки, що Ви не схотіли самі до нього звернутись: адже були зібрались навмисне їхати до нього?!

Коли з тої писанини нічого не вийде, то я вже Вам казав, рахуйте на мою вкладку хоч і до 1000 карб., хоч це мені не легко. І все ж на той рік треба діло поставити якось інакше, бо неможливо щороку платити 20-тисячні дефіцити. Це ненормально, — і не розумію, як Ви кажете, що скласти обрахунки дешевше не можна. Та треба! І ціну, мабуть, все ж треба збільшити… Потім, як переходили до більшого формату, то, здається, збільшення видатків не сподівались, бо рахували на якусь економію?! А проте видатки виросли. Щодо Аркаса, то виходить, що у «Ради» есть запас «Історії» — 1000 або 1500 прим[ірників]? Коли так, то, по-моєму, треба її через книгарню, от і матимете 2–3 тисячі готових грошей. Бо все ж восени, очевидно, ніхто не буде передплачувати «Раду» на рік задля Аркаса, а 2–2 ½ карб. за саму книжку заплатить. І треба скоріше продавати, бо там же щось в Галичині готується нове видання?

Скільки ж врешті «Рада» має передплатників? Перейшло за 2000 чи ще?

Інтересно, як буде з передплатою у «Села».

Чи у Огороднікова біжучий рахунок таки в Петербурзькому главному банку чи, може, в Київському отділі? Коли в Київі, то Ви звернулись би до Ігнатовича, той Вам зробить учет. Коли ж в Петербурзі, то шліть мені, я спробую. І напишіть, що робити

з грошима, — чи перевести Вам переводом по почті, чи сказати банкові ж перевести кудись на Київський банк.

Там я писав Степаненкові і Русову, щоб запитали редакцію «Ради», чи не могли б вони записати з жертв на пам'ятник рублів 700 на «Добр[одійне] Товариство», щоб дати йому змогу виставити свого представника в Київський Комітет. Та поки що того не робіть. Ми, мабуть, просто пришлемо в Комітет знову 1000 карб. з кобзарних грошей і визначимо представником Русова. Напишіть тільки, як адресовать гроші — до когось в руки, чи до Комітету взагалі, і де той Комітет.

Так само, мабуть, зробить і «Общество імени Шевченка». Порадьте, кого б слід йому визначити од себе в Комітет з українців. Може, з близьких до Київа губерній, — напр[иклад] Шрага?

В «Київських Вістях» сказано, що всього зібрано на пам'ятник 40 000. Невже ж за рік або й більше від того, як в «Раді» сповіщалось про 32 000 карб., — набігло тільки якихсь 8000?

Дуже і дуже буду радий частіше бачити Вашого Левка, коли він оселиться в Петербурзі. Хай заходить. Не знаю, як би це зробить, щоб він жив десь недалеко. Мабуть, йому буде незручно, бо всю молодь тут звичайно тягне ближче до Васильєвского острова, де університет. Але — яке ж то з мене «добре оточення» для молодого хлопця? Мало у мене тепер зносин з молоддю, все якось ми тепер далеко од них стоїмо — «старі», та й справді, постарілись, — нудно з нами хлопцям, у них свої нахили, свої напрямки в думках... Щодо Левка, то він же вже, здається, зовсім сформований чоловік, не дитина: жив і вчився за кордоном, багато пережив і в Київі, та й досить того, що — Ваш син, то за нього боятись нічого. А він завжди мені був симпатичний.

Але чом же його досі не видно? Вже ж тут робота розпочалась.

Нехай би він одразу з вокзалу їхав до мене, склав би свої пакунки, а тоді вже ми з ним порадились би, як йому шукати квартиру.

Ну, приїздіть же й Ви, дуже Вам буду радий.

Бувайте здорові.

Ваш П. Стебницький.

16 / IX.

ІР НБУВ. — Ф.44. — № 709. Рукою Є. Чикаленка олівцем після дати дописано рік — 1909.

№ 85 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

19 вересня 1909 р.

Київ, 19 сентября року 1909

Любий Петре Януаровичу!

Видатки на «Раду» можна зменшити, хіба тільки зробивши її не щоденною газетою, а інакше ніяк не зменшиш.

За друк, за папір, може, можна буде виторгувати якусь сотню, дві ру[б]лів та й то сумніваюсь. Гонорарну платню нікуди зменшити, бо платимо по 1–2 к[опійки] за рядок і рідко-рідко кому по 3 к[опійки]. Складачам одділів платимо по 30 р[ублів] на місяць (їх у нас п'ятеро), це виходить менше як по 1 коп. за рядок, а роблять вони 4–5 годин в день. Як вже ми не крутили головами з Михайлом Сергійовичем в 1907 році, щоб зменшити видатки, а нічого не викрутили більш того, що зроблено; проти 1906 року видатки значно поменшені, бо тоді платили складачам відділів по 50 руб, а за рядок по 5 к[опійок].

Друк, папір, поштові трати — все це майже фіксіровано. Я сам розумію більш як хто, що се ненормально платить по 20 т[исяч] дефіциту. Очевидно, ми попали в «мертву точку», на якій «К[иевская] Старина» стояла 25 років, ну, а ми довше 5 років не простоїм — мусимо капітулірувати. Се для мене очевидно.

Аркаса подаровано нам 1500 примірників[1], 600 розійшлось з «Радою», а решту продаємо в книгарні і в конторі «Ради». За 600 пр[имірників] ми виручили 600 р[ублів], бо давали по 2 руб., а нам перепльот та пересилка коштують по 1 р[ублю]. Одним словом, виручимо за Аркаса рублів 1500, бо 500 між ними є дешевих. Отсю суму ми й рахували мать на побільшення формату газети, та думалось, що передплата значно збільшилась, а вона йде тільки на якусь сотню більше, ніж торік — зараз маєм 1600, а торік було в сей час 1500, а в декабрі було 2000, може, тепер в декабрі буде 2100. А головне, думалось — що не на те козак п'є, що є, а на те, що буде. Так само я міркую і на той рік. Щодо побільшення плати, то всі рішучо висловлюються проти і мають рацію. Треба було нам починати з 12 рублів, але тоді інакше думалось. Але, певне, ми жалкували б, що не назначили 4 р[ублі], бо в сьому бачили б причину малого числа передплатників. А воно причина в тому, що мало свідомих людей, а несвідомі не вчитають української літературної мови, а друга причина, — що бояться передплачувать по селах і свідомі люди, бо українське слово

досі крамола, з якою бореться адміністрація, шкільна інспекція, духовне начальство та й всяке начальство.

Така сама доля і «Села». І це буде доти, поки не зміниться атмосфера взагалі. А коли се буде? Поки сонце зійде, а роса очі виїсть. Ну, та вже попробуєм п'ятий рік потягнуть і — шабаш. Може, найдеться хтось дурніший за мене, але навряд.

Напевне рік, два будем без щоденної газети, а потім публіка скучить, найдеться якийсь Олекса Коваленко і видаватиме листочок за 12 рублів в рік, якісь сміховини, брехеньки, і така газетка стане згодом на ноги, а потім, колись, може, й вилюдніє, або друга заснується, коли вже не буде геройством виписувать українську газету і коли більше народиться свідомої публіки.

А наш обов'язок тягнуть поки зможемо.

Спасибі, що написали до Влад[имира] Миколайовича. Я тоді їздив до його, але він так мало виявляє інтересу до «Ради», що я рішив краще не говорити, а написав йому вже по приїзді в Київ. Се було 16 августа. Я просив його прислать тисячу рублів (останню з 10 т[исяч]) і просив умовити В[асиля] Ф[едоровича], щоб той дав ще 2 т[исячі], т. е. 12 т[исяч], як торік, але одповіді я й досі на мій лист не одержав, а вже минув місяць. Правда, він заходив в редакцію, коли мене не було, і сказав завідующому конторою, що на 1-ше октября пришле тисячу рублів (я просив на 1-ше сентября). Коли ж доведеться з ним побачитись, то певне буде цілуватись, наче зовсім щиро, але про газету розмову буде обминати. Я рішучо нічого не можу розібрати — інший раз я бачу щирість, інший — фальш. Чи я помиляюсь, чи воно й правда так — не можу доглупатись, хоч над сим давно думаю. При таких умовах я не рішаюсь сам здіймати розмови про «Раду»; от чого я й просив Вас писати, а з Вашим листом він звернеться до мене. Так, принаймні, було торік.

У Огороднікова текущий счет в Петербурзі № 5104; попробуйте, будь ласка, зробить учет і гроші переведіть в «Раду».

Степаненко давав мені Вашого листа. Добре, що ви на кобзарські гроші уповномочите А[лександра] А[лександровича], бо ми вже обіцяли клубові і «Часові», але не знаєм, як се зробить. Уповномочити Шрага думка хороша, бо треба побільшувати в комітеті число свідомих членів. Грошей всього по приблизному рахунку справді коло 40 т[исяч].

Левко вже виїхав в П[етербур]г, він спиниться у товариша свого Шульгина[2]. Забарився, бо була заморока з «свид[етельством] благонадежности». Щодо «оточення», то воно й старій людині потрібне, а тим паче молодій. Я йому казав, щоб він розпитав Вас, в які дні і години може з Вами бачитись, щоб часом не був «татарином». Левко

справді зовсім свідома людина, але мало інтенсивна в укр[аїнському] смислі. Він, наприклад, в найближчих відносинах з товаришами, які нічого спільного з українством не мають, а се одбивається і на йому самому. Так само і дочки мої. Взагалі люде, що родились в українстві, не такі інтенсивні, як ті, що самі дойшли до його.

Ваш Є. Чикаленко.

[На полях першої і четвертої сторінок дописано:]

Щодо «Кобзаря», то обов'язково треба випустить нове дешеве видання. За обіцяну тисячу дуже дякую, але мені соромно навіть говорить з Вами про се, бо Вам же обов'язково треба на старість зібрать собі на пенсію.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52923. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] *...Аркаса подаровано нам 1500 примірників...* У листі до Є. Чикаленка від 3 серпня 1908 р. М. Аркас повідомляв про те, що передав через В. Степаненка редакції «Ради» 1500 примірників своєї «Історії» і підкреслював, що коли цей захід допоможе газеті стати на ноги, то це для нього буде найбільшою винагородою (ІР НБУВ, ф. 44, № 268).

[2] *...Шульгина...* Йдеться про Шульгина Олександра, який разом з Л. Чикаленком навчався на природничому факультеті Петербурзького університету під керівництвом відомого антрополога Ф. Вовка.

№ 86 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

25 вересня 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Коли вже було обмірковано і нічого не можна більше зробить, — ні зменшити видатки, ні збільшити прибутки, а передплата тим часом посувається, як мокре горить, — то, виходить, діло безнадійне і пора шабашить. Другого виводу зробити не можна, бо «не на те козак п'є, що є...» — то не принцип, а тільки настрій...

І шабашить якраз тепер, коли почало виходить «Село». Принаймні, можна буде говорити, що це не смерть, а тільки метаморфоза...

А що Влад[имир] Мик[олайович] — мовчить? Бо — благоденствує?

Про Огороднікова вчора питався в банку. Одповідь коротка і ясна. Векселі ущитуються банком не по кредиту векселедавця, а по кредиту того, хто держить вексель. Себто за мій кредит — якби я довів банкові свою кредитоспособність — могли б прийняти до ущоту. Але ж це все одно, що Вам самому подати цей вексель

де вгодно в Київському банку і ущитать за Ваш власний кредит. Кажуть, що могли б прийняти на комісію для протеста, послати в Київ і там, як наступить термін, виправити з Огороднікова. Але ж знов це ще легше Вам самому зробити в Київі через який інший банк чи через державний же. Словом, те, що Огородніков має біжучий рахунок в Петербурзі, — як виразно мені пояснили, не має жадної ваги для ущоту і на увагу не приймається.

Питав, по проханню Вашого управителя конторою, — про кредитоспособність Огороднікова. Коли ж банк на такі запитання про своїх клієнтів не одповідає.

На жаль, трапилось так, що за кілька день до того як прийшов Ваш лист з векселем, виїхав з Петербурга в довгу командіровку мій брат, що служить в державному банкові. Я, власне, на його й сподівався, коли писав Вам, щоб прислали вексель. Може б, йому, як своєму чоловікові пощастило б, коли не ущитать вексель, то принаймні знайти відомости про Огороднікова.

Вексель вертаю.

Коли справа з Влад[имиром] Мик[олайовичем] не вийде, то сподіваюсь перевести частину грошей після 15 жовтня. Сповістіть до того часу, як та що.

Був у мене вчора Ваш Левко. На жаль, Ганни Євгенівни бачити не довелось, бо тоді, як вони вдвох прийшли до мене вперше, то мене не було дома, а далі вона виїхала. Левко — нічого, першими враженнями Петербурга, здається, вдоволений, — але якийсь він непосидючий: не встиг приїхати, як уже каже, що, може, довго й не висидить, а перейде до Київа.

Спасибі за поради щодо «Кобзаря». Але — друкувати дешевий — це легко сказати. Треба щодня служити молебня, що ті обидва рази проминули благополучно і що ніде ні цензура, ні охрана не причепились до видання і продажу. Йти на риск утретє, при сучасних умовах, — нехай вже хтось інший спробує, а нам аби дав Бог скоріше збутись того запасу, що ще лежить у нас, та вибрати гроші, які ми обіцяли дати на пам'ятник. До того ж, дешевий «Кобзар» видрукувати так дешево можна було тілько при 25 000 прим[ірників] та при дорожчих типах, а окремо — не вийде. Ні вже, якось треба обернутись інакше...

Ну, бувайте здоровенькі. Всього Вам найкращого. Напишіть, а ще краще — приїздіть.

Ваш П. Стебницький

25 / IX 1909
Никольская площ., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 710.

№ 87 Є. Чикаленко — І. Стебницькому

13 жовтня 1909 р.

Київ, 13 октября року 1909

Збирався я, збирався написать до Вас, любий Петре Януаровичу, аж поки не загубив Вашого останнього листа, а тепер не згадаю всього, про що треба Вам писать, т. е. про що Ви питались.

Влад[имир] Мик[олайович] сими днями прислав в редакцію сказать, що В[асиль] Фед[орович] згодився прибавити на сей рік ще дві тисячі.

У мене ж сам В[ладимир] Мик[олайович] не був і не одповів на мій лист, що писав я йому ще 15 августа. Не розумію, що се воно визнача. Очевидно, получивши Вашого листа, він переговорив з В[асилем] Фед[оровичем] і дав знать в редакцію через свого управителя, що єсть прибавка. Але я досі не знаю — чи ся прибавка тільки на сей рік, чи буде яка-небудь асигновка і на той рік, нічого не знаю.

Од субсидії В[асиля] Ф[едорови]ча залежить — чи буде «Рада» на той рік, чи ні, а я тим часом вже рішив давать оповістку, що вона виходитиме і на рік на тих самих умовах.

Радився я, радився і нарешті рішив тягнуть, поки буде змога. Я Вам, здається, писав, що Грушевський теж такої думки, що треба тягнуть до останньої можливості і шабашить, як Ви кажете, ще рано. Се ми вспієм зробить раз у раз.

І так, коли В[асиль] Фед[орович] дасть таку саму субсидію, т. е. 12 т[исяч], то газета буде, бо решту я сам докладу, а може, якусь тисячу зберу. Напишіть, будь ласка, Леонтовичу, що я клопочусь за долю «Ради», бо не маю од його вістей — ні сам не заходить, ні напише мені. Будем вже з ним вести переговори через Петербург, може, так швидше буду в курсі діла, бо він часто буває в Київі, але не находить змоги побачитись зо мною, не має часу і написать мені. Грушевський писав йому теж про всякі потреби, але одповіді так само не дістав, як і я. Чи писав він хоч Вам?

За «Кобзаря» ми тут все-таки тої думки, що його треба друкувать, але попереду порадившись з цензурою.

Запитували Ви — чи зручно Шрага делегірувать в Шевч[енківський] комітет. Комітет збирають рідко і для Шрага не важко буде бувать, а коли він не схоче (запитайте), то, окрім двох Русових, уповноважте Жебуньова.

Пишіть про все, що думаєте.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52925. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

№ 88 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

14 жовтня 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Щось Ви замовкли, — мабуть, розсердились за пораду закрити «Раду». Тут і професор, як приїхав, зараз на мене з мокрим рядном, — нащо я угашаю Вашого духа такими порадами. А що ж, коли я бачу, що виходa нема, — а якусь переміну конче потрібно зробити. Може, якраз «не оживет аще не умрет». А коли знайдеться вихід такий, щоб «Раду» вдержати, то скажу — слава Богу.

Отже вчора приходить до мене Пелех. Після звичайної порції лайки на українців починає говорити про «Раду». Я зрозумів, що то він од Вас дістав листа, і розказав йому од себе як міг жалібно, про становище діла. «Поможіть, кажу, коли можете». — «Що ж йому допомагать, це трудно: йому і п'ять тисяч дать, то не буде поміч». — «Дайте три, дві — то й то буде добре, бо тоді Є[вген] Х[арлампович] зможе якось обернутись, а там уже справа сама собі піде далі...».

Він почав говорити про того Гаврилка, що його рукопись прислано сюди з «Ради». Тоже не схотів прийняти цю справу до серця, а передав мені для дальших порад, з тим що він заплатить стільки ж, скільки од себе призначать гуртом інші земляки. Але, посидівши кілька часу, каже: «Якби я був певний, що Чикаленку доволі було тисячі і що це дасть йому змогу не закривати «Ради», то я б йому вислав». А виходячи з хати, знов каже: «Напишіть Чикаленку, нехай він мені напишеть, що йому доволі тисячі і нехай дасть слово, що він, як получить гроші, то не припинить «Раду» і буде видавати далі, то я йому вишлю тисячу, бо я переконаний, що «Рада» потрібна».

От я Вам і пишу, а ви користайтесь цим настроєм Пелеха. Може, це й є те, на що «козак п'є»? Може, якось обернетесь?

А що ж Волод[имир] Мик[олайович]? Невже так-таки ні пари з уст? І не дослав навіть призначеної 1000? Мені, розуміється, ні слова. А лист мій був рекомендований (на Ромодан).

Ну, тим часом бувайте здорові. А це у Вас що за новий «понурий юморист» — студент Пригара[1]? Це щось інтересне.

Ваш П. Стебницький.

14 / X 1909.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 711.

[1] ...студент Пригара... Пригара — псевдонім Голобородька Миколи Трохимовича, який друкував у «Раді» в 1909–1910 рр. гумористичні фейлетони. У 1909 р. були

опубліковані нариси: «По кватирю (Уривок з студентського щоденника)» (№ 203, 8 вересня, с. 2–3); «Чортяча спокуса» (№ 229, 11 жовтня, с. 2–3); «Маленький фельєтон. „Нині одлущаєши..." (Гордіїв вузлик українського питання)» (№ 240, 24 жовтня, с. 3); «Маленький фельєтон. З записної книжки малоросійського дворянина Шпоньки» (№ 241, 25 жовтня, с. 2; № 259, 15 листопада, с. 2–3); «Маленький фельєтон. По дорозі в казку (Поема в прозі. Переклад з японського)» (№ 253, 8 листопада, с. 2).

№ 89 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

16 жовтня 1909 р.

Київ, 16 октября року 1909

Любий Петре Януаровичу!

Сими днями я послав Вам листа, в якому просив запитать Влад[имира] Миколайовича — чи буде асигновка на 1910-й рік. З сегоднішнього листа Вашого бачу, він і Вам не одповів, а просто прислав 2 т[исячі] руб. в контору, сказавши, що В[асиль] Ф[едорович] добавив їх на сей рік, як я просив. До мене не заглянув і нічого не написав. Коли й Вам досі не одповів, то Вам вже незручно йому писать знов.

Я гадав, що встановляться у мене з ним зносини (з М[аріїнсько]-Благовіщенської на Александровську) via Петербург, тобто через Вас, але й те не вигоріло.

Не думаю, щоб не отповідав умисне, а просто чоловік загруз по шию в сахар і забув за все. А коли побачиться, тоді згадає і покається.

Літом я був у його; вітав він мене гостинно, як і завжди; розпрощались по-приятельськи — здається, нема причин, аби він образився або розсердився на мене. Сегодня я рішився і написав до нього. Прошу, щоб сповістив — чи можна сподіватись од В[асиля] Ф[едоровича] субсидії[1].

Вам незручно його запитувать, поки не одповість на попереднього листа; а я вже набрався духу і написав.

Павлу Петровичу перекажіть, що я буду дякувать за всяку цифру; само собою, що за більшу цифру — більша дяка. І обіцяюсь вернуть йому назад його гроші, коли не зможу видавать «Ради» в 1910 році.

Признаться, одна тисяча — се для мене, як собаці муха, а все-таки хоч на десять день стане, бо місячний бюджет наш — 3 т[исячі] рублів.

Якщо В[асиль] Ф[едорович] дасть запомогу, то буду видавать. Додатком дамо словар Грінченка за доплату 6 руб. Нам його дають за 5 руб., а пересилка, упаковка коштуватимуть коло рубля. Ми на словарі нічого не заробим, а все ж кого-небудь привабим і розповсюдим словар.

До Пелеха мені писать не хочеться, бо я його вилаяв в своїм листі. Він написав до мене, що «Рада» вводить в блуд людей оповісткою «Глухі чують». А я одповів, що оповістки нам дають гроші, а близорукі патріоти не хотять помагать, а складають гроші для якихось своїх фантазій і проч., а грошей у його не просив. Як думаєте, писать йому — чи, може, Ви самі перекажете йому мою отповідь.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52926. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Детальніше про переговори з В. Симиренком через В. Леонтовича — див. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) — ... С. 23–27, запис за 4 вересня 1908 року.

№ 90 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

18 жовтня 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Будь ласка, прийміть до уваги і поставте на обміркування нашу справу з «Кобзарем», по якій видавнича комісія мала «сужденіе» і постановила так:

1) Уважаючи на те, що для дешевого видання «Кобзаря» треба друкувати багато примірників (15–20 тисяч), петербурзькі товариства не можуть більше ув'язуватись в нове, третє видання «Кобзаря», що буде продаватись 5 або й більше літ, — тим часом як з 1911 року звідусіль набіжать нові видання, мабуть, дешевші, а може, й кращі, ніж петербурзьке.

2) Видати небагато, — аби вистачило на ринок до 1911 року — не можна, бо тоді видання коштуватиме дорожче, ніж за його можна буде виручити, або доведеться ставити більшу ціну, — що теж незручно.

3) При таких умовах, для петербурзьких товариств тепер виникає питання: знайти такого видавця, що зміг би взятись за нове видання і зробити його кращим і дешевшим, зберігши в цілости всю

витрачену на наші видання редакторську працю; такому видавцю, якби він узяв на себе обов'язок по зразку петербурзьких видань підготовити добре дешеве видання на 1911 рік, можна було б дозволити пустити його в продаж навіть раніш, — з осени 1910 р., бо нашого дешевого до того часу все одно не буде на ринку. Треба лиш, щоб такий видавець був совісний і грошовитий, щоб міг одразу вложити капітал на велике видання.

4) Отже, просимо, перебалакати з ким можна (неодмінно з участю О. О. Русова), щоб виясннти, чи могли б узятись за таке діло Київські видавництва — українські чи загальні. З українських ми візьмемо тільки обов'язок держатись тексту нашого останнього видання і порозумітись в цій справі з Доманицьким, який, мабуть, узявся б проредагувати й нове, а йому за те видавці щось би заплатили. З загальноросійського ж видавництва можна було б узяти за дозвіл ще й деяку копійчину на пам'ятник. Само собою, що вся ця комбінація вимагала б згоди власників «Кобзаря» (Русова, Науменка, Лисенка).

5) Коли кияне не схотять узятись за третє видання і не знайдуть на київськім грунті підходящих видавців, то сповістіть нас, — і ми спробуємо увійти в зносини з Ситіним, а може, ще з ким.

Будь ласка, тільки упорядкуйте пораду основательну, можливо, широку, — щоб ми знали, що присуд буде не випадковий, а добре обміркований.

Для петербурзьких Товариств досить, що вони провели два видання в 35 000 примірників (10 000+25 000), що більш-менш привчили до цих видань і до повного «Кобзаря» адміністрацію і поліцію. Тепер буде, може, легше всім іншим видавцям, — а нам ще зостається вибрати свої гроші од комісіонерів, здати громадам справоздання та віддати обіцяну половину виручки на пам'ятник. Тут ще багато роботи — і ми боїмось, що дорогий тип видання (по 3 руб.) ще й через рік зостанеться в чималому числі на ринку, так що ми, чого доброго, не виправдимось до останку.

Дуже радий за добру звістку про обіцянку Волод[имира] Мик[олайовича]. Ще не писав йому, напишу й подякую, хоч він мені не одповідає і досі.

Будьте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький.

18 / X. 1909.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 712.

№ 91 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

20 жовтня [1909 р.]

Дорогий Євгене Харламповичу!

Виходить, з «Радою» знов не певне? То Ви писали, що вже звеліли друкувати оповістки на той рік, а це вже кажете, що то залежить від В[асиля] Ф[едоровича], — тобто Ви не певні в його згоді на субсидію 1910 року?

Хоч я зовсім ніякої звістки не маю од Вол[одимира] Мик[олайовича], але я йому напишу кілька слів подяки, що звернув увагу на моє прохання. Не буду тільки питати про 1910 рік. Може, вже про це запитаєте Ви самі — з приводу потреби друкувати оповістки. Вже мені з таким запитанням звертатись було б справді трохи чудно.

Взагалі, ми з Вами, здається, не дуже давно сходились в думках на тому, що в громадських справах не повинно бути місця для чутливого самолюбства... Де вже нам таку панську страву вживати! І я думаю, що Вам нема чого ображатись на Вол[одимира] Мик[олайовича], що не заїздив до Вас: дякуйте, що прислав гроші, і питайте про дальший рік.

Так само я думаю, що Ви повинні написати і Пелеху. Я не буду сповіщати його про Ваш лист і взагалі вести переговори в цій справі. Не буду не через те, що не хочу терпіти зневагу самолюбства абощо, а просто з практичних причин: він тут нам нікому не вірить і, коли в справі «Ради» я висунусь вже не випадковим, як в недавній розмові, а спеціальним адвокатом, то Пелех застібнеться на всі гудзики і буде боронитись од нападу на його кишеню. Може, він навмисне хоче мати од Вас листа, якраз через те, що Ви його вилаяли. От і пишіть. Пишіть, що дізнались од мене, що він хоче допомогти «Раді» визволитись од наглої смерти, то Ви й обіцяйте йому, коли пришле, не припиняти, а як припините, то вернути гроші. Вже коли сказав — «нехай Чикаленко напишеть», то й мусить писати Чикаленко, а не «Стебенюк». Бо тоді він скаже: «Е, це ви мене з Чикаленком дурите! Значить, Чикаленко сам не хоче давати слова, а підсилає вас, щоб видурити у мене гроші, а тоді газету припинить...» Або ще яку-небудь сплете дурницю, Ви ж його добре знаєте.

Мої обставини трохи ускладнились і я, мабуть, тільки в кінці сього місяця вишлю вам з 500 рублів. Коло Різдва вишлю ще 500, а на той рік вже на мене не сподівайтесь.

Ми послали 1000 карб. в Комітет пам'ятника, власне на ймення голови Дьякова. Уповноважили Ол[ександра] Ол[ександровича] Русова. Догляньте, будь ласка, щоб там не затягнули в комітеті регистрації цих грошей і пустили Ол[ександра] Ол[ександровича] до гурту.

«Общ[ество] Пам[ятника] Шевч[енко]»[1] хоче уповноважити Біляшевського. Чи він не в комітеті вже?

Добре, що виперли, як каже Ол[ександр] Ол[ександрович], Дарагана[2].

А все-таки час для пам'ятника не підходящий. Розказував тут професор, як трохи було Дьяков не зрікся бути головою комітету. Думаю, що в усій агітації з приводу пам'ятника треба нам усім бути дуже обережними, щоб не луснула справа. Не треба підкреслювати всяких жупелів в Шевченковій поезії. Досить стоять на грунті загальнолюдського її значіння, задовольняючись загальними, туманними характеристиками. А то ще не дадуть довести справу до кінця.

Ну, бувайте здорові.

Ваш П. Стебницький.

20 / X.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 713. Вгорі на першій сторінці над текстом листа олівцем написано: «О памятнике Шевченко» і рукою Є. Чикаленка олівцем написана дата — 20. X. 1909.

[1] ...«Общ[ество] Пам[ятника] Шевч[енко]»... Йдеться про Шевченківський комітет.

[2] Пояснення виходу В. М. Дарагана з Шевченківського комітету подавалося в «Раді» у статті «Справа з пам'ятником Т. Г. Шевченкові. Чого пан Дараган вийшов з комітету» (1909, № 236, 20 жовтня, с. 3). Його причиною став листок-біографія Т. Шевченка, на який звернули увагу українофоби як на такий, від якого «тхне сильним сепаратизмом». Замовило біографію видавництву «Час» полтавське земство (30 тис. примірників). Вона безперешкодно пройшла цензурний перегляд, і лише після виходу та поширення на її зміст звернув увагу А. Савенко, опублікувавши в газетах «Киевлянин» і «Новое время» статті з пересторогами щодо наслідків поширення такого листка серед українців. Попечитель київської шкільної округи видав наказ припинити її поширення серед учнів. У зв'язку з цими подіями питання про біографію Т. Шевченка розглядалося на засіданні Шевченківського комітету, і В. Дараган запропонував зробити в листку текстологічні поправки та не друкувати малюнок К. Трутовського «Т. Г. Шевченко в неволі». Проте більшість членів проти двох проголосувала, щоб ніяких змін у видання не вносити. На знак протесту проти такого рішення В. Дараган оголосив про свій вихід з комітету й покинув засідання. Для доведення відсутності в біографії «признаков преступления, караемых уголовным законом» видавництво «Час» добуло в цензурному комітеті відповідне посвідчення, яким доводило законність свого видання, і цим проблема була вичерпана.

№ 92 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

23 жовтня 1909 р.

Київ, 23 октябрь року 1909

Любий Петре Януаровичу!

Про справу з «Кобзарем» будем радитись, якщо зійдемось. А се тепер страшенно важко зробити. Мені спало на думку дать на льготних умовах передплатникам «Ради» словаря Грінченка, але ніяк не можу докупи зібрати власників. Як зберуться, тоді й про «Кобзаря» рішимо. Але я знаю, що в провінції нігде не можна видать його, се можна зробить тільки в Петербурзі, а тому шукайте видавця заздалегоди, коли самі «допечатувать» не вважаєте можливим. Що рішать власники, якщо зберуться, то Вас повідомлю.

Давно хотів Вам сказать про свої «Трави»[1] та все забував — друкуйте так, як є, бо я не маю ні часу, ні охоти щось з ними робити. Якщо можна, то я щось добавив би на першій коректурі, при читанню її.

З «Радою» мене сумнів почав брати з того часу, як я довідався, що Влад[имир] Мик[олайович] не одповів не тільки мені й Грушевському, а й Вам. Я йому недавно написав «ділового» листа, в якому прохаю сповістить мене — чи буде яка субсидія від В[асиля] Ф[едоровича], чи ні. Тепер жду отповіді. Пелехові написав листа, хоч спершу рішив було зноситись через Вас.

Про Вашу запомогу знов скажу, що мені соромно її брать, бо ми, коли уділяєм щось, то ми ж всі забезпечені на старість, а у Вас же й пенсії нема, Вам треба робить запас, бо як станете «неработоспособним», то Україна Вам пенсії не дасть. А втім, не мені Вас вчить. Ви краще допомагайте своїм хистом, своїм впливом, своїм авторитетом. Самі пишіть невеличкі фельєтони, інших пригинайте, впливайте, щоб писали й передплачували. Газета, як бачите, останні часи зовсім спорожніла: у всіх впала енергія, дух понизився, бо за всякий пустяк штрафують, позивають до суду; передплата не росте; таланти не нарожуються, якась скудість, прибитість, безнадійність обхоплює; почувається банкротство, а ще як упаде прапорець — щоденна газета, то тоді хоч лягай та помирай!

А не хочеться, думається, що можна б пережити сей скрутний час; аби у нас було більше впертости. Нація прославлена «впертостью», а на ділі страшенно яка утла; прославлена «хахлацьким юмором», а в газеті від нудоти аж мухи гинуть, аж сум бере, коли порівнюєш нашу газету, скажем, хоч з «К[иевской] Мыслью».

Клопотався я страшенно, щоб оселить в Київі Олеся[2], думав, що він оживить газету, аж він на своїх бойнях так утомлюється, знервовується, що аж хворіє і ніякої з його роботи нема. А газета не може його забезпечити, не може він жить з літературної праці. Піснячевський замовк, мені соромно йому нагадувать, бо він авансу набрав більше сотні рублів, а нових газетярів талановитих нема. Просто хоч сядь та й плач!

В Шевченківськім комітеті поки що тихо, але зважаючи на те, що описано в № 236 «Ради»[3], треба число своїх членів побільшувати; добре буде, коли «Общ[ество] им[ени] Ш[евченко]» уповноважить Біляшевського. Питаєтесь за Пригару. Се хлопець не без хисту, але «псих», зовсім хвора людина; він у нас давно пише під всякими псевдонімами, а се почав юмористику і — не погано. Може, набіжить у Вас охота, то напишіть якусь дрібничку.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52927. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Йдеться про підготовку третього, доповненого видання «Розмови» «Сіяні трави, кукурудза та буряки», що вийшла 1910 р.

[2] *...щоб оселить в Київі Олеся*...О. Олесь в «Автобіографії» писав, що переїхав до Києва і влаштувався працювати на київські скотобійні у жовтні 1909 р.

[3] *...описано в № 236 «Ради»*... Про це — див. лист № 91, прим. 2.

№ 93 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

25 жовтня [1909 р.]

Дорогий Євгене Харламповичу!

Сьогодня я дуже зрадів, прочитавши попереду в «Київ[ських] Вестях», а потім в «Раді», що з д[обродія] Павловського знято обвинувачення за мій «Сполох». Чи це самі цензори прийшли до розуму, чи це редактор прочитав їм докази по моєму останньому листу до Вас? Дуже я радий, що не доведеться нікому за мене одповідати. А надалі, очевидно, треба вживати не стілько українську, скілько езопову мову...

Олесю Ваше прохання переказав. Він, здається, щось уже й послав звідси до «Ради». У нього, справді, єсть фельєтонний хист, і теми бере невинні. А я, правду сказати, не дуже люблю оте

глузування з земляків, їх безсилля, недбалости, нікчемности... Сам грішу таким глузуванням в розмовах межи своїми, — а на друкованих сторінках читати таке гірко. «Над кем смеетесь? Над собой смеетесь!» Такий сміх, мені здається, не дає бадьорости, а скоріше пригинає голову додолу. Тут треба пекти те нікчемство палючим словом ненависти або захоплювати трухляві серця власною огневою вірою в ідею! А хи-хи та ха-ха в таких випадках якось сум наганяє... Так у хаті, де лежить тяжко слаба мати, — нікому не прийде на думку голосно реготати...

Така справа до Вас. Розказував тут Вовк, що київське наукове товариство просило Антоновичку[1] подарувати товариству бібліотеку небіжчика, а вона згожувалась тілько під умовою, щоб Товариство прийняло в свою фірму ймення Антоновича. Посланці не схотіли і пішли, а удова тепер має заміри кудись ту бібліотеку оддати в інше місце!

Як Ви думаєте, — чи не слід би киянам, близьким до товариства, агітувати, щоб воно таки прийняло умову Антоновички? Адже, здається, ймення Волод[имира] Боніф[атійовича] не може нічим порушити чи принизити честь товариства, а може, навпаки, зв'яже його, як небіжчик в'язав своєю особою ріжнорідні елементи. А з другого боку — і бібліотека його — дорогоцінна річ — збережеться у Київі і буде в пригоді Товариству[2]. Коли Ви з цим згожуєтесь, — то може б, Ви з свого боку вжили відповідних заходів. Коли думаєте, що варто кому-небудь ще про це написати, — то скажіть.

Чув я тут, при одній нагоді, нібито в Київі єсть якийсь молодий лікар Головінський, дуже добре знайомий з якоюсь грошовитою панією, котра не знає, куди дівати гроші, — і через того лікаря висловляла охоту субсидіровати яке-небудь радикальне періодичне видання в Петербурзі. Тепер, здається, ще охотників на ту субсидію не знайшлось, — а може, й не забаряться знайтись. Отже, чи не слід би киянам розвідати про ту панію, — може, вона прихилила б своє серце до справ більш близьких до неї, принаймні територіально. Коли вона не українка, — то може, й прихилить?! Тоді й Вам з «Радою», може, полегшало б... Ось доручіть-но Вашим доглядачам розвідати, що воно таке за панія. Чув я це од певних людей, тілько не українців, — і ймення її вони не знають.

Ну, як я не одмагався од ласки петербурзьких земляків, а таки присилували мене взяти на себе обов'язки голови видавничого товариства. Нічого, окрім клопоту для мене і інерности для Товариства, я не сподіваюсь од цього вибору. Що міг, я все вже віддав Товариству, і давно маю право одійти набік. Дак ні, — лізь таки, друже, в ярмо та вези, бо більше нікому...

Бувайте здоровенькі — пишіть! Чого мовчите, наче сердитесь? Як там Ваш живіт? Як тепер з професором та «Л. Н. Вістником»?

Ваш П. Стебницький.

25 / X.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 714. Рік із знаком запитання — 1909? написаний олівцем рукою Є. Чикаленка, але за змістом, без сумніву, це 1909 р.

[1] Йдеться про дружину В. Антоновича, К. М. Мельник-Антонович.

[2] Бібліотека В. Б. Антоновича була викуплена лише в 1919 р. Всеукраїнською академією наук і передана першому історично-філологічному відділу як бібліотека імені Володимира Антоновича на підставі заяви доньки В. Антоновича — І. В. Антонович та інших спадкоємців. Спадкоємці погоджувалися, що гроші за неї будуть витрачені на надмогильний пам'ятник ученому. Бібліотеку Володимир Боніфатійович збирав усе життя, вона мала у своїй колекції рідкісні книги про магдебурзьке право, польські й німецькі літописи та хроніки. За каталогом, складеним В. Антоновичем, нараховувала 3965 назв і 5843 томи. Після передачі бібліотеки її очолив Д. І. Багалій, а бібліотекарем обрали К. Мельник-Антонович (Дет. див: Д. Багалій. До історично-філологічного відділу Української академії наук (додаток до протоколу № 4) // Записки історично-філологічного відділу. — К., 1923. — Кн. I–II. — С. 120–121).

№ 94 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

2 листопада 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Спасибі за звістку про «Трави».

Що ж «Рада»? Я таки написав Леонтовичу — подякував за допомогу і просив довідатись за 1910 рік, але виразно просив сповістити про се Вас безпосередно, — даючи цим розуміти, що мені тяжко вести однобічне листування по грошовим справам. І справді, більше я йому писати не хотів би. І на цього листа, само собою, одповіді не маю. А Вам — одповів?

Цікаво, що Вам одповів Пелех?

Тут ми радились про Гаврилка, — котрого «Одвертий лист» «Рада» переслала Пелеху. Між себе зібрали з 50 рублів, в тій надії, що Пелех, коли не одступить од слова, дасть теж 50. Крім того, тут упорядкуємо лотерею, що, може, дасть ще з 50. Але, розуміється, того надовго не вистачить. Як би його так зробити, щоб і в інших містах, де єсть громадяне, що можуть відчути силу Гаврилкового листа, збирались на нього гроші. І це треба організувати Київу. Подбати б про се, бо такого листа без широкої одповіді-запомоги

лишати не можна. Може, й справді з того чоловіка щось буде. Напишіть в Одесу, Полтаву, Чернігів. І це краще б централізувати, знов же таки в Київі. Листа Гаврилка я пришлю Вам.

А до речі, — чи хто з киян знає його як художника?

Посилаю Вам поки що тільки 300 рублів. Згодом пришлю ще 200, а там буде видно, як підуть у Вас справи з Пелехом тощо.

Спасибі, що цініте мою моральну допомогу вище за гроші, але який же з мене в чорта може бути «авторитет», коли я сам у собі не почуваю того «хисту» та «впливу»? Не «хист», а хіба «хиткість». Працювати «при» інших та «поза» іншими, — це ще сяк-так, — а вести перед та тягти інших за собою — це навіть мені не йде: така вже вдача зроду і в той самий бік вона розвивалась під впливом чиновницьких умов існування. Одно що могло б з мене бути, — хіба якась не зовсім погана писанина. Але для того знов мені потрібно, щоб голова і руки були вільні від чужого, обов'язкового діла. А при теперішніх умовах я почуваю, що мені все тяжче спромогтись в літературі на щось оригінальне. Та ще чи справді воно могло б бути взагалі?

Ну та це нудна й важка тема.

І знаєте, — може, це теж тільки суб'єктивне почуття, — але мені здається, що Ви занадто песимістично дивитесь на українців-інтелігентів. Кажете, нема «упертости»? А ви самі хіба не надзвичайний зразок тої «хохлацької впертости»? Хто інший, окрім українця, витримав би при таких умовах «Раду» чотири роки на своїх плечах? Кажете, нема юмору? І знов неправда, бо єсть досить юмористів, — навіть в «Раді» більше фельєтонистів, ніж передовистів. А що юмор деколи переходить в Galgen-Humor — юмор вішальника, то тому ніхто не винен, окрім обставин. Це все ще не характеризує погано народа, бо народ взагалі не показувавсь ще на історичний кін в останній період своєї історії — з XIX століття. Знайдіть до нього шлях, знайдіть зрозуміле йому слово, викличте його на арену боротьби за національну долю, — і коли він скаже Вам, що він Вас не знає і знати не хоче, — оттоді справді треба лягать та помирать. А поки що — я ще вірю, що він того не скаже. От — тільки треба знайти той зарослий шлях в «українську казку».

Ну, бувайте здорові.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 715. Перша сторінка листа написана на бланку: Правление Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг.

2 листопада 1909 г.

С.-Петербург, Никольская пл. 6, кв. 10.

Дата й адреса вписані на відбиток бланка.

№ 95 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

4 листопада 1909 р.

Київ, 4 ноябрь року 1909

Любий Петре Януаровичу!

Сегодня приїхав з Одеси і спішу одповісти на Ваш лист від 2/XI.

1) «Трави» присилайте 1-шу коректу і дозвольте в ній робить якісь малесенькі зміни, а може, я щось зміню й тепер, то пришлю Вам. Нема часу (і охоти) взятись за читання «Трав»: возив їх з собою в Перешори, Одесу, але й не розкривав досі.

2) З Леонтовичем вийшло так, як я і сподівався. В один з своїх приїздів він написав мені цидулку, що хоче мене бачити, але не може сам зайти і просить, щоб я зайшов. Коли я прийшов, він радісно вітав мене і просив вибачення, що через клопоти не одповів на мої листи.

Коли я просив його поговорить з В[асилем] Ф[едоровичем] про субсидію для «Ради» на той рік, то він і вона почали мене одговорять, доводячи, що се марна трата грошей і проч.; дивувались моїй «хахлацькій упертости» і проч. і нарешті В[олодимир] М[иколайович] обіцяв переговорить з В[асилем] Ф[едоровичем].

Сегодня я застав од його цидулку, в якій сказано, що В[асиль] Ф[едорович] згодився помагать «Раді» і на той рік, але не сказано в якій сумі. Ну, слава Богу! Решту якось настягаю.

Посилаю Вам листа Пелеха[1], щоб довго не розводитись, але прошу Вас не казать йому, наче зміст його листа до мене Ви знаєте з мого листа до його. Лист мені верніть для архіва. Я Пелехові одписав, що ніяких посередників, на мою думку, тут не треба, а можна просто гроші прислать мені або в редакцію, а я пришлю розписку, що коли не буде газети в 1910 році, то гроші верну. Що близьких людей мені у Петербурзі єсть двоє — Ви та Лотоцький, але вони дуже заняті і я не вважаю можливим їх турбувати.

Не дуже я сподівався на гроші Пелеха і тепер не сподіваюсь.

Ваших 300 руб. завтра получу в банку і дуже Вам дякую, хоч все-таки знов кажу, що Ваша моральна піддержка для мене дорожчі; само собою, і гроші не пошкодять, але мені якось соромно їх брать. По щирості кажу, що я в сто разів більше був би Вам вдячний, якби Ви сі гроші давали б літературним матеріалом на суму хоч і в 10 разів меншу (рахуючи по 2 к[опійки] за рядок, як ми платим). Але, на жаль, Вам легше дать 1000 руб., ніж 5 т[исяч] рядків. А може, на той рік Ви дасте сто руб. літературним матеріалом, т. е. 10 000 коп.: 2 к[оп].= 5 т[исяч] рядків? Я думаю, що «Оглядами життя і літератури», статтями,

фельєтонами Ви могли б легко виробить 100 руб. Здається, я не багато од Вас вимагаю, бо деякі з наших співробітників виробляють і до 100 руб. в місяць, правда, рідко, але — 50 руб. в місяць се звичайно.

Бачите, як я довго спинився на сьому пункті, бо дуже радий був би бачити підпис — Смуток — хоч раз в тиждень. Кажу се щиро і прошу Вас звернути увагу на сей пункт мого листа і не лишити його без уваги.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52928. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] *Посилаю Вам листа Пелеха...* Йдеться про лист П. П. Пелеха до Є. Чикаленка від 28 листопада 1909 р. (ІР НБУВ, ф. 44, № 620), у якому він звинувачував П. Стебницького в тому, що той зашкодив йому організувати видання медичної популярної літератури заходами Благодійного товариства, а також вчасно віддати обіцяну грошову допомогу «Раді» (1000 карб.). Автор просив адресата останню справу доручити вірному українцеві.

№ 96 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

4 листопада 1909 року

4 листопада 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Погано, що прості листи до Вас не доходять. Але в тому моєму листі не було нічого особливого: просто лаявся на себе, на Вас і на цензуру за той «Сполох»...

Нема чого Вам радіти за «Добродійне Товариство» — буде й воно нидіти та хиріти, як інші...

Мені не знайомі видання Лункевича, — треба буде здобути і розглянути. А як Ви думаєте — об'єктивно — чи переклади будуть іти поруч з оригіналом? Адже наші оригінальні автори не дають перекладати своїх річей на російську мову, — щоб не шкодити українській літературі. А тут становище для російських книжок ще вигідніше: вони оригінальні, та ще й давно в ходу. Проте я боюсь сказати щось рішуче, не глянувши на рукопись. Може б, Ви прислали мені одну книжечку — а я куплю тим часом оригінал, та й розгляну. А по ідеї така серія — це дуже потрібна річ.

А дозволу Лункевича чи Павленкових душеприкажчиків не доведеться питати?

Коли справа з бібліотекою Антоновича стоїть так добре, то й слава Богу, — нема чого й турбуватись. А по Вовковому освітленні виходило інакше.

Дуже радий за Вас, що вернули собі спокій і добрий настрій... хоч на один рік. А там видно буде, що далі робити. Он тепер на нас звідусіль находить чорносотенно-октябристська хмара. На грунті слав'янських інтересів, на матеріалі пражського з'їзду, в духовнім єднанні з польським колом, — «истинно-руські», і просто руські, і наші «тоже малоросси» — вишкіряють на нас зуби, нагрожуються кулаками, лають зрадниками і докоряють німецькими субсидіями. Це все вивіз Бобринський 2-й з своєї Галицької подорожі і тепер, кажуть, в Думі накидається на українців-попів, що підписали шкільний законопроект, і пече їм очі, а вони ні в сих ні в тих, бо в національних відносинах нічого не тямлять і агітація на цім грунті антиукраїнська, кажуть, іде широка. Розуміється, найближчі прислужники цеї течії — Вергуни і Філевичі, а поляки радіють та користаються моментом. А у нас катма людей і сил, ні одного чоловіка вільної професії, ні одного привичного до громадянських виступлень діяча, ні одного політика-журналіста... за виїмкою Макс[има] Ант[оновича] С[лавінського], — але ж такої одної виїмки на всі потреби не вистачить. Прямо треба виписувати до Петербурга варягів... А молоді сили залізли в партійний куток, наділи шори і задовольняються дешевою перемогою над «старими» на грунті всяких дрібних і паскудних суперечок особистого характеру...

Ну, а як же передплата на «Раду»? Чи росте? Чи стане вона хоч на одну власну ногу?

Охоти писати я не втратив, але ж охоти мені мало: треба настрій і час... Якби не це «Видавниче товариство», то може б, якось упорядкував свої справи і зміг би писати регулярно. А тепер — то збори по дрібним справам, то біганина, то коректури, а то піде складання одчота тощо. А до того — мені ж бракує живого матеріалу з українського життя, і брати на зуб петербурзьких українців — це ж гидота, бо я сам плоть від плоті їх; а писати про справжню Україну на підставі газетного матеріалу — не варто. От я і кружусь в сфері загальних настроїв, загальних вражень з петербурзького життя, з петербурзької політики... А тут і сидить проклятий Зась!

Ну бувайте здоровенькі, пишіть.

Ваш П. Стебницький.

4/XI.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 836.

№ 97 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

7 листопада 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ось маєте ще 300 рублів, але це вже не мої, а Пелехові. Будь ласка, не откладаючи, вишліть Пелеху офіціяльний квиток на цю суму.

Нехай йому абищо, — скільки він мені крови зіпсував. У четвер зустрічаю його на українському вечері. «Що ж, — каже, — ви не схотіли приїхати до мене в справі «Ради», — то я одписав Чикаленку, щоб він доручив це діло такому українцю, що більше до нього прихильний». — «Що? Як? Коли?» — Виявляється, що він був у мене після Вашого листа, не застав і звелів моїй прислузі переказати мені, щоб я до нього приїхав. А прислуга щось говорила про «старичка», — і я подумав, що то був Вовк в справі зборів по Євангелію.

В дальшій розмові почав Пелех щось крутити в справі висилки грошей, я дуже хвилювався, — і врешті він каже: «Ну то це ж ще можна поправити. Приходьте до мене, захватіть Чикаленкового листа, де він доручає Вам поговорити зо мною, і ваші розписки на гроші, що ви висилали «Раді». Тільки я не можу одразу вислати 1000 карб., бо я не кую грошей. Хіба частинами».

Оце вчора я у нього був. І сміявся, і злість брала. Перечитав Вашого листа він, переглянув квитки адміністрації «Ради», уважно перелічив, — чи справді виходить 2000, чи то, може, брехня, вигадана тільки на те, щоб його підбити на жертву... Перечитав мені Вашого листа до нього і чернову свою відповідь. Питав мене, чи поручусь я за Вас. Не знаю, на що здалось Вам говорити про те поручительство, — хіба для більшого приниження, — але, розуміється, сказав, що ручаюсь, що Ви вернете гроші, коли «Рада» не видаватиметься в 1910 році. Багато критикував українців і «Раду», висловив свій висновок, що «Раду» треба-таки закрити. Питав мене, щоб я сказав по щирости, чи буде «Рада» існувати. Я одповів, що не думаю, щоб вона протягла довго, бо не можна класти з одної кишені по 20 тисяч річно, але що ми живемо день за день, не знаємо, що буде завтра, і тому не можна сказати, що ніяких надій на кращі обставини немає.

Ну, врешті написав він оцю свою умову, — яку я Вам прикладаю*, — дав мені 300 рублів і взяв з мене за них розписку. Умову, звичайно, без коментаріїв зрозуміти трудно, через те я Вам поясню дещо. Пункт № 2, як я його зрозумів у розмові, має значити,

що адміністрація газети («віділ») повинна видавати «Раду» в 1910 р., інакше гроші треба повернути. Пункт № 3 визначає, що коли «Рада» стане на ноги («затвердиться») і даватиме дохід, то знов же гроші Пелеху треба повернути, та ще й з складними процентами.

От Вам і Пелехові умови. Бачите, який він оптиміст, — не кидає надії на дохід з «Ради»!

Висилайте ж йому квиток, а може, що й напишете, — бо ще буде думати, що я приховав його гроші.

Пишіть, що там у вас. Коли зберетесь до нас на північ? Приїздіть

Ваш П. Стебницький

P. S. Що ж Волод[имир] Мик[олайович] і що «Рада»? З оповісток контори про продовження передплати все ж не ясно, чи вона буде видаватись в 1910 р., чи тільки контора хоче вияснити, скільки передплатників зосталось би і на той рік.

*Пелех писав: «Можу підтримати нашу рідну єдину щоденну газету «Раду» одною тисячью карбованців, але на таких умовах:

1. Гроші передам Петру Януаровичу Стебницькому по змозі од 100 до 300 карб.

2. При умові, що віділ газети не має на меті її зупинити.

3. Як газета затвердиться, то я або мої наслідники мають получити капітал і 5% на всі гроші. % на %.

В Петербурзі в грудні 1909 р.

Павло Пелех».**

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 716. Перша сторінка листа написана на бланку: Правление Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг.

С.-Петербург. Никольская пл. 6, кв. 10. 7 листопада 1909 г. Адреса і дата написані від руки.

№ 98 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

8 листопада 1909 р.

У Київі, 8 ноябрь року 1909

Послав Вам заказною виправлені «Трави». Коли посилатимете мені коректуру, то присилайте заказним й оригінал, бо у мене нема чорновика. Коли можна, то добавте два кліше і обов'язково надрукуйте латинські назви трав, я упевнився, що се треба. Лист

** Умови П. Пелеха взяті з листа під № 715, ф. 44.

Пелеха верніть мені, але йому не показуйте. За «Кобзар» досі нема ніякого рішення.

Пишіть і мені, і до газети, як я просив в останньому листі.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — №52929. Листовна картка зі штампом газети «Рада». На лицьовому боці — реклама газети «Рада» з додатком «Історії України-Русі» М. Аркаса й адреса: С-Петербург, Никольская площ., д. №6, кв. 10, Петру Януаровичу Г-ну Стебницкому.

№ 99 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

10 листопада 1909 р.

Київ, 10 ноябрь року 1909

Любий Петре Януаровичу!

Листи наші розминулись: я послав Вам пелехинського листа до мене, а Ви прислали «умову» Пелехина і перевод на 300 руб. пелехинських грошей. Потім я послав Вам заказною бандеролью мої «Трави» і «сопроводітельную» открытку. Сповістіть, будь ласка, чи дістали і те й те.

Посилаю Вам квиток на пелехинських 300 р[ублів]. На Ваших 300 руб. квитка не посилаю, бо я ними заплатив свій борг, який зробив для «Ради» (досі вже більше 8 т[исяч] руб.). Якщо Вам бажано мати квиток од контори, то я його пришлю Вам, як буду зводити останні рахунки за сей рік з конторою.

Пелехина я сповіщу, що дістав од Вас 300 руб. і вислав Вам квиток; я нарочито сказав написать квиток од Пелехина через Вас, щоб йому ясніше було.

Боюсь, що ми зачепили собі нахабу; чого доброго, буду мати вічний клопіт з сією марудою, а я волію краще свої гроші дать (якби вони зараз були), аби не морочив ніхто голови та не вертів живота мені, а тут похоже на се.

Про справу з «Кобзарем» сподіваюсь Вам незабаром написати, бо 13-го маєм радитись про неї.

Перечитавши знов Вашого листа, я рішив квиток послать Пелехину, а не Вам, хоч Ви й видали йому од себе розписку, але в нашій розписці сказано, що гроші получені через Вас.

В попередньому листі я писав Вам, що од В[олодимира] Мик[олайовича] дістав цидулку, в якій він пише, [що] В[асиль] Ф[едорович] згодився підпомагать «Раді» і в 1910 році, але не видно, в якій сумі. Ну, та вже якось воно буде!

В Петербург навряд чи зберусь, хіба як, бува, сина посадять. Та й то сподіваюсь, що Ви йому улаштуєте харчі і все, що треба йому буде і що можна Вам. Він ніякою політикою не займається, але чомусь так трапляється, що його садовлять часто, але скоро визволяють, бо за ним не находять вини.

Ну, тим часом бувайте здоровенькі.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52930. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

№ 100 *М. Стебницький — Є. Чикаленкові*

19 листопада 1909 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Доводиться одповідати одразу аж на чотири Ваших листа. Що робити, — вибачте.

«Трави» получив, спасибі. Малюнки зробимо, коректуру пришлю.

Лист Пелеха вертаю Вам. Дуже цікавий і справді «історичний». З черновика він мені не все читав, — пропускав найбільш виразні місця з характеристикою моєї особи, але суть свого погляда на мене і на мої відносини до нього він раз у раз висловляв і мені і іншим землякам. Тілько в листі я несподівано виступив як один з трьох знаменитих ворогів Пелеха, в досить для мене приємній компанії. Честь в кождім разі незаслужена.

Що він Вам за свою тисячу буде морочити голову, то вже так. Але що ж робити, — терпіть ради «Ради». Тілько, будь ласка, по змозі, не примушуйте мене до частих зносин з Пелехом. Досить того, що буду брати од нього та пересилати Вам гроші, а вже квитки нехай «Рада» шле просто до нього.

Мені квитка од «Ради», розуміється, можна не висилати. Що мої гроші пішли не в касу редакції, а на погашення Вашого довгу, зробленого для «Ради» ж, — то це мені однаковісінько.

Дивно мені, що Ви соблазняєте мене построчним гонораром до писання в «Раду». Що ж той гонорар поможе, коли мої особисті обставини не сприяють такому писанню, яке було б потрібне «Раді» і якого я хотів би їй дати, якби міг? От те, що я даю «Селу», — то це можу, бо то чисто формальна переробка газетного матеріялу.

Вже навіть те, що пишу «Л. Н. Вістнику», — те мені дається тяжко, хоч там, власне, для професіонала й зовсім не було б роботи думці... Хотів був зректись цеї противної (бо мало в ній творчости) праці, — але професор так напосівся, що я мусів пообіцяти йому й на той рік. Ну як його при таких умовах спромогтись для «Ради»? Воно б і добре витягти трохи грошви з Вашої кишені, та ба...

При одній тільки умові я міг би Вам пообіцяти знов щось спробувати на користь «Раді»: не платіть мені гонорара, а знайдіть когось в голови видавничого товариства, щоб мені легко було на той рік зректися того ненависного головенства. Отоді б уже я так «воспрянув» духом, що, далебі, написав би Вам кілька... чого хочете: фельєтонів, передовиць, дописів, оповідань... тільки визвольте.

Але ж у Вас тепер діло стоїть непогано: Пригара — молодець, справжній юморист. Піснячевський знов почав чесати[1], та ще й в двох видах. Чув, що збирається писати в «Раду» Славинський. Чого ж ще — Вашій ненаситній душі? «Рада» живе і житиме і зможе закінчити «Історію одного селянина»[2]. От як скінчить, тоді буде кепсько! Справді — лягай та помирай. Але ж так задовго нема чого загадувати, ще встигнем зостарітись, а може, й умерти, поки те станеться.

А од Волод[имира] Мик[олайовича] так-таки ні слова. Думаю, що вже цей шлях для Ваших відносин до нього доведеться надалі покинути.

Ну добре, «Рада» буде видаватись. Вона потрібна, її непремінно слід би дотягти ще хоч до нових виборів у Думу, цебто ще хоч два роки. Може, там настане інший час, інший громадянський настрій. Це вже так. Але ж цього мало, — треба все ж щось робить, щоб зробити газету цікавою і поширити її розповсюження. Треба щось дати внутрішній організації. І цього не можна зробити руками петербуржців, катеринославців тощо. То все добре, — але корінь справи таки в Київі і ніде більше, — там повинні бути підходящі люде. Коли їх нема і не можна знайти, — то діло стане на мертвій точці. Премії не поможуть.

А чом би Вам не скористатись кращими з тих молодих сил, що ото складали «Українську Хату»? Там, здається, можна знайти щось свіже. Я без особого вдоволення, признаюсь, читав полеміку «Ради» з «Хатою»[3]. Мабуть, можна було Єфремову знайти цікавіші теми. Коли ж така вже українська вдача: нема чого робить — то давай захожуватись жінку бить...

Прохання до Вас: звеліть, будь ласка, відшукати, — якось влітку друкувалась в «Раді» (на третій сторінці) наша публікація про

конкурс на брошури хліборобського змісту[4]. Коли знайдуть, то чи не можна б ще разок надруковати її, щоб нагадати людям?

Бувайте здоровенькі, пишіть.

Ваш П. Стебницький

19 / XI 1909.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 717.

[1] В. Піснячевський у той час публікував статті у двох рубриках: «Думи і мрії» (№ 256, 12 листопада, с. 1–2; № 258, 14 листопада, с. 1; № 268, 27 листопада, с. 1–2; № 270, 29 листопада, с. 2; № 285, 17 листопада, с. 1–2) та «З невських берегів» (№ 259, 15 листопада, с. 2; № 260, 17 грудня, № 263, 20 листопада, с. 2; № 274, 4 грудня, с. 1; № 289, 22 грудня, с. 1–2; № 290, 23 грудня, с. 2; № 291, 24 грудня, с. 1; № 295, 31 грудня, с. 1–2).

[2] «Історію одного селянина»... Йдеться про переклад з французької мови твору Еркмана-Шатріана, який зробили М. і З. Левицькі. Він друкувався в «Раді» у 1908–1909 рр., а також вийшов окремим виданням у 2-х томах у 1910 р.

[3] ...читав полеміку «Ради» з «Хатою»... Між «Українською хатою» і «Радою», в особі С. Єфремова, у той час велася гостра полеміка. С. Єфремов опублікував на сторінках «Ради» ряд статей, спрямованих проти «Української хати» та її авторів: «„Жучки" д. М. Сріблянського (Відповідь сміливій людині)» («Рада», 1910, № 194, 27 серпня, с. 2–3). У ній автор спростовував аргументи полемічної статті, опублікованої в «Українській хаті» (1909, ч. 7–8, с. 489–499). Полемічні нариси проти названого видання були опубліковані й у рубриці С. Єфремова «З нашого життя» (1909, № 144, 29 червня, с. 1–3, № 167, 25 липня, с. 2–3; № 173, 1 серпня, с. 2–3; № 178, 8 серпня, с. 2–3). В усіх цих статтях автор критикував новий напрям у журналістиці й літературі. Публіцистику «Української Хати» називав «витвором рафінованого міщанства», критикував редакцію часопису за безпринципність і декадентство.

[4] Оголошення Благодійного товариства про конкурс на сільськогосподарську книжку було передруковано в «Раді»: 1909, № 291, 24 грудня, с. 2–3.

№ 101 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

20 листопада 1909 р.

Київ, 20 ноябрь року 1909

Любий Петре Януарієвичу!

Прочитав я Вашого листа власникам «Кобзаря» і вони, після серйозного обміркування і опитування, доручили мені одписати Вам, що з київських видавництв жодне не візьметься видавати «Кобзаря», а через те вони доручають вам найти в Петербурзі чи де інде видавця з умовою додержатись останнього вашого видання.

Щодо гонорару, то вони (т. е. власники) не сподіваються, що хтось дасть навіть і на пам'ятник що-небудь, а через те з сього боку не ставлять ніяких умов. Одна умова, щоб видавець пунктуально

додержався вашого видання, нічого не викидаючи. Якщо можна накинуть редакцію і останню коректуру Доманіцькому, то се добре було б, бо, може, він хоч що-небудь на ній заробив би. Бажана й коротенька біографія, як у вашому виданню.

Клопочіться, шукайте, бо сором буде, як під час закладин пам'ятника не буде дешевого «Кобзаря», а попит тоді певне буде на нього значно більший, а постановка пам'ятника певне значно спопуляризує Шевченка серед народних мас.

Чого Ви замовкли і не одповідаєте на мої останні листи? Чи дістали виправлені «Трави»? Я їх послав заказною бандеролью.

Я писав Вам, що квиток на 300 р[ублів] Пелехину послав офіціально.

Коли побачите його, то штурхайте — нехай дає решту, бо такий скрут за гроші, що страх! Я вже далі використую ввесь свій кредит в банку, а хотілося б кончити рік, не затрачаючи передплатних грошей з 1910 року.

Дивно мені, що Ви, така акуратна людина в переписці, не одповіли досі на два моїх заказних листа, крім того, я послав Вам «Трави» з сопроводітельною откриткою.

Як бачите, оповістку на 1910-й рік вже пустили, а як і чим будем жить — один Бог знає!, бо з субсидією Василя Федоровича не проживем, а я вже набрався боргу, як май груш. Тепер вже твердо скажу, що коли не одкриються якісь нові добрі джерела, то дотягнем до п'яти літ, справим юбілей і шабаш!

У мене не стає сил ні грошових, ні моральних: стільки муки, клопоту, гризні, що вже й інтерес до життя загубив; в справі не бачу поступу, очевидно, до щоденної газети не дожили ще, а ведучи чи тягнучи її, стільки намучишся, що вранці як встаєш, то думаєш — лучче б я й не прокидався.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52931. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

№ 102 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

6 грудня 1909 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Посилаю Вам перевод на 200 рублів, — тільки це не од Пелеха, а од мене.

Пелеха бачив цими днями, казав йому, що «Рада» жде од нього продовження субсидії. Він щось промимрив: «Дам, дам, тільки треба трохи почекати, от, може, після свят».

Казав, що одержав од Вас якийсь документ, — умову б то чи що.

Ну, а як же там з «Радою»? Не вияснились ще плани Вас[иля] Фед[оровича] на 1910 р.? Чи буде Вам спокій, чи так само не знатимете, як доживе газета до кінця року?

Давно щось не бачив Вашого Левка. Мабуть, скоро вже Ви самі його побачите на святах.

Що там ще доброго? Який настрій — Ваш і громадський? Вам те добре, що у Вас людей багато. Правда, Ви їх десь ховаєте чи вони самі час від часу зникають... Де, напр[иклад], дівся Єфремов? Але як-не-як, а вони єсть, і коли виникне нагальна потреба, то вони самі прийдуть. А у нас все ті самі — півдесятка, обертаються то в один бік то в другий; так, «водевіль с переодеванием»... І «швецы» і «жнецы», і «в дуду игрецы». А в результаті — і пошито кепсько, і не дожато, і в дуді какофонія... Оце знов нове підприємство — енциклопедія, — і знов ті самі люде... Коли вже, Господи, можна буде промовити: «нині одпущаєши»? Отже Ваш Пригара[1], мабуть, угадав, що Аллах так-таки і не відпустить...

А де дівся вже й Пригара? Щось давно од нього нічого нема в «Раді»?

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 718. Перша сторінка листа написана на бланку: Правление Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг.

6 грудня 1909 г.

С.-Петербург.

Дата написана від руки.

[1] Натяк на слова з фейлетону С. Пригари «Нині отпущаєши... (Гордіїв вузлик українського питання» («Рада», 1909, № 240, 24 жовтня, с. 3).

№ 103 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

12 грудня 1909 р.

Київ, 12 декабрь року 1909

Любий Петре Януаровичу!

Одповідаю разом на обидва Ваших листа. Ваших грошей не довелось вжить на покриття попереднього боргу, бо треба було

знов давать, щоб дотягнуть до кінця року, а через те я вніс разом 500 р[ублів] Ваших грошей і посилаю Вам на їх квиток.

Коли побачитесь з Пелехом, то нагадайте йому, а спеціально звертатись до його я не беру на себе сміливости просити Вас, бо знаю, що се гірше, ніж самому дать.

В двох листах я переконував Вас, що мені приємніше було б получить од Вас статей на сто руб[лів], ніж грішми — тисячу, але Ви, очевидно, волієте одкупитись од мене, бо шлете гроші та шлете. Ну, спасибі Вам, бо се все-таки краще, як нічого. Пишете, що на той рік грошей вже не дасте, значить буду сподіватись — праці. Кажете, що я ненаситний, бо в «Раді» і так єсть кому робити. Не дуже-то й є, Матушевський поступив на посаду в страхове Т[оварист]во, Дорошенко на службі в Катеринославі[1], Єфремов був забастував через те, що забракували його лайливу статтю (на своїх же) і не писав більше двох місяців: сидів над матеріалами для Кулюбакина[2], писав статтю в «Рус[ское] Богатство»[3] та реферат про Олеся[4], а тепер вже пересердився і пише вже щодня передові. Пригара — туберкульозний: як попойде кров горлом, то не може нічого робити з місяць; клопочусь, щоб улаштувати йому прожиток на зиму в Криму.

Не везе нам: Грінченко доживає останні дні, Доманіцький теж бореться з смертю... і все туберкульоз! «Рада» на 1910-й рік обезпечена так само, як і на сей, а тим часом люде зо всіх кутків просять-молять не покидать, доводять безліччю фактів, що вона робить велике діло. Я се й сам знаю, а через те й уперто так тримаюсь. Якби додержатись до тих часів, коли публіка вже не буде боятись виписувати укр[аїнські] газети. А тим часом хто знає — коли се буде. От, тутешні націоналісти, на чолі з Флоринським, склали докладну записку про те, що треба позакривать ук[раїнські] інституції і пресу, бо вони за скілька років роздвоять «единый рус[ский] народ». Не довідались ми, кому адресована записка, бо (в копії) звертаються — «Ваше Высокопревосходительство». Се може буть і ген[ерал]-губ[ернатор], і Столипін, не відомо, кому вона адресована, і се ще тайна. Словом, повтореніє записки Юзефовича[5]. Ми вже всі — як віл під обухом; не знаєм, що й почать. Оттак ішов ввесь наш рух: заборона 60 років, потім [18]76, тепер знов — тільки трохи почали вбиватись в колодочки і — на тобі!

При таких умовах тяжко працювати, нема енергії, упевненості і проч.

З Влад[имиром] Мик[олайовичем] іноді бачусь, він все якийсь байдужий, чужий; збирається в С.-П[етербур]г робить операцію Ю[лії] Володимировні, може, Ви там вдихнете йому живого духу.

Мій Левко приїхав, каже, що не заходив до Вас, бо боїться завадить Вам; з Вовком бачиться часто.

Ну, бувайте здорові.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52932. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] *...Дорошенко на службі в Катеринославі...* За рекомендацією Є. Чикаленка. Д. Дорошенко був запрошений А. Синявським до Катеринослава на посаду викладача історії в комерційне училище. Працював там до 1913 р.

[2] *...над матеріалами для Кулюбакина...* У той час великого розголосу набула справа О. М. Колюбакіна, депутата Державної думи, якого саратовська судова палата засудила за статтею 129 на 6 місяців ув'язнення за промову в жовтні 1905 р. Депутат був більшістю голосів (шість проти трьох) виключений зі складу Державної думи й 17 липня 1908 р. ув'язнений. Звільнений 12 січня 1909 р.

[3] *... статтю в «Рус[ское] Богатство»...* Можливо, йдеться про статтю С. Єфремова «Бюрократическая утопия. Из ликвидационной практики на Украине» («Русское богатство», 1910, № 3, с. 72–110). У ній ішлося про ставлення російського уряду до українського національного руху, адміністративні переслідування української преси, книги та українських товариств.

[4] *...реферат про Олеся...* С. Єфремов писав реферат про О. Олеся, який він прочитав на літературно-вокально-музичному вечорі, організованому київською «Просвітою» 30 листопада 1909 р. Там виконувалися також вокальні композиції М. Лисенка на поезії О. Олеся та хорова композиція й музика на вірш поета «Сосна», написані композитором К. Стеценком.

[5] *...записки Юзефовича...* Назва записки походила від прізвища М. Юзефовича. За його доносом на український рух була створена в Петербурзі надзвичайна комісія для розгляду україномільської діяльності та вироблення їй протидії. Базуючись на поданні Юзефовича, комісія виробила постанову, яка стала основою Емського указу 1876 р.

№ 104 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

8 січня 1910 р.

8.I.1910

Пишу Вам нашвидку, любий Петре Януаровичу, бо не маю часу. Павло Іванович Вам розкаже про всі наші новини і турботи і проч. Вчора я Вам послав рукопис агронома Ф. Заїкина на конкурс добродійного Т[оварист]ва. Він сидить з мая в тюрмі і кінчив рукопис ще в декабрі, але тюремна адміністрація задержала і він не поспів на 1-е января. Треба конкурс одкласти хоч на місяць, бо і агроном

Маціевич, сидючи в тюрмі, теж написав брошуру, але адміністрація задержала. Рукопись Заїкина гарна, але дуже конспективна. Обидва ці агрономи не тільки теоретики, але й практики, особливо Заїкин, він був земським агрономом в Херсонщині, Київщині і знає сільське хазяйство добре.

Сегодня получив од Вас корректуру. Завтра верну Вам з деякими добавками, коли не пізно, то повставляйте. Шкода, що не прислали мені оригіналу, бо я не маю чорновика тих додатків, що я зробив і послав Вам. У всякому разі, коли можна, то друкуйте по цьому екземпляру, а не по попередньому.

Передплата йде веселіше на «Раду», як торік. Було зібрання «Т[оварист]ва підмоги укр[аїнській] науці, літературі і штуці». Вас вибрали в члени. Єсть надія, що, може, се Т[оварист]во колись гратиме не останню роль в укр[аїнському] житті. Влад[имира] Миколайовича ми вибрали за предсідателя, а Вас[иля] Федоровича за ревізора!

Чи не чуть там про Пелехина? Щось мовчить. Чому Ви не пишете* нічого на мої листи, певне, я про щось там запитував Вас або сповіщав, тепер вже забув. Ну, та Павло Іванович Вам розкаже про все, чим цікавитесь.

Чи можна доручить збір оповісток в Петербурзі А. Новикову (С.-П[етербур]г, Петрозаводская, 22, кв. 69), а також В. Н. Неєлову, вони пропонують свої услуги.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52933. У тексті листа є помітки червоним олівцем.

№ 105 *Л. Стебницький — Є. Чикаленкові*

9 січня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Дістав сьогодня од Вас (мабуть же, бо адреса написана Вашою рукою) — рукопись Заїкина «Як збільшити урожаї». Певне, вона була у Вас на розгляді. Як же Ви порадили б на неї дивитись? Хіба вона дає щось нове проти Ваших брошур? Ми, знаєте, не дуже охоче друкуємо брошури на такі теми, що взагалі єсть в літературі, а коли ще й наші видання єсть на таку ж тему, то вже й поготів. Так і Ганькову рукопис[1] ми не видрукували б, якби не Ваша порада. Знов же, — може, це ще й на конкурс? До цього ми маємо

* Над цим словом написано: (реагіруєте).

формальну одговорку — прийшла після 1-го січня. А якби прийняли, то все одно довелось би послати на оцінку не кому як Вам.

Що ж у Вас доброго? Що з «Радою»? Як показала себе передплата? Що там за збори з новим Товариством, — проти чого це? Цікаво буде розпитатись, — коли Влад[имир] Мик[олайович] до мене здумає заглянути.

А самі до нас не думаєте? Приїхали б, і самі б провітрились, і нам би свіжого повітря привезли, щоб ми не ниділи...

А що Ваші страхи — чи вияснились? Невже це буде по Пригариному: «Нині одпущаєши»?

Ну бувайте здоровенькі, всього найкращого.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 719. Перша сторінка листа написана на бланку: Правление Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг. 9 січня 1910 г. Дату написано від руки.

[1] *Так і Ганькову руколис...* Очевидно, йдеться про працю М. Ганька «Як дбаєш, так і маєш (про господарство)» (СПб., 1909).

№ 106 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

15 січня 1910 р.

Київ, 15 январь року 1910

Любий Петре Януаровичу!

Я вже Вам писав, що рукопис Заїкина переслано мені з тюрми для посилки на конкурс, але опізнився через тюремну адміністрацію.

Книжечка написана гарно, але нового в порівнянню з моїми не дає майже нічого, як самі побачите, прочитавши її.

На рецензію мені її не присилайте, бо я якось не вмію оцінювать брошур по с[ільському] хоз[яйству], мені всі вони здаються написаними безмірно краще за мої.

Тепер в Петербурзі живе бувший полтавський губ[ернський] агроном Павло Михайлович Дубровський, він редактірує журнал «Сельское хозяйство и с[ельско]хоз[яйственная] промышленность», що видає Міністерство хліборобства.

Зверніться до його з проханнєм буть вашим рецензентом. Дубровський надзвичайно учений чоловік і знає добре укр[аїнську] мову, хоч і не говорить нею, але не через те, що не вміє, а з політичних причин, бо занадто вже обережний. Я так вірю в його знання,

що ні одної своєї книжечки не випустив в світ без його санкції. Познайомтесь з ним, він з успіхом замінить покійного Філіп'єва.

Бувши директором Уманської школи, він придбав у адміністрації славу крамольної людини, а через те його забрали в Петербург; думаю, що він там зробить кар'єру, бо людина не щоденна. На всякий случай прикладаю свою карточку, а Ви, коли найдете потрібним, напишіть йому листа і попросіть назначить день і час, коли він може Вас принять; пропишіть свій служебний стан, щоб він не подумав, що Ви якийсь хлопчина, бо злякається. Знов кажу, він міг би бути корисним благодійному Т[оварист]ву, якщо не побоїться за свою кар'єру, і я «настоятельно» радю Вам з ним познайомитись.

Я знайомий з ним ще з студентських часів[1], він тоді знайомив мене з творами Драгоманова і з того часу не змінився, але захований в шкаралющу, бо од природи не сміливий; жінка у його теж симпатична людина.

Тепер про мої «Трави». Я писав Вам і знов прошу випустить книжечку по моїй останній редакції, хоч се й потребує деяких видатків на переверстку; але ви не поскупіться для мене. Пришліть ще останню коректуру.

Про життя наше довідаєтесь од Павла Івановича, а про нове Т[оварист]во од Влад[имира] Миколайовича, певне, він у Вас побуває.

Передплата на «Раду» поки що йде весело, принаймні досі ми йдемо удвоє більше, як «Село»: у їх 750, а у нас 1500. Я предрікав, що у «Села» на сей рік буде удвоє менше і вгадав.

Ваш Є. Чикаленко.

[На полях першої і другої сторінок дописано:]

Приїхать в Петербург не збираюсь, бо нема чого і нема часу; мені тільки з Вами хотілося б побачитись, але потерплю, поки Ви не приїдете.

Може, набіжить темка, то напишіть якийсь фельєтон, дуже утішите мене.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52934. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

У тексті є підкреслення червоним олівцем.

[1] Є. Чикаленко познайомився з П. Дубровським під час навчання в Московській Петровсько-Розумовській землеробсько-лісовій академії, де останній очолював студентський гурток і був бібліотекарем.

№ 107 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

9 березня 1910 р.

Київ, 9 марта року 1910

Чим з'ясувать Вашу мовчанку, любий Петре Януаровичу?

Давно вже не перекидались ми листами, я вже скучив. Сам збірався давно написать Вам та за тими клопотами, особистими та громадськими, ніколи й вгору глянути.

Отсе сегодня побачив нове видання «Трав» та рішив одкласти все та написати до Вас.

Та не знаю, з чого й почать листа, так багато хотілося б розказать, що, може, й нічого не розкажу. Про зверхнє громадське життя, певне, порозказував Вам Павло Іванович, бо він, як громадська людина, дошпортувався до всього, а про внутрішнє — нема чого веселого розказать. «Просвіту» нашу, певне, закриють, бо треба ж якось реагувати на циркуляр, а клуб, кажуть, не зачеплють. Спасибі й за це. Та таки клуб корисніший нам, бо з народних читань в городі мало толку, а видавництво вестиметься і без «Просвіти», приватними видавництвами та вашим. А клуб єднає багато народу, все-таки є своя хата і т. і. Тепер в цензур[ному] комітеті робиться статистика кар на укр[аїнську] пресу і на основі їх, кажуть, Флоринський складає «записку» про укр[аїнську] пресу, після якої, певне, знов з'явиться циркуляр вже про пресу. Що ж? Поживем — побачим! Краще, коли нас позакривають, ніж ми самі позакриваємся. А до того воно, очевидно, йдеться. Передплата на «Раду» все йде більше на 150 душ, ніж торік, але як таким темпом будемо йти, то хіба років через 20 газета стане на власні ноги. Але чи хватить же снаги?

Одним словом, я знов починаю своєї, знов жалібної, а пора б, здається, звикнути! У інших наших періодичних видань передплата значно зменшилась, окрім «Укр[аїнської] Хати», яка на сей рік має трохи більше передплатників. Одним словом, всі йдемо з дефіцитами, яким кінця-краю не видно, а руки дающих вже починають оскудєвать. Вл[адимир] Мик[олайович] явно ухиляється навіть од особистих зносин. Я певний був, що він досі сидить в Петербурзі з хворою Ю[лією] В[олодимирівною], аж недавно, ненароком довідався, що він тут. І то довідався через люде[й], які переказали мені, що В. М. Шемет обурений на «Раду» за її якоби підлабузнювання до жидів та [е]сдеків, бігав до Влад[имира] Мик[олайовича] агітувати проти «Ради». Я зараз же поїхав до його, щоб зробити контрход. Стрів він мене, як і завжди, з цілуванням, але помітна якась холодність, байдужість, може, через те, що у його діти хворі. Біда з сими

дітьми! Се тільки гальма для громадського діяча. Все одно наші діти, я певен в сьому, не будуть нашими духовними наслідниками, а тільки матеріальними. Я отсе веду переговори з поводу видання перших томів К[арпенка]-Карого з його дітьми і прийшов до того виводу, що ідейному чоловікові не треба женитись і, боронь Боже, мати дітей. Дітопложення треба возложить на «чернь», з якої повиходили всі укр[аїнські] діячі, а з дітей наших діячів нічого корисного для українства не повиходило. Я знаю дітей Антоновича, Житецького, Науменка, Комаря, Смоленського, Лисенка, К[арпенка]-Карого і проч. і проч. Або цілком байдужі до того, чим жили їх батьки, або й ворожі навіть. А тим часом продовжують діло сих людей людські діти, а не їхні; от через що я й прихожу до вивода, що діти у ідейних людей — се гальма, се «смок», який з їх витягає сили моральні і матеріальні, що могли б піти на громадські справи.

Хіба мали б ми хоч шага від В[асиля] Ф[едоровича], якби він мав діти, напевне — ні; але доля наша змилувалась над нами і не послала йому отих «смоків» і, може, Бог дасть, що «Рада» і надалі матиме змогу смоктать його.

Тепер я популяризую ідею, що укр[аїнським] діячам не треба женитись, а завести собі козу, як той турок у Фореля. Форель цілком розумно доводить, що коза далеко гігієнічніша за проститутку, і дивно, чому наші законодавці так вороже до неї ставляться. А я вважаю, що коза могла б зіграти велику ролю в ділі відродження недержавних народів, особливо українців.

Але на сторінках «Ради» ще не рішаюсь виступать з своєю теорією, бо не можу зупинитись на породі кіз. Корольов на сторінках «Села» рекомендує якусь заанентальську породу[1], а я вважаю, що проста жидівська коза краща, бо з давних-давен розводиться у нас по містечках і вже акліматизувалась на Україні. Ну, годі вже юмористики! В газетах у нас її мало, а по приватних листах та в розмовах українці, справді, виявляють хахлацький юмор, хоч і дешевенький. Наприклад, листи Лотоцького раз у раз пересипані гарним юмором, а от до «Ради» і не збереться на фельєтончик, хоч я його неоднократне просив.

Чого Ви замовкли? Не обізветесь ні фельєтоном до «Ради», ні листом до мене. В останнім листі своїм, пам'ятаю, я радив Вам познайомитись з П. М. Дубровським і з того часу од Вас не маю ані рядочка, наче одрізали. Так я й не знаю — чи робили Ви які заходи для сього, чи, може, не вважаєте потрібним.

Знов кажу, що він міг би бути корисним Вам, як знавець с[ільського] хаз[яйства] і як рука в міністерстві хліборобства, бо певне він колись там стане не останньою шпицею в колесі.

До Пелехина якось писав, нагадував йому за обіцянку, а він одповів, що тепер нема грошей, а хіба аж в маю місяці пришле сотні дві-три.

Як гадаєте проводити літо, куди збираєтесь поїхать; я, може, після Петра на якийсь тиждень думаю поїхати в Карпати, а потім на молотьбу в Перешори; до Петра ж, певне, буду сидіти в Київі, хоч частенько виїзжатиму в село, але на короткий час.

Ну, бувайте здорові. Наговорив Вам сім мішків гречаної вовни. Такий настрій випав. Жду од Вас листа, а до «Ради» фельєтона, бо Пригара зовсім заслаб, а більше нікого нема.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52935. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] ...заанентальську породу... Мова йде про зааненську, заанентальську породу кіз, про яку писав у «Селі» К. О. Роль (В. Корольов) у статті «Породи кіз» (1910, № 9, 25 лютого, с. 15). Він же опублікував у «Селі» й статтю «Чи варт заводити кіз у хазяйстві?» (1910, № 6, 4 лютого, с. 8), а потім книжечку — «Кози. Як їх розводити і доглядати і яка з них користь в невеликім сельськім господарстві» (К., 1911). Також у 1911 р. В. Корольов відкрив у Києві на вул. Дорогожицькій, № 57 першу в Україні ферму «Заанеталь» з утриманням кіз названої породи, яких завезли зі Швейцарії.

№ 108 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

13 березня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ніякої особливої причини на мою мовчанку нема. Просто, — коли раз затяглась відповідь на листа, то вже листування збивається з порядку і на чергу виступають інші справи та питання, яких завжди в запасі досить. А на цей раз ще був період всяких зборів, нарад, складання отчотів тощо. Та й настрій якийсь тепер, — чи у всіх, чи, може, тільки у таких, як я, — якось все одно, все байдуже, день минув — буде другий, і всі однакі. Розженуть, — позакривають, — готові й на се, пожалуйте... Словом, так якісь живі мерці, — чи нехай це все про мене — живий мрець.

Ну, то ждете значить нового закону 1876 року? Підождемо. А що думаєте робити з академічною запискою[1]? Чи не розішлете при «Раді»? Хай люде читають, бо другої такої вже не діждемо, хоч би й нова заборона впала нам на голови...

Дак кажете, — нехай краще закривають пресу, ніж самим закриватись?.. Але що ж далі, — де ж вихід? І хіба не все одно врешті, раз не зможемо ні стати на ноги, ні опертись насильству? Все одно, значить, по цей бік Збруча буде точка, і без «продолженія».

А хіба «Село» — теж іде з дефіцитом? Виходить, що за критичну цифру 2000 передплатників наша преса не може перескочити. Я, врешті, прихожу до думки, що наша біда в нашій демократичности. Єсть в Книзі судеб якась певна міра для демосу, через яку він сам собою не перескочить; обмежено йому розум, прикручено йому душу і тільки в один бік йому одчинені двері: роби та їж. А виробляти своє нове панство, свою нову інтелігенцію — годі, пізно. Все що виробляється замолоду, — потім розпливається по вітру. Так — якийсь фазис загального розвитку — українська свідомість; настане, як одміна в місяці, та й перейде поволі в інші. При теперішніх умовах, очевидно, інакше не може й бути. Не поможуть навіть нові утиски, нові закони 1876 року. Помогло б хіба місцеве самоурядованія, — але такого, як треба, ще дуже довго ждати...

От через що я думаю, що й Ваша оригінальна теорія українського відродженія через жидівських кіз — великого успіху не матиме. В кращім випадку виробиться нова «партія», нова «програма» і нова назва: «українські козо... лупи» чи що... А народом так-таки не зробимось, бо народ буде женитись, плодитись і вмірати по своєму, старовинному способу.

Та ще й от що. Коли таки надумаєтесь вести пропаганду козячої теорії українства, то не виступайте самі з порадою зректись жіноцтва: Вам не повірять...

Ну, годі. Наш юмор, справді, якийсь вішальний юмор... Які можуть при такому настрої виходити фельєтони? Тільки на радість та втіху Флоринському і К°.

З Дубровським, спасибі, я познайомився. Він дуже симпатичний, зустрів мене привітно, охоче взявся організувати розгляд конкурсових рукописів. Може, й далі буде помагати, коли його не налякає наше торішне справоздання з моїм оглядом життя Видавничого товариства за 10 літ[2]. Після циркуляра ми думаємо, що цей огляд може подати і на нас матеріал для всяких обвинувачень за «усугубление національной розни».

Пелеха бачив здалека на українськім вечері. Він явно уникає зустрічі, мабуть, дивлячись тепер на мене вже як на ходатая по справам «Ради».

Не знаю, як дивиться на мене Вл[адимир] Мик[олайович] Леонтович, але він уникає зустрічі ще виразніше. В цей приїзд до Петербургу він не тільки не заглянув до мене, але навіть і не

обізвався, що він тут. Правда, кажуть, він поспішався виїздить, бо дістав звістку, що діти хворі. Тільки ж, я думаю, що мені вже зовсім буде незручно звертатись до нього в грошових справах... Мусите обійтись безпосередними зносинами.

Про літо ще нічого певного не знаю. Трудно буде цей рік, бо складніші службові умови. Раніш серпня, мабуть, не доведеться вибратись. В Київ думаю заглянути кожним разом.

Все жду, коли-то настане мені змога покинути той чужий клопіт та сісти десь на пасіці або на баштані, та й не знаю, певне, з тою мрією і одубію.

Ну, а як Ви самі? Як тепер почуваєте себе на здоров'ї? Чи вже замовк «живіт», чи ще нагадує про себе, залежно од обставин?

Бачив якось Вашого Левка, — він тепер виглядає краще, ніж восени. Здається, почав цікавитись філологією...

Ну, бувайте здоровенькі й Богу милі. Цілую Вас і бажаю всього найкращого. Пишіть, не звертайте уваги, що я мовчу...

Ваш П. Стебницький

13 / III 1910.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 720. Вгорі на першій сторінці рукою Є. Чикаленка олівцем написана дата — 12/III 1910.

[1] ...з академічною запискою... Йдеться про записку Петербурзької академії наук «Об отмене стеснений малорусского печатного слова», перевидану того року окремою брошурою під грифом Імператорської академії наук, та про її розсилку при «Раді».

[2] ...з моїм оглядом життя Видавничого товариства за 10 літ... Справоздання Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг лягло в основу нарису П. Стебницького «Десять літ» («Рада», 1909, № 154, 9 липня, с. 2–3) із зазначенням інтересу до нього громадян. У статті подавалася інформація про кількість виданих книг, суму витрачених коштів, отриманих членських внесків, кількість брошур, проданих і розісланих у різні установи. Стає відомо, що за 10 років товариство видало 56 назв популярних брошур, 639 233 примірники на суму 41 205 руб.

№ 109 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

23 березня 1910 р.

23/III.1910

Зараз не маю ні часу, ні змоги писати багато, а через те й листочка маленького взяв. Одповім тільки на Ваші запитання.

1) Дві тисячі «Записки» розіслали при «Раді», а одна тисяча здана в книгарню.

2) До майбутнього закону [18]76 р. стою на позиції: «не вважай на врожай — сій жито, то хліб буде».

3) Закриватись самим нема ні охоти, ні думки: передплати маємо аж 2005, ще після «Гром[адської] Думки» стільки не мали.

4) Вл[адимир] Мик[олайович] якось завітав до мене в минулий понеділок на журфікс і наче був задоволений, обіцав бувать, але вчора не був. Ну, й се добре.

5) «Село» йде значно гірше, ніж торік. Очевидно, довше 3-х місяців не слід видавати укр[аїнського] часопису під одним назвищем, треба раз у раз мінять, то люде будуть пробувать. А пробуючих у нас далеко більше, ніж сталих. Я з'ясовую собі се тим, що не задовольняються люде нашою пресою, особливо через мову.

6) Про пасіку Вам ще рано думать, ще треба стать в «Раді» присяжним фельєтоністом, попрацювати, поки наростуть молоді, а тоді вже й на пасіку. Я теж частенько пориваюсь вернутись в первобытне состояние, т. е. стать чабаном, вже й вівці завів, але ще потягну трохи «Раду». Упертий хахол!

7) На здоровлі почуваю себе добре, про живіт вже й забув, все їм, навіть раз в тиждень на журфіксі і горілку п'ю. Вже навіть надто здоровий, бо став гладкий, як справжній буржуй. Духом теж здоровий, хоч клопоту маю всяческого — і особистого, і громадського, що стало б на скілька душ. Пишіть до «Ради» і підбивайте Лотоцького — підтримуйте мій дух, бо діло ж не моє особисте, а гуртове.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52936.

№ 110 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

26 березня 1910 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Був тут кілька днів — чех Масарик. Між іншим, виявив бажання поговорити з українцями, — і от, ми мали з ним бесіду. Він висліжує течії націоналізма та слав'янофільський рух, і от, між іншим, не може собі уяснити української справи. До нас одразу звернувся з основними запитаннями, яких він власними силами, як каже, не може розв'язати: «Чи слід розвивати українську окремишність од великорусів і чи можна її розвивати при даних умовах». Він виходив з аналогів західноєвропейських: єсть, мовляв, і в Германії, і в Франції всякі місцеві мови і підмови, але ніхто там не думає про

їх розвиття в особу літературу, про заведення їх в школу, скрізь панує одна центральна, культурна, державна мова і література. От він і не розуміє, чому в Росії повинно бути інакше.

Він сам симпатичний, тихенький, замислений, серйозний. Пильно вдумувався в те, що чув од нас в відповідь на свої сумніви. Дещо було йому нове і зацікавило його. Не знаю, з якими думками він вийшов, але бесіда була досить цікава. Говорили по-російськи.

Далі він їде через Москву в Київ, а потім в Холмщину, — хоче на місці вирозуміти Холмську справу[1], бо, каже, не може зрозуміти по розмовам: поляки кажуть так, а руські — зовсім інакше; от він і хоче побувати в холмських селах, щоб послухати власними ушима, — як говорять холмщаки — і що вони за люде.

Треба, щоб він виніс добрі враження з Київа. Він там має попереду усього звернутись до свого земляка — чеха, — забув як його звуть, — а той вже його направить скрізь. Але і від нас узяв адресу «Ради», куди, певне, заверне на перших же часах. Отже, повідомте редакцію, щоб там його зустріли відповідно, та, може, щось приміркуєте для того, щоб дати йому потрібне освітлення в наших інтересах. Добре, що тепер в Київі Матушевський.

Після тої розмови з Масариком я дізнався, що у нього, мабуть, при цих дослідах має силу і особиста причина: він, як кажуть, сам з словаків, а виріс в чеській культурі, — і тепер, коли словаки провадять свою національну окремішність, плекають свою літературу тощо, — то його це, мабуть, муляє...

Ну, словом, там Ви самі вже знатимете, що треба робити, а я Вам сповіщаю.

Що ж у Вас нового? Чи скоро буде нова записка і новий циркуляр?

А якого шелесту наробила академічна записка[2]! Чорна сотня та москвофіли прямо лютують! Добре попали в час і в точку...

А чи Ви не розсердились часом на мене за жарти? Глядіть, будь ласка, не гнівайтесь, а то буде досадно... Щоб Ви не сердились, я ладен навіть перейти в вашу козячу віру...

Ну, бувайте здоровенькі. Пишіть.

Ваш П. Стебницький.

26 марта 1910.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 721.

[1] *...Холмську справу...* Йдеться про суперечку між польськими і російськими політиками в питанні про долю Холмщини. Перші доводили, що вона є польським краєм, і її відокремлення називали четвертим поділом Польщі. Друга ж сторона переконувала, що Холмщина — край російський і потребує негайного приєднання до Росії, щоб

бути врятованим від окатоличення. 19 травня 1909 р. міністерство внутрішніх справ винесло на обговорення Державної думи законопроект про створення Холмської губернії. 7 травня 1911 р. думська комісія подала доповідь. 26 квітня 1912 р. правооктябристською більшістю Думи був прийнятий законопроект «Про виділення зі складу Царства Польського східних частин Люблінської та Седлецької губерній та створення з них Холмської губернії» і переданий до Державної ради. Холмському питанню присвячені праці Грушевського М. — «За український маслак (в справі Холмщини)» (К., 1907); Білоусенка О. «Холмська справа» (К., 1909).

[2] «Рада» в рубриці «З газет та журналів» (1910, № 58, 12 березня, с. 1–2) подавала відгуки на записку Петербурзької академії наук — «Об отмене стеснений малорусского печатного слова» — галицьких газет, зокрема «Діла» та газети «Прикарпатская Русь» (органу галицьких москвофілів). Перша назвала її «смертельним ударом» для галицьких москвофілів та обрусительної політики як у Росії, так і в Галичині.

№ 111 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

16 квітня 1910 р.

У Київі, 16/IV року 1910

Поспішіть вислать мені «Виноград»[1], щоб я успів вернуть Вам, бо 1 мая я виїду в Алупку неділі на дві.

Дубровський хворий, а жінка його вислала мені деякі матеріали, то я вже можу тепер зробить деякі додатки. Я ввесь час в роз'їздах, а через те й не зберусь написать Вам довшого листа. Може, тепер оговтаюсь, то напишу. У нас поки що все благополучно.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52937. Листовна картка зі штампом: «Рада». Редакція та контора у Київі, Велика Підвальна, 6. Телефон 1458.

На лицьовому боці адреса: «С.-Петербург, Вас[ильевский] Остров, Кадетская линия, д. 9, П. Я. Стебницкому» та реклама «Ради».

[1] Йдеться про третє, виправлене і доповнене видання цієї «Розмови», що вийшла 1911 р.

№ 112 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

17 квітня 1910 р.

Київ, 17/IV року 1910

Сегодня Великодна субота, сижу дома сам, бо всі порозходились, то захотілось перекинутись з Вами словом.

Спочатку одповім на Ваш останній лист. Масарика не було й досі, а може, він і був, та не зайшов до нас, а ми було приготувались ознайомити його з нашим життям. А тим часом яке то життя, коли «Просвіту» вже закрили[1], а Авелятко-Савенко (див. фельєтон Пригари[2], «Рада» № 81) жарить в батьківський барабан, що «Просвіти» — пусте, а головне лихо — Наукове Т[оварист]во і т. д. І, певне, докалатається, що й всі наші інституції позакривають — ніхто, як свої! А тим часом треба жити, треба щось робити. Остається преса — хоч поганенький, а все-таки прапорець, що свідчить про наше існування. Треба всі сили вжити, щоб поставити її добре, щоб зацікавити нею більше люду. Але як се зробити, коли нема відповідних умовин? Нема талантів, які приваблювали б, поборювали б страх перед начальством, яке не милує за те, що обиватель читає укр[аїнський] часопис.

Я доручив Єфремову, що їде до Петербургу, напастись мокрим рядном на Вас та на Лотоцького, що не підтримуєте нас, не пишете до «Ради», а Вас обох Бог не обідив — можете писати цікаво, привабливо, як схочете. Ну, годі про се! Єсть чутка, що Ситін одмовляється видавать цілком[3]. Очевидно, треба дещо викинути, а все-таки нехай видасть, або ви самі видавайте, дещо повикидавши, а без такої книжки бути не можна, треба, щоб вона була в кожній хаті; люде тепер тільки потрохи довідуються про неї.

До речі. При нагоді довідайтесь, якщо се зручно Вам, чи багато ще моєї «Розмови про чорний пар». У мене єсть цікаві результати проб останніх років, які багато де в чому міняють деякі місця в другій половині книжечки, хотілося б переробить сю частину. Як бачите, на старість я знов почав цікавитись господарством. Часом, коли не спиться вночі, то повірите, я марю про господарство; тягне мене, як Карпенкового Хазяїна до овець, в степ, де я провів дитячі роки і кращі зрілого віку. Часом я щиро бажаю, щоб швидче закрили «Раду», щоб з спокійною совістю міг переїхать в село і окунутись в господарство. Кажуть, що довго не висидів би, може, й так, а тепер думається, що господарство знов захопило б мене з головою. Часто мені хочеться втекти від газети. Не так допікає адміністрація з своїми утисками, як свої люде, бо мало бачиш безкорисної преданності справі, — все — або заробіток, або дрібне честолюбіє. Ну, годі!

Вчора у Влад[имира] Мик[олайовича] зробили ми збори ради Т[оварист]ва підмоги науці, штуці... Так, обміркували біжучі справи;

Влад[имир] Мик[олайович] наче трохи ожив, почав бувать у мене на журфіксах, вже не уникає людей.

Ну, бувайте здорові.

Ваш Є. Чикаленко.

Пишіть мені і до «Ради».

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52938. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] ...«Просвіту» вже закрили... Київську «Просвіту» закрили 8 квітня 1910 р. постановою губернського «Присутствія» у справах товариств і спілок за «загальну тенденційну діяльність». Її діяльність підсумовувала публікація в «Раді» — «Скасування Товариства „Просвіта" у Києві» (№ 81, 9 квітня, с. 2–3).

[2] ...*фельєтон Пригари*... Йдеться про фейлетон С. Пригари «Найперший барабан», опублікований у названому числі «Ради» за 1910 р. В його основі лежала біблійна розповідь про вбивство Каїном Авеля та прислужництво Каїнові нащадків Авеля — «Авеляток», прообразом яких були вороги українства, що походили з нього, в цьому разі — А. Савенко.

[3] ...*Ситін одмовляється видавать цілком*... П. Стебницький писав, що видавнича колегія, сформована з членів Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг для народу і Товариства ім. Т. Г. Шевченка, вирішила, щоб не підвести товариства під репресії, передати право на третє видання «Кобзаря» солідній приватній фірмі на таких умовах: дотримання тексту «Кобзаря» двох попередніх видань; ціна за примірник — 60 коп.; випустити книжку на ринок до початку 1911 р. — відзначення 50-річчя від дня смерті Т. Шевченка. Видавці «Кобзаря» звернулися з пропозицією до московського книговидавця І. Ситіна, який прийняв усі їхні умови й охоче взявся за справу. Але згодом від нього надійшла звістка, що він відмовляється від пропозиції через можливі адміністративні перешкоди. І. Ситін переслав у Петербург листа, отриманого ним з України, автор якого (Ткаченко) звертав увагу на антимонархічні й антирелігійні поезії Т. Шевченка — «Саул», «Марія», «Царі» та ін., які радив викинути. Згодом І. Ситін прислав таку звістку: «Сейчас получили точные сведения, что в Москве „Кобзарь" не пройдет по цензурным условиям, из-за указанных прежде статей антирелигиозного содержания. Если статьи эти обязательно нужно оставить, тогда мы здесь издать не можем, все равно конфискуют». Видавнича колегія відповіла, що не може відступитися від своїх умов, а скорочення ювілейного видання «Кобзаря» вважала злочином. (див.: Стебницький П. «„Кобзар" під судом» // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — К., 1923. — Кн. IV. — С. 36–48).

№ 113 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

24 квітня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Оце зараз був у мене Ол. Гн. Лотоцький з телеграмою про смерть Грінченка[1]. Поспішаюсь просити Вас — візьміть на себе

труд упорядкувати вінок од Добродійного Товариства. Гроші — 25 руб. я переведу Вам в понеділок або вівторок, а Ви тим часом замовте та покладіть, коли ховатимуть. Жінка везе його до Київа, то, мабуть, якраз поспієте. Напис зробіть щось подібного:

«Петербурзьке Видавниче Товариство — невсипущому оборонцю народньої освіти».

Коли щось таке вже буде, то перемініть по Вашій уподобі. Оттак — труни, мерці, вінки, некрологи: українська хроніка.

Ваш П. Стебницький

24 / IV 1910

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 722.

[1] Б. Грінченко помер 23 квітня 1910 р.

№ 114 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

30 квітня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Вчора збіралось Правління Видавничого Товариства і постановило звернути увагу на той спосіб, яким шануватимуть пам'ять Грінченка київські товариства. Отже, коли Ви ще не замовляли по моєму листу вінка, то й не робіть цього, а гроші віддайте туди ж до гурту. Коли ж уже вінок замовлений (хоч це буде й не дуже добре, як наш вінок буде одинокий), — то так і буде, а на ту мету ми ще дещо пришлемо, тільки сповістіть нас, що власне там люде приміркують. Та й взагалі дайте нам про це звістку, хоч би й встигли повернути туди наші 25 р[ублів]: коли мета справді буде добра, то ми збільшимо свою жертву.

Щодо «Чорного пара», то у нас його ще досить: на 1 січня 1910 р. було близько 7000 прим[ірників]. Але ж він добре йде, — по 3000 на рік. Отже беріться переробляти та в кінці сього року присилайте нам, — то в 1911 році ми випустимо нове видання.

Будьте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький.

P. S. «Рада» запитує нас, в якому становищі конкурс. Поступило 3 рукописи. Конкурс закрився 1 лютого. Для розгляду рукописів організовано комітет під проводом П. М. Дубровського. Постанова комітету ще невідома, але ми маємо дістати її не в довгім часі.

[Дописано збоку на першій сторінці:]

P. S. Зараз дістав бумагу од Ученого Комітета Главного Упр[авления] Землеустр[ойства] и Земледелия, від 22 квітня, № 508, — що «Журнальным постановлением Ученого Комитета Гл[авного] Упр[авления] З[емледелия] и З[емлепользования], за № 116, утвержденным Каб[инетом] Товарища Главноуправляющаго, книга В. Королева «Скотолічебник (ветеринарні поради)» признана заслуживающего внимания при пополнении библиотек сельскохоз[яйственных] учебных заведений в тех губерниях, где население говорит на малороссийском наречии».

Пустіть це в «Раду»[1].

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 723. Перша сторінка листа написана на бланку: Правление Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг. *30 квітня 1910 г.* С.-Петербург.

Дату написано від руки.

[1] Повідомлення було надруковано в «Раді», у рубриці «Література, наука, умілість і техніка» під назвою «Українська книжка в бібліотеках с/г шкіл» (1910, № 101, 5 травня, с. 4).

№ 115 Є. Чикаленко — Л. Стебницькому

6 травня 1910 р.

Київ, 6 мая року 1910.

Любий Петре Януаровичу!

Вчора приїхав з села і застав Ваші листи і 25 рублів. Гроші передав в редакцію «Ради» на фонд ушанування Б. Грінченка і квиток при сьому прикладаю. Багато ми радились — яким способом вшанувати пам'ять Грінченка і нарешті рішили — заснувати фонд його імені при якомусь видавничому Т[оварист]ву. Власне, всі зупинились на петербурзькому Т[оварист]ві «Благотв[орительное] общество», але так, щоб видавництво фактично було в Київі, а мало тільки вашу фірму і для справоздання подавало б вам всі рахунки. Про се комітет має писать вам, а я тільки сповіщаю Вас, щоб Ви зарання приготувались, обміркували сю думку.

Якщо Петербурзьке Благодійне Т[оварист]во з якихось мотивів не пристало б на таку комбінацію, то, певне, заснується видавниче Т[оварист]во ім. Грінченка у Львові, але фактично буде існувать і видавать книжки у Київі.

Так принаймні міркували на нараді з поводу вшанування Грінченка.

Становище матеріальне вдови, думаю, буде не таке, щоб вимагало участи громадянства. Та й вона, певне, сього не схоче. З книгарні за свої видання Грінченко дістає в рік до тисячі рублів, та авторських за театральні п'єси дещо, та, певне, Марія Миколаєвна сама щось зароблятиме.

На перевозку тіла наше Т[оварист]во «Підмоги науки, літератури і штуки» асигнувало 500 руб., але батько Грінченка побажав всі видатки на перевозку і похорон сина взять на себе. Певне, сі 500 рублів будуть передані на фонд ім. Грінченка. Комітет, який заряжує похороном, теж щось зібрав, то, певне, і сі гроші передадуться на фонд.

Тепер ось до Вас яке прохання. Коли на Великдень був у мене Павло Іванович, то казав, що на Тройцю (6 іюня), певне, Ви приїдете до нас в Київ. Якщо не зможете, то попрохайте Павла Івановича не забути про 6 іюня; я хотів би порадитись про засоби для видання «Ради» і скликаю на сей день людей, близьких до видання.

Ну, кінчаю лист, бо стільки маю клопоту, що аж голова дурманиться. Редакція — се центр, де перехрещуються нитки зо всієї України; вони приносять стільки різнорідних вісток, вражінь, настроїв, що люде поза редакцією не можуть собі і уявити, як се може нервувати.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52939. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

№ 116 *М. Стебницький — Є. Чикаленкові*

11 травня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Спасибі за листа. Не знаю, що Вам сказати з приводу проекта видавництва пам'яти Грінченка. Це ж буде наче якась філія наша чи як? Чи не вийде якої причіпки з боку адміністрації? Треба поміркувати і порадитись, а я ще не мав змоги ні з ким побалакати.

А чи не було б добре зв'язати це з «фондом Череватенка», що в нашім розпоряженні? Цей фонд зібраний Грінченком, він же його вживав на видання народних книжок, а коли з'явилось наше

Товариство, то він пожертвував весь книжковий маєток, щось по номіналу на 1000 карб., нам, з певними умовами. Книжки лежать в «Укр[аїнській] книгарні», потроху продаються, коли набірається значна сума, ми пускаєм її на якусь книжку і т. д. Не знаю, як сказало б наше Правління, — чи маємо ми право зрікатись того капіталу; але можна, мабуть, умовитись так, що в Київі буде паралельний фонд того ж імення і призначення і це буде зв'язком до нашого Товариства. Може, поміркуйте на такий напрям. Обговоріть діло і з формального боку, в зв'язку з нашими правами по уставу.

Тепер таке прохання. В Катеринославі і в Одесі будуть сього літа Хліборобські вистави, на яких треба б повиставляти українську літературу. Будь ласка, сповістіть, чи береться за це «Укр[аїнська] книгарня» і яким способом? Чи можна поставити діло так, щоб наші видання були виставлені окремо, під нашою ж фірмою? Коли книгарня не збірається виставлятись, то до кого б там звернутись? Одповідь дайте негайно, бо вже дуже мало часу.

Я на 6 іюня в Київ не збіраюсь і не можу приїхати. Взагалі, мабуть, цим літом зовсім не зможу вибратись з Петербургу. Але ж на всякий випадок сповістіть, яка саме у Вас програма літа: коли і де будете провадити час. Дуже хотів би з Вами побачитись. Не знаю, що з собою робити. Не бачу способу стати на власні ноги і мушу тягти чужого воза. А вже дуже важко...

Пелеха не бачу. Ви б йому нагадали, що вже минула половина мая: адже він обіцяв в маї вислати Вам ще трохи грошей через мене.

Що ж, як функціонує нове Товариство — «науці та штуці»? Чи правда, що воно має дістати «міліон»? Це справді була б штука... А як не дістане, то буде — наука...

А як чудно, що українці оживають лиш тоді, як мають юбілей або похорон. Сидять-сидять нишком, — аж дивись, хтось умер — і посипались телеграми. А як люде частіше вмирають, ніж святкують юбілеї, то виходить, що національний український рух найбільше живе і живиться могилами. Прямо похоронне бюро...

І, очевидно, маючи на меті цю прикмету, адміністрація забиває в домовину наше живе життя, а професор Грушевський за те їй красненько дякує... Невже він ще одну статтю напише, з подякою за «Просвіту»?

Ну, бувайте здоровенькі. Пишіть же.

Ваш П. Стебницький.

11 / V 1910.
Никольская пл., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 724.

№ 117 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

19 травня 1910 р.

Київ, 19/V року 1910

Любий Петре Януаровичу!

Напевне, гроші, зібрані на увіковічення пам'яти Грінченка, будуть передані С.-П[етер]б[у]рзькому благодійному Т[оварист]ву, а ви їх дотулите до фонду його імени, що передадуть вам од київської «Просвіти». Але можливо, що українці, яко справжні анархісти, не всі зійдуться на одній думці і роздеруть гроші на кавалки: на збірник ім. Грінченка, на стипендію його імени в різних школах, на премії і т. і. І кожний фонд матиме по скілька десятків рублів.

Все можливо. В «Раді» вже починають друкувать всякі проекти[1]. Поживем — побачим.

На Одеській виставці[2] книжки виставлені будуть в науковім отділі од ім[ені] книгарні, а на катеринославській ще не улаштовано, бо там одкривається виставка з 15 июля[3], а може, через холеру і зовсім нічого не буде. Коли Т[оваристь]о Ваше хоче виставити од себе окремо, то подайте заяву, адресуючи так: Екатеринослав, Выставочный комитет, а в книгарню дайте ордер вислать по 10 екз[емплярів] кожної книжки.

До 6-го іюня буду безвиїздно в Київі, до іюля буду то в Перешорах, то в Кононівці, то в Київі. В іюлі думаємо в кумпанії поїхать в Карпати, до половини августа, певне, буду молотить в Перешорах, а там — в Київ.

Пелех на Великдень був у мене, але не застав. Писать йому не маю охоти, напишу вже тоді, як скрутно стане. Т[оварист]во «підмоги» ні на які мільйони не сподівається, а якось живе.

Одповів, здається, на всі Ваші запитання, а од себе нічого не пишу, поки що; як набіжить що або прийде настрій, то поділюсь. Хотів би і я побачитись з Вами, навіть пожити вкупі хоч зо скілька день, щоб наговоритись вщерть, та не знаю — чи вдасться, бо Ви чогось обминаєте Київ. Ви б хоч інкогніто коли-небудь заглянули до нас.

Ваш Є. Чикаленко.

P. S. Я Вас ревную до «Села» і ЛНВ[4] і частенько в душі ремствую, що не спроможетесь написать фельєтончика до «Ради».

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52940. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] У «Раді» до того часу були опубліковані проекти Л. Жебуньова «Над свіжою могилою Б. Д. Грінченка» (№ 108, 13 травня, с. 1) і М. Сріблянського (М. Шаповала)

у рубриці «Лист до редакції» (№ 95, 28 квітня, с. 4) та замітці «Хіба неможливо?» (№ 112, 18 травня, с. 3–4). Л. Жебуньов пропонував ушанувати пам'ять письменника *виданням народних книжок*, а М. *Шаповал* — *видати літературний збірник* ім. Б. Грінченка, прибутки від якого пропонував використати на видання творів Б. Грінченка та заснування в школах стипендії його імені.

[2] Мова йде про художньо-промислову і сільськогосподарську виставку, яка мала відкритися 25 червня 1910 р. в Одесі. Її організовув Одеський відділ Імператорського технічного товариства. На виставці мали експонуватися підприємства Одеси, працювати павільйони професійної освіти, сільського господарства, технічного музею, меліорації, машинної техніки, української народної літератури. З відкриттям виставки гурток одеських українців організовував експозицію української періодичної преси і через «Раду» звертався до редакторів українських видань з проханням прислати для неї примірники видань (1910, № 175, 4 серпня, с. 4).

[3] Йдеться про Катеринославську південну крайову сільськогосподарську, промислову, кустарну та кооперативну виставку, що проходила з 1 липня до 25 вересня 1910 р. в Катеринославі *на території Технічного садка в 16 десятин*. У ній взяло участь близько 100 учасників, було представлено кілька десятків тисяч різноманітних експонатів, діяло 14 відділів і 10 підвідділів. Під час виставки планувалося проведення різноманітних з'їздів (інженерного, с/господарського, лікарського та ін.,) та наукових екскурсії. Її називали справжньою українською виставкою, що проводилася на півдні Росії. Вона була описана і в «Раді» у рубриці під назвою «На катеринославській виставці» (№ 216, 24 вересня, с. 2; № 219, 28 вересня, с. 1–2; № 227, 8 жовтня 1910, с. 2), у статті «З катеринославської виставки» (1910, № 157, 13 липня, с. 1 (автор — А. *Наталченко*)). Про участь українців у виставці також інформувала «Рада» у статтях: «Український хутір» (1910, № 227, 8 жовтня, с. 2), «Тов-во «Просвіта» на Катеринославській виставці» (1910, № 239, 22 жовтня, с. 2).

[4] *Я Вас ревную до «Села» і ЛНВ...* П. Стебницький у 1909–1910 рр. у ЛНВ публікував нариси в рубриці «З російсько-українського життя» та в «Селі» — «Вісти з столиці» (1909, №№ 9–14, 16).

№ 118 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

1 червня 1910 р.

У Київі, 1/VI року 1910

Ф. О. Заїкин, що послав с[ільсько]хоз[яйственний] рукопис, дуже просить, щоб Ви одповіли йому на листа, який він Вам послав.

Може, Ви його листа не получили? Він, певне, просив Вас послати його рукопис в Херсон[ську] губ[ернську] управу, якщо ви не будете друкувать, бо йому дуже потрібні гроші.

Адрес: Курськ, губерн[ская] тюрма, Флорентію Осиповичу Заикину.

Ваш Є. Чикаленко.

А коли ж рушаєте на південь?

[У правому кутку листівки дописано:]

Не забудьте — сповістити мене, коли будете у Київі. Хотілось би побачитись.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52941. Листовна картка з рекламою передплати на газету «Рада» на 1910 р.

№ 119 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

12 червня 1910 р.

Київ, 12/VI року 1910

Чогось Ви замовкли, любий Петре Януаровичу. Принаймні я давно не мав од Вас вістей, хоч і писав Вам недавно. Разом з сим листом пишу і до Пелеха, прошу, щоб вислав обіцяні гроші прямо до контори «Ради», бо я виїзжаю і залишаю контору зовсім без грошей.

І справді так. З Влад[имиром] Миколаєвичем знов — заминка; він не виконав того, що обіщав і виїхав в Ромодан і не обзивається на мої листи, хоч, кажуть, його бачили в Київі сими днями. А я вичерпав весь свій кредит в банку, вже не дають. Ви не повірите, що я під заставу крестьянських білетів набрав вже 25 т[исяч] рублів боргу і вже надію втеряв коли-небудь їх виплатити; очевидно, треба ліквідувать їх, користуючись високим курсом. А тим часом грошей треба, бо справа не стоїть.

6-го сподівався Вас побачити в Київі; радились про «Раду», але я ще раз упевнився, що ніхто й вухом не поведе, бо всі певні, що Чикаленкові справа «Ради» така дорога, що він сам не дасть їй пропасти, а «йон достанет» грошей! А ніхто не вірить, що «йон» вже з послідніх сил вибивається. Всі в один голос тільки охають, що коли пропаде «Рада», то пропало все на довгий час!

З літературною стороною не краще: Павловський в тюрмі охляв і поїхав одпочивать[1]; Єфремов ледве на ногах держиться після клопоту з похороном Грінченка і теж виїхав; Матушевський мусить якомога швидше виїхать до Криму, бо загрожує доля Доманіцького. На дві неділі редактіровать ледве згодився Дмитро Іванович, а що буде далі — не знаю. Взагалі як перебудем літо — один Бог знає. Корольов радить літом, замість друк[ування] матеріалу, намазувать газету клеєм для мух, каже, що передплата удесятериться. Щаслива думка, але я не американець[2] і у мене не хватає духу на такий рішучий крок, хоч певний в тім, що передплатники тільки дякували б.

Шутки — шутками, а на душі — по-га-но!! Ну, можна багато юморалізувать з сього поводу, але не до того. Коли можете, — натисніть Пелеха, а самі пишіть до «Ради», бо ніякого матеріалу нема, а ні-же!

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Перекажіть Павлу Івановичу, що поки він буде в Гадячі, то щоб на 29-те заїхав до Київа по пильному ділу.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52942. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] М. Павловського 21 березня 1910 р. ув'язнили на 2 місяці за статті С. Єфремова про вище духовенство — «З історії однієї ревізії» (про ревізію архієпископом Антонієм Київської духовної академії (1910, № 62, 17 березня, с. 1) та «З нашого життя» (1910, № 65, 20 березня, с. 2–3).

[2] ...*але я не американець*... Приятелі між собою американцем називали В. Корольова за книжечку «Українці в Америці» (К.: Т-во «Просвіта», 1909, 109 с.).

№ 120 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

25 червня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Зараз по одержанні Вашого листа я написав од себе Пелехові, нагадуючи йому його обіцянку, — але до сьогодня не маю од нього ні слова. Може, його і в Петербурзі нема?! А може, він, нічого не кажучи мені, вислав Вашій конторі гроші?

В кождім разі одповісти на Вашого листа можу тільки приложеним документом для «Ради», хоч прикладаю його і без особливої охоти: багато у мене за цей рік було видатків власних і родинних. Але нехай буде моя частка в «Раду» і на сей рік. Коли Пелех прислав або пришле, то мої гроші здадуться Вам на кінець року.

Що робити далі — на цей щорічний запит і відповідь не може бути новою. Дивуюсь тому, що Ви скликали якусь нараду і чогось од неї сподівались. Що могли сказати скликані Вами люде в такій справі, яка потребує лиш одного: грошей, грошей і ще грошей... Тільки зітхать та жалкувать при думці, що «Ради» не буде, — і це Ви могли знати вперед, тим більше, що й нарада така у Вас не перша.

Я ще розумів би, коли б Ви скликали в справі «Ради» дві наради: попереду гурт капіталістів, як Симиренко, Леонтович, який-небудь Яневський, Волик тощо; цей гурток обміркував би грошову справу і хазяйственну організацію. А тоді вже скликали б — Єфремова,

Матушевського, Дорошенка і т. п. безутішну інтелігенцію, — щоб вони упорядкували літературну сторону діла. А Ви звертаєтесь до літераторів за грошима!

Не знаю, що Вам сказати, — мабуть, те, що я говорив торік: класти щороку по 20 тисяч неможливо. Коли іншої перспективи не видко, коли на свої ноги «Рада» стати не може, коли на запомогу од інших капіталістів надії нема, — то треба «закривати лавочку». Нехай тоді виходять інші організатори і шукають інших джерел, — може, й знайдуть. А «йон» тим часом обросте, одпочине і, за кілька літ, в кращі часи, зможе знов виступити видавцем національного органу. Другого виходу я не бачу, — до того, очевидно, йде: раніш, було, Ви починали бідкатись про гроші тільки з осени, — а тепер Ви, власне, не перестаєте відчувати хронічний, щоденний дефіцит... Ясне діло, що й «Раді» судилось умерти од сухотів — і що в її легенях все ростуть туберкульозні каверни...

Писати до «Ради» я б радий, та нічого не виходить. От коли «Рада» буде ще жива і на той рік, — ну тоді, може, спроможусь, бо думаю рішуче зректись оглядів в «Вістнику». Досить з мене — два роки, — нехай професор сердиться. Але ж як його тепер і писать, коли он за самі невинні мої дописи в «Село» редакторку запрошують до дядькової хати на висидку[1]?!..

А що там прирадили з Грінченковим фондом? Знаєте, я думаю, що йому треба зостатись в Київі в руках «Товариства запомоги науці і штуці». Я не жартую, — я думаю, що й метою того фонду найкраще б зробити підмогу літераторам на час хвороби, безробіття тощо. Саме під завдання Київського товариства. Агітуйте там за цю думку, — а то видання та видання та збірники, нічого більше не придумають. Я й полтавцям радив віддати свої гроші Київському товариству: там вони зібрали кілька сот на премію імені Карпенка-Карого за найкращу драматичну п'єсу і не знають, кому передати гроші із обов'язком організувати це діло. Я й подав їм думку про Київське товариство, якому це теж добре личить. А то вони хотіли віддати гроші знов-таки бідолашному петербурзькому видавничому товариству, а це вже нам зовсім приший-кобилі-хвіст...

От в чім порадьте: хто б узявся написати біографію Грінченка? В «Раді» була стаття про потребу видання цеї біографії для народного читання[2]. Я думаю, що наше Товариство охоче б видало таку біографію, аби добре була написана. Чи було б зручно звертатись з сим до М. Н. Грінченко? Мабуть — ні, бо вона ж не може дати об'єктивної біографії. Але хто ж би взявся? Одпишіть Вашу думку.

П. І. Чиж[евському] Ваші слова переказав. Не знаю, чи буде він тепер, в кінці місяця, у Київі, мабуть, ні. А Ф. К. Вовк оце завтра просто їде до Київа — може, Ви його й побачите.

Ну, бувайте здоровенькі. Пишіть, як Ви там. Бажаю всього найкращого.

Ваш П. Стебницький.

25 червня 1910.
Никольская площ., д. 6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 725.

Натяк на арешт у травні 1910 р. Г. П. Ямпольської, яка мала посаду відповідального редактора газети «Село». Про цю неприємну подію та особисті враження від неї писав М. Грушевський у «Щоденнику» («Український історик». — Нью-Йорк–Київ, 2002. — Кн. 1–4. — С. 116 (Запис від 13 травня 1910 р.).

[2] Пропозиція написати й дешево видати біографію прозвучала у статті Волинця «Якого вінка жде могила Б. Д. Грінченка? (Голос народнього учителя)» («Рада», 1910, № 137, 18 червня, с. 1–2). Автор пропонував видати таку працю Благодійному товариству, як і збірник на вічну пам'ять Б. Грінченка, та заснувати три невеликі стипендії в Україні й Галичині «імені бувшого народного учителя Б. Д. Грінченка», «недоторкані на вічні часи», відсотки з них мали йти на допомогу бідним семінаристам з українців. Ідею написання біографії Б. Грінченка підтримав і М. Левицький, вона прозвучала у статті «До вшанування пам'яти Б. Д. Грінченка» («Рада», 1910, № 142, 24 червня, с. 1).

№ 121 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

[Липень 1910 р.]

Ст[анция] Мардаровка Хер[сонской] губ[ернии].

Любий Петре Януаровичу!

Два останніх Ваших листа, не заставши мене в Київі, пішли мандрувати за мною, а я, не знавши того, зараз, як приїхав, написав Вам; один Ваш лист з переводом на 500 руб. поспів, коли я ще не запечатав свого листа, то я в йому й приписав, що гроші получив.

Я вже Вам не раз писав, що брати од Вас гроші мені страшенно ніяково, з тої причини, що Вам самім вони потрібні будуть на старість. Як знемощієте, то ніхто не дасть Вам, се Ви повинні знать. Я раз у раз кажу — якби я витратив всі свої майна на громадські справи і на старість довелось бідувати, то самі земляки сказали б: — «От, дурний! Яке було багацтво, а він розпустив». Я певний, що ніхто щиро не співчував мені, а вже в некролозі написали б, що от помер такий-сякий немазаний і тоді не шкодували б слів на похвали, а за життя ніхто не поміг би й шелягом.

Ото ж і Вам радю по-приятельськи — не витрачайтесь, а краще пишіть до «Ради», тобто помагайте їй писаннєм та напосідайтесь на знайомих, щоб передплачували та давали грошей, хто може.

Я Вам скаржусь в листах по щирості, а зовсім не для того, щоб Вас розжалобити і випросити у Вас грошей. Ви це повинні раз у раз пам'ятати, бо інакше я повинен буду не писать до Вас про матеріальний стан «Ради», а тим часом мені хочеться виливати перед Вами свою душу, свої жалі, бо в листах до Вас я пишу, як в особистому щоденнику. В тому щоденнику, що я інколи пишу, я записую тільки громадські факти, а Вам виливаю свої почуття, бо ближчої людини у мене нема. Може, якби ми жили вкупі, то Ви не були б мені такі близькі, бо, певне, ми не сходились би в де в чому, а через те сварилися б, у нас обох накипало б щось на душі, а се оддаляло б одного від другого. Так воно раз у раз буває. Хоч, наприклад, ми з Жебуньовим часто сваримось, але се не псує наших добрих відносин, бо ми одно в одному ціним щиру преданість українській справі. Принаймні я за се прощаю йому всі хиби його і всі особисті образи, бо він людина хвора, нервова, а інші не можуть переносити його і стають до нього в ворожі відносини.

Ітак, на будуще своїх грошей не присилайте, а пишіть до «Ради» і добувайте грошей від інших.

Передплата потрохи збільшується, але ніяких сподіванок не дає на те, що дефіцит не вийде з хронічних 20 т[исяч].

Спеціальної наради я не збирав; то були загальні збори, на яких між іншим Жебуньов підняв мову про «Раду», бо вважає, що се найголовніша наша тепер справа. Збори з сим згодились і ухвалили, щоб редакція звернулась з жалібним листом до передплатників і запропонувала такий практичний спосіб: щоб кожний передплатник вишукав хоч одного нового передплатника, а коли не найде, то нехай платить вдвоє, т. є. 12 рублів.

Не багато я від того сподіваюсь, а все-таки думаю, що се трохи, на якусь сотню-другу, побільшить бюджет «Ради» і зворушить громадянство. Що ж буде з «Радою» на той рік — не знаю, бо я нічого в сім році не матиму зайвих грошей, а продавать знов шмат землі — вагаюсь, бо у мене зосталось якраз стільки, скільки я одібрав у спадщину, а се я повинен передати своїм дітям; так, принаймні, я собі давно постановив. Все, що я придбав за життя, я можу витратить, а спадщину повинен передати в спадщину. Не знаю, чи додержу сеї постанови, бо «закривати лавочки» гірко не хочеться, бо сором тоді буде й жити на світі.

Про Грінченків фонд буду радитись, але не сподіваюсь на зміну постанови.

Біографію Грінченка для вас напише С. А. Єфремов, він се мені сказав напевне. Він тепер написав коротеньку — К[арпенка]-Карого для видання I і II томів, що мають восени вийти другим виданнєм, а ще коротчу — для видання окремих п'єс книжечками, кожної по 5 т[исяч][1].

Здається, одповів на всі ваші запитання в першому листі, а тепер буду одповідати на другий.

Пелех не одповів на листа, певне, виїхав з Петербургу.

В[олодимир] М[иколайович], хоч пізно трохи, а дав грошей, звичайно, не своїх, а за свої мовчить, хоч якось так розжалобився, що обіцяв дать і свою тисячу рублів.

Левко міряє людей по Херсонщині, а тепер поїде з Вовком на Кубань. Старша, Галя, вже доктор зоології і штатний асистент при Лозаннському університеті. Вікторія наче трохи підправилась і літує в Кононівці; про Лункевича я їй перекажу, а ще краще було б, якби Ви їй самі написали (Ст[анція] Кононовка, Кіево-Полт[авской] ж[елезной] д[ороги] В. Е. Ч[икаленко]), бо вона все думає, що се я їй протежирую, а люде тільки соромляться відмовити, щоб мене не образити. Така вже чикаленківська сором'язливість.

В Київі настрій тепер сонний. Матушевському трохи краще, вже ходить, але робити нічого не може. Пригара пише, що й йому трохи краще, але писать ще не може. Матушевський, певне, піддужає, бо йому вже за 40 год, а Пригарі всього літ, може, 25, то, певне, довго не потягне... А шкода! Був з'явився справжній юморист, а тепер доводиться друкувать Провінціала (С. Черкасенка).

Заїкину напишіть просто, що нема надії (як Ви і мені писали), щоб його рукопис одібрав премію, то він його друкуватиме в «Селі».

Дуже радий за «Кобзаря». Дорогого сміливо даруйте Комітетові[2], поки ще не вийшов дешевий.

Щодо Вашого бажання вирватись з Петербургу, то я цілком Вам спочуваю, бо давно бажаю сам вирватись з Київа, од людей, од справ, од всього-всього і заховатись так, щоб ніхто мене не бачив і я — нікого. Але, мабуть, се так бажанням і лишиться. Коли і де ми з Вами побачимось?

Ваш ввесь Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53077.

[1] Йдеться про випуск видавництвом «Вік» творів І. Карпенка-Карого у двох томах, а також окремими книжечками п'єс «Бондарівна», «Наймичка», «Мартин Боруля», «Безталанна», «Батькова казка», «Паливода», «Сто тисяч», «Розумний і Дурень», «Бурлака».

[2] *...даруйте Комітетові...* Йдеться про Об'єднаний комітет зі спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку.

№ 122 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

10 липня 1910 р.

10/ VII 1910

Давно не мав від Вас ніякої вісточки, любий Петре Януаровичу, а вже скучив за Вами.

Вчора я приїхав з подорожі до Київа, прочитав докінчення Вашого оповідання і схотілось мені написать до Вас.

Оповідання читав з великим інтересом аж доти, поки героя не прогнано з посади; з сього місця починається не оповідання, а конспект оповідання, а шкода...

Ну, та й так гарно і цінно, головним чином, в історично-громадськім значінні, як правдивий малюнок громадського життя перших років 20-го віку.

Спасибі, що записали його на вічні времена.

Я їздив, між іншим, в Алупку, зробив купчу на участок землі, який сторгував торік. Думав було вже покинуть задаток, щоб не купувати на позичені гроші, але рішив купити-таки, хоч довелось позичити грошей.

Міркую так: коли не буде «Ради», то втечу з Київа; літом буду в Перешорах в кошарі проживати з вівцями, а зимою в теплому краю в Алупці, посеред гір, моря, екзотичної рослини, чудового повітря і при тім коло містечка, де єсть почта, лікарі, крамниці і все потрібне, як в великому місті. Збудую дачку, в якій нароблю зо скілька окремих кімнаток для хворих укр[аїнських] письменників і по духовній одпишу дім в Київі і дачу нашому «Т[оварист]ву підмоги науці» і проч. Я вже й дітям сказав, щоб вони на се не зазіхали, бо се буде громадське.

Єсть велика потреба в такій санаторії і тепер. От, наприклад, нас спіткало велике нещастя — Матушевський так ослаб, що, мабуть, піде за Доманіцьким. Зимою болів плевритом, весною був зовсім здоровий, а отсе так ослаб, що лежить в кроваті, а тим часом гострого у його нічого нема; на зиму треба виїздить в теплий край, а засобів нема. Горе та й годі! Єфремов, певне, так само незабаром звалиться, бо він ненадежний зовсім, а єсть багато ще гірших, як от Пригара, у якого кровотеки як у зарізаного бувають.

Отаке-то.

Я отсе приїхав в Київ, щоб улаштувать грошові справи «Ради» та й поїду в Перешори (ст[анція] Мардаровка Херс[онської] губ[ернії]) молотить урожай, який мене страшенно зрадив. Думав, вродить так, що розквитаюсь з боргами, аж спека, а тепер дощі зовсім попсували хліб.

З «Радою» не знаю що буде, бо я ледве чи зможу що-небудь урвать сього року. На нараді рішили, що треба звернутись до громадянства з жалібною відозвою, але в добрі наслідки сього я не вірю, бо громада — капуста головата. А й кидать шкода, бо газета — се прапор, який свідчить, що ми ще живі.

Пишіть. Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі останньої сторінки листа дописано:]

Від Пелеха ніяких вістей — певне, виїхав.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

12/VII. Зараз прийшов Ваш лист з Алупки, куди його послано було мені, а я тим часом вернувся до Київа. За 500 руб. мені соромно. Буду одповідать на лист вже з Мардаровки. Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52943.

№ 123 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

10 липня 1910 р.

Доргий Євгене Харлампович!

Щось мовчите, не одповідаєте на мого листа. Мабуть, їздите по своїх маєтках, не заглядаючи в Київ. Коли вернетесь, то, будь ласка, дайте знати, чи одержали мої гроші.

Що ж — Пелех та Леонтович мовчать?

А як «Рада» з другим півріччям? Щось в дописах часто її згадують, — може, пішла в село? А як «Село»? Писав якось професор, що доведеться перемінити на якусь іншу газету, бо на цю визвірилась адміністрація...

Як живете й почуваєте самі? Чи все добре? Де тепер Ваш Левко? Чи одужала Ваша донька в Єгипті? Чи не чули Ви од неї, — бралась вона там за переклади з Лункевича чи ні? Цікаво було б знати, бо коли вона не має на думці взятись за ті книжечки, які наше Товариство хотіло поставити на першу чергу, то, може, тоді ми зможемо управитись з ними як-небудь своїми засобами. Але краще б, якби зробила Ваша донька, — мова у неї гарна.

Який взагалі настрій у Київі? Чи поодужували хворі, чи, навпаки, послабли дужі?

Недавно я дістав од бідолашного Заїкіна ще одного листа з запитанням про становище справи з конкурсом. А я йому вже давно написав що міг, — зараз як дістав од Вас звістку, що він турбується. Отже видно, до нього не так-то легко доходять листи, — бо цей другий лист писаний так, наче він зовсім ні слова од мене не мав. Написав йому знов, хоч і не дуже певний, що лист дійде.

А з конкурсом все — нічого. Це Ваш приятель П. М. Дубровський такий марудний. То обіцяв у квітні кончить, а це вже липень, а він з Севастополя мені пише, що постарається за літо довести до кінця... А чоловік славний.

Маю тепер знов клопіт з коректурою «Кобзаря». Видає нове видання дешевого «Кобзаря» — Яковенко[1], відомий письменник та видавець. Мабуть, в серпні з'явиться. В публіку цю звістку поки що не пускайте, — хай уже проведе попереду книжку через цензуру, а тоді вже й оголосить. Таки боїться. Дивується, як ми всі досі цілі після двох видань «Кобзаря». І «страха ради іудейска» в кількох місцях страшне слово закриває чотирма цятками... Отже, видання буде хоч і добре, але не таке виразне, як наше. Та нехай би пройшло й таке, — справді в наші часи всього можна сподіватись.

Ми тим часом більш-менш розпродались, принаймні дешевими виданнями. Вже й за 60 к[опійок] і за 1 р[уб] 50 к[опійок] у нас зосталось лиш по кілька десятків. А зате дорогого — що по 3 р[ублі] — ще чимало, сот п'ять. І це ж чималий капітал, більш 1000 карбованців... Як думаєте, чи можна буде їх реалізувати з запомогою Вашого Комітета? Може, він під час ювілейних свят візьметься продавати це видання на користь фонда пам'ятника?! Тоді ми, значить, пожертвуємо книжки Комітету «натурою». Добре було б, якби Ви так з початку осени про це порадились з іншими членами Комітету та й одписали мені.

Жду відповіди од Вас на всі запитання. Як бути з біографією Грінченка? Коли не зручно звертатись до М[арії] Н[іколаївни], то, може б, написав біографію Доманицький? Коли ж він і хворий і зайнятий...

Ох, якби Ви знали, яка мені тепер нудота... Оце тепер в мене нова мрія: вирватись з Петербургу — та сяк чи так вернутись на південь. Трапився тепер мені родинний перелом, — брата перевели з Петербургу на службу у Владимир. Вже нема мені де нудьгу розважити. А до того — і наш земляцький гурт вже дуже розсипався, луснули обручі, повипадали клепки... І з видавничим товариством я вже заплутався, і служба вже підійшла мені по саме горло... Хай йому всячина! Треба кудись тікать, трудно мені в Петербурзі, хоч пакуйся та на кубанські степи...

Ну, тим часом бувайте здорові, щиро бажаю Вам всього найкращого. Пишіть же.

Ваш П. Стебницький

10 / VII 1910.
Никольская пл., д.6, кв. 10.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 726.

[1] *...нове видання дешевого «Кобзаря»...* Йдеться про третє повне видання «Кобзаря» Т. Шевченка під редакцією В. М. Доманицького (Видавець В. І. Яковенко; СПб., 1910. Ціна — 60 коп.). Воно майже не відрізнялося від двох попередніх видань. У ньому був опублікований новий вірш «Човен», подано більше приміток. Це було останнє видання творів Т. Шевченка перед передачею творчої спадщини поета у громадську власність (після відзначення 50-ліття від смерті Т. Шевченка). Саме це видання, як перевірене і найповніше, радили брати за основу наступним видавцям.

№ 124 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

23 липня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Спасибі за листи. Спасибі й за пораду — не давати Вам більше грошей на «Раду»... А Ви думаєте, що я маю надію на громадську підмогу на старість? Овва! Громада все, кажете, що даси, попросить ще, а коли нічого буде давати, то одвернеться, одійде і здалеку буде поглядати: а ну, як він тепер сам викрутиться! Та й не звернувся б я ніколи ні до кого, — навіть у Вашому будинку не оселився б жити інвалідом. «Дурний дає — розумний бере» — і я завжди був з тих дурнів, що «розтрачають добро своє»... Знаючи цю свою вдачу, тим-то й боюся ламати своє життя, кидати службовий заробіток, — бо не вмію шукати, не можу просити і, втративши матеріальний грунт, швидко б звівся ні на що... Сам себе за те ненавижу, та вже нічого не поробиш, трудно на старість родитись удруге. А хотів би волі, Господи, як хотів би не бути прикутим до чужого, нудного діла... І все життя прогуляв в ланцюгах...

Коли б Ви знов збірали нараду з приводу газети, та запитали, чи велить Вам громада дальше різати шматки маєтку на продовження видання, — то я б з цілої душі агітував би, щоб Вам було заборонено втинати родинну спадщину. Це неможливо, це вже буде велика провинність перед дітьми. Всьому своя міра, — і громада, що не може з-межи себе знайти інших меценатів, не має права лізти в кишені Ваших дітей.

На видуманий Вашими порадниками спосіб розповсюдження «Ради» я ніякої надії не покладаю. Душ з 5 пришле Вам по 12 карб., а душ 10 прибуде нових передплатників, та й по всьому. Краще просто піднімать плату до 10 карб. Нехай з 2000 передплатників після того зостанеться тільки половина, — і то вже буде краще, ніж зараз, бо ще можна вкоротити видатки: випускайте не 6, а 5 разів на тиждень, — от Вам 6 тисяч в кишені! А найголовніше все ж робити саму «Раду» потроху необхідною, потрібною для передплатників газетою...

Чого Ви радієте за «Кобзаря»? Що виходить нове видання? Та ще хто знає, як воно проскочить. Щоб не нагріли часом кишені й потилиці Яковенкові, як сконфіскують...

Лихий я усюди був, як читав одно за одним — передруки з Харківського «Утра», та спростування в «Раді» та «Київських Вістях» про «Кобзаря»[1]. І хто отой слизькоязикий земляк, од якого пішла в «Утро» звістка про Ситіна? А може, й од самого Ситіна? А опровергателі передруковують з смаком та додають од себе «из достоверного источника». Хоч трохи підождати б...

Власне кажучи, новий дешевий «Кобзар» не зіб'є нашому ціни, а може, ще й підніме, бо наш же без пропусків, а той буде з точками... Отже, певне врешті-таки ми випродали б дорогого, — але добре було б розв'язатись одразу, натурою. Тільки як же це зробити? Що значить «сміливо даруйте»? Треба ж, мабуть, попереду вияснити погляд Комітета? Чи прийме ще він новий клопіт? Це вже Ви, будь ласка, поміркуйте та порадьте.

Добре, що матимем біографію Грінченка[2].

До Вікторії Євгенівни написав.

От молодець Ваша найстарша донька! Маєте готового професора на український університет, тільки пожертвуйте міліон на збудування. Що Вам стоїть!

Які в Київі чутки про Доманицького? Як там кажуть, — чи єсть йому якась надія викараскатись з своєї хвороби — чи вже годі сподіватись? Страшно мені його шкода, не знаю, що́ б зробив, щоб він одужав...

Коли побачимось? А я знаю. Мабуть, не скоро, хіба приїдете з Левком сюди.

Ну, бувайте здоровенькі, щасти Боже на все добре.

Ваш П. Стебницький

23 / VII 1910.

Як воно так несподівано вискочив ювілей Грушевського[3]? І з якої причини? Адже ще недавно, кілька літ тому, теж святкували чи не 25 літ, ще в Галичині і збірник склали на пошану[4]? Ну та нічого, «да будет ему тріумф» — він того вартий.

А «Селу» це вже, мабуть, смерть — після губернаторської заборони видавати передплатникам?! А позивати за це губернатора не можна?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 727.

[1] Спростування повідомлення газети «Утро» було опубліковано в «Раді» (№ 161, 18 липня, с. 3–4). З нього стає відомо, що харківська газета подала замітку про те, що право на 3-тє видання «Кобзаря» петербурзькі товариства передали І. Ситіну, але він його зрікся, отримавши звістку, що видання буде конфісковано. У «Раді» пояснювалося, що в Ситіна були певні непорозуміння із власниками «Кобзаря», але вони владналися. За даними «Ради», «Кобзар» (до нього увійшов і раніше не відомий вірш Т. Шевченка (за 1841), опрацьований В. Доманицьким) та шкільне видання «Кобзаря» — вибірка творів для дитячого читання — готувалися до видання.

[2] Біографію Б. Грінченка написав С. Єфремов. Вона називалася «Над могилою Бориса Грінченка. Автобіографія, похорон, спомини, статті» (К.: «Вік», 1910. — 183 с. з портретом; наклад — 1200 прим.). Огляд праці зробив у «Раді» А. Ніковський (1911, № 9, 13 лютого, с. 3). До біографії увійшли статті Д. Пісочниця, Н. Кибальчич, В. Доманицького, С. Єфремова, М. Грінченко, Г. Шерстюка, В. Прокоповича та ін. Зібрано 116 телеграм і листів, отриманих у зв'язку зі смертю письменника, подана інформація про кількість статей, написаних у періодичних виданнях.

[3] Влітку 1910 р. відзначався ювілей 25-літньої науково-літературної діяльності М. С. Грушевського. Газета «Рада» вшанувала ювіляра двома статтями. У передовій — «До ювилею проф. М. С. Грушевського» (1910, № 134, 15 липня, с. 1) — 25 років діяльності Грушевського оцінювалися як епоха в історії українського руху, який зв'язав обидві частини української землі. Друга стаття, М. Жученка, називалася «Двадцять п'ять років літературно-наукової діяльності проф. М. С. Грушевського» (1910, № 134, 15 липня, с. 2–3).

[4] *...і збірник склали на пошану...* Йдеться про видання «Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками. З нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904)» (Львів: друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1906). У ньому подавалася бібліографія опублікованих праць ювіляра за роками, покажчик імен і географічних назв, згаданих у статтях, також розвідки В. Лесевича, А. Кримського, Ю. Жатковича, І. Франка, І. Крип'якевича, В. Доманицького, О. Чайковського, Д. Коренця, В. Герасимчука, М. Зубрицького та ін.

№ 125 Є. Чикаленко — Л. Стебницькому

29 липня 1910 р.

Ст[анція] Мардаровка Хер[сонської] г[убернії]
29/VII 1910

Ніяк не можу помиритись, любий Петре Януаровичу, з думкою — «закривати лавочку», але й сьогорічних прибутків у мене так мало, що не знаю, як самому з дітьми пережити до нового врожаю. Намолотив хліба рублів на 10 тисяч, а у мене самого банкового

платежа з поземельним до 10 т[исяч] рублів в рік. От і крути головою, щоб хто не нас...ав, як казав мій старий...

А все-таки лавочки закривать не хочеться. Мені якби роздобути хоч в позику на льготних умовах тисяч десять до окт[ября] 1913, коли кінчається строк закладній, по якій мої покупці землі остались мені винні.

Пишу се, знов кажу, не для того, щоб розжалобити Вас, а так, щоб послухати Вашої ради.

Не сподіваюсь і я на те, щоб відозва наша запалила серця передплатників, і певне доведеться назначити 10 р[ублів], як Ви радите, то все ж менше буде дефіциту. Відозвою громадянство підготується, побачить, що нам скрутно, то, може, одпаде й менше як половина, бо всяке зрозуміє, що ціну побільшили не для баришів. А щодо видавання 5 раз на тиждень, то се вже незручно, бо й так передплатники нарікають за понеділок.

Якби нам письменників таких, щоб передплатник біг з газетою до сусіди, щоб поділитись з ним чи фельєтоном, чи статтею якою, а то нудота в газеті така, що аж сум бере... Не то що сусіді читати, а часто самому не має сили дочитать до кінця... Тим-то багато людей і перестають передплачувати, а до того ще й мова незрозуміла, та начальство косо дивиться і т. д.

А все-таки треба тягнути, може, народяться таланти, мова виробиться, начальство і громадянство привикне, ще треба потерпіти з десяток літ...

За думку подарувати «Кобзаря» напишіть Ів. Ів. Щітковському, тов[аришу] предсідат[еля] Шевченківського комітета (Город[ська] управа). Можна писать і по-укр[аїнськи], хоч краще по-рос[ійськи], тоді він прочитає і голові.

Я теж сердився на газетярів за звістку про «Кобзаря»; «достоверный источник», певне, Лотоцький, бо тоді саме редактірував газету Єфремов, який з ним листується.

Доманіцького, кажуть, дні полічені; навряд чи до осени дотягне, так пише з Аркашона його товариш поляк[1].

Юбілейний збірник видано під час 10-ліття наук[ової] праці Грушевського, але се було 15 літ тому назад.

Ну, бувайте здорові. На Спаса поїду вже в Київ.

Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — №52944.

[1] З В. Доманицьким в останні місяці його життя спілкувалося подружжя Іваницьких, що приїхало в Аркашон з Києва на відпочинок. Вони щодня відвідували тяжко хворого, а в останні дні п. Іваницька постійно знаходилася біля нього. Іваницький також допомагав переправити тіло В. Доманицького на батьківщину.

№ 126 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

31 серпня 1910 р.

У Київі, 31/VIII року 1910.

Любий Петре Януаровичу!

Напишіть щось тепле, хороше з приводу смерти Василя Миколайовича.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52945. Листовна картка зі штампами: «„Рада". Редакція та головна контора у Київі, Велика Підвальна, 6. Телефон 1458» та «Жертвуйте на пам'ятник Шевченка у Київі». На лицьовому боці — реклама передплати на газету «Рада» на друге півріччя 1910 р. Адреса: С.-Петербург, Вас[ильевский], Кадетская линия, д. 9, кв. 11. П. Я. Стебницкому.

№ 127 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

31 серпня 1910 р.

Дорогий Євгене Харлампповичу!

Знов могила — і яка тяжка! Страх мені жалко Доманицького, — яка це була чиста, свята людина! І все зжерла проклята хвороба — і чисту душу, і святий вогонь національної роботи...

Де його ховатимуть — чи в Київі чи на селі? Що робитимуть земляки? Знов вінки та й годі? А нічого більше не зробиш — і знов треба турбувати Вас проханням покласти од нашого Товариства вінок рублів на 25, які я оце Вам і посилаю. Написи — не знаю, не вмію я їх видумляти, може, що знайдете підходяще. Може, щось таке:

Щирій душі, чистому серцю — таке-то Т[оварист]во, або як краще... Ці «невсипущі трудівники» вже в зубах застрягли і очі намуляли, а то б якраз небіжчикові під масть: він, мабуть, і вмер з олівцем в руках...

Чи буде «Рада» друкувати, коли я дам коротеньку замітку з витинками з його листів, де він пише про себе, про свою хворобу, про свої заміри[1]? Хочеться мені од себе йому хоч це покласти на труну...

Де Ви тепер, що робите, чом мовчите? Хотів якось писати до Вас, та перебив переїзд на другу кватиру — так і зостався намір невиконаний. Я ще Вам, здається, не подавав адреси нової, — замітьте:

Вас[ильевский] остр[ов], Кадетская линия, д. 9, кв. 11.

Чи бачите Єфремова? Може б, спитали його — як він думає про біографію Грінченка? Ви казали, що він нам напише: чи це він може хутко зробити, чи як? Щоб він вже про нього складав, то це робота йому була б не трудна...

А як з Доманицьким — варто б і його пам'ять чимсь пошанувати... Коли виявиться якась думка, сповістіть.

А чим скінчилась та збиранина на Грінченкову пам'ять?

Пишіть же — і будьте здорові.

Ваш П. Стебницький.

31 серпня 1910 р.

P. S. Коли б виявилось, що Доманицького не везтимуть у Росію — і ніяких вінків не буде, то я вже не знаю, придержте тоді гроші — порадимось.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 728.

[1] П. Стебницький підготував таку статтю. Вона була опублікована в «Раді» під псевдонімом П. Смуток і називалася «Останні місяці В. М. Доманицького» (1910, № 204, 8 вересня, с. 1–2).

№ 128 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

16 вересня 1910 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Прикладаю перевод на сто рублів, а Ви віддайте ці гроші тій людині (мабуть, це Єфремов), що збирає жертви на трати по перевозці В. М. Доманицького додому... Казав Ол[ександр] Гн[атович], що ця перевозка коштуватиме щось 2000 р., з них половину дає батько Дом[аницького], а решту збирають між собою приятелі та земляки небіжчика, і у них ще чимало не вистачає. Отже ці гроші здадуться, — а це борг Добр[одійного] Товариства, яке дістало од В[асиля] М[иколайовича] спеціально зредагований шкільний «Кобзар», але не встигло йому виплатити гонорар. От правління й постановило віддати ці гроші на втрати по похорону. Будь ласка, тільки візьміть від упорядителів розписку, що вони дістали на таку-то мету («втрати по похорону В. М. Д[оманицького]») від Добр[одійного] Тов[ариства] сто рублів і пришліть її мені.

Чому мовчите? Чи сердитесь за щось? Пишіть.

Чом Вікторія Євг[енівна] не шле свого рукопису? Чи й вона розсердилась?

Що там у Вас чувати?

Чи не знаєте, часом, що за людина адмірал Лебединцев, що жив донедавна в Одесі? Він тепер переїхав до Петербургу, здається — цікавиться українством, то я й подумав, чи не слід його втягнути в «Добр[одійне] Товариство». Коли знаєте його, відпишіть, будь ласка.

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 729. Перша сторінка листа написана на бланку: Правление Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг. 16 вересня 1910 г. С.-Петербург. В[асильевский] О[стров], Кадетская, д. 9, кв. 11.

Дату й адресу написано від руки.

№ 129 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

19 вересня 1910 р.

Київ, 19 сентябрь року 1910

Любий Петре Януаровичу!

Пишу коротко, бо вчора вернувся з подорожі, а завтра чи після завтра знов виїздю, то голова у мене така заклопотана, що й ради собі не дам.

Досі не вияснилось, де ховатимуть Василя Миколайовича — чи в Київі, чи в Колодистому, се залежить від того, скільки збереться грошей, але ніхто їх не збирає і досі не зберуться, щоб вибрать похоронний комітет, який клопотався б про похорон і про збір грошей.

Од Вас я дістав 25 р[ублів] на вінок і перевод на 100 р[ублів] для похорону; зроблю з ними як пишете, і коли гроші передам, то й розписку Вам пришлю.

Прямо біда: не хватає людей, щоб впорядкувати похорони тих, що мруть, а про працю для живих і казати нічого...

Їздив в Катеринослав на з'їзд сельських хазяєв[1], сподівався там залучити якогось степового тура і запрягти його в ярмо, щоб легше було мені тягти «Раду», але дурно тільки згаяв час і розтратив з сотню рублів. Ті, що не мають грошей, захоплюються до глибини кишені, а ті, що мають гроші — тільки до глибини душі і в результаті нуль і багато гарячих слів, обіцянок ширити і пр. Всі ахають, охають при звістці, що нема вже снаги надалі видавать газети, кажуть, що неможливо жить без газети і проч., а в результаті одні поради, які я чую вже п'ять років; та що ж іншого можна сподіватись від

людей безгрішних, а грошовиті кажуть, що, очевидно, се мертве діло, коли його стільки років треба підтримувать, а на мертве діло не варто й грошей витрачати... Се я теж давно чую від Влад[имира] Миколайовича, який систематично ухиляється від мене: приїздить на короткий час в Київ, сам не зайде до мене і не сповістить про свій приїзд і доводиться безрезультатно ловити його; нехтує тобою до образи, а мусиш терпіти...

Як приїду з Херсонщини, куди їду за данями, то буду писать Вам, а тепер спішу кінчити листа.

Що чуть про Пелеха?

Єфремов обіцає в ноябрі написать біографію Грінченка, а тепер сидить за історією літератури, Матушевський лагодиться виїздити в Сухум.

Про фонд ім. Грінченка нічого ще не чуть, а гроші пішли на видання «Ради». Колись доведеться вертать з %.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52946. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] *Їздив в Катеринослав на з'їзд сельських хазяїв...* Йдеться про з'їзд земців «всего юга России», що відкрився 11 вересня 1911 р. у м. Катеринославі. На нього було подано 135 рефератів, більшість — про кооперацію та с/г школу, запрошено професорів с/г інститутів. Є. Чикаленко відвідав виставку та з'їзд і свої враження від побаченого передав у «Щоденнику» (т. I, с. 116).

№ 130 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

4 жовтня 1910 р.

4/X. 1910

Хоч, здається, черга і не за мною, любий Петре Януаровичу, але я сів за лист до Вас. Справді, здається, одповів на Ваш останній лист і вислав Вам квиток на 100 руб., що прислали — сто на похорон Доманіцького.

Я все пишу «здається», бо за клопотами все позабував. Остається у мене Ваших — 25 р[ублів] на вінок Доманіцькому, який я й куплю, як привезуть його. Не везло йому живому — не везе й мертвому. Довго морочились, поки вияснилось — чи зможем його привезти в Росію, чи поховають в Аркашоні. Се був би сором. А тут як на лихо нема грошей, та так нема, що гвалт кричав

би! Але якось се улаштувалось. Потім довго міркували — де ховати, чи в Колодистім, чи в Київі, рішили — в Київі. Тепер морока з конторою, що взялась перевозити, нарахувала на 390 р[ублів] більше, ніж згодилась спочатку, тепер йде торг, а тіло лежить... Привезуть вже, як захолодає, напевне в день похорон буде дощ або завірюха — бо як не везе, то не везе. Ну, та якось поховаєм.

Тепер виряжаєм Матушевського в Сухум, а там, чого доброго, і Єфремова, бо засидівся над історією літератури, як квочка на яйцях — білий як крейда і який[сь] обреськлий, наче хворий. І так, трьох робітників «Рада» загубила, може, не всіх навіки, а зараз нема кому писать.

Дорошенко, як виїхав в Катеринослав, то й пропав; тепер редактірує «Дн[іпрові] хвилі». Піснячевський каже, що після тифу не може нічого писати. Хоч сядь та й плач! А тут саме рік кінчається, перед підпискою треба оживити газету — та нікому. Нема ні статей, ні фельєтонів. Ви мовчите уперто, Лотоцький теж..., а молодших нема.

Грошей теж нема. Коли побачите Пелеха, то нагадайте його обіцянку, бо нічим кончити року. Нічим кончити, а вже клопочусь за початок. На Покрову з'їхались земляки і підняли гвалт, щоб не закривав «Ради»; постановили, що всі городи мусять взяти на себе частину тяготи і дать хоч грішми, хоч передплатників (нових) на суму по розкладці. Петербург повинен дать на 1911-й рік — 1000 рублів, або на сю суму нових підпищиків. Не знаю, що з того буде, а запал у людей був великий. Гуртом обіщали дать нових 1000 передплатників та ще сподіваються, що заклик до передплатників (який ми розішлем) повинен дать 1000 нових, ітого 2000 нових, а з старими 4000, всього на суму 24 000 рублів, а 12 000 руб. дефіциту заплатить, по звичаю, В[асиль] Ф[едорович]. Але я не так рахую: я сподіваюсь, що нових буде, може, 500, а значить, всього 2500 на суму — 15 000 руб.; 12 000 дасть В[асиль] Ф[едорович], а 9000 руб. я мушу добути. Як там не буде, а треба тягти далі, бо що ми без преси? — Тьфу!

Але що буде на той рік, а тут нема снаги кончити й сього року. Натисніть на Пелеха, а самі пишіть до «Ради».

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Чи не могли б Ви зробить заходи в Мін[істерство] фін[ансів], щоб швидше затвердили устав Київського Українського общества взаимного кредита. Для нас се дуже важно.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52947.

№ 131 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

9 жовтня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Останній лист Ваш був від 19-го вересня. Там Ви тільки писали, що дістали мої 100 р[ублів] на Доманицького, а ніякого квитка не було прикладено. Коли він єсть, то пришліть мені, будь ласка — бо без того трудно вернути мої гроші з каси Товариства. Коли ж Ви писали ще лист, який до мене не дійшов, то поклопочіться відшукати його на почті. Коли б квитка не знайшлось, то, будь ласка, дайте хоч од себе розписку, щоб було що передати скарбівничому.

Зараз же по одержанні того Вашого листа (19/IX) я здобув в адресному столі адресу Пелеха і написав йому докірливе нагадування про його обіцянку. В одповідь — ні слова, і самого його не видко, а мабуть, в гóроді, бо інакше б адресний стіл не дав би адреси. Живе він тепер, по тій справці — на Полозовой ул., д. № 5. (Якось непевно написана квартира, хто її знає...). Біда з «Радою» — не вірю я тому плану підмоги, що вироблено на Покрову. Єсть один спосіб — подвоїти передплату, — чи назначити — найменше — 10 рублів. Тоді розпадається плата на кожного читача, — а вже ж виявилось, що теперішній контингент переплатників — предел, его же не прейдеши. Коли цей постійний контингент трохи і зменшиться, — то все ж, мабуть, платитимуть удвоє, бо вони платять не з інтересу до газети, а з «песького обов'язку». Силоміць же багато нових овець в отару не наженете. А коли просто — розкласти дефіцит по городам, — отак, як Ви на Петербург наложили 1000 карб., — то це найкращий спосіб розігнати і тих овець, що тепер якось держаться череди. Хто ж ті тисячі буде платити? Десять душ — по 100 рублів? Таких у нас душ немає, — значить, зведеться до того, що тільки осміхнуться та й розійдуться, — а хіба одна моя душа знов буде трусити кишенею. То для того не варто було збирати земляків на Покрову... Це не серйозно. Так само, певне, і по інших городах буде. Чом на зборах не спитали тих порадників, — чи їм самим буде легче платити по 12 рублів чи по 100? Коли б вони самі думали насправжки платити, то певне сказали б — «по 12». Але їм здалось легче просто всю справу перекласти на міфічні гурти — то тут легко було поставити й 1000, бо нулі нічого не варті.

Я буду, при розмові з тутешніми земляками, радити, щоб віддати на «Раду» всю решту, яка ще у нас зісталася, за всякими філантропічними асигнованнями, з старих громадських капіталів. Хай воно — звідки вийшло, туди й повертається.

Спробую навести справки про Общество взаїмного кредита, хоч знайомих в Кредитній канцелярії ніяких не маю і поклопотатись не можу. Думаю, що коли назва Вашого Товариства «Украинское», — то це пошкодило і затягло справу. Харківцям не дозволили навіть такої невинної назви, як «Прогресс», а примусили переробити на прозаїчне «Третье общество...». А Ви там ще з сепаратизмом!

Чи це «общество» виникло під впливом листів Ерастова? Бо він все пише, що треба складати національний банк — і радить гуртувати людей коло цеї ідеї. Як там у Вас на це реагують?

Не знаю, чи споможусь ще в цім році щось написати для «Ради». Дихати мені тепер трудно. А в тім році буду старатись, бо не матиму вже «Л. Н. Вістника», — вже зрікся.

Бувайте здоровенькі. Пишіть же — і сповістіть, чи був ще який лист од Вас — це цікаво вияснити.

Ваш П. Стебницький.

9/X. 1910.

В[асильевский] О[стров], Кадетская линия, д. 9, кв. 11.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 730.

№ 132 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

14 жовтня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Катеринославська виставка зробила те, що київські книгарні несподівано забрали од нас весь запас «Чорного пару»[1] і «Худоби»[2] — яких по звичайній мірі зоставалось у нас ще принаймні на рік. Отже тепер доводиться наспіх передруковувати обидві брошури. Ви щось хотіли додати до «Чорного пару»?! Будь ласка, одразу візьміться і, як тільки можна швиденько, перегляньте обидві брошюри. «Худобу» я таки зараз віддам у набор, але Ви все ж сповістіть, чи можна лишить так як є, чи й там що схочете виправити. А «Чорний пар» неодмінно поповніть, чим хотіли, бо тепер ми друкуватимем уже не менше, як 20 000 прим[ірників], то шкода буде на довгий час лишати книжку без тих додатків й перемін, які у Вас в голові вже єсть.

Тільки, дуже прошу, як можна швидче.

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницкий.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 731. Перша сторінка цього листа написана на бланку: Правление Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых

книг. 14 жовтня 1910 г. С.-Петербург. В[асильевский] О[стров], Кадетская, д. 9, кв. 11.

Дату й адресу написано від руки.

[1] Йдеться про п'яте, доповнене видання цієї «Розмови», яке вийшло 1910 р.

[2] Йдеться про четверте видання цієї «Розмови».

№133 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

16 жовтня 1910 р.

16/X. 1910

Любий Петре Януаровичу!

Виявилось, що я Вам квитка на сто рублів не посилав, бо гроші недавно тільки получені конторою з банку, а посилаю його тепер. Ще у мене єсть Ваших 25 р[ублів] на вінок, який покладу, як прийде тіло Вас[иля] Миколаєвича; нарешті воно виїхало з Аркашона на Лібаву, а коли прибуде в Київ — невідомо.

Щодо «Ради», то я тієї ж думки, що й Ви, і доводив її і 6-го июня і 1-го октября, але мусів скоритись громадській постанові. Напевне на той рік, т. е. на 1912-й, як доживем, доведеться назначити 10 р[ублів], а на роздріб по 1 р[ублю] на місяць, бо ні постанови про контрибуцію, ні відозва, я певний, нічого не дасть — дай Боже, щоб число передплатників побільшилось на якусь сотню, а то ще й боязно, щоб і тих не розгубити. Відозва покаже передплатникам, що становище «Ради» не певне, то вони побояться одразу виписать на ввесь рік, щоб не пропали гроші — така вже психологія всякого передплатника! Очевидно, і на той рік дефіцити покриватимуться таким же способом, як і досі, і я залізу ще в більші борги. Але не на те козак п'є, що є, а на те — що буде! Не вважай на врожай — сій жито, то хліб буде. Так каже народна мудрість, якій я все-таки ще довіряю.

Ви, коли ласка Ваша, все-таки при нагоді штурхайте Пелеха, може, вирвемо обіцяних 700 руб., бо 300 він дав.

Окрім того, у мене таке прохання до Вас.

Тепер нема в Петербурзі Піснячевського, то нема у нас там і кореспондента. (Піснячевський пише, що після тифу не може й двох фраз зв'язать, а через те і не пише нічого). Якби Ви, порадившись з Лотоцьким та іншими земляками, як-небудь улаштували справу з листами з Петербурга. Як — я не знаю, се Вам видніше, а якось улаштуйте.

Вас же прошу, коли можна, буть кореспондентом телеграфним, тобто в екстраординарних випадках сповіщать нас откриткою про цікаві події, а ми їх друкуватимем в отділі «Останні вісти», як телеграми. Так тутешні кореспонденти посилають откритками телеграми в столичні газети. Се не дорого коштує, а робить вражіння, що єсть телеграфні кореспонденції.

Не смію Вас прохати подавати такі вісти регулярно, а в екстренних випадках — не одмовте. Якщо звістки будете брать з вечірніх газет, то откритка прийде в Київ раніше, ніж вранішні великі газети, то буде повна ілюзія, що звістка получена по телеграфу.

Про новини наші не пишу, бо мало цікавого. Клуб висить на ниточці, «Укр[аїнська] Хата» вже кончила своє існування, бо Бойко заявив, що грошей вже не дасть; не знаю, чи дасть дотягнути до кінця року — оттак вискакують і щезають часописи наші, як бульки на воді, а се вносить тільки деморалізацію в наш рух.

Ой, хотілося б мені побачитись з Вами, та не знаю, чи зможу я вирватись до Петербургу.

Ваш Є. Чикаленко.

[Вгорі на першій сторінці дописано:]

В понеділок вишлю Вам 834 р[ублі] 22 к[опійки] з книгарні для Доброд[ійного] Т[оварист]ва.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52948. У тексті листа є помітки червоним і синім олівцями.

№ 134 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

20 жовтня 1910 р.

Київ, 20 октябрь року 1910

Завдали Ви мені роботи, любий Петре Януаровичу.

З того дня, як получив Ваш лист, день і ніч сидів над «Розмовами». Книжечку про худобу вже послав Вам, а про пар посилаю разом з цим листом. У мене були деякі замітки, деякі статейки в «Селі» та в «Раді», то я тепер наспіх повибирав і подоточував, що, на мою думку, підходило. Доточив до того вінегрету, що в кінці 1-ої книжечки, ще й уступ про мову в школі. Хоч воно не до шмиги, як кажуть, але там багато єсть такого, що не стосується до пару, то нехай вже й це йде, може, якась користь буде. Коректуру обох книжечок прошу неодмінно прислать мені, бо боюсь якоїсь помилки. Посилаю отсе в листі ще чотири малюнки і прошу перемінити той, що на обкладині, краще поставте 11-ти рядну сіялку (малюнок 3-й), або 5-ти рядну

(мал. 4), що тепер посилаю, а ту, що на обкладині, одкиньте зовсім і кліше знищіть, бо вона (т. е. сіялка) вже стара. Не знаю, чи згадувать про Катеринославську медаль, як згадується про Харківську, чи не варт? Се ви самі рішіть. Воно якось погано, наче рекламірується як вакса чи мазь для «ращения волос», а з другого боку се імпонує всякому, навіть земцям «куцого» земства і вони розповсюжують «Розмови», навіть Савенко не зачіпає, а Флорінський якось казав, що такі книжечки, як Чикаленка, «необходимы, я в этом убедился, а всякие «Науковые Записки» і проч. література для інтелігенції — это зло; я так и в министерстве сказал, когда меня спрашивали».

Не встигли ми розіслать заклики до передплатників «Ради»[1], як посипались до нас листи. Та які листи! Через одні ці листи треба видавать газету до загину. Всі в один голос молять, щоб не закривать газети, всякий обіщає — що́ може: той гроші, той нових передплатників, той дурно писать до газети і т. д. У нас в редакції вже сподіваються, що число передплатників подвоїться. Громади всі обізвались і обіщають до 1-го декабря виплатить контрибуцію; всі охоче, ніхто не ремствує. Я не знаю, чи буде з сього всього матеріальна користь, а моральне задоволення єсть велике. Видно, що ся справа дорога багатьом і багато людей наче щиро обіщають помогти чим зможуть. Взагалі заклик наш зворушив публіку, заметушилась вона — люде збираються, радяться. Як побачитесь з Федором Кондратович[ем], то побалакайте з ним — чи не зміг би він що-небудь вирвать на «Раду» у Радакова; я не знаю, де він тепер, певне, в Алупці, а на зиму збирається в Петербург, там, кажуть, буде й проживать.

Правда, він не вірить, що «Рада» потрібна кому-небудь, але Федор Кондратович може йому довести, що треба підтримать «Раду», бо певне для Ф[едора] К[ондратови]ча не одмовить, а грошей у його стільки, що не знає куди дівать.

Ну, бувайте здорові та, коли матимете час, то пишіть і до мене і до «Ради».

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52949. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Два передостанні абзаци листа на лівому полі відкреслено червоним олівцем.

[1] *...заклики до передплатників «Ради»...* Йдеться про «Лист до передплатників і прихильників газети «Рада» (опубл.: Є. Чикаленко. Щоденник... Т. 1, С. 126–128). Його запропонував скласти Л. Жебуньов, прохаючи читачів підтримати газету передплатою, бо видавці виснажилися й не мали змоги далі платити великі дефіцити. Є. Чикаленко писав, що спочатку такий заклик уповноважили писати С. Єфремова та Ф. Матушевського, але останній захворів, а С. Єфремов написав замість відозви

холодну передову статтю. Тоді Л. Жебуньов взявся написати її сам і, за словами Є. Чикаленка, у нього вийшов гарячий і палкий лист до читачів, опублікований у «Раді». Він справив на них сильне враження, бо редакція і видавець отримали близько 500 листів, у яких кореспонденти просили не припиняти видання газети й пропонували допомогу грошима та передплатниками. Ця реакція передплатників підбадьорила видавців і надала їм наснаги та бажання видавати газету в наступному році.

№ 135 *Н. Стебницький — Є. Чикаленкові*

24 жовтня 1910 р.

24 жовтня 1910

Дорогий Євгене Харламповичу!

Спасибі за виправлені книжки, — обидві дістав, за листопад обидві вийдуть.

Чи це у Вас не помилкою зоставлено при вівцях адресу Н. Н. Аркаса? Адже він тепер не в Херсоні? Чи його син теж «Н. Н.»? Сповістіть, коли це помилка, щоб встигнути виправити в другій коректурі.

А ще — чи добре у Вас скрізь говориться: «не слід спускати жеребця, бугая, барана — з своїми родичками». Може краще — «з його родичками»? Щоб часом хазяйка родички не образилась?!

За квиток теж спасибі, за гроші од книгарні — теж.

А за ту відозву до читачів і передплатників — ні. Страх яка вона прикра, який од неї бере сором, як кумедно виглядає це прохання: або знайди передплатника, або плати за двох. Якби ще це розсилалось не всім, а декому. А то ж, мабуть, усім передплатникам, — тим самим, з яких «Рада» не хотіла брати 10 рублів, «щоб не обтяжати», — а хоче взяти 12 рублів! Чув — люде кажуть, — «наче жартують...». Самі мотиви — частина патетична — складені добре, — і, може, й дуже корисно, що така відозва викликає у людей сором, — але знов же, коли б не так широко її розповсюдили! А що, як вона попаде на сторінки «Кіевлянина»? Добрий матеріал Савенкові, — і не знаю, чи не гірше тоді будуть коментувати становище руху, ніж якби газета закрилась зовсім, без всяких пояснень та скарг?

Тяжке, тяжке враження...

Декому я послав по відозві, не знаю, чи вдасться нахилити. Послав і Пелеху, з докірливою приписко́ю. Але він, очевидно, стережеться попасти мені на очі.

З приводу відозви заворушились тутешні хлопці — молодь: бояться втратити «Раду». Отже бігають, збираються присоглашати передплатників та співробітників.

Будемо й ми незабаром радитись, — чим допомогти.

Щодо листів та телеграм, то на цей рік — до 1911 — я ніяк не можу взяти на себе нічого. Я дуже тепер обтяжений роботою для Товариства, — все збіглось на останні місяці. Про Лотоцького не мав нагоди довідатись. Отже не можу бути і «телеграфним» кореспондентом на одкритках. Перш за все — мені, при моїх умовах життя, трудно стежити за фактами, я про них сам довідуюсь на другий день з газет, — а інший день то й не зранку навіть, а тільки к вечеру. Тут треба відносини до якоїсь редакції, щоб можна було там читати хронікерський матеріал за весь день. Я бачився з Піснячевським. Він вже трохи поправився, але тепер тримає іспити і до 12 листопада не може ні за яку роботу взятись. Після ж іспитів — каже — з охотою візьме на себе отакий обов'язок і буде посилати Вам новини. Казав, що сам Вам про це напише. А мене вже, майте терпіння, — підождіть до того року. Може, тоді відновлю своє фельєтонне перо. Хоч у Вас тепер є добрий собі фельєтоніст — «Провінціал»[1].

Хочу й я побачитись з Вами, але тепер вже Ви сюди не їдьте, бо, мабуть, я перед Різдвом загляну до Київа провітритись. Не на Різдво, а тільки перед святами, так — межи 15–22-м. Чи Ви будете в той час у Київі? Напишіть.

Маю до Вас прохання. Більш місяця тому дістали ми листа од київського земського інструктора по молочному хазяйству — К. И. Михайлюка. Пише, що склав українську брошуру про «Молочарську Кооперацію»[2] і запитує, чи взялись би ми її видати. Я, розуміється, зараз же написав йому, — що ми раді, мовляв, шліть. В початку цього місяця, не маючи одповіди, знов пишу йому (на Губ[ернську] земську управу) — вже рекомендованим листом. І досі нема ні рукопису, ні звістки. А нам страх як хотілось би видати таку брошуру! Будь ласка, коли того Михайлюка знаєте, нахиліть, щоб скоріше слав, або сповістив, що він думає. Може, він має сумнів щодо гонорару, — а я, правда, й не написав йому про це, — то нехай має на увазі, що тепер ми можемо платити за добрі оригінальні рукописи до 50 р[ублів] аркуш. Зробіть, будь ласка.

А Ваш Дубровський, хай йому абищо, сидить на конкурсових рукописах, що аж засмерділись. Мало не щотиждня шарпаю його, нагадую...

Там той скульптор Гаврилко все лає земляків, що не дають йому запомоги. Ми по змозі посилаємо. Чи є змога Київу теж піддержати його на який час? Варто б уже вивести його на певний шлях.

Ну, бувайте здоровенькі. Пишіть більше й частіше.

Ваш П. Стебницький.

В[асильевский] О[стров], Кадетская л[иния], 9, кв. 11.

P. S. Трохи не забув! Де ж я візьму чотири нових малюнки до «Чорного пару»? Будь ласка, може, Вам легше здобути — пришліть, бо інакше я шуканням можу затягти роботу. Нагадую: 1) Культив[атор] Клейна[3], 2) Культив[атор] Полт[авської] оп[итної] стан[ції][4], 3) 5-рядна сіялка, 4) рандаль[5].

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 732.

[1] ...«*Провінціал*»... «Провінціал» — псевдонім С. Черкасенка, який тоді активно друкувався в «Раді», подаючи фейлетони і нариси гумористичного змісту на актуальні життєві теми: «У книгарні (З натури)» (1910, № 148, 2 липня, с. 2); «Українська преса й громадянство» (№ 153, 8 липня, с. 2); «Політика» (№ 154, 9 липня, с. 2); «Інтерв'ю» (№ 156, 11 липня, с. 2); «Мазепа» (№ 158, 14 липня, с. 2–3); «Партійна етика» (№ 159, 15 липня, с. 2); «Історія однієї провокації» (№ 161, 18 липня, с. 2); «Юридична поміч на селі (З натури)» (№ 179, 10 серпня, с. 2); «Як пан Перерепенко перестав бути українцем» (№ 183, 14 серпня, с. 2), «Нова часопись» (№ 187, 19 серпня, с. 2), «Пригода з паном Довгоконем» (№ 188, 20 серпня, с. 2); «Муштра (З натури)» (№ 191, 24 серпня, с. 2); «Не оцінили (З натури)», (№ 234, 16 жовтня, с. 2) та ін.

[2] Йдеться про працю «Молочарські спілки (артілі). Практичні поради про те, як засновувати спілки й провадити в них хазяйство та щотоводство». Написав К. Михайлюк. (К., 1911, 80 с.).

[3] Культиватор Клейна — винахід німця Г. Г. Клейна; це ножовий культиватор для кінного обробітку поля, що заросло бур'янами. В основному підрізав коріння бур'янів, а землю не перевертав. Коштував він 50 крб. і замовити його можна було за адресою: станція Гришино, Катеринінської залізниці. Його малюнок, як і малюнки всіх інших знарядь, подавалися у виданні «„Хуторянин": Календарь» (Полтава, 1909. — С. 36–39).

[4] Цей культиватор мав плоскі лапи.

[5] Рандаль — розпушувач поля після збирання озимої пшениці. Замість лапок у нього крутилися гострі кружечки, якими розпушували землю. Ним, як писав Є. Чикаленко, землю рандалили. Вміщений у виданні «Чорного пару» за 1910 р. на с. 10, мал. 6.

№ 136 *М. Стебницький — Є. Чикаленкові*

25 жовтня 1910 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Оце знов доводиться писати, бо сьогодня дістав і Вашого листа, і одповідь од Михайлюка. Отже не шукайте цього добродія, — вже ця справа вияснилась.

З присланих малюнків не всі добре вийдуть, бо дуже блідий, невиразний оригінал. Всі Ваші бажання щодо малюнків виконаю. Коректуру пошлю — для «Худоби» другу, а для «Чорного пару» —

першу. Отже по змозі «Худобу» не міняйте, бо затягнеться — я не знав, що Ви й собі будете доповнять. А «Чорний пар» передивіться в першій коректурі з боку редакції, щоб пригладити всі латки й наставки. До дрібниць правопису не чіпляйтесь.

Медаль, по моєму, слід вписати, — чого ж церемонитись[1]? Розуміється, це має значіння для покупців і розповсюдження. Тільки, будь ласка, дайте докладні відомости, як треба написати, бо я не знаю, од кого та медаль і чи вона дана «Чорному пару», чи всім Вашим книжкам загалом. По «Раді» виходить скоріше, начебто, загалом, а тоді я не знаю, як писать про медаль: мабуть, так на всіх книжках і треба поставить напис, а не тільки на «Чорному парі»[2].

Ну, за додаток про «рідну мову», мабуть, Флоринський не похвалить.

Ми хочемо з того року і собі ставити на обкладинках свої медалі. Хоч чужим коштом їх здобуто — найбільш Вашим іменням, але що ж, нехай стоять. Це і проти Флоринського помагає.

А що, — ніяк не можу пригадати: чи це навмисне, свідомо на Ваших брошурках стоїть «СІЛЬСКЕ», а не «СІЛЬСЬКЕ»? Я писав би з єрчиком і, якби мова йшла про другого автора, то виправив би, не питаючись. А Вас питаю, — як скажете писати надалі.

Не одповіли Ви мені з колишніх листів на два запитання: перше — про широкі плани Ерастова щодо всеукраїнського банку. Як на це реагували кияне? Чи не думаєте Ви, що, може, й справді цим шляхом можна здобути український гріш? Може, колись можна буде і «Раду» видавати банковим коштом. Мало мені відоме банківське діло, але знаю, що при добрій постановці воно вигідне. Чи можна тільки його зробити цілком національним? Чи не перевернеться воно одразу ж в звичайне інтернаціонально-жидівське підприємство?

Друге запитання — про одеського адмірала (здається, — словом, моряка) Лебединцева. Чи не знаєте, що воно за один? Чи варто його втягти в якесь товариство? Коли знаєте, дайте, будь ласка, одповідь.

Дуже приємно читати, що Ваша відозва зробила на читачів таке враження і викликала листи співчуття. Слава Богу, що передплатники так відчувають потребу української часописи. Але чого ж їх, чортів, так мало? Цікаво діждатись остаточного результату — як те співчуття реалізується.

Про Радакова говоритиму з Ф[едором] К[індратовичем]. Щось там уже хотів підкувати Радакова Чижевський на «Украинский Вестник» — чи щось подібне, але, здається, «отыде со срамом».

А не пробували послати відозву Катериничу в Бобровицю? Знайдіть до нього шлях, або доручіть кому знайти, — може, щось

вийде. Хоч, правда, він тепер, чутно, другий сахарний завод будує — вже в Полтавщині, — ну, а де вже чоловік прилип до сахару, там трудно у нього одліпити копійку... А проте спробуйте.

І все ж таки боюсь, що Ваша відозва зробить всеросійський скандал українцям, як попаде Савенкові в руки...

Ну, бувайте здоровенькі. Пишіть.

Ваш П. Стебницький.

25 / X 1910.

В[асильевский] О[стров], Кадетская [линия], 9, кв. 11.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 733.

[1] Було вписано, що ця книжечка у 1910 р. на Катеринославській обласній виставці нагороджена великою срібною медаллю.

[2] У статті «Т-во «Просвіта» на катеринославській виставці» (1910, № 239, 22 жовтня, с. 2) повідомлялося, що книжки Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг у Петербурзі, представлені на виставці, нагороджені малою золотою медаллю. Про це інформувало видання «Вестник Южно-русской областной выставки» (1910, № 121).

№ 137 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

27 жовтня 1910 р.

27 / X 1910

Дорогий Євгене Харламповичу!

1) Була балачка про літературну підмогу «Раді». Обіцянок чимало: а) Лотоцький — дописи щотижня, б) Славинський — двічі в місяць, в) Піснячевський — двічі на тиждень і частіше, г) аз многогрішний (з нового року) — по змозі. Першому належить духовенство і школа, другому — по́літика, третьому — дума. А як воно здійсниться, то вже хто його знає. Щодо «телеграм» на одкритках, то виявилось, що це річ дуже складна і або зовсім неможлива для «Ради», або вимагатиме немалих грошей. З газет брати звістки — це нісенітниця, бо сама ж газета прийде в Київ раніш, ніж одкритка з тими звістками, — то, виходить, все одно краще в Київі їх і виписать з газети. Звичайно роблять так, що беруть в редакціях матеріал ще до друку, передають його по телефону в Москву, а там вже пишуть на откритках і шлють далі. То так, справді, можна випередити газету, — але ж цей спосіб редакціям коштує немало, бо треба ж держати людей. Дешевим коштом, своїми руками цього не зробити. Звичайно, в екстрених випадках, коли доведеться

дізнатись з певних джерел про якусь цікаву новину, — то охоче будемо давати «Раді»телеграми.

2) Коли вже хочете зробити «Раду» кращою, то чом би Вам не пошукати нового редактора? Адже там у Вас нема рук, нема кому писати передовиці. Потрібен чоловік живий, щоб стежив за життям, притягав людей, назначав теми, сам писав по змозі. Чом би Вам не взяти у газету Чижевського? Він тепер, здається, без діла і без заробітку, а газетна жилка в нього єсть.

3) Пишете про «контрибуції» з громад. А я так і не знаю, що треба лічити за контрибуцію на нас. Оту 1000 рублів, що Ви писали? Хотілось би знати, скільки ж визначено на інших.

4) Посилаю рекомендованою бандеролею «Худобу». Будь ласка, не задержуйте.

5) Слава тобі Господи — кончив Дубровський з конкурсом, прислав рецензії. Комісія віддає перевагу «Птахівництву», але хвалить умовно і Заїкина. Присужувати премію будем на ближніх зборах Правленія — в початку листопада, а поки що до Вас такі прохання: як вже видно, що «Птахівництво» дістане премію і буде пущене в друк, то, будь ласка, перекажіть Корольову, щоб зараз-таки висилав нам всі малюнки, які він думає поставити в книжечку. Хочу неодмінно випустити її в цім році і тому треба хапатись. А друге — спробуйте забути, що Ви Чикаленко, і скажіть, як хазяїн: чи багато Заїкин дає нового проти Ваших брошур? Річ у тім, що, на мій погляд, не варто випускати під нашою фірмою однородні по змісту брошури, — хоч би навіть і гарні. Я б хотів, щоб врешті з наших книжечок вийшла селянська енциклопедія; а коли ми будемо товкти в одно тільки іншими словами, то втратимо інтерес. От мені б і хотілось знайти своєму погляду підпору в Вас.

Коли формально зробимо постанову про премію, я зараз пришлю звістку в «Раду»[1].

Здається, усе, що треба було написать. Одповідайте.

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

P. S. Де тепер Заїкин?

ІР НБУ. — Ф. 44. — № 734.

[1] Результати конкурсу Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг були опубліковані в «Раді» у рубриці «Література, наука, умілість» (1910, № 269, 26 листопада, с. 4). У замітці повідомлялося, що товариство за оголошенням відібрало 3 рукописи. Для їх розгляду була створена комісія на чолі з П. Дубровським. Вона й постановила видати 150 крб. премії В. Корольову, автору рукопису «Домороспа птиця, її породи, розведення, годування, догляд та деякі хвороби», тобто праці з рубрики «Птахівництво».

№ 138 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

28 жовтня 1910 р.

Київ, 28/X 1910

Почну з кінця Вашого листа, любий Петре Януаровичу.

Разом з книжечкою про пар я послав Вам заказного листа, в який вложив, зв'язані ниточкою, чотири малюнки. Або лист той запізнився і тепер Ви вже його дістали, або десь загубився на почті, або почтарі подумали, що я щось цікаве Вам посилаю і витягли з листа малюнки, або Ви ненароком витрусили з конверта малюнки — не придумаю, що й трапилось.

Прошу Вас — зараз же отповідайте — чи получені малюнки, чи ні? Якщо не получені, то й я навряд чи добуду їх скоро, бо я їх вирізав з календаря «Хуторянина» за 1909[1], якого нема вже в продажі. Ото буде заморока! Не знаю, де добуть, бо і сей я добув з великою труднацією, а більше нігде немає малюнків культиватора Клейна та Пол[тавського] опит[ного] поля. Забув я, що й в листі тому писав, але пам'ятаю, що просив прислать мені коректуру обох книжечок. Ще пам'ятаю, що писав про те — чи згадувать про катеринославську медаль, чи ні. Не хотілося б згадувать, бо се пахне рекламою, а з другого боку — се спричиняється до поширення книжечки земствами.

Тепер про уваги Ваші щодо тексту «Розмов».

Адрес Аркаса можна й викинуть. Хоч його теж звуть Н. Н.[2], як і батька, але я не певний — чи є в його завід овець. Жеребця, справді, краще спускати з «його» родичами, ніж з «своїми». Якої Ви думки про те, що я в розмову про ч[орний] пар вставив дещо про школи з однії з статей своїх в «Раді»? Взагалі, пишіть про все, що Вам не подобається.

Писав я Вам, здається, що в отповідь на заклик до передплатників ми дістаєм такі листи, що якщо й грошей не придбаємо, то хоч матимем таке моральне задоволення, що й без сторонньої помочі повинні видавать газету. Я кажу се серйозно. Ви пишете, що соромно звертатись з таким закликом, що боязно «Киевлянина» і проч., а Жорес не побоявся звертатись за поміччю до соціалістів всього світа, щоб допомагали його «Humanite»[3], бо пропадає. Ні, знов скажу: коли наш заклик не викличе грошей, то досить, що він викликав оті листи, що до нас приходять щодня десятками. По них видно, що газета потрібна людям, що без газети декотрі не можуть жить; деякі пишуть, що коли не буде «Ради», то й на світі жить не має рації; один учитель пише, що коли він прочитав «заклик»

своїм приятелям, то діакон зомлів, його довелось водою одливать. Коли єсть такі читачі у нас, то гріх закривать газету мовчки! Але по всьому видно, що заклик дасть наслідки більші, ніж ті, яких ми сподівались. Громади всі обізвались і обіцають дать більше грошей, ніж на їх наклали. Це все мене так бадьорить, що я весело дивлюсь на будуще. Засмучує мене тепер тільки літературний бік газети — нема солідних співробітників: Матушевський, Дорошенко виїхали, Єфремов сиднем сидить за «Історією літератури», Пригара десь конає на Полтавщині, Піснячевський замовк і словом не обізветься, а нових нема та й нема. Спасибі, що нагадали Піснячевському про «Раду», бо я не знав, куди йому писать.

Молочар[4] хвалився мені, що Добродійне Т[оварист]во має видать його книжечку, але мене се не тішить. Прочитайте в останніх числах «Села» його «Годування телят»[5], то побачите, що Вам доведеться заново писати про те, що він напише, коли схочете непремінно видати книжечку по молочарству. А над сією статтею немало попрацювали Корольов та Ю. Сірий, щоб довести її до пуття. Правда, він казав, що Корольов обіщав і для Благодійного Т[оварист]ва виправити рукопис. У всякім разі не сподіваюсь я чого-небудь путнього од нього, бо він мало інтелігентна людина.

До речі, Корольов та Заїкин часто запитують мене — чи не чув я про результати конкурса. Справді, «мій» Дубровський, як видно, не хапається!

Потішили Ви мене дуже звісткою, що маєте заглянути до Київа, а ще більше потішили б, якби заїхали просто до мене, щоб я більше часу був з Вами.

Перед Різдвом я нікуди не збираюсь виїздити з Київа, а якби що трапилось, то якось можна улаштувати так, щоб Ви мене застали дома.

Коли не надовго заїдете до Київа, то потрафляйте так, щоб буть в Київі в понеділок. У мене кожного понеділка журфікси, на яких часом буває багато народу, то Ви всіх разом побачите.

Сими днями був у мене Влад[имир] Мик[олайович] з Ганейзером. Ганейзер підбиває його завести «салон», в якому сходилися б представники всіх націй, що живуть в Київі: українці, росіяни, поляки, жиди. Гірко Влад[имиру] М[иколайови]чу не хочеться, але, здається, не викрутиться, бо Ганейзер завзявся гаряче. Може, якраз і Ви попадете до його на журфікс. Бачите, як я Вас заманюю... Про зібрання в клуб я й не кажу, бо се Вам відомо. Але прошу Вас заїхать просто до мене, бо інакше у Вас і часу не знайдеться набалакатись зо мною — помимо стількох знайомих у Вас тут багато, здається, родичів, у яких Ви теж будете бувать.

Ну, до приїзду Вашого ще багато часу, то ми встигнемо обміркувати все.

Прошу ж Вас зараз же сповістить мене про малюнки; коли вони не получені, то я буду напитувать «Календаря» 1909 року.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

Викиньте той малюнок сіялки, що на обложці, бо сіялка та вже постарілась. Поставте на обкладині або 11-ти рядну, що тепер в тексті, або 5-ти рядну.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52953. Обидві сторінки листа написані на бланках: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

На лівому полі є підкреслення синім та червоним олівцями.

[1] *...з календаря «Хуторянина» за 1909...* Йдеться про видання: «Календарь „Хуторянин"» (Полтава, 1909. Приложение к журналу «Хуторянин» на 1909 г. — 192 с.). Це перший додаток до цього журналу, мав добрий с/г відділ, виконаний полтавськими агрономами: короткі, але гарні статті з таблицями та малюнками, рубрики з садівництва та городництва.

[2] *Микола Миколайович Аркас.*

[3] У кінці 1906 р. в газети «Humanite» також склалося скрутне фінансове становище і її видавець Ж. Жорес оповістив, що змушений буде припинити видання через відсутність коштів. Були розіслані звернення до прихильників газети. І на нього відгукнулися не лише у Франції, а й у Швейцарії, Бельгії, Німеччині. Звідусіль почала надходити грошова допомога. У Парижі зібралася 10-тисячна маніфестація, учасники якої одностайно заявили про необхідність існування цього соціалістичного органу. Завдяки всім цим заходам кошти були зібрані й газета продовжила своє існування («Рада», 1906, № 24, 12 жовтня, с. 3).

[4] Йдеться про Михайлюка К.

[5] Йдеться про публікацію К. Михайлюка «Годуваннє телят» («Село», 1910, № 40, 7 жовтня, с. 14–15; № 41, 14 жовтня, с. 8; № 42, 21 жовтня, с. 7–8; № 44, 4 листопада, с. 6–7). До неї додавалися таблиці й практичні поради.

№ 139 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

28 жовтня 1910 р.

Київ, 28 октябрь року 1910

Сегодня послав Вам, любий Петре Януаровичу, листа у відповідь на вчорашній Ваш лист, а отсе отповідаю на сегоднішній.

1) Слава Богу, що малюнки не загубились, бо я б других не скоро добув. Мені здається, що майстер може навести їх чорною

тушью, а тоді вже робить кліше; поговоріть самі з майстром. На обкладину візьміть малюнок по Вашому вибору; взагалі треба було нам на кожне видання мінять малюнок на обкладині, щоб лучче відрізнять видання.

2) За медаль я ніякої бумажки від виставки не маю, а в виставочній газетці сказано було так, як в «Раді»: велика срібна медаль за мої книжки по с[ільському] хозяйству, виставлені Верхнеднепровским земством, яке їх розповсюжує по повіті.

3) Додаток про «рідну мову» Флоринський пропустив в «Раді»[1], та він сам, як каже, нічого не має проти «рідної мови» в народних школах, а воює тільки з «рідною мовою» для інтелігенції.

4) Чи «сільске», чи «сільське» мені однаково, я просив Вас колись тільки не писати «сельске». Ви кажете, що другого автора не питали б, а мене питаєте. Хіба вже я такий недоторканий? Я проти зміни мого правопису і мови нічого не маю, але боюсь, щоб не змінили «смысла» фрази. Ви міняйте сміливо те, що Вам не подобається, а коли зміна буде невдала, то я помічу в коректурі і запротестую.

5) Проект Ерастова розглядає комісія фахових людей, але я чув, що вони скептично ставляться до його ідеї.

5)* Про Лебединцова розпитував, але ніхто й не чув про його. Запитайте М. Ф. Комаря.

6) Про Гаврилка ніхто у нас нічого не думає, бо й без його у нас багато дірок.

7) Просіть Ф[едора] К[індратови]ча використувать Радакова на «Укр[аинский] Вестник», про що клопочеться Чижевський, бо се теж річ дуже потрібна, а на «Раду» він не дасть. Писав Жебуньову, що глибоко поважає мене і не хоче, щоб я розорився, а через те і не дасть на «Раду», бо вона все одно повинна померти. От, помиляється. Вона потрібна і буде жити і без його.

8) П. П. Катериничу, може, Ви пошлете відозву з своєю приписко́ю, бо тут з нас ніхто його не знає. Завод він будує коло Кононівки, але я з ним не бачився, бо майже незнайомий з ним.

9) Напевне, відозва наша попаде на зуби Савенкові, бо вже попала на сторінки уманської газетки, але «мертвиї сраму [не] имут». Дарма!

Сегодня приїхав батько Доманіцького — просив губернатора дозволить ховать в Київі — не дозволив; просив дозволить отслужить панахиду на Київськім вокзалі — не дозволив. Треба б про се писать в столичних газетах. Бідний Василь Миколаєвич — йому й після смерти не везе: ховать будуть в Колодистому, куди,

---

* В оригіналі 5) помилково проставлено двічі.

напевне, з Київа поїде не більше двох, трьох душ, а народу не допустять стражники. Ну, бувайте здорові.

Ваш Є. Чикаленко.

P. S. Полтавський Гр. Коваленко переробив свою «Історію України»[2] і шукає видавця. Чи не видало б Добродійне Т[оварист]во? Коваленко чудовий популяризатор і історія його написана найкраще. Обміркуйте та напишіть мені. Кажуть, що розміром вона буде до 5-ти аркушів вісімки. У нас тут всі, хто має діло з народом, кажуть, що дуже потрібна така коротка історія, бо Грушевського не задовольняє.

[Зверху першої сторінки дописано:]

Корольов просить дать дату на дозвіл його книжки по читальнях чи школах.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52950. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] Очевидно, йдеться про статтю в чотирьох частинах І. Огієнка, надруковану в «Раді» 1909 р. «Вчімося рідної мови!» (№ 197, 1 вересня, с. 1; № 198, 2 вересня, с. 2; № 200, 4 вересня, с. 1; № 202, 6 вересня, с. 1–2). У них підкреслювалося значення рідної мови в житті, національному рухові, сформульовані поради щодо її вивчення.

[2] Мова йде про науково-популярну працю українського письменника Г. Коваленка «Українська історія: Оповідання з історії України від найдавніших до нових часів, з вступним словом про всесвітню історію (З портретами, картами історичними й малюнками)». Двічі виходила в Києві у видавництві «Вік» (1906 і 1908 рр.).

№ 140 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

9 листопада 1910 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

А я дожидаю ще од Вас одповіді на останнього листа. Мабуть, він прийшов тоді, як Ви виїхали в Колодисте, але вже ж і вернулись. Так я просив переказати Корольову, щоб слав малюнки. Написав і йому окремо, та й ще нема одповіди. Щось іще писав, не пригадую.

Спасибі за пам'ятку з подорожі на похорон Доманицького[1]. Бідаха — така кротка й тиха людина, а на нього й мертвого — з дреколієм! Ще й дядьків потягли...

А напис наш вийшов трохи банальний, щось я Вам не те писав (на вінку).

Була ще одна нарада з приводу «Ради», з участю молоді. Висловляють велике співчуття, спорадично накладають на себе контрибуцію передплатою і організують літературну підмогу. Просили переказати Вам настрій. Вже Ви щось почали одбирати — дописи з життя гуртків, — це, мабуть, наслідки. Хотіли дописувати самі факти, а крім того, знайти загального кореспондента, щоб освітлював студентське життя.

Ну, а як там знаменитий діякон? Чи вже одлили його, чи ще й досі лежить? Ви б здобули до редакції його портрет, щоб пошанувати таку прихильність... Але якби ж то він не один був!

Може, я й помиляюсь, але все мені здається, що якось у нас національний рух не з того боку і не тим шляхом іде, як скрізь. Мабуть, у галичан та у чехів ніколи не було спеціальної агітації, щоб підтримували пресу. Взагалі агітувати за національні інтереси, добиватись зросту національної свідомости, а тоді «прочее приложится». У нас якраз бракує скільки-небуть замітного, активного виступання на національнім грунті: нема національних промислових підприємств, нема публічних відчитів на національні теми, нема ніяких інших форм національного життя. Коли б таке життя було фактично, а не в теорії, то газета його в собі одбивала б і тим самим була б корисною, потрібною і цікавою широкому загалу. Поки того нема, — газета зостається символічним з'явищем, національною святощею, вівтарем, на який треба нести жертви, пускаючи їх димом... без жодних наслідків.

Знаю, що Ви скажете, що газета сама єсть форма національного життя і національної агітації... Ех, — те воно, та не те... Бо якби ця форма сама собі довліла б і могла давати добрі наслідки, то за п'ять літ існування вже самих діяконів могло б бути серед передплатників — 2000! А у нас уся цифра — 2000, як стала так і стоїть. Треба щось поза газетою, — і обов'язок газети — показати, чого треба...

Прохання до Вас. Був сьогодня у мене Яковенко, що видав нашого «Кобзаря». Хоче надрукувати в «Раді» оповістку, та дуже, каже, дорога такса. Я йому обіцяв поклопотатись, щоб зробили можливу знижку.

Отже, він цими днями пришле Вам свою оповістку[2], Ви звеліть її перекласти (бо він написав по-російськи) та й накажіть конторі, щоб рощитала, чи не можна видрукувати двічі, на першій сторінці, рублів за 50, — словом там хай вирахують. Звичайно, треба, щоб публікацію було добре видно. Яковенко пришле, мабуть, задаток рублів 25, а решту вишле, коли дізнається, скільки коштуватиме другий раз.

Здається, усе. А що Ви думаєте про Чижевського?

Ф. К. Вовк просив переказати, що він має гроші од двох передплатників і скоро вишле.

Тим часом бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький.

9/XI 1910.

В[асильевский] О[стров], Кадетская [площадь], 9, кв. 11.

P. S. Ще про Гаврилка. Коли він справді талановитий (а про це можуть судити тільки кияне, бо бачили його проект пам'ятника), то чом би йому не допомогло «Товариство запомоги науці і штуці»?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 735.

[1] Очевидно, йдеться про публікацію в «Раді» — «Похорон Василя Доманицького» (1910, № 252, 6 листопада, с. 1). У ній повідомлялося, що в церкві поліція зняла напис з вінка від селян, а вночі напередодні похорону арештувала за нього 4-х селян.

[2] *...Вам свою оповістку...* Оповістка В. І. Яковенка про вихід «Кобзаря» — (І тому творів Т. Г. Шевченка) — була опублікована в «Раді» у рубриці «Література, наука, умілість і техніка» (1911, № 25, 1 лютого, с. 4). Це було перевидання повного «Кобзаря» Т. Шевченка під редакцією та із вступною статтею В. Доманицького. Книга мала портрет поета й 53 малюнки художників М. Ткаченка та С. Дудіна.

№ 141 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

[Початок листопада 1910 р.]

Повертаючись з похоронів Доманіцького і сидючи на ст[анції] Цвітково, згадали і про Вас нижчеписані: Є. Чикаленко, С. Єфремов, Ф. Матушевський, Ю. Доброволенко, Л. Яновська, М. Требинська. [Один підпис прочитати не вдалося].

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53076. Поштова листівка, адресована: С-Петербург. Вас[ильевский] остров, Кадетская линия, д. 9, кв. 11. П. Я. Стебницкому.

№142 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

10 листопада 1910 р.

Київ, 10 ноября року 1910

Вертаючись з похорон В[асиля] Миколаєвича, я послав Вам открытку з дороги, а отсе сів відповісти на листа від 27/X по пунктам.

1) Дуже радію з того, що поважні петербуржане обіцяють писати до «Ради», але, научений опитом, не дуже й вірю тим обіцянкам.

Славінський колись обіцав писати часто, а прислав одну статейку й замовк, коли я, подякувавши йому, обіцяв найвищий гонорар — по 3 копійки за рядок! Лотоцький теж обіцав писати, як скінчить срочну роботу по службі, але дистанція багато впливає на інтенсивність співробітництва. М. Левицький, живучи в Київі, писав щодня, а як виїхав, то тепер рідко-рідко обзивається; так само Дорошенко і багато інших. Одна надія на Піснячевського, але він дуже норовистий; проте він справжній газетяр і як захопиться, то пише багато, аж поки не зноровиться... На Вас теж надія мала, бо, справді, на Вас і так багато праці лежить по Добродійному Т[оварист]ву.

2) Чижевський, справді, був би добрим редактором, якби знав мову. Отже біда в тім, що він її не знає, а у нас редактор мусить майже кожну статтю заново написати, се не те, що в російській газеті. У нас хіба тільки статей Єфремова та Матушевського не треба правити, а от Піснячевського, наприклад, треба правити майже кожне слово, а він же у нас один з найкращих співробітників.

3) Оту 1000 руб., про які я писав, я й вважаю за контрибуцію. На інших визначено так: Одеса, Харків і Катеринослав по 600 рублів: Полтава та Чернігов по 400 руб., Київ та Петербург по 1000 руб.

4) «Худобу» послав Вам заказною бандеролью, чи дістали? Вибачте за вставку про Цигайських овець[1].

5) Корольову про малюнки казав.

Що стосується до рукописа Заїкина (він досі в Курській тюрмі), то моя думка така. Нічого нового проти моїх брошур у його нема, але у його викладено все систематично, науково, як в підручнику, а у мене — одна белетристика. Радю запитати Дубровського, він великий знавець в сих справах, а я суддею тут не можу бути.

До речі. Коректури про пар я ще не получав, може, Ви ще не посилали? Посилайте заказною. Нічого добавлять не маю, бо все, що, на мою думку, треба було, вже добавив, хіба, може, якусь дрібницю.

Чи не роздумали побувать в декабрі в Київі; гледіть, коли для Вас зручно, то заїзжайте до мене — буду дуже радий, Ви мене не стісните, а живучи у мене, будете частіше бачитись зо мною.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52951. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] Вівці породи «цигай» утримувалися К. Ф. Каземіром у Бессарабській губернії, недалеко від станції Окниця Південно-Західної залізниці.

№ 143 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

20 листопада 1910 р.

Київ, 20/XI року 1910

Посилаю Вам, любий Петре Януаровичу, коректуру «Чорного пару». Вибачайте, що не втерпів і зробив вставку, але вона мені здається дуже потрібною. Вичитав я у Єрмолова, що в Южній Франції такий самий 2-х польний сівооборот, як у нас в Перешорах у людей[1]. Ну, як його змовчать про се? Франція і Херсонщина, а сівооборот у селян однаковий, та ще й споконвіку. Однакові (приблизно) кліматичні умови виробляють однакові прийоми господарства.

Мене кортить викинуть на 35-й сторінці балаканину про одежу, але здаюся на Вашу волю[2]. Взагалі, останньою частиною книжечки я страшенно незадоволений — се якийсь вінегрет, що нічого спільного не має ні з паром, ні з плодозміном.

Ну, та так вже й буде. Як доживем до нового видання, то я викину все після 32-ої сторінки.

Як доживем! Смерть Юркевича[3] наводить мене на думку, що треба все прилаштувать так в своїх справах, щоб після мене не було мороки дітям. Найгірше мене турбують борги, що я завів за останні роки з тим виданням «Ради». Думав перше дім одказать нашому Т[оварист]ву підмоги науці і проч., а тепер шукаю покупця, щоб, продавши, розквитатись з боргами.

Ще надало мені купить осадьбу в Криму; думав там на старості літ віка доживать, а тепер вже каюсь, бо нема грошей на будівлю дачі — все забрала «Рада». Та хоч би товк з неї був, а то, мабуть, правду Ви кажете, що [для] неї треба тільки жертви нести, пускаючи їх димом...

Розворушені нашим закликом, люде обіщають, обіщають, а що з тих обіцянок здійсниться — хто знає. Наче б то «Рада» всім дорога, всім потрібна, без неї й жить не можна, але, мабуть, люде самі себе дурять, як і я сам себе дурю.

Мабуть, поки не буде школи — не може буть і газети, а школа не скоро буде, певне, ми з Вами її не діждемось.

Гледіть, не роздумайте приїздити до Київа; хочеться мені вже побачитись з Вами. В декабрі приїде і Грушевський, тоді зберемо збори Т[оварист]ва підмоги, викличемо і Шрага, то зо всіма побачитесь.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52952. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] Йдеться про чергування на одному й тому ж полі висіву кукурудзи й озимої пшениці, про це писав Є. Чикаленко у виданні «Чорного пару» за 1910 р. (с. 28).

[2] П. Стебницький у книжечці залишив матеріал про домашній одяг. Є. Чикаленко писав про переваги такого одягу та агітував висівати льон, коноплі, тримати овець у господарствах, щоб повернутися до його виготовлення в домашніх умовах, мотивуючи це тим, що «домашня одежа і кріпша і таки краща: он подивіться — і на картинах малюють парубків в широких штанях, у каптанах, а дівчат у вишитих сорочках, у керсетах, а вже парубка в піджаку та дівки в бурнусі ніхто не намалює, хіба тільки на сміх» (с. 35).

[3] Йдеться про смерть 11 листопада 1910 р. Осипа В'ячеславовича Юркевича.

№ 144 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

3 грудня 1910 р.

Київ, 3/XII року 1910

Щось Ви замовкли, любий Петре Януаровичу, і не одповідаєте на мого останнього листа. Я там питав у Вас ради — чи не викинути з 1-ої «Розмови» місце, де говориться про одежу, бо воно мені видається таким наївним, що сором читать.

Чи повставляли Ви ті вставки, що я зробив в 2-й і 1-й книжках?

Мабуть, ні з одним автором Вам не доводиться оттак морочитись, як зо мною; та вже, спасибі Вам, вибачте мене за клопоти.

Коли вийдуть книжечки, то дайте ордер в книгарню, щоб мені дали 50 примірників 2-ї книжки і аж 100 першої, бо у мене багато просять, а нічого давать.

З «Радою» поки що діло йде весело; досі одержуємо обіцянки підтримати єдину газету — вже маємо обіцянок на 1200 нових передплатників, декотрі вже й гроші присилають. Окрім асигновок від громад, маю обіцянки од двох добродіїв по тисячі рублів — Яневський та Васільєв. А щоб дотягнути сей рік і поквитать всі рахунки, почав діло з заставою в банк свого дома, бо інакше не викручусь.

Чув я од Андрея Григоровича, що Ви не напевне будете в Київі в сьому місяці, а я вже тішився, що побачусь з Вами. Ні, Петре Януаровичу, Ви таки зберіться до нас.

Чи часто Ви бачитесь з Александром Ігнатовичем? Як побачитесь, спитайте, будь ласка, чи получив він мого листа. Я знов просив його поклопотатись, щоб мені Двор[янський] банк одстрочив

платіж 40 т[исяч] рублів, але він давно мовчить, а мені ніяково в особистій справі знов нагадувать йому. Якби я знав, що він не може нічого зробить по сій справі, то я сам би вдався з проханнєм до банка, бо час іде, а канцелярська волокита довга.

Будь ласка, поспитайте його — чи получив мого листа Лотоцький.

Ви писали, що до «Ради» писатимуть і Лотоцький, і Славінський, і Піснячевський, але досі тільки останній прислав на откритках скілька коротеньких, але нецензурних вісток.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52954. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Два передостанні абзаци відкреслені червоним олівцем.

№ 145 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

7 грудня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Отже й одповідаю разом на обидва листи. З І-ї розмови про одежу не викинув. Воно не наївне, це не те слово, а так якесь мішане — темнувате: частина правди, частина непевного. Правда в економічнім освітленні, а непевність в тому, що десь поза словами криється бажання зберегти національну «святощ», якої ми самі зреклись. Тут і почувається якась наче фальш. Але коли Ви не викинули цього місця самі, то я не схотів того брати на себе, — хай іде як єсть і ро́бить вплив в усіх напрямках. Щось та зостанеться. А викинувши все — ми втратили б, разом з плевелом, і пшеницю правди. Вже, справді, колись на нове видання самі вичистите та упорядкуєте той додатковий вінегрет в кінці книжки.

Всі вставки в обох книжках, розуміється, зроблені. Ніякої мороки і клопоту я з тим не мав, — треба ж товариству чимсь заробити своє право випускати Чикаленка під своєю фірмою, то вже не подбати про видання був би гріх.

В кількох місцях поробив невеличкі зміни в окремих словах та виразах, з погляду чистоти мови, але дуже обережно.

Написав Степаненкові, щоб видав Вам по 100 прим[ірників] обох книжок.

Чи приїду я чи ні — ще сьогодні нічого певного не знаю. Тут і корректура останніх видань задержує і службові справи. Якось, коли

пощастить на цім тижні упоратись і не боятимусь полишити по собі безладдя на службі, то раптом схоплюсь і поїду, бо самому дуже хотілось би побачити Київ.

З «Радою» у Вас якийсь нерівний настрій: один лист сумний, другий веселий. Якось рік, може, протягне газета, не чіпаючи Вашої кишені, то й Ви тим часом одпочинете і упорядкуєте маєткові справи.

Ми могли віддати на «Раду» тільки весь капітал — в грошах та книжках (що в київській книгарні). Гроші — коло 350 руб. — будуть прислані в січні, а про книжки майте на увазі й зараз. Там у В. П. Степаненка чимало нашого Стефаника[1], от, може б, «Рада» розіслала безплатним додатком абощо. Чи якось реалізуйте книжки в гроші — з великою знижкою.

Знаю, що крім того деякі передплатники посилають окремо «бенефіції» (?). Скільки буде з Петербурга нових передплатників, ніяк не міг довідатись, — мабуть, видніше буде Вам у Київі.

Пелеха бачив. Він зовсім божевільний, — каже навіть, що не давав такої розписки — заплатити «Раді» 1000 карб. «Все одно, — каже — «Рада» вмре, то буде з неї і 300».

Що не пишуть — що ж тут зробиш. Розуміється, легше обіцяти, ніж робити. Тим-то я й не обіцяв нічого давати раніш як в новім році. Піснячевський тепер під тягарем перспективи одбування стипендії десь в далекій Сибірі, а Славинський та Лотоцький пригнічені біжучими справами.

От якось ми з Лот[оцьким] говорили професору — чом він нічого не дає «Раді». Той аж стрепенувся: «Я?» — каже. І почав говорити, що це не від нього почалось, що од нього в цім «расхождении» нічого не залежить... Власне, коли це «расхождение» йде ще від статтів про Аркаса[2], — то чи не занадто це довго одбивається на відносинах? — Може б, там «Рада» надумалась на якийсь крок назустріч професорові, щоб «єдиний» орган не блищав відсутністю такого ймення, як Грушевський... Як Ви на се? — Ви знаєте, ніколи я не любив отих сварок, які весь час тягнуться у «Ради» то з тими, то з іншими елементами українства (згадайте: «Слово»[3], «Рідний край»[4], «Л. Н. Вістник»[5], «Українська хата»[6], Лучицький[7]...), бо думаю, що «єдиному» органу слід би йти якимсь середнім шляхом, прилучати до себе всі верстви прогресивного українства спільними інтересами і ідеями... Отже, хоч я знаю, що професор трудний чоловік, крутий чоловік, — але добре б, якби він вніс в «Раду» щось своє. Не можна кожному українцеві заводити свій спеціальний орган, — а ми досі тільки те й робили...

З Лот[оцьким] побачусь і зараз спитаю про банк та й дам Вам знати.

Бувайте ж здоровенькі. Може — до побачення.

Ваш П. Стебницький.

7 грудня 1910 р.
В[асильевский] о[стров], Кадетская л[иния], д. 9, кв. 11.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 736.

[1] *...нашого Стефаника...* Йдеться про видання творів В. Стефаника «Оповідання» (Спб.: Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг, 1905. — 212 с.).

[2] *...від статтів про Аркаса...* Мова йде про статті М. Грушевського в ЛНВ з критикою «Історії України-Русі» М. Аркаса: «До рецензії д. Липинського (1908. — Кн. VIII. — С. 318–323); «На українські теми. Ще про культуру і критику» (1908. — Кн. X. — С. 121–136). У них автор називав працю М. Аркаса невдалою, шкідливою і не вартою того, щоб її поширювати серед українського громадянства. На його думку, вона завдавала великої шкоди справі відродження національної свідомості.

[3] Очевидно, автор натякав на інцидент М. Садовського з газетою «Слово», спровокований публікацією матеріалу С. Петлюри «Про життя і працю українських артистів» («Слово», 1908, ч. 6, с. 7–8, ч. 7, с. 3–5, ч. 8, с. 9–11). Автор звинувачував М. Садовського в тому, що іноді перевозив трупу в «скотських» вагонах, а штрафи з артистів брав у власну кишеню. Артисти трупи М. Садовського стали на захист свого керівника, опублікувавши в «Раді» лист «В інтересах правди» за підписом 34 осіб (1908, ч. 47, 26 лютого, с. 4).

[4] У «Ради» була полеміка з тижневиком «Рідний край» з такого приводу: О. Пчілка у статті «Наша справа з жидами» (№ 44, 22 грудня 1908 р.) критикувала «Раду» за висловлені на її сторінках зауваження щодо юдофобської статті Немо (П. Немоловського) «Чим нам корисні жиди?», яку публікував «Рідний край» (№ 40, с. 5–6, № 41, с. 7–9, № 42, с. 6–9, № 43, с. 7–8) і яка викликала багато різнорідних думок серед громадянства. П. Немоловський розглядав історію єврейського народу, констатував ставлення до нього українців і робив висновок, що не варто допускати розширення прав євреїв в Україні, а слід радити їм переселятися «до темних і далеких країн». «Рада» відреагувала на це статтею «Українство і антисемітизм» (№ 293, 24 грудня), автор якої вказував на логічні помилки Немо, підкреслював, що висловлені ним думки розходилися з українським рухом, толерантним до всіх національностей, що проживають в Україні. У «Раді» публікувався й лист студентів політехнічного інституту з протестом проти юдофобської статті (№ 283, 12 грудня, с. 4). Протесту проти «Рідного краю» редакція «Ради» не наважувалася висловлювати, оскільки не була певною у його солідарності з думками свого дописувача. Лише після того, як О. Пчілка підтвердила, що розділяє думки автора статті, яку вмістила свідомо, та критикувала «Раду» за опублікований студентський протест, у «Раді» (№ 295, 28 грудня, с. 2) було надруковано відповідь, у якій редакція заявляла, що між нею і «Рідним краєм» у поглядах на єврейське питання немає нічого спільного.

[5] Йдеться про полемічні статті в «Раді» на захист «Історії України-Русі» М. Аркаса. Вони були відповідями на критичні рецензії Ф. Красицького (ЛНВ. — 1908. — С. 202–205) та М. Грушевського (ЛНВ. — 1908 — кн. VIII. — с. 318–323) В. Доманицький відповів на рецензію Ф. Красицького нарисом «„Як мед, то й ложку!" (З приводу статті Ф. Красицького „Ілюстрована історія України, Л. Н. Віст. за січень")» («Рада».— 1908. — №32. —

8 лютого.— С. 3). З приводу другої рецензії на сторінках «Ради» критичні зауваження висловив В. Піснячевський у нарисі «Маленький фельєтон. З хвиль життя» (22 серпня 1908 р., с. 2–3). Останній викликав нову відповідь М. Грушевського «На українські теми. Ще про культуру і критику» (ЛНВ. –1908.— Кн. X. — С. 121—136).

[6] Мова йде про ряд полемічних статей С. Єфремова, спрямованих проти «Української хати» та її авторів. Так, у статті «Жучки» д. М. Сріблянського (Відповідь сміливій людині)» («Рада», 1909, № 194, 27 серпня, с. 2–3) автор спростовував аргументи публікації в «Українській хаті» (1909, ч. 7–8, с. 489–499). Полемічні нариси проти названого видання були опубліковані і в традиційній рубриці С. Єфремова «З нашого життя» (1909, № 167, 25 липня, с. 2–3; № 173, 1 серпня, с. 2–3; № 178, 8 серпня, с. 2–3; 1910, № 228, 9 жовтня 1910, с. 2–3). В усіх зазначених статтях автор критикував новий напрям у журналістиці та літературі.

[7] Натяк на вірш П. Михайловича, опублікований у «Раді» (1910, № 247, 31 жовтня, с. 3, рубрика «На біжучі теми»), такого змісту:

Сучасна пісня

Зібралися депутати до їдної хати,
Там їм любо теревені щодня розмовляти.
Пурішкевич з'їхав з глузду, піднімає лайку,
Марков же «Не плач, Маруська» гра на балалайку.
Ой, ти, пане, ти Лучицький, українець з роду,
Занехаяв рідну школу нашого народу.
Прийде черга — ти тікаєш до чужої хати,
Десь в Москву або ще й далі лекції читати.
А колись-то похвалявся, що «запалиш море»,
Що «як громом» про Вкраїну в Думі заговориш.
«Й запалив би, товариство, та, дивіться, хворий,
Занедужав — чим не знаю: горе ж мені, горе!..
Ось вже місяць, пане-брате, в Думі не буваю,
Хто й про що там розмовляє — єй-богу не знаю.
Як піду, то розпитаю земляків з Волині,
Бо повинні ж вони знати: діти України».
Андрійчук — земляк з Волині — в Думі крутить вуси
І все дума про земельку, свині, кури, гуси.
Зажурився землячок наш щиро, до загину,
Що не буде депутатом: скоро, скоро скинуть.
П'ятий рік уже панує, гроші заробляє.
«Край веселий, степ широкий» — собі прикупляє.
Щирий син він України, щирий, що й казати,
Та не бути йому в Думі більше депутатом.
За п'ять років він промовив тільки два-три слова:
«Не давать землі і волі, не давать хохлові».
Може, й ще б він що промовив, та тями не має;
Прийде в Думу спозаранку, сяде та й куняє.
Отакі в нас депутати, — славні, що й казати;
Тільки й вміють мовчки гроші заробляти!..

Є. Чикаленко у «Щоденнику» (т. I, с. 130) зазначав, що цей вірш не сподобався прихильникам І. Лучицького. Останній так образився, що попередив київських членів партії кадетів, що зречеться депутатства в Думі, коли вони допустять подібні обвинувачення його українцями. Цей інцидент був вичерпаний публікацією А. В'язловим листа з поясненнями щодо І. Лучицького («Рада», № 282).

№ 146 *Є. Чикаленко — П. Стебницькому*

10 грудня 1910 р.

Київ, 10/XII року 1910

Шкода, що не викинули моєї балаканини про одежу, дорогий Петре Януаровичу. Якщо не пізно, то викиньте хоч отих 4 ½ рядка — «Це правда. Домашня одежа... хіба тільки на сміх».

Взагалі я шкодую, що так хватопеком довелось виправляти 1-шу «Розмову», бо у мене єсть багато нового, цікавого матеріалу, що я вичитав в «Трудах катеринославського з'їзду с[ільських] хозяєв» і тепер під свіжим враженням можна було б вставити виводи «опытных полей» — Херсонського, Одеського, які досі були мені невідомі. Коли не пізно, то хоч друкуйте не більше 10 т[исяч]. щоб незабаром знов можна було виправити.

Довідайтесь — може, яку книжечку треба буде незабаром випускати новим виданнєм, то сповістіть заздалегідь, щоб я міг не поспішаючись виправити її.

За обіщаних 350 р[ублів] дякую, а з «Стефаником» не знаю, що й робить, якось не випадає давати його додатком. Треба обміркувать.

Пелех, справді, не давав розписки; я йому дав, що «Рада», як стане на ноги, то верне йому або його спадкоємцям 1000 руб. з %% на проценти і на капітал. Все-таки, коли можна, напосідайтесь, щоб дослав 700 рублів.

З п[аном] професором «расхождение» почалось, справді, «Історією» Аркаса, яку ми дали додатком до «Ради»; з того часу він одхилився од «Ради» і вважає, що це ворожий йому орган. Обурювався оглядами ЛНВ, які складав Д. Дорошенко, бо він дозволяв собі хвалить не все, що там друкується. Дорошенко одмовився писать про ЛНВістник, а замінити його ніхто не хотів. Коли з'явився новий у нас чоловік, Черкасенко, то я доручив йому, але він так розлаяв ЛНВ, що ми не рішились друкувать. П[ан] професор почав сердиться за замовчування ЛНВ. Тоді мені прийшла «геніальна» думка доручить

писать огляди ЛНВ[існи]ка Гехтерові, найближчому співробітнику ЛНВ. Незабаром він має принести. Побачим, що з того вийде. Взагалі, я все можливе готовий зробити, щоб не робить прикрости М[ихайлові] Сергійовичу, бо вважаю його самим найціннішим діячем наших часів, але що Ви зробите, коли він скрізь бачить ворогів; думає, що всі хотять йому чим-небудь пошкодити. Не знаю, чи се вдача така, чи се галицькі обставини його таким зробили. До історії з «Історією» Аркаса він хоч в мені не бачив свого ворога, а тепер і мене вважає своїм недоброжелателем, хоч я, кажу Вам по щирости, зичу йому всього найкращого, бо ціню його дуже високо.

Що ж до відносин «Ради», як Ви пишете, до «Слова», «Р[ідного] Краю», «Укр[аїнської] Хати», Лучицького і др., то, посудіть самі, як же газеті не оцінювати, не обмірковувати, не критикувати проявів нашого життя? Тоді про що ж писать? Ви скажете — можна писать, але не так. Згожуюсь. Але, Ви самі знаєте, що у нас нема кому писать інакше, пише молодь, як уміє.

Про все це поговорим, як побачимось; я ж Вас буду сподіватись. Московські гості приїдуть аж в январі.

Коли не друкуватимете, то рукопись Заїкина перешліть в «Село». Лотоцькому нагадайте, будь ласка, бо мене муляє його мовчанка.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52955. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

У тексті є помітки червоним і синім олівцями.

№ 147 *М. Стебницький — Є. Чикаленкові*

13 грудня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Коли Вам так шкода, що не викинули про одежу, то не треба було давати цього мені на волю, а треба було викидати самому. А віддали на мою волю, то не жалкуйте, бо й я не жалкую. Кажу ж, — частина правди там єсть, і викидати механічно якийсь уступ зовсім не приходилось, бо вже б тоді треба все переробити на інший спосіб. Колись собі це й зробите, тоді викинете і пораду інтелігентам про книгозбірні, бо й це не ближче до чорного пару як одежа з домашнього матеріялу.

Книжка вже оддрукована — і, може, це знов шкода, — в 20 000 прим[ірників]. Але тепер вона йде все більше та більше, — то, може, вже через рік Вам доведеться братись за переробку. А що Ви якраз дістали новий матеріал по хліборобству, — то й цього ж матеріалу буде раз у раз все більше, і Ви ніяк не вгадаєте, щоб випустити книжку саме тоді, коли опитні поля дадуть найостанні досліди... Якраз другого дня надійде якась новина... Не жалкуйте ж. Ваші «Розмови» вироблять читача для «Ради». І поки ще того читача небагато, це значить, що для селянства годиться і той уступ про одежу, що звідти мужик щось візьме, як не думку, то чуття... А коли вже посуне мужик з передплатою на «Раду», — значить пора викидати про одежу і освітлювати дрібну домашню промисловість трохи іншим способом.

В Київ не їду. Не зміг настільки упоратись із коректурою, щоб дати собі для Києва з тижня півтора. Міг би виїхати не раніш суботи 18-го, а знов не пізніше 23-го мусів би повертати назад, бо на свята неодмінно хочу бути у брата у Владимирі. Отже перебув би в Києві яких 4 дні, — то мав би голову скрутити, щоб за цей час усіх оббігати та зо всіма про все перебалакати. Нехай вже на весну. А тим часом, може б, і Ви до нас сюди завітали?!

Значить, мабуть, 18-го поїду просто до брата, перебуду там Різдво, а к Новому року вернусь у Петербург.

Лотоцький казав, що вже одписав Вам про банкову справу докладно.

Професор вже виїхав. А Влад[имир] Мик[олайович] Леонтович тут. Був у мене. Якось кумедно почав виясняти, чом не одповідав мені на листи: «бо, мовляв, такі виходили ненормальні зносини про київські справи через Петербург, що він не міг прибрати підходящого тона на одповідь, а тільки думав собі — що коли вже про нього Стебницький та Чикаленко такої думки, то що вже інші!» — якої власне думки, — це, оскільки можна було зрозуміти, — тої, що він ніби тікає од людей і перебиває матеріальним інтересам національних справ... Але про ті інтереси од себе так нічого цікавого і не розказав, — а я нічого не питав, давши йому на волю пояснити як хоче.

Я дуже добре знаю, що Ви цініте професора, але ж я писав не про Вас, а про «Раду», як інституцію, як український орган. Знаю і професорову вдачу скрізь підозрівати якусь спеціальну ворожнечу, — а в історії з «Історією» винувачу цілком тільки професора. Але от і бракує у нас тої об'єктивности, без якої не може бути громадської роботи, не може бути й доброго національного органу... Трудно розбірати, хто винен: всі ми однакові. Живемо — гриземось, а як настане юбілей, або смерть робітника, тоді ми його підносимо

на саму верховину національного Олімпу. Хіба наші національні прояви — це життя? Це тільки дрібна кружковщина, а життя у нас ще зовсім нема. Якби у нас було життя політичне й громадське, як у Галичині, — тоді зрозуміла була б і гостра критика на життєві прояви, — а у нас, Ви самі знаєте, яке життя і де воно. Он Ви не можете знайти для «Ради» співробітників, — он яке життя. У власнім соку варимось, самі для себе видаємо газети, самі читаємо власну літературу. Яка ж ціна критичній роботі над таким матеріалом? Всі наскрізь знаємо один одного — і один одного по черзі лаємо в батька-матір, от і вся критика...

О-ой... Тоді тільки і прибере потроху значіння наша преса, коли всю увагу віддасть реальному життю навкруги, такому, яке воно є, — не українське, а мішане, аморфне, безнаціональне. А тим часом підросте і наше національне життя, — тоді нас буде такого багато, що вже можна буде і між собою битись.

А Ви собі думаєте: от би ти й приїхав, та узявся редагувати «Раду», замість того, щоб здалека наводить на неї критику!.. Так коли ж у мене, мабуть, справа пішла б зовсім чорзнає як, — бо й я українець, і ще менше вмію свої бажання переводити в життя власною роботою.

Ну, годі. От про Заїкина. Звідки це взялось, що Ви питаєте — чи будем ми друкувати? Не знаю, як це й вияснити, бо дуже трудно з ним зноситись. Справа така. Конкурсова комісія признала рукопис Заїкина цікавим твором, бо тут в системі зведені всі здобутки праці опитних полів. Але разом з тим зауважила чимало таких містин, які треба виправити. Ми постановили, — коли Заїкин згодиться переробити рукопис згідно з вказівками Комісії, надрукувати і заплатити йому, начебто другу премію, 100 р[ублів]. Я написав про це Заїкину тижнів зо три тому, заказним листом, питаючись, чи згоджується він і куди тоді надіслати рукопис і уваги Комісії. На це од нього ніякої одповіді, а оце пишете Ви. Отже треба попереду довідатись, що Заїкин скаже на нашу пропозицію. Може, Ви знаєте певніший шлях, щоб до нього дійшов лист? Напишіть йому про те, що я кажу. Коли ж він краще хоче друкувати так як єсть, то нехай бере для «Села».

Бувайте здоровенькі. Шкода, що не побачу Вас. Вітаю Вас з святами та Новим роком, бажаю здоров'я і всього найкращого!

Ваш П. Стебницький.

13/XII 1910.

P. S. Пелехову розписку, з його дурними умовами, я сам переслав Вам і вона мусить у Вас бути, — писана його власною рукою — ще до посилки 300 карб.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 737.

№ 148 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

19 грудня 1910 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ще кілька слів пишу Вам наостанку перед виїздом.

З «Розмов» на близькій черзі до передруку може стати «Виноград»[1]. От собі полегеньку заздалегідь його й виправляйте. З «Чорним паром» що ж робити — вже так вийшло. Тим часом збирайте та систематизуйте матеріали, може, через рік доведеться знов братись.

Од Заїкина досі нічого не маю, — довідайтесь, будь ласка, як він ставиться до поставленого йому питання.

Бачився ще раз з Вл[адимиром] Мик[олайовичем] — оддавав візит. Все-таки ніколи ні одного слова йому в грошових справах я, мабуть, писати не візьмусь.

Бачив Пелеха. Він просто — свиня. Категорично каже, що більш на «Раду» не дасть. «Мало чого, каже, що дав слово».

Коли Вам врешті трудно буде викрутитись, пишіть — що змо жу, пришлю.

Як же врешті поставились до користання нашим книжковим добром? Коли це уважається за непідходяще, то тоді що ж — ми з своїм і назад, доведеться примірковувати щось інше.

Ну — які ж наслідки всіх заходів щодо «Ради»? Яка передплата? Скільки жертв?

Пишіть, будь ласка. Та, може б, приїхали до нас — на масниці чи що. Одвели б собі душу і мені б дали змогу одвести.

Бувайте здоровенькі! Веселих свят!

Ваш П. Стебницький.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

P. S. Оце вчора тільки остаточно кінчив з коректурами чергового видання, а тепер беру з собою у дорогу дальші рукописи готовити до друку. А тут обсідають щодня нові справи. Сьогодні ходили з Ол[ександром] Гнат[овичем] по депутатським переднім, простягали руки, просили, ради Христа, української мови в школу... Ой... Де б мені іскритись?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 738. Перша сторінка листа написана на бланку: Правление Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг. 19 грудня 1910 г. С.-Петербург. В[асильевский] о[стров], Кадетская,9, кв. 11.

Дату й адресу написано від руки.

[1] Йдеться про третє, виправлене й доповнене видання цієї «Розмови», яке вийшло в 1911 р.

№ 149 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

28 грудня 1910 р.

Київ, 28/XII 1910

Любий Петре Януаровичу!

Одповідаю на обидва останні Ваші листи. Почну з кінця.

Про рукопис Заїкина Ви писали мені, що не хотіли б видавать книжок на однакові теми. Я одповів Вам, що в рукопису Заїкина нема нічого такого, чого б не було в моїх книжечках, але у його все виложено систематично, як у підручнику, а у мене — белетристика. Ви мені нічого не одповіли, і я зрозумів, що Ви видавать Заїкина не будете, а через те й просив переслать рукопис в «Село». Тепер Заїкин просить мене зробить в його рукопису всі поправки відповідно вимогам комісії і дать Вам до видання, бо сам він виправити не має змоги. Отож прошу Вас вишліть мені його рукопис з примітками комісії, може, я потраплю зробити що́ треба, а Ви гроші вишлете його жінці, мабуть, він адрес її Вам подав.

Страшенно я жалкую, що Ви не приїхали, між іншим і через те, що, може, помогли б помирити нас з п[аном] професором. Хоч, навряд! Ходили ми до нього з Жебуньовим і він нам такого навичитував, що ми тільки роти пороззявляли. Мало того, що докоряв нам за рецензії в «Раді» на його видання про те, що в них незрозумілий для нашого народу правопис, а навіть ставив нам в вину, що його видання на катеринославській виставці медалі не одержали, а тільки наші (українські) видавництва. Він добачає в сьому інтригу «справжніх» українців проти «галичан», до яких ми зачислили й його. Отаке-то! Далі по дорозі підозрінь йти нікуди. Коли б хоч діло не дійшло до одвертої ворожнечі в пресі. Він уже закинув нам дещо в № 50 «Села»[1], але я все-таки не хочу допустить братоубійчої брані і навіть запропонував на редакційнім зібранні «Ради» — «аби нам не ділитися, треба і нам отділити ся», але редакція підняла такий гвалт, що про се і думку я залишив. Взагалі, наша нація — анархісти; на протязі історії не змогли витворить своєї держави, а тепер не можем навіть одного правопису витворити.

Передплата на «Раду» поки що йде весело, мало що не вдвоє проти торішньої, але, певне, під кінець января буде не вдвоє, а може, сот на п'ять більше. Побачимо.

Жертв ми рахували з громад до 4-х тисяч, а буде, мабуть, до 3-х. Од книжок Ваших ми не одмовлялися; ми їх продамо, а гроші візьмемо на «Раду», але напишіть, чи тільки Стефаника, чи ще що єсть? Приватних жертв поки що є обіцяних 2 т[исячі].

Знов нагадую Вам, що про скрутне своє фінансове становище я Вам писав не для того, щоб випросити у Вас запомоги, а тільки виливав свою душу. Коли Ви хочете, щоб я писав до Вас щиро, то Ви мені про свої гроші і не згадуйте. Од Вас я вимагаю, щоб Ви за рік написали до газети рублів на 100, рахуючи по 1 к[опійці] за рядок, а за всякий недописаний рядок мусите платить по 1 р[ублю] штрафу. Згода? Я гадаю, що Вам легше написать 1000 рядків, ніж давать по 1000 руб., як се Ви робили досі. Ви легко зможете написать і щотижня по 100 рядків. І так, з Вас вкладка в «Раду» повинна буть натурою. Ну, бувайте здорові та пишіть й до мене і до «Ради».

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52956. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] ...в *№ 50 «Села»*... М. Грушевський у статті «З кінцем року» (№ 50, 20 грудня, с. 2–3) вживав галицький правопис і виступав проти використання в українських виданнях одного правопису, мотивуючи це тим, що в Україні не було однієї школи, яка б навчала за одним правописом.

№ 150 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

5 січня 1911 р.

5 січня 1911 р.

Дорогий Євгене Харлампповичу!

З Новим роком! Всього найкращого! Щоб у «Ради» було принаймні 10 000 передплатників! А чи хто зауважив в новорічному огляді «Нов[ого] Времени» (за 1 січня), в одділі «славянство» цікавий камінчик на нашу адресу?! Там автор — певне, Філевич — радіє, що українська преса подихає — бо, мовляв, «Рада» призналась, що у неї тільки 500 передплатників, а «Л.Н.В» — 600. Звідки він узяв ці цифри?

Посилаю Вам бандеролею рукопис Заїкина і виписку з рецензій. Нарешті дістав лист і од самого Заїкина, — просить Вам послати.

Шкода й мені було не бачитись з Вами, але тепер, коли виявляється, що треба було б мирити Вас з професором, — вже й не так шкода, що не поїхав. Нічого б не вийшло, окрім прикрости та нервового роздратовання. Нехай йому чорт з цим проклятим українським індивідуалізмом і українською підозрілістю! От тобі й пішли професорові назустріч... При такій атмосфері не тільки не візьме охота їхати в Київ, а навпаки, од Київа заїдеш як тільки

можна далі... І оце, значить, яка ознака рішучої ворожнечі — перехід «Села» на галицький правопис? І Ви ще будете говорити, що ми — народ, а не секта? Їй-богу, слід би загнати всю українську інтелігенцію десь на острів, та вигубити всіх до одного (не так і багато буде), щоб не зоставалося й того духу. Тоді, може, народиться нова, краща, здоровіша — прямо з народу. Нудно жити на світі...

А мене Ви хочете «вовлечь в невыгодную сделку»: за написаний рядок лічити мені копійку, а за ненаписаний брати з мене карбованець? По Вашому рахунку вийде, що коли я ні одного рядка за рік не напишу, то мушу заплатити 10 000 карб.? Це ловко. Але я на таку умову не йду, бо 10 000 рядків написати не зможу, — я не так легко пишу, як Ваш «Провінціал», (до речі — маєте доброго, плодючого фельєтоніста). Мені здається навіть, що я зовсім вже не зможу нічого цікавого написати. Нічого не йде ні в голову, ні з голови. Весь у дрібницях щоденного розпорядку, — в коректурі та редагуванні... Оце, сидячи у Владимирі, узявся за обробку записаних півтора роки тому дорожніх вражінь і побачив, що виходить якась непотрібна річ: матеріял мене зв'язує, не можу вибитись з-під його впливу. Я пошлю Вам цей нарис незабаром. Ви, будь ласка, перегляньте уважно і, коли не подобається, то прямо знищуйте, не передавайте в редакцію.

Ну, тепер вже прошу Вас сідати за «Виноград» не гаючись, бо знов великий попит од Харківського Земства — і у нас знов запасу немає. Перегляньте й присилайте. Страшне діло, скільки оце довелось одразу видрукувати Ваших брошур, — ніколи такого не було. Єсть же, значить, українська публіка? Невже ж це тільки через практичну, прикладну користь Ваших книжок читачі їх цінять — і так само хапались би за них, коли б вони були писані й по-російськи?!.. А коли їм мило й те, що книжки українські, — то чом же вони не підписують української преси? Сповістіть, як іде «Рілля», це мені цікаво. Мабуть, воно так, що теперішнє покоління виключно живитиметься утилітарною українщиною, а поривання до національної свідомості почнуть виявляти вже діти сучасних читачів «Ріллі» та Чикаленка. Але чи доживе до тих часів «Рада»? Мабуть, ні.

По останньому рахунку «Укр[аїнської] Книгарні», зосталось у неї на складі наших громадських видань (на 1 липня 1910 року):

25%	Левіцький –	Повісті	т. І.	велик[их]	– 2 прим[ірники].	
	–	–	–	прост[их]	13	–
40%	Мордовець –	Козаки і море			174	–
35%	Стефаник –	Оповідання –			1258	–
	–			велик[их]	102	–

До того я ще додаю своїх власних:

40%	Смуток –	Під стелями Думи –		416	–

та й по всьому. Принаймні, Василю Пилиповичу менше буде складати нам рахунків, — все піде в одну кучу, хоч би й на вагу, — на користь «Ради». Про громадські видання я йому писав, а про «Стелі» свої — не писав, то Ви скажіть самі, а я при нагоді підтверджу.

Скажіть, будь ласка, чи дістали Ви яку офіціальну звістку про Катеринославську медаль або, може, й саму медаль? Ми — нічогісінько. Тільки й знаємо, що з газет, так що врешті, може, й медалів ніяких нема і напрасно професор позавидував. Коли що знаєте, одпишіть.

Бувайте здоровенькі. Цілую Вас.

Ваш Стебницький.

[На третій сторінці на нижньому полі дописано:]

Писав Щитковському про дорогі «Кобзарі» і відповіди не маю. Може б, коли побачите його, запитали?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 739.

№ 151 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

12 січня 1911 р.

12/I 1911

Любий Петре Януаровичу!

Одповідаю по пунктах. «Нов[ое] Время», як водиться, набрехало, бо «Рада» торік мала 2 т[исячі] передплатників, а тепер передплата йде на 1000 вище, як торік. Торік на 15 января ми мали 1500, а тепер вже маєм 2800 душ і, певне, до кінця місяця матимем 3000, але не знаю, чи ся цифра держатиметься цілий рік, бо багато єсть таких, що прислали по 1 р[ублю], очевидно, на пробу.

Я обіщав Заїкину виправити його рукопис, а коли прочитав прислані Вами виписки, то переконався, що я зробити нічого не можу, бо довелося б заново переробляти ввесь рукопис, а на це у мене нема ніякої змоги.

Тепер, прочитавши рецензію комісії, і я побачив, що в праці Заїкина стільки хиб і недоладностей, що її не варт видавати Т[оварист]ву такою, як вона є, бо можуть буть великі нарікання. Заїкин писав мені, що коли я не возьмусь виправити його рукопису, то щоб передав «Селу»[1]. Я так і зробив: передав «Селу», а воно зробить і одбитки, заплативши йому по 4 к[опійки] за рядок.

«Виноград» мій друкуйте так як є, бо я нічого нового не читав по виноградарству, а окрім того, після інфлюенци знов захворів на

неврастенію шлунка і нічого робить не можу. Роздумую тепер, в яку санаторію мені поїхать — за кордон не хочеться; певне, поїду в Крим, хоч на місяць — мені треба виспатись і побуть на молошній дієті — я вже свою хворобу знаю. А може, я сими днями трохи піддужаю, то перечитаю «Виноград», то, може, щось виправлю, то тоді пришлю Вам.

Не помирив нас з п[аном] професором Лотоцький, прославши статтю Слюсаренка[2], то, мабуть, помирить Хоткевич. Він в № 10 «Діла»[3] вилаяв ЛНВістник, а косвенно і п[ана] професора, зробивши декілька натяків про «історію з «Історією» Аркаса». Се так вразило п[ана] професора, що він наче забув всі обвинувачення проти нас і шукає спочуття собі, але, на жаль, ніхто не хоче в «Раді» виступить в оборону ЛНВістника, бо всі згожуються на сей раз з Хоткевичем.

Порадьтеся з Лотоцьким. Якби він виступив на защиту професора, то редакція не рішилася б одмовить Лотоцькому і надрукувала б його статтю. А така стаття, справді, примирила б професора з «Радою»[4].

Я дуже бажав би сього миру, бо тепер у нас виплило багато справ, яких без професора ми не зугарні доладу виконати, та й нам треба всім одностайно на їх відгукуватись, а п[ан] професор з братом та з залежними од їх людьми не хотять йти вкупі, а хотять вести свою лінію. Про справи сі Ви почуєте від Ал[ександра] Серг[ійовича] (Москва та сіоністи).

Ну, настав 1911-й рік і я жду, що Ви одзиватиметесь до «Ради», як обіщали. Я все-таки знов нагадаю умови: за написаний рядок — 1 к[опійка], а за ненаписаний — 1 р[убль] штрафу, бо інакше Вас не присилуєш. Кількість рядків можна обмежити: щотижня — 100 рядків, на менше я не згоден. Як бачите, хоч у мене й болить шлунок, як зуби, а я все-таки не теряю надії на «Раду» і мобілізую сили.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

[*На лівому полі першої сторінки дописано:*]

За книжки дякую. Про медалі не чуть, я про їх читав в «Виставочному листку».

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52957.

[1] Йдеться про рукопис Ф. Заїкина «Як збільшити врожаї на селянських землях» (К.: Вид. бібліотеки «Села», 1911. — 84 с., з мал.). Наклад — 2000 прим. Вона також публікувалася в газеті «Засів» (1911, № 1, 4 березня, с. 13–15; № 3, 18 березня, с. 44–46; № 4, 25 березня, с. 60–61; № 5, 1 квітня, с. 75–78; № 6 і 7, 8 квітня, с. 96–99; № 8, 22 квітня, с. 116–118; № 9, 29 квітня, с. 133–134; № 10, 6 травня, с. 150–151; № 11, 13 травня, с. 164–166; № 12, 20 травня, с. 180–183, № 13, 27 травня, с. 197–199). У брошурі давалися агрономічні поради щодо плодозміну, обробітку землі, удобрення, парів, його видів, культивування основних культур.

[2] ...*статтю Слюсаренка*... Йдеться про статтю Ф. Слюсаренка «Проф. Михайло Грушевський і його наукова діяльність» («Рада», 1910, № 285, 16 грудня, с. 2–3; № 286, 17 грудня, с. 2–3; № 287, 18 грудня, с. 2–3). Це текст реферату, прочитаного автором статті на зборах петербурзької Громади, присвячених ювілею М. Грушевського.

[3] Йдеться про критичний огляд Г. Хоткевича «Літературно-Науковий вістник» у газеті «Діло» (1911, № 10, 16 січня, с. 1–3). Автор зауважував зменшення за останні роки кількості співробітників видання, погіршення якості його публікацій. Причиною застійних явищ називав недбалість редакції та брак професійних працівників і радив для виправлення перерахованих хиб організувати редакційний комітет, зауважуючи, що при його наявності «відпала б вся «історія з історією», історія не зовсім красива і болюче відчута не лиш покійним Аркасом, але й суспільністю» (с. 3).

[4] Перша стаття в «Раді» «Теж критика» з обороною ЛНВ належала О. Білоусенку (О. Лотоцькому) (1911, № 50, 3 березня, с. 1–2). Автор називав критику ЛНВ необ'єктивною, особистим випадом проти М. Грушевського, а факти Г. Хоткевича однобокими й непевними.

№ 152 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

13 січня 1911 р.

13/I 1911

Вчора написав Вам листа, а сегодня дістав від д[обродія] Афанасьєва гроші, то посилаю Вам квиток, а Ви, будь ласка, передайте його. Сегодня дочитаю «Виноград» і вишлю Вам, а Ви, будь ласка, сповістіть як получите і обов'язково присилайте коректуру. «Рілля», здається, скоро стане на свої ноги, бо співробітники безплатні і взагалі вся праця ведеться політехнічним студентським агрономічним гуртком.

Хоч боязно Грушевського, а я таки взявся до співробітництва в «Ріллі»[1], бо всі кажуть: «Коли Чикаленко не бере участі, то значить чортзна-що, а не журнал». Так каже редакція «Ріллі» і благає, щоб і [я] щось там помістив.

Вже тиждень живу самою кашею «Геркулес», навіть і хліба не їм; сподіваюсь викрутитись і не їхати нікуди; вже другий день не болить в ковбику, то почуваю себе зовсім добре. Якби не наврочити. Знов нагадую, що Ви повинні щотижня давать по 100 рядків.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52958. Лист рекомендований. Адресований: Петербург, Вас[ильевский] Остров, Кадетская л[иния], д. 9, кв. 11. Г[осподи]ну Стебницкому от Е. Х. Чикаленко.

[1] ...до співробітництва в «Ріллі»... Є. Чикаленко публікував у «Ріллі» поради в рубриці «Як краще впорядкувати хазяйство в полі», або «Як найкраще впорядкувати хазяйство

в полі» (1911, ч. 6, 15 січня, с. 160–162; ч. 7, 1 лютого, с. 193–195; ч. 7–8, 15 лютого, с. 233–235; ч. 10, 15 березня, с. 257–259; ч. 11, 1 квітня, с. 289–290; ч. 12, 1 травня, с. 321–323; ч. 13, 1 травня, с. 354–356; ч. 14, 15 травня, с. 389–390). У них писав про чистий та сіяний пар, сівозміни, озимину, ярину, городину та ін.

№ 153 *Л. Стебницький — Є. Чикаленкові*

16 січня 1911 р.

16/I 1911 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ви так присікались до мене з Вашими «умовами» на писання до «Ради», що я мусів-таки викінчити початий фельєтон та й посилаю до Ваших рук. Припинив я був цю писанину, бо був стурбований звісткою про конфіскату XII книжки «Л. Н. Вістника». Не маю про це ніяких відомостів од професора і можу тільки гадати, що тут либонь цензура зачепилась за мій огляд, хоч він, як звичайно, писаний у мене дуже обережним тоном. Отже це одбило мені охоту писати й до «Ради», бо мені, сидячи в Петербурзі, взагалі трудно минати в темах внутрішню політику, — а не минеш — от і рахуба! Проте, кажу, посилаю, хоч і тут не без політики, та вже як собі хочете: силуєте писати, то й жуйте. Але ж як Ви мені ставите драконовські умови щодо гонорару, то й я Вам поставлю не легчі: за всякий посланий Вам, а не видрукований рядок, платитимете мені 5 карб., а за всякий, зіпсований в друку чи редакцією чи коректурою — 10 карбованців! А що? От тепер і наймайте спеціального бухгалтера рахувати. А то плачете, голосите, що ніхто не пише, — а як Вам пришлють — не друкуєте. Хіба ж не Ви мені жалілись, що Піснячевський замовк? А як він почав писати, то з трьох його дописів надруковано один, — і то, як він каже, — найгірший. То й не плачте.

Ну, коли так повертається з Заїкиним, то й краще. Нехай собі іде в «Село», а нам брати його без переробки не рука.

Спасибі за виправлений «Виноград»; коректуру пришлю. Це вже остання Ваша «Розмова» передруковується новим правописом.

З Лотоцьким говорив. Він обіщає, як здобуде «Діло», спробувати написати.

Врешті звістки про «Кобзар». Начебто од Харківського архієрея подано в Синод донос на всю нелояльну частину «Кобзаря» — політичну й релігійну. А Синод од себе передав справу на розгляд вищої власти. І тепер хто знає, що буде під час юбілея, — може, якраз, юбілей, та тільки «с другой стороны», як казав Осип в «Ревізорі»[1]. Нехай би там наші книгарні не держали у себе великого запасу...

От Вам і знайдіть при таких обставинах настрій до писання... Бувайте здорові.

Ваш П. Стебницький.

P. S. А коли з Харкова, то значить це діло рук старого автора нової «Марії»[2], щоб він був маленьким повісився...

Цю прикру чутку приніс мені сьогодні «з певних джерел» Ол[ександр] Гнат[ович].

P. p. S. s. Щось мені взагалі здається, що цей рік нам не минеться просто. Так, якесь почуття — зовсім не юбілейне...

P. p. p. S. s. s. З сьогоднішньої «Ради»[3] я побачив, що причина конфіскати «Л.Н.В.» не мій огляд, а Леся. Але од цього, звичайно, не легче. Політика чіпляння зостається в силі.

Коли кудись виїдете, то сповістіть, щоб я знав, що рукописи треба посилати безпосередньо в редакцію. Хоч я, правду сказати, не люблю цього.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 740.

[1] *...Осип в «Ревизорі»...* Осип — персонаж комедії М. Гоголя «Ревізор», слуга Хлестакова.

[2] *...це діло рук старого автора нової «Марії»...* Йдеться про вчинок М. Ф. Лободовського, який обурився опублікованою в «Кобзарі» поемою «Марія», назвавши її не Шевченковою, а підробленою під поета. Для доказу своєї версії він сам переробив «Марію», видавши її за істинно Шевченкову. Поема була опублікована у праці М. Лободовського «Перегляд поеми «Марія» Т. Г. Шевченка, напечатанної у «Кобзарі» 1907 року і та ж таки поема по четвертому чиємусь рукопису» (Харків, 1910). Праця була осміяна й розкритикована українцями. Тоді ображений Лободовський звернув увагу харківського архієрея на «блюзнірську поему». Останній написав донос у Синод і попросив харківського губернатора довести цей факт до відома П. Столипіна. У результаті «Кобзар» був конфіскований, а проти видавців відкрили судову справу. Петербурзькі українці боялися, щоб це не послужило приводом до закриття товариств, причетних до видань.

[3] *З сьогоднішньої «Ради»* ...У газеті (1911, № 10, с. 2) у рубриці «По Україні» повідомлялося, що XII кн. ЛНВ за 1910 р. конфіскована за поему Л. Українки «На полі крові».

№ 154 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

19 січня 1911 р.

19/I 1911

Любий Петре Януаровичу!

Прочитав я Ваше «В дорозі» і з жалем констатую, що се річ абсолютно нецензурна, не тільки у нас в Київі, але й в Петербурзі.

Подумайте самі — хіба ж можна друкувать про настрій війська під час революції і таке інше?

Попробував я повикидать нецензурні місця, але тоді нічого не останеться. Скажіть — що робити з рукописом?

А шкода, бо се вже погано вплине на Ваш настрій і на натхнення. Та що робить? Якби се загрожувало невеликим штрафом, то ще так-сяк, можна було б рискнути, коли ж за сю статтю нас як ахнуть, то держись!

Маємо зараз 2940 передплатників, та вони ж не окуплять видатків на самі штрафи, коли друкувать такі статті. Статті Піснячевського не пішли по іншій причині. Я їх заховав як курйоз в свій архів. Де ж таки? Пише в статтях своїх, як зробити «Раду» цікавою, і між іншим каже, не можна дозволять заправлять газетою ветеринарам та паламарям; нехай ветеринар (Павловський) ставить клізму корові, а паламар (Єфремов) у дзвони дзвонить, а не береться полемізувати з лікарем (Піснячевським), який знає людську душу і проч.

У сеї людини, очевидно, манія величія, а шкода, бо се найталановитіший наш публіцист. Але при всім бажанні, не можна друкувать тих його статей, в яких він пише, що «я (Піснячевський) зорганізував укр[аїнську] фракцію в 1-й і 2-й Думі, хотів зорганізувать і в 3-й, але «Рада» устами генерала Грушевського» і проч. і проч.

Судіть самі, хіба б ми не хотіли б друкувать статей безперечно талановитого публіциста, якби се було можливо?

Але, на жаль, він попсувався, як Винниченко на своїй «Чесності з собою».

Взагалі, що не українець, то якийсь «псих», нормальних людей між «видатними» українцями нема; поки вважається «рядовим», то наче зовсім нормальний, а як стане «видатним», то — пропав...

Тепер у мене на черзі історія з статтею Хоткевича, яка докотиться і до Вас напевне. Ю. Сірий, завідующий в Київі справами професора, запропонував мені підписать протест проти статті Хоткевича. Я одповів, що на критику треба одповідать критикою, а не голословним протестом і не схотів підписати того протесту. Не знаю, що тепер з того вийде?! Може, повний розрив, але нехай і так... хоч, само собою, велика шкода, та й принижатись до краю теж не хочеться... Отаке-то, мій голубе — «Де б я, де б я із досадоньки пішла»...

Я досі не рішив — чи поїду, чи ні з Київа.

Пишіть. Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Коли що трапиться з моїм Левком, то запоможіть і грішми і чим зможете.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52959.

№ 155 *Н. Стебницький — Є. Чикаленкові*

23 січня 1911 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Не дивуюсь, що забракували мою рукопись, хоч, правду сказати, скоріше думав, що забракуєте за загальну її нікчемність, ніж за нецензурність: здавалось, що всі гострі підводні каміння вигладив, а те, що зосталось, — має чисто історичний характер... Але Вашому вражінню, очевидно, треба вірити. З рукописом робіть, що хочете: можете вернути мені, можете лишити у себе, все одно. Ще б не хватало, щоб я своїм фельєтоном підвів Вам «Раду» під манастир.

Що це погано вплине на мій настрій, — можете не боятись: я ніколи не хворів на mania grandiosa, — тому не почуваю ніякої образи... До того ж, — мені це навіть вигідно, бо я за кожний рядок лічитиму з Вас по 5 карб. — і це мене забезпечить од Ваших штрафів на той час, коли б які інші справи — по Добр[одійному] товариству або що — не дали мені змоги писати для «Ради». Бачите, як ловко вийшло!

Шкода, що з Піснячевським нічого не виходить: а по його розмові — начебто він писав зовсім добрі статті на загальні теми. Тепер він приголомшений перспективою служби в Благовєщенську. Клопочеться визволитись, та не знаю, чи пощастить йому.

З моєю літературою — ради Господа не ставайте на грунт страху образити мене чи одбити охоту до писання. Мені далеко гірше думати, що моя писанина друкується не через її вартість, а тільки щоб не зробити мені прикрість...

Про війну з Хоткевичем ще не чути; Лотоцький все шукає «Діла», хоче спробувать написати, як Ви хотіли, в «Раду».

Отто-бо й є, що кожний українець — тим або іншим ненормальний. Оця гризня дуже ясно це виявляє. Якби-то «Рада» зуміла стати вище цих дрібних особистих перекорів, «кликнути клич» землякам, присоромити їх, збити до купи... Трудно на світі...

Будь ласка, нехай «Рада» видрукує один раз на першій сторінці приложену публікацію; розуміється, не розганяючи, економно. Рахунок на плату за публікацію нехай пришлють, — заплатимо.

Афанасьєв просить прислати квиток і на ту жертву, яку віддано книжками. Думаю, що можна написати, що квитки «Укр[аїнської] книгарні» на стільки-то таких-то книжок (він ті квитки послав Вам) одержані, а по рахунку «Книгарні» на 1 липня 1910 р. книжок комісії мається стільки-то (я Вам писав — і у книгарні, певне, єсть копія того рахунку — од 14 жовтня). Треба, щоб цифри сходилися з тим рахунком, бо це якраз останній, що у нас є. Формаліст той Афанасьєв, та, може, не трудно так зробити. Мені на «Стелі», розуміється, можете ніякого квитка не писати.

Ну, бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

23/I 1911 р.

[Після суцільної підкресленої лінії йде такий текст:]

«Благотворительное общество издания общеполезных и дешевых книг»

Вийшли нові видання:

№ 60. Початкова географія, С. Русової,
з 58 малюнками та картками — ціна 35 к.
№ 61. Домашня птица, В. Корольова,
з 12 малюнками ---------- ціна 10 к.

[На звороті останньої сторінки листа дописано список книг, частина з яких викреслена. Не викреслені такі:]

Морд[овець], Козаки і море 174
Стефаник по 75 к. 1258
---------- по 85 к 102
Під стелями Думи — 416.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 741.

№ 156 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

17 березня 1911 р.

17/III 1911

Дорогий Євгене Харлампович!

Спасибі за гроші, прикладаю Ваш квиток.

Що ж це виходить за скандал з пам'ятником? Хіба може комітет поза конкурсом вибірати якісь нові проекти? То чом тоді

не вибрати з торішніх, коли там були кращі? І що тоді комітетові заспіває все жюрі? А що Балавенський доти не візьметься за переробку свого проекта, поки не проп'є усю премію, то це певно.

Степаненкові про гроші вже писав. Хай висилає.

Просить Вас товариство імені Шевченка, щоб подбали про статтю в «Раді» про нове видання малюнків Шевченка[1]. Нехай би хто добре написав (напр[иклад] Біляшевський чи хто інший), бо купують мляво і Товариство боїться сісти. А витратили 5000! От і юбілейний дарунок землякам... Улаштуйте, будь ласка, статтю-рецензію. От, може, Левко на вільнім часі встругне — він же, мабуть, розуміється на малюнках.

Дуже дякую за «веселу» фотографію, — справді гарний знімок. Трудно повірити, що це 1910 року, — Ви тут удвоє молодший, аж завидки беруть.

Каже Ол[ександр] Гнат[ович], що він і по меншому братові помітив, що стаття не вдовольнила. А той протест, що збірались підписи, — був видрукований в «Ділі»? Це, справді, чортзнає-що. Мені здається, що «Рада» могла б в цій справі сказати кілька слів не стільки за професора, скільки проти «Діла», бо таке систематичне шельмування поважного діяча вже переходить за межі особистої справи. Думаю, що такий виступ зробить вплив на «Діло» і разом вдовольнить професора. От паскудна нація!

А зате як ця нація вміє при нагоді думкою багатіти! Скільки ж там було того люду, що так легко думає назбірати міліон на банк? Мабуть, рублів на тридцять було? Еге, коли ждати того міліона, щоб заснувати банк, то я краще хочу на хутір... Нехай вже управляє банком хтось інший. Я певний, що фахівців знайдеться досить. Аби був міліон, а управителів набіжить стільки, що я за ними не потовплюсь.

Що ж, — а властивці сахарень в тому банкові теж братимуть участь чи ні?

А чогось шукать мені таки, мабуть, прийдеться. Так на те й похоже. Грузенберг все втішає, що, мовляв, все вийде на добре, а проте фактично діло собі посувається своїм шляхом далі та далі. Вже палата ствердила арешт на книжки, передала справу прокурору палати, а той — прокурору окружного суду. Тепер треба ждати, що зробить цей: чи закінчить справу сам, чи передасть далі слідчому. Мабуть, останнє, — а тоді тяганина, допити і всяка нудота. Поки доведуть до кінця, то вимотають жили, — а кінець все одно буде кризисом, — чи так чи сяк, бо, очевидно, треба буде кидати службу раніш суду.

І все якось на те виходить, що виступати треба на самий перед мені. Кому чи скрутиться, а куцому змелеться...

Русовим нічого не пишу, хоч С[офія] Ф[едорівна] і питала вже давно, як стоїть справа, які то страшні статті і що з того буде. Не пишу, бо особливої втіхи нема про те писати; вдруге, — нема нічого певного, то не охота старих турбувати. Розкажіть їм про ті статті, — а про становище справи я сам їм напишу, коли виявиться вже раз якийсь певний напрям: чи потягнуть винуватців і кого саме. Хай йому біс, це надовго мене вибило з колії...

Про Коцюбинського перекажу Вовкові, щоб побалакав з М. М. Ковалевським.

Що ж там у Вас ще? Який застали настрій взагалі? Що думають про вибори? Адже, може, доведеться літом вибирати — коли Думу розпустять? Чи приїхав Матушевський? Чи хутко мають вийти обидві «історії» — Грушевського і Єфремова[2]? Як «Рада»?

Ну, тим часом бувайте здоровенькі. Щиро бажаю вам всього найкращого. Моє вітання всім Вашим. Пишіть же.

Ваш П. Стебницький.

Спасибі (оце скільки доводиться сьогодні Вам дякувати) за замовлені збірники Лисенка[3]. Не знаю, чи буду співати, — хіба візьму з собою, як посадять в одиночку... Трохи поспіваю, а трохи поштудірую банківські операції (для Київського банку), — так рік непомітно й пройде...

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 742.

[1] Йдеться про видання — Т. Шевченко. Власноручні малюнки (СПб.: Видання Товариства ім. Т. Г. Шевченка. — Вип. І. — СПб., 1911). «Рада» про його вихід повідомляла в рубриці «Література, наука, умілість і техніка» (№ 61, 16 березня, с. 3). Рецензія ж В. Копира була подана у великодньому випуску газети (№ 82, 10 квітня, с. 3–4). У ній зазначалося, що це перший випуск репродукцій з картин Т. Шевченка, укладений професором гравюри В. В. Мате. Віньєтку до видання зробив М. Самокиш; опис малюнків і передмову «Шевченко у мистецтві» підготував П. Сластіон. Також подано опис 30 ілюстрацій. Мова йшла про зручну реалізацію видання через книгарню «Київської старовини» та виставку Шевченкових малюнків, що проходила тоді в Київському міському музеї.

[2] ...обидві «історії» — Грушевського і Єфремова... Йдеться про підготовку праць: М. Грушевського «Ілюстрована історія України» (вийшла в 1911 р.) та С. Єфремова «Історія українського письменства», яку випустило видавництво «Український учитель» також в 1911 р. Остання була прорецензована А. Ніковським на сторінках «Ради» (1911, № 153, 8 липня, с. 2–3).

[3] ...збірники Лисенка... Йдеться про видання — «Збірник українських пісень. Зібрав і у ноти завів М. Лисенко». Сьомий випуск. (К., 1911). До нього увійшли 42 пісні.

№ 157 І. Стебницький — Є. Чикаленкові

4 квітня 1911 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Дістав коректуру «Винограду», — але ж Ви, мабуть, забули, що хотіли в кінці додати щось нового. В коректурі ж ніякого додатку немає, а самі дрібні поправки. Поясніть, як воно буде; ще час єсть, бо «Укр[аїнська] книгарня» досить має запасу.

Там у мене вийшла помилка з кліше, — підібрав по першому виданню, і тому кількох у друкарні не було в руках, — отож і білі місця. Додам вже на останню коректуру.

Майте на увазі, що або літом, або найдалі восени доведеться передруковувати й «Сіяні трави», бо вже зосталось не більш 2000. Харків так і жере Ваші книжечки, хто його зна, куди він їх діває. Отже заздалегідь подумайте собі про переміни та додатки. Мабуть, не довго будемо ждати і знов нового видання «Чорного пару», — прямо не похопишся друкувать! Вже б слід Ваші брошури друкувати стереотипом, абощо, — бо очевидно, що менше 20–25 тисяч їх пускати в друк не варто.

Вітаю Вас з бистрим зростом передплати на «Раду». От-от може ще трохи — і Ви зможете чистеньку, бездефіцитну газету передати «інтелігентному пролетаріату», — хай собі управляється сам без капітала! Може, тоді всі зробляться редакторами і гуртом жуватимуть бублики... А ми з Вами будемо собі, сидячи на хуторах, передплачувати. Святе діло!

Той скульптор-аматор послав знімки з свого проекту. Звуть його Лашкевич. Як-не-як, а з пам'ятником виходить скандал. Чом же тоді Комітету не звернутись до Гаврилка, щоб вернув торішній проект? Випровадили ми вже Садовського[1]. Здається, він врешті жалкувати не може, що приїхав: заробіток мав добрий, ще й подарунків понадавали й йому та й ще декому з трупи. Одно, що не міг багато ставити з серйозного репертуару, — бо публіка боялась іти. Але ж він палець об палець не вдарив для реклами того репертуару, а без того не можна було нічого й ждати. Замість того він ремствував на земляків, що, мовляв, не держуть у руках петербурзької преси... А тут і держати нема кого: «Речь» для нього була прихильна, в «Бірж[ових] Відом[остях]» сидить «Константин Иванович», з яким Ви ж самі Садовського звели, — значить, йому тільки треба було піддержувати зносини — зоставалось тільки «Новое Время» та вулична преса, куди українцям ходу немає.

В моїй справі все ще темна вода во облацих... Нічого нового, все висить, як і було.

На Великдень до Київа не думаю, та й навряд чи хто з тутешніх приятелів поїде. От хіба Олександр Сергієвич, — він саме виїхав, то з ним Ви й побачитесь певне, а він нам розкаже, що у Київі цікавого.

А де тепер Михайло Сергієвич?

Оце хотів узятись за коректуру «Винограду», та й не знайшов Вашого виправленого оригінала — очевидно, ненароком його викинув разом з непотрібними старими коректурами. Здається, там не було у Вас ніяких особливо серйозних додатків?! Відпишіть, а я поки прочитаю по чистій книжечці. Що то не в пору розпочата брошура через Василя Пилиповича — от тепер з нею всякі пригоди трапляються. Ще сміливо могла б підождати з півроку.

Майте на увазі, що я вислав в «Українську книгарню» 1000 прим[ірників] «Під стелями Думи», — на рахунок редакції «Ради». Хай гуртом продається в додаток до попередніх жертв, — щоб дурно у мене не лежало.

Ну як же там Левко — чи одпочив після місяця занятій археологією в одиночці? Що поробляє? Як всі інші Ваші?

Бувайте здоровенькі, вітаю Вас з Великодними святами і бажаю всього найкращого. Пишіть.

Ваш П. Стебницький.

4/IV 1911.

P. S. Що ж, уже банк заснували? Певне, вже тисяч сімсот зібрано?!

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 743.

[1] Театр М. Садовського гастролював у Петербурзі з 28 лютого до 1 квітня 1911 р. Його репертуар складався з вистав: «Наталка Полтавка», «По ревізії», «Суєта», Хазяїн», «Гандзя», «Богдан Хмельницький», «Зимовий вечір», «Сорочинський ярмарок», «Ревізор», «Енеїда», «Запорожець за Дунаєм», «Панна Штукатурка», «Пан Штукатуревич». Відбувся й бенефіс М. Садовського: він ставив «Богдана Хмельницького» за М. Старицьким. Після гастролей трупа переїхала в Київ.

№ 158 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

27 квітня 1911 р.

Київ, 27/IV року 1911

Любий Петре Януаровичу!

Вчора приїхав з Херсонщини і застав коректуру «Винограду», яку отсе й вертаю Вам.

Тепер вже можна друкувати. Прочитав я багато книжок, які мені показав Дубровський і всього вибрав зо скілька рядків, бо більше, на мою думку, і не треба.

Пише мені Дубровський, що Л. Мацієвич[1] написав гарний підручник по хліборобству на конкурс для Полтавського земства, але там його забракували виключно за мову, бо тепер земство не надрукує по-українському.

Пав[ло] Мих[айлович] каже, що добре було б видать його. Може, Ви найдете змогу зайти до Дубровського і поговорити про сей рукопис. Л. Мацієвич досвідчений агроном і повинен би гарно написати, бо писав добре по-українському, як редактірував Харківський «Хлібороб». Дубровський досі не виходить з дому, але вже тепер може писать, а досі мені писала про його здоровля жінка, а сам він лежав нерухомий.

В Київі застав все «благополучно»: всі живі-здорові; редактора нового затвердили швидко і без всяких перепон.

Ну, з пам'ятником Ви знаєте з «Ради», що́ робиться[2], то й розказувать не буду; скажу тільки, що ми самі винні, що остались на Караваєвській площі, бо хоч умовлялись зарання, але на засіданні голоси розбились, бо голова залякав, що й сього місця можуть не дать. Я думав було поїхать в Крим, але одложив на осінь і до іюня, певне, нікуди надовго з Київа не виїду, а в іюні, може, поїду на Кавказ, якщо лікарі звелять «пощелочить» себе, а як ні, то, може, видумаю якусь подорож.

Казав мені Вікт[ор] Влад[имирович], що Ви в половині мая приїдете в Київ. Се дуже добре. Поїдемо на якийсь час в Кононівку, а на Тройцю будемо в Київі, а потім можна щось видумать, якщо Ви не маєте певного плана. Сегодня Влад[имир] Мик[олайович] дав статтю в оборону ЛНВістника — солідно написана.

Чого Ви мовчите? Напишіть — чи вияснилась вже справа за «Кобзар», чи дістали акт обвинувачення. Чи получили Ви збірники пісень Лисенка? Чи співаєте?

Ну, ждатиму одповіді на всі мої запитання.

Ваш Є. Чикаленко.

Як будете їхать в Київ, то заїздіть просто до мене — кватиря майже порожня.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52960. Перша сторінка листа написана на бланку часопису «Рада».

На лівому полі першої сторінки є відкреслення червоним олівцем.

[1] Очевидно, йдеться про К. Мацієвича.

[2] *...з пам'ятником Ви знаєте з «Ради», що́ робиться...* Газета постійно інформувала читачів про засідання журі, Об'єднаного комітету, описувала проекти, подавала

їх фотографічні відбитки, зокрема, у редакційних статтях: «Результати засідання журі в справі пам'ятника Шевченкові» (1911, № 37, 10 лютого, с. 1–2); «Про засідання Об'єднаного комітету» (1911, № 39, 13 лютого, с. 3); статтях Л. Жебуньова «До справи другого конкурсу моделів пам'ятника Шевченкові» (№ 28, 5 лютого, с. 1) та П. Сластіона: «Рятуймо справу монументу Шевченкові (На увагу Об'єднаному комітетові)». Автор останньої статті звертав увагу на меншу кількість і гіршу якість проектів, виставлених на другий конкурс, пропонував провести ще один конкурс, бо проект Ф. Балавенського, на його думку, не відповідав постаті Т. Шевченка. (1911, № 67, 23 березня). Також інформація про хід справ подавалася в рубриці «Ради»: «Справа з пам'ятником Т. Г. Шевченкові» (№№ 34, 38, 40, 48, 49, 51, 52, 60, 63, 64, 68–70). З названих заміток стає відомо, що Об'єднаний комітет зі спорудження пам'ятника не визнав жоден з проектів, представлених на 2-й конкурс, гідним премії, він також відхилив проект Ф. Балавенського і призначив третій конкурс. Редакція «Ради» протестувала проти згоди комітету на місце, відведене міською думою на встановлення пам'ятника — на вулиці Караваєвській.

№ 159 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

13 липня [1911 р.]

Дорогий Євгене Харламповичу!

Не писав, бо не знав, де саме Ви блукаєте: адже й Ви не озвались з подорожі. Як же Ви себе почуваєте — чи на користь пішов нарзан, чи може, тепер В. П. Степаненко бадьоріший од Вас? Щось по Вашому листу доброго настрою не видно…

Я вже більш двох тижнів як запрігся в роботу. З Київа виїхав 21-го іюня та ще посидів до 25-го в Фінляндії. Бабин хутір таки купив, вже й гроші через Віктора Вл[адимировича] віддав. Чи перевів гроші чи ні — хто знає, та чорт його бери, принаймні не кортітиме. Ігнатовича призначив за главного управителя. Щось, — пише — баба крутить, не знати чи зостанеться жити, чи доведеться шукати якого сторожа. Вернетесь, то порадьте Віктору, що робити з тим садком.

Врешті я таки наче задоволений, може, й рефлексів не буде. Деколи марю про хатку на горі з мезонином, щоб було видно «і Дніпро, і кручі»… Доручив розвідати умови оренди тих військових земель, щоб заздалегідь зайняти окраєць по верху. А Ви як, ще охотитесь узяти оту Лису гору на Теличках?

А як Вам подобається «Рада» при новім редакторі[1]? По-моєму, краще — жвавіше і серйозніше.

Бувайте здоровенькі, пишіть. Поклін Ю[лії] М[иколаївні] та В[асилю] П[илиповичу] з його лікарем.

13/VII

Ваш П. Стебницький

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 744. Закритий лист, адресований: Кисловодск. Терской обл. До востребования. Его Высокородию Евгению Харламповичу Чикаленко.

Рік написано олівцем рукою Є. Чикаленка.

[1] *...при новім редакторі...* Влітку 1911 р. «Раду» редагував А. Ніковський.

№ 160 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

21 серпня 1911 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Оце зібрався написати Вам, та не знаю, де Ви: чи вієте, чи молотите, чи навішуєте флаги на київський будинок. Як же Ви себе почуваєте після Кавказу — чи покращалось здоровля і взагалі чи вдоволені подорожжю? Степаненко — не дуже, каже, що який поїхав, такий приїхав. Скажіть йому, що після одного літа ще женитись одразу не можна: ще разів зо два треба посидіть у П'ятигорському, та аж тоді вже стрибатиме.

А я тут як вернувся, та запрігся в службову лямку, — яка літом далеко тяжча, ніж звичайно, бо люде в роз'їзді і за них треба робити; отже тричі на тиждень висижую на службі, окрім дня, ще й по вечорах. Та ще клопотно було в хаті — родина брата який час перебувала по дорозі з Фінляндії до Владимира. Та от — що зіставалось вільного часу, мусів віддавати коректурам по видавництву. От і не дивуйтесь, що мовчу та не озиваюсь до «Ради». Як його озвешся при такій крутанині. Та ще до того і звичайна хандра мене насіла, якось дуже тяжко й нудно...

Та Вашій «Раді» тепер не треба підмоги, вона собі жваво повертається на всі боки, пече передовиці на самі несподівані теми, регоче і прозовим і віршованим юмором, аж за боки береться, — чого Вам ще, ненажерлива Ви душа? Хто тепер за редактора — чи вже Федір Павлович? Як стоїть передплата після 1 липня?

Чи буде виставлена «Рада» та й взагалі українська київська преса на якійсь виставці в музеї[1] під час Ваших свят[2]? Там щось має бути наче відділ преси. Треба неодмінно, щоб Біляшевський виставив — хай хоч у музеї побачать.

Не знаю, як там Ви й кияне думаєте, та не вірю й своїй думці, — бо, може, то вже я так тут збюрократизувався, — але мені здається, наче б з боку «Ради» було б тактовно щось коротеньке в відповідний день умістити — ніби відтінити відносини до українського руху в порівнянні з попередніми періодами. Коли відійти думкою далі од сьогодняшнього дня, то паралель може вийти цікава: там був закон 1876 року і його підтвердження 1881-го до 1892-го рр.[3] А тут — дозвіл святого письма (початок 1905-го!) і українська преса! Я знаю все, що можна проти сього висловити з радикального непримиримого погляду, знаю навіть, що таку статтю, хоч би самого обережного тону, можуть назвати льокайською... І все ж мені здається, що в західній Європі порядна непартійна преса так би зробила. А втім, хто його знає, — кажу ж Вам, що може я вже втратив критерії... [— А закінчити бажанням національної школи...]*.

Піснячевський був недавно у мене, та не застав, а лишив тільки картку, з якої я довідався, що він тепер уже в Кронштадті — «младшій врач 1-го Балтійского экипажа». Думаю, що оце можна уважати і за його адресу — спробуйте написати. Я писати йому не збираюсь, — та й нащо посередництво, коли можете зробити Ви самі, — а як він знов колись буде у мене, то на словах побалакаю.

Що ж у Вас ще нового? Як там клуб? Була якась глуха звістка — начебто запевне хотять його скасувати[4]?

Чим скінчились «ходатайства» Левка? Чи дали йому дозвіл переїхати у Перешори і що одповіли з приводу повороту в університет?

Де тепер Вікторія Євгеновна? Чи ще в Кононівці чи вже в Римі? Питаю, щоб знати, куди їй вислати її брошурку, як вийде, та й гонорар.

Як ми прощались з Вами у Київі, то, здається, Ви просили мене запитати у Лотоцького про Вашу справу в Дворянському банкові, — начебто Ви не маєте про неї ніяких звісток. Лот[оцький], почувши це, дуже здивувався, пішов довідатись і приніс звістку, що давно вже все скінчено і що скрізь куди слід банк оповістив ще перед Великоднем чи що, словом, дуже давно. То, може, вже там все добре?!

Наша справа з «Кобзарем» все в тому ж становищі, висить у повітрі: суд ще не має одповіди від «Главного управления по делам печати» і не може закінчити справу, та невідомо як і кінчатиме. Ждемо.

Присланий Вами лист Лободовського дуже цікавий і справді заслуговує архіва. Цікаво те, що він зійшовся з Вами в оцінці нашого вчинку... А по моєму, — чи кияне поставлять пам'ятник чи ні, то ще невідомо, — а ми уже поставили. А кому він цього листа прислав і чому без адреси?

---

* У квадратних дужках текст автора листа.

Вибачте, що досі не оддав боргу — не вислав портретів. Дозвольте вислати обидва Вам, а Ви вже од себе пошлете Гаврилкові: Вам легше довідатись, де саме він тепер.

Що ж, можна Вас вітати з високою ціною на хліб? Давно таких цін не було, як зараз в Одесі. От тільки чи добре уродило в Перешорах?

Ну, бувайте здоровенькі, щиро бажаю Вам всього кращого. Моє привітання всім Вашим кононівцям і Юлії Мик[олаївні]. Пишіть же як та що.

Ваш П. Стебницький.

21/VIII 1911.

В[асильевский] о[стров] Кадетская л[иния], д. 9, кв. 11.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 745. У листі є відкреслення червоним олівцем на лівому полі першої сторінки.

[1] ...*в музеї*... Йдеться про «Киевский художественно-научный и промышленный музей Императора Николая Александровича», що знаходився на вул. Олександрівській у двоповерховому будинку. Експонував археологічні речі кам'яного, слов'янського, козацького *періодів, мав художній, нумізматичний та етнографічний відділи.*

[2] ... *під час Ваших свят*... Йдеться про «августовські» свята у Києві з нагоди відкриття та посвячення пам'ятника імператору Олександру II, які розпочиналися 31 серпня 1911 р. У міському музеї в залах другого поверху тоді відкривалися виставки, переважно з етнографічними експозиціями. Саме про участь українців у цих виставках ішлося в листі.

[3] ...*його підтвердження 1881-го до 1892-го рр.* ... Йдеться про уточнення до Емського указу 1876 р., які готувалися «особливою нарадою» і були затверджені 8 жовтня 1881 р. російським царем на основі записок київського, подільського і волинського *генерал-губернатора М. І. Черткова, тимчасового харківського губернатора О. М. Дондукова-Корсакова до міністра внутрішніх справ, доповіді цьому ж міністру виконуючого обов'язки начальника Головного управління у справах друку та узагальнюючої доповіді міністра внутрішніх справ. Усі перераховані документи було опубліковано в розвідках — «До історії указу 1876 року про заборону українського письменства» («Україна». — 1907. — № 5. — С. 135–151; «Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського письменства («Україна». — 1907. — № 6. — С. 249–268). Утисків український рух зазнав і внаслідок анонімної записки 1874 р., автором якої вважали* начальника Київського губернського жандармського управління О. С. Павлова (її охарактеризував В. Мияковський у статті «Записка 1874 р. про український рух» (Архівна справа. — К., 1927. — № 2–3. — С. 21–29) та донесення австрійського консула в Києві Е. Сендлячека 6 вересня 1893 р. (Див.: Дорошенко Д. Український рух 1890-х років в освітленні австрійського консула в Києві // З минулого. — Збірник. — Варшава, 1938. — Т. І. — С. 58–70).

[4] Київський клуб закрили 11 жовтня 1912 р. за виявлення в його читальні примірників української газети «Свобода», що виходила у США.

№ 161 *Н. Стебницький — Є. Чикаленкові*

22 вересня 1911 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Давно не балакав з Вами — аж після порад з приводу високих приїздів[1]... Тоді мене роздосадувала Ваша одповідь на ту пораду, а дальше вже пішли всякі несподівані події... Досада взяла, кажу, через те, що мою пораду Ви обернули другим кінцем проти мене ж: ага, мовляв, то сам же й пиши! Де ж таки в справах, що не терплять одкладання, що зв'язані з моментом, — давать прикази з Перешор у Петербург, а з Петербургу виконувати їх для Київа! Вже навіть тоді, як мій лист дійшов до Вас у Перешори, то й то було пізно, — і якби я знав, що Ви не в Київі, то я б про те зовсім не писав... А сам я, розуміється, не зважився б щось подібне, на хитку тему, послати в редакцію, знаючи, що Вас там нема: вони або викинули б, або вилаяли б, або в крайнім випадку послали б на перегляд Вам. Та я й сам не був би певний в своїй писанині і міг би доручити її лиш Вам для перевірки тону статті і загальної її слушности... Ну та про це вже нема чого говорити, все минулося і нові факти набігли, що ще невідомо, яким боком повернуться до нас. Наші львівські землячки-ідіоти з свого боку силкуються, як бачите, навернути ці факти на нас самим вістрям і вішають нам на шию всяку смердючу погань[2]... Дякувати їм за дурну і сліпу політику...

Ну, де Ви нарешті зараз? Чи обмолотились? Невже таки маєте хліба на 5 тисяч менше? Кепська справа і погане Ваше щастя: як не «Рада» то посуха, а все з кишені...

А як «Рада»? Які надії на дальший рік? Як з редактором?

Будь ласка, дайте мені по змозі докладніші відомости про становище справи з банком: чи подане вже прошеніє, чи єсть дозвіл, хто організатори; якби можна, то добре б мати і копію устава. Без цих конкретних даних не можна збірати підписи, бо зараз виникають всякі запитання і сумніви, які можна розв'язувати лиш маючи в руках документальний матеріал. Я про це вже тижнів зо два як писав (рекомендованим) В'язлову, та од нього ні слова. А загальне співчуття єсть, люде розуміють значіння справи, може б, щось і вийшло.

Чи не буде у Вас переїздом з Криму Пелех? Побалакайте про це діло і з ним, хай обзнайомиться з справою безпосередньо од киян, то більше повірить і нам, коли зайде розмова.

Що ж там ще? Цікаво, як тепер поставляться до нас Савенки, Флоринські і інші приятелі? Думаю, будуть гризти нового прем'єра[3], щоб душив нас. А як поставиться він, зовсім мені це неясно, жодних симптомів немає. Треба ждати, поки щось покаже, спільно з новим міністром внутрішніх справ[4].

А тим часом у нас новина: справа «Кобзаря» врешті зсунулась з мертвої точки і перейшла до рук судового слідчого... Немає нічого певного — чи все загалом, чи тільки поки що відносно Яковенка, — але, міркуючи логічно, треба ждати в усякім разі — більш або менш скоро — запросин на приємну розмову з приводу історії видання. Отже, справі ще далеко не кінець, кінець ще колись та буде, а який — невідомо. Може, так, що одсидівши, по ввічливому проханню начальства, десь за ґратами, доведеться їхати в свою звіринецьку хату на спочинок... Доходить, видно, Ваша молитва до Бога! Будете служити в звіринецькій церкві молебствіе!

Але я не певний, що до того часу щось лишиться на моїй звіринецькій оселі. Оце вже я починаю почувати наче й розчарування, бо все якось не йде на лад, не можна бути певним, що садиба не загине. Отже, здається, і найкращі умови — город, родичі, приятелі — а й то як би не довелось пожалкувати, що викинув 6 000. Баба не хоче жити зимою в хатці, каже — боїться. Ходить до Ігнатовича, каже, що хлопці псують паркан і дерева, радить обгородити. А Ігнатовичу нема часу подивитись, — бо й справді він зайнятий дуже. Пише, що городити тепер не варто, бо дуже дорого обійдеться, — а кому доручити догляд, коли баба виїде, — не знає. А баба любенько використала за це літо садок, хоч і каже, що доходу ніякого не було... Отаке безладдя.

Може, виберете коли часину побалакати з Ігнатовичем про ту нещасну садибу, — а може, й поїдете з ним туди подивитись та порадитись на місці? Велике сказав би Вам спасибі.

Що ж це не чути нічого про Левка? Чи, може, він не хоче мати діло з Кассо? В університеті якось поки що затишно, — йдуть і лекції, і іспити.

Ну, бувайте здоровенькі та, по змозі, пишіть про свої й загальні обставини. Всього найкращого.

Ваш П. Стебницький.

22/IX 1911р.

В[асильевский] о[стров], Кадетская линия, 9, кв. 11.

P. S. Ну і як же тепер, — знов свекруха[5] докоряє Вам за редактора?

Pp. Ss. Був у мене сьогодня Левко. Шкода, не щастить йому, бідоласі.

Дістав листа од В'язлова. Цікаво б мати копію устава.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 746.

[1] На відкриття пам'ятника імператору в Київ приїздили імператор з імператрицею, голова ради міністрів П. Столипін, військовий міністр В. Сухомлинов, міністр фінансів В. Коковцев, міністр народної освіти Л. Кассо, обер-прокурор св. Синоду В. Саблер, великі князі Андрій Володимирович і Сергій Михайлович. 1 вересня під час другого антракту парадного спектаклю у київському міському театрі було вчинено замах на голову Ради міністрів, статс-секретаря П. Столипіна.

[2] Очевидно, йдеться про публікації в газеті «Діло» з приводу вбивства П. А. Столипіна та інтерпретації їх газетою «Новое время», що викликали значний резонас серед українців. У повідомленні «По київських вистрілах» («Діло», 1911, № 206, 3 вересня, с. 4–5) подавалася оцінка політичної діяльності П. Столипіна і перераховувалися його політичні репресії проти українців, які було підведено до висновку: «Не доводиться сумніватися, що суспільність цілої Росії з скритою радістю прийме сю звістку про атентат. Він доводить якнайкраще цілковите банкротство тої політики, найвидатнішим репрезентантом якої був Столипін. Не треба сподіватися, очевидно, що наслідком атентату буде зміна сеї політики, в кожнім разі одначе він дуже оживить ту атмосферу пригноблення, в якій пробуває тепер громадянство Росії. В сім і полягає його вага» (с. 5). Також редакція «Діла» в рубриці «Новинки» (№ 207, 5 вересня) подала кілька звісток про Богрова, надісланих їй українським соціалістом-революціонером, який вчився з ним у Київському університеті. Зокрема, повідомлялося, що в 1906–1907 рр. Богров був членом «Ради студентських представників» і, коли нею піднімалося питання про закладення українських кафедр у Київському університеті, також подав за це домагання свій голос. Вищеназвана інформація дала підстави газеті «Новое время» скомпілювати такі звинувачення в замітці «Львовские украинофилы и Богров» (№ 12757, 1911, 17 сентября, с. 3): редакція «Діла» вважала Богрова «щирим, справдешнім українцем», який брав участь в українофільській пропаганді, навчаючись у Київському університеті, й відстоював «самостійну Україну». Столипіна ж він убив не стільки за його загальну політику, скільки за репресії проти українців — скасування «Просвіти», намір поставити пам'ятник Кочубею та Іскрі. Автор, подавши попередні факти, приходив до висновку: «Богров — лучший сын неньки-Украины и того гляди мазепинская молодежь в Галиции начнет собирать пожертвования на постановку ему памятника во Львове, как собирает она уже третий год пожертвования на памятник Мирослава Сечинского, застрелившего в 1908 г. галицкого наместника, графа Потоцкого». Однією з перших у певності замітки засумнівалася редакція газети «Рада», вмістивши передову статтю «Неймовірна вигадка» (1911, № 218, 28 вересня, с. 1) та статтю М. Лозинського «Донос «Нового Времени» (Од власного кореспондента)» (1911, № 224, 6 жовтня, с. 1). Відповідь «Новому времени» дала й газета «Діло» в замітці «Ново Врімінські бріхні» (№ 219, 4 жовтня, с. 5).

[3] ...будуть гризти нового прем'єра... Головою Ради міністрів був призначений Коковцев В.

[4] ...новим міністром внутрішніх справ... Міністром внутрішніх справ був призначений Макаров О.

[5] ...знов свекруха... Очевидно, автор натякав на Л. Жебуньова, який найбільше дошкуляв Є. Чикаленкові з критикою редактора М. Павловського. Є. Чикаленко писав

у «Щоденнику»: «Л. М. Жебуньов таки добився свого. Зняв проти М. І. Павловського таку агітацію, що той нарешті мені рішучо сказав, щоб я на його місце шукав редактора. Всяку дрібницю, всяку помилку або недогляд Павловського Жебуньов роздуває перед усіма, хто тільки цікавиться справою «Ради»; пише про це людям по інших містах, і люди під впливом цих повсякчасних скарг на Павловського, справді думають, що він доведе газету до загибелі» (Чикаленко Є. Щоденник... Т. 1. — Запис від 10 червня, с. 167).

№ 162 *Л. Стебницький — Є. Чикаленкові*

18 жовтня 1911 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Щось мовчите — невже-таки лічитесь зо мною лист за лист? А я давно збираюсь, та все щось не підходящий настрій. Мушу признатись, що тижнів кілька дряпав щось ніби фельєтон до «Ради» на ті теми, що ми літом з Вами балакали. В формі діалогу. Робив і переробляв, і таке все чортзна-що виходить, що й покинув, не довівши до кінця. Хоч думка єсть якось дотягти та послати Вам не для друку, а щоб бачили, як трудно обробляти такі теми. А особливо мені. Який я публіцист-навчитель? А тут якраз ніби поученія землякам — не так треба, а отак. Таже щоб давати якісь поради чи навчання, то треба на те мати право моральне, чимсь те право заробити, а без того те навчання — так собі, базікання петербурзького чиновника, що про національні справи міркує між іншим «в часы досуга»... Це вже якось навіть незвичайно. «А ти хто такий?» — спитають земляки — ті, що справді працюють, хоч їх і небагато, та все одно. Трудно. І особливо тут, оддалеки, не маючи перед оком живого життя і живих людей для перевірки думок... Врешті можна мимоволі так збочити, що потім і на шлях не виберешся, заблудиш... А єсть, безперечно єсть якесь зернятко правди в тих думках, та очевидно треба іншу голову, щоб це рельєфно і докладно освітити. А може й не в голові діло, а в тому, що ми всі поплутані по руках і по ногах шаблоновим строєм думок, свого роду казенною українщиною. Але щоб розривати такі пута, та розчищати нові шляхи, потрібні нові Драгоманови, а нам, маленьким землячкам, зась...

Ну як же Ви там себе почуваєте? Чи минула хвороба? Що з «Радою» — чи дорасте до 3000? Це щось так наче у французів, — що скільки народиться, стільки й умирає, а населення ніяк не росте. Якогось треба штучного способу розпложення українців, чи

з інкубаторів чи з ікри... Колись воно, певне, буде, може, й уряд візьметься за розум, перемінить політику і заведе нове «главное управление государственного украинцеводства», але поки що сумно. Як же «Рада» буде на той рік?

Я приїхати на ці свята не зможу — трудно, хоч і хотілось би подивитись, що там з хутором. Ні слова Ігнатович не пише, дуже, видно, йому ніколи.

В справах чергових тут поки що ніякого руху не виходить. Банком люде цікавляться, але кажуть, що треба підождати, поки статут буде ствердженій. А в якім стані діло? Я чув, що тут був Дверницький, мабуть, між іншим, і по справі банку, але бачити його ніхто не бачив. Що він Вам привіз?

Взагалі, думка моя, що, мабуть, ми тут зовсім розсиплемось врозтіч, — таке вражіння у мене з розмов. Чорт має цементу, та й ліпити нема кому, — всі однакі... По святах напишу.

Про Храневича і Павловського я говорив з Ол[ександром] Гнат[овичем], так в той час Хр[аневича] не було в Петербурзі — і Лот[оцький] все дожидав його повороту з командировки, щоб побалакати в цій справі. Не знаю, останніми днями — не питався.

Читав про Ваші медалі і радів за Ваші «Розмови»[1]. Але чи хоч одну ж медаль Ви одібрали натурою чи то все тільки дипломи? А виставок хліборобських[2] цей рік прямо видимо-невидимо, і все якось раптом. Ми дізнавались про них вже заднім числом з «Ради», не могли й з книжками поспіти. Та власне на такі дрібні виставки нам трудно доганяти місцеві організації: тут би повинно бути якесь одно місцеве представництво — хоч би Ваша «Книгарня», але вже повинна виставляти книжки скрізь, бо це дуже важне діло: в іншім куті тільки на виставці уперше побачать українську книжку.

З Ваших «Розмов» візьміть на черговий перегляд «Сад», — доведеться, мабуть, незабаром передруковувати. Так, на кінець ноября або в декабрі пришлете нам виправлений примірник.

Ну, як там бідаха Левко? Чи визволивсь він з воєнщини? Чи думає знов прибути сюди чи просто поїде за кордон? Щось не видно, щоб новий прем'єр поспішався міняти умови університетської науки і «дурний випадок» (Cas-sot) все сидить на своєму місці.

Спитайте, будь ласка, у Левка, чи не забув він у мене, як приходив прощатись, своє біле кашне. Коли це його, то нехай скаже, що з ним робити — вислати в Київ, чи він сам візьме, як вернеться в Петербург. Нехай не переймається — коли треба, то вишлю зараз же посилкою.

Ну що там з пам'ятником? Виходить, що й з Караваєвської нас женуть? Де ж Комітет думає шукати місця? Може, тепер пустять

і до Золотих воріт? Адже після того пам'ятника, що має стояти перед театром[3], вже, треба думати, начальство залишить свою ідею «історичного шляху»[4], бо вже буде хронологія зіпсована. А коли так, то можна спробувати, чи не дадуть Золотоворотний сквер Шевченку. Хоч я особисто віддав би перевагу якимось ширшим площам, а ще краще, якби де так, щоб він дивився згори. А що, чи не можна поставити перед Городським музеєм[5]? Там здається місце було б.

Писав Олекс[андр] Олекс[андрович] Русов, щоб ми тут просили Адамсона зробити проект пам'ятника, бо Русову дуже подобався Головатий. Не знаю, чи не краще написати Адамсону од вашого Комітету запросини? Може б, у нього і вийшло, бо він підійде до завдання простіше, а наші художники все хочуть дати щось надзвичайне, а виходить казна-що...

Ну, бувайте здоровенькі. Чогось узявся писати такою дрібнотою, що, мабуть, в одному листі два вмістив: отже залічіть це собі надалі і шліть мені два листи підряд, не дожидаючи од мене. Левкові кланяйтесь.

Ваш П. Стебницький

18/X 1911.

В[асильевский] о[стров] Кадетская линия, 9, кв. 11.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 747.

[1] «Рада» в рубриці «Останні вісти (з газет та по телеграфу)» повідомляла, що на Роменській с/г виставці, що відбулася 27–30 серпня, Є. Чикаленкові за серію популярних брошур присуджено золоту медаль Роменського товариства сільського господарства (1911, № 197, 1 вересня, с. 3). Золоту медаль за ці ж видання автор отримав і на Гадяцькій с/г виставці (1911, № 204, 10 вересня, с. 3).

[2] *А виставок хліборобських...* З «Ради» відомо, що влітку–восени 1911 р. проходило декілька хліборобських виставок. Зокрема, 26–31 серпня — Хотинська в Бессарабії. Одним з її організаторів було головне управління землеустрою і хліборобства. Вона мала відділи: сільськогосподарський, промисловий, ремісничо-кустарний, навчальний, земського і міського самоуправлінь. Три селянські виставки відбулися в серпні у Роменському повіті (на Полтавщині), на них продавали книги «Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг» та видавництва «Час». С/г виставка 25–26 вересня проходила в с. Деркачі Харківського повіту. На ній експонувала книги харківська українська книгарня: літературу із с/г, релігійного змісту, дитячі книжечки, картини та портрети (Дет. див. у «Раді»: «Виставки по селах» (1911, 23 липня, с. 1); «Українство на виставках» (1911, № 205, 11 вересня, с. 1); «З Хотинської виставки» (там само, с. 1–2); «Сільськогосподарська виставка в с. Деркачах (№ 222, 4 жовтня, с. 2).

[3] *...пам'ятника, що має стояти перед театром...* Після смерті П. Столипіна 6 вересня 1911 р. на екстреному засіданні Київської міської думи було прийнято постанову про встановлення йому пам'ятника в Києві біля міського театру. Київська дума асигнувала на нього 10 000 руб. 7 вересня генерал-губернатор Ф. Трепов і товариш міністра

внутрішніх справ оглянули Театральну площу і визнали підходящим для пам'ятника майданчик перед фронтоном міського театру. Там збиралися прийняти вентиляційні будки, насадження з'єднати в алею й посередині поставити пам'ятник. 8 вересня 1911 р. під головуванням генерал-губернатора Ф. Трепова відбулося засідання комітету для збору жертв на пам'ятник. (Дет. див: «Киевская мысль». — К, 1911. — № 250. — 10 вересня. — С. 3; «Рада» — К, 1911. — № 203. — 8 вересня. — С. 2; «Рідний край». — К., 1911. — № 28. — Жовтень. — С. 7).

[4] *...ідею «історичного шляху»...* На початку XX ст. активізувалася російська великодержавницька ідея. У цьому контексті секретар київського відділу «Военно-исторического общества» Стелецький 1910 р. запропонував проект будівництва т. зв. «исторического пути»: поставити 8 пам'ятників — *княгині Ользі, князям Олегу, Ярославу Мудрому, Володимиру Великому, Володимиру Мономахові, Святославу, Кию та Нестору Літописцю.* Місцем для будівництва було вибрано площу між Михайлівським і Софійським монастирями. Київська міська дума дала згоду на втілення цієї ідеї й дозволила всеросійський збір коштів. Щоб не допустити встановлення на Михайлівській площі біля реальної школи пам'ятника Т. Шевченку (це місце відвела київська міська дума), попечитель київської шкільної округи Зілов запропонував поставити там пам'ятник княгині Ользі. Сучасники вважали ідею «исторического пути» одним із заходів загальної кампанії проти спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві. (Дет. див.: Щитківський І. «Исторический путь» у Київі // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. — УАН, історична секція, 1926. — Т. XXII. — С. 386–392).

[5] *...перед Городським музеєм...* Йдеться про «Киевский художественно-научный и промышленный музей Императора Николая Александровича» — див. прим. 1 до листа № 160.

№ 163 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

10 листопада 1911 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Дуже мене вразила смерть Шерстюка[1]. Я мало знав його, — отож вперше побачив, як ми з Вами ходили до нього хворого, та ще після того зустрів раз в редакції, — але він зробив на мене дуже хороше враження. Прямо якась кара єгипетська на українців, не встигаємо ховати, а що найгірше — нема кому заступати. Як тепер буде з «Світлом»? На кого перейде «Укр[аїнський] Вчитель»?

З чого він умер? Адже тоді літом не було видно нічого особливо небезпечного, він мені здався навіть взагалі кріпким. Отак, я ж кажу, скілька сот тисяч нашого люду треба перецідить, щоб вийшов один Шерстюк, та й то на яких сім літ...

І нащо нас, Господи, так багато? Нехай би нас було не тридцять міліонів, а краще тільки три міліони, та міцніших, от як галичане,

або фіни... Тоді і інтелігенції було б досить, і кожна окрема людина не була б такою маленькою, дрібною, безсилою комахою, як тепер... Тоді і у «Ради» було б принаймні 30 000 передплатників...

Ну, як же стоїть справа з редактором? Значить, Павловський зостається й надалі? А як він тепер ставиться до роботи — не гірше, як до розмов з Матушевським?

Спасибі, що обороняли Петербург, — розуміється, з тої постанови нічого не буде. У нас платити нема кому. І через розпад, і таки через нелегкі особисті обставини окремих одиниць. Коли знайдеться кілька душ, що дадуть кілька десятків рублів, то й усе. Щодо мене, то коли на той рік я ще буду служити, а не одсижувати кару за «Кобзаря», то, розуміється, можете на мене рахувати, з півтисячі дам. А як доведеться їхати на хутір, — то вже, мабуть, одслужу чим іншим, а не грошима...

З хутором — що на Церковній, що в проваллі, — однаково погано, бо все когось треба з Петербурга турбувати. Я вже бачу, що воно, мабуть, — не мала баба клопоту, та купила порося... Ну та чорт його бери, вже ж як би не було, а свої гроші вернути можна? Нехай Ігнатович продає. А на Церковній, коли купувати, то треба було все, різати шкода; а то вже було дуже страшно — весь свій запас гатити в те бабине порося.

Пришліть мені з Комітета кілька примірників оголошення про умови конкурса на пам'ятник[2]. Чи розсилав його Комітет по художниках? Чи друкував у петербурзьких часописах? Ой, якби не вийшло знов скандала — і це вже буде найгірший, — коли Комітет не подбав про розповсюдження своїх постанов. Тільки присилайте на російській мові. Може, справді хто піде побалакати приватно з Адамсоном. Але тільки я не можу з вами згодитись, що про місце байдуже. Це не дрібниця! Художник повинен знати, де стоятиме його пам'ятник! Це буде знов велика помилка Комітета, коли він занедбає і затягне цю справу. Та вже одно те, що треба закріпити якесь місце, щоб не перехопили знов задля якого-небудь патріотичного проекту. Не пам'ятаю, чи я вже писав Вам про свої думки на цю тему, чи то я О. О. Русову писав. Що Ви думаєте про місце за Михайлівським[3], де тепер панорама? Або перед музеєм на Александровській[4]? Як цих місць не здобудете, то доведеться спускатись... на дно... чи то пак, на Подол, перед Третю гімназію та Братство[5].

В Москві земляки збираються поновити «Укр[аинскій] Вестник» — на російській мові, наче місячник. Були тут, просили підмоги, казали, що Київ обіцяв піддержати. Симпатичне враження робить Саліковський — живий чоловік. Це теж, мабуть, з неофітів, як В'язлов?

Які звістки про банк? Будь ласка, сповістіть, коли маєте щось певне: чи є надія на ствердженя статута, чи, може, вже й ствердженій?! Як ідуть записи пайщиків?

Ну, посилаю Вам щось, початок кореспонденцій, яких може буде кілька[6]. Це — для друку (звичайно, коли Ви признаєте гідним). Те ж, що писалось перед цим — не варто й посилати. Зовсім невідповідний тон — не тільки повчаючий, а ще й якийсь прибитий, пригнічений... Не можна таких річей друкувати, бо врешті, все ж «тьмы горьких истин нам дороже нас возвышающий обман[7]»... Коли їсть тебе нудьга, то скігли собі сам в своєму кутку, а в люде з тим скігленням нема чого лізти.

Другу кореспонденцію зараз пишу і на тому тижні вишлю. Трудний я писака — поки то щось з мозку викрутиться, що сяктак перечитаєш без особливої досади на себе. Але, може, те базікання ні до чого?

Як же скінчилась Левкова справа? Чи визволила його московська куля з військової служби? Чи має він яку одповідь на свої прохання по департаментах? Коли вернеться до Петербургу?

Ну, бувайте здоровенькі, дорогий мій, всього Вам найкращого. Пишіть.

Ваш П. С[тебницький]

10/XI 1911.

В[асильевский] о[стров], Кадетская л[инія], 9, кв.11.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 748.

[1] ...*вразила смерть Шерстюка*... Шерстюк. Г. П. помер 24 жовтня 1911 р.

[2] Йдеться про умови другого конкурсу на проект пам'ятника Т. Шевченку, який проводився Шевченківським комітетом 1 лютого 1911 р. На нього було підготовлено 47 проектів. Журі, яке очолював П. Сластіон, не визнало жодного проекту гідним першої премії, але достойним другої визнало проект Ф. Балавенського, третю ж премію присудило М. Гаврилку. Але проект Балавенського не задовольнив українців, і тому почався громадський рух проти нього.

[3] ...*місце за Михайлівським*... Йдеться про Михайлівський Золотоверхий собор.

[4] Йдеться про «Киевский художественно-научный и промышленный музей Императора Николая Алексеевича» (міський музей).

[5] ...*перед Третю гімназію та Братство*... Йдеться про Київську третю гімназію — чоловічий середній навчальний заклад, що знаходився на Подолі (Олександрівська площа, 8–12), та Братський монастир на Контрактовій площі.

[6] Йдеться про нариси П. Стебницького (П. Смутка), які почала публікувати «Рада» під назвою «З біжучих вражінь» (1911, № 258, 15 листопада, с. 1–2). У першому йшлося про національну політику Росії.

[7] ...«тьмы горьких истин нам дороже нас возвышающий обман»... З вірша О. Пушкіна «Герой»; дослівно: «Тьмы низких истин мне дороже нас возвышающий обман» (див.: Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. — Т. 2. — Москва: «Правда», 1981. — С. 192).

№ 164 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

13 листопада 1911 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Оце маєте другу — і останню кореспонденцію[1]. Думав, що тема розведеться на три, але втиснув свої лаконізми у дві, — та може, й ці ні до чого. Трудно мені з себе видушувати балачку, якісь куці думки все виходять, та й ті одна за одну чіпляються, та одна одній перебивають. Коли негодяще, то не вертайте мені, а просто викиньте. Коли ж годяще, то мусите лічити на мій рахунок найменше по карбованцю за рядок!

Коли перша кореспонденція ще не видрукована, то можна й обидві разом пустити фельєтоном.

Буде з мене: одверто не все можеш, бо або в той, або в інший бік пошкодить або зробить погане враження. А езоповщиною писати теж трудно, бо треба такої мови, щоб годилась на два фронти — і до своїх, і до чужих. От і не виходить з мене публіциста. А белетрист уже виявився нікчемний.

Вмирати пора, он що. Хай би краще Шерстюк собі пробува́в на білім світі та працював далі.

Ну, бувайте здоровенькі та пишіть. Де Ви тепер? Як викрутились з херсонським урожаєм? Що Левко?

Ваш П. Стебницький

13/XI 1911.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 749.

[1] Йдеться про нарис П. Стебницького (П. Смутка) «З біжучих вражінь» («Рада», 1911, № 264, 23 листопада, с. 2). У ній автор піднімав питання про взаємини українців з широкими колами російського громадянства.

№ 165 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

21 листопада [1911 р.]

Дорогий Євгене Харламповичу!

Почав був писати допис № 3, — про перспективи з централістичною Державною Думою, — але, бачучи, що № 2 у «Раді» не пройшов, я покинув писанину, бо, очевидно, виходить, на думку

редакції, або дурниця, або єресь. Мені тільки шкода, коли Ви, замість того, щоб рішати самому та написати про своє вражіння і присуд мені, передали мій допис на загальний суд. Нехай би краще того не було, — я б Вашій особистій думці більше повірив, ніж трибуналу, бо трибунал з обов'язку мусить гнути до обвинувачення... Ну та все одно; найгірше, коли моєї провідної думки не схотять зрозуміти, або перетлумачать на щось ганебне.

Препаскудний настрій... Трохи нездужаю, а найголовніше — доводиться ждати отого дамоклового меча, що висить над нами на ниточці. Трохи не щодня лазять околодочні за всякими справами про Видавниче Товариство. Те ж саме і з Товариством Шевченка. Може, це все по домаганням слідчого, а може, й незалежно од того, просто з цікавости самої адміністрації — не розбереш. Не знаю, чи дотягнемо цей рік благополушно. На всякий випадок, міркуйте потихеньку (не на сторінках «Ради») — кому передавати маєтки обох Товариств, коли їх настигне передчасна смерть... Не дурно це кінчається тринадцятий рік їх існування.

Щось і у Вас настрій наче кепський? Такий незвичайний тон Ваших листів, — одписки по пунктам. Чи це через хворобу?

Молоді кияне захопились земельним ажіотажом. Пишуть листи у Петербург — щоб приставати до гурту та купувати десь участки на Куренівці. Там Єфремов, Матушевський тощо. Я одповів, що досить з мене одного хутора — і з тим не знаю, що робить. А що то за участки? Чи варті чого? Адже там, здається, якраз «поля орошенія»? Чи не на ті «поля» тепер хотять українці переселятись? Може, думають, що на піддобренім грунті швидче наплодиться українська інтелігенція?

А чули, що Винниченко оженився[1]? Отже, таки розв'язав свою проблему.

Ну, бувайте здоровенькі. Нудно якось, і жарти не веселять. Пишіть.

Ваш П. Стебницький

21 / XI. 1911.

P. S. Оце, на всякий випадок, переглянув свої шухляди та познищував зайве листування — нема вже куди дівати листів...

Що ж — «понад полем іде» і все косить?! З чого вмер Шульгин[2]? Туберкульоз?

Майте на увазі, що туберкульоз кісток добре вигоюють в Швейцарії — Les Fienes 57, Leysin-village (Vaud? Suisse) (?). Там Славінського жінка[3] тепер лежить — вигоює малярію, і він туди їздив, то, каже, чудеса робить ця санаторія. Лічить сонцем та гірським свіжим повітрям.

Вітайте Левка, я радий, що він визволивсь. Чом же він не їде сюди? Чи вже пересвяткує Різдво в Київі?

Що то за чутка, начебто професор кидає «Л. Н. Вістник»[4] та починає видавати ві Львові свій «власний» орган? А що ж з «Вістником»? Кому він його передає? І для кого буде той власний орган?

Коли знаєте, скажіть, як іде «Рілля»? До якого числа передплатників дійшла вона? Мене дуже цікавить її доля — чи стане вона врешті на ноги і чи здобуде собі широке коло селян-читачів?

Ну, бувайте.

Ще: що то за кооперативний банк улаштовують в Одесі[5]? Сьогодні телеграма єсть.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 750. Рік у даті листа після підпису П. Стебницького написано олівцем рукою Є. Чикаленка.

[1] В. Винниченко одружився з Р. Ліфшиць 29 березня 1911 р. Про це він писав у своєму «Щоденнику» (Запис за 28. III. 1919 року): «Завтра роковини нашого шлюбу. Ніхто, крім нас двох, про цей день не знає. Тільки ми вдвох, він тільки наш. Нас вінчали скелі, сосни, море, сонце, нам кадили духом вереси, нам співали хвилі моря, там унизу зеленкуваті з берега і злотисто-фіолетові на далекім обрії. Ми нічого не обіцяли одне одному: ні вірности, ні любови, ні щастя, нічого. [...] Але от іде дев'ятий рік, і наші істоти без присягання, без заклинання, без санкцій лицемірних або глупих людей з їхніми комедіями, без нотаріюсів, без загроз і різних кайданів, без усього цього наші істоти скуті так, як ні один піп скувати не може». (В. Винниченко. Щоденник. Т. І. (Едмонтон–Нью-Йорк, 1980, с. 326).

[2] Йдеться про смерть 14 листопада 1911 р. Я. М. Шульгина.

[3] *...Славінського жінка...* Йдеться про Славінську М. Ф., яка хворіла на туберкульоз кісток. М. Славінський писав Ользі Косач у листі 23 вересня 1911 р.: «*Заслабла* у мене жінка (щось подібного до туберкульоза у коліні), і я мусив її везти у Лозанну до професора Ру, щоб звідти повезти далі до Leysiny в спеціальну клініку в горах» (Цит. за: Максим Славінський. Заховаю в серці Україну. Поезія. Публіцистика. Спогади. — К., 2002. — С. 403).

[4] *...професор кидає «Л. Н. Вістник»...* Офіційна заява М. Грушевського «Про зняття з себе обов'язків головного редактора „Літературно-наукового вістника"» була опублікована у ЛНВ (1912. — Т. LVIII. — Кн. IV. — С. 3) та передрукована в журналі «Украинская жизнь» (1912. — № 5. — С. 107–108) (див. Грушевський Михайло. Твори: У 50 т. Т. 2 Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». — Львів, 2005. — С. 433, 607.

[5] Йдеться про заходи щодо заснування в Одесі кооперативного банку. У той час його фундатори подавали на розгляд у Петербург проект статуту. Банк засновувався для обслуговування потреб членів різних кооперативних організацій Одеського градоначальства. Про його перспективи інформувала газета «Одесский листок» (1911, № 270, 22 ноября, с. 3).

№ 166 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

27 листопада 1911 р.

Київ, 27/XI 1911

Настрій у мене, любий Петре Януаровичу, справді, такий поганий був, що якось не писалось, та й тепер не кращий. З рукою, очевидно, нічого страшного немає, а все чуєш, що вона є, бо ниє собі потроху, але не в тім головна причина, хоч, певне, й це одбивається на настрою. То клопіт з Левком, він був захворів, а ще більший з Петрусем. Один син рветься до науки, а його не пускають; другого — силують, а він не хоче! Вчора Левко поїхав в Петербург, поспішив з Сашою[1], а ще гаразд не видужав і се мене турбує. Коли уявиться до Вас, то напишіть мені про його, бо сам він не схоче турбувати і не напише.

Друга стаття Ваша, як бачите, надрукована і звернула на себе увагу багатьох, особливо задоволений Жебуньов. Пишіть далі. Ваше писання раз у раз цінне, не те що, по виразу Немоловського, писання «публіцистів-горобців», або «женевських лошаків», які й кадетів лають за те, що «поправіли», як се було в 265 числі «Ради»[2].

Біда, справді, вам з отою справою з «Кобзарем». Досі якось не вірилось, щоб з сього вийшло щось серйозне, а оце вже й мене почало турбувати, а Жебуньов ходить і скрізь квокче: «Насувається біда!». Що не міркуй, а не виміркуєш — кому передать майно на випадок смерти Т[оварист]ва. Міркуйте там з п[аном] професором, він тепер в Петербурзі. Я й сам ніяк не виміркую з своїм заповітом, а треба обов'язково зробити, бо всі під Богом ходимо! Сам не знаю — якому Т[оварист]ву записати свій дім. Одні кажуть, що на заграничні інституції не можна одписувать нерухомі майна, а тутешнє раз у раз можуть закрити, бо тепер пішла течія боротьби з «мазепинством». Тутешні націоналісти піднімають гвалт.

За «Ріллю» можу Вам сказати, що торік у їх було 600 передплатників, а тепер сподіваються, що подвоїться, бо початок дуже добрий. За Одеський Банк нічого не чув. На поля орошенія їздив — Левко просив подивитись. Хоч і зима, а дух такий, що ніс треба затулять, бо саме вітер був попутній. Про Винниченка розпитайте Левка, він читав лист до мене.

«Засів» взяла в свої руки компанія: Сірий, Олесь та харківський Степаненко, бо п[ан] професор одмовився платити дефіцити. «Укр[аїнська] Хата» шукає меценатів, а вмирати не хоче. «Р[ідний] Край» видаватиметься і в [19]12-му році, бо в сьому не встигне

випустити всіх чисел. «Рада» має 3045 передплатників і сподівається мати, принаймні, те саме число, а тим часом — побачимо. Пишіть і мені і в «Раду». З Піснячевським знов вийшла «кумедія»: приняв на себе фельетони Провінціала в № 254[3] — 5 і страшенно лайливого листа написав. А про його й думки не було.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52961. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Над датою написано, очевидно, рукою П. Стебницького: «Отв. 12/XII».

[1] Йдеться про Олександра Шульгина.

[2] Йдеться про передову статтю в «Раді» «Перед виборами» (1911, № 265, 24 листопада) — *про конференцію к.-д. партії, що проходила тоді, але не проявила, на думку автора, розуміння моменту й політичного такту, бо її учасники заявили, що в одних випадках вони будуть підтримувати поступовців, а в інших — «щиро-конституційних» октябристів. Останньою заявою кадети збентежили громадськість, і «Рада» закликала кадетів змінити позицію.*

[3] Йдеться про «Маленький фельєтон» Провінціала (С. Черкасенка) — «В редакції». Він мав 2 дії: перша опублікована у названому числі (10 листопада, с. 2), а друга — № 255 (11 листопада, с. 20).

№ 167 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

10 грудня 1911 р.

Київ 10/XII 1911

Любий Петре Януаровичу!

Л. М. Жебуньов взяв з мене слово, що я прохатиму Вас знайти ход до д[обродія] Колишка (Рославлева), аби він виступив на защиту «мазепинців» проти нападів Меньшикова і його підбрехача Савенка. Каже, що Рославлев має великий вплив в сферах не тільки своїми писаннями, а й особистими зносинами, ход до його можна знайти через обох Ковалевських[1]. Не знаю, як Ви до сього поставитесь — це вже Ви порадьтесь собі, а я вимагаю, чуєте, — вимагаю, аби ви вжили всіх заходів, щоб в «Речи» була стаття, яка б довела, що се все вигадки Меньшикова і К°. Нехай назвуть інституції і осіб, які користуються прусськими марками, щоб можна було довести справу до суда і довести, що це суща брехня. Наші стремління до культурного розвитку народу націоналісти хотять

обернути в державну зраду. Нас, автономістів, хотять обернути в сепаратистів, які марять про заснування української республіки. Взагалі, треба піднять про се крик такий же голосний, як се роблять націоналісти. Завзялись вражі сини, хотять нацькувати на нас уряд. Савенко все оце робить, аби зробити собі кар'єру, популярність на всю Росію і дістати таку ласку, якою користувався Юзефович.

Чого Ви мовчите, не пишете нічого ні мені, ні до газети. Я все сподівався від Вас звістки про Левка, бо він, вражий хлопець, аж до останніх днів не озивався. Виїхав хворим, я вже думав, що він не може й писати сам, а приятелі бояться перелякати мене і не пишуть. Правду народна мудрість каже: «Хто дітей не має, той горя не знає».

Слава Богу, що хоч здоровий!

Передплата йде жваво, навіть поки що жвавіше, ніж торік; багато людей присилають подвійну, потрійну передплату, хоч ми ніякої відозви не розсилали.

Так само весело йде передплата на «Ріллю», а з «Засівом» кепсько, мабуть, адміністрація хоче його задушити, бо глушить штрафами. Про ЛНВістник, мабуть, Ви краще знаєте, бо певне бачились [з] п[аном] професором; зо мною ж він в якихось холодних, офіціальних відносинах і не розберу, по якій причині.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52962. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Над датою написано, очевидно, рукою П. Стебницького: «Отв. 14/XII».

[1] *...через обох Ковалевських...* Очевидно, Ковалевського М. М. і Ковалевського В. І.

№ 168 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

12 грудня 1911 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Оце трохи збувся клопоту по Товариству, то збираюся знов сісти за допис для «Ради». Може, що вийде. Спасибі за добрі слова про моє писання; я добре знаю, що буває, коли й рак стає за рибу — це вже наше народне нещастя. Господи, яка не талановита нація, принаймні в своїх верхах — інтелігенції! Ось коли вийде та московська «Энциклопедия» («Украинский народ»)[1], то побачите. Та, правда ж, Ви бачите це і дома — на київських виданнях. Чи це покоління таке пішло, така полоса ніби, — бо були ж діди — одиниці з великим хистом та

талантом. Тепер теж одиниці, і не більше їх як колись, а гурт — сірий, сірий, що й не відзначиш обличчя од обличчя... Одна втіха в думці, що, може, це не тільки ми, а вся Росія, вся російська інтелігенція така, — що це просто загальний наслідок загальних умов...

Справа з «Кобзарем» потроху сунеться. Вже мене кликано до слідчого за «свідка», — тільки одного мене. Я подав слідчому всі цензурні матеріали — і тепер він буде жувати, рівняти та міркувати. Поки що тон допиту лагідний, ніби інформаційний, — а надалі хто знає, куди вони націлять свої досліди. Грузенберг, як і перше, дивиться оптимістично. А тим часом я вже мусів йому поступити свій підпис під жидівським протестом: він дуже ввічливо просив, не силував, а одмагатись було ніяково. Не розповідайте тільки цього між земляками. Та й взагалі про кобзарну справу не дуже там розповсюджуйте, — хай поки про неї Жебуньов не квокче передчасно, щоб не було гірше. Он тут пішло нове цькування — читали «Новое Время» за 8/XII[2]? Савенко з спеціальною місією, Меньшиков з спеціальними доносами на петербурзьких українців... Одно, що вони вже дуже переборщили, так що, кажуть, на Савенковому відчиті навіть Вергун уступився за Шевченка і лаяв Савенка за «передержки», а слухачі з думських землячків казали: «Савенко дурак: коли такого руху й нема, то він його накличе»... От може в «сферах» Савенкові та Меньшикову поки що скажуть: «Пошли вон, дураки!» А втім хто знає, — будемо ждати, а квоктати все ж не треба...

З професором так і не довелось про Товариство перебалакати. Та й взагалі його мало було видно, — то спочатку чогось ховався, три дні сидів тут, не сповіщаючи, що приїхав; а то вже був зайнятий.

Посилаю Вам 25 р[ублів], — передайте, будь ласка, кому слід на «Ukr[ainische] R[undschau]».

Чи дістали Шевченкові портрети? Не попсувались у дорозі?

Ну, як іде передплата на «Раду»?

Чом редакція не надрукувала статті Мировича[3] про нові дані з офіціальних джерел про початкові школи? Стаття, правда, мабуть, погана, але цифри цікаві. Може б, там її хто переробив? Відпишіть, чи буде надрукована.

Де тепер Мацієвич-агроном[4]? З тюрми, здається, вийшов, а звісток про себе не подає.

Не знаєте, часом, адреси харківського Степаненка? Він тепер в Київі на бойнях, але мені треба б певної адреси.

Скажіть Жебуньову, що коли він ще марить про трактат по національному питанню для учителів, — та коли в Київі ніхто не хоче того трактату писати (власне, Єфремов, бо більше ніхто і не

напише), — то я, здається, знаю такого чоловіка, що написав би. Це Н. Я. Григорьєв в Каменці-Подільскім (Гр. Наш). Мабуть, Жебуньов його знає, бо він писав, що листувався з Жеб[уньовим] в справі своєї розвідки «Про мораль»[5], яку тепер прислав нашому Товариству. Отже по цій розвідці я думаю, що він зовсім здатний до широкого обоснування національної ідеї на грунті історичного матеріала. Для своєї «Моралі» він перечитав силу філософських книжок і обробив цю трудну і складну тему дуже добре. Нехай Жеб[уньов] до нього звернеться з своєю пропозицією (Кам['янець]-Под[ільський], 2-х класна школа).

Левка не бачив тижнів зо два. Після приїзду йому тут справді погіршало, але потім він знов поправився й повеселів. Не знаю як тепер, коли не зайде цими днями, то забіжу — гляну.

Ну, бувайте здоровенькі. Пишіть же, а то нудно, як довго не пишете.

Ваш П. Стебницький.

12 / XII 1911.

В[асильевський] о[стров], Кадетская линия, 9, кв. 11.

P. S. Щось справу з банком затягає дрібний кредит. Туди передано на розгляд, а там бояться — децентралізації, хотіли б усе привернути до московського банку. А не чули, чи зробив тут що в цій справі Полторацький?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 751.

[1] *За повідомленням «Ради», перший том названого енциклопедичного видання мав вийти в листопаді 1912 р. у Москві, видавець — товариство «Бр. О. і І. Гранат». Він мав складатися з наукових праць українською та російською мовами за програмою: українознавство, історія української літератури, край і населення, антропологія і етнографічна мова, література, мистецтво, господарство, сучасне культурне й громадське життя. Передбачали видати 4 томи видання на 1300 сторінках великого формату. Але перший том, підготовлений М. Грушевським, вийшов лише в 1914 р. у С.-Петербурзі під фірмою М. Славинського.*

[2] *...читали «Новое Время» за 8/XII...* У названому виданні (1911, № 12839, 8 декабря, с. 5) була опублікована стаття М. Меншикова «Национальная трещина», у якій автор звертав увагу на урядову політику поступок для національних меншин, на українофільські настрої в Україні, писав про повстання, яке готували «мазепинці». Меншиков підкреслював серйозність і небезпеку українського руху, який, на його думку, набув *найгостріших форм, і закликав уряд боротися з «мазепинством» не на життя, а на смерть.* У цьому ж числі була подана ще одна стаття — «Мазепинское движение» (с. 6). У ній повідомлялося про доповідь А. Савенка «Про мазепинський рух на Півдні Росії», яка прозвучала на засіданні Всеросійського національного клубу. У статті наводилися витяги з доповіді та зазначалося, що вона справила на присутніх сильне враження, бо члени клубу подали заяву з проханням надрукувати доповідь

і супровідні дискусії окремою брошурою, поширити її серед членів законодавчих закладів, громадських діячів, довести до міністерств закордонних і внутрішніх справ, народної освіти і св. Синоду.

[3] Можливо, йдеться про статтю «Шкільний перепис», підписану ініціалами А. М., що була опублікована в «Раді» (1912, № 12, 24 січня, с. 2–3).

[4] ...*Маціевич-агроном*... Йдеться про Костянтина Андріановича Маціевича.

[5] ... *в справі своєї розвідки «Про мораль»*... Йдеться про працю Г. Нашого «Мораль (природа, зміст, історія та норми її)» (СПб.: Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг, 1913). Вона була названа сучасниками «першою ластівкою української літератури з етики». Але в рецензії на неї («Світло», 1913, № 6, с. 61) прозвучало чимало зауважень щодо авторської мови — невідповідного використання окремих виразів, їх незрозумілості та вживання у різних значеннях.

№ 169 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

14 грудня 1911 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

До Колишка навряд чи варто нам стукатись; на це треба інших людей, — «этнографических націоналистов», як Локоть[1]; міг би, напр[иклад], такий тип як Федоровський абощо. Все ж це та сама чорна сотня, хіба може трохи сіріша. До них треба йти в такім одязі, в якім колись до «гражданина» звертався «бувший справник», а нам це не личить. Нехай вже, може, сам Жебуньов пише в «С[анкт]-П[етербургские] Вед[омости]» і присилає, то, може, й надрукують. Колишко = Рославлев = Сєренькій — це ж недавній співробітник того ж «Гражданина» і чоловік одної — заднепроходної — віри з Мещерским; думаю, що і в національнім питанні, особливо в українськім, у нього можна натрапити на який-небудь вивернутий ззаду наперед погляд...

Що ж до «Речи», то, розуміється, слід щось одповісти, хоч з націоналістами нам нема чого рівнятись, бо у нас не така, як у них, горлянка і так галасувати, як вони, ми нездатні. Взявся писати Макс[им] Ант[онович]. А треба б і Київу не мовчати. Чом би той самий Єфремов не написав листа чи статті до «Речи» або «Русских Ведомостей». Чом він не користається такою трибуною, як «Русская Мысль», з її національно-краєвим відділом. У нас не більше, а менше журналістів, як у вас. Адже одповідь Меньшикову не повинна бути ні анонімна, ні псевдонімна, бо коли позивати його на суд за наклеп, то він повинен знати, хто позиває. А ми журналісти-псевдоніми...

Сьогодні бачив Сашка Шульгина; каже, що Левко здоровий і веселий, бо вже здобув свідотство «благонадежности»; виходить, начебто і в університет незабаром приймуть.

Чудно як стоїть у вас справа з банком. Приходить до мене Ф. Г. Шульга і питає, в якім становищі ця справа, бо йому казав В'язлов, що це діло в наших руках. Коли упорядчики порішили собі, що справи в наших руках, і на тім заспокоїлись, — то очевидно з справи нічого не буде, бо я вже кілька разів поясняв, що у нас тут великих впливів для цеї справи немає. Та нам і матеріялу навіть ніякого не дано, щоб шукати тих впливів: ми не маємо статуту банка і не можемо його од вас допроситись; ми не знаємо, що, власне, зробили тут два головні упорядчика — Дверницкій і Полторацкій — та й чи спробували вони щось зробити. Скоріше мабуть — ні, бо, напр[иклад] Полт[орацький] тільки в останній день перед виїздом забіг побалакати і розпитатись, збірався встигнути побачитись з начальством, од якого залежить напрям діла, і тоді сповістити, — та й не сповіщав, то невже і не був. Що ж таким способом можна зробити?

Просив Олекс[андр] Гнат[ович] переказати Вам, що коли б тільки Павловський здобув ту «благонадежність», то він зараз же матиме посаду.

Ну, бувайте здоровенькі, пишіть.

Ваш П. Стебницький.

14 / XII 1911.

В[асильевский] о[стров], Кадетская л[иния], 9, кв. 11.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 752.

[1] *...як Локоть...* Йдеться про російського журналіста Т. Локтя, автора статті «Как быть с украинством?» в газеті «Голос Москвы» (1911, ч. 277, 2 грудня, с. 2), яка була відповіддю на доповідь А. Стороженка «О сущности украинофильства», прочитану в київському клубі націоналістів (опублікована: Стороженко А. В. Происхождение и сущность украинофильства. — К., 1912. — 58 с.). Т. Локоть у зазначеній статті радив дати волю українському етнографічному націоналізмові, виходячи з етнічних відмінностей українців у побуті, мові, культурі, народній творчості. Вважав, що знищити цю самобутність штучними заходами було неможливо, і радив дати волю українській пресі, «Просвітам», якщо вони не ставлять у своїй діяльності антидержавних завдань. Разом з тим автор вважав українофільство течією інтелігентською, а не народною, визнавав лише етнографічний націоналізм і сам зізнавався: «Я как сын малорусской ветви русского народа, люблю все малорусское: и живую народную малорусскую речь (но не «украинскую», в которой так много искусственного и не малорусского), и малорусскую природу, и самое важное — малорусский народ». Цитується за «Радою»: 1911, № 276, 8 грудня, с. 2. Відповіді і коментарі на статтю Т. Локтя прозвучали у «Раді»: «Как быть с украинством» (1911, № 275, 6 грудня, с. 2) та «Непевна позиція» (1911, № 276, 8 грудня, с. 2).

№ 170 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

17 грудня 1911 р.

Київ 17/XII 1911

Любий Петре Януаровичу!

Певне, Ви здивувались, побачивши, що я вже почав циркуляри розсилати, як Леонід Миколайович. Ото, справді, він так напосівся на мене, що я мусів зараз сісти і писати до Вас про «С[анкт]-Петербурзькі Ведомості» та «Речь». Ну, про «Речь», то може, справді, треба було писати, може, можна буде щось там втулити, а про «Ведомости», то вже зайве. Але щось російська прогресивна преса мовчить на напади націоналістів, а української ніхто не читає, то й виходить наче справді є правда в словах Меньшикова та Савенка.

Гроші — 25 рублів і портрети Шевченка получив — велике Вам спасибі, але щось одпала у мене охота посилати Гаврилкові, після його статті в «Укр[аїнській] Хаті»[1]. Якийсь він божевільний чи зроду дурнуватий.

Статті Мировича я не читав, а Павловський каже, що надрукує її, але тепер багато матеріалу для нижчого поверху, то певне, вона полежить трохи. Передплата на «Раду» йде поки що так само, як і торік, тобто добре, а як буде далі — побачимо. За Мацієвича не чув, а А. Ф. Степаненкові можна адресувати на «Городския скотобойні», бо він взяв там посаду, але, мабуть, його не затвердять, бо він тепер видавець-редактор «Засіва», од якого одцурався професор. Єсть чутка, що й ЛНВ він передає групі людей, але ще не відомо напевно якій. Кажуть, що видавцем має бути Влад[имир] Мик[олайович], але він мені про се нічого не каже, хоч ми з ним бачились скілька раз після повороту його з-за кордону. Взагалі п[ан] професор держить від мене в секреті свої справи і не розберу через що і через кого. Винниченко пише мені про свій вихід з ЛНВістника, як про річ відому мені від професора[2], а я теж нічого не чув, хоч після повороту його з Петербургу бачився з ним не раз. Ну, та дарма. Я й без його маю багато своїх клопіт: Шелухин обвинувачує «Раду»[3] в тім, що вона позбавила його здоровля, надрукувавши «пасквілі» Леонтовича та Черняхівської[4]; полтавський Коваленко теж, певне, потягне на третейський суд за рецензію на його «Ж[арти] Життя» в № 271[5]. Таке підняв, що страх!

Щодо Григорієва, то я дуже скептично ставлюсь до Ваших слів, бо він нам такі наївності пише, що часом сором друкувать — це малограмотна людина, хоч дуже щира і симпатична; він часом буває в Київі і дуже добре знайомий з Л[еонідом] М[иколайовичем].

Полторацький всі надії щодо банка покладає на Олександра Гнатовича, якому й має отсе писать Ф[едір] Павлович. Взагалі, мабуть, ся справа, коли й вигорить, то буде для нас такою ж чужою, як і страхове Т[оварист]во, і я їй ніякого значіння не надаю.

Од Левка вже получив зо два листи, сподівається всунутись в у[ніверсите]т, бо «благонадежність» дістав.

Ваш Є. Чикаленко.

Жду Ваших дописів до «Ради».

[Дописано на лівому полі першої сторінки:]

Зараз получив Вашого листа від 14/XII. Я такої ж думки про Колишка, як і Ви. Павловському не дають благонадежності, бо сидів за «Раду», може, Храневич зробить якісь заходи, щоб не зважали на це.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52963. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] *...після його статтів в «Укр[аїнській] Хаті»...* Мова йде про статтю художника-різьбяра М. Гаврилка «В справі конкурсу проектів пам'ятника Т. Г. Шевченкові» («Українська Хата», 1911, ч. 7–8, липень–серпень, с. 354–363). У ній автор висловлював своє критично-збентежене ставлення до газетних публікацій про другий конкурс на проект пам'ятника та про його власний проект на першому конкурсі. З ними митець не погоджувався. Він писав, що «Рада» до 2-го конкурсу поставилася невиразно, ЛНВ — вороже, зауваження Ф. Красицького на сторінках останнього видання називав непослідовними і некваліфікованими. Зазначав, що його обурила своїм «галушницько-українофільським туподумством» замітка в «Рідному краї». Гаврилко, як один з відомих учасників конкурсу, пропонував провести новий, народний конкурс з участю лише українців, без чужинців. Також з українців сформувати і журі (до нього мали б увійти публіцисти, історики, молоді художники, провідники нової національної думки). Відповідь на закиди М. Гаврилка в «Раді» дав О. Русов у статті «Про пам'ятник Т. Г. Шевченкові» (1911, № 206, 13 вересня, с. 1).

[2] В. Винниченко писав Є. Чикаленку про свій вихід з ЛНВ у листі 11 грудня 1911 р. Пояснював його тим, що редакція часопису «зламала» умову, укладену з ним у 1910 р.: приймати його твори не на підставі згоди «Товариства допомоги літературі, науці і штуці», яке матеріально підтримувало видання, а лише на основі оцінки літературної вартості цих творів. Коли ж редактор заявив письменникові, що доля його творів залежить від волі названого товариства, та лімітував обсяг його творів на сторінках ЛНВ 10 аркушами на рік, то такою постановкою питання дуже збентежив В. Винниченка. Він, зокрема, з цього приводу писав у листі: «З огляду на таке поводження редакції, яка знов ставить мене в залежність од ласки невідомих мені людей, а не хоче мати діла зо мною сама, з огляду на те, що підкреслює мотив субсидії мені (якої я ніколи не прохав у невідомих людей), я вважаю неможливим далі бути співробітником цього журнала...». (Миронець Н. «Історія наша се... боротьба за національне існування...» (Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком, 1911–1912 рр.) // Пам'ять століть. — К., 2002. — № 6. — С. 120–121).

[3] *...Шелухин обвинувачує «Раду»...* С. Шелухин також був учасником «походу» проти ЛНВ у «Ділі» в 1911 р., опублікувавши статтю в 4-х частинах «Наука в „Літературно-Науковім Вістнику"» (ч. 81, 12 квітня, с. 1–2; ч. 82, 13 квітня, с. 1–2, ч. 83, 14 квітня, с. 1–2; ч. 85, 17 квітня, с. 1–2). У ній він робив зауваження щодо наукового відділу журналу, критикував статтю М. Гехтера «Закон 9 падолиста на Україні» (ЛНВ, 1910, кн. XI, XII), яку назвав показником падіння науковості часопису. Причиною негативних явищ у виданні ЛНВ автор вважав підхід до справи з боку київської редакції, котра на видання часопису дивилася не як на громадську справу, а як на особисту. Вважав такий підхід хибним, бо він розходився з етикою і світоглядом українців, а тому й відштовхнув їх від співробітництва.

[4] *... «пасквілі» Леонтовича та Черняхівської...* Йдеться про опубліковані в «Раді» статті В. Леонтовича «Критикам „Вістника"» (1911, № 95, 28 квітня, с. 2–3). У ній автор захищав ЛНВ від звинувачень Г. Хоткевича, І. Липи та С. Шелухина у газеті «Діло», називаючи їх безпідставними й непереконливими та доводячи свої заперечення. На його думку, ЛНВ залишався найкращим виданням в Україні. Цю ж тему продовжила і Л. Старицька-Черняхівська у статті «Літературні герострати» (1911, № 96, 29 квітня, с. 2–3). Також і на сторінках «Ради» були опубліковані полемічні листи В. Леонтовича та І. Липи з приводу статті В. Леонтовича (1911, № 122, 1 липня, с. 3).

[5] Йдеться про негативну рецензію на збірку оповідань Г. Коваленка «Жарти життя» (К., 1911, 193 с.), яку подав у «Раді» С. Черкасенко (1911, № 271, 1 грудня, с. 4). Рецензент називав більшість оповідань збірки невдалими, неактуальними, нудними, розтягнутими і нелітературними, а ілюстрації — малохудожніми.

№ 171 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

25 грудня 1911 р.

25 / XII 1911

Дорогий Євгене Харламповичу!

У нас, коли й зберемось щось зробити, то якось все не як у людей. Сл[авинський] написав статтю і послав до Міл[юкова] на квартиру, — а той виїхав у Москву, і стаття лежить, а «Речь» мовчить, а Сл[авинський] робить якісь заходи, щоб видобути статтю...

А в справі банку, виходить, в Київі якийсь крутий поворот? Говорили-говорили, а тепер вже Ви не надаєте цьому всьому ніякого значіння? Чудно якось... Таже, щоб ця справа не була чужою, то треба тільки не пускати її з рук. Навіть більше, треба її поставити так, щоб чужі руки служили нашим інтересам. А я думав, що і громадянство заінтересоване новим виступом в сферу реального життя — і що справді, коли проект зреалізується, то ми матимем великий матеріальний здобуток, який буде служити джерелом засобів і на користь духовної культури. Хіба не можна було б, напр[иклад], видання «Ради» вести на кошт зиску з банку?

Останніми часами немало в цій справі я балакав з Шульгою і деким з петербуржців. Шульга висловив деякі серйозні думки, з якими, на мій погляд, треба лічитись організаторам. Він уважає найважнішим одразу поставити діло міцно і широко, а для цього в голові діла повинен стояти чоловік з фінансовим хистом. Не знаю, кого мали на думці ініціатори, але тут справді чоловік середньої сили багато не зробить. Шульга говорив про Влад[мира] Ів[ановича] Ковалевського, — що його, мовляв, варто ввести в це діло, заінтересувати матеріально і навіть віддати в його руки організацію справи, бо це якраз підходяща голова, що може охопити широкі перспективи і як слід поставити діло. Я де з ким з приводу цеї думки радився, але кажуть, що репутація Ков[алевського] щодо банкового діла стоїть досить низько, його більше цінять в промисловій сфері. Та й взагалі, кажуть, навряд чи він пішов би. Отже не знаю, як там думають ініціатори, але, на мою думку, організуючи банк, можна б поступитись чистотою людини з національного погляду, аби вона зробила діло; хай робить для себе, а як добре зробить, то воно буде на загальну користь. Аби тільки в складі банкового правління переважали свої люде, та щоб акції розповсюджувались переважно межи прихильними елементами.

Щодо становища справи в урядових сферах, то вона ще досі на розгляді в управлінні дрібного кредиту. Балакав я де з ким, що має там голос. Обіцяли піддержати, хоч виявилось, що взагалі це управління дивиться на такі банки неприхильно. По думці дрібного кредиту, вони дбають переважно про інтереси своїх акціонерів, про свій зиск, і через те швидко стають на шлях експлоатації дрібних кооперативів замість того, щоб давати їм підмогу. Крім того, своїм впливом такі банки трохи вибивають дрібні кооперативи з-під впливу і догляду управління дрібного кредиту. Через це спеціалісти дрібного кредиту держаться тої думки, що природний і логічний шлях для підмоги і розвитку кооперативів — це не банк, а союз кооперативів, або каса кооперативів. Такі інституції організуються на тих самих кооперативних підставах, як і їх складові елементи, і через те не мають в своїй організації тих хиб, які одхиляли б їх од прямої мети підмоги кооперативам, як це буває у банків.

Ось принципіальний погляд сфер, од яких залежить ствердження статуту. До речі — якраз недавно стверджено статут Київського Союзу Кооперативів. Коли ця організація вже завелась і стала на ноги, то може на практиці значно пошкодити операціям банка.

Тим часом все ж, як я казав, справу банка, мабуть, піддержать, бо, мовляв, коли дозволено такі банки в Варшаві та Москві, то нема причини заборонити в Київі.

А Московський банк, як казали мені ці ж спеціалісти, мабуть, лусне, бо не зможе зібрати своїх півміліона. У організаторів грошей

нема, а кооперативи підписуються дуже туго, особливо українські, так що вже московці скаржаться: «Эти там хохлы, — они говорят, что москалей нужно к чорту, и потому не хотят брать акции»...

Це все, будь ласка, перекажіть кому слід з осіб, заінтересованих справою банка. Тільки чи єсть же ще такі особи? Коли організатори «покладають всі надії» на людей, з якими вони балакали так собі, поверхово, і які нічого не могли їм обіцяти, — то справа кепська. Очевидно, і з Київським банком буде те саме, що й з Московським — і навіть з тої самої причини: через «этих проклятых хохлов...»

Що ж у вас там ще? Чи професор ще в Київі? Чи виявилась вже реорганізація «ЛНВістника»? Професор і тут держався так само якось холодно і таємниче... Якась у нього, очевидно, еволюція в відносинах до російських земляків. На мене, мабуть, сердиться за те, що не пишу вже до «Вістника», хоч я ж одслужив йому два роки, а «Засіву» по змозі і тепер допомагаю дописами.

А що то у Вас за позивання до суду за пасквілі? Бідна «Рада»! Всіх силкується з'єднати — а врешті з усіма свариться. Може, хоч Шелухин тепер заспокоїться після тої пошани, яку «Рада» віддала Сергію Павленкові[1]?

А цікавий і характерний для українського життя цей юбілей псевдоніма! І біографія, що була в «Раді», тепер цікава: псевдонім «живе в Одесі і бере участь в місцевій «Просвіті».

На сумні думки наводить оголошення «Ради», що розіслане окремим додатком: тільки редактор і видавець живі люде, а співробітники, яких надруковані портрети, — всі, як один, небіжчики... Прямо якийсь мертвецький орган...

З Павловським, мабуть, нічого не буде: Ол[ександр] Гнат[ович] каже, що Храневич ніяк не візьметься клопотатись, щоб його узяли без тої «благонадежности».

Ну, бувайте здоровенькі. Бажаю Вам веселих свят, вітаю з новим роком і шлю всім Вашим свої привітання. Пишіть, — бо я вже, як бачите, багато пишу і Вам і «Раді».

Ваш П. Стебницький.

P. S. Що сталося з Черкасенком? Чи він виїхав несподівано з Київа чи що? То хоч би ж сповістив. А коли не виїхав, то він робить з нами недобре: я йому шлю коректури «Читанки»[2], а він їх не вертає і тим гальмує мені роботу...

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 753.

[1] *...яку «Рада» віддала Сергію Павленкові...* «Рада» в рубриці «По Україні» (1911, № 281, 14 грудня, с. 2) повідомляла, що 19 грудня виповнювалося 25 років з того часу, як С. Павленко у галицькій «Зорі» надрукував свою першу поезію. Була опуб-

лікована й біографічна стаття А. Ніковського (А. В-ка) про С. Шелухина «Сергій Павленко (З нагоди 25-літнього ювилею)» (1911, № 285, 18 грудня, с. 2).

[2] ...шлю коректури «Читанки»... Йдеться про працю С. Черкасенка «Рідна школа. Перша читанка» (СПб.: Вид. Благодійного товариства видання дешевих і корисних книг, 1911. — 164 с. Наклад — 5000 прим.).

№ 172 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

27 грудня 1911 р.

Київ, 27/XII 1911

Любий Петре Януаровичу!

Про банк я висловив тільки свою особисту думку, а інші, особливо неофіти, надають сій справі величезне значіння, отже, далеке від того, яке надаєте їй Ви. Про якісь культурні функції і мови не може бути, бо в Совіті по статуту, матимуть ⅔ голосів кооперативи, які далеко від всяких культурних завдань. Ви забуваєте, що банк має бути «Южнорусским», а не «Українським». Я переказував заінтересованим особам про В. І. Ковалевського, але вони гадають, що йому треба буде дати 30 т[исяч] в рік платні, а до того праця його буде не на користь українській стороні діла. Але з свого боку, не намічають якого-небудь видатного фінансиста, щоб поставити на чолі банка; та, певне, у нас такої особи й нема, принаймні, я не знаю. Я певний, що коли й буде банк, то він опиниться в руках «южно-руссів» і це ще був би найкращий вихід. Але й для такого банка варто попрацювати, щоб наші кооперативи не лізли в московські лабети. П[ан] професор дуже цікавиться цією справою і якби він схотів стати на чолі її, то я певний, що поставив би її добре, бо в його і фінансова кебета першорядна. З ЛНВістником ще справа не вияснилась, бо Влад[имир] Мик[олайович] не хоче підписуватись за видавця, а п[ан] професор напосідається. Після останніх статтей в «Ділі»[1], професор знов став тепліший в своїх відносинах до киян. Шелухин пише, що дістав повну сатисфакцію і знов охоче писатиме до «Ради».

Отже, бачите, «Рада» таки з'єднує, а не сварить, як Ви кажете. Страшить мене отой журнал, що видаватиме Міхновський[2]; боюсь, що се буде щось гірше за «Укр[аїнську] Хату»; якби він не вніс розбрату. Добре було б, якби се був орган укр[аїнської] правої партії, яка, як чутно, має заснуватись, щось на кшталт укр[аїнської] суспільно-християнської. Поживем — побачим.

Можливо, що після свят я приїду з Левком до Петербургу, щоб як-небудь пропхати його в університет, бо за кордон йому гірко не хочеться їхати.

Але треба, щоб Ви з Ол[ександром] Гнатовичем добули мені якийсь ход* до Гусаковського, директ[ора] департ[аменту] Мін[істерства] освіти, або до самого Кассо. Буду дуже вдячний, коли Ви напишете мені, з якого числа починаються прийоми у Кассо і в які дні. Взагалі обміркуйте все, щоб мені не дурно їздити. Коли не найдете хода, то я й не поїду, хоч і хочеться мені побачитись з Вами і наговоритись. Отож, коли й Вам хочеться побачитись зо мною, то подбайте.

Статтю Вашу[3], як бачите, додержали до торжественного дня, ще й ілюстрірували і дуже вона всім подобалась. Якби швидше Вас виперли з служби, то з Вас виробився б добрий публіцист. Їй Богу!

Ну, жду скорої відповіді.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52964. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] *...останніх статтей в «Ділі»...* Йдеться про статті Г. Хоткевича — див. лист 151, прим. 3 та «Журнал і публіка (У відповідь ЛНВістникови)» («Діло», 1911, ч. 63, 21 н. ст. березня, с. 3; ч. 64, 22 н. ст. березня, с. 3), І. Липи «Ще про „Літературно-Науковий вісник"» (1911, ч. 29, 8 лютого, с. 3–4), С. Шелухина — див. лист 170, прим. 3.

[2] *...отой журнал, що видаватиме Міхновський...* Йдеться про щотижневий журнал «Сніп», який мав видавати у Харкові М. Міхновський, за редакцією Л. Біленького.

[3] *Статтю Вашу...* Йдеться про нарис П. Стебницького «З біжучих вражінь» (1911, № 291, 25 грудня, с. 2) — відгук на публікації М. Меншикова та А. Савенка антиукраїнського змісту в газеті «Новое время».

№173 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

6 січня 1912 р.

6/I 1912

Дорогий Євгене Харламповичу!

Отже найперше про Левка. Радився я з приводу Вашого листа з Олекс[андром] Гнат[овичем]. Він каже, що у нього нема ніяких певних ходів ні до Гус[аковського], ні до Кас[со]. Якийсь був маленький хід до Гус[аковського], але тепер непридатний. З свого боку він радить — як єдиний спосіб — використати якогось правого

* Хоч і «чорний», аби не дуже вже брудно-популярний, як Пурішкевичівський [Прим. Є. Чикаленка].

депутата, бо тільки депутат і може щось в подібній справі зробити. Своїх приятелів-попів він не береться присоглашати, каже — спаскудились дуже. Але знає приклади, коли прохання депутата-чорносотенця з попів (Атаназевича) мало силу. Питання — якого ж депутата? Там якийсь у вас був херсонець, може, через його? Тільки — коли це Коняхин з Ананьєвського повіту, то нещодавно в газетах було про якийсь скандал з ним: ніби називають його з компанією за якісь земські чи, може, городські гроші, що розтрачено. То це, думаю, буде не на користь його впливу. Міркуйте самі.

Щодо мене, то я не маю з свого кута ніякісіньких ходів ні до кого. Просив одного приятеля розвідати про становище справи в міністерстві і порадити щось. На це мені принесено цікаву звістку; на запитання про Левка Гус[аковський] одповів: «Не принят и не будет принят, потому что о нем есть сведения из полиции, что он принадлежит к партии социалистов-революционеров; мы революционеров не принимаем». — Так от бачите, яке паскудство: одною рукою видають хлопцю свідоцтво благонадійности, а другою пишуть в міністерство справку про належність до ес-ерів... Бідний Левко! Ще й чортзнає в яку партію записали! Це ж, я думаю, чиста для нього образа!

Ну, і цей мій приятель каже, що при таких умовах, на його думку, єсть тільки один шлях: просити Проценка, щоб він попросив Капустіна, щоб той написав листа до Кассо. Тільки Капустін, каже, й може тут щось зробити.

От і все, що я Вам можу переказати в Левковій справі. Може, з цим матеріалом Ви ще самі що-небудь приміркуєте?! Може, знайдете якийсь шлях до Капустіна не через Проценка? Або, може, й справді використати Проценка можливо? В кождім разі, очевидно, що звертатись замість нього до Лучицького не варто, бо цей депутат може тільки нашкодити.

А приїхати Вам сюди все одно добре. І провітритесь, і поговоримо (власне, говорити будете Ви, бо я ж, як Ви знаєте, волію мовчати), — а може врешті чогось і доб'єтесь?! Невже ж ці паскуди так-таки справді віддадуть перевагу шпигунським характеристикам перед відозвами професорів? Приїздіть, приїздіть, — і Левку буде веселіше, а то він останніми часами якийсь все засмучений, аж наче постарів.

Ну що ж там у вас доброго? Як «Рада»? «Сніп», мабуть, недовговічний. Коли вони і раз на тиждень не можуть випустити 8 сторінок з оригінальним матеріалом, а мусять давати наполовину якусь перекладну белетристику, то вже, очевидно, надовго пороху не стане. Це не журналісти, коли спромоглись тільки на провідну передовицю.

Дуже Вам дякую за новорічні бажання, але думаю, що Ви помиляєтесь: коли мене й випруть, то з мене публіциста не буде; раз, — що в 50 літ не починають люде виробляти з себе професіоналів; а друге — це не публіцист, коли для такої статті, як моя остання, він повинен витратити з тиждень і разів з п'ять свою писанину переробляти на інше...

Ну, бувайте здоровенькі. Пишіть же там, як і що, а найкраще — приїздіть з Левком.

Ваш П. Стебницький.

P. S. Вибачте, що не хутко одповів, — поки побачився з ким треба та перебалакав. Тільки сьогодня принесли мені ту звістку, що я оце написав.

[Внизу 3-ї сторінки дописано:]

Чи не чули чого про робітника Бездрайка в Охтирці? Що воно за один? Чи певна людина?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 754.

№ 174 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

6 лютого 1912 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ну, як же Ви застали в Київі — чи краще чи гірше проти того часу, як виїхали звідти? Як передплата «Ради»? Що взагалі цікавого?

Тут поки що новин немає. Про Левка нічого не чути — очевидно, втішного нічого немає. В університеті тим часом все щось шумує — і це, розуміється, не на користь.

Випроводивши Вас, поїхали ми з Олекс[андром] Гнат[овичем] до тутешнього «ока государева». Посиділи, побалакали. Настрій так, нічого. Обіцяв навіть Москві служити. Між іншим казав, що Погодін (в Харкові) комусь скаржився, що йому з цього року перестали висилати «Раду». — «Я же, — каже, — так много пишу об украинстве и цитирую «Раду», что могли бы не лишать меня этого материала» — словом, щось подібне. І, мабуть, він має рацію. Зверніть на це увагу, — може, можна й цей рік висилати, коли висилали раніш. Він не з заможних, а все ж ніби наш приятель.

Ну що, може, бачили там Грузенберга? Адже він поїхав у Київ знайомитись з справою Бейлиса. Радив тут Ол[ександр] Гнат[ович]

підібрать всі популярні книжечки на українській мові про євреїв та єврейське питання, з прихильною для євреїв провідною думкою, і познайомити Гр[узенберга] з цею літературою, щоб знав, як українці ставляться до цеї справи.

Яковенко узяв рукопись Софії Фед[орівни] друкувати.

Дуже цікава і влучна друга стаття Єфремова на Струве[1]. Скільки ще буде — одна чи дві? І нащо так розтягає редакція — трохи не через два тижні одну за одною? Треба б їх випускати число за числом, щоб враження було цільніше. Думаю, що Василькові після Єфремова навряд чи зостанеться про що говорити. Так само й мені, — хоч ще побачу, як далі.

Чи не чули в Київі про таку пані Семиградову? Давно хотів спитати Вас, — а як були в Петербурзі, то не спадало на думку. Це така дуже грошовита пані, що шукає — і почасти знаходить — ідейної роботи, на яку й кладе свої засоби. Тепер в Київі вона працює коло кустарних виробів. Їздила, кажуть, в Норвегію за орнаментом і понавозила звідти багато матеріала начебто цілком подібного до українського. Словом, може, з цею людиною варто познайомитись ближче. Чи не буде з неї на колись видавець для «Ради», принаймні тимчасовий, поки Ви подержитесь за землю?

Московці хваляться, що передплата на «Укр[аинскую] Жизнь» іде добре. Сподіваються через місяць закрити передплату на рік, бо першої книжки зісталось не більше як 200 прим[ірників]. Здається, я не помилився, коли стояв за те, щоб часопись виходила в Москві. Побачимо далі.

Ну, а Дорошенкові мабуть-таки доведеться після останнього числа «Дніпр[ових] Хвиль»[2] кидати Катеринослав та переїздити у Петербург. Ой, якого ж листа загнув Садовський[3]! Може, воно й по заслузі, але ж не можна ж лізти в літературу з таким салдацьким стилем... Це все одно, що дьогтем ворота мазать, або на парканах полемізувати...

Доручіть, будь ласка, комусь з людей, компетентних в виборових справах, довідатись: 1) чи дає мій звіринецький хутір право участи в виборах; 2) коли дає (розуміється, я маю на меті вибори в Державну Думу), — то які заходи треба зробити, щоб не втратити свого голосу; мабуть, треба кудись подавати заяву, щоб мене вписали в списки, чи як?

Затим, будьте здоровенькі і пишіть частіше. Юлії Мик[олаївні] мій поклін.

Ваш П.Стебницький

6/II 1912.

P. S. А Ви переглядали статтю Григорьєва (Гр. Наш) в «Світлі»[4] — про навчання історії? Все-таки, по-моєму, Ви цього автора низько ціните.

[Внизу другої і третьої сторінок дописано:]

А прочитали в І кн[изі] ЛНВ оповідання Коцюбинського[5]? От, я думаю, Ваше серце втішилось тою поезією вівчарства! Навіть я читав з захопленням. І коли він встиг вивчити той побут і ту мову?..

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 755.

[1] *...стаття Єфремова на Струве...* Статті С. Єфремова з оцінкою поглядів П. Струве, висловлених у статті «Общерусская культура и украинский партикуляризм» («Русская мысль», 1912, кн. I), були опубліковані в «Раді» під рубрикою «З нашого життя» (1912, № 23, 28 січня, с. 2–3; № 28, 4 лютого, с. 1–3; № 34, 11 лютого, с. 2–3; № 46, 25 лютого, с. 2–3). Стаття П. Струве викликала значний інтерес з боку українців. Вони почали відповідати на неї і в журналі «Украинская жизнь»: Старый украинец. Украинский книжный язык и общерусская культура (1912, № 1, с. 40–52); Ф. Корш. К спору об украинской культуре (1912, № 2, с. 32–47).

[2] *...після останнього числа «Дніпр[ових] Хвиль»...* Очевидно, автор мав на увазі статті Д. Дорошенка (М. Жученка), які публікувалися в журналі з к. 1911 р., з критикою українських театральних труп за відсутність у відомих артистів громадянської позиції, ідейності, національної свідомості, артистичної школи із виробленими традиціями, задоволення їх лише заробітком та власною славою. Автор критикував як окремих артистів, так і українську трупу М. Садовського за інертність, байдужість, відсутність уваги до молодих талановитих артистів із драматичної школи М. Лисенка. Ці думки відбились у статті «Дещо про українську театральну справу» (1911, № 23–24, с. 310–313). Подібною критикою автор відповів і на замітку театрального рецензента В. Старого на попередню статтю Д. Дорошенка в «Раді». Вона називалася «Моя відповідь театральному рецензентові «Ради» (1912, № 1, с. 14–16).

[3] *...якого ж листа загнув Садовський...* На критику Д. Дорошенка відповів М. Садовський у «Листі до редакції» («Дніпрові хвилі», 1912, № 3, с. 45–47). Артист відверто-роздратовано пояснював критику свого опонента особистими мотивами автора, пропонував йому організувати власну театральну трупу і втілити у її сценічну діяльність усі свої побажання. Свою ж трупу називав «власною хатою», яку він утримував на свої кошти і не давав нікому права втручатися у її внутрішнє життя. Під цим листом свою думку висловив і Д. Дорошенко у замітці «Замість відповіді» (с. 47–48), пояснюючи, що лист М. Садовського був настільки уїдливо-прямолінійним, що в нього не вистачало наснаги його коментувати.

[4] *...статтю Григорьєва (Гр. Наш) в «Світлі»...* Йдеться про статтю названого автора «Про навчання дітей рідній історії» («Світло», 1911, книга сьома, с. 6–17; 1912, книга п'ята, січень, с. 6–18).

[5] *...в І кн[изі] ЛНВ оповідання Коцюбинського...* Йдеться про твір М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Друкувався в ЛНВ (1912, кн. I, с. 4–32; кн. II, с. 209–226).

№ 175 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

6 лютого 1912 р.

6/II 1912

Любий П[етре] Я[нуаровичу]!

Приїхав і ніяк ще не орієнтуюсь. Хоч було зазначено в «Раді», що я виїхав, проте застав цілий оберемок листів, — на які треба відповідать. Крім того, по свіжій пам'яті хочеться записати петербурзькі враження.

Посилаю Вам листа Гаврилка і прошу з своїми коментаріями, або хоч з фактичними справками про автора, переслати Пелехину, бо в конторі нема його адреси. Я тепер тільки довідався, що з того часу, як він дав 300 р[ублів], він перестав передплачувати «Раду», очевидно, сподіваючись, що йому будуть посилать її, але мене про се не попередив і я нічого конторі не сказав.

Винен я. Але мені й в голову не приходило! Ну, та Бог з ним.

Пелех колись казав, щоб направляти до нього талановитих людей з народу, що потребують запомоги. Сам я рішучо нічим не можу запомогти Гаврилкові, а шкода покинути напризволяще все-таки талановитого хлопця.

Адреси Гаврилка у мене нема, а можна писать Ліпінському для передачі. (Kraków, ul. Kołłątają, 8 для M. Гаврилка).

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52965.

№ 176 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

14 лютого 1912 р.

Київ 14. II. [1912]

Любий Петре Януаровичу!

Послав я Вам листа Гаврилка для передачі Пелехові, але нічого доброго з того не сподіваюсь, бо з другого листа Гаврилкового бачу, що від Пелеха він ніколи нічого не діставав, а посилав йому гроші Афанасьєв, очевидно з Т[оварист]ва ім. Шевченка. Може, можна й тепер щось відтіль добуть, то напосядьтесь, бо бачите яке становище, а у нас тут про якийсь збір грошей і натякати не можна — всі ми такі обібрані, що... Коли пощастить щось добути від Пелеха або деінде, то посилайте: W Krakowie, Akademia Sztuk pęknych, M. Hawrilko.

Стільки на світі того горя, злиднів і все оте збирається в центр, до нас в «Раду». Люде, що живуть поза тим центром і уявити собі не можуть, що до нас щодня, щодня приходять, пишуть, прохаючи заробітку, помочі, а всім помогти по настоящому не можеш і все отсе вивертає тобі душу. Хоч би вже міністр швидше довідався, що в Київі виходить «Рада» та закрив би її, бо кому-кому, а мені віка вкорочує. Число передплатників зменшилось проти торішнього на 707 душ, чим далі, тим більша ця різнація! Тепер маємо всього 2698 передплатників, а торік було в сей день 3405. На Великдень буду серйозно докладать землякам, нехай шукають видавця, коли хотять мати газету.

[Кол]и на той час прибудете — 28 марта, на 4-й день, [то] [н]е забувайте. Коли не будете, то хоч Ал[ександру] С[ергійови]чу до[ручіть] [зай]ти, бо він, буваючи в Київі, і не подає про себе звістки. Пані Семиградової не знаю і не чув, розпитував людей, але теж ніхто не чув, то навряд чи з неї буде якась користь для «Ради».

З Москви приїхав один добродій і казав, що вже 500 передплат[ників] має «У[краинская] Ж[изнь]», але все українці. Я так і вгадував, бо українцям легше читати по-російському; та й писати легше, бо Єфремова стаття на ту ж тему в «Раді» була далеко гірша.

Знавці кажуть, що Вам треба подать в Думу заяву, що Ви придбали тоді-то собі нахабу і просите внести Вас в списки, але ще не відомо, чи внесуть Вас, бо не відомо, з якого часу вони лічитимуть отой рік, що вимагає закон.

Погодіну сказав посилати «Раду», спасибі, що написали. Часом оттак багатьом потрібним людям не йде газета, а потім, як довідаєшся, то жалкуєш. Григорієва, може, справді оцінюю низько, але таке на мене зробили враження його статті до «Ради», в яких він вихваляв ту ж «Раду» і мене і мої «Розмови», а коли ми їх не надрукували, то він образився і перестав писати. Не розуміє людина такої простої речі, що не можна ж самому себе вихваляти.

Від Левка маю звістку, що його закликáв до себе Капніст і наче подав надію. Ну, бувайте.

Ваш Є. Чикаленко.

Єфремов свої статті подає по суботах, ще сам не знає — коли кінчить про Струве; а проте я думаю, Вам треба говорити своє, бо Ви продовжуєте те, що давно почали, а Василькові, то вже не доведеться, бо йому прийшлося б починати на ту саму тему.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52966. Правий кут листа з частиною тексту відірвано. Реконструйований упорядниками текст подано у квадратних дужках. У даті рік дописано олівцем.

№ 177 І. Стебницький — Є. Чикаленкові

17 лютого 1912 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Сумний Ваш лист, і прикро було мені його читати... Виходить, все те саме: рух росте, а передплата падає... Що Ви не кажіть про значіння утисків та переслідування, а не можу я ніяк переступити через ці цифри, вони мені заважають дивитись бадьоро уперед. Живий, серйозний рух не боїться переслідувань, а коли його страшить навіть становище передплатника газети, то який же це рух... Дурний той Струве, що його боїться.

Що ж робити з «Радою»? Хіба Ви серйозно думаєте, що Ваш доклад викличе якісь серйозні заходи та підмогу? Навряд. Поки держите газету, земляки обмежаться виразами жалю та постановами «якомога ширити передплату»... Покинете, тоді почнуть міркувати... і нічого не приміркують, бо на щоденну газету багато треба. Порадьтесь хіба з професором, та самі попереду прийдіть до якогось певного висновку, а тоді вже й докладайте. Очевидно, при таких умовах другого виходу нема, як смерть «Ради», — як це не страшно, як це не шкода. А на її місце вродиться щось нове, тільки вже, очевидно, не щоденне...

Ну, а того інженера не можно притягти, що на Лук'яновці зробився міліонером на участках? Я забув його прізвище, — ото де ми з Вами влітку лазили та розпитували про земельку. Він же колись, кажуть, був українець, то може б варто завести з ним зносини. Чом би Жеб[уньову] не піти, не спробувати, може, одшкребе з душі леп і відчує національну потребу: з міліонів яких 5–10 тисяч — то ж дрібниця!

Щодо Гаврилка, то на Пелеха я не сподіваюсь. Вже були з ним в свій час балачки про Гаврилка, навіть він пообіцяв заплатити на складку стільки, скільки хтось найбільше покладе. А як побачив, що я заплатив 25 р[ублів], то, свиня, почав лаятись, що це його підманули, що він не сподівався, що так побагато будуть давати, — і зрікся обіцянки, дав тільки 15 карб. Це — після такого ж обману з «Радою» — була вже друга його паскудна брехня, — і після цих двох випадків мені гидко з ним навіть розмовляти.

Ті гроші, що Аф[анасьєв] посилав Гаврилкові — то й були зібрані складкою. З товар[иства] імені Шевченка не брали, бо воно не має права давати не петербурзьким учням.

В кожнім разі листа Пелехові пошлю.

Так он які цифри московської передплати! 500! Подумаєш — надзвичайний успіх... Чого ж вони радіють? Я думав, принаймні, тисячі

півтори. А вони, виходить, і друкують, мабуть, тільки тисячу! І це на сьомий рік по визволенні... Значить, в кращім випадку московці дійдуть до цифри передплатників на колишню «Киевскую Старину» — 800, та й заговіють. Ні, як хочете, з цього ще не можна виводити, що українцям легче читати по-російському, — бо у «Ради» все ж 2700. Адже і які-небудь сепаратисти, мабуть, мають не менше передплатників, як «Укр[аинская] Жизнь»... Ні, і це не втіха. Я помирився б з тим, що охоче беруться до журнала на російській мові, якби було справді видно, що беруться: що ж, нехай попереду починають з привичної форми думки та слова, а тоді потроху підуть і далі... Але ж це ще не те.

Допис Вам послав, не знаю, чи подобається...

Левка бачив у середу, каже, що довідувався в міністерстві, але нічого певного ще не кажуть.

В цю неділю має бути диспут Макс[има] Ант[оновича] і Струве по українській справі, — в жіночому клубі. Ініціятива — кадетів. А на ту неділю М[аксим] А[нтонович] їде в Москву, — там читатиме реферат на ту ж тему.

Ну, бувайте здорові й бадьорі.

Ваш П.Стебницький

17/II 1912

В[асильевский] о[стров], Кадетская [линия], 9, кв.11.

P. S. А Вашого перевода вертаю, бо там до мого ймення приточене Ваше прізвище, а ми ж поки ще не сіамські близнюки. Носив у банк, — і на їхньому талоні таке саме. Кажуть, треба переправити.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 756.

№ 178 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

29 лютого 1912 р.

29/II 1912

Замотався я зовсім, дорогий Петре Януаровичу; з десяток листів ношу в кишені, на які треба одповісти, а все не зберусь. Сержусь, дратуюсь, прямо став неможливий. Обурює мене наша безглузда, рабська нація у всіх своїх проявах. А найбільше сержусь на себе, на свою нікчемність: бачу, що робиться не так, кажу як треба, а довести і повести за собою не можу. І се часто так бувало і буває. Потім виходить на моє, всі бачуть, що я казав правду, а коли кажу, то роблять навпаки. Пробував вже тікати. Чотири дні просидів в санаторії, т. е. в кошарі; саме вівці почали котитись, то сплош

4 дні сидів коло їх, нарочито, щоб не буть в Київі. Приїхав і довідався, що всі наради одклали поки я не вернусь.

А я знов хочу втекти і вже на довший час. Поїду в Перешори і там сидітиму, поки не заспокоюсь. Ви тільки подумайте, що вони кандидатуру Славінського одкинули, а замість його виставляють Коробку, якого ніхто не бачив, і якого тільки хвалять кадети. Ну, як тут не сердитись, не лютувати!

За «Раду» радився з професором: він руками й ногами; каже, що й «Записки» передає і хоче позбутись всякого редакторування і взагалі віддатись тільки науковій праці.

До Якубенка колись їздив Жебуньов прохати, щоб дав на пам'ятник Шевченкові, але той зрікся. Очевидно, якось треба тягнути до нового року, а там якось буде.

Пишете, що має бути диспут Славінського з Струве, а до газети про се нічого не пишете. Хіба не було того диспуту[1]?

Взагалі, Ви мало пишете до «Ради», так наче вона Вам чужа.

А я все думаю, думаю, як би видумати спосіб оподаткування всіх свідомих українців на «Раду», але не в формі передплати, та нічого не вигадаю.

Єсть тепер 2800 передплатників. Якб[и] 2000 душ платили кожний за двох передплатників і той другий екземпляр по місяцю, чи що, посилали комусь для реклами. Але горе, що отой рекламний номер може скинуть з посади учителя чи дяка, і люде проклинатимуть «Раду».

Очевидно, поки не настане справжня законність, не можна видумать нічого, окрім доплати дефіцитів, а охочих на це мало.

Вічна історія, яка вже обридла всім, бо всякий певний, що я газети не покину. І справді, я покинути її не можу; я можу передати комусь, але таких дурних не знайдеш, хоч би вони і 200 т[исяч] виграли!

Ваш серцем Є. Чикаленко.

[*На лівому полі останньої сторінки дописано:*]

Пишіть, мені листи пересилатимуть, коли я втечу.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52967. Зверху першої сторінки над текстом листа дописано, очевидно, П. Стебницьким: «Отв. 13/IV».

[1] Про диспут М. Славинського, що відбувся 11 березня 1912 р. в Москві в українській секції товариства слов'янської культури, писав журнал «Украинская жизнь» (1912, № 3, с. 99–102). Стає відомо, що він розпочався лекцією М. Славинського «Украинское культурное движение и его общегосударственное значение». Її метою було бажання викликати живий обмін думками, «ідейну боротьбу» між виразниками різних позицій. Але конструктивної, живої дискусії не вийшло, бо більшість слухачів трималася консервативних поглядів на українство і не була готовою до такої дискусії. У диспуті брали участь секретар товариства слов'янської культури Є. Єфимовський, проф. Ф. Корш, С. Петлюра. У публікації подавався короткий зміст лекції М. Славинського.

№ 179 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

12 квітня 1912 р.

12 / IV 1912

Ой-ой, соромно мені починати до Вас листа, дорогий Євгене Харламповичу, — так давно не писав Вам! Що робити, — адже і Ви знаєте такі полоси життя, коли на довгий час тебе замотає і одіб'є од звичайної колії. Оце і я з початку року то за тим, то за сим — так закрутився, що Ви навіть мене винуватите, ніби «Рада» мені чужа, а вона й не чужа, а проте нічого не міг для неї робити. Найбільше перебивали справи Товариства — справоздання, ревізія, рахунки, річні збори і т. і. Тепер оце наше життя наче знов вернулось до норми, і я нарешті узявся за розмову з Вами, хоч це — після довгої мовчанки — розпочинати найтрудніше. Далі ж потроху зберусь, може, щось написати і в «Раду».

А от чом Ви мовчали? Чи од сумного настрою, чи навпаки — од щасливих емоцій коло овець? Ваш останній лист був дуже сумний і важкий по настрою. Невже і досі так?

Як «Рада»? Чи дійшло до 3000? Що приміркували на Великдень? Отже Ви самі тепер потроху приходите до моєї давньої думки збільшити ціну. Хіба примусити 2000 чоловік платити кожного за двох не значить подвоїти плату? То, по-моєму, простіше назначити ціну 10 карб., а учителям, попам, селянам лишити 6 карб. Це, принаймні, не потребує ніякої змови з передплатниками — збільшення плати можна пояснити в двох словах в газеті ж, а при розсилку дублікатів для реклами довелось би подробно умовлятись окремими листами. А наслідки будуть певне не гірші.

Ну, а що то за «українська платформа» надрукована сьогодня в «Речи»? Де вони її видрали? І що на це скаже «Рада»[1]?

Як живе товариство «науки і штуки»? Щось старий Д. В. Маркович розказував про великі капітали, які мають незабаром поступити до товариства аж з двох боків... Чи так? Він зв'язував це і з долею банка, але я тепер вже взагалі не вірю тому банкові, коли попущено організуватись московському. На другий не вистачить сили, хоч Маркович і каже, що це не страшно. А якби був банк, то б добре, — кооперація справді сила будуччини...

То невже ж з виборами хотять зробити паскудство Славинському? Отак постарався на свою голову договоритись з Коробкою. Хіба ж не можна обох, або навіть і більше своїх? Це шкода, бо там, де треба довгого язика, Славинський куди корисніший, ніж там, де треба щось зробити чи написати. Правда, його диспути —

і в Петербурзі і в Москві — великих наслідків не дали, але ж то не він винен, бо він був «один в полі», без опонентів. А проте другого нікого на таку публічну дискусію — окрім хіба деяких партійних московців, — і виставити не можна...

А що то за чудна звістка була цими днями, що ніби київський губернатор потребував од усіх редакцій списки всіх співробітників, і редакції мусіли послухатись?! Чи було це взагалі і чи було також і в «Раді»? І яких саме співробітників «Рада» піднесла на увагу губернатора? Це мені цікаво.

У нас життя йде без великих перемін. Лотоцький слабував — робив собі тяжку операцію. Тепер вже виговівсь. Пелех щось почав говорити про смерть — мабуть, під вражінням Грибинюка[2], та й тактаки він останніми часами якось на вигляд подався, змарнів. Ну, базікає про бажання віддати товариству ім. Шевченка (в П[етербур]зі) свої землі, тисяч на 150. Я радив йому звернути увагу на київські товариства, але він заявляє рішуче — «тільки петербурзькому!» Але певне нічого з того базікання не буде, бо він попереду вимагає, щоб товариство цілком перемінило свій статут відповідно його бажанням.

На Гаврилка Пелех дав тільки 5 карб. Отже візьміть їх з тих 25 руб. моїх, що у Вас зостались, та ще дóдайте і од мене 5 руб., — більше тут нічого зробити не можна, бо всі вже колись по змозі на Гаврилку давали. А т[оварист]во ім. Ш[евченка] — якому я передав на розгляд листа Гаврилка — відмовилось формальними причинами.

Ну, наша справа з «Кобзарем» начебто йде на краще. Слідчий направив її на «прекращеніе». Але ще треба ждати, що скаже прокурор та палата...

Тим часом, брошуру Софії Фед[орівни] видрукував Яковенко[3]. Я просив Київські книгарні сприяти її розповсюдженню, — треба вже чимось допомагати. От і Вам довелось приложити руку до присяги в газетах! Не минуло!

Отож треба б ще видрукувати в «Раді» оповістки про ту брошуру[4]. Звеліть надрукувати разів зо три, та ще в «Київській Мислі», а заплатіть — з тих же моїх грошей, що у Вас; мабуть, стане? Я писав про оповістку в «Раді» В. П. Степаненку, та не знаю, чи він здобув.

Пишіть же й Ви, бачите, якого я Вам матеріалу накопичив. Сповістіть, де Ви будете в кінці мая та в іюні, — мені цікаво знати, щоб розпорядитись своїм часом, коли пощастить в ці місяці виїхати в одпуск.

Левка не бачив тижнів зо два. Щось не уважаючи на Ваші заходи і на впливові знайомства та листи, його справа все не посувається, — дуже, бачте, далека Ваша літера: ніяк не дійдуть до неї по алфавіту!..

Ну, бувайте здоровенькі. Моє сердешне вітання всім Вашим — в Київі і Кононівці сущим. Всього найкращого!

Ваш П. Стебницький.

P. S. Прикладаю листи Гаврилка і Пелеха; у останнього написано — «10 ½ корон» (не карбованців!)

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 757. У тексті листа є помітки червоним олівцем.

[1] *І що на це скаже «Рада»...* «Рада» передрукувала з «Речи» замітку «Українська платформа» (1912, № 87, 17 квітня, с. 2). У ній повідомлялося про з'їзд українських поступовців та їх тактику у ході виборів до IV Державної думи, подавалися постанови з'їзду щодо питань загальноросійського й українського значень.

[2] *...мабуть, під враженням Грибинюка...* Ю. Грибинюк помер 22 лютого 1912 р.

[3] Йдеться про брошуру С. Русової «Одно слово правди за євреїв (Судові ритуальні єврейські справи)» (СПб.: Видання В. Яковенка, 1912. — 32 с.).

[4] Оповістка про брошуру С. Русової була надрукована в «Раді» (1912, № 86, 15 квітня, с. 4, рубрика «Література, наука, умілість і техніка»).

№ 180 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

21 квітня 1912 р.

Київ 21 /IV 1912

Вже третій день, як я вернувся до Київа з Перешор і застав Вашого листа, але досі не зібрався відповісти Вам.

Перед святами я виїхав в Перешори, а на Великдень вернувся днів на чотири, а потім знов виїхав і пробув в Перешорах тижнів зо два, сидючи в кошарі серед овець та ягнят і почував себе чудово. Дивувало мене, що Ви мовчите; потім я від Лисенка довідався, що Ви виїздили на свята до брата, то й заспокоївся — значить нема часу писати. Настрій мій значно покращав — одпочив я та таки й налагодились деякі справи, що мене хвилювали. Так, кандидатуру М[аксима] Антоновича таки одстояв, але що з того ще вийде — невідомо. Передплата на «Раду» ще в марту дійшла до 3000, а тепер маєм 3007 душ, хоч певне на літо цифра ця значно впаде.

Результатом великодніх свят треба вважати, між іншим, і статтю оту в «Речи», про яку Ви допитуєтесь в листі. Про газету багато говорили, але ні до чого не договорились, хоч проти побільшення передплатної ціни всі страшенно повстають.

Т[оварист]ву «науки, штуки», справді, один добродій зробив заповіт, але потім переробив його, та я так і знав, бо то шахрай,

через те я й не розповів Вам, як був в Петербурзі. Щодо банку, то я не сподіваюсь бути ні управляющим, ні директором, то й не цікавлюсь ним так, як Маркович. Адміністрація, справді, прислала якогось «суб'єкта», який вимагав списка співробітників, але ми не дали, сказавши, нехай принесе від губернатора бумагу, але він вдруге не приходив, хоч минуло вже скілька місяців.

Я передав 10 руб[лів] з Ваших грошей Гаврилкові, та ми тут зібрали 40, то послали йому 50 руб[лів], але це для його як собаці муха. Сказав дать в «К[иевской] Мысли» оповістку про брошуру Русової, але ще не знаю що́ візьмуть, а «Раді» я заплатив 1 р[убль] 50 за п'ять раз.

Левко має завтра приїхати і вже, певне, в Петербург не поїде, бо в університет не приняли. Я боявся, щоб ще не вскочив в історію знов, то викликав його телеграмою.

В кінці мая і до половини іюня думаю бути в Київі — Кононівці, а 15 іюня виїду щолочитись на Кавказ, певне, на місяць.

Як приїде Левко, то поїду з ним в Кононівку, а потім в Перешори — будувать йому хутір.

Чи надовго Ви візьмете отпуск і коли саме, коли можна, потрафляйте так, щоб цей отпуск прожить зо мною в одному місці.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52968. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Рекомендований лист, адресований: С-Петербург, Петербургск[ая] сторона, Малый просп[ект], д. 22, кв.17. Петру Януаровичу Г[осподи]ну Стебницкому от Е. Х. Чикаленко.

№ 181 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

[14 травня 1912 р.]

с. Кононівка

Сповіщаю Вас, любий Петре Януаровичу, про свої плани на кінець мая і початок іюня. 20 мая поїду в Перешори, 27-го мая думаю поїхать з Клубом на могилу Шевченка, а 15-го іюня на Кавказ, а то ввесь час буду в Київі, заїздіть просто до мене, то частіше будем бачитись.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52969. Відкритий лист. Адресований: Петербург, В[асильевский] остров, Кадетская, 9, кв.12, Петру Януариевичу Стебницкому.

№ 182 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

18 травня 1912 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Спасибі за звістку. А мій від'їзд, як звичайно, затягається, — раніш, як 10-го іюня, мабуть, не доведеться вибратись.

Отже я й не знаю, як себе направити: може рощитаю так, щоб у Київ завернути вже їдучи назад. На цей випадок сповістіть мене, будь ласка, куди саме Ви їдете на Кавказ, — де будете перебувати перші часи. Може, й я потраплю десь близько коло Вас. Власне мені хотілось посидіти на бе́резі коло моря — отам, де ті Гагри, Афон тощо: я в тих місцях не був, та й за морем скучив. Але ще не знаю, бо й нудно самому блукати. Напишіть.

А Ви не можете виїздити, не переглянувши нам попереду «Сіяні трави»[1]. Адже я Вам, здається, писав, що їх треба пустити в друк, може, ще раніш од «Саду», а принаймні разом. «Сад» я од Вас уже маю, а «Трави» жду, щоб оддати в друкарню перед виїздом: поки буду їздити, друкарня набере, а вернувшись прочитаю коректуру — і буде вчасно готово. Неодмінно, будь ласка, перегляньте. Мабуть, там не багато доведеться міняти.

Ну, а тим часом більше не пишу, бо ніколи. Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький.

18/V 1912.

В[асильевский] о[стров], Кадетская линия, д. №9, кв.11.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 758.

[1] Йдеться про 4-те, перероблене й доповнене видання цієї «Розмови», що вийшло лише 1913 р.

№ 183 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

31 травня 1912 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

«Сіяні трави» дістав. Щоб можна було дати певні розпорядки на час від'їзду, прошу зараз же одповісти мені от про що:

1) Скільки нових малюнків — чи 4 чи 5? Там єсть малюнок «Худший способ сохранения кукурузы», — який начебто й не потрібний.

Бо зоставлено російський підпис, але й не викреслений червоним олівцем, як це Ви робили скрізь з спинками приліплених клаптів з малюнками. Чи його треба чи ні? Як не треба, то всіх нових 4.

2) Чи не можна достати кращих оригіналів? Деякі малюнки («найкращий спосіб переховування», однорядний лістер, плетений кіш) дуже бліді і, мабуть, не дадуть з себе добрих клішів. Особливо той кіш, якого ще Ви й зіпсували, наліпивши так незручно малюнком до клею, що окраєць малюнка не можна одліпити, і він одірветься. Може, десь єсть, то пришліть.

3) Скільки, Ви б думали, треба друкувати 4-го видання? Може з 15 000? Останній раз друкувалось 10 000 і розійшлась у 3 роки.

А чи не пора б випустити всі Ваші «Хліборобські розмови» вкупі, в однім томі? Коли буде 25 літ Вашого популяризаторства? Мабуть, скоро? Щось Ваша перша «Розмова» чи не в 1892 році вийшла? Я забув. Коли скоро, то слід нам к ювілею випустити повну збірку. Тепер вже либонь товстіші книжечки мають шлях на села.

От прикра історія з К. Мацієвичем. Був тут — на кооперативному з'їзді[1], все було як слід, казав — за літо буде переробляти свій рукопис, а з осени почне присилати для друку. А тепер от пише, що, мовляв, не так склалося, як ждалося, мусить шукати заробітку, на працю з рукописом часу немає і через те в цім році нам нічого не дасть. Велика це досада.

Ну, бувайте здоровенькі. Писав я Влад[имиру] Мик[олайовичу], що сподіваюсь виїхати між 6 та 8-м, але, по правді, й досі непевний, що обставини мене випустять. Коли не зможу, то дам телеграму. Не ремствуйте-бо й не лайтесь, бо й мені самому тяжко.

А Ви в Єсентуки? З якими планами? Невже сидіти на місці? Коли так, то я до Вас не поїду, там нудно. Я розумію посидіти на відпочинку, але тоді мені треба моря. А врешті — чого доброго — знов заплутаюсь, як торік, в Київі...

Пишіть же зараз.

Ваш П.Стебницький.

31/V 1912.

Ну що ж, вдовольнили галицьких гостей[2]? Ну вже й Ви — аж занадто перехвилювались... Присилати мені картку візитну, щоб я з нею бігав шукати приїзжого «знатного іностранця» та рекомендувався, бо без картки, бачте, він би мене й на поріг не не пустив! То й господь із ним, — це він повинен знати, куди він їде і до кого йому треба звертатись.

Але заспокойтесь — звістку ми мали ще зі Львова, хоч пізню, і сяк-так уконтектували дорогих гостей. Буде з них.

[Вгорі першої сторінки над текстом листа написано:]

№ 8 сіялка, №10 лістер, № 11 кіш, № 12 кукуруза.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 759.

[1] *...на кооперативному з'їзді...* Йдеться про І всеросійський з'їзд кооператорів у Петербурзі, що проходив 11–16 березня 1912 р. Його описав у «Раді» Д. Маркович — «Враження од І-го всеросійського з'їзду кооператорів у Петербурзі» (1912, № 83, 11 квітня, с. 2–3).

[2] Йдеться про зустріч киянами галицьких гостей, які заїхали в Київ 29 травня, повертаючись із Петербурга, з протипожежного з'їзду. Це — посол до австрійського парламенту Є. Олесницький та директор банку «Земля» Я. Олесницький з дружинами і директор товариства «Дністер» С. Федак з дочкою. Є. Чикаленко писав, що з цього приводу в українському клубі був бенкет, на який зібралося бл. 40 душ. З промовами виступили О. Пчілка, С. Русова, Л. Жебуньов, Д. Антонович і М. Порш. Від гостей з промовою виступив Є. Олесницький. Є. Чикаленкові він пообіцяв, що, повернувшись в Галичину, посприяє, щоб галицькі громадські інституції передплачували «Раду», з 1 липня сподівався, що буде, принаймні, 500 передплатників (Чикаленко Є. Щоденник... т. 1, с. 225–226).

№ 184 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

3 червня 1912 р.

Київ, 3 / VI 1912

Добре, що Ваш лист прийшов сьогодня, бо завтра я маю виїхати днів на три в Кононівку, а се затримало б мою відповідь Вам. Буду відповідати по пунктах.

1) Я й сам добре не знаю — скільки я послав нових малюнків, бо у себе в черновику малюнків не одмітив, але попробую се зробити по пам'яті, а Ви, читаючи сей лист, стежте по моїй книжечці.

№ 7 Малюнок — червоний клевер.

№ 8 Однорядна американська сіялка для кукурудзи (новий малюнок).

№ 9 Кінна сапа, або розпашник (старий малюнок, але він був під № 8).

№ 10 Однорядний лістер. (Новий мал[юнок])[1].

№ 11 Кіш (новий мал[юнок])[2].

№ 12 Як переховувати кукурудзу на насіння (нов[ий] мал[юнок])[3].

№ 13 Буряк «Мамут» (Старий малюнок).

Виходить, що нових малюнків всього чотири, які посилаю Вам знов, може з цих оригіналів луччі вийдуть кліше[4].

Отого «худшого способу», очевидно, я не рекомендував.

2) Краще друкуйте 10 000, бо, може, знов скоро треба буде зробить якісь зміни або знайдуться кращі малюнки.

3) Треба взять за правило, щоб на кожному новому виданню, на обкладинці ставили інший малюнок, отож поставте тепер № 2; здається, я се одзначив.

4) Якщо вважаєте, що треба випустити всі «Розмови» в одній книжечці, то випускайте, але до 25-літнього юбілею далеко, бо перша «Розмова» вийшла в 1897-му році.

Поспішайтесь, ради Бога, виїхать в Київ, бо мені хочеться побути з Вами, а я числа 10-го вже мушу виїхати через Перешори, Одесу, Алупку, Новоросійськ в Кисловодськ, а есентуцьку воду буду пити з пляшок. Мені обов'язково треба 20 июля вернутись в Перешори на молотьбу і 6 неділь треба побуть в Кисловодську, бо я ніяк не встигну.

Влад[имир] Мик[олайович] нічого мені про Ваш лист не казав, та я його й не бачив, бо він в Київ приїздить тільки на вистави «Худож[нього] театру», а по справі його ніколи не піймаєш.

Галичан вітали в клубі, скільки могли, гучно, але народу зібралось мало, всього душ 40. Як приїдете, то порозказую; тільки приїздіть швидше. А чи поїдете зі мною з Київа до Новоросійська? (Але по чавунці будем їхать 3-м класом, бо видавець укр[аїнської] газети не спроможеться на 2-й).

Лайку я приберіг на кінець. Як Вам не сором, не гріх — не дать ніякої звістки про суд над видавцями, а потім і над «Кобзарем»[5]. Якби не заїхав сюди Яковенко, то ми нічого б і не знали. Хай Вам буде стидно, шановний добродію. От що!

Ваш Є.Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. 244. — № 349. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

До листа додається 3 малюнки.

[1] Цей малюнок називався — «Однорядний лістер Діра» (с. 38). Це плуг для глибокої борозни, який розкидав землю на різні боки; використовувався в основному для висівання кукурудзи.

[2] У книжечці малюнок називався «Плетений кіш для кукурудзи», був уміщений під названим номером на с. 43.

[3] Називався «Як найкраще переховувати кукурудзу та насіння» — с. 44.

[4] Усього в книжечку цього видання увійшло 16 малюнків.

[5] Така звістка про видання «Кобзаря» була надрукована в ЛНВ («Повний «Кобзар в Росії», 1914, т. 65, кн. 2, с. 277–281), а більш повна — «Кобзар» під судом» лише в 1923 р. (Записки історично-філологічного відділу ВУАН — К., 1923. — Кн. IV (1923). — С. 36–48). З неї стає відомо, що влітку 1912 р. на засіданні судової палати було прийнято рішення про припинення процесу проти видавців і зняття конфіскації з видання після вилучення з нього «крамольних творів». Але з останнім рішенням видавці не погоджувалися і на свій ризик подали касаційну скаргу до Сенату. У ній інкриміновані вірші були розбиті на дві групи: твори політичного змісту оборонялися як історична література, як протест поета проти ліквідованого кріпацтва, щодо віршів релігійної тематики, то доводилися глибокі релігійні натхнення й духовні настрої Т. Шевченка.

№ 185 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

Червень, 1912 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Вже був призначив свій від'їзд на сьогодні, хоч і бачив, що не зможу управитись з усім, що зосталось не викінчене; вже навіть узяв білета, — але діставши Вашого листа і побачивши, що Ви 10-го вже мусите виїхати в Перешори, а про справи з Влад[имиром] Мик[олайовичем] навіть нічого не відомо, я рішив одкласти свій від'їзд, — бо покинути печене й варене, щоб у Київі не застати Вас і не знайти нічого цікавого, — нема рації. До того ж — у понеділок буде опублікована в останній формі резолюція про «Кобзар», то треба буде добре обміркувати і порадитись, що робити далі. Отже виїду мабуть у вівторок, так принаймні братиму білета. Шкода, що не побачимось у Київі, але що робити, — тоді вже шукатиму вас у Єсентуках абощо.

Лаєтесь, як звичайно, напрасно. Суд над видавцями — це була половина справи; формуліровка була тимчасова; оголошувати справу в цій стадії нам здавалось незручним. Остаточна резолюція, про всю справу — з текстом, оголошується тільки 11-го. Те ж, що розповів Вам Яковенко, — справді інтересно, але юристи кажуть, що він не мав права того розказувати, бо справа розбиралась при закритих дверях. От і виходить, що нам не було про що сповіщати «Раду». Вийде остаточна резолюція, то інша річ — це буде цікавий і законний матеріал до публікування.

Левко просив довідатись в міністерстві, чи не прийнято його в університет в останній серії 70 чоловіка. Сьогодні мені прислали

звістку, що не прийнято. Гусаковський, ніби, каже, що Левко — «с большим пороком».

Посилаю Вам, в додаток до інших аналогічних документів, цікавого листа Пелеха. Я одписав йому на це запитанням: чи не доручить він мені передати «Раді» і ті 700 рублів, яких він не додав до обіцяної тисячі, з тим, щоб потім «Рада» повернула їх на користь Франка. Одповіди на це не дістав.

Спасибі за малюнки до «Трав». Якось в тому розберусь.

Бувайте здоровенькі, до побачення.

Ваш П.Стебницький

P. S. А коли юристи порадять подавати апеляцію у Сенат, то тоді, мабуть, краще якийсь час потерпіти з публікаціями про «Кобзар»[1], бо знов газетні звістки накличуть на «Кобзаря» зграю Лободовських...

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 760.

[1] Очевидно, автор натякав на публікацію в «Раді» інформації про розгляд справи з «Кобзарем» петербурзькою судовою палатою — «Справа з «Кобзарем» Т. Шевченка» (1912, № 120, 27 травня, с. 3). Повідомлялося, що 23 травня справа про арешт «Кобзаря» розглядалася другим департаментом петербурзької судової палати. Інтереси видавців на засіданні захищали В. Яковенко та М. Дуб'яга (від імені Товариства ім. Т. Г. Шевченка), подавалися аргументи їхнього захисту та зазначалося, що остаточна постанова суду мала бути сформульована 28 травня.

№ 186 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

[29 червня 1912 р.]

Дорогий Євгене Харламповичу!

Їду морем. Вибрався з Київа тільки в неділю. Сяк-так упорався з барканом. Скажіть спасибі, що не поїхали на Севастополь. На пароході така тіснота, так незручно, що я й морю не радий. Чи то я вже старий — терпіти невигоду чи що, — колись їздив на палубі, ночував на ослонах. Пишіть в Гагри до востребованія, буду там. Бувайте здоровенькі, поклін Ю[лії] М[иколаївні] і землякам.

Ваш П. С[тебницький].

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 762. Листівка з краєвидом: Севастополь, Приморський бульвар. Адреса: Кисловодск, Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко. Д[ом] д[окто]ра Ципципатора №1.

№ 187 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

4 липня 1912 р.

4 / VII 1912

Дорогий Євгене Харлампович!

Довго в Гаграх не висидів, сьогодні виїжаю додому: трохи заслаб, та й нудно; досить, мабуть, з мене тих курортів, не по літам.

Дав «Раді» два дописи[1], не знаю, чи пройдуть. Пишіть вже на П[етер]бург. З Київа сповіщайте, як і що. Може, вдасться восени приїхати — чистити садок на Звіринці.

Бувайте здоровенькі. Привіт Ю[лії] М[иколаївні] і Марковичу. Ваш П. С[тебницький].

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 761. Листівка, адресована: Кисловодск. До востребования. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко. На лицьовому боці — фотографія з краєвидом Кавказу.

[1] Дав «Раді» два дописи... Очевидно, V і VI нариси «З біжучих вражінь» (1912, № 153, 6 липня, с. 1–2; № 156, 10 липня, с. 1). У першому мова йде про працю українців на полі національно-культурного відродження, а в другому — про діяльність IV Державної думи.

№ 188 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

15 липня 1912 р.

15/VII 1912

Дуже дякую, дорогий, за статті в «Раді»: отсе такі статті, про які я кажу, що їх читають не тільки передплатники, а й їх сусіди! Але за останню можна сподіватись штрафу, хоч я не дуже тим журюся, бо Ви людина совістлива і самі заплатите, якщо за Вашу статтю нас оштрафують.

Мені живеться тепер добре: по цілим дням ходимо з Саксаганським та Павловським (ред[актор]) по горах і руки мої вже не болять, можу носити зонт і навіть деякі нетяжкі покупки. Але завтра виїздять мої товариші, а 20-го і я виїду. Шкода, що Ви не поїхали сюди, тут би нам гуртом було добре. В Київі пробуду днів скілько, а тоді поїду в Херсонщину на молотьбу. Адресуйте мені листи в Київ, а відтіля мені їх пересилатимуть.

Ваш серцем Є. Чикаленко. Ю. Садик.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52970. Поштова листівка. Штемпель: Кисловодск Тер[ской]. Дата не прочитується. Адреса: С-Петербург. Вас[ильевский] остров, Кадетская линия, д. 9, кв.11. Петру Януариевичу Г[осподи]ну Стебницкому.

№ 189 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

8 серпня 1912 р.

Дорогий Євгене Харлампповичу!

Оце аж сьогодні тільки можу сісти за листування: три тижні як викреслено з життя! Довелось шукати нову кватирю, бо той будинок, де я живу, купила «Росія» і заявила мені, що моя кватиря потрібна для домової адміністрації. Ця нахаба несподівано впала мені на голову після повороту в Петербург, — і от я мусів покинути всю чергову роботу, забути про все, а вільні од служби часи, ранком і вечором, лазити по городу та вишукувати щось підходяще для житла, примірятись, вагатись між кількома то тим то сим незручними кватирями, нервуватись браком чогось певного і т. і. За одну був дав завдаток — і потім мусів одкинутись. Врешті вчора таки знайшов щось, що можна терпіти. Трохи далі од центра — на Петербурзькій стороні по той бік Тучкова моста. Точну адресу дам пізніше. Перебиратимусь либонь коло 20-го. Ще ж сила всякого клопоту, нехай йому абищо...

Ну, як же Ви живете? Що добренького? Чув від Олекс[андра] Гн[атовича], що Ви таки добре підправились на Кавказі, і дуже тому радію. Як обмолотились? Що в Київі? Що там за історія в клубі: якесь запечатування бібліотеки?

Радий, що Вам мої статті подобались, хоч друга — та сама, за яку Ви боялись штрафу — досить була покалічена редакторською цензурою. Спасибі за добре слово про мою совісність, але якби редакція «Ради», покалічивши мою статтю і надрукувавши те, що, на її думку, вже не викликає страхів, наложила б на мене ще штраф за свій власний недогляд, то я мусів би сказати, що редакція совісти не має: канючить писати, статті псує, ще й штрафи переносить на автора!.. Ну, то редакція ця відома — і так од свого нарождення живе штрафами з земляків...

Думаю в другій половині вересня прибути на який тиждень до Київа. Розпитайтесь, будь ласка, заздалегідь у Влад[имира] Мик[олайовича], — коли власне найцікавіше приїхати. Це треба мені знати, бо я по службовим обставинам не можу одразу сьогодні встати і виїхати. Хотілось би разом і в садку на Звіринці щось зробити. Може, Ви будете ласкаві поміркуєте про того садовника, що влітку казали.

Обгородив я свою садибу, вгатив в це більше 300 рублів. Спробував здобути в аренду клин на горі, але мені одмовлено, бо ніби той плац призначений під казарму. Отже без гори й моє місце не матиме ваги і, я думаю, не буду я його довго держати: аби там провели воду, та підзросла ціна, то й продаватиму.

Два запитання до Вас. Листуючись з львівською книгарнею з приводу «Кобзаря», я дістав од управителя книгарні одповідь, що вони не рахуватимуться з нами за ті примірники, що послані їм з Петербурга од Вашого ймення, хіба Ви їм самі напишете, що гроші за продаж треба надсилати нам. То поміркуйте, як Вам зручніше: чи справді будете самі з нами рахуватись і передавати гроші на пам'ятник, чи напишете, нехай рахуються з Добр[одійним] Товариством. Про свою думку одпишіть.

А що там з пам'ятником[1]? Олекс[андр] Гнат[ович] привіз якісь темні, глухі, але прикрі чутки?!

Друга справа. Єсть на Волині вчитель Ришковський, людина щира, енергічна, працьовита. Його за розповсюдження наших книжок тепер тягають по допитам і хотять скинути з учительської посади. Має жінку, дітей, матиме лихо, жінка і тепер заслабла од нахаби. Чи не можна запомогти чим? Може, в Київі знайшлось би що? Він би хотів канцелярської служби при учебному окрузі, бо думає, що тоді йому легше було б потім вернутись до улюбленої праці учителювання. Але то, мабуть, дурниця, — в округ його не пустять. Будь ласка, поміркуйте і порадьтесь — може, з Науменком. Цьому чоловікові помогти треба. Це смирний і тихий культурний робітник, — і тільки сучасне волинське беззаконіє могло зробити з нього страшного «мазепинця»... Звуть його Петро Миколаєвич Ришковський, адреса — Березdов, Волин[ська] губ[ернія].

Бувайте здоровенькі. Пишіть.

Ваш П. Стебницький.

8 / VIII 1912.

Мій сердешний привіт всім Вашим.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 763.

[1] Є. Чикаленко писав у «Щоденнику», що саме тоді під впливом чорносотенних інсинуацій київський генерал-губернатор звернувся до Сенату з рапортом, у якому доповідав, що жертви на пам'ятник Т. Шевченкові уповноважували збирати Полтавське земство, а воно його передало Київській міській думі. Генерал-губернатор пропонував скасувати постанову Київської думи і повернути полтавчанам зібрану суму (с. 236–237).

№ 190 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

19 вересня 1912 р.

Київ, 19/IX 1912

Щось Ви замовкли, дорогий Петре Януаровичу. Я одповів Вам з Перешор на Ваш лист, адресувавши його на Кадетську лінію, але досі не маю звістки — чи Ви одержали того мого листа.

Вернувся я з Херсонщини тільки 10-го сентября, та й то не скінчивши роботи. З кінця іюля почав молотьбу і ледве, ледве скінчив до 10 сентября, хоч молотив всього 11 день. Ввесь час йшли, та ще й тепер йдуть, такі дощі, яких ніхто в нашім краю не запам'ятає. Хліб поріс в копах, зерно мокре, а через те половина врожаю пропало. Невеликий він і був, а тут ще й така пригода. Ніколи ще я на своїм господарстві не мав так мало хліба, як сього року. Ну, та надія на той рік, бо осінь надзвичайно сприятлива для озимини.

Я б ще сидів в Перешорах, бо ще не здав хліба, не обсіявся, але мусів їхати в Київ, бо Жебуньов не давав мені віддиху своїми телеграмами, а коли приїхав, то побачив, що власне не було чого спішити.

Від Влад[имира] Мик[олайовича] ніяких вістей не маю, хоч писав йому скілька раз; просто обурює мене його відношення!

Говорив я в Кононівці з садовником про підчистку Вашого садка, він згодився, але не може визначити часу, бо селяне його вибирають в Думу. Якщо його і в повіті виберуть, то значить, вже треба ждать результатів губ[ернських] виборів, а ще не відомо — коли вони одбудуться.

Я теж маю їхати на вибори в Ананьїв, але ще не знаю коли; а потім ще поїду на возовицю кукурузи, але дощі не дають їй виспіть і ще не відомо — чи й виспіє вона до морозів. Взагалі, сей рік для мене буде дуже тяжким. Пишіть і до мене і до «Ради». Обіщали галичане підтримати передплатою, але результатів ніяких[1], навіть на 200 душ маємо менше, ніж торік — всього тепер 2600 передплатників.

Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52971. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] Є. Чикаленко писав у «Щоденнику», що Є. Олесницький все ж дотримав свого слова і, приїхавши до Львова, почав агітацію за передплату на «Раду». Галичани від імені Народного комітету розіслали переконливу відозву до українців та по кооперациях (с. 234–235).

№ 191 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

29 вересня 1912 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Та й Ви замовкли! Вашого листа з Перешор я дістав у свій час, але той лист зробив на мене таке враження: «одчепись, мовляв, не до тебе, коли хліб гниє!» То я й не хапався з одповіддю, тим більше, що сам теж весь час не в доброму настрої через всякі — зверхні і внутрішні причини: і квартирою невдоволений, і лад собі дати ще не спромігся, і взагалі тяжко жити на світі. Для «Ради» нічого не лізе ні в голову, ні з голови. До людей теж мало озиваюсь.

З Київом не знаю як буде. Писав я Волод[имиру] Мик[олайовичу], що мені зручніше було б приїхати між 25/IX і 1/X, то щоб він сповістив, чи варто здійматись з місця чи у нього нічого не буде. Жадної одповіди. Перед 15/IX, коли вже слід би лаштуватись у дорогу, як їхать, — я послав йому ж телеграму: «Телеграфируйте, необходим ли приезд сентябре». Досі не маю ні слова, а сентябрь уже в кінці, та тепер вже нема чого й поспішати, бо найвигідніший мені час минув, і треба рахувати знов наново. З сторонніх джерел єсть звістка, що професор приїде до Київа не раніш, як «глибокої осени», — себто в ноябрі, чи що? Очевидно, до того часу не можна сподіватись нічого і од Вл[адимира] Мик[олайовича], — але ж я не ручуся, що тоді мені буде можна вибратись.

З другого боку — Сергій Олекс[андрович] сповістив мене, що в Київі мене записано в списки по виборам[1]. То варто б і голос подати, але я не знаю, коли там будуть ті вибори? В кождім разі, всі справи докупи зібрати не можна, а, значить, доведеться або зовсім не їхати, — або приїхати тепер до виборів, а справу Вол[олодимира] Мик[олайовича] полишити на боці, — управитесь і самі.

Одпишіть, коли знаєте — який день призначено на вибори? Чи треба які формальности до того відбувати, щоб взяти участь? Може, й тут приїду, а через якусь дрібницю не допустять і до «урни»?

А з садком, мабуть, так і буде — на волю Божу: навмисне для нього їхати не варто; коли буду, то може, щось встигну зробити; а коли вже для того буде пізно, то нехай зостається на той рік. Що порадите?

Здається, я писав Вам, що спробував був взяти в аренду клин на горі, та не пощастило: кріпостна адміністрація одмовила. То якось

у мене й душа охолола до свого «хутора», — хай собі лежить, поки варто буде продати.

А Левко, чути, хоче купити палеолітичну гору в Мізині та й узятись за копання? Чи правда? Нехай би все ж попереду відбув яку систематичну школу, хоч би й французьку, коли в Петербург не пускають, а тоді йшов би в копачі.

До речі, просив Олекс[андр] Гнат[ович] Лотоцький переказати Вам, що по його справкам Левкові документи всі йому (Левкові ж ніби) видані, окрім шкільного атестату, який по правилам мусить зовсім зостатись в університеті, — то вже звідти його не можна здобути.

Що ж — Левко, чи приїде в Петербург чи як?

Сумні звістки Ваші — про неурожай і в Перешорах і в передплатниках... З двох боків «Раді» лихо... Що буде далі, — коли тепер, за попівською думою — нема й надії оживити в громадянстві інтерес до української програми?

З Москви теж приходять прикрі відомости. Здається, прекрасно організовали і повели «Укр[аинскую] Жизнь». Тим часом, пишуть московці, що тепер вони мають всякого недобору щось на 1000 карб., — і коли не спроможуться цей недобор покрити, то трудно буде й сентябрську книжку випустити. Отакі і всі наші справи, — гнилими нитками шиті, так і лізуть під рукою.

Чи хоч книжка ширяться? Щось Ваш «кум»[2] мовчить і не шле справоздання книгарні. А в «Літер[атурно-]Наук[овому] Вістнику» скаржаться, що продаж погіршала.

А проте — чую, що Ви кажете і сам же повторяю: «а ти, Марку, грай»... Бо більше нічого не вмієш...

Як там Ваші? Де тепер Вікторія Євгеновна та Ваші молодята[3]? Чи пороз'їздились по своїм загряницям чи ще в Кононівці? Кланяйтесь усім, як поїдете до них.

Бувайте здоровенькі. Пишіть, не ремствуйте.

Ваш П. С[тебницький].

29 / IX 1912

Петерб[ургская] ст[орона], Малый просп[ект], 22, кв.17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 764.

[1] Очевидно, у списки виборців по Києву в IV Державну думу.

[2] *...Ваш «кум»...* Йдеться про В. П. *Степаненка*, який був кумом Є. Чикаленкові.

[3] *...Ваші молодята...* Йдеться про старшу дочку Ганну Чикаленко, яка 1912 р. одружилася з німцем Зігмундом Келлером.

№ 192 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

7 грудня 1912 р.

7 / XII 1912
Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], 22.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ну як же там з Вашою кукурудзою? Хоч трохи поправились діла чи не дуже? Майте на увазі, — коли скрутно буде в кінці року на виплати, то пишіть, я кілька сот Вам вишлю…

А як тепер передплата у «Ради»? Чи єсть якісь наслідки од «слізниці»[1]? І, найголовніше, чи єсть надія на якусь інакшу — більш практичну — постановку видання щоденної часописи? Чи тільки — аби добути десять літ, а там — як собі хотять? Власне, добре б було, якби справдились надії на нові, дальші виплати на «товариство науки і штуки», — то може б тоді пощастило налагодити грошову сторону «Ради» якось інакше, не доводячи Вас до повного банкроцтва… Як думаєте? — Підождем, побачим.

Ну, а на мене редакція вже цей рік не може ремствувати: он скільки я понаписував[2]! Коли ж і мій тяжкий труд «в поті чола» не допоміг «Раді», то, значить, моя писанина нікому не потрібна, і все одно, що з нею, що без неї.

А Ви знаєте, що я все більше захоплююсь думкою повернутись додому?! Ще такого не було, щоб у початку зими так мені спротивився Петербург, як оце тепер! То було вже на весну стає тяжко, хочеться кудись вирватись, на сонце, на вільне повітря… А це вже просто незалежно од фізичної утоми обридло мені тут усе — і служба, і моя особиста обстанова життя… Ще поки сяк-так жевріло громадське життя, був смисл, а це вже, очевидно, всі одно одному до того остобісіли, що й на громадські інтереси рукою махнули…

Але куди і до чого йти звідси? Очевидно, до Київа, а до чого — ще не знаю. Думаю-таки взятись, на всяк случай, за студіювання кооперативної справи та дрібного кредиту. Може, здасться… Нехай-но там у вас відживуть думки про Народний банк, може ініціатори посоромляться так занедбувати своє діло, — то от тоді і мені, може, буде нагода зачепитись, покинути Петербург… На директора не хочу, знайдуться кращі, — а в підмогу, може, і взяли б.

Оце у мене тепер, очевидно, буде нова думка, якою я буду собі багатіти…

Левка бачив недавно. Він здоровий, збирається на свята до вас.

Нову книжечку Вікторії Євгеновни[3] послав їй в 2 примірниках, а ще 50 прим[ірників] для неї направив в Київ — візьміть в книгарні у Василя Пилиповича.

Незабаром пришлю також 1000 прим[ірників] нового видання «Саду».

«Сіяні трави» ще, мабуть, не скоро згорну докупи, — ще не замовляв кліше, та боюсь, що погано вийдуть. Либонь вже в січні пришлю Вам коректуру.

Знаєте, чим пояснюють поганий продаж наших книжок інспектори дрібного кредиту? — Виборним роком. Це, кажуть, так буде кожного п'ятого року, під час виборів до Думи, — бо тоді ніколи людям думати про книжку, багато всякого клопоту — це раз; а друге, — в такий рік і адміністрація більше чіпляється до читального матеріалу і це знов одбиває охоту до книжки. Може, воно й єсть тут якась правда...

Що тепер робитиме Щербаківський, що його не ствердив губернатор в Полтаві? Мабуть, осяде в Київі?

А з Київа я їхав в однім вагоні з Біляшевським та його молодою жінкою. Чогось він простував по справам музея до Петербургу. І не побоявся ж оженитись — хоч і сивий!

Ну, бувайте здоровенькі, пишіть мені, — бо оце я й сів за листа через те, що інакше, мабуть, не скоро діждався б од Вас якоїсь звістки.

Всього кращого!

Ваш П. Стебницький

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 765.

[1] Йдеться про відозву до передплатників «Ради», яку написав Л. Жебуньов, її текст Є. Чикаленко подавав у «Щоденнику» (т. 1, с. 248–250).

[2] *...он скільки я понаписував...* П. Стебницький продовжував публікувати нариси в рубриці «З біжучих вражінь». Він писав про конфлікт на Балканах (№ 256, 8 листопада, с. 2), про суть російського слов'янофільства (№ 268, 23 листопада, с. 2), формулював прогнози щодо ролі IV Державної думи для українства (№ 277, 4 грудня, с. 2), подав критичний нарис про газету «Новое время», яка виходила у вранішньому і вечірньому випусках і часто фальсифікувала український рух.

[3] *Нову книжечку Вікторії Євгенівни...* Йдеться про видання праці Лункевича В. «Підземне царство» (Переклад В. Чикаленко) (СПб.: Вид. Добр. тов-ва видання деш. і кор. книг, 1912. — 96 с.).

№ 193 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

13 грудня 1912 р.

Київ, 13/XII 1912

Сердечно дякую, дорогий Петре Януаровичу, за готовність мені допомогти, але я Вам сказав раз назавжди, що мені соромно брати від Вас допомогу — Вам треба зробити запас на випадок

безробіття, хвороби, старости і досить допомоги од Вас буде, коли будете хоч раз в тиждень писати до «Ради». А я якось викручусь — об'явив шматочок землі в продаж і, коли продам, то розквитаюсь з прикрішими боргами. Інакшої ради нема, бо нізвідкіль не потягну.

А на той рік якось воно буде — передплата проходить далеко інтенсивніше, ніж торік; певне, що «слізниця» таки вплинула на громадянство. Що ж до більш практичної постановки видання, то ніяких планів у нас нема: при наших грошових засобах нічого я не можу придумати; не можна привабити людей, щоб вони заміняли службу на професію газетяра, не можна побільшити самої газети і проч.

Що ж до сподіванок на «Т[оварист]во науки», то се марні мрії, бо дірок у нас знайдеться багато, а прихильників «Ради» в Т[оварист]ві не багато, та й не побільшиться, як самі бачили...

Радію серцем, що Вас тягне до Київа — може, хоч частіше будете їздити сюди, бо на переїзд Ваш сюди назавжди, принаймні, в близькім часі нема чого й сподіватись, багато ще часу мине, поки найдеться Вам відповідний заробіток. А тим часом добре робите, що беретесь за студіювання кооперативних справ — може, здасться.

П[ан] професор приїхав до Київа і вчора приходив поздоровити мене з 51 роком. Як бачите, багатенько я вже прожив і, мабуть, старішим, як Біляшевський, побрався з молодою жінкою, не побоявся, що покине: добре два-три роки покористуватись радощами життя; тільки треба раз у раз пам'ятати, що нічого вічного нема на сім світі, а особливо не довговічне щастя, тоді, на випадок згуби, не буде великого душевного перелому, довгих мук і т. і.

Нічого у нас нового, ні доброго, ні поганого, не чуть — якось живемо. Влад[имир] Мик[олайович] досі в Гладенюка, мабуть, йому там вільніше. Коцюбинський все в лікарні і здоровля його не поліпшується. Єфремов приїхав, але захворів і не виходить з хати. Матушевський зовсім розхворівся і жінка забрала його в Боярку, боязно, аби не туберкульоз. Василько закоштував гіркої з своїм учительством і, здається, поохотиться з літа взятись за редакторство, то Ви щось підшукайте для Павловського. Корольов дістав командировку на 3 місяці в С[анкт]-П[етербур]г, то там буде Вас розважати; може, зведе Вас з членами Думи, бо охотиться кореспондірувати з Думи.

Ну, здається розповів про все «зверхнє» наше життя. Напишіть, щоб мені дали 25 пр[имірників] нового вид[ання] «Саду».

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52972. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

№ 194 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

22 грудня 1912 р.

22/XII 1912

Дорогий Євгене Харламповичу!

Вітаю Вас з Різдвом та близьким Новим Роком і від серця бажаю Вам всього найкращого в світі: здоров'я ще на довгий вік (щоб живіт ніколи не болів), і доброго настрою (щоб росла передплата), і прибутків у хазяйстві (для того вже либонь треба збутись видавецького звання)... а коротче — то веселих Свят і щасливого року.

Ну, не хочете підмоги, то як собі хочете, — тільки не давайте волі фантазії: «хоч раз на тиждень писати до «Ради»! Та я був би радий, якби міг завести такий лад, щоб хоч раз на місяць, але вже запевне! Мені треба якусь дрібничку мало не тиждень писати, — а як що переб'є, або почнеться яка біганина по невідкладним справам, то вже писанина мусить одкладатись надовго... Трудний я письменник...

А все ж погано, що не викрутились од продажу клаптя землі... «Продав — то зле!» Хоч би воно на користь пішло, — щоб справді поширилась передплата... Бо те, що жвавіше пішла, ще не значить: може просто справніше присилають гроші, а передплатники ті самі, — і як усі пришлють, то вже тоді й приплив спиниться... Як воно тепер?

Що ж то з Васильком трапилось, що так швидко розчарувався в учителюванні[1]? Ну що ж — маєте редактора. А нащо ж знов шукати Павловському посади? Ви ж, здається, казали, що він має собі щось на прикметі у Москві?! Йому десь треба стати на приватнім ділі, — бо в казну ж його нікуди не візьмуть. А чом він не піде в те страхове Товариство, де Матушевський? — От, зостається організувати банок, — тоді всі редактори Ваші повтікають на банкові посади... Навіть і я піду, — і не думайте, що вимагатиму «відповідного» заробітку: такого, розуміється, в Київі і по мою смерть не буде, — хіба в банк управителем. Але я пішов би і на далеко меншу плату, аби мені вистачало, з деяким лишком, на прожиток... Та, думаю, що без банка і таких менших посад там у Вас не знайдеш...

Ну, то оце Ви, читаючи мої слова про Біляшевського, подумали, що я натякаю на Вас? Далебі — ні. Я на той час про Вас зовсім і забув, бо Ви мені все здаєтесь вічним юнаком та й Ваші родинні переміни, мені здається, відбулись вже бог знає відколи, літ двадцять... Я, голубчику, думав тільки про самого себе і про своє собаче життя...

Так от — маємо два похорони Шевченка: остаточно знищено «Кобзаря»[2] і знов пропав третій конкурс на пам'ятник[3]... Про справу «Кобзаря» я послав «Раді» коротенький допис, але містити його, розуміється, не треба, бо у Вас все те вже було в телеграмі. В подробицях описувати нема часу, — а візьміть «Русскую Молву» за 19 грудня — там єсть, навіть досить близько передана, промова Грузенберга[4].

Ну, а що ж тепер Ви будете робити з пам'ятником? Це просто якийсь позор, — що за три конкурси ні одного проекта не признано цілком підходящим. Не можна ж безконечно оголошувать конкурси.

Чом було не зробити, як роблять звичайно німці та й взагалі європейці? Взять те, що найбільше підходить, та й порадити автору зробить в проекті всі потрібні переміни, додатки, прикраси, — а тоді знов обміркувати цей виправлений проект в жюрі... А то це ж якесь загальне, всеукраїнське testimonium paupertatis[5]! Одні не знають, чого хотять, бо не можуть це пояснити художникам, а все, що ті присилають, — бракують. Другі не можуть зрозуміти ідею пам'ятника і втілити її в форми, які б задовольнили критиків...

Що ж, — невже буде четвертий конкурс? Прямо горе... Ніхто ж більше нічого не пришле.

Загляньте, будь ласка, до кума в книгарню: здається я писав йому, щоб 50 прим[ірників] «Саду» видали Вам.

Ну, бувайте здоровенькі, дорогий мій — поклін Юлії Мик[олаївні], Левку і всім Вашим.

Пишіть.

Ваш П. Стебницький

Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект].

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 766.

[1] Йдеться про А. Ніковського, який після закінчення Новоросійського університету в 1912 р. один рік працював учителем російської мови і літератури в старших класах міністерських гімназій Белен-де-Баллю і Висковатової.

[2] ...*остаточно знищено «Кобзаря»*... 18 грудня 1912 р. Сенат затвердив рішення судової палати про зняття арешту з «Кобзаря» після знищення поем «Марія», «Юродивий», «Кавказ», «Цар Саул» і вирізки окремих фраз з 21 вірша. Про це повідомлялося в «Раді» (1912, № 290, 20 грудня, с. 3, у рубриці «Останні вісти (З газет та по телеграфу)», у замітці «Справа про „Кобзаря"».

[3] У ході III конкурсу на кращий проект пам'ятника Т. Шевченкові, що проводився 20 грудня 1912 р., усі запропоновані проекти були відхилені.

[4] ... *промова Грузенберга*.... Йдеться про розгляд Сенатом 18 грудня 1912 р. апеляційної скарги О. О. Грузенберга, присяжного повіреного видавців «Кобзаря» Т. Шевченка, *на заборону п'яти його видань. Як довірена особа Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг та Товариства ім. Т. Г. Шевченка,*

Грузенберг доводив, що знищені за постановою судової палати надруковані поеми і строфи віршів не містили нічого протизаконного, і просив зняти заборону. Справа слухалася на закритому засіданні, лише в присутності осіб, причетних до інкримінованих видань. О. Грузенберг виголосив на цьому засіданні блискучу промову. Проте, після тривалої наради, Сенат все ж затвердив постанову судової палати.

[5] Testimonium paupertatis (лат.) — букв. доказ бідності, тут — неспроможність.

№ 195 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

1 січня 1913 р.

Київ 1/I 1913

Отсе, тільки тепер урвав годинку, щоб одписати Вам, дорогий Петре Януаровичу. Перше всього, треба Вам сказати, що я й не думав, що Ви про мене натякаєте, коли писали за Біляшевського; я знав, що Ви за себе пишете і, щоб обсмілити Вас, показав, як на приклад, на себе.

Та й справді, тут нічого страшного нема, коли розглядати справу реально, а не ідеалістично, тобто наперед одкинути гадку про «вічне кохання», «до гробовой доски» і проч. метафізику. Взагалі в таких ділах треба бути якомога тверезішим.

Всі свята занятий я був страшенно — три дні були у мене гості, багато приїзжих приятелів, що з'їхались на свята до Київа.

Обіцали подбати і про «Раду», тобто клопотатись про поширення передплати, а про грошову допомогу я й не допоминався, бо однаково нічого з того не виходить, та й нема в тому рації.

Передплата йде значно жвавіше — маємо вже біля 2000, а торік в сей час було коло 1500. Але справді, може, під кінець передплата сього року порівняється з торішньою. Як там не буде, а треба тягнути і дотягнути доти, поки газета не стане на ноги.

Ніковський так затомився над тетрадками, що рішучо згодився з весни редактірувать «Раду», а Павловський взявся за виучку бухгалтерії, бо московська посада вже втікла од його.

Недавно виявилось, що справа банка рішиться, коли ми асигнуємо на видатки 3 т[исячі] руб. Публіка охоче йде на сю комбінацію і готова закласти книгарню, аби добути грошей. Отож вчіться банківському ділу, щоб змогли буть за директора або й управляющого.

З пам'ятником діло затягається і я вважаю, що краще його одтягнути до кращих часів, коли змогли б приїхати і галичане і наші селяне, а тепер одкриття було б тихіше, як Міцкевичу в Варшаві.

Ну, з Новим Роком Вас, бажаю Вам сил, щоб змогли кожної неділі писати до «Ради».

Ваш Є. Чикаленко.

І я вітаю з Новим Роком. Ю. Садик.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52973. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

На першій сторінці, зверху над текстом, помітка, очевидно, рукою П. Стебницького: «Отв. 16/І».

№ 196 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

16 січня 1913 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Еге, — якби-то я був сміливіший, — то й моє життя було б не таке, і я б сам був не той, і весь світ був би мені інший... Та пізно вже починати життя спочатку, минулось: не к Великодню йде, а к Різдву. Скоро пора буде і в яму...

Ну, як же тепер «Рада»? Чи прибуває передплатник? Все-таки добре, хоч зверху зробилась чистіша газетка, і папір покращав, і шрифт новий; це має своє значіння для декого з передплатників. Пам'ятаєте, в листі Яблоновського вираз — «„Раду" противно в руки взять»?

А оце Яблоновський сьогодні зробив в «Речи»[1] добру рекламу Вашому Щоголєву, з його книжкою про «мазепинство». Кажуть, хто бачив книжку, що вона не варта уваги, бо дурна і не повна. А тим часом, своє діло, запевне, зробить, і тим гірші будуть її наслідки, чим вона дурніша...

Що воно за історія з банком? Звідки могла прийти звістка про 3000, коли ніхто з організаторів в Петербурзі не був? Адже про такі речі в листах не пишуть. Цікаво. Але суть справи не в 3000, а в міліоні. Коли для 3000 треба закладати книгарню, то звідки ж тоді набереться міліон? На таку суму вже закладів не знайдеться, хоч би зібрати всі старі штани, всі позакривані українські часописи і навіть заложити «Раду» з її видавцем... Дивно, що організатори другого виходу, як застава книгарні, не знаходять...

А серйозно — чи будуть для банка гроші? Якби ще два місяці назад, то можна б рахувати на відомі Вам 60 000 і другу таку саму суму. А тепер, — то вже навряд з того джерела щось для банка буде...

От ще матеріал для застави, щоб добути банкові гроші: всі проекти пам'ятника з бувших і будучих конкурсів... Яка це прикра

річ — і які з нас нікчемні практики! Як були, так і довіку зостанемось романтиками-фантазерами... Так як при початку преси були переконані, що одразу набереться 100 000 передплатників, так і тут думали, що одразу виявиться геніальний проект пам'ятника, який тільки знайти та прийняти... А як не знайшлось, то й почали одкидати нікчемні проекти цілими десятками, замість того, щоб з першого ж конкурсу щось вибрати підходяще та й замовити автору потрібні переробки. До сього часу б і закладини давно відбулись...

Ну, та, звичайно, критикувати згодом легше, ніж рішати саме тоді, як треба.

Але, здається, як розказувала С. Ф. Русова, вийшла ще неприємність між самим комітетом в справі місця для пам'ятника?

Як же Ваші матеріальні справи? Чи зовсім пропала кукурудза, чи може щось таки повернула? Ціни ж тепер, здається, стоять досить добрі?

Де Левко, що поробляє і чи думає вертатись до Петербургу? А може б, і Ви собі трохи провітрились та й нас би звеселили тут в нашім паскуднім петербурзькім каторжнім житті? Привозьте свої мемуари, будете тут писати...

Вчора заглянув до мене д[обродій] Корольов, що вже тут від якого часу перебуває. От би нам такого американця треба, а то все народ млявий, важкий, інертний і тільки в казенних, службових справах рухливий... На справи ж громадські у нас іде вже «отработанный пар», — через те й справи йдуть як на холодному вогні.

Незабаром маю прислати Вам коректуру «Трав». Каже цинкографія, що погано повиходять нові малюнки, бо дуже бліді оригінали. Слід би доставати для Ваших брошур десь кращі.

От Ви ремствуєте, що наші видання дорогі. А Корольов каже, що нам давно пора зійти з грунту благодійности та стати комерсантами і піднять ціну на книжки; Ваші брошури, він каже, повинні йти ніяк не дешевше як по гривенику.

Ну, бувайте здоровенькі. Пишіть по змозі. Моє щире привітання і бажання всього найкращого Юлії Миколаєвні. Спасибі їй за спомин.

Ваш П. Стебницький

16 / I 1913.

Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], д. 22, кв. 17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 767.

[1] *...Яблоновський сьогодні зробив в «Речи»...* Йдеться про статтю О. Яблоновського «Голубые студенты» (1913, № 14 (2326), 15 января, с. 2). У ній публіцист називав працю Щоголєва С. М. «Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма» (К., 1912. — 588 с.) «жандармською енциклопедією з питань українського сепаратизму».

№ 197 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

18 січня 1913 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Переглянув я «Энциклопедию украиноведения» Щеголева... Річ досить серйозна. Коли власті, як треба думати, візьмуть до уваги і виконання пропоновану автором в кінці програму, то вернуться часи 1876 року...

А ми, як на те, стараємось давати матеріял для актів обвинувачення проти себе. Хто там у вас пропускає статті в друк? Ну як таки можна було видрукувати оту безглузду статтю в вівторковому номері («З глибин життя» — «Кобзар» на селі[1])? Таку саму статтю міг би скласти для начальства Щоголів або який жандармський ротмістр, — а тепер вони тільки використають прислужливо піднесений їм «Радою» матеріял. Є чим хвалитись! «Селянам найбільше подобаються самі гострі вірші з «Кобзаря»!.. Яке диво, подумаєш!

Мало ще нас б'ють, — і я сам власноручно задав би хльосту і автору цеї варзяканини, і редактору — чи хто там її санкціонував до друку, — може, й видавцеві...

Одпишіть, будь ласка, чи здіймалася у Вас мова про відносини до Романовського ювілею[2] (300-ліття). Тут дехто висловляється, що певне всякі народи Росії якось себе заманіфестують в цім святі, — то треба було б вияснити українську лінію: мовчать і благоденствовать чи з чимсь виступати? Тут думки розходяться і через те цікаво було б знати київську думку.

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький

18/I 1913.
Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], д. 22, кв. 17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 768.

[1] Названа публікація була поміщена в «Раді» (1913, № 12, 15 січня, с. 1–2). У ній ішлося про вплив «Кобзаря» на селян, зростання у зв'язку з цим українського руху, зверталася увага на особливо гострі вірші Т. Шевченка.

[2] 21 лютого відзначали 300-річчя царського дому Романових. У «Раді» цього дня була опублікована стаття «Бояре Романови» (1913, № 43, с. 2–3) і подана програма святкових заходів у Києві та Київській губернії (с. 3).

№ 198 Є. Чикаленко — Л. Стебницькому

20 січня 1913 р.

Київ, 20/I 1913

Довго Ви мовчали, дорогий Петре Януаровичу, аж скучив я за Вами, і до «Ради» давно нічого не пишете. Передплата на «Раду» спочатку дуже веселила, ввесь час йшла на 500–600 душ вище, як торік, а сьогодня різнація вже зменшилась: торік на 19 января було 2337 душ, а сьогодня було 2756, тобто на 419 передплатників більше, як торік. Можливо, що се старі наші передплатники інтенсивніше присилають гроші, а може, якась сотня й нових найдеться. На більше сподіватись трудно, бо тепер такі часи, що завзялись за нас не тільки Щогольови, а й Струве, який в 1-й кн[ижці] «Рус[ской] М[ысли]» рішучо знов висловлюється проти укр[аїнської] школи[1]. А наш передплатник — все елемент залежний — то учитель, то фершал, то дрібний чиновник. Сподівався я, тобто запевняв мене Олесницький, що з Галичини багато сипне, аж досі маємо звідтіля 150 душ, проти 70 торішніх, не дивлячись на агітацію, що робив Народ[ний] Комітет Львівський. Та воно зрозуміло: якби ми взялись агітувати тут за «Діло», то більше сотні передплатників, напевне, не назбирали б. Нам чужа мова «Діла», а їм чужа мова «Ради». Редактор «Діла», бувши тут, казав, що «Рада» друкується хлопською мовою, наче для мужиків, а «Діло» інтелігентська газета!!!

За банк клопочеться Дверніцький, який вже увільнився від своїх волинських напастей. Може, справді, добуде дозвіл, а де взяти міліон, того я не знаю і не вірю, щоб ми змогли найти; може, найдуться гроші, але не наші і ми будем збоку.

За пам'ятник теж винуватити нікого не можна, тільки самих себе. Шевченко такий для нас великий, що ніякий проект нас задовольнити не може, та що проект! — ми й місця не виберем. Перед засіданням комітета умовились держатись всім за місце над Дніпром, а на комітеті перша ж Русова почала обстоювати за місце на Подолі, перед Братським, тобто за тим місцем, на якому повинно П. Могилі стояти, а не Шевченкові.

Левко виїхав в Петербург, сподівається на амністію. Я не збираюсь, бо ні з чим: кожний карбованець, що витрачаю, мушу позичати в банкові, добре, що поки що є кредит. Втечу в Петербург хіба тоді, як війна почнеться, бо напевне вигадають якийсь загребський процес, або чорносотенці на ліхтарі повішають. Може, тоді в Петербурзі знайдете мені кредит, поки не скінчиться війна і я не продам клаптя землі, бо на прибуток рахувати не можна — мужики все пограбують.

Корольов, справді, американець і, як таковий, для громадської роботи ніколи і палець об палець не вдарить, а всю енергію витрачає на комерцію, на громадські ж справи і «отработанного пара» не дасть. Се новий тип, може, й іменно такий, який виведе нас в люде.

Коректуру «Трав» присилайте, бо в «Саду» я найшов більше 25 дрібних помилок і одну величезну: замість корисного для саду звірка — «кротика», надруковано — «трусика» (кролика), що дуже шкодить садові. Кращих малюнків для «Трав» не знайду.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

Пишіть і мені і до «Ради».

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Я позабував, які малюнки я добавив до «Трав», може б, я знайшов кращі. Напишіть.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52974. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] Про це питання йшлося у статті П. Струве «Несколько слов по украинскому вопросу» (1913, кн. 1, с. 10–11, рубрика «В России и за границей. Обзоры и заметки», замітка 3).

№ 199 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

23 січня 1913 р.

Київ, 23/I 1913

Вчора я писав до Вас, дорогий Петре Януаровичу, а сьогодня знов сідаю за відповідь на вчорашній Ваш лист.

Маєте рацію, що гніваєтесь за статтю «З глибин життя». Гарна, цікава то стаття, але треба було в ній викинути оте, що селянам найбільше подобається в «Кобзарі». Правду кажете, що оті місця дають матеріал Щогольовим для їх доносів. Книжка Щогольова не така пустяшна, як Ви собі гадали, і дивно, що ніхто з петербуржан досі не написав про неї в тамошніх газетах, хоч би Славінський склав про неї в «Рус[ской] Молві» якусь рецензію. Невже треба киянам і про се дбати. Добре хоч киянин Яблоновський написав до «Речи» фельетона[1], а то петербурзька преса так би й замовчала сю знамениту працю.

Про 300-тя не раз здіймалась мова і ще здійметься. Одні кажуть, що треба написати, щó було з Україною 300 років тому, тобто,

як Сагайдачний, якому в «Київлянині» Савенко радить поставити в Київі пам'ятник, обложив Москву. Я ж напосідаюсь, щоб давать якомога більше місця опису святкування юбілею, а від себе нічого не давать і не казать. Бо не можна ж писать на тему — «що дав Україні дом Романових».

Напишіть мені, будь ласка, назви і №№ тих малюнків, що я подобавляв в «Травах», може, я найду виразніші малюнки.

Нового доброго нічого у нас нема, а погане прокидається потрохи: А. А. Русова не затвердили; каже, що доведеться знов десь шукати посади.

Сенат вимагає від Городськ[ої] Думи пояснення на рапорт Ген[ерал]-Губ[ернатора] про пам'ятник Шевченкові.

Галицькому «С[ільському] Господареві» не дали місця на виставці[2], а ми, певне, не спроможемся на свій павільйон.

Вчора вирядили Коцюбинського в Чернігів, він такий кволий, що мені здається, наче ми вже його востаннє бачили; навряд чи доживе він до весни.

Передплата на «Раду» поки що йде на 400 більше, як торік, але не знаю — чи довго се буде.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52975. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

[1] Йдеться про фейлетон О. Яблоновського, що згадується в листі 196, прим. 1. Крім того, на працю С. Щоголєва відгукнувся в «Раді» й С. Єфремов у традиційній рубриці «З нашого життя» (1913, № 16, 16 січня, с. 2–3) та у статті «Науковий метод» україножерства» (1913, № 29, 5 лютого, с. 1–2).

[2] ...на виставці... Мова йде і йтиме в наступних листах про участь українських товариств і видавництв у всеросійській виставці в Києві, яка відкривалася 29 травня 1913 р.

№ 200 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

24 січня 1913 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Друкар прислав мені частину «Трав», — а як він хотів пускати матеріял в машину теж частками, то я, щоб не задержувати друку, посилаю Вам цей аркуш і прошу, переглянувши, зараз же повернути.

Ой, як же Ви мене вбили сьогодня тим «трусиком»! Що його робить? Може, видрукувати на окремому листочку «найважніші» помилки та вкладати? Може б, прислали що там Ви ще познаходили, то я звелю друкарні тиснути, та пришлю Василю Пилиповичу, нехай повкладають?!

Ваш П. Стебницький.

24/I 1913.
Малый просп[ект], 22, кв. 17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 769.

№ 201 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

27 січня 1913 р.

Київ, 27/I 1913

Сьогодня я збирався писати до Вас, дорогий Петре Януаровичу, а отсе одержав від Вас коректури «Трав», виправив їх і посилаю Вам. Якщо не пришлете мені їх знов, то догляньте, будь ласка, бо на 14 сторінці переплутані рядки. Взагалі технічні книжечки треба посилати авторам для коректи, бо це не белетристика, яку можна правити і без автора. З тим злощасним «трусиком», я уявляю собі як воно вийшло. Набрано було, очевидно, замість «кротики» — «кролики», а Ви, читаючи, рішили, що по-українському треба писати не «кролики», а «трусики» і виправили.

Не знаю, що й зробити з тою помилкою — боюсь, що критики візьмуть на глум, то мабуть, треба вставити листочок; інші ж помилки дрібні і смисла не міняють, як самі бачите з книжки, яку посилаю.

А збирався я Вам писати ось в якій справі.

Після всяких обмірковуваннів і нарад виявилось, що галичане не візьмуть участи в Київській виставці, а ми самі не спроможемося поставити свого власного павільйона, то рішили ми (книгарня «К[иевской] Старини», ЛНВістника і «Час») взять місце в виставочному павільйоні «Печатного дела», мірою 36 кв. аршин і там зробити свою крамницю і торгувати книжками спільно. Місце нам коштуватиме (по 20 руб. за кв. аршин) — 720 рублів, обстановка, світло і троє служащих на протязі 6 місяців — не менше тисячі рублів, а що ми вторгуєм, то невідомо, але у всякім разі затрат не виручим. А через те ми рішили приймать вітрини наших видавництв за гроші. «Вік», «Укр[аїнський] Учитель», «Вид[авнича] Спілка», «Рілля», «Лан» вже згодились і я певний, що й Добродійне

Т[оварист]во згодиться виставити свою вітрину. Коштувати вам буде місце і вітрина, я думаю, не більше 50 рублів, бо вітрину треба зробити якусь спільну; власне, за місце ми візьмем 20 рублів за кв. аршин, а за вітрину те, що візьме столяр; можливо, що вийде дорожче, як 50 руб.

У всякім разі, нехай рада Т[оварист]ва висловиться про се принципіально — чи виставлятиме свою вітрину Т[оварист]во, чи ні.

Майте на увазі, що Ваших особистих грошей у мене осталось 13 р[ублів] 50 к[опійок], то їх можна буде зарахувати тоді, як присилатимете на щось, бо вони мене муляють; я хотів їх оддать тоді, як Ви були в Київі, але забалакався і забув.

Ну, бувайте здорові. Порайте Левкові знов піти до Капніста, а може Олекс[андр] Гнатович найде змогу знов нагадать Шахматову, щоб той нагадав Стаховичу, бо на амністію мала надія.

Пишіть.

Ваш серцем С. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52976. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції. У листі є відкреслення на полях чорним і червоним олівцями та помітки в тексті.

№ 202 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

2 лютого 1913 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ваш лист про виставку прийшов до мене якраз перед зібранням правління, і я мав змогу зараз же поставити ту справу на обсуд. Отже, Товариство охоче візьме участь в Вашій комбінації спільної крамниці з окремими вітринами. Торгувати, розуміється, ми не хочемо і не можемо: це діло «Укр[аїнської] книгарні». Вітрина нехай буде по змозі гарна, з виразним написом нашої фірми. Розмір такий, щоб добре розмістились всі видання. Підобрати комплект видань просимо «Укр[аїнську] книгарню». Хто буде все упорядковувати, розміщати — вже не знаю, очевидно, Ви когось виберете для цієї справи. Заплатити згожуємось, як кажете, 20 руб. за місце (не треба, думаю, більше, бо вітрина може бути висока і все поміститься як слід) і столяру скільки треба. Не знаю, чи Ви рахували все в 50 карб., чи то тільки столяра? В кождім разі хотілось би <u>все</u> вмістити в рамки <u>не дорожче 70–75 карб</u>.

Мої гроші хай будуть до якого випадку, — може, доведеться кудись пожертвувати абощо. А коли й зараз маєте куди їх діти, то прошу, — вони мене не муляють.

Додаткові малюнки будуть зроблені. Пришлю іще, коли хочете, коректуру, аби вже нічого не міняли, щоб не ждати. Проклятого «трусика» виправлю додатковим листочком...

Писав мені недавно Жебуньов про справу з шевченковим комітетом. По його виходить так, ніби сенат запитує у думи пояснень на рапорт генерал-губернатора, а самого рапорта думі не прислав, — і дума не знає що робити, от Ж[ебуньов] і просить, чи не можна, мовляв, «нагадати сенатові, що він забув приложити той рапорт» (!).

Я одповів Ж[ебуньову], що нагадувати сенатові трудно, а дума мусить сама знати, як вона повинна представити документи в оборону свого комітета і всеї справи з пам'ятником.

Тепер, в останні часи, до мене дійшли відомості, що дають справі ясніше освітлення. Перше, — сенат вимагає пояснень не од думи, а од генерал-губернатора, а той вже, очевидно, написав думі, щоб вона прислала що треба. Очевидно, при таких умовах, сенат нічого не забув і нема йому про що нагадувати, він робить своє діло. Значить, дума повинна одповісти на запитання новим комплектом постанов і документів, що уясняють всі права думи і законність її становища в справі Комітета.

Далі, єсть чутка, що по одержанні од генерал-губернатора одповіди, сенат зараз же розбере і порішить всю справу «по существу», — бо досі він собі не міг урозуміти, чого, власне, хоче київська адміністрація. Отже, щоб запобігти доброму присуду, чи не слід би київській думі, незалежно од своєї одповіди на запитання генерал-губернатора, — окремо од себе звернутись до сената з відповідними ж поясненнями, які сенат міг би взяти на увагу, як голос «другої сторони». Може, це було б краще і певніше, бо хто знає, що вдруге напише в сенат адміністрація, обстоюючи свою позицію...

Перекажіть це, кому слід, негайно, нехай обміркують і роблять, як краще, щоб не провалити недбальством справу пам'ятника.

Бувайте здоровенькі, всього Вам найкращого. Вашим привіт.

Левка бачив лиш раз по приїзді, хоч він тепер коло мене близесенько живе.

Ваш П. Стебницький.

2/II 1913.

Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], д. 22, кв. 17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 770.

№ 203 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

11 лютого 1913 р.

У Київі, 11/II 1913

Задержав трохи коректуру, бо виїздив з Київа. Допильнуйте, будь ласка, щоб друкарня виправила одмічені мною помилки, особливо про Тимофіївку. Пришліть і останні листки, я їх не задержу, бо сидітиму дома. В справі з пам'ятником зроблено все, що треба.

Чому нічого не пишете до «Ради» та й до мене — якось скупо?

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52977. Листовна картка з рекламою передплати на газету «Рада» на 1913 рік. Адресована: С-Петербург. Петерб[ургская] сторона, Малый пр[оспект], д. 22, кв.17. Петру Януариевичу Г[осподи]ну Стебницкому.

№ 204 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

[14 лютого 1913 р.]

Дорогий Євгене Харлампович!

Коректуру останнього піваркуша посилаю, але я її вже підписав — навряд чи друкарня ждатиме.

Малюнки поставив не по-Вашому, бо у Вас сіялка була під №13, перед буряками «Мамут» та «Екендорф», — а в тексті мова йде навпаки — попереду буряки, а тоді вже сіялка. Інакше розставити трудно.

«Тимофієвка» була виправлена.

До «Ради» не пишу, бо голова заморочена всякою дурницею по службі. А тут ще справоздання «Добродійного товариства» на руках, а далі піде коректура книжки Модеста Пилиповича[1]... То так воно й іде...

Готовте там на всяк случай підходящу посаду, бо от-от колись не витерплю та кину все к чортовій матері... Все частіше зо мною трапляється так, що вже нерви не видержують тої паскудної, бридкої казенної роботи...

А до Вас — як же я скупо пишу, коли недавно послав цілого, людського листа, а од Вас я відповідь дістав оце одкритку?

Ну як там Вас Бог та начальство милує? Казав Левко, що передплата йде весело? А от з Москви пишуть, що хоть закривати «Укр[аинскую] Жизнь», так упала передплата. От Вам і «потреба в органі російською мовою»...

Ну, поки що годі, хапаюсь бігти на службу. Бувайте здоровенькі, всього найкращого.

Ваш П. Стебницький.

14/II 1903 [Описка автора в датуванні: за змістом — 1913 р.].
Петерб[ургская] стор[она], Малый пр[оспект], 22, кв.17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 670.

[1] ...*корректура книжки Модеста Пилиповича*... Очевидно, йдеться про книжку М. Левицького «Лікарський порадник. Епідеміологія, або наука про пошести з малюнками». (СПб.: Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг, 1913. — 184 с.).

№ 205 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

16 лютого 1913 р.

Київ, 16/II 1913

Вертаю Вам, дорогий, коректуру, в якій помилок не знайшов. Якщо можна переставити малюнок з буряками на те саме місце, де вони поміщені в попередньому виданню, то було б краще, а коли не можна, то й так буде.

Ви кажете, що я одповідаю тільки одкритками на Ваші листи і тільки з слів Левка довідались, що передплата на «Раду» йде добре, а я Вам, пам'ятаю, писав з цього приводу довгого листа. Я писав, що передплата в початку января йшла на 600 душ більше, як торік; в кінці января ця різнація була на 300 душ, а в февралі знов доходить до 600; тепер ми маємо 3264 душі, а торік в цей час було 2726, тобто на 530 менше, ніж тепер. Але я, грішним ділом, сподівався, що ця різна́ція буде далеко більша, бо галичане запевняли, що вони дадуть, принаймні, тисячу передплатників, щоб підтримати «Раду», а виявилось, що з Галичини всього передплатників 150, а торік було щось коло 80 душ. От і підтримали! Мабуть, ми зібрали б більше передплатників на «Діло», якби воно потребувало нашої піддержки.

Ви пишете, щоб шукати Вам посади. А от, до марта обіцали нам дозвіл на банок, навіть за руки і векселі побрали (2500 р[ублів]), значить, діло певне. От, і буде Вам посада хоч і директора, аби охота була.

А я до Вас з серйозним проханням: якщо почнеться війна, (а у нас всі про се говорять), то доведеться перебиратись до Петербургу не тільки мені особисто, а й з «Радою», бо тоді чорносотенці нас всіх потовчуть, тоді я до Вас буду звертатись за

поміччю — підшукати постійних співробітників для одділів, найти фіктивного редактора, найти особу, яка подала б прохання на дозвіл і проч. і проч. Одним словом, тоді начувайтесь.

З виставкою ще не вияснилась справа, хоч заяву і половину платні ми внесли; єсть чутка, що не дозволять торгувать книжками, тоді ми візьмем місце тільки для видавничих вітрин.

Про «Укр[аинскую] Жизнь» у нас ще гірші чутки: кажуть, що Саліковський їде редактірувати «Приазовський Край»[1], а керовничим лишиться Петлюра, тоді вже краще обернуть сей журнал в орган всіх недержавних націй, як про се йде мова, по словам Обнінського.

Ну, поживем — побачим. А під кінець до Вас запитання — якщо мені доведеться платить в Петербурзі по векселю 2500 руб. коло 1-го марта, чи не могли б Ви заплатить за мене, а я Вам видав би вексель до 1-го октября. Як не можете, то кажіть прямо — Ви мене цим не образите. Кажу щиро.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52978. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] У 1913 р. О. Саліковський був запрошений до Ростова-на-Дону редагувати щоденну газету «Приазовський край», яка згодом себе зарекомендувала як найкраща щоденна провінційна газета.

№ 206 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

21 лютого 1913 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Чи радіти ж нам збільшенню числа передплатників «Ради»? Адже по звичайній логіці це має визначати, що «рух падає»?! Але нехай собі падає, аби передплата росла... І не жалкуйте за галицьким передплатником: хай їм абищо, тим галичанам. Це було б зовсім щось ненормальне, якби «Рада» жила галицькою піддержкою; втішитись було б нічим. Треба, щоб ріс російський передплатник, щоб було видно, що «Рада» справді українцям потрібна. От добийтесь, щоб вона пішла в село замість «Копейки» та «Биржовки»! Коли-то вже знайдеться у «Ради» такий редактор, що зробить її просто собі газетою та й годі. Бо тепер вона не газета, а «орган українського руху». Через те в ній цілі сторінки займаються хронікою студентських гуртків, цікавою тільки для самих дописувачів... Такий орган, розуміється, існуватиме

і при сотні передплатників, — а я б тоді зовсім його припинив... Розуміється, може, це наше життя так іде, — і воно все гурткове, то й газета гуртківська, а як українщина зробиться природним елементом життя, як вода та повітря, — то й газета буде просто газетою... Але скоріше б уже наставав той час, коли «Раду» будуть передплачувати як газету... Тоді Ви лічитимете передплату не сотнями душ, а десятками тисяч... І це не тільки до преси належить, а й до всіх проявів нашого національного життя, до всього «Руху»... Треба менше говорити про рух, а більше рухатись. Треба не скиглити про потребу культурної роботи, а давати цю роботу, складати цю культуру хоч найменшими дрібничками... Словом, не говорити про життя, а жити... Тоді і преса матиме інший вигляд. Досі ще «Рада» не знайшла собі певного обличчя, виразної форми... З усеї нашої преси, на мій погляд, на своєму місці тільки «Рілля» та «Світло» — спеціальні органи. З «Маяка» навряд чи що вийде, бо поспішається за шабльоновими зразками, вбивається в політику... Якби хоч трохи покращала наша дійсність — і я зрікся б усякої радикальщини в лозунгах, а все б обмежив чистим культурництвом... Одно б тільки покоління пропустити через рідну пресу і літературу, дати їм силу і значіння культурних цінностів. А тоді вже коріння пішло б глибоко, не вирвали б!

Ну, од мрій до реальности. Звідки у вас там такі страхи? Яка там війна? Кому вона потрібна? У нас тут певне переконання, що все обійдеться, ніяких серйозних суперечок не буде і бояться нічого... Але якби до чого дійшло, то Ви думаєте в Петербурзі «Раді» буде легше? Не думаю. Мені здається, що тоді ми в усіх городах і весях однаково, як каже російський сатирик, —

«Отречемся от старого міра
И полезем гуськом под кровать...»

А втім, побачим, як там воно буде. В кождім разі, коли б «Раді» довелось перебиратись з своїми монатками до Петербургу, то я не знаю, на що їй обмежуватись самим тільки видавцем? Нехай бере і редакторів, і передовиків, і фельєтонистів, — словом весь свій штат: нащо ж їх всіх кидати на загибель у Київі?

А от з «Украинской Жизнью» дуже прикра справа. Не розумію я того. Думаю, що там причини не в зменшенні передплати, а в внутрішній дезорганізації, може, через виїзд Саліковського... Велика це шкода, велика дірка і хто його знає, чим її заткнути. Оцей «орган руху» справді потрібний именно як орган...

Може, з нього вийде добрий орган недержавних націй, — але «Украинской Жизни» вже не буде, — бо українські теми займатимуть тоді зовсім інше місце і в іншій перспективі. Правда, зате, може, тоді журнал краще буде читатись...

На останнє Ваше запитання, розуміється, можу одповісти тільки згодою. Напишіть, коли, кому і як виплатити, — для Вас це зроблю з великою охотою. Але що це за вексель? Може, той самий, що зв'язаний з банком? То глядіть, — я не вмію з такими справами обходитись... Розкажіть, як та що.

Ну, поки що бувайте здоровенькі, всього найкращого.

Ваш П. Стебницький.

21/II 1913.

Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], 22, кв. 17.

P. S. Професор кличе на Великдень в справі Вл[адимира] Мик[олайовича]. Думаю, що не приїду: тепер же легко і без мене, раз вже початок зроблено.

P.p. S.s. Львівські «Соколи» все чіпляються з своїми «метрами»[1]. Як там ставляться до цього кияне?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 771.

[1] Йдеться про організацію «Сокіл» у Галичині, яка була заснована 11 лютого 1894 р. і складалася з гімнастично-пожежних товариств. Крім безпосередніх цілей, мала й культурницьке спрямування: організовувала вистави, концерти, читання. Сокільський рух очолювала найстарша організація у Львові — «Сокіл-батько», їй підпорядковувалися окружні й повітові організації, які утворювали в селах гуртки, або сокільські гнізда. До к. 1913 р. «Сокіл» мав 30 гімнастичних філій, 552 — гімнастично-пожежних, 311 гімнастично-пожежних «Січей», усього 893 організації. У листі автор мав на увазі збирання «Соколом» грошей на купівлю земельної ділянки у Львові (130 тисяч корон за 4 морги землі) для проведення розваг і народних гулянок. «Сокіл» розіслав заклики до заможних українців із проханням допомогти придбати землю за народну складку. Але в результаті проведеної акції було зібрано лише 28 тис. корон.

№ 207 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

26 лютого 1913 р.

Київ, 26/II 1913

Так, дорогий, вексель той не мій особистий, але мені накинули його погасити, власне, — книгарні, а вона таких грошей не має. Не бійтесь, за грішми до Вас звернеться В'язлов, або його довіритель Дверніцький, то Вам ніякого уміння проявляти не треба буде.

Коли професор кличе, то годилося б приїхати, бо Ви потрібні б були числа 16, 17, а може, й 18-го, як були потрібні і Різдвяними святами.

Треба було б нам порадитись про «Укр[аинскую] Жизнь», бо ми тут такої думки, що коли Саліковський виїде з Москви, то її треба перевести на Вашу шию в Петербург, щоб ви хоч до кінця року її довели. На Петлюру її покинуть в Москві не можна і закривати тепер — се всесвітній сором, треба хоч року докінчити і найти якийсь благородний вихід, щоб закрити, коли вже не можна буде тягти далі.

Щодо переводу «Ради» в Петербург, то я писав Вам під враженням розмов з жидами-комерсантами, які запевняли мене, що таки війна буде.

Само собою, що разом з «Радою» переїде дехто, але не багато, а решту доведеться шукати в Петербурзі.

Соколи зібрали скрізь добрі жнива, а в Київі опеклись, бо тут і своїх потреб багато, то тут люде не такі щедрі, та до того й галичан в Київі частіше бачуть і краще знають, як на провінції.

Передплата на «Раду» все йде душ на 530–550 більше, як торік.

Ваш Є. Чикаленко.

P. S. Поки «Укр[аинская] Жизнь» перетвориться на орган недержавних націй, то треба її неодмінно дотягнути до того часу, а закривати його ніяк не можна допустить. В Петербурзі єсть В. Садовський, який, як кажуть, зміг би стать в великій помочі при веденні «Укр[аинской] Жизни».

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52979. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою і телефоном редакції.

№ 208 *Н. Стебницький — Є. Чикаленкові*

3 березня 1913 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Щоб не лаялись, що не пишу «Раді», ось нате — коли тільки не признаєте нецензурним.

На Великдень не думаю приїздити. Адже питання раз вже принципіяльно розв'язане, то на продовження нема потреби бути тим самим людям. Навіть наче б і краще, щоб рахунки розкладались не все на одних людей.

Щодо «Укр[аинской] Жизни», то балакали про це вже й тут, бо приїздив спеціально Саліковський, і от я Вам розкажу, до чого прийшли в тих балачках, щоб Ви самі мали більше матеріялу, коли

доведеться розмовляти про це діло. А розмовляти доведеться не дожидаючи Великодня, бо Саліковський, не добившись у нас згоди на перенесення журналу до Петербургу, має в близькім часі, по дорозі на свій Ростов, заїхати в Київ і радитись там з земляками.

Дак от, само собою, що смерть «Укр[аинской] Жизни» — перш за все велика шкода, а передчасна смерть серед року — ще й великий скандал, якому неодмінно треба запобігти. Але способи до того треба вибирати залежно від того, як дивиться громадянство на можливість вести «Укр[аинскую] Жизнь» далі. Коли для того єсть спроможність, — то журнал треба перевести з Москви туди, де та спроможність найкраще реалізується. Коли тої спроможности нема, — то переводити журнал в Петербург, Київ, куди вгодно, аби лиш дотягти до кінця року — нема ніякої рації: однаково журнал буде гірший, на кожній книжці відбиватиметься, що він конає, — то краще ж нехай це конання на собі перенесе Москва, аніж братися на свою одвічальність якийсь інший город. Тут і Петлюри буде досить.

На перше запитання — чи є змога вести журнал далі і далі, не знаю, що скаже Київ: може, Ви там знайдете і сили і засоби. В Петербурзі ж ні того, ні другого немає. Якби Москва рік тому не взялась за видання «Укр[аинской] Жизни», то журнала б зовсім не було, бо Петербург тоді не брався за це діло. А тоді справа була легша, бо програма і тип журнала ще не були вироблені і, значить, і можна було б розпочати діло, відповідно засобам, в малому масштабі. Тепер, після того як Москва цілий рік вела журнал на широку ногу і надалі наобіцяла ще всякого поширення, — перевести цей масштаб і обіцянки на петербурзькі сили — це легше сказати, ніж зробити. Ви пам'ятаєте, який у свій час у петербуржців був «Украинский Вестник» і на скільки тоді стало у нас пороху. Але ж тоді було утроє більше літературних сил, ми всі були молодші і т. д. — і то вийшов циганський пшик! А тепер — хто тут єсть? Ми з Лотоцьким — інваліди. Садовський[1] — хороший хлопець, але ні на соту частинку не замінить Саліковського. А в цій справі потрібен найперше хтось один, що візьметься за справу зубами, впряжеться в неї і буде тягти воза по совісти. Такого одного у нас нема.

А тепер — грошові засоби? В цих розмовах Саліковський вияснив нам, що для доведення «Укр[аинской] Жизни» до кінця року треба знайти 5–7 тисяч! Це залежить від того, чи звужувати рамки, чи вести як було. Їм, бачите, в Москві це не було страшно, бо вони собі завели звичку в кінці року дефіцит перекладати на другий рік і покривати з нової передплати та внесків. Але ми не

такі добрі комерсанти, і ця комбінація нам не до мислі: чи кінчати справу цим роком, чи перенести надалі, а дефіцит покривати чимсь треба. От, значить, і з цеї причини нехай вже краще московці вишукують засобів до ліквідації, а ми чим можна допоможемо — і одспіваєм панахиду.

У Саліковського зосталась ще надія на Мих[айла] Серг[ійовича]. Він думає переконати його в потребі переселення «Укр[аинской] Ж[изни]» в Петербург і з його матеріальною підмогою, та з поміччю Олек[сандра] Серг[ійовича] як активної літературної сили здійснити ці переносини. Але, мені здається, з цеї комбінації навряд чи що буде. От в Київі це, певне, й виясниться.

Є ще один вихід, про який була у нас, між іншим, балачка: закрити ще «Укр[аинскую] Ж[изнь]» і відновити її надалі в іншому, зменшеному масштабі, — а де — то вже інша річ. Але ж це — те саме, що одкрити новий журнал, навіть під новою назвою, — бо теперішню «Укр[аинскую] Ж[изнь]» робити гіршою не можна. Отже й при цім замірі все ж «Укр[аинская] Ж[изнь]» повинна закритись, — і не де, як в Москві. А тоді вже інші люде щось, може, відновлять.

От Вам те, до чого ми тут прийшли. Не знаю, що надумає Київ, — але він, при всяких планах, мусить розв'язати два питання: 1) де взяти гроші на дефіцит теперішньої «Укр[аинской] Ж[изни]» і на її продовження; 2) хто буде той літератор, що візьметься вести журнал, як це робив в Москві Саліковський.

Пишіть про результат наради, цікаво знати. Саліковський мав виїздити з Москви коло 10-го марта.

Розказував він, між іншим, що бачив Кошового; здається, Москва йому так само нічого не дала, як і Петербург. Не знаю, чи здобуде він що в дальшій подорожі. Я написав, по його проханню, листа до Бича, городського голови в Баку, але одповіди не маю. А що ж там Ерастов? У нього ж завжди є кілька вільних посад? Чом Кошовий його не використає?

Як там справи з пам'ятником? Досі ще Сенат не має одповіди од генерал-губернатора. Тут дещо останніми днями роблено в цій справі, але нехай вже розкажу потім.

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький.

3/III 1913.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 772.

[1] Йдеться про Валентина Садовського.

№ 209 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

7 березня 1913 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

От бачите, як я вчащаю до Вас з листами, не то що Ви до мене! Пришліть мені за те оті сконфісковані образи в українському стилю[1], — цікаво...

Дак ото я хотів розказати про справу з пам'ятником. Був тут цими днями Ваш Дьяков. Натрапив на нього один наш земляк, почав розпитувати про становище справи. Дьяков розказав про небезпеку, що тепер загрожує — по рапорту генерал-губернатора. Казав, розуміється, що комітет і жюрі зробили помилку, не використавши найпершого конкурса, на якому були зовсім добрі речі. Тепер би, мовляв, вже на Михайловській площі[2] був пам'ятник, — а то все пішло шкереберть... Далі ходив Дьяков з тим земляком довідуватись про становище справ. Виявилось, що досі ще ті додатки і пояснення з Київа не прийшли, хоч ще в кінці того року звідти був лист до декого з сенаторів, щоб прискорити присуд. Прочитали той рапорт. Ніяких страхів, доносительства в тому рапорті нема. Просто ген[ерал]-губ[ернатор] просить скасувати постанову Київської думи про улаштування комітета, — бо дозвіл на збирання грошей дано, мовляв, Полтавському земству. А про те, що дозвіл має на меті пам'ятник у Київі, а не в Полтаві, про те, звичайно, не говориться ні слова.

Скільки можна було довідатись, настрій в Сенаті до справи досить об'єктивний і, коли документи, яких сенат дожидає, будуть повні та солідні, то справа, мабуть, буде виграна. Коли ж там знайдеться матеріял для формальних причіпок або якась неясність, то поручитись трудно... Отже, нехай там, хто ближче до цієї справи, ще раз все обміркує і перегляне, чи все до ладу. Найважніше, щоб було документально встановлено, яким способом Полтава передала свої права Київу, і щоб той спосіб був обставлений всіма потрібними формальними умовами, себто — постановою земських зборів і т. і. Коли в одповіді Київської управи про це не пояснено докладно, то треба це зробити і здобути все, чого бракує, у Полтавського земства.

В зв'язку з цим були і ще будуть зроблені деякі заходи до впливу на окремих сенаторів. Були розмови і з «Літературним фондом» на той випадок, якби трапилась яка прикрість і київський комітет було б скасовано. Тоді Літературний фонд охоче візьме під свій догляд гроші, поки не прийде час ставити пам'ятник, — щоб часом з інших рук

гроші не пішли кудись на непідходяще діло. Майте це все на увазі — і провірте, що в цій справі зробить Дьяков повернувшись. Між іншим він обіцяв вислати тому землякові (архітектору Щербині-Крамаренку) уповноваження од комітету, щоб той мав право ходити до сената та стежити за справою, — бо так туди нікого не пускають.

Ну, що там новенького. Заспокоїлись уже з війною? Як це так Вам пощастило, що не били вікон, — тоді як робили автодафе Францу-Іосифу? Чи тепер відносини пом'якшали? Ні, хай їй чорт, тій війні...

А які приємні звістки доводиться читати: «Укр[аїнський] агроном», «Наша кооперація»[3]... Коли воно буде так добре і на ділі, як в принципі, то можна радіти... Оце істинний шлях до культурного відродження: громадська організація, гуртування на економічнім грунті... Це добре розуміє В. К. Корольов: от якби таких у нас було більше — американців! Молодець!

Що чути про Кошового, чи пощастило йому де? Од Бича одповіди ще не маю.

Пишіть про все — і про розмови з приводу «Укр[аинской] Жизни».

Як у Вас заміри на літо? Чи знов Кисловодськ? Я ще не знаю, як буду. Може, і нікуди не суну, пересижу тут. Ні до чого нема охоти, страшенно тяжкий і болючий настрій, не знаю, де дітись... Шкода, що тепер вже Вам треба хліба доглядати, а то б хоч на свята приїхали сюди до нас, то може б, легше було...

50 прим[ірників] «Сіяних трав» візьмете з книгарні, куди я сими днями висилаю 1000+50.

Бувайте здоровенькі, всього Вам найкращого, поклін Вашим.

Ваш П. Стебницький.

7 березоля 1913 р.

Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], д. 22, кв. 17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — №773.

[1] Йдеться про конфісковані 26 лютого 1913 р. з наказу київської духовної цензури у книгарнях ЛНВ та «Часу» українські образи: Спасителя й Божої Матері (200 образів) — художні репродукції О. Куриласа, видані за благословенням галицького Митрополита графа А. Шептицького, на яких одяг був прикрашений українськими вишивками. Про цю подію інформувала «Рада» (1913, № 48, 27 лютого, с. 2).

[2] Михайлівська площа — одна з центральних площ м. Києва. Назва походила від Михайлівського Золотоверхого монастиря та однойменного собору. Офіційно стала так називатися з 1869 р.

[3] ...«Укр[аїнський] агроном», «Наша кооперація»... Автор мав на увазі повідомлення в «Раді» про перші збори товариства на вірі «Український агроном» («Рада», 1913, № 44, 3 березня, с. 4). Також було засновано й товариство на вірі «Наша

кооперація» та український двотижневий кооперативний журнал «Наша кооперація» (про останній повідомляв В. Галевич у замітці «Український кооперативний орган» («Рада», 1913, № 24, 29 січня, с. 2).

№ 210 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

12 березня 1913 р.

с. Перешори. 12/III 1913

Не діждався я, дорогий Петре Януаровичу, Саліковського, бо мусів з Левком вчора виїхати в Херсонщину. У мене почався обкот і сівба, то треба пильнувати, бо без мене все якось йде нещасливо — то те не вдасться, то те зробиться не так, як треба. Левкові теж треба садити дерево в своїй Швейцарії, як називає В. П. Степаненко Левків участок.

З Саліковським будуть радитись земляки з М[ихайлом] С[ергійовичем] на чолі. Очевидно, складеться так, що Петлюра буде тягти з допомогою чужогородніх співробітників, поки тягтиметься. Так само справа стоятиме й з матеріального боку. Може, дотягнуть до іюля, а там «Укр[аинская] Жизнь» поширить в орган всіх недержавних націй.

Про справу з пам'ятником я розказав комітетчикам все, як Ви написали, навіть декому й листа Вашого читав.

В Херсонщині пробуду я, певне, з місяць, а на Великдень приїду до Київа, бо сподіваюсь, що святами поприїздять приятелі, то знов радитимемось про «Раду» та ін.

Добре було б, якби й Ви приїхали, подивилися б на свій хутір. Якось в теплий день ми з Ю[лією] М[иколаївною] поїхали до Іони[1], побували коло нових печер, де вже завелось монашеське кубло, вже збудували гостинницю з домовою церквою; сподіваються дозволу на заснування монастиря. Заходили ми хвірточкою і в Ваш садок, але до баби не заходили. Все у Вас в порядку, навіть, очевидно, на паливо і лист ввесь позгрібала, то все виглядає чистенько. Я собі подумав, що Ви колись добре заробите на своїй осадьбі, коли на сих печерах заснується монастир. Молдовани просто тиском сунуть з Бессарабії до нової святині; ченці хвалились, що молдовани понавозили масу всяких дарунків.

Писав, писав, а про головне й забув. Ваш фельєтон одноголосно всіма признаний нецензурним. Щось не везе «Раді» з Вами — то не пишете, а як напишете, то не друкує, бо боязко.

Крім «Нашої Кооперації» та «Укр[аїнського] Агронома», ще зорганізувався старанням Християновського і «Укр[аинский] Технік»[2], може, щó й вийде з сих спілок, бо єсть народ молодий, енергічний.

Про Кошового нічого не чуть, хоч у мене вже зібралось з кілька листів на його ім'я; певне, заїде в Київ і мене вже не застане.

Числа 15-го іюня збираюсь знов у Кисловодськ, бо «Нарзан» мені видимо помагає: перше не міг і палиці носити, а тепер можу й вагу підіймати. Приїздіть, голубе, то поїдем разом — будемо щодня ходити по околицях, а це дуже заспокоює і відмоложує. А на ту весну, може, матимем банк, Вас вже рихтуємо в голови правленія, в члени Ерастова, Чижевського, Барановського та в Совіт все людей поважних; як бачите, ми вже й штати заповнили. Тут, на новім місці, серед нових обставин, може, й житиметься Вам краще. А тим часом, поки-то воно буде, а Ви приїздіть днів на скілька Великодними святами, а з половини іюня поїдемо на Кавказ... Добре буде!

Скажіть, щоб швидше висилали «Трави», бо є замовлення в земства, а «Трав» зовсім нема і В[асиль] П[илипович] шкодує грошей на телеграму до Вас. Ну, бувайте здорові.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

Пишіть на ст. Мардаровку Хер[сонської] губ[ернії]. Чи скоро буде нове видання 1-ої кн[ижки]?

[На лівому полі другої сторінки дописано:]

Посилаю степових фіялок.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52980. Перша сторінка листа написана на бланку: Экономия Евгения Харлампиевича ЧИКАЛЕНКО. Ст. Мардаровка Ю.З.Ж.Д. Завод упряжного сорта лошадей и серого украинского скота.

[1] Йдеться про Іонівський монастир на території Звіринця.

[2] *...і «Укр[аинский] Технік»...* Йдеться про заснування товариства на вірі «Український технік», про нього повідомляла «Рада» (1913, № 72, 22 березня, с. 3).

№ 211 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

15 березня 1913 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Що за знак, що Ви мовчите? Так ретельно сієте чи що? Або Вам не пересилають моїх листів? Або вони зовсім до Вас не дійшли? Адже один за одним я Вам послав аж три великих листи, на які

одповіди не маю. Там і про «Укр[аинскую] Жизнь» писано і про пам'ятник і про інші чергові справи. При першім з них був і маленький допис до «Ради». Сповістіть, будь ласка, чи дістали все те.

Тепер хочу кілька слів сказати з приводу банкової справи. Був у мене тут А[лександр] Г[натович], розказував київські думки і сумніви, питав мене, як я дивлюсь на це, пояснив і деталі добування дозволу...

Що ж, це інтересно — в теорії... Не знаю лиш, як воно вийде на практиці. Раз, — зовсім мені не ясно, чи можна сподіватись на реалізацію потрібного капіталу. З розмов з А[лександром] Г[натовичем] я побачив, що джерел солідних, які могли б забезпечити значну частину акцій, зовсім немає. Навіть немає і таких людей, що могли б стати «душою» організації і взяти на себе основну роботу по розміщенню акцій. Самі нинішні організатори або номінальні, або малосильні люде. Виникає те питання, що ставив кілька часу назад Шульга: хто буде в голові? Бо від того залежить успіх перших кроків, а, значить, і дальша доля справи. Чом би Вам там не поміркувати про самого Шульгу? Мені здається, що на початок діла він підходящий.

Тепер, коли акції будуть розміщені і справа буде близька до здійснення, — то потрібні будуть добрі техніки банкового діла. Цих, мабуть, легше буде знайти, аби були добрі організатори і, що найголовніше, аби акції розійшлись по українських руках. От коли вони підуть поза земляками, в аби чиї руки, — то тоді не знаю, чи вдержиться саме діло в тім напрямі, який хотіли надати: буде собі ще один банк в Київі та й годі...

Щодо мене особисто, то поки що я якось не бачу собі місця й роботи в цій справі, бо вона мені ще чужа і незнайома. Скористатись нагодою перебратись додому я б хотів, але щоб бути чимсь корисним, мені ще треба багато покласти праці на обзнайомлення з новим ділом. Як воно у мене піде, нічого не можу тепер сказати.

Нарешті — про той вексель. Виявилось, що термін йому ще не скоро, либонь через місяць. Але разом з тим виявилось, що там треба платити не 2 ½ т[исячі], а 3 ½ т[исячі]! Через що, то вже Вам розкаже А[лександр] Г[натович]. А Ви, будь ласка, сповістіть по змозі негайно, як Ви на це дивитесь і що мені в цій справі робити. Коли треба, віддам і усі, але чи не вийде з того якогось непорозуміння, або несподіванки, коли все те, як видно, робиться сяк-так, бо чужим коштом... І як мені поставитись до цеї операції, коли до мене з'явиться заінтересована особа: розписку з нього взяти чи як?

Поки що, бувайте здоровенькі і не мовчіть так довго, а то й я покину писати. То лає чоловік — чом, мовляв, не пишеш і туди і сюди, — а то врешті сам як води в рот набере, і пишеш, немов у прірву листи кидаєш.

Всього кращого, поклін усім Вашим.

Ваш П. Стебницький.

15 / III 1913.

А може таки справді побалакати про банк з Владимиром Ковалевським? Взагалі, що в цій справі думає Київ?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 774.

№ 212 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

7 квітня 1913 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Трохи дивно мені, що Ви мовчите на мого останнього листа: адже там такі запитання, що держати їх довго без одповіди незручно... Ну, та я й сам був думав замовкнути надовго, — коли ж тут опинився Шульга — і з приводу розмов з ним мені схотілось все ж озватись до Вас, тим більше, що тепер, певно, Ви в Київі, б, мабуть, вже всі Ваші вівці перекотились, всі ягнята порізані, вся ярина посіяна...

Отже я про банк нічого не знаю. Од Шульги довідався, що цими днями Дверницький начебто був у Петербурзі, — але до мене не звертався. Самому йти наводити справки — противно балакати з тою наволоччю. Та мабуть же нічого нема, коли Дверницький не мав потреби шукати мене? Чи не орудує тут московський банк, якому треба випускати новий міліон, то він і повинен би боятись київської конкуренції? Це дуже можливо. Шульга знов багато говорив про важність доброго складу Правління. Як видно, його ця справа цікавить. Він хоче покинути своє «Общество печатного дела» і думає, що банк йому підходив би, — коли б, розуміється, добре платив... З великим сумнівом перелічує намічені киянами ймення — і нікого не бачить, хто б справді міг це діло поставити. В голові, на його думку, повинен стояти авторитетний і досвідчений фінансист. Згадав, між іншим, одеського Драго, що тепер керує тамошнім відділом «Русск[ого] Торг[ово]-пр[омышленного] банка». Чи Ви його знаєте? Шульга каже, що це дуже підходящий чоловік... До Барановського має сумніви — що чорна сотня...

Інші — фантазери. Ерастов заплутав справи свого кредитового товариства так, що воно нікуди тепер не годиться, дає великі дефіцити, має великі борги...

Я й сам думаю, що кияне погано вибирали. Вже одно те, що Ви хочете в голови ставити мене, показує на непевність всеї комбінації. Хіба можна братись за організацію такої великої і важної справи, не маючи в ній ніякого практичного досвіду? Це на сміх тільки буде. Голова повинен бути фаховим чоловіком. Тут би треба Полторацького, або Безкровного, — словом, людей з досвідом. Це мало обмірковано у вас.

Розмовляв я і з професором, думав од нього почути щось ясне і певне. А у нього ніякої нема певности, що ця справа взагалі здійсниться. Не знає, що сказати про способи збирання грошей. Словом, якось так говорить, наче ця справа йому байдужа. Трохи мені було це дивно.

Які звістки у Вас? Адже певне Дверницький щось же привіз? В якому становищі справа? Що думаєте про думки Шульги?

Справа з пам'ятником розглядатиметься зараз після Великодня. Ген[ерал]-Губ[ернатор] просив якомога прискорити. В одповіді знов пише, що треба передати все на Полтаву, щоб там собі був і пам'ятник, бо в Київі ставити його незручно, всі місця, які для нього вибирали, або непідходящі, або потрібні для чогось кращого... Які прислано документи, не знаю, але Ви запевне знаєте. Досить того, що Дьяков, коли тут був і читав рапорт Ген[ерал]-Губернатора, то казав, що якби вони в Київі знали зміст того рапорту, то вони б тоді не так одповіли. Але чом же він, вернувшись з Київа, не послав додаткового матеріалу, коли бачив, що одповідь Думи не зовсім розв'язує піднесене Треповим питання? Отже, досі нема ніяких додатків, навіть Дьяков не прислав уповноваження нашому землякові, щоб ходив за справками. Видно, що йому це все одно, що торішній сніг, або може він сам навіть був би радий, якби всю справу з пам'ятником і комітетом було переведено в Полтаву і спокійніше тоді було б.

А чом Ви не вплинули на київську управу, щоб вона пильнувала своїх інтересів? Я думаю, що управа мала б право просто од себе послати в сенат всякі пояснення та документи, що належать до цеї справи. І сенат тоді міг би бути більш об'єктивний.

Бувайте здоровенькі, всього найкращого. Христос воскрес!

Ваш П. Стебницький.

7 квітня 1913 р.

Петерб[ургская] стор[она], Малый пр[оспект], 22, кв. 17.

P. S. «Трави» давно вже послані Степаненкові, в тім числі і авторські 50.

Pp. Ss. Ну та й страхополохи Ви! Що Ви там знайшли в моєму нещасному фельєтоні? Просто, думаю, здався поганим, а не небезпечним. Так як кажуть — нема дома господарів, коли не хотять бачити гостя, — то так Ви («Рада») звертає на цензуру.

Ppp. Sss. Од Бича мав листа, що він старатиметься десь пристроїти Кошового.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 775.

№ 213 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

19 квітня 1913

Київ, 19/IV 1913

Нарешті, дорогий, я найшов змогу сісти за листа до Вас. Власне, досі не було часу перечитати Ваші листи, розпитатись у людей, щоб якось одповісти на ті листи. Сидів я в Перешорах до 12-го квітня, дістав там одного Вашого листа і звідтіля ж одписав Вам, а перед виїздом дістав ще два, на які не міг одповісти, бо не мав матеріалу з Києва.

Потім довелось готуватись до похорону Коцюбинського[1], їхати в Чернігів і т. і. Потім два дні гостювали у мене люде, радились про всячину і між іншим і про те, що Вас цікавить.

1) Про банк говорилось мало. Люде, що ведуть сю справу, кажуть, що вона набрала такого розголосу, який вже починає їй шкодити. Кажуть, що є певна надія на дозвіл, а коли він буде, тоді зберуться фундатори і обміркують все, що треба. Я, як Ви знаєте, до фундаторів і до комісії не належу і мало вірю в здійснення банку, т. е. не вірю, що він може прибрати наш колорит, а через те знаю про його тільки те, що розповідав А[лександр] Г[натович] і що Ви самі, певне, знаєте. Одно знаю, що я повинен заплатити 2500 руб. і прошу Вас заплатити їх Д[верницько]му і взять розписку, що він їх від Вас дістав на «розходи по утвержденію банка», чи якось інакше, аби видно було, що гроші заплачені на банк.

2) Про пам'ятник Т[арасу] Г[ригоровичу] радились довго і прирадили, що краще затягнути постановку до кращих часів. Потрібні пояснення Комітет послав Сенатові.

Після 1-го мая я знов виїду в Херсонщину тижнів на два-три, бо там йде будування Левкові хутора, а мені хотілось бути присутнім.

Крім всього — тягне мене на старість в село, та таки й треба там мого догляду, бо без нього маю гірші прибутки.

В початку іюня думаю знов їхати в Кисловодськ, заїхавши попереду в Алупку — чи не знайду покупця на свою усадьбу там. Дуже, дуже радий був би якби й Ви зо мною поїхали в сю подорож. Міркуйте, дбайте, щоб разом поїхати на одпочинок і лікування.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

Стаття Ваша, справді, таки нецензурна і ми, при всьому бажанню надрукувати Ваш фельєтон, ми побоялись штрафу.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52981. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції. У тексті листа пункт 1) відкреслено на лівому полі другої сторінки червоним олівцем.

[1] ... до похорону Коцюбинського... М. Коцюбинський помер 12 квітня 1913 р. в Чернігові.

№ 214 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

22 квітня 1913 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Щось все-таки з Вами чи робиться, чи поробилось, такий якийсь незвичайний тон Вашого листа, наче Вам все на світі обридло — і справи, і люде.

Про банк Ви говорите з таким очевидним зневір'ям, що й мені ця справа перестає бути цікавою. Розуміється, коли свої люде не вдержать її в своїх руках, то мало з неї й користі. Але ж нащо тоді на неї затрачати і енергію і гроші?

Скільки пишете, заплачу́, і Вас сповіщу про те.

З літом ще не вияснив, к початку іюня навряд чи зберусь. Але ж якби й зібрався, то трудно буде подорожувати разом, бо треба ж посидіти в Київі — і виставка, і хутір. Та й, правду казати, на Кавказ щось мене не тягне.

Взагалі — і мені якось усе байдуже, крім одної думки — визволення, але звідки і в якій формі воно до мене прийде, не знаю.

Всього кращого.

Ваш П. Стебницький.

22 / IV 1913
Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], д. 22, кв. 17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 776.

№ 215 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

30 квітня 1913 р.

Київ, 30/IV 1913

Шкода, любий Петре Януаровичу, що ми, мабуть, не побачимось сього літа. Я в початку іюня обов'язково повинен виїхати, щоб пробути з місяць в Кисловодську і поспіти в Перешори на молотьбу. А Ви пишете, що навряд чи зберетесь в початку іюня до Київа.

Виставку я сподіваюсь побачити в початку, тобто в маю і під кінець, вже коли з молотьби вернусь до Київа.

Кажете Ви, що зо мною щось робиться, чи поробилось, наче мені все обридло, наче я зневірився.

Здається — ні. Такий ністошно, як і був, хіба постарішав на рік з того часу, як ми бачились.

Що про банк написав так, наче про його мені байдуже? Та я раз у раз був тої думки, що банк корисний нам буде тільки тим, що він, хоч чужий нам, а все-таки буде на нашій території, тобто буде відтягати капітали від Московського банку і служитиме ідеї децентралізації. Для сього одного варто затратити і енергію, і гроші, хоч і не так багато, як люде наші затрачають. Не одповів я Вам про пропозиції і думки Ф. Г. Шульги, щоб не вилаятись нецензурними словами. Був я, знаєте, у його в Одесі і хотілось мені поглянути на останнє число «Ради» — виявилось, що він не передплачує; розговорились про «Укр[аинскую] Жизнь», виявилось, що він тільки щось чув про неї, а про решту укр[аїнських] часописів і не чув. За «Раду» я промовчав, а за «Укр[аинскую] Жизнь» вилаяв його. Гидко мені було потім і слухать його міркування про банк. Краще вже нехай той банк буде в жидівських чи російських руках, ніж в руках таких українців — се рак в нашому організмі. Радив він і мені на голови банку Ярошенка та Драго — інтенсивних ворогів українства, а не то що байдужих або неосвідомлених!

Ну як не зміниться тон мого листа, коли Ви радите таких людей поставити на чолі банку. Вас я не виню, бо Ви про їх, може, вперше чули, але мене обурює Ф[едір] Г[ригорович].

Шкодую я, що Ви не вирвались святами до Київа, все б трохи підбадьорились; може, трохи помуляло б Вас, коли Вас лаяно за те, що передали справу Могилянському і К°, але лайка, як кажуть, — байка!

Рішили ми родині Коцюбинського видавать по 100 руб. на місяць і просить Вас, щоб Ви ще щось виклопотали у Літературного фонду, власне, щоб там підготували грунт, а прохання подасть удова. Ну, бувайте! А я знов їду в Херсонщину.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Чому Ви нічого не даєте до «Ради» — невже образились?!

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52982. Перша сторінка листа написана на бланку: Редакція і головна контора часопису «Рада» у Київі, Велика Підвальна вул., 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Останній абзац у тексті листа відкреслено червоним олівцем.

№ 216 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

5 травня 1913 р.

5 / V 1913

Нарешті Ви одгукнулись по-людськи, так як раніш писали, а то я вже був на Вас ремствував. Пишеш, переказуєш думки, враження, ставиш запитання, — а тобі, як з якогось Олімпу, кинуть якусь резолюцію, щоб одчепитись, — а решту, виходить, писав для корзини...

Мимоволі прийдеш до висновку: то й робіть собі там, що і як хочете, а мені дайте покій...

Розмови з Шульгою переказував Вам як матеріял, бо основна його думка таки правдива: в банку діло піде як слід тільки в руках фахової людини. Помірковати над цим треба, — коли земляки не хотять, щоб вийшов з цеї справи циганський пшик! Що ж до тих кандидатів, — то я зовсім мало знаю Шульгу, а його одесян і зовсім не знаю, — а Вам їх не рекомендував, лиш подавав на всякий випадок до відомости... Хай їм усім чорт разом з Шульгою, але керовника все ж шукати треба: і коли нема доброго серед своїх, то краще взяти чужого, — аби, розуміється, не ворога, — тільки щоб справа була поставлена міцно і широко... Близькі люде Чижевський та Ерастов, а от в банковім ділі я, мабуть, більше б повірив отому чужому Барановському, що показав на ділі свій хист. А для такої справи як банк треба б, власне, ще спритнішу людину — бо справа ширша, ніж той союз, де керує тепер Барановський...

А кияне якось на це все злегка дивляться, по купер'яновій системі: якось-то буде! В таку непевну справу, власне, страшно й встрявати, — бо це ж, виходить, іти на провал і за той провал брати на себе одвічальність, хоч і не всю, а в гурті, але то не втіха... Як же не сердитись, коли на такі уваги добрі люде собі одмахуються, бо то, мовляв, не їх клопіт?! А чий же? Скажіть мені, до кого краще звертатись в справі банку, то я й не буду Вам обридати.

Шкода й мені, дорогий Євгене Харламповичу, що не доведеться поїхати разом і побачитись, в початку літа, але ж я певний, що все ж ми влітку побачимось, бо я напевне затягну свій від'їзд, а Ви тим часом повернетесь з Кавказу і обмолотитесь, от і будемо разом оглядати виставку.

Коли на Великдень мали мене лаяти, то я радий, що не поїхав, бо досить мені лайки й тут. Але я думаю, що та лайка безпідставна. Чого ж Ви хотіли? Кого виставити? З вільних людей тільки ті й можливі. Чи хотіли, щоб я та Ол[ександр] Гнат[ович]? — Правда, врешті таки вийшла досить прикра річ з тими делегатами, але якраз не з тим, за кого мене лаяно... Тепер у нас щось дуже багато виявляється прихильників, — не довелось би тільки просити, щоб не всі святі разом допомагали... Побачимо.

Про Коцюбинську-удову грунт постараюсь підготовити, у мене дехто єсть в літературному фонді. Коли буде прохання?

Чому не пишу до «Ради»? Розуміється, не тому, що образився. Ви знаєте, що ваги я своїй писанині не надаю, то й ображатись не маю за що. Але ж, здається, досить тих спроб. Ви ж бачите, що на теперішній час я ніяк не потраплю в цензурний тон, — то краще вже й не спокушати долю, а то — або шкода буде праці, або Ви примусите платити за «Раду» штраф...

Далебі, деколи припадає охота щось написати, але крутиш-крутиш голову — нічого не виходить просто собі спокійного або веселого: все якесь нервове, роздратоване, в'їдливе... Такий-то вже мій теперішній настрій... Нащо ж тратити час і псувати даремно нерви?

Ну, мабуть, буде вже, а то вже Вам, може, й читати тяжко... Пишіть, коли є змога.

Бувайте здорові, щасти Боже на все добре.

Ваш П. Стебницький.

Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], д. 22, кв 17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 777.

№ 217 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

10 травня [1913 р.]

10. V. Знов писатиму небагато, бо звідсіль я якось не привик писати, та й не знаю, що на світі робиться. Числа 20-го, певне, вже буду в Київі, тоді напишу просторішого листа. Ви пишете, що побачимось з Вами в кінці літа, як я вже одмолочусь. Але ж молотьбу я скінчу напевне не раніше 15 августа, а Ви до того часу, мабуть, вже будете в Петербурзі. Шкода!

Про київське життя Ви, певне, вже щось чули від Алекс[андра] Сергійовича, який цим разом дуже цікавиться тамошнім життям.

Ну, бувайте здорові і пишіть мені.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52983. Листівка, адресована: С-Петербург. Петерб[ургская] Сторона, Малый проспект, д. 22, кв. 17. Петру Януаровичу Г[осподи]ну Стебницкому. На штемпелі Мардаровки дата: 11.5.13.

№ 218 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

16 травня 1913 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Пишу спеціально в справі удови Коцюбинської, — сьогодні ходив до Котельникова просити, щоб допоміг в Літературному фонді. Почув і переказую от що.

Літер[атурному] фондові байдуже до заслуг українського письменника, бо це інституція руська, великоруська. Значить, удова нехай краще посилається не на белетристику, а на праці небіжчика в російській мові по земській статистиці, хай перелічить статті, коли були, в «Земском сборнике» або окремим виданням.

Важно, щоб Літер[атурний] фонд мав ще яке-небудь «ходатайство» за удову од відомих вчених або письменників. От, напр[иклад], добре б, щоб Короленко написав фонду про те, що удова варта підмоги, — про її бідність і т. і. Або Ів. Вас. Лучицький (до останнього тут треба в цій справі сходити попросити — я побалакаю з Олекс[андром] Гнат[овичем], — але на те ще треба знати, коли саме удова подасть своє прохання)...

Треба щоб удова докладно розказала, що вона бідна, має стільки-то дітей, мусить їх виховувати і т. і. Літер[атурний] фонд

страшенно рідко видає пенсії — це сама надзвичайна форма підмоги. Звичайно, дасть «единовременно». Але удові краще просити «на воспитаніе детей», — це теж може пройти досить легко. Дають на рік, а потім щороку поновляють асигнування, коли виявляється, що обставини ті самі. Але дають небагато: рублів 300 на рік — себто по 25 руб. в місяць... Розуміється, нехай, аби дали.

Нарешті — коли удова хотіла подавати? Коли тепер, то нехай поспішається, та таки негайно присилає. Річ у тім, що найближче засідання фонду буде оце 20-го, а далі буде через два тижні, себто в перших числах іюня. Якби удова поспіла прислати прохання до цього другого засідання, що в початку іюня, то було б добре: тоді склад Комітету порядний і сам Котельников ще буде в Петербурзі, та зможе перебалакати зо всіма членами... Коли ж до початку іюня не встигне, тоді краще нехай одкладе до осени, бо влітку всі впливові члени пороз'їзжаються, не буде кого просить і не буде кому як слід рішать, можуть або відмовити, або взагалі через всякі сумніви щось наплутати, або не знаючи, що воно за Коцюбинський, або дізнавшись, що це український письменник. Отже, коли удова рішить подавати тепер, то треба, щоб про це дали сюди знати — чи безпосередньо Котельникову чи через мене. Само прошеніє, розуміється, нехай адресує в Літер[атурний] фонд безпосередньо.

Ну, само собою, нехай не дуже розписує про свої достатки — хутір там, про підмогу від земляків тощо. Зате про дітей треба в подробицях: старший в такій-то класі, — менший — в такій...

Найцікавіше те, що Котельников ніякого понятія не мав про те, хто такий Коцюбинський, чим він відомий... Отака людська слава... А ще й газети читають... Так само, очевидно, і інші члени Комітету (Котельников, правда, тепер вже не член). Та може, виходить, і добре, що не знають, а то «великоруський фонд» просто взяв би та й відмовив.

Здається все, там Ви писали про якісь мої гроші, не знаю, скільки їх там у Вас. Може, тепер віддасте, коли досить на якусь потребу, зв'язану з вшануванням пам'яти Коцюбинського?

Тим часом бувайте здоровенькі. Давайте ж звістку удові, пишіть коли є кому, Короленкові (може, Русов напише) — і сповіщайте сюди.

Ваш П. Стебницький.

16 / V 1913.

«Літер[атурний] фонд» власне зветься — «Общество для пособия нуждающимся литераторам и ученым». Головою тепер Лонгин Федорович Пантелеев, адреса — Бассейная 42.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 778.

№ 219 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

31 травня 1913 р.

31/V 1913

Знов я, дорогий Петре Януаровичу, заборжився у Вас, але хотілось разом одповісти Вам про справу з Коцюбинським, а вона тільки сьогодня вияснилась.

Листа Вашого я дав прочитати Шрагові, а він переказав його зміст Вірі Юстиновні, а сьогодня Шраг знов приїхав і розказав ось що. Вдова не охотиться при таких умовах подавати прохання до Літер[атурного] фонду. Ніяких праць на російській мові у Коцюбинського нема, то й нема надії, що фонд щось видасть; крім того, вона висловлює сумнів — чи варто українцям звертатись до російської інституції. Радились ми про се вкупі з Влад[имиром] Миколаєвичем і рішили з проханням підождати, поки не вияснить ся на се погляд Короленка та Семевського, до яких взялись писати Русова та Влад[имир] Мик[олайович]. Очевидно, раніше осени ніяких заходів зроблено не буде.

Чув я од Левка, що, може, в половині іюня Ви приїдете до Київа. На жаль, я до 10-го повинен виїхати, бо мені обов'язково треба: заїхати в Крим, (може пощастить продать свою осадьбу), треба з місяць покупатись в Нарзані і треба до 20-го іюля поспіти на молотьбу, а через те ніяк не можу підождати Вас тут, хоч мені дуже хотілося б побачитись з Вами.

В одному з останніх листів Ви писали, що затягнете свій одпуск так, що я вспію і викупатись і обмолотитись, то будемо вдвох оглядати виставку. Але я раніше 1-го сентября не обмолочусь, та й виставка мені цікава тільки з 1-го сентября, бо з цього дня тільки виставлятимуть худобу.

Якщо ж Ви приїдете в іюні, то і мене не застанете, і худоби на виставці не побачите. Крім того, багато Ваших знайомих киян пороз'їздиться з Київа.

Отсе несподівано, по своїм особистим справам, приїхав пан професор; радились ми між іншим, як реагувати на виступи в Думі за нас і проти нас і рішили надрукувати гуртового листа.

Майте на увазі, що п[ан] професор послав Іванову законопроект про укр[аїнські] кафедри. Треба б подбать, щоб кадети не заховали його під сукно. А трудовикам треба б раяти поновити законопроект про народну школу. Ну, бувайте, бо стоять над душею.

Ваш Є. Чикаленко.

[Зліва на полі останньої сторінки рукою Ю. Садик дописано:]

Шлю Вам сердечний привіт. 10 іюня ми, здається, вибираємся з Київа, але чи поїдемо, то Бог зна та, може, Є[вген] Х[арлампович]. Жаль, що Вас не побачимо. Ю. Садик.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52984.

№ 220 *І. Стебницький — Є. Чикаленку*

6 червня 1913 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Чи попаду к половині червня в Київ чи ні — не знаю, але з Вами, очевидно, можу справді не зустрітись. Ну, що робити... А на всякий випадок перед від'їздом напишіть мені — де думаєте оселитись в Кисловодському і як Вас там відшукати. Може, коли буде нудно, не всиджу довго в Київі і десь поїду блукати, то ще потраплю і до Вас. Хоч навряд, бо часу на цей раз буде в мене мало — тільки місяць.

Чудну якусь форму реагування на думські виступи придумали Ви з паном професором. Мало хіба було тих всяких колективних листів з тими самими підписами або й зовсім без підписів. Кому що нового скаже цей лист — все від того самого гурта, тих самих «мазепинців», тих самих сектантів? Примусьте заговорити громадські інституції — земства, або якісь корпорації — учителів, попів тощо, — це інше діло. Вагу має тільки голос реальних верств живого громадянства, а не скиглення зарегістрованих поіменно націоналістів-романтиків. Хіба сама «Рада» кожним своїм числом не є колективний лист української інтелігенції, безмірно важніший ніж той, що Ви готовите — а хто її слухає? Ні, мабуть, це не те, що треба.

Трудовики виказали себе свиньми. Наобіцяли багато, а не спромоглись навіть як слід розглянути поданий їм матеріял, і обмежились куцою і нікчемною промовою Дзюбинського[1], яку цілком знищила паскудна репліка Родзянка. Після неї вже у трудовиків не стало ні пороху ні голосу... А от падлюка Мерщій — як у рот води набрав! А тільки він би й міг двома словами розбити й виявити брехливу суть українофобства Родзянки і іншої думської наволочі...

Про законопроекти, очевидно, при таких умовах нема чого марити, бо і Іванов, як видно, не схотів виконати доручення, і трудовики не здатні виступити з чимсь серйозним. Побачим, — побалакаєм...

З приводу справи удови Коцюбинської можу сказати лиш — честь їй і шана за ту горду і достойну думку... Але, як надумається на інший настрій і рішить просити, то сповістіть.

Ну, справа з пам'ятником поки що виграна, — коли тільки не буде протеста з боку міністра внутрішніх справ. А тоді справа перенесеться в загальні збори сената і ще хто знає, чим кінчиться. Не знаю, чому «Рада» так довго тримала мій допис про сенатський присуд[2], — боялась чи що? Я написав в той самий день, як розглядалась справа, а надруковано щось через тиждень, вже після того, як в «Речи» з'явилась телеграма з Київа про це саме. Чи не з мого дописа вийшла і та телеграма в «Речь»? Це було б цікаво розвідати, — але для «Ради» в кожнім разі так спізнитись невигідно.

Про банк ніякої чутки. До мене ніхто досі не звертався.

Ну, бувайте здорові, щасливої й веселої Вам подорожі та доброго відпочинку!

Ваш П. Стебницький.

6 червня 1913.

Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], д. 22, кв. 17.

P. S. Моє щире привітання Юлії Миколаєвні, спасибі за спомин.

Pp. Ss. Нехай редакція зверне увагу на № 167 «Русской молвы»[3] (за 31/V) — там досить цікавий фельєтон Жилкина, — і на № 147 «Дня» (за 4/ VI): тут фельєтон Homunculus'a на Родзянка[4], — можна б, здається, і цілком передрукувати, в перекладі, розуміється.

Ще вчора (5/VI) щось є з того ж приводу в «Русской молве»[5], бо сьогодня її цитує «Нов[ое] Время».

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 779.

[1] *...нікчемною промовою Дзюбинського...* Йдеться про дебати на засіданні Державної думи 3–5 червня 1913 р. з українського питання. Вони розпочалися виступом відомого українофоба А. Савенка, який закинув українцям звинувачення (до речі, справедливі) в тому, що вони не послали в Думу корінних українців і не делегували селян до останніх двох Дум. Також промовець наголосив, що чув від українців, кібито вони не розуміють мови М. Грушевського. Після цього на захист українців виступили представники трудової групи, зокрема, В. Дзюбинський. Він зауважував, що російський уряд не визнавав української мови тоді, коли українці вимагали для неї певних поступок та прав, але політики використовували її як знаряддя здобуття популярності у передвиборних кампаніях. Як приклад, наводив розпорядження голови катеринославської губернської земської управи М. Родзянка у 1905 р. про переклад маніфесту 17 жовтня 1905 р. українською мовою. У відповідь виступив Родзянко (витяги з виступу подавала «Рада»: 1913, № 127, 5 червня, с. 2). Він підтвердив зазначений факт, але зауважив, що коли маніфест був розісланий, то селяни почали висловлювати побажання, щоб їм більше такою незрозумілою мовою нічого не друкували. Виступ Родзянка викликав резонанс серед громадськості. Його назвали таким, що не відповідав елементарним вимогам парламентської етики. Редакція «Ради» у передовій статті, коментуючи події в Думі, підкреслювала, що вони посунули українське питання вперед і продемонстрували чітку позицію трудовиків щодо нього.

[2] *...мій допис про сенатський присуд...* Йдеться про постанову сенату стосовно Шевченківського комітету, передану з Петербурга від власного кореспондента й опубліковану в «Раді»: 1913, № 125, 1 червня, с. 3, рубрика «Останні вісти». У телеграмі повідомлялося, що 28 травня сенат розглядав рапорт київського, подільського й волинського генерал-губернатора про необхідність скасування київського об'єднаного комітету для збудування пам'ятника Т. Г. Шевченку. Сенат відхилив це прохання і постановив, щоб київська міська дума й надалі мала право брати участь у заходах щодо встановлення пам'ятника.

[3] *...№ 167 «Русской молвы»...* Йдеться про фейлетон І. Жилкіна «Братья», опублікований у названій газеті: 1913, № 167, 31 травня, с. 2–3. В його основу був покладений діалог між болгарським професором та екс-міністром, у якому брав участь і український діяч. Автор ставив за приклад багатонаціональній Росії успішний розвиток маленької Болгарії (населення — 5 млн. чол.).

[4] *...фельєтон Homunculus'a на Родзянка...* Йдеться про нарис російського журналіста Д. Й. Заславського «Беглые заметки», опублікований на с. 4 зазначеного видання. У ньому автор заперечив аргументи М. Родзянка і констатував існування української нації, яка мала власну мову, літературу та історію.

[5] Очевидно, йдеться про статтю С. Майбороди «Малороссы отказываются понимать свой язык (Письмо в редакцию)» («Русская молва», 1913, 5 июня, с. 3). У ній автор писав про виступ 1 червня 1913 р. в Державній думі М. Родзянка з приводу перекладеного українською мовою маніфесту 17 жовтня 1905 р., який зустріли бурхливими оплесками праві фракції Думи. Автор засуджував їхню реакцію і ставив під сумнів факти заяви промовця.

№ 221 Є. Чикаленко — Л. Стебницькому

10 червня 1913 р.

Київ, 10/VI 1913

Білети вже маю, але не знаю, чи вирвусь коли з сього пекла — облягли мене і громадські і особисті справи... На з'їзді я гаряче доводив, що після того, як одмовили нам спільно з галичанами ставити павільйона, не брати участи на виставці[1], а буть в опозиції, бо у нас нема ні людей, ні грошей, але при голосуванні я остався один. І що ж би Ви думали? Ввесь клопіт на виставці впав на мене; я мусів добиться місця, мусів найти архітектора, підрядчика; на мене хотять звалити і всю дрібну справу, аж до вітрин! Але я плюну на все і виїду — нехай роблять, що хотять! Друга справа з редактором. Павловський вже найшов собі посаду і хоче тікать, а Василько почав вагатись, стало йому страшно покидать учительство і йти на тяжку роботу редактора. Не така тяжка робота, як тяжко переносити докори, лайки і загальне незадоволення.

Павловський, людина з дротяними нервами, якось це все переносив, а людина іншої організації од одного Жебуньова може заслабнути... Але я покидаю все і їду. Написав Василькові листа, після якого він повинен, здається, приїхать.

Але найгірше муляє мене мій «хрест» — це Петрусь, син мій. Поїхав в Батум держать на атестат — зрізався; насилу виклопотав я йому право держать екзамени при гімназії на свідоцтво за 6 класів, а він пропустив екзамен! Напала на його якась прострація. А восени вже треба йти в салдати з свідоцтвом тільки за 5 класів! Сам він каже, що лучче застрілитись, ніж служить простим салдатом. Шкода хлопця, бо своя ж кров. Правду народ каже, що малі діти їдять молоко, а великі — серце і т. д. і т. д.

Подав я прошеніє в Комерч[еское] училище 1-го общества преподавателей, щоб дозволили йому держать в 7-й клас, бо він там, два роки тому назад, був в 6-му класі, кажуть, що без дозволу Учебного отд[ела] Министерства Торговли не можуть принять, бо йому вже 21 рік. Директор Холодний радить написать Стебницькому, коли я з ним знайомий, бо у його єсть якась рука в тому отділі. Отсе сьогодня посилаю прохання, а Вас прошу, коли справді маєте там знайомих, то не одмовте поклопотатись, щоб Петрусеві дозволено було держать в 7-й клас якого-небудь комерческого училища в Росії, може, десь видержить екзамени і получить свидетельство за 6 класів, або, може, набереться енергії і скінчить середню школу, а тоді поступить в Політехнікум на с[ільсько]хоз[яйственний] виділ, як він колись марив — і не дурний хлопець і не без кебети, а якась безвольна у його вдача.

Коли можете, то замовте словечко, хоч я страшенно не люблю говорити і просити в своїх особистих справах.

В справі думських виступів почали ми щось робити, але й тут, як з виставкою — я один був проти, а на мене впала розсилка заяви і збирання підписів, бо всі вже пороз'їздились. Вашу звістку про сенатське рішення пустили в той день, як дістали і разом послали телеграми в деякі газети, а «К[иевская] Мысль» не схотіла надрукувати, вона обминає все, що торкається українства.

Щодо Коцюбинської, то Короленко написав дуже приємного листа, обіцяючи написать Набокову, але я не знаю — як рішить вдова, бо я тільки допіро написав їй про лист Короленка.

Я ще не знаю, де буду жить в Кисловодському, але довідатись про мене можна у псаломщика кладбищенської церкви Ясинського, що живе на Никитській вулиці у власному домі.

Як будете в Київі, то довідаєтесь у Павловського, а він житиме у мене в хаті, разом з Васильком. Дуже радий був би хоч там

стрінутись з Вами, разом мандрували б по околицях, бо Саксаганський сердиться на мене за «Раду»[2] і не схоче робить мені компанії. Я сподіваюсь вернутись до Київа 15 іюля, а через скілька день поїду на місяць в Перешори.

Ну, бувайте здорові.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52985.

[1] Йдеться про участь українців у всеросійській виставці в Києві. Організували її фабриканти і заводчики, грошову допомогу надало міністерство хліборобства, торгу й промисловості, а також земства і громадські інституції. Виставковий комітет очолював граф М. Тишкевич. Книжковий відділ на виставці був лише один — організований заходами українських книгарень. Він був оформлений в національному стилі, мав вичерпну таблицю українських видань за 12 останніх років. Подібної експозиції на виставці не було. Таблиця називалися: «Загальне число українських книжок, виданих на Російській Україні за 1900–1912 роки», видання були поділені за галузевим принципом. На виставці працювали й інші відділи: гірничий, зерносховищ, державного банку, ремісничий, кооперативний, земський. «Рада» в рубриці «Всеросійська виставка у Києві» щодня інформувала про події на виставці, кількість її відвідувачів. Інформативну статтю про виставку опублікував у ЛНВ і М. Павловський: «Всеросійська виставка у Києві» (1913. — Кн. 11–12. — С. 340–350). Виставка тривала до 15 жовтня. Було вирішено продовжити її і в 1914 р. (з квітня до жовтня) у складі 6 відділів. Київське товариство с/г виробило й опублікувало правила «Всероссийской всеобщей выставки 1914 г. в Киеве».

[2] *...Саксаганський сердиться на мене за «Раду»...* Очевидно, П. Саксаганський сердився на газету за критику її дописувачами співробітництва актора з маловідомими російськими трупами. А. Ніковський у статті «Гастролі О. К. Саксганського в Одесі» радив артистові, щоб «не кинути славу під лаву», обрати собі достойну українську трупу або організувати її самому актору («Рада», 1913, № 30, 6 лютого, с. 3). Ще в одній публікації газети актора критикували за його гру в майже невідомій петербурзькій трупі, у напівпорожньому й непристосованому залі, з непрофесійними артистами. (№ 41, 19 лютого, с. 4).

№ 222 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

3 липня 1913 р.

3/ VII 1913. Кононівка

Дорогий Євгене Харламповичу!

Оце сижу у Вашій хаті (вчора приїхав з Левком), а на ганку Левко грає на козі, а Ваш зять з того сміється. Сьогодні перший день без дощу — і дуже гарний, соняшний, повітря тут чудове. Ваші ще тут не всі, бо Марія Вікт[орівна] та Ганна Євг[енівна] в Київі, я їх ще не бачив, сьогодні, здається, приїдуть.

До Вас на погибельний Кавказ не доїду, та й навряд чи виберусь куди далеко Київа. Виїхав я в отпуск 18-го, вернутись маю теж 18-го, а вже сьогодні 3-тє. Ще з тиждень забарюсь в Київських околицях, от часу і не стане... Тоді, може, хвостик отпуска ще просижу у брата в Фінляндії. Побачу.

Тут у Вас всі, здається, здорові, окрім М[арії] В[ікторівни], котра виявила у себе, каже Левко, подагру — оце поїхала за порадою до лікаря. Петрусеве становище ще не вияснилось, але Вам, мабуть, можна не турбуватись, вийде на добре, аби видержав іспит. «Стебницький», до якого Ви писали про цю справу, — має справді в міністерстві торгу руку, але дуже погану, — це наш земляк Бородаєвський, якому вже, мабуть, обридли мої звертання до нього за всякими справками та з проханнями, хоч нічим особливо тяжким я його ніколи не турбував. Я написав йому про Вашу справу, просив розвідати і, коли можна, допомогти, а мене сповістити по телефону, що і як. Проходить кілька день, з тиждень, — мовчить. А мені треба їхати. Їду туди сам, як звичайний «проситель», в відділ середніх шкіл. Жду черги, поки приймуть, — коли в прийомну входить мій «приятель», але дивиться — і не пізнає. А я й собі не кланяюсь. Пішов з докладом, виходить — і теж мене не бачить... Я все жду, коли виглянув в коридор — іде знов моя «рука» і просто на мене: тут уже не можна було не пізнати, мусів поздоровкатись. Звичайно: «А-а! Как поживаете? Вы по этому самому делу? А я вот был у начальника отделения, вот и письмо Ваше у меня — вероятно, выгорит; я еще поговорю с директором — и думаю, что согласится. Вы уезжаете? Я вас извещу в Киев». Ну, я подякував і пішов собі: значить, «рука» пішла по моєму листу тільки через те, що побачила мене тут, і стало вже їй ніяково... В Київ, розуміється, нічого не написав, але я бачив в редакції Холодного, — то він уже одержав бумагу, де його питають, чи справді все воно так, як писано в прошенії Чикаленка і який Чикаленко був, як учився у школі. На цю бумагу Холодний мав в той день посилати одповідь, розуміється, прихильну, — і думає, що тоді Ви дістанете дозвіл Петрусеві держати, — такий тон тої бумаги. От Вам і усе, що можна було зробити.

В Києві тихо, мало хто є. Бачив С[ергія] О[лександровича], розказує якісь страхи про нові доноси на у[країнський] рух, що ніби подано — либонь Щоголевим — до сенату. Треба все розвідати і вияснити.

В редакції сидить вже літній редактор[1].

Їздив на два дні до Ігнатовича в село, — 40 верст од Білої Церкви, з усякими інцидентами — от дороги! Вісім годин кіньми! Перекидались у багнюку! Страх один — якась Азія під Київом...

Був у себе на хуторі, водив Левка. Йому подобалось — і це мені дуже приємно. Новий арендатор держить порядок, не псує, але щось крутить про садок, не хоче платити по-торішньому аренду, бо ніби мало кизилю. Але садок треба чистити, треба йому дати наказ, а я того не знаю — і доглядати не можу. Може, таки восени Ви пришлете якого чоловічка, що знається на цім ділі, або порадите що Вікторові Ігнатовичу. Я охоче заплатив би такому досвідному робітникові.

В справі банку нічого нового. В'язлов навіть боїться, що нічого і не буде. А кооператори кажуть (я говорив з Стасюком), що саме тепер банку треба бути, що самі кооперативи дадуть на нього 700 тисяч. А як тепер не вийде, то вони мусять увійти глибше в організацію Московського банка, і тоді буде справа далеко трудніша.

Ну, як же там Ви себе почуваєте в Кисловодському? Яка погода, — чи теж дощі? Як здоров'я? Чи гуляєте? Ми сьогодні слухали Ваш спів: Левко демонстрував фонографічну запись Вашого голоса.

Коли повертаєтесь назад? Шкода, що не взяли з собою Степаненка — він тепер виглядає досить зле.

Просижу тут у Вас, мабуть, до кінця тижня, а як знов підуть дощі, то і раніше втічу до Київа. Є ще думка поїхати подивитись Лубні, але хто його знає...

Бачив у Київі і Влад[имира] Мик[олайовича], хотів почути його думку про банк: ніяк не цікавиться.

Ну, бувайте здоровенькі! Щасливо добувайте свого одпочинку. Пишіть! Моє щире привітання Юлії Миколаївні.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 780. Напис на конверті: Кисловодск. До востребованія. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко. Поштові штемпелі: Кононовка Полт. 4.7. 13. Кисловодск Терск. 7. 7. 13.

[1] «Раду» тоді редагував А. Ніковський.

№ 223 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

8 липня 1913 р.

Кисловодськ, 8/VII 1913

Шкода, дорогий, що Ви не мали змоги побувати в Кисловодському. Не чуть тут ні про доноси, ні про банк і т. інше. Ходимо собі з Саксаганським по горах, збуваємо жир, а набуваєм силу; але вже обридло блукати без діла і 18-го іюля вже сподіваюсь бути

в Київі; шкодую, що не застану вже Вас. В Київі пробуду не довго, забіжу на якийсь час в Кононівку, а тоді поїду (в Мардаровку) молотить — що Бог послав, а пишуть, що врожай непоганий, аби тільки благополучно довести до кінця. Якогось тямущого чоловічка пошукаю для Вашого саду, це вже в сентябрі місяці, якщо знайду.

Сердечно дякую за клопоти про Петруся, хоч я й не певний, що він візьметься за науку і видержить іспити.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53986. Закритий лист, адресований: Киев, Б. Подвальная, 6. Редакция «Рады». Петру Януариевичу Г[осподи]ну Стебницкому. На штемпелях: Кисловодск 8. 7. 13; Киев 12. 7. 13.

№ 224 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

3 вересня 1913 р.

Київ, 3/IX 1913

Мих[айло] Серг[ійович] скликáв на пораду київських членів Наук[ового] Т[овариства]ва ім. Шевченка і розповів, що оточення в виділі таке, що він не може далі там зоставатись і мусить вийти. В виділові всі його антагоністи, які руйнують все, що досі він організовував, а він мусить те все ставити на голосування і своїми руками приймати участь в тому руйнуванню. Атмосфера витворилась така, що йому спротивила вся Галичина і він радий був би зараз навіки виїхати відтіля, але хоче ще протягнуть, щоб дістать пенсію. Ми доводили йому, що треба залишитись членом Т[оварист]ва, що може на загальних зборах, на які треба нам поїхати в можливо більшому числі, удасться полагодити відносини. Але він в тому не певний. Він каже, що можливо, що його знов виберуть, навіть не голосами з України, але коли виділ останеться той самий, то й ситуація останеться та сама, а на зміну виділа нема надії, бо він вибраний на два роки і не схоче виступити. Рішили на тому, що коли Мих[айло] Сер[гійович] покине головування, то ми виступимо в пресі з жалем, виставлятимем його наукові заслуги і ролю звена, яке зв'язує обидві України, і на загальних зборах попробуємо поладнати справу. Але я в останнє не вірю, бо мало хто зможе й поїхать до Львова.

Дуже радий, що Ви взялись за «письменну роботу», загадану Л[еонідом] Миколаєвичем. Може, Вам пощастить написать таку книжечку, яка буде нашим катехизисом і привертатиме до українства «даже не учившихся в семинарии»; до речі було б при

ній подати список книжок, які рекомендується прочитати для докладнішого знайомства з українством.

Я здоровий, хоч соду знов п'ю, але се вже така, видно, моя доля. Хліб уродив, справді, добре; хоч, правда, тільки озимий, а ярина плохенька, та й ціна до того зсунулась дуже.

Петрусь йде простим москалем, а я турбуюсь і скрізь бігаю... Хоч іншим разом думаю, що, може, тільки ця служба вилічить його від неврастенії, але боязко дисциплінарного батальйону. А тим часом — поживем, побачим.

Ну, бувайте здорові. Не дали мені дописати листа.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52987. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

№ 225 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

29 вересня 1913 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Лист од Вас — це така надзвичайна річ, що я мушу не одкладати одповіди... Не знаю вже, за ким була черга писати, — може, й за мною, — але чого б же я ліз до Вас з своїми листами в таку пору, коли Ви в них не почували ніякої потреби, як самі тепер признаєтесь... Правда винні в тому не хто, як Перешори, — але, коли добре глянути, то і у нас тут не бракує кожному своїх шорів та перешорів, аби дав собі в цім напрямі волю, то загруз би з головою...

Ну та нехай... Як живете? Як здорові? Чи болить живіт, чи таки вродило нічого? От ціни, здається, досі доброї нема, та чи буде й до весни...

Погана, виходить, справа з Петрусем! Невже доведеться йому одбувати москалем? А в комерційній школі, значить, не помогла моя «рука» нічого!

Як передплата на «Раду»? Що пишуть самі передплатники про переміни в газеті? Щодо моєї думки, то мені доводилось вже висловляти її самому редакторові. Те ж поки що можу сказати і Вам. Газета взагалі оживилась, зробилась більш схожою на газету. Видко хазяїна, що стежить за фактами, подіями, пресою, викликає статті, не допускає прогалин в темах, планомірно розбиває белетристичний матеріял. Щодо самої обробки тем в статтях, то вона, звичайно, нерівна, але в більшости докладна, тон переважно такий

як треба — спокійний і серйозний. Не дуже мені подобається відділ «огляд преси». Він поставлений дуже цікаво — теж свідчить про хазяйське око, добре робиться вибір, добрі заголовки, — але самі редакційні уваги, на мою думку, не зовсім те, що треба. Деколи занадто довгі, важкі, юмор роблений... Я знаю, що це пише сам Андрій Вас[ильович], але це здається, не його фах. А втім, може, я й помиляюсь, це діло смаку, — та й, розуміється, не цей одділ робить фізіономію газети, а, значить, він не може ослабити враження від тих певних позитивних рис, на які я показав раніше.

Такої, більш-менш, думки, оскільки доводилось чути, держаться і ще дехто з петербуржців. Звичайно, поволі все воно вигладиться, виправиться — і буде добре, аби видержали редакторські нерви...

Ще згадав: деколи вражають виступи з браком рівноваги і перспективи, — як, напр[иклад], недавно з приводу звичайної театральної реклами про Вільшанського[1]... Це на муху з обухом. Замість іронічного осміху — вовчий пашпорт...

Але цього редактора бережіть та ще й добре, і з дрібницями до нього не чіпляйтесь, а таки час від часу робіть бесіди по біжучим питанням, щоб обмінюватись думками про ведення «Ради».

Ну, цікаво буде, як М[ихайло] Серг[ійович] порішить з Галичиною. Я не згожуюсь з Вашою думкою. «Плюнуть» легко, — але плювати в джерело, яке нам немало служило і ще буде служити, не годилося б. Розуміється, коли особисті відносини у М[ихайла] С[ергійовича] склались в Товаристві так, що йому нема змоги там вибути, то тоді що робити — мусить покинути. Але нашій справі це буде на шкоду, бо це вириє прірву між нами і галичанами. Вони собі поведуть цілком свою політику, заведуть всякі угоди — і врешті вже нам всім доведеться на Галичину плюнути. А це ж — половина новішої нашої історії.

Хіба, може, у М[ихайла] С[ергійовича] єсть які комбінації тимчасового одходу од справ Товариства, до будучих виборів? То інша річ, — коли він має охоту дати своїм антагоністам змогу показати, що вони можуть зробити, — а тоді, коли для ширшого гурту порівняння, очевидно, вийде не на їх користь, — знов вернутись до справ Товариства в відповіднім окруженні. В кожнім разі повну ліквідацію галицького періоду, повне відокремлення наше (в особі М[ихайла] С[ергійовича]) від галицьких справ я вважав би шкодливою помилкою.

Коли не будуть Вас душити Перешори, то сповістіть, до чого М[ихайло] С[ергійович] прийшов.

Я тепер справді сижу за тою «письменною роботою», що задав нам сердитий вчитель — Леон[ід] Мик[олайович]. Оце ще добрий чоловік! Ну щоб йому самому сісти за писанину, адже у нього

ніяких перешорів нема! Не знаю, що з того вийде, чи буде та наша спільна робота відповідати тому що треба. Трудна річ взагалі, а мені особливо нелегко писати, бо великі речі тяжко у мене снуються... Ну побачимо.

Були у мене Ваші — Келлери з Левком, дуже я радий був їх бачити. Вже зять Ваш поїхав. А що Вікт[орія] Євг[енівна] — коли збирається до нас? Тут вже справжня осінь, холод, мряка, сніг. Наказуйте Левкові тепліше одягатись.

Ну, бувайте здоровенькі. Всього кращого.

Ваш П. Стебницький.

29 / IX 1913.

П[етербургская] ст[орона]. Малый просп[ект], д. 22, кв. 17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 781.

[1] Очевидно, П. Стебницький мав на увазі допис у «Раді» «З наших театральних справ» (1913, № 212, 17 вересня, с. 2, рубрика «З газет та журналів»). У ньому повідомлялося про запрошення директором українського театру в Галичині Р. Сіреньким М. Вільшанського — артиста театру М. Садовського — і ще двох артисток на гастролі у Львів і цитувалися витяги зі статті, вміщеної у львівському часопису «Ілюстрована Україна» (ч. 17, 18), де Вільшанського було представлено як першорядного артиста, а також і режисера. Редакція ж «Ради» робила такі коментарі щодо цитат: Вільшанський не мав режисерської практики, у реєстрі «найкращих артистів на Україні» ім'я артиста не значилося. Заперечувалося і твердження про те, що «Рада» визнавала Вільшанського першорядним артистом, пишучи позитивні відгуки на його гру. Також зазначала, що нічого не знала про талант ще двох артисток, які гастролювали з ним, — Кушнарьової та Іскри.

№ 226 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

18 листопада 1913 р.

18 листопада 1913 р.

Дорогий Євгене Харлампієвичу!

Доручило мені тутешнє Шевченківське товариство звернутись до Вас в справі розповсюження через «Раду» їхнього видання — «Малюнки Т. Шевченка»[1], якого ще великий запас лежить нерухомо. Восени проїздом про це говорив в редакції Баліцький, але ні на чому тоді не стали, тільки ніби принципіально поставились з співчуттям.

Діло стоїть так. Видання коштує в продажу 4 карб. Товариство згожується віддавати його «Раді» за свою ціну, себто за 1 ½ карб., з тим щоб «Рада» віддавала передплатникам по 2 карб.

без пересилки. З того полтинника 20 к. либонь піде книгарні, як % за полежале, а 30 к. зостанеться «Раді» за публікації, клопіт тощо. Таким чином, «Рада» може собі придбати через цю пільгу і зайвих передплатників, ще й заробить «грубий гріш». В зв'язку з шевченковими святами можна весь 1914 рік зробити ніби ювілейним і тим самим мотивувати цю велику скидку. Можна навіть сказати, що це скидка тільки на цей рік, а далі не буде — хай купують скоріше. Ну, та то деталь. А от, будь ласка, поговоріть про це, з ким знаєте, та й одпишіть, чи є на те згода Редакції. Щоб не було непорозуміння, може, пришлете проект публікації.

Коли це все буде вироблено, тоді Товариство дасть приказ Вас[илю] Пилиповичу, щоб по замовленням редакції видавав їх чи висилав — як там буде зручніше — скільки треба примірників, записуючи їх на рахунок Товариства, як поворот.

Будь ласка, дайте одповідь по змозі негайно, як тільки виясните.

Ну як же там живете? Що доброго і що нового? Який настрій?

А галицька комашня заворушилась після статті Єфремова[2]?! Добра стаття. Чи не доведеться нам, справді, виходити з Товариства, якщо ті дурниці в новому уставі пройдуть?! А я думаю, що вони таки не змінять напряму, бо дуже вже круто повернули і далеко зайшли.

Кончили ми з Лот[оцьким] свою спільну працю — кожний своє, — а тепер якось треба те все звести до ладу в купу. Страшенно багато плутанини, бо кожний старався писати все, щоб не пропало, — а от одні і ті самі думки перебігають по кілька разів. Доведеться скорочувати. Де вже, при таких умовах, щоб ця робота була «Катехизисом», як Ви кажете. Хто знає, що з неї вийде. В кождім разі, і по викладу, і по матеріялу вона далеко нижче того, що слід би було для цеї мети зробити. Одна тільки й утіха — що якби ми не взялись удвох, то взагалі не було б ніякої роботи про укр[аїнську] справу, — ні поганої, ні доброї.

На тому тижні від'їхала від нас Вікторія Євг[енівна]. Левко з нею був у мене, а сам заглядає дуже зрідка, — каже, що готовиться до іспитів.

Ну, а як там Петрусь на чужині живе? Шкода хлопця.

Як редактор? Не думає ще тікати?

Ну, бувайте здоровенькі, всього найкращого.

Ваш П. Стебницький.

P. S. Писав якось Леон[ід] Мик[олайович], щоб я написав впливовим членам Т[оварист]ва підмоги науці-штуці, що слід йому взяти участь в жертвах на «Укр[аинскую] Жизнь». Я одповів, що не маю охоти звертатись з грошовими справами — вже зарікся, а коли б справа була піднесена з Київа, то я охоче приєднаюсь. Як там, — було що-небудь в цій справі?

[Внизу першої сторінки червоним олівцем дописано:]

Бандероллю — 49 к.
Пошт. ще — 59
Упак. — 3 к.
Упак. пошт. ще — 63 к. [далі не прочитується].

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 782.

[1] Йдеться про альбом «Малюнки Тараса Шевченка». (СПб: Товариство ім. Т. Г. Шевченка, 1911. Вип. І). Він містив репродукції живописних робіт Т. Шевченка — акварелей та офортів. У «Раді» (1914, № 10, 14 січня, с. 1) було вміщено оголошення про те, що Товариство ім. Т. Г. Шевченка в Петербурзі відкриває до 25 лютого 1914 р. передплату на це ювілейне видання, яке з пересилкою коштувало 2 крб. 50 коп., вказувалися адреси петербурзької і київської книгарень, у яких можна було замовити альбом. Редакція «Ради» подала й рекламу видання (1914, № 15, 19 січня, с. 1).

[2] Йдеться про статтю С. Єфремова в рубриці «З нашого життя» (1913, № 257, 9 листопада, с. 2). У ній автор висловлював критичний погляд на проект нового статуту НТШ, який був розісланий членам товариства «довірочно», застерігав, що він може призвести Товариство до руїни й розвалу. Засуджував позицію секретності, під якою розсилався проект, стверджував, що Товариство, як громадська інституція, мало стояти лише «під скляною покрівлею».

№ 227 *М. Стебницький — Є. Чикаленкові*

26 листопада 1913 р.

26 / XI 1913

Дорогий Євгене Харламповичу

Спасибі за листа, звістку про «Малюнки» я переказав шевченковцям, ждуть оповістки.

Я тепер все під вражінням тої страшної полеміки, що виникла з приводу статуту Наук[ового] Т[оварист]ва та виходу професора[1]. Ви надзвичайний оптиміст, коли бачите в тім всім якісь добрі сторони і передбачаєте вигідні наслідки, а я, окрім шкоди, величезної шкоди для національної справи, нічого не бачу. Я вже писав про те Л[еоніду] М[иколайови]чу, просив його побалакати з Вами, чи не можна спільними силами, порозумівшись з впливовими людьми Галичини, спинити цей розбрат... Але то писалось під свіжим вражінням «Діла», тепер же думаю, що ніяким способом того не спинити, бо причини глибокі, корінні, і все покотиться далі в тім самім напрямі, все глибшатиме прірва між Київом та Львовом, все ближче і скоріше насуватиметься цілковитий розлам українського

національного тіла, на радість Щоголєвим і на користь як «истинно русским», так і «истинно польским» сусідам...

Чи Ви звертали увагу на галицьку політику? Це не випадково зійшлася українсько-галицька суперечка з галицько-польською угодою. Єсть деякі підстави думати, що сама боротьба галичан проти професора повстала не стільки на особистому грунті, скільки з бажання усунути ті перешкоди, які польсько-галицький уряд досі бачив в занадто радикальнім напрямі рутенської політики та в українських впливах. Може, професора якраз віддали на жертву угоді з поляками. А за тим, очевидно, піде повний перестрій всіх галицьких відносин. Чи дістануть щось за те галичане, хто його знає, скоріше їх довіку мазатимуть по губам, — і втрата співчуття російської України розв'яже руки полякам, як і австрійцям. Але, може, щось і дадуть, щоб задовольнити бажання і зміцнити угоду. Яка ж тільки буде нам користь з тих здобутків, при ворожих відносинах до Галичини, при цьому новому вибуху рутенського сепаратизму од України?

А коли Ви згадаєте тісні стосунки польських Бобржинських з російськими Бобринськими, та їх спільний інтерес в притисненні українського руху, то й побачите, до чого цей розлам приведе по цей бік кордону. Тепер уже Галичина не буде страшити Бобринських, а значить з домашніми мазепинцями легко буде упоратись...

І Ви думаєте, що при таких умовах професорова енергія знайде собі вихід і працю на російській Україні? Та йому тут, трохи пождавши, прокажуть такого «зася», що він пожалкує за львівськими умовами роботи...

А що ж каже він сам, — колишній сполучитель соборної України по обидва боки кордону? Як він дивиться на все те? Невже його вдовольняють виступи «Ради» і він сподівається добрих наслідків, як і Ви?

Дай Боже, щоб я помилився, але на мою думку, коли «соборна Україна» розлізеться на дві частини, то дуже і дуже полегчиться для одної з них полонизація, а для другої — русифікація... І треба було вжити всіх можливиж заходів, щоб не допустити цього розруху ні в Товаристві імени Шевченка, ні в галицько-українських відносинах взагалі...

Про думки Сергія Олек[сандровича] не питаю, бо він тепер уже — «сторона», себто не може дивитись об'єктивно...

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 783.

[1] Стаття С. Єфремова викликала полеміку на сторінках «Ради» і «Діла». У першій був опублікований «Лист до редакції С. Томашівського» (1913, № 263, 16 листопада,

с. 3), який засуджував публічний виступ С. Єфремова у «Раді». На нього С. Єфремов відповів публікацією «Звичайною дорогою (Відповідь д. С. Томашівському)» («Рада», 1913, № 266, 20 листопада). На статті С. Єфремова двома статтями відповів і С. Рудницький у «Ділі»: 1) «В справі зміни статута Наукового Товариства ім. Шевченка (З приводу статті С. Єфремова)» (1913, ч. 266, 28 листопада, с. 1–3; ч. 267, 29 листопада, с. 1–2) та 2) «В справі зміни статута Наукового Товариства ім. Шевченка. Моя відповідь д. Єфремову» (1913, ч. 277, 12 грудня, с. 2–3). В останній С. Рудницький називав полеміку С. Єфремова особистою, її аргументи «дитячими поглядами», «брудними натяками». Пояснював причини назрілих змін у статуті товариства.

№ 228 *Л. Стебницький — Є. Чикаленкові*

2 грудня 1913 р.

2/XII 1913

Дорогий Євгене Харламповичу!

Шкода — то шкода... Але ж нехай Вам Л[еонід] М[иколайович] покаже мого листа, то Ви побачите, що я писав внизу — «порадьтесь з паном[1]». Значить, в тому, що він бігає та агітує, я не винен. Писав йому тоді в другій справі — книжки, та заодно додав і про се, щоб не писати окремого листа, бо Вам збирався написати лиш на другий або третій день. А потóму роздумався, що воно, мабуть, ні до чого, та й зовсім одклав. Дивно тільки мені, що справжня «вся Україна», котра сидить у Київі, не може ввести Жебуньова в рамки, а мій один лист зробив таке враження, що, виходить, і «всій Україні» пошкодив... Ще раз шкода; краще взагалі не совáтись з своїми враженнями. Адже раніш і Ви, скільки пам'ятаю, боялись тої полеміки, що мала виникнути, — а тепер наче зовсім усе добре. Очевидно, нам звідси нічого не видно, то краще мовчати...

А от, будь ласка, порадьте, що робити з тими зборами у Львові. Я сьогодні дістав запрошення і статут. Розуміється, не поїду. Напишіть мені, кому передати свій голос, — і коли це галичанин, то куди йому адресувати уповноваження. Тільки дайте знати не гаючись, щоб я встиг послати. Шкода, як пропаде при таких обставинах голос.

Будь ласка, запитайте в «Раді», чи одержано там 36 р[ублів] 50 к[опійок], що я посилав на подарунок Франкові од трьох осіб[2]. Коли одержано, то нехай би там при нагоді видруковали, щоб ті люде, що через мене передавали гроші, були спокійні.

В справі «Малюнків» тут кажуть, що Ви помилились: пересилка накладною платою коштує тільки 49 к[опійок], — тобто «Рада»

все ж матиме собі деяку користь. Та й передплатник зайвий може надбіжить через ті пільги на лежалому крамі.

Всього кращого.

Ваш П. Стебницький

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 784.

[1] Сучасники у своїх колах називали Є. Чикаленка «паном».

[2] Йдеться про збір коштів на ювілейний дар до відзначення 40-ліття літературної діяльності І. Франка, яке припадало на початок 1914 р. Кошти від приватних осіб, товариств, часописів у Львові приймало товариство взаємного кредиту «Дністер». Був створений комітет з членів українських товариств та інституцій, який вирішував, куди і як вжити зібрані жертви.

№ 229 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

4 грудня 1913 р.

Київ, 4/XII 1913

Любий Петре Януаровичу!

Пишу Вам нашвидку. Ви, певне, дістали повістку на загальні збори Наук[ового] Т[оварист]ва ім. Шевченка на 26 н/ст. Дуже, дуже добре було б, якби Ви змогли поїхати, а як — ні, то не одмовте зробити ось що.

1) Пошліть повідомлення Наук[овому] Т[оварист]ву, що Ви свій голос передаєте — Осипу Роздольському, проф[есору] гімназії у Львові.

2) Просіть Олександра Гнатовича, щоб передав свій голос — О[тцю] Юрію Кміту в Чайковцях.

3) Федора Кіндратовича — Д[окто]ру Льонгину Цегельському (послові).

4) Левко має передать голос — Д[окто]ру Івану Джиджорі.

Повідомлення треба послать Виділові зараз (можна разом), щоб вони поспіли до загальних зборів, а повідомлення осіб пошліть на моє ім'я у Львів на адресу Івана Джиджори (у[л]. Понінського, 6), він живе в домі професора.

Крім того, пошліть свою згоду підписать Ваші прізвища під заявою, що ми всі виходимо з Т[оварист]ва, якщо виявиться, що збори не схотять зробить ніякої сатисфакції пану професорові. Я її маю подать в крайнім разі.

Багато людей з Київа думали поїхати, якби се було святами, а тепер не знаю — чи поїде нас двох — я і Леонтович, бо він має буть на земських зборах.

Я одмовлявся, бо німий, але пан професор напосідається, щоб я обов'язково їхав, не для промов, а для переговорів до зборів, і я мусів згодитись.

Я їду виконати девіз — «поганенька згода все-таки краще, як добра сварка».

Сподіваюсь Вас бачити у себе 28/XII в 12 г[один] дня, тоді розкажу про свою подорож.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52988. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

№ 230 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

8 грудня 1913 р.

Високоповажаний Євгене Харламповичу!

З огляду на прикрі факти в житті Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, довіряю Вам, коли б Ви признали те потрібним в залежности від настрою і постанов загальних зборів 26 грудня н. ст., підписати моє ймення під спільною заявою російських українців — включно до виходу з членів Товариства.

Петро Стебницький.

Прошу про те ж саме. Олександер Лотоцький.

8/21 грудня 1913 р.
С.-П[етер]бург.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 785.

№ 231 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

9 грудня 1913 р.

9/XII 1913

Дорогий Євгене Харламповичу!

Що міг, те зробив. Виділу послані два повідомлення — од мене і О. Г. Лотоцького. Відповідні уповноваження заступникам і Вам — на крайність — прикладаю.

Левку не прислали запросин і бланкових карток. Він не певний, чи числиться він членом. В кождім разі посилати повідомлення не на бланках йому було незручно.

Фед[ір] Кіндр[атович] не схотів посилати вкупі і ще буде щось думать. Це вже буде, розуміється, пізно.

Думаю, що і наші картки галичани можуть на формальнім грунті відкинути: в запросинах написано, що картки Виділу повинно прислати не пізніше 20-го грудня н. ст., а я міг тільки послати їх 20-го звідси, бо дістав Вашого листа увечері 6/19-го. На всяк случай зверніть увагу на те, що картки підписані нами 6/19-го, може, це поможе.

Щасти Боже Вам в Вашій дипломатичній місії. Може, полагодите цю прикру, хоч і «добру» сварку. Бо мушу Вам сказати, що ця крайність — вихід з Товариства — здається нам дуже і дуже шкодливою і небажаною.

Коли ж би не пощастило, — то чи не доведеться тоді подумати і про поворот додому тих грошей, що торік дехто з земляків позичив через професора Товариству?

Поки що, всього найкращого. Низький поклон професору і його родині, — коли вони ві Львові.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 786.

№ 232 *Є. Чикаленко — П. Стебницькому*

22 грудня 1913 р.

22/XII 1913

Як бачите з замітки в № 287 «Ради»[1], місія наша, дорогий Петре Януаровичу, скінчилась з зверхнього боку добре: загальні збори дали М[ихайлові] Сергійовичу повну сатисфакцію і виділ «цофнув» свій проект нового статуту, тобто взяв назад. Таким робом, розколина, яка зарисувалася в відносинах Галичини з Україною, на якийсь час замазана, зашпарована, чого я й сподівався і про що Вам писав.

Поїхали ми туди втрьох — Леонтович, Шемет і я, все «властителі дібр», до яких галичане ставились з особливою повагою і увагою. Першого дня ми поробили візити визначним русинам, які держуть в своїх руках всю галицьку політику — все це банківські заправили — директори, члени совітів та ревізійних комісій в галицьких кооперативних банках. Другого дня К. Левіцький, який керує тепер всим в Галичині, закликав нас на нараду нотаблів, на якій все й рішилось. Ми поставили питання рубом: коли загальні збори не дадуть сатисфакції М[ихайлові] Сергійовичу, то ми подамо заяву, майже од всіх членів з України, що виходимо з Наукового

Т[оварист]ва. Після такої нашої заяви вони легко пішли на згоду і ми швидко виробили гуртом резолюцію, яку потім (третього дня) виділ вніс на загальні збори і яку Ви читали в № 287 «Ради».

З статута ми не робили «міністерської квестії», але сказали, що ми будем голосувати проти нового проекту. На загальних зборах все вийшло так, як рішено на «довірочній» нараді, але виділ зробив скілька «коварств», про які довго говорить, але все-таки скажу, що виділ заявив, що знімає з черги питання про статут через домагання українців. Ми запротестували; тоді вони признались, що «цофають» статут через те, що не сподіваються, щоб він пройшов. Я напосідався, щоб справу статута не одкладать, а тоді ж одкинуть новий проект, але вони нас обшахраяли і напевне проведуть його, вибравши такий момент для з[агальних] зборів, коли ми будем непідготовлені і не зможем поїхать в Галичину. Це я Вам змалював самий скелет, а скільки там за тих четверо суток перебалакано, переслухано, скільки потрачено нервної енергії, то того не спишеш і на багатьох листах. Я так стомився, що досі не прийду до пам'яти. В результаті ми всі троє винесли таке враження, що М[ихайлові] Сергійовичу треба подякувать збори, але в Н[аукове] Т[оварист]во не вертатись, бо це буде на шкоду всім: і йому, і товариству, і відносинам нашим з Галичиною. Але він до цього й сам ще раніше прийшов; тільки на кафедрі, певне, якийсь час задержиться.

Ну, бувайте здорові. Якщо спроможуся записати всю цю історію, то колись прочитаю.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

Просимо Вас послать у Львів отсю заяву[2].

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52989.

[1] ...з замітки в № 287 «Ради»... Йдеться про замітку в газеті (1913, № 287, 17 грудня, с. 3, рубрика «Галичина»). У ній повідомлялося про загальні збори НТШ у Львові 13 грудня та подавалася прийнята на них резолюція такого змісту: «Загальні збори Н. Т. ім. Шевченка, висловлюючи жаль з приводу конфліктів, які попередили резиґнацію (зречення) проф. М. С. Грушевського з становища голови Н. Т. ім. Ш. і осуджуючи факт, що в тих конфліктах були ужиті недостойні способи боротьби й агітації, не приймають до відома резиґнацію проф. М. С. Грушевського і, признаючи його великі заслуги для науки і для товариства, просять його, щоб задержав провід у товаристві». Зазначалося, що резолюція була прийнята одноголосно, реформу ж статуту вирішили відкласти на 1914 р. — ювілейний рік Т. Шевченка, щоб можна було зібрати всіх дійсних членів товариства і взяти до уваги всі думки, що складуться у поглядах на статут.

[2] Текст заяви в листі відсутній.

№ 233 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

29 грудня 1913 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Від серця вітаю Вас з новим роком і бажаю всього найкращого, а найперше здоров'я та бадьорого духу якнайбільше, щоб його стало не тільки для Вас особисто, а ще й на нас грішних... Спасибі за листи, за те, що не забуваєте. Приїхати до Вас на свята я не міг, та й ніхто інший з петербуржців. Взагалі у нас, як Ви знаєте, земляки перевелись на нерухомість, нема кому їздити... От скоро по своїм справам поїде Ол[ександр] Гнат[ович], — то вже йому перекажіть все, що вважаєте за потрібне.

Між іншим він везе на перегляд у Київі «плод нашого незаконного сожительства», — оту прокляту чотирьохмісячну писанину, що вибила мене з нормального життя і обом нам доїла до самих печінок... Дитина вийшла невдала, бо перш за все, через самий процес роботи, нема в їй цілости, не може вона зробити переконуючого враження. А врешті побачите самі. Та тільки висловляйте свій присуд без жадних церемоній, — бо як воно нічого не варте, то на біса ще на його і витрачатись, краще «цофнути».

Ну, честь і хвала Вам і Вашим «добрам» за галицьку перемогу... Такого скандалу для тих «нотаблів» я і не сподівався. Але скандал зостається скандалом і має все ж всеукраїнське значіння, по який би бік Збручу він не виявився спеціально. Хоч розколина і зашпарована, але, очевидно, тільки тимчасово. І те, що професору таки треба зовсім покинути галицький ґрунт, і те, що виділ, по Вашим словам, таки хоче провести свій статут, показує, що на якусь спільність інтересів з Галичиною надалі сподіватись трудно. Ну, та історія має свою логіку. Може воно інакше і не могло, і не повинно було бути... Але коли життя приведе нас цим шляхом до двох Україн, то все ж, на мою думку, кожній з них буде гірше.

Листи до «Хвальної видавничої спілки» послано вчора.

А як Ви думаєте про ці грошові відносини до Наук[ового] Товариства? Чи не доведеться, при теперішних умовах, потроху забирати у них гроші назад? Що на це каже п[ан] професор і В. М. Леонт[ович]?

Чи одпочили врешті од галицьких вражінь і нервового перетомлення? Як проводили свята?

А у нас тепер наплив всеросійського учительства[1] — і всеросійського ж безладдя. Галасу досить, а реальної користи навряд чи багато буде. Зате сферам, що несуть найважніші в державі функції, роботи і матеріялу доволі. Має новий матеріял і свіжий д. с. с. Щеголев...

Зверніть увагу на той № «Света», звідки взято цитату в № 13577 «Нов[ого] Времени»[2] за сьогоднішнє число (29/XII). Треба либонь пояснити «Свету» символіку «Пана-Господаря». От прохвости!

Про з'їзд розкажуть Вам кияне, що тут тепер гостюють. Виставили і ми невеличку вітрину з підручниками та популярною літературою. Багато нам в цій роботі поміг Левко, спасибі йому.

Він саме сидить тепер у мене і на моє запитання, чи не хоче він чого приписати батькові, — каже: «Кланяйтесь».

Ну, бувайте здоровенькі, пишіть по змозі.

Ваш П. Стебницький.

29/XII 1913.

Петерб[ургская] стор[она], Мал[ый] просп[ект], д. 22, кв. 17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — №787.

[1] Йдеться про І Всеросійський з'їзд діячів народної освіти, що проходив у Петербурзі 23 грудня 1913 — 3 січня 1914 р. Зібрав біля 7000 делегатів (учителів та інших членів), у його складі працювала «інородческа» комісія. Від українців брали участь: В. Прокопович (виступав із доповіддю про історію освіти на Україні), С. Черкасенко (доповідь — про народну школу), учителі шкіл. Подана резолюція про передачу освітніх справ до органів місцевого самоврядування, реорганізованого на демократичних засадах, не пройшла. Міністерство внутрішніх справ визнало праці з'їзду тенденційними і радило виписувати їх лише через постанови міських дум і земських зібрань, після затвердження їх губернатором. Також були зафіксовані випадки звільнення учителів з посад за радикальні виступи на з'їзді („Рада", 1914, № 29, 5 лютого, с. 4).

[2] ...в *№13577 «Нов[ого] Времени»*... Йдеться про цитату із «Света» у газеті «Новое время» (№ 13577, 29-го декабря, с. 5, рубрика «Среди газет и журналов») про участь українців в «інородческій комісії» учительського з'їзду. У ній зазначалося, що матеріали комісії дадуть ворогам Росії матеріал для доказу сили українського сепаратизму у лоні українського вчительства. Також зауважувалося, що «Рада» напередодні Різдва вітала Франца-Фердинанда як «майбутнього пана-господаря України».

№ 234 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

9 січня 1914 р.

9/I 1914

Дорогий Євгене Харлампович!

Тяжкі речі пишете Ви про Петруся. Знаю, що тут нелегко знайти якусь втіху та заспокоєння, поки фактично не полагодиться становище. Треба Вам їхать, може, що на місці прирадите. Але як на те, ні однісінької живої людини в Ломжі знайомої. Цей Леонтович

не тільки в 1907 році був членом видавничого товариства: він по всіх отчотах аж до 1911 числиться, починаючи з 1901. Хтось його записав, певне, а хто — не пригадаю. Чи не од В. П. Степаненка прибули ті його 3 карбованці, спитайте його, може, він і знає, хоч бувало, що Вас[иль] Пил[ипович] присилав внески і за зовсім невідомих людей. Так з тим першим внеском він і сидів весь час, поки ми, після кількох попереджень, не надумали торік викреслити його, серед інших запеклих неплательщиків.

Не знаємо навіть, чи він і тепер сидить у Ломжі. Десять літ — великий час, може, кудись і перевели. А втім, розуміється, спробуйте розшукати і вдайтеся — може, хоч землячок, може, і приверне вухо до батькового жалю...

Спитайте ще Олекс[андра] Гнатовича, чи не має він кого там знайомого по державному контролю.

Загляньте в списки передплатників «Ради» — може, яка українська душа знайдеться.

З моїх службових відносин я міг знайти тільки одно: офіціального кореспондента Петербурзького агенства в Ломжі, це якийсь Кадилин, Евгений Иванович, помощник правителя канцелярии ломжинского губернатора.

Особисто я його зовсім не знаю, бо він кореспондент політичного відділу, і мені з ним не доводиться діла мати. При таких умовах не дуже зручно і звертатись до нього з приватним проханням, особливо беручи на увагу його офіціальне становище. Хто його знає, що він за один, може, зовсім непідходящий чоловік. Але, за браком якихось інших ходів, посилаю Вам на всякий випадок листа до цього Кадилина і мою картку. Нехай буде на крайність; коли зовсім нічого кращого не матимете, спробуйте звернутись і сюди, Ви вже там зумієте якось тактично сформулювати, через що скористались цим шляхом, — щоб він зрозумів.

Напрасно Ви заздрите тим, хто дітей не має. У тих знайдуться інші близькі люде, що так само завдають клопоту: брати, небоги і т. і. «Какая разница?» Тим часом не можете ж Ви взяти гріха на душу і сказати, що окрім лиха нічого від дітей не зазнали. То-то-бо й є.

Ну, бувайте здоровенькі. Щасти Боже на все добре. Пишіть, як там і що.

А може, з Ломжі зачепите трохи і Петербурга? Це ж не так далеко, — а Ви ж і тут двох дітей маєте, чом би Вам і на їх життя не глянути. Приїздіть-бо справді! Може, якраз тут одпочинете душею.

Всього кращого!

Ваш П. Стебницький.

P. S. Коли не використаєте мого листа до Кадилина, то порвіть його. В Ломжі зайдіть на всякий случай на почту: як знайдеться ще що, то напишу Вам туди «до востребования».

Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], д. 22, кв.17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 788.

№ 235 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

14 січня 1914 р.

Київ, 14/1 1914

Сердечно дякую, дорогий Петре Януаровичу, за листа з карткою, але, мабуть, я Вашим листом не скористуюсь, бо вже дістав рекомендацію від Мих[айла] Карповича Тобілевича до свого зятя, офіцера в Ломжі. Я Вам, здається, писав, що він не хотів мені давати цієї рекомендації, бо сердився на мене за те, що «Рада» не надрукувала його лайки на спомини Софії Віталіївни про Івана Карповича[1].

Він (ісправник) не може простить їй того, що вона рід Тобілевичів виставила, як дрібно-шляхетський, що жив в бідності, в нужді, і своєю працею добився того, чого досяг нарешті Іван Карпович.

Господи! І нащо ти сотворив мене видавцем «єдиної» газети української! Мало того, що я терплю через неї, а ще й на дітях мстяться. Ну, все-таки це нормально, що за гріхи батьків карають дітей, а, от, за гріхи Мих[айла] Сергійовича карають його батька, бо звеліли, як Ви знаєте, знять вивіску з школи його імени[2].

Націоналісти, як читали, завзялись за нас. Савенко казав, що він говорив про український рух з Маклаковим, вимагав од його репресій, але той сказав, що треба з місць вплинути на Комітет Міністрів, власне, на Коковцова, то тоді Комітет обміркує і, може, щось зробить. От, націоналісти й роблять сей вплив.

Рукопис Ваш прочитав[3] і «содержание оного весьма одобряю» і по змісту, і по тону; єсть маленькі повторенія, але се пусте.

Переглянув його і Леонтович і страшенно засмутився, що й Ви його не згадали, як не згадав колись і Франко[4]. Він був дуже ображений рецензією в «Раді» Єфремова[5], а Ваш рукопис його просто пригнітив. Боюсь, що це знов його одверне од нас. З Ол[ександром] Гн[атовичем] я майже не бачився, коли він приїхав, то мене не було в Київі, потім він поїхав в Вінницю, а сьогодня я їду в Ломжу. Шкода!

Були у нас заг[альні] збори Т[оварист]ва підмоги, знов балотірували нових членів: А[лександра] Грушевського, Єфремова, Матушевського і Черняхівську. Перший дістав всі плюси, другі два — по одному мінусу, а остання — два мінуси. Тепер од Вас залежить їх доля, і Ви напишіть Влад[имиру] Мик[олайовичу], які знаки Ви ставите кожному, бо по статуту треба мать голоси всіх членів, а для вибору треба мати 2/3 всіх голосів. Ми поставили А[лександру] Г[рушевсько]му по плюсу, в надії, що М[ихайло] С[ергійович] Єфремову і Матушевському теж поставить по плюсу, аж він… Черняхівській мінус поставив я та, мабуть, Влад[имир] Мик[олайович]. Ну, кончаю листа, бо поспішаюсь.

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

17/I Хапаючись, завіз сього листа аж в Ломжу. Петруся пустили до мене в гостинницю на три дні, то наговоримось. Він здоровий і вже почав миритися з своєю долею. Він Вам кланяється.

[На лівому полі другої сторінки дописано:]

Коли знайдеться який знайомий в Ломжі, то пишіть мені туди, а Олекс[андр] Гнат[ович] не має там знайомих.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52990.

[1] *…на спомини Софії Віталіївни про Івана Карповича…* Йдеться про спогади другої дружини І. Карпенка-Карого, С. Тобілевич, які друкувалися під назвою «Життє Івана Тобілевича (Карпенка-Карого)» у ЛНВ. Зокрема, у першій їх частині про походження і дитячі роки І. Тобілевича авторка наводила цитати із судових актів, які підтверджували дворянські права роду Тобілевичів у к. XVIII ст. Але зазначала, що, незважаючи на колишні родові заслуги, прямі предки І. Тобілевича вже жили в бідності, бо діда Адама «ми вже застаєм в простій свиті за плугом на чиншовому ґрунті — а синів його при панському дворі на послугах» (ЛНВ. — 1912. — Кн. VII–IX. — С. 304–305).

[2] Йдеться про зняття вивіски зі школи імені С. Ф. Грушевського, яка була збудована в Києві на Петропавлівській площі (Куренівка) на гроші С. Грушевського (118 тис. крб.) і відкрита в 1911 р. Школу збудували в українському стилі, вона була пристосована до останніх вимог педагогіки і шкільної гігієни, розрахована на 600 учнів. «Рада» в рубриці «По Україні» повідомляла, що директор народних шкіл Київської губернії Б. Плеський поставив до відома шкільний відділ київської міської управи, що на підставі розпорядження департаменту міністерства народної освіти від 28 листопада 1913 р. школі заборонялося називатися ім'ям С. Грушевського. Б. Плеський розпорядився зняти з будинку школи вивіску з ім'ям жертводавця (1914, № 5, 8 січня, с. 2). У відповідь на це М. Грушевський подав повідомлення у міську управу про те, що він з моменту заборони не дозволяє їй користуватися % із суми, покладеної в державний банк (50 тис. крб.) як з фонду на утримання школи.

[3] *Рукопис Ваш прочитав...* Йдеться про рукопис праці П. Стебницького і О. Лотоцького «Украинский вопрос», у якій автори, перераховуючи українських письменників, не згадали В. Леонтовича. Є. Чикаленко сам вписав прізвище Леонтовича-Левенка у список українських письменників.

[4] *...як не згадав колись і Франко...* Можливо, у нарисі «З останніх десятиліть XIX в.» (ЛНВ. — 1901. — Кн. VII, с. 1–19; кн. VIII, с. 48–67; кн. IX, с. 112–132. Перевиданий у збірці І. Франка «Молода Україна» (Львів, 1910, с. 1–85).

[5] *...рецензією в «Раді» Єфремова...* Йдеться про рецензію С. Єфремова на збірку оповідань В. Леонтовича «Старе й нове» (К., 1914, 212 с.) («Рада», 1914, № 6, 9 січня, с. 4). У ній С. Єфремов зауважував недоліки окремих творів автора, але в цілому відзначав зростання письменника, удосконалення його творчості.

№ 236 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

23 січня 1914 р.

Київ, 23/I 1914

Дорогий Петре Януарієвичу!

Вчора вернувся я від Петруся зовсім заспокоєний.

Я Вам, здається, писав, що Петрусь такі листи присилав, що я боявся, аби він в результаті не попав в дисциплінарний батальйон або не скінчив самогубством. Я не міг поїхати до його, бо мав їхати до Львова, потім на Різдво сподівався родичів, а найбільше — піджидав, що на мої прохання хтось дасть мені якусь рекомендацію в Ломжу. Я писав Петрусеві, щоб він потерпів; що я приїду і все якось улаштую; так минув цілий місяць. Нарешті, коли я добув рекомендацію до офіцера, зятя М[ихайла] Карповича, то я поїхав до Петруся. Уявіть собі, як я був приємно здивований, коли побачив Петруся далеко здоровішим, як він був дома. Він став жвавіший, енергічніший, на лиці червоніший. Виявилось, що в перший місяць він страждав неймовірно. Не міг їсти тої страви — раз у раз були рвоти; сплючи покотом на нарах, не міг позбутись нужі; не міг видержать того, що з 4-х годин ранку до 9-ти вечора, він мусів бути на ногах, бо навіть і сісти нема на чому. У його попухли коліна, чоботи понатирали рани, які довелось припікати ляпісом, бо понаростало дике м'ясо. Він приходив в одчай, умлівав, а його за те карали. Найгірше все склалось так через те, що він з двох ворожих станів — солдат і унтер-офіцерів — рішучо став на сторону перших. Спочатку унтері, сподіваючись од його бакшишів, говорили йому «Ви», поводились чемно, а коли побачили, що він всим ділиться з салдатами, а їм навіть покурить не дає, то почали «тикать» і їсти поїдом. Пробував він втекти в писарську

команду, але помішав поганий одзив київської охранки! Це вже фамільне, бо Петрусь далекий од всякої політики. Отак він терпів перший місяць, а вже другий, сподіваючись мого приїзду, йому був легший. Нарешті він привик до всього і став, як мені сказав ротний, найкращим салдатом. Коли я приїхав, то найшов змогу провести його в писарі, але він вже не схотів, боячись, що він там розледащіє. Може, й справді для таких безвольних неврастеників, як Петрусь, це найкраща санаторія. Там ні хвилиночки не дають подумать, сосредоточитись — коли нема муштри, то заставляють співать, танцювать; це вже система така.

Листом Вашим (спасибі!) не скористувався, бо не було потреби. Петрусь сподівається, що через рік його пошлють в Петербург «инструктором пехотного строя в конную гвардію», бо з їхнього полка посилають туди щороку кращих салдат.

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Націоналістична агітація одбилась на «Раді» — на 300 душ менше передплатників, як торік в сей день.

[На лівому полі другої сторінки дописано:]

Щоб не писать двічі, прошу дать сього листа прочитать Левкові і Галі.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52991. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

№ 237 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

28 січня 1914 р.

28 січня 1914 р.

Дорогий Євгене Харлампович!

Ну, дуже радий за Петруся і за вас всіх, що заспокоїлися. А чи Ви взяли в Ломжі мого листа «до востребования»? Того мого листа, на бланку агенства, до кореспондента, — забув вже як його звуть, — знищіть.

Еге, це щось має бути інтересне в лютім... Щоб не справдив цей місяць нам своєї назви. Чи не по нашим це справам поїхав Трепов до Петербургу? А ще як настануть переміни на верхах, та візьме силу «депутатів брат», то тоді ці два орла сизих — він та Савенко — утнуть! Та й при всяких інших комбінаціях доброго сподіватись трудно...

Отже, ці передчуття, як кажете, вже й на передплатниках «Ради» одбиваються? Рух росте... а передплата падає? Кумедія! Якби це знав Савенко, то, може б, він реготавсь замісць лютувати...

Як у вас з Шевченковими святами? Чи маєте вже дозвіл чи ждете, що Трепов привезе заборону?

Чи думаєте робити закладини пам'ятника[1]? На мою думку, це неодмінно треба.

Які надії на конкурс[2]? Коли будете балакати з впливовими членами жюрі, то остережіть їх, щоб не відкидали необачно проектів через яку-небуть одну деталь. Звичайно по Європах робиться так, що з проектів обирається найкращий, хоч би він і не одповідав цілком завданням, а тоді авторові пропонують доробити чи переробити відповідно додатковим вказівкам жюрі. Так треба і у нас. От мені довелось бачити тут проект Шервуда. В цілому — неможливий, особливо на призначеному під пам'ятник місці. А взяти постать Шевченка та центральну групу знизу та переробить відповідно п'єдестал — і міг би вийти прекрасний пам'ятник.

Спасибі за прихильну оцінку нашого «твору», але це Ви, певне, так «по-знакомству». Все-таки цілости, внутрішнього зв'язку між окремими частинами там нема, — і це буде дуже вадити вражінню. Ну, та вже краще не буде, бо переробляти неможливо, — треба скоріше друкувати: Ж[ебуньов] лякає, що пильно треба!

Але ж Влад[мир] Миколаєвич! Як йому не сором отак на все дивитись з особистої точки! І собі і людям не вірить! Ви ж бачили, що в тім, дуже стислім, огляді літературнім багато декого нема, бо для читача неосвідомленого нема гірше, як читати суху номенклатуру, самий список «прекрасных незнакомцев» та ще й з вихвалянням, — от, мовляв, які у нас велетні! Цього треба по змозі уникати, обмежуючись іменнями, що хоч по звуку знайомі російському читачеві... Хіба ж ще Волод[имир] Мик[олайович] сумнівається в своїм місці на українськім Парнасі? Вже ж Ол[ександр] Грушевський його умістив, скрізь по підручниках він єсть, які ж тут можуть бути сумніви? Треба ж брати на увагу, для кого пишеться книжка і по якій програмі! Але... «да будет ему тріумф»...

Я не писав Вол[одимирові] Микол[айовичу] своєї балотіровки: перш за все через це саме його вражіння од нашого рукопису — бо як до його звертатись, знаючи, що він сердиться? А друге — не знав, як писати: якусь формальну записку прикладати з хрестами чи як? Коли досить словесної одповіди в приватному листі, то лічіть, що я всім поставив плюси (та власне — як його і ставити кому-небуть мінуси, коли для мене виходить балотіровка открита?). Коли ж треба це визначити на окремому листочку, то сповістіть, я пришлю.

Ну, поки що бувайте здоровенькі, всього найкращого. Пишіть по змозі про київські справи.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — №789.

[1] Шевченківська комісія при Київській міській управі постановила вшанувати Т. Шевченка в 100-літні роковини від дня його народження 26 лютого 1914 р. закладенням пам'ятника поету в Києві.

[2] *Які надії на конкурс...* Йдеться про іменний конкурс на проект пам'ятника, який проводився 2 лютого 1914 р. На нього було замовлено 5 проектів — А. Шіортіно, Л. Шервуду, С. Волнухину, М. Андрееву та М. Гаврилку.

№ 238 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

31 січня 1914 р.

31/I 1914

Любий Петре Януаровичу!

Листа Вашого в Ломжу «до востребования» получив, листа до д[обродія] Кадиліна тоді ж знищив, бо не було потреби ним користуватись. Леонтович, член Добродійного Т[оварист]ва, як виявилось, вже давно служить жандармом в Лодзі, то й ним я не міг скористуватись. Але я, як писав Вам, заспокоївся, бо Петрусь поздоровшав, став жвавим і бадьорим, то чого ж ще бажати?

З святкуванням юбілею — хто знає що́ буде? Проект пам'ятника, здається, вже буде, бо Гаврилко, кажуть, прислав зовсім гарний, але фігури доведеться замінити більш миролюбивими... Але коли й дозволять поставити пам'ятник, то чорносотенці напевне зірвуть його... Взагалі починаються такі ж напружені відносини, як і в Галичині між українцями та поляками. Різнація тільки в тім, що там центральний уряд інакше себе поводив, бо він не польський... А тут хто знає що може бути! Вже націоналісти взивають, щоб газету закрили! Та це ще була б невелика біда, а може, й добре було б, бо «рух ширіться, а передплата меншає», а ото — що схотять, напевне, хоч маленький мармарошський спектакль[1] вчинити. Вони все можуть. Перевернули ж жидівського хлопця в Фастові на християнського і батька держатимуть у в'язниці поки схотять.

З книжкою, ради Бога, поспішайтесь. Ми 300 руб. вишлемо зразу, як напишете, а ви на цю суму (зо скидкою) пришлете нам книжку в книгарню, як буде готова, таким робом поквитаємось.

П[ан] редактор прохає Вас до 15 фев[раля] прислати що-небудь для Шевченківського №. Тему самі виберіть. Може, напишете

історію видання «Кобзаря». Може, історію Товариства ім. Шевченка в С[анкт]-П[етербур]зі. Може, що-небудь з життя Т[араса] Г[ригоровича] в Петербурзі. Що-небудь, хоч коротенько.

Ну, бувайте здорові та живі, бо хто знає — «завтра где, ты, человек?!».

Ваш серцем Євген.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52992.

[1] ...мармарошський спектакль... Йдеться про мармароський процес, що проходив у 1913–1914 рр. в угорському м. Мармароші над закарпатськими українцями, які перейшли з уніатства у православ'я. Їм інкримінували державну зраду, 32 підсудним винесли вироки ув'язнення або грошових штрафів.

№ 239 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

5 лютого 1914 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Книжка в друкарні. Сподіваємось, що в початку марта можна буде випустити.

Але книжка, мабуть, тепер мало що поможе. Бачите, що робиться. Як думає Київ реагірувати на це паскудство з забороною святкування[1]? Чи не думаєте Ви, що вага справи вимагала б якогось і відпору надзвичайного? Мені уявляється, як найбільш відповідна форма одповіди (а промовчати на це зовсім неможливо) — якась депутація од українського громадянства Київа до Предсідателя ради міністрів і міністра внутрішніх справ. Так як колись було в справі цензурній за Вітте. Якби знайшлись такі поважні громадяне з імпонуючим виглядом, як от Влад[имир] Павл[ович] Науменко. Йому тепер, мабуть, незручно, — не схоче; то когось іншого. Та додати б Л. М. Жебуньова, та ще Людмилу Михайловну Черняхівську, та ще когось — і нехай би їхали. Добре, якби з якимсь громадським становищем — тільки не казенної служби, а чи з городської управи, чи так з видатних киян. І щоб це не стільки була супліка, уклінне прохання про дозвіл, — скільки серйозна розмова, з повним достоїнством, на тему: «Схаменіться, панове уряд, що ви робите! Як ви даєте віру якійсь купці київських хуліганів! Як ви дозволяєте їм коверзувати і направляти адміністрацію! Як ви не бачите небезпеки в тому, що з мирного громадського явища ви самі робите щось злочинне, протидержавне і т. д...» — словом щось подібне.

Мені здається, що такий виступ мирних і поважних людей непартійної окраски зробив би враження. Без того Савенкам дуже легко кивати на Австрію, на Мазепу, на підпольну агітацію і т. і., освітлювати весь рух як роботу якоїсь купки злочинців. Навіть Державній Думі легше було б проводити всякі справи — і ставити запроси про утиски — якби вона побачила на живих людях існування об'єктів тих утисків. А то і в Думі все виходить якось академічно. Ну, заборона свят, треба запрос. А що ж самі заінтересовані? Мовчать? Не протестують? То кого ж має Дума обороняти?

Отак мені уявляється становище справи. Як Вам здається? Чи не передали б Ви цеї думки комусь ще та чи не обміркували б? Коли б встигли тепер — добре, а коли б і не встигли до свят, то хоч потім, хоч присоромити цих охранників, — може тоді добились би дозволу все ж зробити в цім році закладку пам'ятника!

Та ще й на той випадок, якби справді націоналісти, в спілці з адміністрацією, задумали інсценіровати який процес на зразок Мармарошського, то така депутація могла б вчасно припинити цей замір. Іменно, по-моєму, це тепер краще робити, ніж тоді, як уже розпочались би які нові паскудства з позиванням до суду...

А що ж це вийшло з конкурсом? Я щось не доберу толку в газетних звістках[2]. Жюрі вибрало Шервуда, а комітет — Шіортіна? На що ж тоді жюрі? Якась чисто українська комедія...

Постараюсь дати «Україні» історію петербурзьких видань «Кобзаря»[3]. Це ж Ви про «Україну» либонь писали? Який «п[ан] редактор»?

Ну, бувайте здоровенькі, всього найкращого.

Ваш П. Стебницький.

5 / II 1914.

Петерб[ургская] стор[она], Малый просп[ект], д. 22, кв. 17.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 790.

[1] Міністр внутрішніх справ Росії окремим циркуляром заборонив публічні святкування роковин Т. Шевченка, найменування шкіл, вулиць іменем поета, призначення стипендій і навіть службу панахид у церквах.

[2] 2 лютого 1914 р. у ході іменного конкурсу журі з представлених проектів обрало проект Л. Шервуда, а 3 лютого на засіданні Шевченківського комітету більшість його членів відмовилася від проекту Л. Шервуда й ухвалила проект А. Шіортіно (14 голосами проти двох). Члени комітету М. Біляшівський та В. Кричевський на знак протесту проти такого рішення подали заяву про свій вихід з комітету.

[3] Статтю зазначеної тематики П. Стебницький подав у ЛНВ. Вона називалася «Повний „Кобзар" в Росії» (1914. — Т. 45. — Кн. 2. — Лютий. — С. 277–281).

№ 240 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

16 лютого 1914 р.

Київ, 16/II 1914

Не одповідав Вам так довго на Вашого листа, дорогий Петре Януаровичу, бо все радився з знайомими. Більшість висловлюється, що тепер не той час, що був за Вітте, що тепер, коли у нас єсть Дума, не випадає посилати депутацій до міністрів, а треба з думської кафедри переконувати всіх, що у нас ніяких сепаратистичних тенденцій нема і ніколи не було.

Вчора, в розмові з Мілюковим[1], ми це рішучо висловлювали і просили його голосно про це говорити і писати в часописах. Взагалі, він тут так начинився українським матеріалом, що важко йому буде пролізти і в Думські двері, якщо не протрюхається за дорогу.

Крім того, єсть думка, щоб М[ихайло] С[ергійович] вкупі з лідером тутешніх кадетів поїхав до Петербургу і там гуртом взялись начиняти і інших кадетів. Книжка Ваша дасть їм чудовий і багатий матеріал для начинки.

З святкуванням ми було рішили так: коли нам не дозволено публічне святкування, то ми одмовляємось від всякого. Але тепер наче нагорі б'ють одбой, то не знати як воно буде.

Проект пам'ятника вибрано і, здається, непоганий, але напевне поставити його тепер не дозволять, бо націоналістична тутешня преса дуже гвалтує, лякає уряд всякими страховищами. Буквально в кожному числі «Кієва» або «Кієвлянина» єсть одна або й дві статті, направлені проти українства, і в статтях тих повно брехні, інсинуацій і просто доносів на український рух. Такого цькування ще ніколи не було і хто знає як задовго протягнеться воно і яких результатів досягне. Під напором тих брехень про сепаратизм ми мусіли в «Раді» в №10, 12[2], ясно висловити, що ми раз у раз були автономістами-федералістами і ніколи не були сепаратистами. Але націоналісти перекручують висловлені думки і кричать на гвалт.

Ну, що́ було, те ми бачили, а що́ буде, те побачим.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52993. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] ...в розмові з Мілюковим... Лідер конституційно-демократичної партії Мілюков П. М. приїздив до Києва для ознайомлення з українським рухом. 15 лютого відбулася його зустріч з українцями в Українському клубі. На ній виступили з доповідями М. Грушевський (про завдання та ідеали українців), Л. Яновська (про Шевченківський ювілей), Л. Жебу-

ньов, В. Леонтович, Д. Дорошенко, А. Ніковський, В. Прокопович, М. Василенко. 19 лютого П. Мілюков виступив у Думі з доповіддю з українського питання.

[2] ...в «Раді» в № 10, 12... Очевидно, йдеться про статтю А. Ніковського «Націоналісти й сепаратизм» у двох частинах (1914, № 10, 14 січня, № 12, 16 січня).

№ 241 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

6 березня 1914 р.

Київ, 6/III 1914

Дорогий Петре Януарієвичу!

Якби Ви прислали своїх «Переможців» безпосередньо в редакцію, то вони були б надруковані, а Ви послали на мою адресу, тим часом я приїхав з Кононівки в Київ і застав Вашу посилку тоді, коли вже пізно було її друкувати[1].

За останні часи пережили ми стільки «событий», що не знаю, про що й писать Вам. Про приїзд Мілюкова до Києва я Вам, здається, писав. Не знаю тільки, чи писав я Вам, що коли я читав промову Мілюкова[2], то завважав, що оце сказав, на нараді з ним, такий-то, а отсе — такий-то і так вся промова. Одним словом, добре, що він приїздив сюди, бо все-таки набрався матеріалу. Через скілька днів має поїхати до вас М[ихайло] С[ергійович], щоб вкупі з вами ознайомити і інших депутатів з нашою справою.

Може, до того часу вийде і книжка, якою треба скористуватись на нараді, бо я не покладаю надій на те, що її уважно прочитають рос[ійські] ліберали.

Святкування у нас, як знаєте з газет (тільки не з «Н[ового] Времени») вийшло дуже бучно, але які будуть наслідки?

Думається, що уряд одповість, що етнографічне українство він ніколи не тіснив, а з сепаратизмом боровся і буде боротись.

Нехай собі сепаратистів душить, аби нам не заважав вести культурну роботу.

Але можливо, що й нашу пресу зачислять до сепаратистичної роботи, а не до культурної... Поживем — побачим.

Післязавтра я їду в Херсонщину, де пробуду до Великодня, бо саме починається обкот. Якщо вийде в марті книжка, то пошліть її, коли ласка, мені в Мардаровку, сердечне буду дякувати.

Які у Вас плани на літо? Я знов думаю в половині іюня поїхати в Кисловодськ, бо на мене дуже добре в[п]ливають нарзанні ванни. Добре було б вкупі провести якийсь час.

Ваш серцем Євген.

Ніяк не здобуду для Петруся благонадійности — ніяк не хоче охранка визнать свої помилки, що змішала Левка з Петрусем. Ну, й страна...

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52994. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Згодом нарис П. Смутка був надрукований у рубриці «З біжучих вражінь» (1914, № 64, 19 березня, с.1–2).

[2] *...коли я читав промову Мілюкова...* Вона прозвучала 19 лютого на засіданні Державної думи з приводу заборони Шевченкових свят. Надрукована в «Раді» (1914, № 49). На тому ж засіданні були прочитані доповіді з українського питання й інших делегатів, про них писав О. Білоусенко (О. Лотоцький) у статті «Украинские дни в Государственной Думе» («Украинская жизнь», 1914, № 3, с. 7–18). Автор повідомляв про розгляд Державною думою заборони міністра внутрішніх справ святкувати 100-літній ювілей від дня народження Т. Шевченка, яку на обговорення внесли трудова група, фракції народної свободи, соціал-демократична й октябристи. Виступили Ф. Родичев, О. Александров, С. Іванов, В. Дзюбинський, П. Мілюков, усі захищали український національний рух і критикували заборону. О. Лотоцький подав витяги з окремих виступів, висловив власне ставлення до кожного.

№ 242 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

29 березня 1914 р.

29/III 1914

Сердечно дякую, дорогий Петре Януаровичу, за «Украинский Вопрос»[1].

Хоч я тепер рішучо не маю часу читати, але цю книжку прочитав ще з більшим інтересом, як в рукопису.

Спасибі. Якщо вона й не «поділає» на кого слід, зате вона зробить свій вплив на широку публіку і поможе розвіяти ті брехні, інсинуації та клевети, якими окутано украинскій вопрос.

Тепер треба поклопотатись, щоб і матер'яльна тягота не впала на автора книжки.

Ми з Олек[сандром] Гнатовичем говорили про це і потім рішили, що коли видання коштуватиме 300 рублів, то на 200 р[ублів] візьме книжок «Українська Книгарня» і вперед вишле гроші, а 100 рублів хвалився дать Леонід Миколаєвич.

В чистий четверг (3-го) я сподіваюсь бути в Київі, і коли у Степаненка є гроші, то скажу, щоб зараз вислав 200 руб., а Ви тоді

розпорядитесь, щоб на цю суму вислано було книжок, за звичайною книгарською скидкою.

Крім того, поклопочусь, щоб в «Раді» була рецензія та оповістка[2].

Я тут живу вже коло трьох тижнів, як в санаторії: встаю в 5 годин і цілий день провожу серед овець в кошарі з «сагмалами»[3] або в степу з «гросами»[4].

Коли цікавитесь термінами, то загляньте в Словар Грінченка.

Їм тільки молоко, яйця і сухарі. Вже досить згубив «мерзкої матерії» з себе і тепер не так задихаюсь, як вихожу на гору. Хочу ще прожити, щоб діждать совершенноліття Івашка, а там хоч і помирать.

Ніяк не можу помиритись з смертю Полторацького[5] та свіжою звісткою про смерть Лозинського та Сигаревича[6]. Лозинський прощався зо мною в день виїзда і казав, що, може, вже й не побачимось, а я усміхався, бо він виглядав зовсім здоровим.

Шкода, така шкода всіх трьох, а особливо Полторацького, що й вимовити не можу.

Цілую Вас міцно.

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі останньої сторінки дописано:]

Чи бачите Ви коли мою дитину? Бо я нічого не знаю — не пише, вражий син!

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52995.

[1] *...за «Украинский Вопрос»...* Спільна праця О. Лотоцького й П. Стебницького «Украинский вопрос» (СПб.: Ред. ж-лу «Украинская жизнь», 1914. — 134 с.). Вона була покликана до життя необхідністю захисту українцями свого руху від чорносотенних інсинуацій, розтлумачення його суті, першочергових завдань та мети. Праця складалася з 4-х розділів: І. Основні елементи української національної ідеї. ІІ. Український національний рух в минулому й тепер. ІІІ. Національні здобутки українства. ІV. Українство в його стосунках до російської державності й культури.

[2] Оповістка про вихід праці була опублікована в газеті (1914, № 69, 25 березня, с. 4). Рецензія також (1914, № 79, 6 квітня, с. 4). Її автор — А. Яринович. У ній подавалися пояснення щодо структури праці, переказувався її зміст, давалася висока оцінка стилю її написання, гармонійності структури, конструктивному висвітленню українського питання.

[3] *...з «саґмалами»...* «Саґмали» — невелике стадо молодих овець з матками.

[4] *...«ґросами»...* «Ґроси» — вагітні вівці.

[5] *...смертю Полторацького...* І. М. Полторацький помер 27 лютого 1914 р. у розквіті сил, у 42 роки.

[6] *...про смерть Лозинського та Сигаревича...* В. Ю. Лозинський помер 25 березня 1914 р. на 59-му році життя, а Д. Д. Сигаревич 23 березня у 44 роки. Про обох писала «Рада» (1914, № 70, 27 березня, с. 1, 2).

№ 243 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

1 квітня 1914 р.

1/IV 1914

Дорогий Євгене Харламповичу!

Давно не писав Вам, — то було ніколи, а то було не варто, бо в Перешорах Вам не до листів, і найдорожчі приятелі Ваші там — чабани та вівці. Тепер вже пишу до Київа, по змозі одповім заразом на всі справи, які за цей час Вас інтересували.

Про наше життя взагалі і про останні події на петербурзькім грунті почуєте з живих уст од професора. Це все дуже цікаво поки що, а які будуть практичні наслідки — поживем-побачим.

Про книжку нашу, будь ласка, подбайте — в справі оповісток та рецензій. Підштовхніть і інші часописі, через того ж професора. Там у Вас[иля] Пилип[овича] єсть 50 прим[ірників] спеціально на те, щоб давати дурно потрібним людям — майте це на увазі (по порозумінню з Л. М. Жебуньовим).

Щодо коштів видання, то мабуть я не добре зрозумів Олександра Гнат[овича], — мені здавалось, що Київ хоче взяти книжки на 300 карб. за готові гроші, — так я написав і Василю Пилиповичу. Коли ж Ваші плани будуть інші, то робіть як Вам зручніше, мені все одно. Тільки тоді, мабуть, і рахунки доведеться зводить інакше.

А рахунки такі. Книжка коштує нам щось 530 рублів, а з видатками по розсилці всяким особам дійде либонь до 600 карб., себто на 2000 пр[имірників] по 30 коп. кожний. Але тут треба лічити не на 2000, а тільки на 1500, бо півтисячі розійдеться дурно (Державна Дума, Державна Рада, часописі, громадянство, міністри, губернатори, архиєреї, земства і т. і.). Значить, нам кожний з продажних примірників обходиться 40 коп. От я і поставив книгарні книжку за готові гроші по своїй ціні — 40 к. Вислав 750 прим[ірників] і 50 на дарову роздачу. Коли не хочете взяти всі на себе, то поділіться з іншими книгарнями, я знаю, що «Час» дуже хоче взяти, та й «Літ[ературно]-Наук[овий] В[існик]», певне, не зречеться, — то, таким чином, скласти 300 карб. буде не трудно. А це ж вигодно книгарням так дешево взять — мало не 50% знижки.

Коли ж ніякої комбінації не вийде, а Ваша книгарня може взяти лиш на 200 р[ублів], то значить 500 прим[ірників] Ви купите, а 250 будуть на комісії, — тільки тоді доведеться вже частину віддати «Часу» (Жебуньов просив): вони візьмуть 50 прим[ірникв] за гроші і 50 на комісію. А комісію вже тоді треба містити звичайно з меншим %, — думаю по 50 коп. книжка (33 ⅓%), бо вже це будуть умови книгарські.

Решту грошей ми повернемо з продажу в Москві і Петербурзі. Леон[іду] Миколаєвичу я писав, щоб він себе не турбував всякими комбінаціями з позичками тощо: не варто того, якось обійдемось.

Ну як тепер з «Радою»? Чи багато передплати? Невже, як каже професор, 4000? Отже це було б сумно, бо по звичайній логіці в українських справах цей зріст передплати визначав би, що «рух падає»...

Як Ваш настрій, як фізичне здоров'я? Київ тепер, треба думати, дуже оживився?! Мені здається, навіть, що наше громадянство переживає чи вже пережило чималу еволюцію в поглядах щодо Галичини і т. і. Такі мої враження од петербурзьких розмов при участи приїзжих...

А як думаєте полагодити справу з пам'ятником? Не згожуюсь я в цій справі ні з Вами, ні з «Радою», і думаю, що «Рада» зробила подвійну помилку: піддержала комітет і проти принципа і проти художньої правди[1]. Чи не буде п'ятого конкурсу? Але краще було б комітетові зібратись разом з жюрі, обопільно признатись у помилках і вибрати ні Шіортина, ні Шервуда, а Андреєва, тільки замовивши йому спроектувати новий п'єдестал...

Я нудьгую, хтів би втікти десь на край світа. Не знаю ще нічого про своє літо, але навряд чи встигну вибратись в половині іюня до Київа. Виясниться це все тільки в маю. Мені багато влітку буде клопоту — переміна кватири тощо.

Ваш «вражий син» до мене заглядає, був навіть вчора, та тільки мене не застав. Як була тут Ганна Євг[енівна], то ми ще частіше бачились. Він нічого, здоровий, вчиться до екзаменів, та тільки щось все затягає та одкладає. Через екзамени ніби і їхати на свята не схотів. Коли не матиме куди йти, де єсть панночки, то закличу його святкувати в гурті, все буде веселіше.

Ну, бувайте здоровенькі, пишіть, що та як. Веселих Вам свят, сердешне привітання всім Вашим.

І я Ваш П. Стебницький.

Як там з Прокоповичем? Чи знайдуть йому посаду?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 791.

[1] Позиція «Ради» щодо результатів 4-го конкурсу на проект пам'ятника Т. Шевченкові прозвучала в публікації «Київські художники про пам'ятник Т. Г. Шевченкові» (1914, № 46, 25 лютого, с. 2–3). У ній були подані позитивні враження художників від проекту А. Шіортіно: В. Галимського, В. Котарбинського, В. Фельдмана, І. Селезньова, О. Романова, С. Світославського, І. Їжакевича, В. Козловського. У кінці опитування була вміщена й думка редакції стосовно названого проекту. Вона підтримала комітет у його виборі, не погоджувалася з настроями журі. В. Кричевський у «Листі до редакції» (1914, № 130, 11 червня, с. 3) розкритикував цю позицію «Ради», зауважив, що вона в порозумінні

з Шевченківським комітетом «утворила апологію Шіортиновському проекту», не друкувала негативних відгуків на нього. На ці закиди редакція відповіла заміткою, вміщеною під листом — «Редакція й комітет». Вона доводила свою безсторонність у справі конкурсу, мотивуючи її відсутністю свого представника в комітеті, який вийшов з нього ще 23 грудня 1912 р., не погоджуючись з обраним місцем для пам'ятника на Караваєвської площі.

№ 244 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

4 квітня 1914 р.

Київ, 4/4 1914

Хоч у мене зараз клопоту вище голови, але все-таки спішу, дорогий, одписати на Ваш лист.

За «Украинский Вопрос» нехай буде так, як Ви писали Степаненкові — він Вам вишле 300 руб. і всі примірники остануться у нас (за виключенням 50, які підуть в розпоряження Л[еоніда] Миколаєвича). «Часові» дамо по своїй ціні + пересилка, за готові гроші, а на комісію не даватимем. Громадянство тутешнє гаряче береться ширити цю книжку, то незабаром, певне, жалкуватимем, що так мало надрукували.

З «Радою» не так гарно, як сказав Вам п[ан] професор. Друкуємо, дійсно, 4 т[исячі], а передплатників маємо сьогодня 3223, а торік в сей день було 3236, т. е. на 13 душ більше, а до Шевченківського юбилею торік було на 365 душ більше! Так що юбилей підняв передплату значно, не дивлячись на те, що учителі масами шлють листи, щоб припинити їм висилку «Ради», бо позбудуться посади.

Фізично і морально я здоровий — в селі засмалився, схуд трохи і почуваю себе добре, а все-таки в половині іюня, як живий буду, поїду на Кавказ і дуже радий був би, щоб і Ви туди приїхали. Настрій тут не дуже піднятий — все сподіваємось, що поради націоналістів почнуть здійснятись. З пам'ятником, як читали, справа стоїть так, що Шіортино має робити зміни, які йому вкажуть. Комітет ми повинні піддержувати, бо інакше всі наші члени (т. е. діяльні) одмовляться і зостануться тільки чужі нам. Нехай вже начальство благопопечительне стане на бік опозиціонерів і не дозволить ставити ніякого... Так воно і буде, напевне.

Про банк Вам писатиме Анд[рій] Григорович а Ви з Головком таки складіть записку і самі не одмовляйтесь стать учредителем, може таки колись буде той банк.

«Вражий» син нарешті написав мені, а я сповістив маму, що він живий-здоровий, а то вона вже турбувалась.

Біда в російській державі мати дітей!

От, Петрусю ніяк не доб'юсь благонадежности, а без неї йому страшенно скрутно, доводиться терпіть знущання всякого взводного, без надії самому стать взводним.

Ну, бувайте.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 52996. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

№ 245 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

30 квітня 1914 р.

Київ, 30/IV 1914

Вчора, приїхавши з Херсонщини, довідався, що В[асиль] Пилипович досі не вислав Вам грошей за книжки. Спішу полагодити його помилку і перевожу Вам через Петербургский Учетный-Ссудный банк 300 руб. по переводу №35084 / 32084.

Приїхав я тепер до Київа вже надовго, аж до 10 іюня, хоч певне за цей час побуваю ще в Херсонщині та Кононівці, але не надовго.

А 10-го іюня виїду в Кисловодськ на місяць, а тоді, пробувши дня три в Київі, поїду на молотьбу в Перешори. Якщо буде що́ молотить, бо з самої весни досі там не було дощів і хліб ледве-ледве держиться; ранками такі морози, що померзли сходи кукурудзи, буряків та цвіт на деревах. В Київі теж до вчорашнього дня не було дощів, а отсе пройшов дуже гарний.

В редакції все йде — ні добре, ні погано: передплатників всього на 19 душ менше, як торік (3279). Хоч щодня получаєм листи з проханням не висилати «Раду», бо втеряє передплатник посаду. Зате побільшилась трохи продажа на роздріб і з'явився небувалий передплатник, який виписує газету разом за цілий місяць, але щоб йому висилали закритою посилкою!! Здається, ні одна легальна газета на світі не має таких передплатників. От, часи! Умудряються люди таки читать «Раду».

Все це відбивається і на оповістках — не хотять комерсанти давать оповісток в газету, з якою треба ховатись, а це, само собою, побільшить дефіцит, а тут ще й Бог карає, не посилаючи дощу!

М[ихайло] С[ергійович] вже виїхав, і публіка наша легше зітхнула, бо чисто загонив він нас своєю енергією, робучістю, а ми звикли все робити повільно, чухаючи потилицю і інші місця. Без нього в Київі настають «канікули» — одпочивок, бо при ньому нема часу

вилежуватись та ходить по гостях, а треба щось робить, бо він же сам робить од світання до смеркання. Таким роботящим я ще його не пам'ятаю. Він сам каже, що хоче забутись в роботі.

Ну, пишіть же — чи будемо разом ходить по кисловодських горах?

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52997.

№ 246 *Л. Стебницький — Є. Чикаленкові*

4 травня 1914 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Перевод на 300 р[ублів] дістав, спасибі Вам. Я й не думав ремствувати, що В[асиль] П[илипович] довго не шле, — хіба не все одно, де лежать гроші. Може, ще доведеться їх назад Вам переслати, коли дефіціт «Ради» в цім році збільшиться, а врожай зменшиться... Тоді напишіть, пришлю тим більше з охотою, що все не випадає нічого написати для «Ради»: сядеш, — нічого цікавого не виходить, а так, нікчемне базікання...

Давно не писав Вам, бо знав, що Вам в Перешорах не до приятелів. Ще мої плани остаточно не вияснились, себто щодо місяців і чисел, але факт той, що раніш другої половини июня звідси не виберусь, а значить по кисловодським горам з Вами гуляти не буду. Та ще хто знає, чи й виберусь взагалі літом, бо тут на шиї переміна кватири, а це морока велика.

Все марив собі, що цей рік — вже останній рік мого петербурзького житія.., що от-от настануть якісь переміни, чи виграю — вже не 200, а хоч 20 тисяч, чи виникне отой Київський банок, чи який примусовий катаклізм виб'є мене з сідла, — і я собі пересунусь в Київ і заживу якимсь іншим, простішим та більш нормальним життям, що не будуть перебиватись між собою інтереси ідейні з службовими, близькі з чужими... І ніякого катаклізму не трапилось, ніякі вищі сили не прийшли на підмогу, а простісінько повстало саме реальне питання: як же з квартирою? Треба либонь шукати нову...

А Ваша Ганна Євгеновна все радить мені переїхати в свій звіринецький хутір та садити картоплю... Що ж, примхів я не маю і картоплею міг би вдовольнитись, але все ж мені треба, щоб її садив та варив хтось інший...

Еге, хоч би по зернятку нам отого перцю, яким насичений пан професор, — а то аж досада, що так нерівно поділені розумові

й психічні скарби... Та тепер Київ, виходить, живе од приїзда до приїзда? Не знаю, чи воно дуже добре, бо режим напруженого життя під самодержавними приказами природно переходить в реакцію — спускання рук, коли тих приказів нема. Це у одних — більш млявих. А хто і без приказів робить, що може, у тих самодержавіє викликає опозиційні настрої. Згадайте Галичину. Хіба там професор не був енергічний і працьовитий? Але врешті прийшло до розколу...

Ну, не хочу кракати, — поки що треба радіти, що є такий невсипущий робітник, — аби до цієї роботи було трохи більше холодного розщоту і уваги на обставини.

Тут ми мали, під час приїзду, теж досить цікавого матеріалу для спостережень над теперішньою еволюцією думок і настроїв професора... Побачимось, поговоримо більш подробно.

Ну, а зверхній режим починає переходити в «действие»? Тиснуть товариства і пресу... Тим часом нема ніякої змоги дізнатись, яке враження на верхах робить наша книжка, та й чи дійшла вона куди слід. Єсть тільки звістка про одного міністра хліборобства, — нібито він прочитав і сказав: «Если это верно, то вопрос до сих пор освещался совершенно неправильно».

Але Ви про настрої «сфер» повинні більше знати, бо у Вас таке невичерпане джерело, як кореспонденція Леон[іда] Мик[олайовича][1]. Щось привіз Ол[ександр] Гнат[ович] з Київа звістку, ніби знов у сенаті справа ставиться на чергу?

Дітей Ваших бачив на сім тижні, взагалі вони нічого, Ганна Євг[енівна] за свою подорож відпочила і поправилась, а Левко схуд і змарнів, бо вчиться. А як там вернулась Вікторія Євг[енівна]? Кланяйтесь усім Вашим.

Бувайте здоровенькі, всього кращого. Пишіть по змозі.

Ваш П. Стебницький.

P. S. Кого знайшли на місце Ів[ана] Микол[айовича][2]?

А Барановський — перебіг до Москви?

Pp. Ss. Чи треба посилати Вас[илю] Пил[ипови]чу розписку на 300 карб. чи ні?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 792.

[1] *як кореспонденція Леон[іда] Мик[олайовича]...* Йдеться про листи Л. Жебуньова до Є. Чикаленка, між ними тривало інтенсивне листування в 1907–1919 рр. Див.: Листи Леоніда Жебуньова до Євгена Чикаленка. 1907–1919 роки. Упор. І. Старовойтенко. — К., 2005.

[2] Йдеться про Полторацького І. М.

№ 247 Є. Чикаленко — І. Стебницькому

11 травня 1914

11/V 1914

Пишу Вам, дорогий, дивлячись у Ваш лист, щоб одповісти на все.

Не хотів би я гірко брать у Вас на виплату дефіцитів «Ради», бо, як я вже казав не раз, Вам треба зібрати собі на пенсію і вже хіба по духовній передать на що Ви бажаєте.

Ви пишете, що раніше другої половини іюня не виберетесь, але це не перешкодить вже 1-го іюля нам піти на сині гори, а добре там! Я там за місяць набираюсь сили на цілий рік і місяців на 10–11 збуваюсь болі рук.

Я думав, що тільки я марю про виграш в 200 т[исяч], аж виходить і у Вас бувають ці «бессмысленые мечтания». Що ж до звіринця, то ще рано, треба ще для нього пенсії, бо з «Ради» не проживете, а іншої роботи навряд чи знайдете після якогось катаклізму.

Так, після виїзду п[ана] професора тут настали канікули; хоч він задає «уроки» листовно, але це вже не те — можна й одмовчатись.

Маю й я Вам дещо порозказувати і порадитись з Вами. Не хотілося б мені вставляти палиць йому в колеса, але й мовчати не можу і в результаті бачу, що я гальмую його енергію, а через те заносять мене думки частіше їздити в Перешори і подовше там сидіти, щоб не заважати йому.

А тим часом він вимагає моєї виразної згоди навіть на те, що робилось без мене.

Поки що це зовсім внутрішня політика і на широкі кола не виходить. А от, анархістична вдача Л[еоніда] М[иколайовича], боюсь, аби не призвела до розвалу, бо все, що вийшло не з його голови, він вважає за лихе і веде широку проти того агітацію, а енергії у його не менше, як у п[ана] професора, але не на будування, а на руйнування. Після Великодніх свят у мене з ним наступив «перерыв дипломатич[еских] сношений» і ми вже з місяць не бачились, то й новин, про які пишете, не чув.

Єсть чутка, що Кулябка знов вернули до Київа, як автора отої записки, що в Сенаті і як знавця укр[аїнського] руху, може сподіваються витворити якісь докази, бо без них не можна буде провести через Думу закону [18]76 р.

Поживем — побачим! Може, справді, «У[країнській] Хатці» на чолі з Донцовим дадуть якийсь матеріал. Редакція «Діла» показувала ж Лашкевичу[1] автограф тої заяви, що була видрукована в «Ділі»...

Досить і цих доказів. Та не без того, щоб і Ол. Ковалевський, редактор «У[країнського] Студента», не дав матеріалу, бо у їх розум такий, що не завадить...

Таке-то!

Вікторія приїхала худа-худа, але майже не кашляє — каже, що хворіла на інфлюенцу.

На місце Ів[ана] Мик[олайовича], здається, нікого ще нема. Попробую я натякнути на Вашу кандидатуру. А що як пройде?! Добре було б.

Розписку на 300 рублів В[асилю] П[илиповичу] пришліть.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53000.

[1] ...*показувала ж Лашкевичу*... Йдеться про депутата від конституційно-демократичної партії Державної думи В. Лашкевича, який у березні 1914 р. у складі послів Думи приїздив до Львова для ознайомлення з москвофільським і українським рухом, зустрічався з українцями галицької «Просвіти» (див. «Про побут і з приводу побуту послів російської Думи у Львові» («Діло», 1914, ч. 66, 25 березня, с. 2–3; ч. 67, 26 березня, с. 3; ч. 69, 28 березня, с. 2). Враження від поїздки депутат висловив у газеті «Новое время», зокрема, захоплювався галицькими москвофілами і обурювався українцями, які, *за його словами, ненавиділи все «русское» і мріяли про відокремлення від Росії*. Він також констатував, що український рух у Галичині утримувався на австрійські й прусські кошти, його ж представники були надзвичайно жорстокими у ставленні до російського населення: відмовлялися допомагати голодуючим російським селам, вимагаючи від них переходу в українство. Виступ В. Лашкевича викликав сильний резонанс серед галичан і однопартійців депутата («Діло», 1914, ч. 79, 10 квітня, с. 1). 24 березня до петербурзької газети «Речь» з приводу заяв Лашкевича була надіслана телеграма з підписами соймових і парламентських послів І. Кивелюка, Л. Цегельського і редактора «Діла» В. Панейка такого змісту: «Заяви Лашкевича від початку до кінця неправдиві і доказують хіба те, що він не зрозумів розмови з нами *або про його злу волю. Зокрема, ніхто з нас не говорив про стремління українців* в Росії відірватися від держави, або сотворити окрему українську церкву».

№ 248 *Н. Стебницький — Є. Чикаленкові*

15 травня 1914 р.

15/V 1914

Дорогий Євгене Харлампович!

Ми з Вами помиримось: я Вам відступаю 200 тисяч, вигравайте собі, Вам треба — бо Ви ж видавець «єдиної щоденної», — а мені досить 20...

А з заробітку на пенсію все одно не збереш. Щоб збирати, треба жити свинею: щоб не знати ні родичів, ні приятелів, ні громадських інтересів. А коли те вже єсть, то не збереш.

Що Ви там таке хочете «натякати»? Про яку мою кандидатуру на місце Ів[ана Мик[олайовича]? Я ж, здається, нічого такого Вам не писав і навіть не думав. Та й з якої речі? Всякий «здравомислящій» земляк скаже: що він, здурів? Там бере силу грошей, то кидає, — а сюди хоче лізти — перебивати нашим? Та ще й без всяких ділових резонів — хіба він спеціаліст? Хай краще держиться свого, поки держать...

І це буде ясно, логічно і правильно, — бо нікому не повинно бути діла до моєї неврастенії, ні для кого не цікаві мої поривання «додому», а врешті — ніхто, і я сам найменше, — не може довести, що з цим переходом додому я буду чимсь землякам корисний...

Покиньте Ви ті кандидатури для непосидючих петербуржців, а краще на місці підшукайте нових робітників, яких можна б використати для громадських справ. А нема їх, то виробляйте, виховуйте. Пора вже перейти на життєвий, практичний, реальний грунт. Годі всім українцям шитись в філологи-літератори-історики. Життя не жде.

От і той народний банок. Я подав уже свою заяву міністрові про приєднання до учредителів. Подав і Свічин. Чого доброго, справа посунеться, і устав ствердять. Що тоді робити? Хто буде збирати того міліона? Це одно. А друге — де у вас фахові люди, щоб поставити банкову організацію одразу на добрий грунт? Серед тої «банкової комісії» ні одного чоловіка, окрім Барановського. Але ж не можна обмежуватись одиноким фаховим чоловіком в такій важній організації. А до того — ще й цей одинокий чоловік он до Москви тепер тягне. Про це треба добре і добре поміркувати, — і поки Ви знов не втекли од життя в Перешори або в Кисловодське, то порадьтесь на цю тему з добрими людьми.

А я не те що в другій половині, а здається й зовсім не попаду літом у Київ. Так вияснилось, що раніше августа мені не визволитись, а в августі збираюсь міняти кватирю, — то знов клопоту буде багато. А сентябрь — вже досить пізно. Погано виходить.

Цікаві звістки Ваші про Кулябку і т. і. Але ж раніш казали, що «записка» йде од Щеголіва? Та то, положим, все одно, — може вони вкупі ведуть цю справу, — добрі щаблі для кар'єри. Побачим. А розуміється, гарячих дурників, що несвідомо стануть їм у пригоді, у нас досить. Може, на те їм начальство і попускає всяку нісенітницю в писанині...

Сидить тут цими днями Мих[айло] Лозинський, — вирядився в подорож для всяких розмов з російськими діячами і земляками, для вияснення ситуації і взаїмного порозуміння. В початку іюня має бути і у вас в Київі. Він цікавий, безперечно розумний, «рутенства» менше, ніж у других.

Трудні і непевні часи настають... А про нашу книжку все ж досі ніде в серйозних часописах ніхто ані бовкне (за виїмкою «Вестника Европы»). Так і не можемо собі уяснити, чи то була дарма-праця, чи комусь таки вона помогла розкрити очі... А у Вас її беруть? І хто?

Ну, бувайте здоровенькі, дорогий друже. Пишіть — поки ще сидите в Київі. Поклін всім Вашим.

Ваш П. Стебницький.

А що — професор вийшов вже формально з Наук[ового] товариства чи ще тягне? Може, на ближніх виборах знов потрібна буде «моральна сатисфакція» з новою мобілізацією українських членів, — почесних, дійсних і звичайних?.. А тим часом — який скандал — в книжці «Записок», присвяченій Франкові[1], єсть усі хто вгодно, окрім професора...

ІР НБУВ. — Ф. 44. — №793.

[1] Йдеться про видання «Збірник, присвячений Іванові Франкові в сорокаліття письменської діяльності» (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. — Рік 1913. — Томи CXVII і CXVIII).

№ 249 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

19 травня 1914 р.

Київ,19/V 1914

Виявилось, дорогий, що замість Полторацького, згодився бути головою Григорович-Барський; значить, про Вашу кандидатуру нема чого й говорить тепер.

А, от, в народньому банкові, то інша річ. Я страшенно боюсь, що от-от дозволять його, тоді хто зна що й робить, бо людей зовсім нема.

Хотів я отсе, діставши Вашого листа, скликати людей, щоб порадитись, але нічого з того не вийшло — не міг зібрати. Якби був п[ан] професор, то він настукотів би в телефон, то зійшлися б, а тепер я нічого не можу зробити: той виїхав з Київа, той хоче одпочити ввечері в садку, та ще на лихо Художественний театр приїхав, то й туди багато ходить. Таким робом і не зійшлись, а завтра я їду днів на 5–6 в Перешори.

Попробую ще скликати, як вернусь. Я писав Вам, що числа 10-го іюня збираюсь вже виїхати в Кисловодськ, а під кінець іюля треба бути вже знов в Перешорах. Якщо мені пощастить зібрати нараду до виїзду в Кисловодськ, то я Вам напишу.

Щодо Кулябка, то він подав свою записку, здається, ще в 1908 році і її передав Столипін в Сенат, а Щогольов вже пішов по його слідах.

Професор формально одмовився від головування в Т[оварист]ві ім. Шевченка і вже не доведеться нам знов добиватись «моральної сатисфакції». Та воно й краще. Я й давніше був такої думки і тепер такої самої держусь.

Шкода, що ми не побачимось з Вами скоро; скучив я вже за Вами, хотілося б наговоритись з Вами. Ну, та якось воно буде. А тим часом, Ви не забувайте хоч літом за «Раду»; пишіть частіше, бо Андр[ій] Вас[ильович][1] лишається сам на літо і йому важко буде з непривички.

Ну, бувайте здорові.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52998. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Йдеться про А. Ніковського, який редагував «Раду» в 1913–1914 рр.

№ 250 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

30 травня 1914 р.

30/V 1914

Дорогий Євгене Харлампович!

Хочу ще написати Вам, поки ще не виїхали до свого Кисловодського...

В справі банка найперше треба виявити, яким способом і хто саме буде збирати паї. Це повинна бути якась широка, спеціальна організація — з усякими роз'їздами, бо на самі гуртки по городáх покладатись не можна. В такій нараді повинен би взяти участь і Барановський: хай висловиться, як він думає притягти кооперативи (коли таки думає).

Щодо самої організації банку, то на те ще буде час: адже цілий рік піде на збирання капіталу. Тут я радився де з ким з спеціялістів. Кажуть, що основу організації такого банку повинно складати три чоловіки: перше — спеціаліст по кредитній кооперації, — це ніби Барановський; друге — спеціаліст по споживчій кооперації, — такого ще треба знайти (якось натякав Головко, що може і він пішов би). Третє — технік банкового діла, якого треба

просто найняти, — так як це зробили Московський і Варшавський банки; цей же технік має бути і директором-розпорядчиком. Його треба десь вишукати в приватних банках абощо. Барановський, кажуть, на цю ролю не буде здатний.

Я щось не вірю, щоб ми були галичанам близькі родичі: якісь ми зовсім з іншого тіста чим вони. Вони там собі борікаються, викручуються, часом і паскудства роблять, але гартують енергію і добиваються потроху свого. А нам доводиться просити Бога, щоб з нас не знімали пута, бо все одно ходить ми одвикли, а одвічальність буде більша... Так було і перед 1904 р., коли ми тремтіли, що от-от впадуть заборони 1876 року — і ми згоримо від сорому за свою нікчемність. Так і тепер — в кожній черговій справі, — як от і з банком. «Коли б дав Бог, щоб не дозволили! Не дай Боже дозволу — хто його робитиме!..» І справді, робітників Біг-має, — але ж без роботи їх і ніколи не буде. А буде примус, то сяк-так, поволеньки, почнуть вироблятись і робітники. Буде скандалів, суперечок, гризні та лайки, чорзна-як піде спочатку справа, але врешті само життя її одвоює і направить, а разом помирить і суперечки... Не по-галицьки воно буде, звичайно, але якось буде.

Думаю тільки, — хоч, може, це на Ваш погляд і єресь, — що оті спеціалісти, на яких повинна лежати вся вага справи, перш за все мають бути добрі спеціалісти, а тоді вже — добрі українці. А якби не знайшлось таких, щоб були українцями, то чорт їх бери, нехай будуть тільки спеціалістами, а українство само прийде, як наслідок обласної праці...

Може б, виписати «варягів» зі Львова, як думаєте? Тільки тут, мабуть, на перешкоді підданство.

Сьогодні в часописах була звістка, що загальне питання про кооперативні банки переходить на розгляд ради міністрів. Коли то правда, то від тої ради треба сподіватись рішення і про нашу справу.

Ну, поки що годі. Бажаю Вам добре поправитись, нагуляти здоров'я на всю зиму і на всякі лиха, яких тільки можна сподіватись при сучасних обставинах. Коли будуть які новини, нехай би хто з киян сповіщав нас. Щось Л[еонід] М[иколайович] замовк, чи теж перервав дипломатичні зносини?

Коли будете перед від'їздом в Кононівці, передайте, будь ласка, Ганні Євгеновні оцей фотографічний знімок, що робив Сережа в моїй хаті. Глядіть же — передайте.

Ну, бувайте здоровенькі, всього Вам найкращого! Щире привітання всім Вашим.

І я Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 794.

№ 251 Є. Чикаленко — І. Стебницькому

10 червня 1914 р.

Київ, 10/VI 1914

Сьогодня, дорогий, виїздю в Кисловодськ (листи до востребованія) на місяць і хочу ще Вам написати до виїзду. Листа Вашого про справу з банком прочитав деяким членам банкового комітету, головою якого вважається Андрій Григорович. Якщо буде у Вас щось нового в цій справі, то звертайтесь до нього.

Фотографічний знімок не забув передати Галі в Кононівці. Там же познайомився з Степовим, дуже симпатичною людиною і радію, що він має намір з осени оселитись в Київі, примостившись в школі ім. Лисенка або в консерваторії.

Личко, що забіг на три дні в Кононівку, ще більше укріпив в мені враження Хлестакова, яке він по собі зоставив. Всім гуртом і кожному зокрема розповідав, що книжка його перекладається на чотири мови, що міністр не може й дихнуть без нього, що вони мало не за панібрата з міністром і т. д. Взагалі, незадоволений я цим своїм вихованцем.

В Київі у нас досі не затихає боротьба в справі пам'ятника Т. Г. Шевченкові[1], хоч практичного значення для пам'ятника не має, а люде розлютились так, що, певне, до мордобою дійдуть.

Хвилює нас і сумне становище клуба «Родини» та «У[краинской] Жизни», в обох нема грошей дотягнути до кінця року, а в нас теж нема грошей, щоб підтримати їх; вони гвалтують, а ми нічого, крім самообложенія, вигадать не можемо.

Ох, ненормально у нас все стоїть, не спирається на маси, як в Галичині, а всі дуфають на меценатів, а коли у тих нема грошей, або охоти, то лають їх «проклятими буржуями», «буряковими плантаторами» і т. д. То роблять забастовки, як оце Олесь організував у ЛНВістнику[2].

Ну, пишіть.

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі останньої сторінки дописано:]

Не забувайте за «Раду», бо Андр[ій] Вас[ильович] остався бідняка сам.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 52999. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції. На конверті: Заказное. С.-Петербург.

Петерб[ургская] сторона, Малый проспект, д. 22, кв. 17. Петру Януариевичу Г[оспо-ди]ну Стебницкому.

На штемпелях: Киев. 10. 6. 14; С. Петербург 12. 6. 14.

[1] Проти рішення комітету зупинитися на проекті Шіортіно виступили широкі громадські кола і художники. З протестом у «Раді» виступили київські художники (1914, ч. 67), а також 8 харківських художників (ч. 83). Вони вказували на некомпетентність комітету в питаннях художньої естетики. Подібні думки висловили й петербурзькі студенти, які, крім того, поставили під сумнів повноваження комітету. Статті з протестами були вміщені й в інших українських виданнях: «Сяйві», «Дзвоні», «Українській хаті», «Украинской жизни». Але, незважаючи на це, комітет викликав з Рима А. Шіортіно, висловив йому певні зауваження й залишився на своїй позиції. Тоді група українців виступила в «Раді» з осудом позиції комітету, назвавши її диктаторством у національній справі. Вона пропонувала провести п'ятий конкурс з участю європейських та українських скульпторів, виступила проти місця пам'ятника — на Караваєвській площі («Лист до редакції», «Рада», 1914, № 124, 4 липня, с. 4).

[2] ...як оце Олесь організував у *ЛНВістнику*... Йдеться про вихід О. Олеся з редакційного комітету ЛНВ через фінансові непорозуміння з О. Вілінським (див.: Листи Олександра Олеся до Михайла Грушевського // Листування Михайла Грушевського. — Київ–Нью-Йорк, 2006. — С. 439–440). У примітці до листа № 507 упорядники зазначали, що серед архівних матеріалів О. Олеся зберігається чернетка його заяви про вихід з ЛНВ ще від 31 грудня 1913 р. Зокрема, у ній автор писав: «Маю честь заявити редакції „Літературно-Наукового Вістника", що з 1 января 1914 р. я вихожу із складу редакції і кидаю посаду завідуючого виданням» (ІР НБУВ, ф. XV, № 2699). Зберігається й лист О. Олеся до редакційного комітету (ІР НБУВ, ф. XV, № 2680), у якому він детально описує мотиви свого вчинку. Ними стали постійні фінансові непорозуміння з О. Вілінським у період скрутного матеріального становища родини Кандиб, а приводом написати заяву став наказ О. Вілінського виплатити заробітну плату письменникові на 4 крб. менше: саме 4 крб. О. Олесь не додав до передплати ЛНВ. Наказ О. Вілінського письменник сприйняв як особисту образу та відмовився бути «завідуючим виданням», «ближчим і дальшим співробітником ЛНВ». Але на прохання М. Грушевського, Л. Старицької-Черняхівської та інших співробітників Олесь все ж продовжував співпрацювати з виданням (с. 622).

№ 252 *Н. Стебницький — Є. Чикаленкові*

23 липня 1914 р.

23. VII. 1914

Дорогий Євгене Харлампович!

Не знаю, чи Ви вже вернулись у Київ чи ще блукаєте по Кавказу. Все одно, певне лист дійде до Вас і Ви щось мені одповісте. За що це закрито «Раду»? За який нумер? Я маю всі числа закінчуючи

суботою і нічого там не знайшов, «противнаго законам и нравственности». Чи це принципіально, так як «Речь», аби не базікала газета неподобні речі? То, може, і «Рада», як «Речь», подасть начальству заяву, що «движимая патриотическим чувством, желает проводить трезвые взгляды и просит вернуть ей право существования».

А без органа погано. Де ж ми? Справа так близько нас стосується, за живе бере, а нашого голосу не чути... Хіба це нормально? Ще поки справа була в початковій стадії, можна було терпіти сухі хронікальні передовиці «Ради», без жадних ознак власної думки і позиції, — а тепер, коли треба кожному мати своє місце, — ми особливо удаємо, що нас нема. Чи це не значить, що й справді тепер нас нема — і, може, більше не буде? А треба, щоб були. Мовчать тепер тільки ляхи, але і вони не приховались, а щось там мимрять про «спокійне вижидання», про «оберегання народніх інтересів». Навіть жиди і фіни робили в пресі і інакше свої заяви з приводу завірюхи...

Що там земляки думають та гадають? Відпишіть.

Тяжкий Вам цей рік дався. Припинення «Ради» (положим це, може, навіть щасливий випадок для Вашої кишені), непевний врожай — та й того, мабуть, не вспіли ще зібрати, — а ця війна, — мабуть же, Петрусь десь уже пішов за німецьку «гряницю»? Чи маєте які звістки од нього? Певне, Марія Вікторівна дуже тривожиться. А де Ваші доньки — в Кононівці? А як п[ан] Зігмунд, чи не пішов у німецьке військо, як резервіст? І буде драматична колізія — Зігмунд проти Петруся?

Великі йдуть події, твориться історія, міниться обличчя Європи, перестроюються міжнародні відносини. Найбільше відіб'ються наслідки цеї війни на нашім народі, — і, очевидно, без всякої з його боку свідомої участи, бо не виріс він ще, як народ, щоб воювати на свою долю. І нічого проти ходу історії ми не можемо зробити, але тим важніше при всяких умовах будучини зберегти свій прапор і мати змогу знов колись сказати Вашу улюблену приповідку: «А ти, Марку, грай...».

Ів. Дм. Личко пішов у військо, не знаю лиш, в які місця; ще не від'їхав. Чимало тутешньої української молоді пішло. Багато, мабуть, і у Вас? Як Левко — він зовсім вільний од служби, чи, може, який ратник?

Ну, бувайте здоровенькі, всього Вам і всім Вашим найкращого. Щасти Боже перебути нове лихо. Пишіть же.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — №795.

№ 253 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

6 серпня 1914 р.

6/VIII 1914, п[очтовое] о[тделение] Мардаровка
Хер[сонської] г[убернії].

Сьогодня, любий, переслали мені листа Вашого з Київа сюди. Я тут з 20 іюля; приїхав на молотьбу злиденного врожаю і тут мене застала війна. Клопоту маю вище моїх сил, бо управляющого забрали з запаса, багатьох потрібних мені робочих теж забрали, а до того ще й дощі псують хліб. Продать нічого не можу, бо ніхто не купує, поки що обхожусь без грошей, бо маю що їсти, а як не стане на потреби, то, може, Ви зможете добуть для мене якусь тисячу, якщо Ваші гроші не в білетах. Писав про це давно Влад[имиру] Мик[олайовичу], але щось не одповідає.

Тут я получив сподівану звістку про закриття «Ради» і зрадів, бо абсолютно не маю чим платить дефіцити. Зараз написав в банк, щоб позичили мені 1000 руб., аби видать служащим жалування до 1-го сент[ября], але банк одмовив. Тоді я написав до Влад[имира] Мик[олайовича], але він мовчить.

Тепер довідався, що Єфремов, Штенгель, В'язлов та Ніковський подали якусь заяву Главнокомандующому, щоб дозволив видавать «Раду». Може, таку саму, як і «Речь».

Довідавшись про це, я зараз написав, що не маю ні грошей, ні охоти видавать газету під час воєнного стану і коли начальство дозволить, то нехай шукають іншого видавця.

Думаю, що начальство не схоче робить нам сорому і не дозволить, бо інакше це буде вел[ик]ий скандал. Ми ж не поляки, яких йдуть визволять від німецького іга, а русские, возвращающиеся в лоно России, і ніяких газет на «діалектах» не дозволять.

Дождались часів! Що думають земляки, я не знаю, бо сижу тут і ховаю в ями хліб, щоб його не спалили і не розікрали мої «милі сусіди», т. е. селяни, бо це ж єдиний мій ресурс на життя.

Петрусь ще живий, іноді пише вислать телеграфом грошей. Зігмунд з Кононівки явився в Київ до консула, щоб його перепровадив в Германію, але вже було пізно і він вернувся в Кононівку; може, незабаром заберуть його як воєннопленного*. Левко, дякуючи руці, получив білет негодящого, бо не підніме руки честь оддать. Марія Вікт[орівна] натурально, як мати, убивається за Петрусем, хоч тепер вона оточена всіма дітьми.

---

* У нас кажуть плен, а не плін, або полон. [Примітка Є. Чикаленка].

З співробітників «Ради» ніхто у військо не попав, а артистів галичан багатьох забрали як воєннополенних.

Всіх безприютних «радян» я запрошую до себе сюди, а С[ергій] Олекс[андрович] поїхав в Кононівку. І тут, і там, хоч нема грошей, а єсть хліб, вівці, кури, то можна прожити і без грошей, а в Київі, то я не мав би з чим і на базар послать.

Дожились! А що́ то ще далі буде, може, й тут нічого буде їсти…

Пишіть мені сюди.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53001.

№ 254 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

12 серпня 1914 р.

12 серпня 1914 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Погана ж справа, коли доводиться радіти військовому стану та закриттю «Ради». Хоч би у Вас хліб узяла казна для війська, то, може б, тоді Вам легше було глянути очима читача та співробітника. Спробуйте завести зносини з військовим начальством. До речі, тут доведеться звертатись до того самого Іванова, який держить в руках і долю «Ради». Можна навіть і заяву йому скласти спеціального тону: «Движимый патриотизмом, почитаю за долг предложить свои хлебные запасы в распоряжение отечественной армии, по сходной цене, а страницы издаваемой мной ежедневной газеты на украинском наречии — в распоряжение правительства для проповеди единения всех племен русского народа…». Щось подібне могло б зробити вражіння. Але я бачу, що тепер з Вас виглядає хижими очима видавець і тільки видавець… І врешті справа стане так, що представництво української громадської думки перейде з Київа до Москви. Нехай би і так, якби Сергій Ол[ександрович] теж на якийсь час перебрався у Москву. А як полишити московців самих, то понаписують такого, що доведеться перехрещуватись… Ну та що ж, на це вже — як божа ласка та панська воля…

Щодо грошей, то коли треба буде, я пришлю Вам тисячу. Але, правду сказати, не хотілося б инакше як в позику. За останні півроку я мав чималу втрату на тій частині своїх грошей, що лежить в паперах, і через те мусів би поберегти решту.

А от Ви мені скажіть: що буде з тими грішми, що лежать у закордонних інституціях? Невже це все загинуло? Порадились би з Володим[иром] Микол[айовичем]. Може, тим він і мовчить на Ваші листи?

Дожились, дожились... Гіркого та прикрого буде багато, це правда. Але ж, на ширший світогляд, думаю, все ж врешті обернеться на краще. Шкода, що Ви не тут, або я не у Вас, — то побалакали б на цю тему. Може, ще виберусь-таки в Київ, коли можна буде знов їздити залізницями по-людськи, а не в товарячих вагонах.

Майте на увазі, що я оце перебіраюсь на нову кватирю: Б. Спасская д. 11 кв. 37. Коли писатимете листа, то вже шліть по новій адресі, але, розуміється, і по старій ще довго доходитиме. Скажіть і Левкові. Коли він збірається до Петербургу? І де сидітимуть дочки Ваші? Очевидно, в селі, бо легше прогодуватись? Та воно й тепліше якось в гурті, коло мами...

А наш брат мусить товктись отут, в осередку. Навіть, хто сидів по селах та повітах, поз'їздились, бо нудно і сумно без звісток, — думали, що тут так все відомо і ясно, як на долоні... А воно тут те саме, тільки й того, що по чотири рази на день виходять газети, а в них звісток так само нема, як би їх і зовсім не виходило ні разу. Ну, сидимо та питаємо один одного по телефону — «які новини», а як зійдемось, то сперечаємось про погляди на загальне становище.

Ну, поки що бувайте здоровенькі, щасти боже Вам викрутитись з Вашого панського становища. Всього найкращого, всім привітання.

Ваш П. Стебницький.

P. S. Сидячи в своїй ямі та ходячи коло овець, Ви, очевидно, не бачили ніяких часописів і не знаєте про ті українські виступи, що вже були нещодавно з приводу політичних подій. А може, і про події Вам нічого не відомо? Знаєте, що полякам обіцяно автономію? Знаєте, що і до «возсоединяемих братів» теж звернулись з відозвою?.. Ну, та от попереду московці («Укр[аинская] Жизнь») випустила декларацію[1], хоч дурнувату, бо наспіх складену, але й те добре, — принаймні видно, що не всі українці при нових політичних обставинах, аки воск от лиця огня... Далі наш патріот і прапорщик запаса Максим Славинський в «Речи» надрукував свої «восторги»[2] — далі «Речь» цілу передовицю присвятила московській декларації. Нарешті в «Дні» була моя стаття про умови справедливости до галичан після приєднання[3]... От бачите. А Київ мусить мовчати... Ви думаєте, це на добре? Не знаю.

Московську відозву Вам посилаю, — певне, Ви її не маєте.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 796.

[1] *московці [...] випустила декларацію...* Йдеться про декларацію «Война и украинцы», підписану 30 липня 1914 р., опубліковану в № 7 «Украинской жизни». Вона висловила поміркована позицію редакції, заперечувала український сепаратизм і заявляла про солідарність українців з російською армією в боротьбі проти спільного ворога.

[2] Йдеться про замітку М. Славинського «Война и украинство» («Речь», 1914, № 208, 6 августа, с. 2). Автор висловлював патріотичні думки про єдність Росії, до якої мала б увійти і Галичина.

[3] Йдеться про статтю в названій газеті — «На новом пути» (8 августа), з підписом — С-ий.

№ 255 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

15 серпня 1914 р.

15/VIII 1914

Сьогодня, любий, дістав я листа від С[ергія] А[лександровича], в якому він пише, що їде до Петербургу. Певне, Ви вже бачились з ним.

Я писав йому в Кононівку, думаючи, що він поїхав туди. Я висловлював свої думки про те, що нам в сей момент не можна мовчати, а треба якомога голосніше говорити, щоб російське громадянство знало, що ми існуємо.

Відозва до поляків ясно говорить про єдиную самоуправляющуюся Польщу з своєю мовою, а відозва до галицьких русских теж виразно і ясно говорить про «освобождение русского народа отъ немецкого ярма». Треба по російських газетах писать, що рус[ькі] галичани вибороли собі мову в школах, судах і проч., що мова та українська. Щоб примирити галичан з новим отечеством, треба забезпечити їм право на свою віру, на мову і проч., словом, на все те, що вони мають в «подьяремной Руси» і розширити це право і на українців тутешніх.

Я просив С[ергія] А[лександровича], щоб він написав про це ряд статей в «К[иевской] Мысли», в «Рус[ском] Богатстве», щоб просив Славка писать в «Рус[ские] Вед[омости]», Саліковського — в своїй газеті[1]. Просив його, щоб він просив О[лександра] Г[натовича] писать в якій-небудь петербурзькій, чи в московському «Рус[ском] Слове».

А Вас прошу переробить главу з «Укр[аинского] Вопроса» для «В[естника] Европы», чи до якого іншого журнала, чи газети. Андр[ій] Вас[ильович] напише до «Одес[ских] Новостей». Треба в цей мент напружити всі сили, щоб нас не замовчали. Коли про нас не буде ніякої чутки, то уряд наш зараз же заведе в Галичині рос[ійські] школи, винищить укр[аїнську] пресу, бо керуватиметься вказівками Вергунів і К°. Наслідки цього будуть для нас фатальні. З листа С[ергія] А[лександровича] бачу, що він їде в Петербург в тій же справі. Крім того він пише, що нам треба було б порадитись і виступити з якоюсь декларацією, абощо. Не знаю, як це можна зробить в цей час.

Не знаю, чи зможу я приїхати до Київа, бо я не маю на кого кинуть господарства; крім того, поки не продам хоч трохи хліба, то навіть виїхать і прожить якийсь час в Київі не маю за що.

Якщо війна скінчиться до осени, то тоді й хліб купуватимуть, тоді у мене буде можливість виїхать з села.

Ваш Є Чикаленко.

Жду відповіді на попередній мій лист.

[Рукою Левка на першій сторінці листа зліва, збоку і вгорі дописано:]

Вітаю Вас, Петре Януаровичу, з свого хутора, на якому, здається, просижу всю війну. Хто зна, коли до Вас в Петербург виберусь. А може, й зовсім швидко, як війна кінчиться. Ви, мабуть, не виберетесь в наші краї як думали? А може, таки побачимо Вас в Перешорах. Бувайте здорові. Левко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53002.

[1] О. Саліковський тоді редагував газету «Приазовский край».

№ 256 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

22 серпня 1914 р.

22/VIII 1914

З Вашого листа, дорогий, не розберу — де Ви говорите серйозно, а де іронізуєте.

Ви гадаєте, що я радію закриттю тільки через матеріальний бік. Правда, матеріальний бік тут всьому основа, бо грошей нема навіть на свої видатки, але величезне значіння грає і літературний бік. Що б тепер писала газета, щоб не буть закритою, коли її закрили навіть після передовиці в № 20[1], написаної з поводу об'явки війни Германією. За що закрили «Маяк»? Очевидно, всяке слово, сказане по-українськи, яке б воно не було, вже звучить тепер дисонансом.

А в Київі навіть і російське слово, сказане на українську тему, вважається несвоєвременним, а може, й преступним. От через що я писав Вам, щоб Ви порадились з Сер[гієм] Олек[сандровичем] та іншими земляками, аби в рос[ійських] газетах, де можна, якнайбільше писалось про Галичину, яка незабаром стане якоюсь губернією.

Очевидно, Ви писали цього листа, ще не бачившись з С[ергієм] Олекс[андровичем] і не получивши мого листа, з якого ясно видно, що я в курсі того, що діється на світі, бо получаю київські та одеські газети.

Крім того, у мене гостюють редактор та завідуючий конторою «Ради»[2], то ми гуртом обмірковуєм все, що тепер робиться на світі.

Але крім того, що я Вам писав в попередньому листу, нічого видумати не могли. Натурально, що дуже погано, що Київ тепер мовчить, але що́ він може говорить при теперішній цензурі, коли в некролозі Бородая[3] не можна було казать фрази — «украинский общественный деятель».

Щодо грошей, то я просив їх у Вас в позику на свої власні потреби, бо хліба продать не можу, а видатків багато всяких. Через це я й в Київ до зими не переїду, а коли не продам хліба, то й зимуватиму тут, бо управитель на війні, а господарства кинуть тепер не можна — «милі сусіди» — селяни все розтягнуть, бо самі вони тепер колотяться думками, навіть орать і сіять не хотять, бояться, що війська (чи свої, чи чужі) все знищуть.

Коли мені прийдеться круто, то я буду Вас просити телеграфом мені прислать грошей, за що буду Вам сердечно дякувать.

Ваш Є. Чикаленко.

[З лівого боку першої, другої і третьої сторінок листа дописано:]

Зігмунда, як воєннопленного повезли за Волгу, за ним поїхала і Галя; Левко у себе розкопує могили, а від Петруся нема вістей з 4/VIII, може, вже й на світі його нема!

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53003.

[1] «Раду» закрили 21 липня 1914 р. за передову статтю О. Білоусенка (О. Лотоцького) «Кінець сезону. Наше становище» (1914, № 161, 20 липня, с. 1). Автор писав у ній про національне життя українців в умовах офіційних заборон, але оптимістично зазначав, що незважаючи на них, українство «твердо йде до своєї цілі в непохитній вірі в конечну перемогу», «оре свій переліг, убогу ниву — добрі жнива колись будуть». Очевидно, такі прогнози не сподобалися адміністрації.

[2] Йдеться про А. Ніковського та І. Т. Малича, який в 1914 р. завідував конторою «Ради».

[3] ...в некролозі Бородая... О. І. Бородай помер 15 серпня 1914 р.

№ 257 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

28 серпня 1914 р.

28/VIII 1914

Дорогий Євгене Харламповичу!

Тяжкий, очевидно, тепер час і не в добрім ладі мої нерви, коли Ви вже не можете добре розуміти тону моїх листів. Щоб не було

непорозуміння, треба пояснити. Там, де виходить, наче я Вам докоряю, уважайте це за жарт, бо я ж добре знаю Ваше становище і цілком розумію Ваш настрій. Проект заяви військовому начальству про продаж хліба теж жартовливий, але єсть там і зерня правди, бо кому ж тепер краще продавати хліб, як не війську, — це ж добрий, здається, покупець; я ніяк не міг зрозуміти, нащо то ховати хліб у ями, — хіба в Ваших місцях не їздять інтендантські агенти?

Більше не пам'ятаю, що там у мене було ще такого, що треба дивитись, як на жарт, — може й досить.

З С[ергієм] Ол[ександровичем] бачився, може, й ще доведеться побачитись, бо він мусів несподівано прискорити від'їзд, — коли побачите його, то сам розкаже причину. Як я Вам писав, ми і до Ваших листів і його приїзда те саме міркували, та не дуже-то багато в петербурзьких часописях тепер напишеться на наші теми. Поки що — все: війна, війна, — а таким маленьким деталям, якими здається наша справа перед всесвітньою пожежою, місця бракує. Про «Вести Европы» я говорив з Сл[авинським][1], але він рішуче заявляв, що «сторонніх» статей журналу не потрібно, бо скоро буде надрукована власна стаття одного з редакторів по українському питанню.

Тепер захожуємось складати інформаційну брошурку, знов гуртом, не знаю, що з того вийде.

Погані ж обставини у вас в Київі за військової цензури, але що ж робити, — у нас (та певне і в Київі) військова цензура навіть приватну кореспонденцію переглядає, та що ж уже говорити про часописі. А тільки я не можу зрозуміти, нащо українській пресі закривати свої органи, не дожидаючись, поки начальство скаже. Ну, «Раду» закрито, «Маяк» закрито. А чом «Л. Н. Вістник» не хоче виходити? Нащо «Дзвін» сам себе скасував? Чудно якось. Виходить, що й справді під цей час ми мали б сказати лиш такі речі, що краще зовсім мовчати... Знаєте, тут, кажуть, молодь збирається писати в Київ, щоб видавці переносили «Раду» в Полтаву, коли не можна дістати полегкости в Київі, або взагалі приміркувати якийсь спосіб здобути так потрібний орган: чи нову часопись — тижневу або двічі на тиждень, чи частіші випуски існуючих місячників, як напр[иклад] «Укр[аинская] Жизнь». Просто аж пече, так треба того органу...

То значить Зигмунда забрали... Скільки трагедій принесло це лихо — родинних, особистих, національних! Хай вони будуть тричі прокляті — Вильгельм з Францем-Іозефом, що розпочали цю справу!

Розуміється, я Вам дам грошей, коли буде треба, тільки не знаю, чи можна послати перевод на Перешори; думаю, не можна, бо на великі суми переводи приймаються тільки у великі міста. Чи треба буде переводити в Київ? А може б, я сам привіз? Я таки думаю ненадовго

поїхать у Київ провітритись, так числа 10-го вересня. Добре було б побачитись з Вами, але навряд чи виберусь у Перешори — це Вам не літо, трудно буде їхати. Краще Ви кінчайте там свої справи та приїздіть у Київ.

А чом же Левко не хоче їхати до Петербургу... то пак Петрограду? У нього ж тут теж своє хазяйство — з лекціями та іспитами. Нехай би краще приїхав, як розкопки восени копати...

Ну, тим часом бувайте здоровенькі, всього Вам найкращого. Пишіть.

Ваш П. Стебницький.

Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

P. S. А ми тут весь час нервуємось та сперечаємось про біжучі справи, — себто я з Ол[ександром] Гн[атовичем] деколи берусь учить і Фед[ора] Кіндр[атовича] з Мак[симом] Ант[оновичем], — але то рідко. Вам розкаже С[ергій] Ол[ександрович] про ті суперечки. Ол[ександр] Гн[атович] все пригнічений і не бачить ніякого просвітку, а я начебто оптиміст, бо вбачаю при всяких умовах кращі можливости на будуччину, — хоч і не можу не признати фатального значіння подій для наших закордонних земляків... Але загадувати вперед при даних обставинах трудно, і тому я сам деколи своєму оптимізму не вірю... Як-не-як, а Марко, підкріплений Куперьяновою філозофією, повинен своє грати... Аби тільки не примусили перестроювати струмент.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 797.

[1] М. Славинський опублікував у «Вестнику Европы» статтю «Украинцы в Австро-Венгрии» (№ 1, 1915).

№ 258 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

4 вересня 1914 р.

4/IX [1914]

Коли будете виїздить в Київ, то телеграфуйте мені, може, я вирвусь на день-два, хоч для мене це тепер майже неможливо, бо сівба в самому розгарі, а догляду без мене не буде. Від С[ергія] О[лександровича] ніяких вістей не маю і не знаю, де він тепер, бо з Київа ніхто про нього не пише. Гроші в Мардаровку пересилать поштою, а з Київа можна через Комерч[еское] Общ[ество] Вз[аимного] кредита. Я скажу, коли мені буде крайність.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53004. Листівка, адресована: Петроград. Б[ольшая] Спасская, д. 11, кв. 37. Петру Януариевичу Г[осподи]ну Стебницкому.

№ 259 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

14 вересня [1914 р.]

Коли мене пустять, то приїду, мабуть, коло 25-го, — може до того часу обсієтесь, то буде легше прибути до Київа. В кожнім разі буду телеграфувати про від'їзд. А коли до 25-го телеграми не одержите, то значить виїзд неможливий.

Бувайте здорові, до побачення.

Привіт Левку.

Ваш П. Стебницький

14 / IX

P. S. Виїхати збираюсь у п'ятницю, бо їду на Москву—Владимир, де, мабуть, трохи задержусь. Отже, коли думаєте мене сповіщати телеграфом, то не пізніше четверга.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — №798. Поштова картка, адресована: ст. Мардаровка, Юго-Зап. ж. д., с. Перешоры. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленку.

Біля дати олівцем рукою Є. Чикаленка написано рік — 1914.

№ 260 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

18 вересня 1914 р.

18/IX 1914

Писали-сте, дорогий, що 10-го поїдете до Київа; я откриткою просив Вас дать мені телеграму в день виїзду, думав і собі поїхать хоч на один день, щоб наговоритись з Вами.

Очевидно, Ви в Київ не поїхали, але й мені нічого не пишете і я не знаю, чи довго Ви ще пробудете в Петрограді. В Київі я раніше 1-го ноября ніяк не можу бути по цілому рядові причин, про які я вже Вам писав, тобто: нема на кого кинуть господарства, а тепер саме такі роботи, що од їх залежить прибуток будущого року. Хліба теж досі не продав, бо інтенданство бере тільки жито і то абсолютно сухе, а моє молотилось у вогку погоду; пшениця ж наша йде виключно морем, а воно тепер закрите.

До 1-го ноября сподіваюсь повиорувати на зяблю, тоді хоч на тиждень вирвусь в Київ та Кононівку, а тоді знов сюди, може, на всю зиму.

Певне, Ви з Левком вже бачились. Користуючись тим, що Ви пообіцяли мені позичити з тисячу рублів, я дозволив Левкові взяти у Вас потроху — 500 руб., які я йому винен за орендуєму мною

у його землю. А 500 руб. буду Вас просити прислати мені тоді, коли я доживусь до краю. А може, сидючи тут, я й викручусь, бо тут у мене майже нема ніяких видатків на життя. Але й сидіти тут сумно і нудно. Вдень ніякого суму не помічаю, а вечір довгий, перечитаєш газети, а тоді ходиш по хаті та куриш, ходиш та куриш, поки голова не запаморочиться, а тоді (годин у 10) лягаєш спать, бо в 5 годин ранку треба вставать та виряжать плуги. Коли ходиш по хаті, то думки снуються, снуються...

Ви пишете, що дивитесь на будуще оптимістично. Що й казать, колись все буде добре! Але...

Так, очевидно, думали й прапрадіди наші, коли доборовшись з ляхами до краю, мусіли шукати протекторату, але з того виграв третій... Боролися й тепер українці з ляхами в Галичині, а третій прийшов і устами ген[ерал]-губ[ернатора] Бобринського сказав, що це край «искони русскій» і в йому будуть заводити рос[ійський] язик і порядки.

Знов спочатку почнеться боротьба за скасування зак[ону] 1876 року, за пресу, школу і проч.

Ваш Євген.

[На лівому полі останньої сторінки дописано:]

Ну, бувайте здорові, наговоримось, як колись побачимось.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53005.

№ 261 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

24 вересня 1914 р.

24/IX 1914

Очевидно, Ви не получили мого останнього листа, дорогий Петре Януаровичу, бо на другий день, як я його послав, дістав від Вас звістку, що виїздите до брата, а оце сьогодня з Вашої телеграми бачу, що Ви вже в Київі.

На превеликий жаль, не можу я тепер виїхать в Київ.

Хоч пословиця й каже, що «хто сіє після Івана Богослова, той не варт доброго слова», але я сію, бо осінь мокра, навіть занадто і не дуже холодна, то зерно скоро сходить. Досі у мене більшу частину землі розбірали люде на спіл, а тепер дуже мало взяли землі і я мусів організувати свою запашку, хоч і пізно, а все-таки не можна допустить, щоб земля гуляла дурно.

Тепер мушу орать до самого замерзання і готувать землю для весняної сівби. Управителя мого, як я Вам може писав, забрали до війська і я до ноября ніяк не можу покинуть господарства без догляду.

В ноябрі приїду днів на три до Київа та днів на три в Кононівку, бо мені треба поновити контракт з Бобровицьким сахарн[им] заводом, а тоді знов сюди вернусь і може й зимувать тут буду.

Писав я Вам, що цілий день від світання до смеркання, я занятий, а тим що смеркання починається вже в 6 годин і вечір страшенно довгий, то я вечорами нудьгую страшенно — читать, крім газет, нічого не можу, а ввесь вечір хожу, курю та думаю, аж голова обертом ходить. Думки особистого характеру вертяться все коло клопоту про гроші, які потрібні і для видатків по господарству, для платежів налогів і банкам і для родини. До речі, в листі до Вас я просив з обіцяних позичити мені 1000 руб., видать на протязі скількох місяців Левкові 500 руб. на прожиття, бо я не міг йому дать в Петербург грошей.

Хліба досі не можу продать, бо жито вогкувате і інтенданство такого не бере, а пшениця дуже запалена і не здатна на одеські мельниці, а експорту ще нема.

Думки на громадські теми все вертяться на тому — що́ буде далі, що́ робиться в Галичині, а хваст Личко пише тільки про те, як його стрічали квітками, які він ордени получив. От, паршивець!

Не смію Вас просить, бо знаю, що у Вас дні щитані, але несказано був би радий, коли б Ви заїхали до мене.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Написав листа С[ергію] О[лександрови]чу, а з пошти привезли Вашу телеграму, то пишу Вам окремо на його ж ім'я.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53006.

№ 262 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

29 вересня 1914 р.

29/IX 1914

Дорогий Петре Януаровичу!

Коли у Вас є змога добути в Київі 500 руб., або хоч менше, то не відмовте вислать їх мені поштовим переводом в Мардаровку.

Якщо не добудете, то прошу Вас по приїзді в Петроград негайно вислать, бо я дожився вже до краю, а хліба все-таки не бере

ніхто. Кажуть, що коли впорядочиться справа з Дарданелами та страховкою від реквізицій, то тоді буде ход на пшеницю.

Левко теж клопочеться в Петербурзі за гроші. Я йому казав і Вас просив в листі, щоб Ви з обіцяних мені позичити 1000 рублів, видали потрохи Левкові 500 р[ублів] на прожиття, бо я йому дав дуже мало.

Не знаю, чи застав Вас Левко ще в Петербурзі, бо він ще забарився в Кононівці та Київі і виїхав, мабуть, вже тоді, як Ви були у Владимирі. Він оселився в тому ж домі, де Ви живете, в кватирі № 30. Я дуже радий, що він житиме так близько від Вас, може, тепер частіше бачитиметесь і дужче впливатимете на нього.

Я писав Вам на адресу Сергія Олександровича, що страшенно хотів би поїхать в Київ, щоб побачитись з Вами, але ніяк моє господарство не дає мені отпуску. На один день не можна покинуть, поки не скінчена польова робота. Хазяйство у мене взагалі чортзна-яке, а під час війни, коли позабирали у мене і управителя, і старшого робочого, і луччих робітників, то я зостався з самою малечою. Крім того, взагалі в селі якась дезорганізація, упадок енергії, бо з кожної сем'ї позабирали найенергійніші елементи, а доросла молодь сподівається, що й її заберуть, бо чутки ходять, що забиратимуть 18–20 літ на війну.

Коли б вже швидше скінчилась війна, але певне, вона протягнеться до будущої осени і мій Петрусь таки не викрутиться. Все Англія тягтиме, бо їй вигода: торговля вся перейде в її руки, промисловість нічия не постраждає, та й взагалі їй ніякої шкоди нема, бо її території ніхто не зачепить, а на війну йдуть тільки охотники.

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Якщо буде у Вас змога і охота, то підбийте С[ергія] О[лександровича] та вдвох заїдьте до мене. Сьогодня вже день ясний, може вже стане на погоді, то можна буде попоїздити по степах.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53007.

№ 263 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

1 жовтня 1914 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Дуже і дуже жалкую, що не довелось із Вами тепер побачитись. Приїхати до Вас у Перешори, на великий жаль, не можу, бо маю

незабаром повертати додому, а Перешори узяли б щонайменше днів три. До того ж у Вас, пишете, дощі і Ви весь день на полі — то чого б я там сидів. Може, як упораєтесь з своїми справами, то вже Ви приїдете провіятись у Петербург — тоді побачимось.

Листа Вашого у Петербурзі перед виїздом, справді не дістав, може там дожидає. Але Левко казав мені, що Ви доручили йому звертатись за грошима до мене. Мені не ясно лиш було, до якої суми, — а тепер це Ви вияснили і так і зробимо. Шкода, що Ви не написали, що робити з другою половиною, — може слід би було кому тут оддати? Я з собою взяв і міг би, але тепер вже треба якось інакше. Тоді напишете в Петербург і, коли буде треба, то я перешлю Вам перевод у Київ к 1 ноября.

А на 26-те все ж Вам слід було вирватись...

Ну, бувайте здоровенькі, пишіть. Коли вечора нудні, довгі і вільні, то краще пишіть мемуари, а газети покиньте.

Тяжкі часи...

Ваш П. Стебницький.

1/X. 1914.
Київ, отель Прага.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 799. Закритий лист, адресований: Мардаровка, Юго-Зап. ж.-д., с. Перешоры. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко.

№ 264 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

9 жовтня 1914 р.

9/X. 1914

Дуже Вам дякую, дорогий Петре Януаровичу, за пересилку 500 руб., які сподіваюсь вернути Вам зараз як тільки продам хліб.

В закритці своїй радите мені не читать газет, а писать, але тепер зовсім не пишеться, навіть за написане турбуюсь...

Перечитую-я тепер написане з гостем[1], якого ми з Левком сподівались літом, а він приїхав аж восени. Та ще й в дорозі застудився і не може користуватись розкішною теплою соняшною погодою, яка отсе у нас настала після сентябрських холодних дощів. Жалкую я страшенно, що Вам не було змоги заїхать в наші степи, а вони восени та рано весною надзвичайно гарні. Тепер сидіти для мене тут не мука, а раювання, якби тільки не було всякого господарського клопоту, в основі якого лежить боротьба капітала з працею, а це вносить ложку дьогтю в цебер меду.

Проте вечорами я одпочиваю в розмовах з своїм цікавим гостем, його оптимізму я трохи не розумію і не можу з ним згодитись, а все-таки приємно, що й тепер є люде на світі, які сподіваються на щось краще...

Від Петруся мав останнього листа від 24/IX, пише, що їх армія вже майже не існує, але він ще живий і цілий, хоч коліна йому попухли від пробування в окопах, повних води.

Набереться хлопець лиха, та хоч би живий та цілий вернувся з війни! Характерно те, що він вважає бойову службу далеко цікавішою за мирну, якої він переносити не міг. От, цього я вже не можу зрозуміти.

В Київі, як писав Вам, сподіваюсь побувать в перших числах ноября, а потім знов сюди вернусь і, якщо не продам хліба, то й зимувать тут буду.

У всякім разі ще писатиму до Вас.

Привіт Левкові.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III — № 53008.

[1] з гостем... Йдеться про В. Винниченка.

№ 265 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

5 листопада 1914 р.

5 / XI. 1914

Дорогий Євгене Харламповичу!

Оце почув од Левка та побачив з листа Вашого кума[1], що Ви занедужали... Мабуть це звичайна Ваша хвороба як на тяжкий час, себто живіт, — але й те погано, що довели себе до такого становища, бо все ж то, очевидно, нерви та пригнічений настрій. Дуже мені це прикро, що Ви оттак виснажили свої сили Вашим господарством та самогризнею... Візьміть-бо себе в руки та проженіть той настрій, що погіршує хворобу, та підбадьоріться!.. Ще будуть в свій час потрібні і нерви, і здоров'я. Шкода мені дуже, що я Вас не бачив у Київі. Може б Ви тепер зібрались провіятись до Петербургу? Як думаєте? Адже, пам'ятаєте, колись Ви тут були одпочили і, здається, й живіт поправили. От Левко збірається поїхати трохи за Вас похазяйнувати, а Ви на його місце сюди. Тоді й поговоримо досхочу.

А у нас тут, правда, не те щоб дуже весело, — бо й ми так само нудимось та сумуєм, — а все ж може тут не так глибоко забірає як у Київі. Тут так наче на горі, а Київ там десь під горою, а тут багато всяких зверхніх вражінь, то воно наче і розганяє. А в наші часи може найважніше якраз знайти спосіб по змозі легше все перебути аж до кінця. Бо який той кінець буде, ніхто ще того вгадати не може, — і нічого кращого не можна вигадати, як ждати, поки вияснеться.

Мій власний настрій теж поганий і через загальні причини і через особисті. Знов заслаб на фурункул чи, власне, карбункул на потилиці. Трохи вже гоїться, але тяганина з цею справою дуже прикра і марудна. Щось уже мій вік себе показує, тільки чорзна в яких формах: не людською, серйозною хворобою, а чиряками. Не знаю вже, якого Бога просити, щоб визволив мене звідси. Хоч воно й ніде, мабуть, не знайти тепер спокійного життя, а все ж у Київі краще. Та тепер, звичайно, це все — «безсмысленныя мечтанія», які теж треба викинути на смітник, поки не кончиться все і не виясниться.

Заінтересували Ви мене оповіданням про Вашого гостя в Перешорах, що дивував Вас своїм оптимізмом. Цікаво б почути, на яких підставах будував він свій оптимізм; чи на тих самих, якими й ми користуємось, коли доводиться підбадьорувать себе або других; чи, може, він, при його світогляді і оригінальних ідеях, знайшов ще якісь нові міркування.

Ще один клопіт у мене: Сережу-небожа взяли до війська; власне, він сам подавсь вольноопределяющимся, — а оце тепер вже блукає та жде, що з того буде... Досадно, що перервав свій університетський рік, а коли до нього знов вернеться, — хто його знає.

А мемуари в такий час мусіли б бути дуже цікавими, тільки на Вас в цій справі не легко покладатись, бо Ви все будете переживати наново і врешті живіт болітиме ще гірше і гірше. Прямо живіт покладете за рідний край...

Ну, бувайте здоровенькі, дорогий мій, та одужуйте, та пишіть, що з Вами робиться. Але найкраще — поміркуйте, зважте і їдьте до нас на північ одпочивати.

Всього кращого!

Ваш П. Стебницький.

Б[ольшая] Спасская 11, кв.37.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 800.

[1] Йдеться про Степаненка В. П.

№ 266 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

11 листопада 1914 р.

Київ, 11/XI. 1914

Любий Петре Януарієвичу!

Приїхавши до Київа я написав Левкові листа про стан свого здоров'я і просив його поспитать Вас — чи не знаєте Ви в Фінляндії якоїсь санаторії для шлунково-нервових хворих. Але Левко того листа не получив і виїхав сюди.

Я тепер значно піддужав, т. е. вже покинула мене морська хвороба і біль під грудьми, а ще лишилось безсилля та слезливость — плачу без всякої достаточної причини.

Я сам бачу, що мені треба кудись сховатись, але куди?

Хвороба моя почалась з початком війни і потрохи, потроху усилювалась, а коли я дістав телеграму про приїзд Петруся в Київ, я перетривожився дуже, мені здалось, що він дуже ранений і мені не хотять цього сказать зразу.

Приїхавши до Київа, я зібрався в Кононівку, куди виїхав зовсім здоровий Петрусь, але вже я не міг поїхать, бо не було сил.

Зранку я щодня був майже здоровий, а після їжі мене починало нудить, боліло під грудьми і з полудня я вже бував майже непритомний — в напівдрімоті. Лікарів я не кликав, бо я у їх лікувався в 1905 році і побачив, що вони не розуміють моєї хвороби. Я тоді поїхав за кордон, в санаторію і там за два тижні став здоровий.

Тепер я робив собі те, що мені робили за кордоном — я лежав з компресом на животі і додержував строгої дієти, але я тут не маю потрібного спокою. І не знаю, чи зможу я його мати деінде.

Нервує мене війна, власне доля мого Петруся. Він розказував такі страхіття про свою втечу з Прусії з армією Самсонова[1], що чужі люде не могли спокійно слухать.

Хоч він все розказує з юмором, але досі щоночі кричить у сні, бо йому сниться, що німець гризе його за горло. Врятувався він, перепливши озеро, вчепившись за коня...

А я спокійно не можу про це писать Вам.

Я переконую себе, що Петрусь не має ніякої громадської ціни, що Липинський повинен бути мені дорожчий, а тим часом виряжаючи на війну Липинського, я плачу не за Липинським, а за Петрусем...

Нервують мене всякі звістки з Галичини, переживання галичан, і я часто плачу з поводу всяких звісток відтіля.

Дратують і доводять мене до розпачу всякі тутешні події, громадські наради і проч., про які мені розказують приятелі, бо я ж нікуди з дивана не злажу.

Турбує мене і господарство, яке я покинув без догляду — на Божу волю.

А тим часом я задовжився і не маю змоги тепер розплатитись, бо хліб лежить непроданий та й хліба того мало, бо у нас був повний неврожай, так що люде вже голодують без хліба і зазіхають на мій.

Одним словом, скрізь клопіт, скрізь таке, що не дає мені спокою. Цими днями поїду з Левком в Перешори, повезем туди нового управителя, бо старий на війні.

Якщо мені буде там добре, то я там засижусь, а як буде погано, то поїду в Петербург, а Ви тим часом розпитаєтесь про санаторії десь поблизу, щоб мене могли навідувать Левко та хоч зрідка Ви, може я там швидше підправлюсь, бо тепер і листа можу написать тільки зранку, проспавши 11–12 годин.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53009.

[1] *...про свою втечу з Прусії з армією Самсонова...* Йдеться про невдалий наступ російської 2-ої армії під командуванням генерала О. Самсонова у Східній Пруссії, організований російським командуванням на вимогу французького уряду з метою відволікти німецькі частини від наступу на Париж. Непідготовлений виступ закінчився повною поразкою. Російська армія втратила 20 тис. убитими, 90 тис. полоненими.

№ 267 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

1 грудня 1914 р.

Кононівка. 1/XII 1914

Я писав Вам, любий, числа 14/XI, що я з Левком їду в Херсонщину водворяти нового управителя, а відтіля вернувшись, поїду в Петерб[ург] і просив Вас розпитатись про санаторії для шлунково-нервових в Фінляндії або десь близько коло Петербургу, щоб Ви та Левко могли мене навідувати хоч інколи.

Але від Вас я не одержав ніякої вістки, а тут, в Кононівці, довідався, що Ви начебто мого листа не одержали, бо карткою питаєте — що у нас робиться і як моє здоровля.

Я поїхав в Перешори майже здоровий, але там виявилось, що старий управитель наробив ряд підлогів і хотів нащитать на мене рублів 2000. Крім того, з банку помилково мене повідомили, що я маю платить за Олеся 3100 рублів, тим часом я дав йому вексель тільки на 300 руб. Оці пустяки мене зхвилювали і я знов захворів трохи, а коли в Київі довідався, що Михайла Сергійовича, який тільки що вернувся до Київа, повезли хворого в больницю, то я зовсім захворів.

На всякого мудреца довольно простоти. І треба було чоловікові приїздить до Київа і тут захворіть. Він добре знав, що клімат для його тут зовсім непідхожий, а все-таки приїхав.

Треба, щоб Ви звернулись до Алексія Александровича, він добре знає хворобу М[ихайла] С[ергійовича], може він, порадившись [з] К. К. Р.[1] щось зробить для М[ихайла] С[ергійовича][2].

Якщо й я не заражусь від М[ихайла] С[ергійовича], то незабаром приїду з Левком до Петербургу і десь примощусь в санаторії, а Ви тим часом розпитайтесь, яка з них підходяща.

Привіт від всіх наших. Крім М[ихайла] С[ергійовича] всі поки що здорові. Галя поїхала в Вологду до чоловіка.

Ваш Є. Чикаленко.

Серг[ій] Ол[ександрович] гостює в Кононівці.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53010. На конверті адреса: Петроград. Петроградская Сторона, Большая Спасская №11/13. Петру Януарьевичу Стебницкому.

[1] Можливо, Кримінальним кодексом Росії.

[2] *Це езопова мова. Йдеться про арешт М. Грушевського. Є. Чикаленко пропонував звернутися за допомогою у цій справі до академіка О. О. Шахматова.*

№ 268 Є. Чикаленко — П. Стебницький

10 грудня 1914 р.

10/XII 1914

Це не санаторія, а гостинниця 2-го класа. Шум, гвалт дитячий, не дають спокою, бо ввесь будинок труситься, коли діти бігають. Проте, як переходна ступінь до Лук'яновки — нічого собі. Харчі, здається, добрі. Почуваю себе — ні добре, ні погано. Побачу далі.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

[Зверху дописано:]

Сумно страшенно, бо читать нема чого і писать нічого не можу.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53011. Листівка, адресована: Петроград. Пет[роградская] Сторона, № 11, кв. 37. Петру Януариевичу Г[осподи]ну Стебницкому. [Навкіс дописано:] 11–13 Б[ольшая] Спасская.

№ 269 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

12грудня 1914 р.

12/XII 1914

Все було б добре, якби не діти, що псують мені нерви, а на Різдво, кажуть, ще багато їх приїде з Петрограду. Доведеться на той час тікать. Коли в Київі буде благополучно, то приїду в П[етро]-гр[а]д. Напишіть мені адрес яких-небудь номерів, близько коло Вас, щоб я міг пересидіти там свята з Ю[лією] М[иколаївною].

Ваш Є. Чикаленко.

[Зверху дописано:]

У мене досі не боліло!!

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53012. Поштова картка, адресована: Петроград. Пет[роградская] Сторона, Б[ольшая] Спасская, д. 11, кв. 37. П. Я. Стебницкому.

№ 270 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

16 грудня 1914 р.

16/XII 1914

Любий Петре Януаровичу!

Почуваю себе зовсім добре, вже нагуляв 2 ½ фунти. Вже не задовольняють мене інтереси шлунка, вже починаю нудитись. По цілим дням лежу й читаю Кареєва, а писать якось — не пишеться. Напишіть адресу якихось мебльованих кімнат, де б я міг свята перебуть з Ю[лією] М[иколаївною], бо тут буде натовп дітей.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53013. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

№ 271 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

20 грудня 1914 р.

20/XII. 1914

Спасибі, дорогий, 24-го надвечір я приїду прямо — Б[ольшой] проспект № 7 і ввечері зайду до Вас. Мені вже було зовсім добре, але роздратувала мене звістка, що сільський сход назначив мене в погонці!! Я знаю, що вони не мають права, а досадно за саму постанову. Це мене знервувало і вночі знов мені було погано і я всю ніч не спав. Сьогодня мені краще і я тільки гірко посміхаюсь, згадавши їх постанову.

Такі-то діла. Добре що нема всесословної волости!

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53014. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

№ 272 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

12 січня 1915 р.

12/I. 1915

Почуваю себе, любий Петре Януаровичу, значно гірше, як в Петрограді: там за два тижні у мене боліло всього один день, а тут вже 4-й день підряд болить. Може, це реакція після того, що я в П[етрогра]ді прожив два тижні, як зовсім здорова людина.

А може це через те, що там я не мав часу думати, а тут тільки й робиш, що думаєш...

Щоб менше думати, заходився писати продовження своїх споминів. У мене написано до [18]82 року, а тепер почав з [18]82-го, своє харківське життя, але виходить якось протокольно, конспективно. Але нехай і таке буде, може, колись оброблю. З великим інтересом прочитав Дмовського. Хоч освітлення вшехпольське, але корисно для «нашої молоді». Якщо вона може чомусь навчитись.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53015. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

№ 273 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

16 січня 1915 р.

16/I 1915

Дорогий Петре Януаровичу!

Мені пишуть з Київа, що 15-го ц[ього] м[ісяця] має приїхати в Петроград Сергій А[лександрови]ч. Перекажіть йому, що я приїду в Петроград 22-го ц[ього] м[ісяця] ввечері. Коли він зможе, то прошу його підождати мене, а коли — ні, то може він найде можливим побувать у мене тут, бо я дуже хотів би з ним побачитись. Здоровля моє знов покращало, але зовсім добрим воно, очевидно, не скоро буде; та чи й буде коли? Від Петруся досі нема звістки, утішаю себе думкою, що він в полоні. З Київа вісті невеселі, які і Ви знаєте з «К[иевской] Мысли»[1]. Я все наспівую пісню — «Зажурилась У[країн]на»...

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53016. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

[1] *Очевидно, автор натякав на заборону в Києві видань українською мовою: 9 січня 1915 р. київська поліція відібрала у друкарень дозвіл на випуск усіх видань у Києві українською мовою на підставі розпорядження губернатора про виконання наказу головного начальника київської військової округи: «Приостановить на все время военного положения все периодические издания на малорусском наречии, древнееврейском языке и еврейском жаргоне». Окремо було видано розпорядження про закриття журналу «Світло» і всіх періодичних видань — 11 назв.*

№ 274 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

18 січня 1915 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Оце зібрались було ми, мальбруки, в похід сьогодні[1], щоб Вас одвідати, та побоялись морозу: якраз з учорашнього дня вдарив досить сильний, а ранком сьогодні ще холодніше. Посилаю Вам окремо листи, що прийшли на Ваше ймення до Ол[ександра] Гн[атовича] і що ми хтіли були привезти самі.

Ну, як же Ви тепер себе почуваєте? Погано, що даєте волю своїй хворобі. Треба, очевидно, добре заспокоїти нерви та відпочити організмом. Посидьте там ще з тиждень.

Новин у нас особливих нема. Той самий туман, що був і досі...

Добре, що взялись за писання, — настрій і так переміниться в процесі роботи, а таки пишіть так, як пишеться.

Сповістіть про свої плани. Коли досидите ще до тої неділі і коли знов пом'якшає погода, то, може, зберемось тоді.

Як ні — то ні.

Бувайте здоровенькі та бадьорі. Всього найкращого.

Ваш П. Стебницький.

18/I. 1915.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 801. Поштова картка, адресована: Ст[анция] Усикирко, Финл[яндской] ж[елезной] д[ороги]. Дер[евня] Туркиля, санатория д[окто]ра Волковой. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко.

[1] *...ми, мальбруки, в похід сьогодні...* Автор мав на увазі відомий крилатий вислів «Мальбрук у похід зібрався» з популярної французької пісні про герцога Мальбрука, який керував англійськими військами у XVIII ст. — «Мальбрук у похід поїхав...» Пісня була дуже поширеною у військах при королі Людовіку XIV. У Росії стала популярною після Вітчизняної війни 1812 р., але в комічному варіанті — висміювала невдалий похід у Росію Наполеона Бонапарта. Вислів «Мальбрук у похід зібрався» означав невдалий намір.

№ 275 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

8 лютого 1915 р.

8/II 1915

Моя картка, яку я написав Вам зараз по приїзді сюди, розминулась з Вашою закриткою. Лист Ю[лії] М[иколаїв]ні, що Ви переслали, спасибі Вам, теж получився. 15-го вже їду в Київ, а там видно буде, куди подітися. Привіт від Ю[лії] М[иколаївни].

Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53017. Пошова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

№ 276 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

10 лютого 1915 р.

10/II 1915

Сьогодня, дорогий, був у Вас[иля] Пилиповича і засоромившись, що Ви у його питаєте про моє здоровля, пишу Вам откриткою, бо на

більше вже зберусь в Перешорах, куди сподіваюсь завтра виїхати. Здоровля моє не дуже добре і не дуже погане. Слава Богу, що Петрусь найшовся, то тепер скоріше поправлюсь зовсім.

Ваш Є. Чикаленко.

Привіт родині Алек[сандра] Гнатовича.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53018. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269. На лицьовому боці — репродукція картини з зображенням Софійського собору.

№ 277 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

13 лютого 1915 р.

Ст. Мардаровка, Херс[онської] губ[ернії] 13/II. 1915

Любий Петре Януаровичу!

Я просив Левка сповістити Вас, що Петрусь, слава Богу, здоровий, цілий, в німецькім полоні.

В откритці з Київа обіщав я написать Вам більше вже з Перешор.

Приїхав сюди, думав продать зараз хліб, щоб не попав під реквізицію, але грязюка така, що мусів запрягати по четверо коней, щоб одвезти до млина один мішок хліба, то про доставку хліба на вокзал і думати не можна. В мілких калошах навіть з кімнати не можна вийти. Люди найбільше їздять верхи, навіть до сусід.

Всі страшенно лають «проклятих» німців, що не даються в руки, що доводиться мало не всім іти на війну. По городах мені непомітно було, що багато народу забрано, а по селах зостались старі та малі і робить нема кому. Не знаю, як я буду реалізувать той врожай, що буде. А може, Руминія встряне та вижене мене. Тоді я знов приїду до вас, бо в Київі я зараз заслабну.

Там така атмосфера, що задихнутись можна... Одні розмови Флоринського можуть попсувати нерви вкрай. Загрожує, вражий син, що після війни всі признаки українства «будут сметены». Коли Влад[имир] Мик[олайович] та Андр[ій] Вас[ильович] ходили переконувати його, що не випадає друкувати ярижкою[1], то він загрожував навіть в афішах Садовського повикидать ъ знак. Казав, що Синод вже не друкуватиме Євангелія і пр. і пр.

Оте, що Ви читали в «К[иевской] Мысли» про дозвіл української преси, так це з Петрограда їм сказали, що вони не мають права одмінять закона про пресу, а повинні кожне видання заборонять окремим постановленієм, а на «Згоду», «Ріллю», «Сяйво» і пр. окремих постанов не було. Тепер вони вимагають, щоб ці видання друкувались

ярижкою, але проте про їх буде особливе постановленіє про кожде, бо Флоринський просто каже: «Все будет сметено!».

А що по участках робиться! Наші дами спровоціpували жінку предсідателя З[емської] управи Суковкину поїхать в участок, то вона там зомліла, побачивши, в якому стані «освобожденные братья».

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53019.

[1] *друкувати ярижкою...* Ярижка — українська мова, записана російською абеткою; назва походила від кириличної літери «ы»: «єр», «єри». М. Коцюбинський іронічно називав її «романівкою». У 1876–1905 рр. у царській Росії нею друкували твори українських письменників. Крім того, використовували й кулішівку (фонетичний правопис, застосований П. Кулішем у «Записках о Южной Руси» (т. І, 1856), «Граматці» (1857), журналі «Основа». Цей правопис вживався до 1876 р. і в 1905–1914 рр., зокрема, у «Словарі української мови» Б. Грінченка).

№ 278 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

13 березня 1915 р.

13/III. 1915

Любий Петре Януаровичу!

Ще з Київа, місяць тому, я послав Вам откритку, а з Перешор написав листа, але від Вас не маю ніякої вісточки і не знаю чи дійшли до Вас мої листи. Від Левка теж нічого не маю і не знаю — чи живий він.

Хліба я досі не продав і чого доброго діждусь реквізиції. Дорога така грязна, що й порожнім возом не доїдеш до станції, а заверюха 24, 25 і 26 страшенно багато нанесла снігу.

Ваш Є. Чикаленко.

Привіт Ло[тоць]ким.

Здоровля моє не дуже добре.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53020.

№ 279 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

16 березня [1915 р.]

16 / III.

Дорогий Євгене Харламповичу!

І першу картку, і листа, і сьогодняшню картку дістав своєчасно. Не поспішався одповідати і через поганий настрій, і через те, що

Ви ж в Перешорах, як мені відомо, ні про що не можете думати, окрім свого господарства... Чи тепер вже не так? То це погано, — може тим-то Ви і почуваєте себе не дуже добре. Якби захопились як слід вівцями та землею, — може б, і хвороба покинула. Що ж воно, власне, з Вами? Все те саме — болить?!

Левка я бачу. Він живий і здоровий, дуже клопочеться за своїми іспитами, працює. Не хоче навіть їхати на свята додому, щоб використати той час, що зостався. Перебрався на другу кватиру. Та про це все він, скільки я знаю, послав Вам листа.

Гроші Левкові (500 р.) я всі вже виплатив.

Знаю, що з хлібом Вам тепер трудно, бо уряд узявся сам торгувати. Ну та якось там буде, не турбуйтесь за-для мене, а робіть, як краще Вам самому. Радьтесь, найкраще, з жидками, — їх інтерес теж скористатись моментом. Візьміть тільки на увагу, до всього іншого, ще й Дарданелли: коли Стамбул візьмуть і протоки одкриють, то, треба думати, зерно значно подешевшає.

Настрій у нас тут страшенно тяжкий, якийсь хоровитий. Так, ходимо, як тіні і боїмось спинятись думками на тому, що робиться... Нічого особливого після Вашого від'їзда не трапилось: книжок не виходило, принципіальних розмов не було... А так, з газет, з власних спостережень видно, як ширше та ширше розходиться повідь патріотизму та російського націоналізму... Такий час, до того йде, а в що врешті виллється?..

Все думаю, як би його порвати з Петербургом та засісти десь в глухому-глухому кутку, щоб ніхто тебе не бачив і нікого не бачити, тільки з книжками. Навіть не в Київі, а десь отак в Лубнях чи де. От би добре! Коли вже судилось доживати, то хоч не на людях. Добре Вам, що можете забратись між вівці і забути все на світі!

Свята надходять, небожі виїжжають до батьків, а самому не охота, краще посижу на самоті. Не охота і в Київ їхати, хоч приятелі кличуть. Про літо ще не знаю, як воно буде, бо в міністерстві нібито відпусків давати не будуть, то незручно буде й проситись. От хіба насмілюсь та зовсім покину службу!

Якби я за своє життя не завів такої поганої звички, щоб навкруги сипати грошима, то, мабуть, і насмілився б. А то трудно одразу повернутись у Плюшкина та лічити кожну копійку. А заробити вже тепер багато не заробиш. Та й смислу нема од великого заробітку шукати малого. Ні, таки треба виграти в майський тираж, не інакше!

Отак, деколи думаю, що літ на п'ять або десять вистачить того туману, що напустила ця війна. За цей час ми всі, мабуть, перемремо, — а тоді вже якусь нову працю на новім грунті розпочне нове покоління... Може, з них до того часу вийдуть якісь люде...

Ну, пишіть, коли матимете час та охоту, розкажіть, що і як тепер у селі, про що думають люде, чого сподіваються після війни.

Тим часом, бувайте здоровенькі, дорогий мій, бажаю Вам одужати врешті зовсім, під впливом степової весни та господарської роботи.

І все ж таки — Христос воскрес! То може, і все, дороге нам, ще воскресне! Може, й за нас ще, а коли й не за нас, — нехай, все одно...

Всього кращого.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 802. Рік в авторській даті — 1915 — олівцем дописав, очевидно, Є. Чикаленко.

№ 280 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

23 березня 1915 р.

Любий Петре Януаровичу!

Стан мого здоровля трохи ліпший за той, що був восени, але, може, до осени знов стане таким самим, тоді я знов поїду до Вас.

Клопоту маю всяческого надміру. Для здорового воно пустяки, а мені воно все шкодить. Газет не можу спокійно читать, а не читать не можу. Від Петруся була одна откритка з адресом та й годі, і я не знаю навіть, чи він дістав послані мною гроші. Галі, яко германсько підданій, предписано виїхать за кордон. Вікторію лікарі притьмом висилають в Крим...

В хазяйстві теж клопіт не обберешся. Люде з половини майже не брали землі; хоч я й посіяв на зиму втроє більше, як звичайно, а все-таки більше половини землі остається не ораної, бо робочих рук нема. В селі зостались старі та малі, а головне те, що нема у їх ніякої енергії — журяться за дітьми, що на війні, бояться, що заберуть тих, що підростають, а молодші, тобто, яким нема 50 років, бояться, що діло дійде до них, а через все це нема ніякої охоти у людей щось робить, про щось дбати.

З хлібом теж морока. Досі не було дороги, не можна було до станції довезти, тепер дорога вже просохла, зате вагонів нема, а через те і хліба ніхто не купує. Повне безладдя у всьому!

Не одмовте, будь ласка, Левкові ще позичити з сотню, чи скільки йому треба буде, а я, коли не продам хліба, то 1-го мая получу оренду від цукроварні за кононівську землю, то вишлю Вам ввесь борг.

Погані, не сучасні, вдачі у нас обох. Коли є гроші, то витрачаєш їх на все де треба й не треба, а через те й запасу нема про чорний день. А без запасу жить трудно! Ніяк я його зробить не можу, бо всякий знає, що

чоловік я багатий, багато витрачаю, а значить, у мене грошей стільки, що я не знаю де їх і дівать. І ніхто не вірить, що я цілий рік живу на позичені гроші, аж поки не реалізую врожаю; та часто і врожаю того не стає, хоч себе я, як Ви знаєте, обмежую до крайности. Ну, та годі про це.

Держіться, голубе, служби, поки єсть змога, бо на старості без запасу — важко, я Вам про це не перший раз кажу.

Ваш серцем Євген.

[На лівому полі кожної сторінки листа дописано:]

Пишіть мені частіше. Я тепер не можу й господарством захопитись і часто сижу в хаті та роблю старечу роботу: впорядковую до друку своє листування; листи К[арпенка]-Карого вже готові, колись хтось видрукує.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53021.

№ 281 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

5 травня 1915 р.

5/V 1915

Я приїхав в Київ такий хворий, що вже не сподівався жити і поспішив Вам вислать борг, але сам писать не міг. Тепер у мене вже нема рвоти і вже дійшов до пам'яти. Лікарі кажуть, що треба спокійно лежать. А чи дадуть?

Бо вже в К[ононів]ці мою кімнату трусили.

Цілую Вас міцно. Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53022. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

№ 282 Н. Стебницький — Є. Чикаленкові

8 травня 1915 р.

8 / V. 1915

Дорогий Євгене Харламповичу!

Що це Ви справді знов не обереглись від повороту хвороби? Чи дієти не додержали чи що? Дуже це прикро, — і, очевидно, Вам треба знов їхати до нас на північ, кудись сідати в санаторію, коли у себе добрих умов знайти не можете.

А що кажуть тепер лікарі? Чи робили якісь досліди, аналіз? Що воно за хвороба?

Перевод дістав, спасибі. Сергій Олекс[андрович] пише, що Ви поспішались, щоб я не дуже жалкував за Вами... А я, коли хочете, ще стільки Вам пришлю, аби Ви не хворіли...

Вертаю Вашу розписку на 1 100 р., після якої було взято ще 100, та тепер Левкові я дав 75; значить повинен ще йому дати 25. Здається, такий рахунок?

То, виходить, Ви хліб продали? А як — чи вигідніше, ніж було б в зимі? Куди ж його покупці діли? Вивозити ж все одно не можна?

На кого ж Ви тепер покинули господарство в саму гарячу пору?

Знаєте що? Давайте поміняємось: я за Вас з охотою заслабну і буду лежати, а Ви беріться за Марків струмент та грайте... Як би хотілось в ці часи, справді, одубіти хоч на час, а то й на завше!

Настрій тут у нас препаскудний... Найбільше через те я й не писав до Вас так довго... Правда, таки й роботи багато: саме тепер передруковуються в Москві обидві наші книжки[1], — от і сидимо за додатками та коректурами. А кожен день, як на те, приходять нові факти, за якими ніяк не поспієш, — бо все доводиться переробляти по-новому... Лиха година та й годі.

Тут ще заколот вийшов в видавничім товаристві, — нехай вже Вам Левко розкаже, як побачитесь. Звичайна річ — з добрих замірів, через громадську невихованість, вийшли прикрі непорозуміння і розбрат...

Ну, то як же — приїдете в санаторію чи ні? Бо я цим літом з Петрограду нікуди не виїду, сидітиму весь час. Значить, як не приїдете сюди, то хто знає, коли побачимось.

А як там Ваші кононівчане? Як Вікторії Євгеновні — чи покращало? Перекажіть всім моє привітання, бо я й перед ними винен — не пишу...

А головним чином, одужуйте, голубчику, робіть все, що кажуть лікарі, аби тільки лікарі у Вас були добрі. Може, і для цього Вам краще за порадою приїхати сюди, бо київські ж лікарі, Ви казали, не розуміють Ваші хвороби. А тут Вам Піснячевський, пам'ятаєте, радив кількох вчених, та й я казав Вам про спеціаліста-німця...

Ну, всього Вам найкращого — міцно Вас цілую і хочу Вас скоріше побачити дужим і веселим.

Ваш П. Стебницький.

Чули, що Мих[айла] Серг[ійовича] переведено в Казань?

Б[ольшая] Спасская д.11, кв.37.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 803.

[1] ...*обидві наші книжки*... Йдеться про праці «Украинский вопрос» (див. лист 242, прим. 1), та «Галичина, Буковина и Угорская Русь».

№ 283 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

10 травня 1915 р.

10/V. 1915

Любий Петре Януаровичу!

Сьогодня получив Вашого листа і спішу, ще лежучи, одповісти Вам.

Вже минув гострий припадок моєї хвороби і я собі спокійно лежу в постелі і читаю белетристику. Нічого вже у мене не болить, не нудить мене, але ще нема сили ходить, бо крім 4-х стаканів молока, нічого мені не дають їсти. Обіщали лікарі незабаром дать мені манної каші. І от, я тепер і марю про манну кашу. Як бачите, мої мечти дуже не фантастичні: «Каші хочу!» — та й годі!

Хвороба моя — неврастенія шлунка, а через те багато зайвих кислот, які роз'їдають стінки шлунку.

Треба держатись дієти і вести спокійне життя. А хіба це тепер можливо? Поки я був в напівсвідомому стані, то про господарство і не думав — «свині не до поросят, коли її смалять». А тепер рвусь в Перешори і лікарі обіщають пустить числа 20 мая.

По скінченню робот, т. е. в кінці ноября, як доживу, знов приїду в ваші краї.

Хліба ще не продав, а гроші получив з заводу, що орендує Кононівку.

Вікторії краще, Галя поїхала у Вологду, Петрусь живий. Здається, можна б і заспокоїтись, коли ж... В Кононівці трусили мою кімнату, в Перешорах допитуються за мене, тут теж — і я щоночі сподіваюсь гостей! Та й будь здоров! Ну, ну...

Як не вмру, то побачимось в Петербурзі. Але боюсь, бо приступи хвороби робляться все інтенсивніші. Цей раз було дуже, дуже погано.

Привіт А[лександру] Г[натови]чу.

Цілую Вас міцно, міцно. Євген.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Написав погано, бо мені заборонено вставать, навіть на бік повертатись не можна.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53023. Лист написано синім олівцем на вузькій смужці паперу.

№ 284 Є. Чикаленко — І. Стебницькому

17 травня 1915 р.

17/V 1915

Сьогодня вперше вийшов на повітря, але з непривички мало не зомлів. Так я ослаб за час гостроти своєї хвороби. Але сподіваюсь незабаром набратись сили, бо вже мені дозволено їсти всякі каші та варені курчата та рибу. Цими днями побуваю в Кононівці, а тоді знов в Перешори, поки знов не схопить мене.

Думав вже помирать, але роздумав — підожду вже, поки війна не скінчиться.

Цілую Вас міцно. А[лександру] Г[натови]чу привіт.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53024. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

№ 285 І. Стебницький — Є. Чикаленкові

19 травня 1915 р.

19/V. 1915

Дорогий Євгене Харлампович!

Ну, як Ви себе почуваєте? Чи позбулись своїх кислот і іншого непотрібу? Коли лікарі збірались Вас випустити 20-го, то, виходить, все йшло на добре? Щось мені тільки лікарі Ваші сумнівні, — чи розуміють вони, що воно таке за хвороба? Чом вони, наприклад, не радять Вам якихось вод чи курортів, що призначаються звичайно проти шлункових кислот? Такі води єсть десь навіть на Кавказі. От як приїдете до нас, то треба Вам добре походить по тутешніх лікарях, а то Ви з своєю упертістю в останній раз так і не хотіли ні з ким порадитись, дарма що Піснячевський Вам рекомендував кількох певних людей... «Я сам знаю, що мені треба». От Вам і не знаєте, коли хвороба робить своє та все гіршає...

А що воно ото за візити в Кононівці та Перешорах? З якої речі? Що взяли? Чого шукали? Про що розпитували? Дивна річ. Надзвичайна якась делікатність — «одну кімнату»... І з другого боку — безпричинна цікавість...

А М[ихайлові] С[ергійовичу], тим часом, дозволено перебратись у Казань, — і це уважають за велику для нього полегкість... Не розбереш, куди воно йдеться...

І скрізь не розбереш, і в світових подіях нічого не видно, що і до чого, і коли тому якийсь кінець буде...

І як би його так упорядкувати своє життя, щоб можна було заховатись десь у лісі, або в селі — і доживати віку з пером та книжкою, без людей та щоденного клопоту? Тілько щоб Ви десь були недалеко — і теж писали собі свій щоденник... Та не виходить... «Отже не отпущу»... Думав оце я, що хоч з «Добродійним Товариством» попрощаюся і скажу — «Нынѣ отпущаеши»... А таки не довелось. Заколоту багато, а мене все ж Аллах не випустив...

Зараз маю якийсь вільний момент між роботою: коректуру в Москву поодправляв, нових немає, «записки» всі, які можна було, понаписував, ждемо гостей з Київа...

Не знаю, коли «Задруга» випустить обидві книжки, дуже тягне... А знаєте, що з «Галичиною»[1] вони вже тепер балакають про третє видання? Такий, очевидно, виявився попит на ринку... Що ж, це добре, може яке насіння й прийметься...

Так само, кажуть, дуже розходиться 1-й том «Енциклопедії»[2] (з історією Грушевського), — і це добрий знак.

Але зате — скільки виходить дрантя про Галичину! Скільки ще темноти в поглядах широкої публіки на нашу справу! Прямо деколи роспач бере... Татари та й годі...

А все ж треба збірати свої сили і, зціпивши зуби, дожидати кінця. Не все ніч, мусить розвиднітись — і тоді важно бути на місці. Не може зостатись так як тепер. Нехай навіть лишиться врешті руїна — але ж мусять статись інші загальні умови, які дадуть змогу вільної роботи над тою руїною. Я ще хочу разом з Вами те все бачити і ще трохи пограти на Марковім струменті... Держіться, мій любий...

Скоро мабуть побачите Вашого Левка: заходив до мене і казав, що має їхати коло числа 25-го. Нудиться, бідаха, з тими іспитами... А од Петруся, значить, була ще звістка чи Ви це ще по першій кажете, що, мовляв, «живий»? Аби його там німці не заморили голодом, — але ж це, здається, не загрожує йому? Які у Вас відомости про те, де і що він.

Ну, бувайте здоровенькі, всього Вам найкращого, особливо визволення з цеї тяжкої хвороби. Міцно Вас цілую.

Ваш П. Стебницький

Б[ольшая] Спасская 11, кв.37.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 804.

[1] ...що з «Галичиною»... Йдеться про працю «Галичина, Буковина и Угорская Русь», складену співробітниками журналу «Украинская жизнь», ілюстровану малюнками і картою (М.: «Задруга», 1915). Вона містила географічний і етнографічний матеріал про етнічні групи Галичини: русинів, гуцулів, бойків, лемків, угорських русинів. Історичний нарис

про національний і літературний рух в XIX ст., адміністративний лад, політичне і культурне життя краю, церковні і господарські стосунки, науку, освіту, пресу, товариства і організації.

[2] *...1-й том «Енциклопедії»...* Йдеться про видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем».

№ 286 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

25 травня 1915 р.

25/ V 1915

Любий Петре Януаровичу!

Лікарі мої кажуть все те саме, що й колись казали закордонні: спокійне життя і дієта. Але я не додержуюсь ні того, ні того, бо частіше це від мене не залежить. Тепер я вже одужав так, що так-сяк можу ходить, хоч сам ще не рішаюсь їздить в город. Був в Кононівці, там всі живі-здорові, від Петруся єсть свіжа откритка, що йому не погано. Вікторія теж почуває себе не погано, але має їхати на кумис. 27-го я їду в Перешори, бо незабаром почнеться сінокіс і треба щось думать та гадать, бо ні сінокосилок, ні кіс (навіть) нема. Буду намагатись не заслабнуть знову, але не певен в тім, бо я вже інвалід.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53025. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

№ 287 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

28 червня 1915 р.

Мард[аровка] Хер[сонської] г[убернії] 28/ VI. 1915

Давно збираюсь написати до Вас, дорогий, та така на мене апатія напала, що й за перо не хочеться братись, особливо тому, що не самі Ви й прочитаєте його.

Приїздили і сюди до мене гості[1], але крім моїх «Розмов» нічого цікавішого не знайшли у мене; правда, взяли ще скілька листів старих-старих, які у мене тут валялись і тепер читають їх.

Дехто радить мені скаржитись до кн[язя] Щербатова. Але я знаю давно, що він не солодкий і не гіркий, а в оновлення курсу поки що не вірю, все залежить від дальшого ходу. І я ним дуже цікавлюсь —

можна сказати, — живу від газети до газети. Тепер вже й Савенко пише, що зарано взялись за заведення православія та всяких курсів в Галичині, може тепер згадають, що в записці ми правду казали. До речі, а чи не доведеться Вам знов перероблять «У[краинский] В[опрос]»? Бо Ви ж, здається, друге видання приспособили до відповідного моменту, а тепер, поки що, знов вернулась стара ситуація.

Отсе мене тільки й цікавить тепер, а до решти всього у мене така апатія, що й сказать не можу.

Господарство зо всіма клопотами так обридло мені, що я втік би від нього, але не можна. Лежу собі в хаті в холодку і направляю свого нового управителя. Оживаю тільки тоді, як привезуть газету, до якої берусь з злорадною усмішкою, а за оновленням курсу стежу з іронічною...

Про господарство намагаюсь не думати, але воно своїм незвиклим ходом примушує мене таки звертати на його увагу, хвилюватись, сердитись і проч.

Старий хліб продав, але лежучи хворий в Київі, пропустив кращий момент.

З Левком досі не бачився, бо він застряг в Кононівці. Галю з зятем перегнали аж в Камишлов.

Петрусь хвалиться, що йому добре і боїться, що доведеться після війни ще 2 роки відслужувать десь в Ломжі, якщо вона зостанеться російською. В Кононівці все гаразд, як не лічить того, що Івашко прострелив собі руку і довелось розрізати дельтовидний мускул і виймати кульку. Моє здоровля таке: нічого вже не болить, але сили ще так мало, що мушу лежати годин 12 в сутки, а до недавнього лежав 22 години.

Значить, йде на добре, а восени все-таки збираюсь у Ваші краї.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53026.

[1] Йдеться про приїзд жандармів.

№ 288 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

4 липня 1915 р.

4/VII. 1915

Дорогий Євгене Харлампович!

Дуже я зрадів Вашому листу, — прочитавши, що Вам потроху кращає. Може врешті станете якось на ноги та збудетесь своїх припадків. Держіться лиш того режиму, своєї дієти, щоб не псувати власною рукою здоровля.

Щодо настрою, апатії, прострації, то то вже, розуміється, трудніше вилічити. Це чи не спільна наша хвороба — «от финских хладных скал — до пламенной Одессы»[1].

Так само і ми тут живемо од газети до газети, такі самі й почуття переживаємо, але все ж з деякою закрасою оптимізму, якого Ви, як бачу, в свою хату не пускаєте. А воно не варто б так на саме дно одчаю сідати, бо од того і хвороба либонь міцніє?!

Стережіться отого крайнього песимізму та фаталізму... «зверхні обставини»... А де ж ми самі? А коли нас нема, то якого чорта поможуть зверхні обставини? Чого варта та культура і той народ, які можуть рости лиш під доглядом та вихованням якоїсь «фрейлейн»? Ну, та не буду споритись, щоб не дратувати Ваших нервів, лежіть собі спокійненько та набирайте сили, бо ще Вашої сили треба і треба...

От погано, що гості до Вас почали заглядати не в пору та псують настрій, цего б не слід. Пождемо думи, може, що інше буде, все ж якісь наче інші повіви дмуть... Коли до того і громадські сили трохи надмуться, то може і наслідок який буде... Принаймні для громадського шлунку полегкість: не надмешся, мовляв, не вис... Ну, там побачимо, мабуть і незабаром.

Поки що, дожидаємо в гості декого з київських приятелів, все ж буде веселіше, — бо проводити літо в Петрограді, без отпуска, досить-таки важко.

В тутешніх справах хвалитись нема чим. Московське видання обох наших книжок все затягається: ця «Задруга» працює так мляво, наче вона вся з українців складена. Прикрі звістки для «Укр[аинской] Жизни»: були «теплі» розмови з цензурою, яка радила покинути «дотеперішній тон» і обмежитись переважно етнографічним матеріялом. Чергова книжка через те запізнилась, бо редакція мусіла пристосовувати її до поради.

Має вийти в Москві якийсь науковий збірник[2].

Що довелось і нам ще кілька разів переробляти «Укр[аинский] вопрос», то це Ваша правда. Але переробляли так, щоб здалось на всяку ситуацію... Чого тільки Ви з цього радієте і з нас глузуєте? «Надъ кем смеетесь»?

Побачите Левка, насваріть його від мене, що не пише, хоч обіцяв. Правда, фактичні звістки про всіх вас я вже маю, дякуючи Вам та Вікторії Євгеновні. Шкода Келлерів — міряють, бідолахи, російські простори...

То виходить, що тепер Ви вже наче й не хочете, щоб усе скінчилось як угодно, аби тільки скоріше?! А я хочу, та ба... не видно і не видно того кінця.

10-го липня Сережа виходить в офіцери — в Київ, в якісь нові дивізіони. Певне, не довго і продержать на місці.

Ну, бувайте здорові, мій дорогий, одужуйте та приїздіть до нас, будемо сумувати разом...

Ваш П. Стебницький.

Така досада — не виграв ні одну лотерею, коли вже я вирвусь звідси!!

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 805.

[1] Очевидно, перефразовано вислів «От финских хладных скал до пламенной Колхиды» з вірша О. Пушкіна «Клеветникам России» (1831). Вживався як формула, що визначала обширність Російської держави.

[2] Йдеться про «Український науковий збірник», що був продовженням часопису «Україна». У Москві вийшло у 1915 та 1916 рр. два таких збірники. Вони містили наукові розвідки М. Грушевського, С. Розанова, В. Перетца, В. Науменка, Л. Добровольського, С. Єфремова та ін, а також рецензії, новини науки і письменства.

№ 289 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

19 липня 1915 р.

19/ VII. 1915

Другий день підряд йде дощ, роботи нема, то я сижу в хаті і маю час і змогу писати, бо не втомлений господарськими клопотами, тобто біганиною. Здоровля моє цілком справедливо характеризується фразою — «день біжу, а день лежу». Полежу, одпочину, то здоровий, а вийду, почну дратуватись, сердитись, то знов болить, знов треба лягать. А не виходить — не можна, бо треба всьому давати лад, а як його й поладнати при теперішніх незвичайних умовинах!?

Писав мені С[ергій] О[лександрович], що їде в Петроград, щоб бути ближче до Думи. Я одповів йому, що на мою думку, зібрання Думи тепер зовсім не на часі і принесе нам тільки шкоду...

Перекажіть С[ергію] О[лександрови]чу, що я сьогодня дістав листа від Васильченка[1]; ще 11-го цього місяця він був живий і здоровий і питався в листі — що у нас діється доброго. Я одповів йому, що по мірі наближення його до нас, нам становиться легше. Коли він наблизиться ще ближче, то, може, й конфіскацію з його книжки знімуть, може, тоді нічого шкідливого в ній суд не побачить. А коли він буде аж у Київі, тоді певне Мілюков і газету нам дозволить. Бачите, як я оптимістично дивлюсь, що навіть Гучкова

перескочив, якого сподіваюсь тільки на короткий час бачити, поки Васильченко затримається в Житомирі, чи що, якийсь час. Я гадаю, що все залежить від Васильченка, а на Думу — начхать, не варт вона й слова доброго, бо запанують в ній наші земляки Савенки, хоч і полівілі значно.

Ну, та поживем — побачим. Кажуть, в Київі має виходити «Прик[арпатская] Русь»; написав, щоб мені вислали перше число. Цікаво, що там пишуть про Галичину і взагалі який настрій.

Коли вийде «У[краинский] Вопрос», то не одмовте вислать мені, бо перше видання забрали у мене гості і хто знає — чи вернуть.

Левка я досі не бачив; він сидить в Полтавщині, а я там не був з мая місяця, коли його ще не було. Галя оташувалась аж в Шадринську Перм[ської] губ[ернії].

Пишу отсе Вам, а надворі ллє дощ як з відра — мокне хліб в копах, але я вважаю, що все-таки цей дощ лучче за того свинцьового, який йде тепер в Польщі.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53027.

[1] ...від Васильченка... Йдеться про лист від письменника С. Васильченка за 11 липня 1915 р., який тоді перебував на фронті, влітку того року воював у складі 12 кавказького стрілецького полку і коротко повідомляв про свою службу та настрій, бо «писать багато — не час; добре було б коли б хоч вряди-годи вистромить голову з виру, перегукнутись з одним-другим, та й знову з головою» (ІР НБУВ, ф. І, № 35665).

№ 290 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

23 липня 1915 р.

23/VII. 1915

Дуже цікавлюсь тим, що говорилось в Думі, але в одеських газетах нема майже нічого. Коли можна достать стенографічний отчет, або хоч більш-менш ширший, то не одмовте вислать мені. Цікаво мені побачити, як Дума дійшла до такої чудової формули! Очевидно, це століття буде копією минулого і в 60-х роках Росія діждеться таки реформ.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53028. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

№ 291 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

1 серпня 1915 р.

1/VIII. 1915

Не одмовте, дорогий, вислать мені газетку, в якій найширше надруковано дебати по запросу про укр[аїнську] печать[1].

Я сижу з Левком тут, а Ю[лія] М[иколаївна] поїхала в Київ рятувати своє збіжжя; не знаю, як це їй вдасться, бо звідтіль тепер самому ледве можна вирватись, а не то що ще й з багажом!

Я орю, сію і почуваю себе зовсім здоровим; страшить мене тільки можливість дозволу знов видавати газету. Тоді земляки знов напосідатимуться на мене, а я ще досі не виплатив боргів за старе видання, вже навіть до суду позивають мене. Ну, та може чаша сія мине мене.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53029. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

[1] Українське питання було включено окремими параграфами в програму парламентського блоку Державної думи, який був сформований у результаті переговорів між групами центру і прогресивними фракціями. Він складався з 6 думських фракцій, включав 315 депутатів. Українське питання мало такі положення: відродження української преси, перегляд справ мешканців Галичини, що знаходилися під вартою або на засланні; звільнення незаконно засланих. З промовою в Думі виступили катеринославський депутат О. Александров, трудовик В. Дзюбинський. Виступи викликали бурхливі дебати на засіданні, було внесено запит про законність переслідування української преси. Виступи в Думі публікувала газета «Речь»: 1915, № 223, 15 серпня, с. 4–5, засідання 14 серпня; № 226, 18 серпня, с. 3–4, засідання 17 серпня; № 227, 19 серпня, с. 3–4, засідання 18 серпня; № 231, 23 серпня, с. 4–5, засідання 22 серпня; № 234, 26 серпня, с. 4–6, засідання 25 серпня; № 237, 29 серпня, с. 4–6, засідання 28 серпня.

№ 292 Н. Стебницький — Є. Чикаленкові

30 серпня 1915 р.

30/VIII. 1915

Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Давно, давно не писав Вам, — якось не настроювався... На Вашу откритку послав Вам, що було під рукою, — «Речь» з думськими

промовами. Цими днями знов послав «Речь», бо знов було українське засідання. Кажуть, що говорилось більше, ніж надруковано. Взагалі, незалежно від думської цензури, самі газети скорочують думський матеріял, викидають нецікаві і нудні промови, — а в тім числі часто нехтують і українськими виступами, які тепер публікою приймаються якось мовчки, без цікавости, як щось необхідне, програмне і через те обов'язкове... А все ж, при таких умовах, дякуючи часу, поступ чималий: вже коли В. Бобринський та Савенко пристали до програми блока з виразно зазначеним «малороссійским» пунктом, чого ж ще хотіть...

Ну, приїздили тут з Київа земляки для балачок, та про те Вам нехай самі докладніше розкажуть... Трохи воно бідне було, але ж ми й справді бідні...

Ну, як Ви там себе почуваєте? Я навіть не знаю, де Ви, — може, вже виїхали з Перешорів? Як здоров'я? Чи заспокоївся врешті живіт від розвитку подій, чи ще не вдоволений?

А який тепер у Вас навкруги настрій? Адже щось схоже на те, що доведеться скоро виконувати основний пункт Вашої політичної програми: «тікать»?!

Справді, — Київ тепер з захватом тікає, хто куди. Не хотять люде ждати й офіціальної евакуації. Воно й не диво, коли згадати всі нові способи війни, заведені цим мерзавцем Вільгельмом, — то страх мусить пересилити цікавість... Але мені все не віриться, щоб так-таки простісінько відступили від Київа, покинувши його німцям на потал і розореніє... Це ж Київ!!

А хто ж на той час зостанеться в Київі? Хто буде хазяїнувать, як обиватель? Ляхи та жиди — це напевне. А чи буде ще хто?

А як дивиться Херсонщина? Були в газетах звістки, що кияне частинно тікають до Одеси, — і це мені незрозуміло. Хіба ж в Одесі безпечніше? Адже коли забере німець Київ, то Одеса буде одрізана та й усе. І Ваші Перешори з нею. Чи встигли Ви продати хліб? Бо вже тепер, очевидно, не продати і не вивезти, значить, або німець зсість, або москаль спалить...

Еге... часи настали... Оце перечитав недавно Драгоманова — «Восточная политика Германии и обрусение»[1]. Сорок літ тому цей чоловік все передбачив! Хотілось мені навіть (та й ще не покинув цеї думки) реферувати цю статтю з коментаріями для «Украинской Жизни»[2], — та не охота йти на суперечку де з ким з земляків, що не так дивляться на драгомановські думки, як я...

Ну, а як же буде з санаторією? Чи думаєте їхати до нас на спочинок? Місяць тому я б Вам не радив, бо тоді у нас був такий настрій і сподіванки, що от-от уряд почне евакуацію Петрограда

і доведеться тікати куди скажуть. А тепер-то, мабуть, нічого, можна спокійно їхать. В кожнім разі місяців на півтора, а може, й більше, страхи зникли. Кажуть, що Петроград будуть сильно оборонять, що раніш як до весни німець не проб'ється. Та ще не ясно видно, чи він навіть збирається до нас у гості. Тепер він більше пре на Київ та ще може до Москви. При таких умовах у нас життя мало не зовсім нормальне, — от тільки хвилюють всякі думські події, сподівання перемін вгорі, — але ж це й веселить... Приїздіть-но!

А чи Левко вже з Вами, чи ще собі гуляє молода дитина?

Ну, бувайте здоровенькі, дорогий мій, міцно Вас цілую і бажаю всього найкращого.

А може до скорого побачення? Пишіть!

Ваш П.Стебницький.

Привіт Левкові, коли він в Перешорах.

Який настрій у селян? Тікають?!

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 806.

[1] Йдеться про велику працю працю М. Драгоманова у 10-ти розділах, що друкувалася у «Вестнику Европы» у 1872 р. (кн. 2, с. 640–694; кн. 3, с. 183–241; кн. 4, с. 644–679; кн. 5, с. 210–253).

[2] П. Стебницький здійснив свій намір трохи пізніше у статті: «Драгоманов и мировая война» («Украинская жизнь», 1916, № 7–8, с. 16–34).

№ 293 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

9 вересня 1915 р.

9/IX. 1915

Дорогий Євгене Харламповичу!

А знаєте, скільки часу тепер ідуть листи з Мардаровки? Ваша одкритка, писана 1/IX, прийшла до мене аж 7/IX! А дещо, очевидно, й зовсім не приходить, бо я Вам зараз же по засіданню Думи послав бандеролею «Речь» з дебатами, а Ви її, значить, не одержали; хтось на станції теж заінтересувався. Тепер посилаю Вам два номера «Бірж[евых] Вед[омостей]» — вже заказаною бандеролею, може, дійде. Сподіваюсь, що і листа мого від 31/VIII Ви таки дістали, бо був заказний?!

Я дуже був радий побачити з Вашої одкритки, що Ви добре себе почуваєте, це мене веселить. І що Ви, очевидно, не боїтесь ворогів, коли думаєте не рушати з Перешор, це теж втішно. Хоч

глядіть — слід би все ж приховати найважніше добро, бо і некультурні друзі і культурні вороги — все одно не помилують! Хіба не бачите, що ми вернулись до часів — так літ з тисячу тому!

А яке ж це збіжжя ратує Ю[лія] М[иколаївна] — і куди вона його вивозить? Невже в Перешори?

А може, це Ви не так од німців, як од земляків ховаєтесь в Перешорах, щоб, мовляв, не напосілись з газетою? От лихо бідному панові — чиста облога: з заходу німці, зі сходу москалі, а з півночі земляки чигають... Ну, дай Боже одсидітись...

Навряд чи кияне зберуться приступити до видання газети: і час тепер не такий, і киян тих як кіт наплакав, півтори душі, де їм бідним... Щось захожувалась Москва з двохтижневиком, — дак якісь причіпки цензури до редактора, теж не можна нічого зробити, певне, будуть просити нового дозволу. Та й там трудно сподіватись через брак людей, — один тільки Петлюра, що й «Укр[аинской] Жизни» не може як слід доглянути.

А оце у нас тут дано дозвіл на двохтижневик — Корчинському. Не знаю, що з того вийде, чи вдасться організувати редакцію. Так, більше жартома було подане прохання, на спробу, — коли ж от не везе та й годі: дозволили! Я ще не знаю, як та новорождена дитина й зветься, — може, дістанете незабаром публікацію.

Кланяйтесь Левкові та перекажіть йому, що я ще не перевозив його скринь в свою кватирю, бо поки що спокійно, виїздити з Петрограду не думаєм. Власне, Левкові слід би й до науки вернутись, бо університет, здається, функціонує. Що він думає? Чи вже не хоче вчитись, бо хоче женитись? Що ж, і то добро зело...

Еге, а Ів. Дм. Личко, по офіціяльним спискам, десь «пропав без вісти»! Мабуть, як одходили з-під Бреста, — він там був. Добре ж, як живий десь у бранцях, а може, вже й зовсім кінчив своє неспокійне життя... Шкода мені його все ж таки...

Ех, засів би й я десь в кутку, щоб пересидіти лихо, та нема куди сховатись...

Наступають критичні дні, цікаво чим кончиться: чи вийде що з тих московських резолюцій... Пройшла була чутка, що Думу зберуть дуже скоро, через два тижні. А сьогодні вже знов кажуть, що Щербатов виходить в одставку... Мабуть, все буде як було: реакція зостанеться на місці, замириться з Вільгельмом і буде тоді з його підмогою душити всяку «революцію»...

А на закінчення ось Вам коротенька дума, підберіть голос та співайте з Левком. За анахронізми вибачте, — я ж знаю, що пшениця вже продана.

Ой не хмара Перешори кругом облягає, —
То на пана Чикаленка ворог насідає…

Ох, чи приятель чи ворог — трудно це вгадати:
Однаково пшениченьку не дадуть продати…

Ой од заходу пруть німці — хижі та голодні.
Обіцяють панство й царство, а здеруть і сподні…

А од сходу москалики тільки ждуть наказу, —
Щоб спалити і пшеницю і хату одразу…

Пан би зміг ще хліб той збути, — все ж не буде ла́ду:
Земляки тоді примусять видавати «Раду»…

Озирнувся бідолаха — нікуди податись!
Зостається в Перешорах у льох закопатись…

Бувайте здоровенькі і Богу милі, щоб Вас не достали ні вороги ні приятелі… Моє привітання Юлії Миколаївні.

А що ж ми з Вами в цім році так і не побачимось? То хоч пишіть!

Ваш П. Стебницький.

Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 807.

№ 294 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

14 вересня 1915 р.

14/IX. 1915

Хоч Ви послали мені, як тепер пишете, 31/VIII заказного листа, отже я його не одержав. Останній лист від Вас маю від 4/VII.

Коли Левко завважив, що Ви щось не пишете нічого, то я одповів, що тепер П[етру] Я[нуарови]чу не до листування… Шкода, що пропав лист. Коли вважаєте потрібним, то зробіть справку на пошті.

Сижу я в селі, бо у мене знов нема управителя, то й ніяких воро-гів не сподіваюсь. Я сподіваюсь швидко мира.

Я гадаю, що німці не будуть заважать нам знов заняти Галичину зі Львовом, щоб нам була компенсація за Курляндію і за Польщу, яку зроблять самостійною, буферною державою. Наше національне почуття буде задоволене тим, що об'єднається ввесь русскій народ; що остання його частина визволиться з-під австрійського ярма, а німецькі націоналісти задоволені будуть тим, що «німецька» Курляндія приєднається до Німеччини.

Як тільки наше військо всупить у Львів, то почнуться переговори за мир. Германія виступить з Франції, з Бельгії, зоставивши собі бельгійську Африку...

У нас замість діда Горемикина посадять Щегловитова, та й край. Я вже писав Вам, що на мою думку це сторіччя буде копією минулого і в 60-х роках наші унуки діждуть бажаних реформ. Левко не вірить моїм прогнозам і сподівається, що діло дійде до Ник[ольської] Слободки...

Побачимо, хто з нас вгадає.

Коли я писав Вам, що боюсь, аби земляки не примусили видавать «Ради», то я, так собі, шуткував, бо знаю, що мені вже її не видавати. Коли я вгадаю, то тоді все одно не дозволять — Великая, Малая, Белая, Холмская, Червонная Русь — все Русь (всё Русь) і у неї буде «один русскій язык». А коли вгадає Левко, то в Київі буде вже не рада, а діло.

Нарешті скажу Вам, дорогий, що дума Ваша мене страшенно втішила; просто, знаменита річ.

Не знав я, що у Вас єсть хист до віршування, я спочатку думав, що це Ол[ександр] Гнатович скомпонував, бо він здавна митець на це. Але про автора не кажете, то певне це Ваші вірші.

І анахронізма ніякого нема, бо я пшениці сегорішньої не продав, а через те й Левко не спішить в Петроград, бо попросту ні з чим їхати, а звертатись знов до Вас ніяково. Може, Дарданелли незабаром візьмуть, то продамо хліб, тоді будуть гроші, тоді й Левко поїде в Петроград.

Сердечно дякую за газети; коли що трапиться особливо цікаве, то присилайте, бо я в Київ зберусь вже хіба в ноябрі, а звідтіля може й до Вас.

Ваш серцем Євген.

Привіт О[лександру] Гнатовичу.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53031.

№ 295 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

16 вересня 1915 р.

16/IX 1915

Сьогодня послав Вам листа, а з пошти привезли заказні бандероль з «Б[иржевыми] Ведом[остями]» та «Галич[иною], Бук[овиною] и Уг[орской] Руссю». Сердечно дякую. «Речь» я теж получив, але забув подякувати Вам. Перше видання книжки «Галич[ина], Бук[овина]» забрали у мене при трусі, бо місцеве начальство не знає,

що в Росії вже нема предвари[тельной] цензури і позабирало у мене всі книжки, на яких нема ценз[урного] дозволу. Обіщали після перегляду вернуть. Отаке-то!

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53032. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

№ 296 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

21 вересня 1915 р.

21/IX 1915

Сьогодня несподівано получив Вашого заказного листа від 31/VIII (штемпель «Петроград»), 21/IX (Мардаровка). Разом получив і бандероль з «У[краинским] Вопросом». Дуже Вам дякую. Левко ще сидить тут і сидітиме, поки щось не продамо. Моє здоровля перемінчиве, як і перше, але не дуже погане. На зиму збираюсь в Київ і до Вас.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53033. Поштова картка, надіслана за тією самою адресою, що й № 269.

№ 297 Н. Стебницький — Є. Чикаленкові

21 вересня 1915 р.

21 / IX. 1915

Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Це мені прикро, що вже й рекомендовані листи не доходять. Сьогодні подав жалобу в почтамт, — нехай хоч 10 карб. заплатять, то буде бариш, бо воно тої ціни не було варто. Може, військова цензура зацікавилась? Там я писав про становище з евакуацією Петрограда, кликав Вас сюди на спочинок, лаяв Вільгельма, хвалив Драгоманова за його німцефобські статті, от, здається, і все, що було.

А нове видання «Укр[аинского] Вопроса» одержали?

Ваші міркування про скорий мир і його наслідки дуже цікаві і, коли хочете, правдоподібні: це один з можливих виходів. Але так само можливе і збільшення всесвітньої кривавої плутанини ще на рік... Он тепер є чутка, ніби до нового року заберуть ратників за 25 літ, себто до людей на 46 році... Все може бути, навіть і саме

неможливе... А от про Дарданелли я вже з такою певністю не можу сказати, що їх скоро заберуть, особливо тепер, коли встряне Болгарія... Так що пшениця Ваша ще мусить підождати, коли Ви її ще досі не спустили. Ну чом було не продать в февралі чи марті, поки ще губернатори не поділили Росії на 60 автономій?

Коли Левко не їде до Петрограду тільки через брак у вас грошей, то нехай не жде Вашої пшениці: я Вам охоче допоможу, як і торік, бо уважаю це за свій і громадський і братерський обов'язок. Буду виплачувати Левкові 50 карб. на місяць, — аби він держався цих рамок і не забирав уперед, бо це мені буде вже не зручно. А там — одкриють Дарданелли чи ні — якось розщитаємось. Згода?

Перекажіть Левкові, що його старенька хазяйка сама прибігла до мене просити, щоб уже забрати його скриню, бо вона їй заважала, — і я врешті забрав.

А в ноябрі справді приїздіть до нас, це буде дуже добре. Сповістіть мене про свої заміри заздалегідь.

Дуже радий, що Вам подобалась моя «дума». Я її тепер трохи ще виправив, так що нова редакція «усовершенствована» проти тої, що наспіх послав Вам. Це не часто буває, що я грішу віршами, але оце на короткім часі, дякуючи, мабуть, світлим вражінням, согрішив двічі.

Коли цікаво, то от Вам і другий гріх, складений з приводу «депутації», що в серпні приїздила до нас з Київа. Ви, певне, чули про те, — то були двоє — Федір Павлович та Софія Федоровна, а ще з Москви мав прилучитись Сим[он] Вас[ильович]...

Депутація.

Зажурилась Україна — тяжко в світі жити...
Треба їхать до столиці — милости просити.
Край великий, — міліонів, певно, з тридцять буде,
А не можуть рідній мові прав добути люде.
Всі часописі замовкли, горе і з книжками:
Розвернулася цензура, ляскає зубами.
На весь край одна людина тільки голос має,
Бо жидів в своїй газеті ярижкою лає...
Хто ж поїде до столиці, до царського трону?
Треба ж тридцять міліонів взяти в оборону!
Он як німців за Макуху лаяно та клято, —
А у нас же міліонам язика відтято!
Зібралися громадяне, довго міркували;
Всі по пальцях міліони, мабуть, перебрали:
Той слабує, той не хоче, цей не має змоги,
Цього жінка не пускає, той не зна дороги...

Врешті якось ублагали: двоє виїзжають,
А в дорозі — Бог поможе — третього спіймають.
Дійшла чутка до столиці: їдуть депутати!
Українці метушаться, біжать зустрічати.
Придибали товариства, прибігла й «Громада»:
Вже підходить, свище поїзд близько Петрограда.
Ось виходять із вагона, — щось не дуже много:
Перший, другий... більш нікого... Та й то слава Богу.
Ой як стали депутати оббивать пороги, —
Всилу, всилу волочили по столиці ноги...
Од міністра до міністра, од Думи до Ради:
Ні уваги, ні помочи, — жадної поради!
Повернулись депутати до рідної хати:
«Бодай тобі, Петрограде, добра не видати!»
Було ж тоді й депутатам лайки та прокльонів!
Дорікала вся Вкраїна, — тридцять міліонів:
«Скрізь ходили, говорили, вернулись додому, —
А про свічку й не згадали Миколі святому!»

Федір Павл[ович] взяв цей шарж з собою в Київ для розповсюдження, — каже, що корисно...

Ну, бувайте здоровенькі, всього Вам найкращого, пишіть.

Ваш П. Стебницький.

Може, краще адресувати листи — «Мардаровка Херс[онской] губ[ернии]» чи то все одно?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 808.

№ 298 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

6 жовтня 1915 р.

6/X. 1915

Дорогий Євгене Харламповичу!

Сумно й боляче мені за вас всіх, шкода бідного хлопця... Може ж таки видержить бідолаха цю несподівану напасть, цілу низку хвороб... Організм має, здається, міцний, не хоровитий, догляд який тільки може бути добрий... Це все не може не сприяти доброму кінцю, аби перебути кризис. Як тепер — чи краще?

Не питаю, як Ви себе почуваєте, бо це ясно. Аби Ваша власна хвороба не виявилась сильніше...

І де він того тифу захопив? Може, якраз москалі занесли?

Мій глибокий поклін і щире привітання Марії Вікторовні та Вікторії Євгеновні.

Всього кращого! Дай Боже, щоб ця лиха година скоріше минула!

Ваш П. Стебницький.

Привіт Сергію Ол[ександровичу], коли ще він у Вас.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 809. Закритий лист, адресований: Ст. Кононовка, Киево-Полт[авской] ж[елезной] д[ороги]. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленку.

№ 299 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

11 жовтня 1915 р.

11/X. 1915

Вже третій день Івашкові краще: ранками температура буває 37,5 і ввечері не піднімається вище 39,5, а перше доходила до 40,2. Він вже пізнає всіх, все розуміє, але через слабість не може говорить фраз, а тільки окремі слова і дуже невиразно. Перше він не міг ковтать, а тепер вже охоче випиває за сутки 5 шклянок молока. Очевидно, вже йде на краще. Вчора минув місяць, як він лежить. Коли так буде йти і далі, то небезпека минає, якщо не буде знов повороту.

Минається один клопіт, а вже нас турбує другий — Левка будуть переосвідетельствовать і тепер напевне візьмуть, бо тепер беруть навіть без пальців на правій руці. Він кличе мене в Перешори, бо поспішає в Петроград, може, тижнів через два я поїду в Перешори, а він до Вас. Я кріплюсь, хоч вже дуже багато соди почав пить.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53034. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 300 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

17 жовтня 1915 р.

17 / X. 1915

Ну слава Богу, я дуже радий за Івашка і вас всіх. Нащо ж Вам тепер соду пить, вже нема нащо, повинні без неї поправитись. Щодо Левка, то, може ж, ще його мине ця чаша?! Адже він —

студент? Не вільний слухач? То, значить, він має одсрочку і його покличуть, тільки коли до його літ підійде черга. Студентів будуть брати потроху, починаючи з 19 літ, то до нього ще не скоро дійде. А коли він вільний слухач, то тоді доведеться йому поміркувати, може, візьметься за яку технічну роботу для військової потреби... Нехай їде, не бариться...

Ну, а самі як? Коли у вас у Перешорах вже кончиться хазяйський клопіт, щоб Ви змогли вибратись до нас? Приїздіть просто до мене, поживете трохи, а тоді роздивитесь, що робить. Чи Ви знов думаєте до Волкової?

Ну, нема вже й Русова[1]... Шкода старого, святий чоловік був. Війна своє робить, поспіває обертатись на всі боки, де безпосередньо влучить, а де рикошетом.

Бувайте здоровенькі, дорогий, всього вам усім найкращого. Привіт Марії Вікторовні і Вікторії Євгеновні. Сергію Олекс[андровичу] теж, коли він ще у Вас.

До побачення!

Ваш П. Стебницький.

Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 810. Закритий лист, адресований: Кононовка, Полт[авской] губ[ернии]. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чиколенку.

Слова: «Кононовка, Полтав. губ.» закреслено і дописано іншим почерком: «Станц. Мардаровка Юго-Западной ж. д.».

[1] Йдеться про смерть у Саратові 8 жовтня 1915 р. О. О. Русова, куди він був евакуйований зі слухачами Київського комерційного інституту.

№ 301 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

24 жовтня 1915 р.

24/X. 1915, с. Перешори.

Дорогий Петре Януаровичу!

Коли в Івашка встановилась нормальна температура, то я поспішив в Перешори, бо Левко квапився в Петроград, щоб розвідати про білобілетних. Він студент, але йому вже минуло 27 років, а значить, нема вже ніякої одсрочки. Рукою володіє добре, то напевне його заберуть. Я вже Вам не раз казав, що дітей вважаю карою Господнею, і чим вони кращі, тим тяжча ота кара. Скільки з ними вимучишся, скільки в них вкладаєш морального і матеріального

капіталу, то якби це все вжить на пложіння духовних дітей, через газету, через видання книжок, то користи було б безмірно більше і напевне було б більше морального задоволення. Ще я щасливий в дітях, бо вони ідейно не розійшлись зо мною, а скільки наших свідомих приятелів і того щастя не мають в дітях.

Ні, що не кажіть, а ідейним людям діти — це кайдани на ногах, і чим вони кращі, тим кайдани ті тяжчі. Бремя діторождення найкраще перекласти на мужиків. Вони, обтяжені тяжкою працею, не так боліють душею за дітьми і часто можна почути дяку Богові за те, що поменшив у них дітей. Ще мають рацію плодить дітей безідейні люди, які крім дітей, не мають кому передать надбане добро, але й їм терять дітей так само тяжко, як і нам.

Це знов я Вам розвів свою теорію про козоводство... Бог з нею!

Сидітиму я тут, поки не настане зима, а тоді подамся на якийсь час до Київа, а коли довідаюсь, що мною там, справді, дуже цікавляться, то подамся до Вас, бо зовсім не маю охоти їхати в сусіди до п[ана] професора.

В Київі, де я був переїздом два дні, всі напосідаються, щоб я скоріше туди вертався, а дехто і не радить, бо єсть відомості, що мною цікавляться люде зовсім з іншого боку... Біда та й годі! Але коли чоловік придбав собі таку репутацію, то не повинен дивуватись, що коло його імени в'ється маса брехні. Жертвою отакої брехні і став п[ан] проф[есор] і можливо стану і я. Ну, та якось воно буде.

Левко вже виїхав в Петроград, але має пробуть якийсь час в Кононівці, мусить заїхати в Мізень, то не скоро Ви його побачите. А як побачите, то перекажіть йому, що до його пшениченьки знов добирались злодії, і я, як тільки встановиться дорога, заберу її до себе, а може, пощастить і продать. Івашко ще не може писать мені листів, але вже підписується. У Вікторії, за час хвороби Івашка, зовсім не було кашелю, а тепер знов почався, це доказ, що він нервовий.

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівих полях кожної сторінки дописано:]

Пришліть мені «Думу» про пшениченьку в новій редакції.

Чув в Київі, що мабуть «У[краинскую] Жизнь» доведеться накинуть петроградцям, тоді Вам не буде часу складать «Думи», а шкода!

Мій сердечний привіт О[лександру] Гнатовичу і подяка за статтю п[ана] професора.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53035.

№ 302 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

6 листопада 1915 р.

6 / XI. 1915

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ні, це вже не «козоводством» пахне, це у Вас під впливом тяжких обставин народилась зовсім нова теорія — і як і слід — щиро панська: щоб пани не мучились дітьми, нехай для панів мужики дітей роблять! Можете взять привилегію на новий винахід, нову форму панщини для XXI віку. Може, колись і здійсниться, тільки не у нас, а у німців, бо вони певне доведуть свою державну організацію і до такого поділу праці...

І все ж нема чого Вам так уже сильно побиватись за Ваших дітей: ще за малих — так, а великі нехай вже самі побиваються за себе... Та ще ж, може, Левкові пощастить і втікти, — справді ж рука перебита, це щось же значить! Який же він вояка!

А я думав, що Ви скоро і до нас, аж Ви ще сидітимете в Перешорах, а тоді будете пробувати київської атмосфери... Ну, нехай, сповіщайте ж про свої заміри. А я тим часом думаю на тому тижні заглянути в Київ: боюсь, чи не попалили вже арендатори мого садка на Звіринецькому хуторі, — шкода буде. Може, й Ви на день-два прибудете до Київа, — то б і побачились.

Даремне Ви накидаєте мені чи нам — «Укр[аинскую] Жизнь», — з того ніц не бендзе, бо для того діла потрібна спеціальна людина: так, між іншим, по дрібничкам місячника вести не можна і ніхто для себе такої одвічальности не візьме. Нехай хтось приїде сюди, а допомагати, розуміється, тутешні люде будуть.

Але це не значить, що я Вам плодитиму «думи», хоч Ви й раді завдати мені таку панщину. На це треба підходящий настрій, а у мене тепер такий, що мені противно навіть у руки брати й ті «думи», що вже написані. Страшенно розхитались нерви і я не знаю, як я далі видержу цілу зиму. Оце може поїздкою трохи заспокою, та все ж надовго не вистачить... Прямо біда та й годі. Так мені вже остогидло тутешнє моє чортове життя, що смерть мені миліша, хоч у окопи йди на німця... Чи визволюся я коли з того? Хоч би вже та проклята війна якось скінчилась, то може тоді пощастить ліквідірувати петербурзьку полосу мого життя і перейти вже на останню дію — доживання. Але ж я чую в собі, що й Київа я довго не видержав би. Мені треба десь коло Київа, в маленькому місті,

щоб була тиша і спокій, щоб можна було розташуватись з книжками і паперами, та взятись до писання, пока я ще до нього здатний... Тільки так я й міг би собі якось жити без страху порушити врешті нервову рівновагу. А час від часу — раз на тиждень або що — їздити до Київа, бачити людей, мінятись думками, віддавати свою працю... Чи буде лиш та праця кому потрібна і чи можливі будуть по війні умови для такого розміреного життя в наших краях? Деколи мені думається, що по війні буде просто продовження того, що почалось за війни, і що так буде, поки потроху, поодинці, починаючи з старших, перемре все наше покоління... А тоді почнеться вже щось нове, з новими людьми, які тим часом понаростають...

Ну, поки що бувайте здоровенькі, всього найкращого, пишіть же та приїздіть.

Ваш П. Стебницький.

P. S. Нате вже Вам нову редакцію «думи»:

Пан в облозі

Ой не хмара панські землі кругом облягає:
То на пана зо всіх боків ворог насідає.

Ох, де приятель, де ворог — тяжко те вгадати:
Однаково пшениченьку не дадуть продати...

Ой од заходу пруть німці... (і т. д. як було)
.....

А од сходу москалики... (і т. д. як було)
.....

Ще б і можна хліб той збути, — знов не буде ж ладу:
Земляки тоді примусять видавати «Раду»!

Озирнувся пан навколо — нікуди податись!
Доведеться серед степу у льох закопатись...

[Я тільки позаміняв особисті назви загальними виразами, щоб була річ більш типова].

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 811. На конверті: Заказное Мардаровка, Юго-Зап[адной] ж[елезной] д[ороги] С. Перешоры. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко. На штемпелях: Петроград. 7. 11. 15; Мардаровка 11. 11.15.

№ 303 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

13 листопада 1915 р.

13/XI. 1915

Дорогий Петре Януаровичу!

Страшенно досадно мені, що не можу приїхать в Київ, щоб побачитись з Вами. Саме вийшло так, що тепер замерзло, накотилась добра дорога і я здаю «пшеницю» і одлучитись ніяк не можу ні на годинку. Досі була грязюка така, що не можна було з двора виїхати, через те купці не забирали хліба. Видно діло, що побачимось вже в Петрограді, як живі будемо, тоді наговоримось. Цікаво мені, чи ще застав Вас Левко в Петрограді і чи бачився з Вами? Ну, бувайте здорові. Ю[лія] Мик[олаївна] поїхала в Одесу, тягла і мене до Саксаганського, але нема змоги.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53030. Поштова картка, адресована: Киев, Гоголевская 27. Сергею Александровичу Г-ну Ефремову для П. Я. На штемпелі: Киев. 15. 11. 15.

№ 304 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

19 листопада 1915 р.

19 / XI. 1915

Дорогий Євгене Харлампович!

Ну, що ж, не побачились на півдні, — побачимось на півночі. Пишіть, коли маєте приїхати.Таки пощастило Вам продати пшениченьку! Це дуже добре, бо саме, здається, впору.

Завтра виїзжу звідсіль — вже нагулявся, хоч гулялось не дуже добре: застудився і весь час хрипів і кашляв. Через те навіть і на свій хутір ні разу не поїхав, — от господар!

Про Левка нічого не знаю: виїзжав я з Петрограду увечері 10-го — і до того часу він до мене не з'являвся.

Дома маю бути 24-го.

Бувайте здоровенькі, всього кращого, привіт Юлії Миколаївні.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 812. Поштова картка, адресована: Ст. Мардаровка, Юго-Зап[адной] ж[елезной] д[ороги]. с. Перешоры. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко.

№ 305 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

14 грудня 1915 р.

14/XII. 1915

Дорогий Євгене Харлампович!

Як там Вас Бог милує? Мабуть, всі Ваші плани перебиті? Ні пшениці не встигли вивезти, ні самі не можете виїхати, ні навіть листа послати?! Чи Ви може думаєте, що Ваші листи приходять? Ні, вже давно не чути од Вас ні слова, — як дістав одкритку в Київі, то й досі не мав — бо почта ж в Ваших краях припинила свої функції, як і залізниці... Левко теж турбується, не маючи звісток од Вас. Як же тепер з подорожжу на північ? Коли думаєте рушати?

Ну, а тим часом старі діди все одходять на спокій. Шкода Вас[иля] Фед[оровича] Сим[иренка][1]. Інтересно почути про теперешні настрої Волод[имира] Мик[олайовича].

У нас тут тепер у всіх смислах холодно. Мороз давить так, як я не пригадую за свого пробування в Петербурзі. В хаті у мене холод, хоч не вилазь з кожуха. Та й в громадській атмосфері, як знаєте по газетах, теж не тепло.

Ну, коли не доведеться ближчими часами побачитись, то вітаю Вас з святом та Новим роком і від серця бажаю Вам здоров'я та всього найкращого.

Привіт Юлії Миколаївні.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 813. Закритий лист, адресований: Ст. Мардаровка, Юго-Зап. ж. д. с. Перешоры. [Цю адресу закреслено і іншим почерком написано]: Киев Мариинско-Благовещенская № 56-й. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко. На штемпелі: Петроград. 14. 12. 15.

[1] Йдеться про смерть 1 грудня 1915 р. В. Ф. Симиренка.

№ 306 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

23 грудня 1915 р

23/XII. 1915

Вчора приїхав з Херсонщини і завтра думаю на свята поїхать в Кононівку, а в початку января поїду, тобто думаю поїхать, (бо человек

предполагает, а Бог располагает) до п[ана] проф[есора], а відтіля вже до Вас. Так принаймні ми рішили з Влад[имиром] Миколаєвичом. Коли я доберусь до Петрограда, невідомо, але в январі думаю попасти. Певне, зо мною поїде і Ю[лія] М[иколаївна], а тому доведеться заїхать знов в той самий отель.

Ваш серцем Євген.

Александру Гнатовичу мій сердечний привіт.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53036. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 307 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

6 січня 1916 р.

6/I. 1916

А я знов лежу, дорогий Петре Януаровичу! Перетерпів вже морську хворобу, але ще не маю сили ходити і читаю собі лежучи і думаю.

Перед святами я послав Вам заказним листом свої жалі на київське життя, а досі не знаю — чи дістали Ви їх. А це життя і звалило мене з ніг, бо, як форменний інвалід, тільки так і реагую! Був тут Шеремецінський і упевнив мене, що [в] Москві можна видать мою «Мову»[1], то я йому передав рукопис.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53038. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

[1] ...видать мою «Мову»... Йдеться про брошуру Є. Чикаленка «Розмова про мову», що вийшла 1917 р.

№ 308 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

20 січня 1916 р.

20/I. 1916

На поїзд якраз встигли, а кофе пили вже в вагоні. Приїхали сюди в 3 години. Не знаю, чи довго тут пробудемо, бо вже нудно,

бо дуже вже тихо, а Юлія М[иколаївна] вже мерзне. Певне, скоро подамось на Москву.

Ваш Євген.
Ю. Садик.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53039. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 309 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

31 січня 1916 р.

31/І. 1916

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ну, як Вам пощастило в Москві? Чи краще як у Петрограді? Треба думати — краще, бо що вже може бути гірше таких умов, від яких доводиться цілу ніч десь шукати притулку…

Де ж Ви там — чи в городі, чи в санаторії? Бачили кого з земляків?

Я того ж дня послав Вам навздогін ще дві рецензії на «Брехню», — одна з «Нов[ого] Вр[емени]» — препаскудного тону… Скільки треба мати до нас презирства, або, може, й страху, щоб оттак писати!..

На вокзалі, на жаль, не довелось бути. Як умістились в вагоні і як їхалось? Думаю, що далі було б щодня все гірше, бо з 10-го числа знов буде припинено на тиждень пасажирський рух, і тому тепер буде певно страшенний наплив подорожніх…

Увечері вчора був в концерті «Громади», бачив Левка з Т[етяною] С[ергіївною][1]. Віддав Голоскевичу «Розмову». Концерт був зовсім непоганий.

Цими днями збираємось з О[лександром] Г[натовичем] до Павла Ник[олайовича][2] побалакать…

До мене вчора остаточно переїхав той прапорщик. Завтра або позавтрому виряжається на Київ.

Ну, бувайте здоровенькі, моє привітання Юлії Миколаївні. Щиро прошу вибачити, що не вмів добре Вас у себе приймати…

Ваш П. Стебницький.

А що «Укр[аинская] Ж[изнь]»?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 814. Закритий лист, адресований: Москва. Новинский бульв[ар], д. № 103, кв. 39. Его Высокородию Якову Андрониковичу Шереметинскому. Для Е. Х. Ч[икаленко].

[1] Йдеться про першу дружину Левка Чикаленка Тетяну Сергіївну Стахевич, племінницю російської революціонерки-народниці Віри Фігнер.

[2] Йдеться про Мілюкова П. М.

№ 310 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

1 лютого 1916 р.

1/II 1916

Їхать було добре, бо ми за дві години увійшли в вагон і заняли верхні місця. Найшли кімнату в отелі, мобілізувавши всіх знайомих; та й то, здається, одну, яка була вільна в Москві. Думаю тут прожити неділі зо дві, одним словом, поки не обридне. Почуваю себе добре. І[ван] П[етрович][1] не дуже сумує, бо дістав іншу втіху, про яку, може, скоро почуєте.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53040. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

[1] Йдеться про В. Винниченка, який у той час проживав у Москві під іменем Івана Петровича Гербеля.

№ 311 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

7 лютого 1916

Дорогий Євгене Харламповичу!

Посилаю дуже цікаву звістку з «Бирж[евых] Вед[омостей]». Що воно? Чи не чули чого про це? Чи то все «Брехня»?

Як живете в Москві? Що поробляєте? Чом не озиваєтесь? Чи дійшли до Вас мої листи на редакцію «Укр[аинской] Ж[изни]» (один з листом для Ю[лії] М[иколаївни])?

Що ж це виходить, що перша книжка «У[краинской] Ж[изни]» буде подвійна чи як? Не гаразд.

У нас особливих новин нема. Були у «папи»*. Розмова приємна, хоч особливих надій і не подає. Взагалі, перспективи темні і невиразні...

А тим часом, як звичайно, факти — прикрі. Прийшла звістка з Катеринослава, що тамошню «Просвіту» закрито з усіма філіями[4]. Дивно, що про це в газетах ніде ні слова.

Коли наміряєтесь додому?

Я ще досі не викрутивсь з своєї нежиті та простуди. Так якось, взагалі здається, що навкруги не життя, а нежить...

---

* П. Н. Мілюков [прим. Є. Чикаленка].

Вашу «Розмову» будем друковати, — коли, звичайно, не буде ніяких перешкод з боку цензури.

Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький.

7/II. 1916.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 815. Закритий лист, адресований: Москва. Новинский бульв[ар], д. № 103, кв. 39. Его Высокородию Якову Андрониковичу Шеремецинскому. Для Е. Х. Ч[икаленко]. На штемпелях: Петроград. 7. 2. 16; Москва. 8. II.1916.

[1] Українське літературно-артистичне товариство «Просвіта» в Катеринославі було закрите 25 січня 1916 р. за його нахил до політики. Воно проіснувало 10 років, з 7 жовтня 1905 р., мало кількасот членів, 5 сільських відділів, заклади і фонди: їдальню, комітет для допомоги населенню Галичини, що постраждало від війни, бібліотеку-читальню ім. Т. Шевченка, видавничий фонд ім. М. А. Дмитрієва, фонд на будівництво «Просвітнього дому» і фонд «Рідна освіта». Це остання з «Просвіт» в Україні, закритих адміністрацією.

№ 312 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

24 лютого 1916 р.

24/II. 1916

Приїхавши 20-го до Київа, зараз же почув неприємну новину: лікарі постановили, щоб Фотя[1] у два дні виїхав в один з південних городів, в сусідство до п[ана] професора, бо тутешній клімат йому дуже шкодить...

Хворіючи на ту саму хворобу, я рішив якомога швидше виїхати з Київа і завтра їду до Вікторії, де проживатиму, поки не почнеться в степах сівба. Але й туди боязно їхати, бо, може, весною звідтіля почнеться загальна евакуація. Тепер у мене не сходить з думки, — що робити з інвентарем — чи зараз розпродувати, чи ще ждати «событій»; але боязно, що тоді ніхто вже не ку[пу]ватиме. З другого боку, не хочеться і розпродувати, бо, може, всі тутешні чутки безпідставні і ніякої евакуації не буде. От, клопіт з власністю! Тепер я вже всім тим завидую, що не мають її і можуть собі спокійно, не турбуючись, сидіти, або тікати, дивлячись по обставинам... Одно слово, чортзна, як погано на душі!

Одну тільки приємну чутку почув: затверджено заповіт[2]. А що буде далі з того, не знаю, хоч В[олодимир] М[иколайович] казав, що певне і Вам доведеться приїхати за получкою. Але коли — невідомо. Правда, мій прирожденний скептицизм і тут мене не покидає;

чомусь мені здається, що все скінчиться, як в тій казці, що «по губам потекло, а в рот не попало»; принаймні, я певний, що багато не попаде.

Коли цензура книжечку мою дуже почеркає, то, може б, залишити друкування до кращих часів? Тоді побачимо! Бачите, я вгадав, що салдатську переписку не пропустять, а думалось, що тільки почеркають. Чи Ви чули, що «Основу» перервали[3] заходи родичів В[олодимира] М[иколайовича]? Це погана признака, і, може, небезпідставна моя гадка, що, «по губам тільки потече». Ну, й часи ж!

Привіт С[ергію] А[лександрови]чу. Дуже шкодую, що не довелось з ним побачитись. Почитайте цього листа і Гнатовичу і Левкові.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53041.

[1] Очевидно, йдеться про арешт Ф. Красицького.

[2] Очевидно, йдеться про заповіти В. Ф. Симиренка, яких він залишив два, за даними Є. Чикаленка. За першим все майно переходило у власність дружини Софії Іванівни, а за другим вона ним лише користувалася за життя, а після смерті дружини все порівно заповідалося таким особам: В. М. Леонтовичу, М. С. Грушевському, І. Л. Шрагові, П. Я. Стебницькому, С. О. Єфремову і Є. Х. Чикаленку. Частину грошей в облігаціях Софія Іванівна видала «Товариству підмоги літературі, науці і штуці». За них воно придбало у Києві на Хрещатику друкарню Барського. Маєток у с. Сидорівка вдова заповідала на заснування с/г садівничої школи ім. В. Симиренка. Гроші, що залишалися після її смерті, заповідалися для народного університету ім. В. Симиренка з українською мовою викладання, а особняк у Києві на вул. Трьохсвятительській, 23 (нині — Десятинна, 9) — Українському науковому товариству. (Див.: Хорунжий Ю. Українські меценати. Доброчинність — наша риса (К., 2001, с. 49).

[3] ...що «Основу» перервали... Йдеться про журнал «Основа», що виходив з дозволу військової цензури в 1915 р.

№ 313 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

13 квітня 1916

Дорогий Євгене Харламповичу!

Дуже прикро, що не довелось із Вами побачитись та побалакати, але ще гірше — що Ви все слабуєте. Отже, найздоровше Ви себе почуваєте в Петербурзі?! Пишіть, як Вам тепер, і сповістіть, коли зовсім одужаєте. Я тут буду до неділі, увечері в неділю їду.

От яка справа. Кажуть, що Ви можете зібрать чи подать відомості про одного московського письменника[1], який взявся зробити на 15 квітня переклад деяких віршів для одного видання.

На ньому ж лежить ще немало роботи по прозовім перекладі — то вже на літо. Коли маєте змогу, то сповістіть, чи зробив він переклад віршів і коли пришле. Коли він не зробив (а може, й не починав), то краще хай, може, і не починає? Бо ждати його довго і легше буде зробити своїми силами. Нарешті, що він думає з прозою. Це пильно треба знати.

Вибачте за погану писанину, — це таке в моїм отелі перо.

Привітання Юлії Миколаєвні.

Бувайте здоровенькі — з святами Вас та Ю[лію] М[иколаївну] вітаю.

Ваш П. Стебницький.

13/IV. 1916.

Одповідь про московського перекладчика потрібна негайно. Пишіть в Петроград мені або Ол[ександру] Гн[атовичу] Л[отоцькому].

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 816. Закритий рекомендований лист, адресований: Ст. Мардаровка Юго-Зап. ж. д. с. Перешоры. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко. На штемпелях: Кіев 14. 4. 16; Мардаровка Херс. 16. 4. 16.

[1] Очевидно, йдеться про В. Винниченка, який у той час гостював у Є. Чикаленка у Перешорах, про що свідчить запис у його «Щоденнику» — див. В. Винниченко. Щоденник. 1911–1920. — Том І. (Едмонтон–Нью-Йорк, 1980. — С. 205).

№ 314 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

18 квітня 1916 р.

18/IV. 1916. Я писав Вам, дорогий Петре Януаровичу, перед святами, запитував Вас про свою «Розмову про мову», але видно Ви тої откритки не одержали до подорожі в Київ, бо нічого з Київа про це не пишете.

Письменникові я казав про Ваше запитання за переклади, але він так образився цим, наче зачеплено його особисто. Незабаром він буде бачитись з Сергієм Олександровичем, то виясниться, як стоїть справа з перекладами.

Я вже трохи піддужав, вже починаю ходить по хаті і нема у мене вже морської хвороби, яка мене так знесилювала, але, крім кашки, ще нічого не їм. 1-го мая сподіваюсь бути в Київі.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53042. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 315 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

1 травня 1916 р.

1/V. 1916

Дорогий Євгене Харламповичу!

Сподіваюсь, що Ви тепер в Київі і пишу туди.

Як же Ваш шлунок? Чи добре поправились? Чого то хвороба знов до Вас причепилась? Адже в Петербурзі Ви себе почували добре, режима додержували, інших причин не було ніяких, зверхні обставини були навіть сприяючі?! Біда з Вами та й годі... Із Ваших карток наче так виходило, що ви аж двічі хорували? Бо попереду писали, що вже Вам краще, а оце перед Великоднем, коли до Вас приїхав Івашко, то вже знов ніби погіршало? Держіться ж уже хоч тепер, коли одужали, — не випускайте здоровля з рук, а то досадно: всі робимось потроху інвалідами. Он Хвед[ір] Павл[ович][1] ледве почав з ліжка вставати, трохи не вмер був...

Взагалі в Київі мені не дуже подобалось. Навіть і ті грошові справи, які мене спеціально інтересували, теж якось вийшли наче не зовсім теє... Але врешті добре й те, аби якось скоріше кінчалось. Не чули, як там?

Добре чи не добре в Київі, а все ж, мабуть, доведеться незабаром рішати питання: чи не вернутись додому. Атмосфера службова тепер у мене дуже тяжка. Проти мене особисто нічого нема, не можу скаржитись, але просто — трудно буде довго витримати. Тепер не знаю тільки, в який бік міркувати: 1) чи шукати чогось тут-таки, в Петербурзі; 2) чи їхати на осінь у Київ і підшукувати чогось там — і чого саме; 3) чи осісти десь поблизу Київа в маленькому місті (скажем, Лубні) та просто жити з готового, поки стане — і, розуміється, щось робити своє: писати.

Не знаю, як воно вийде. Банковська чи взагалі якась комерційна служба мені не до душі — обридло те все, та й техніки банковської я не знаю. Хотів би сидіти в кутку, коло книжок, щоб менше мати діла з людьми та менше їх і бачити. Хіба бібліотекарем у Київську публічну бібліотеку? Так знов же треба мати якусь спеціальну підготовку. Хіба знайти щось тут, у Петербурзі, тимчасово, а разом вступити в археологічний інститут, кончити його (два роки) і тоді вже кандидувати на бібліотекаря? Хто його знає...

Ну, а тим часом на київському грунті знов якийсь, з Божої запомоги, поворот? В газетах було, ніби «Комашні» дозволено українські статті на умові ярижного правопису[2]... Таки, виходить, виграла Олена Пчілка справу... Поки зберусь до Вас переїхати, то «Кыивъ»

увесь буде перегороджений тими **ы**, мов гратами, навіть і на «Звирынци» не сховаюсь.

Ну, а який там у вас настрій? Коли кінець війні? Може, це Вам — місцевому чоловікові — видніше. А я, як був у Київі, то навіть і ознаків ніяких не бачив, чи єсть десь війна чи нема: точнісінько, як тут у нас, у Петербурзі.

Спасибі за звістку про письменника: він і сам прислав потім відомості про свої переклади…

Вибачте, що забував сповістити Вас про Вашу «Мову». Та власне не було чого й сповіщати, — тільки те, що вона в роботі, в друкарні, — скоро, мабуть, кóнчать набор. Як буде далі з цензурою, невідомо. Чи прислать Вам проглянути коректуру?

Ну, я вже не голова видавничого товариства, — на загальних зборах зрікся, хоч з правління не вийшов: просила молодь не кидати їх зовсім. Нехай, поки що. Головою тепер Голоскевич. Це вже було початком ліквідації мого петербурзького життя…

Бувайте здоровенькі, пишіть по змозі. Моє привітання Юлії Миколаєвні.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 817. Рекомендований лист. На конверті адреса: Киев, Мариинско-Благовещенская д. № 56. Его высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко. На штемпелях: Петроград. 1. 5. 16; Кіев. 4. 5. 16.

[1] Йдеться про Ф. П. Матушевського.

[2] Йдеться про дозвіл кооперативному журналу «Муравейник-Комашня» друкувати статті українською мовою, але у відповідності з загальноприйнятим у російській мові (ярижним) правописом.

№ 316 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

11 травня 1916 р.

11/V. 1916.

Любий Петре Януаровичу!

В Київі я так перетомився, що в Кононівці вже не міг ходить і тепер тут, в Перешорах, знов лежу; не маю сили навіть, щоб написать Вам довшого листа; добре, що зранку можу хоч откритку написать. Хоч би дожить до кінця війни, а тоді вже й помирать! Обридло оттак валятись у ліжку. Всяка дрібниця нервує мене, а це відбивається болями в шлунку, які обезсилюють мене. Мені здається, що рано Ви задумали міняти фах, підождіть, поки скінчиться війна, тоді видніше

буде, потерпіть ще трохи, терпіли ж Ви довше. Думається мені, що до зими все скінчиться, бо довше вже тягти не можна; безладдя вже доходить до краю... В селі вже не можна жить через безлюддя та безладдя, а тим часом я вирватись не можу, бо ні на кого кинути. Коректуру пришліть сюди та пишіть частіше.

Ваш Є. Чикаленко.

Алек[сандру] Гнатовичу мій привіт.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53043. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 317 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

29 травня 1916 р.

29/V. 1916
Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Стривожили Ви мене своєю карткою, де знов пишете, що дуже заслабли. Але потім Левко сповістив, що вже Ви наче одужали. Як-не-як, а погано, що так часто тепер чіпляється до Вас хвороба, — бо наш час такий, що нерви трудно вдержати в спокійному стані, отже ґрунт для Вашої шлункової кислоти завжди маєте добрий... Держіться-бо вже якось, одганяйте од себе всякі тривожні думки. Добре, що хоч в господарстві Вам, як каже Левко, пощастило, все поздавали то туди, то сюди. От тепер приїдуть до Вас молодята, то й зовсім буде весело, втішатиметесь життям і ту прокляту хворобу одженете за сто гін. А там — десь і війні кінець прийде...

А все ж я боюсь, що не справдиться Ваша сподіванка про кінець війни восени... Он тепер знов яка завірюха закрутилась, не розбереш, до чого воно.

Добре, як це тільки приведе до кращої обстанови і прискорить розмови про замирення. А як тільки затягне колотнечу!

Не радите Ви мені рушати з місця, я й сам знаю, що воно не час, не практично, краще діждати чогось певного... Коли ж трудно вже мені тут терпіти, нерви не витримують. А головна річ, хотілось би вже врешті сісти на доживання віку на рідним ґрунті, хоч би й в гірших матеріяльних умовах. Якби тільки якось трапилось щось підходяще, до чого причепитись. Тут трохи був не вплутався в одну комерцію: знайшли тітки будиночок в садку на Звіринці ж, такий, що можна б одразу жити. Поки я міркував, та дожидав поради від Ігнатовича, котрого просив оглянути те місце, а там

якийсь ніби ще був покупець-конкурент, треба було скоріше давати відповідь, я й не зважився — бо таки не мала сума (15 000). А був марив осісти в затишку, одкаснувшись од чужого остогидлого діла. Ігнатович потім не радив купувати, бо, мовляв, занадто дорога втіха, — а дешевше буде наймати кватирю, — а мені все ж шкода, бо, здається, оселя була підходяща під мій смак.

Ну, там якось буде видно. Мабуть, отак маритиму звідси про Київ, поки тут-таки в Петрограді здохну в самоті. Так звичайно буває у людей, що не самі своє життя будують, а підлягають обставинам...

А Ви, значить, ціле літо просидите в Перешорах? Пише Андрій Вас[ильович], що будете лиш наїздити до Одеси на розвагу. А я, очевидно, все літо буду тут, — хіба якийсь трапиться службовий вибух, то буду вільний і поїду куди схочу, а так — проситись незручно. По неділям, мабуть, буду їхати в Фінляндію, до сім'ї брата.

Вчора послав я Вам коректуру «Мови». Продивляйтесь тільки з боку редакції, — може, що переміните з огляду на цензуру, або з інших причин. На правопис не уважайте, — це ще не виправлена остаточно коректура і за правописом доглянуть теперішні наші вчені-філологи (Голоскевич). Побачите, що пороблено примітки до окремих виразів, на той випадок, якби трапився читач не такий ще розумний та освічений, як той дядько, з яким Ви ведете розмову. Коли примітки Вам не подобаються, напишіть, як би Ви хотіли.

Ну, бувайте здоровенькі, особливо, щоб уже не верталася до Вас хвороба. Пишіть по змозі.

Ваш П. С[тебницький].

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 818. Лист рекомендований. На конверті: Ст. Мардаровка, Юго-Зап. ж. д. С. Перешоры. Его Высокородию Евгению Харлампиевичу Чикаленко. [Ст. Мардаровка, С. Перешоры — закреслено і дописано іншим почерком]: Одеса, Центральная Гостинница, Преображенская улица. *На звороті*: Согласно заявления. На штемпелях: Петроград. 30. 5. 16; Мардаровка Херс 2. 6. 16; Одесса 3. 6. 16.

№ 318 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

6 червня 1916 р.

6/VI. 1916

Разом з цим, посилаю Вам, дорогий Петре Януаровичу, коректу. Ніяких по́правок ні добавок не роблю, бо я тепер далеко від того, що в цій книжечці говориться.

Нехай іде так, як є, якщо цензура пустить. Коли повикидає багато, то краще б підождать з друком. От до зими, напевне, скінчиться війна. Німець віддасть нам Галичину, заспокоїть наше національне самолюбіє, та й буде мир. Я казав Вам це ще зимою в Петрограді, а тепер я в цьому ще певніший став.

Тоді, як скінчиться війна, будете й Ви думати про переміну свого фаху, а поки що терпіть, як можете. Я кріплюсь, щоб дожити до кінця війни і побачити — чи справдяться мої пророкування. Але тепер все частіше та частіше хворію. Треба б спокою, а його тепер нема.

Найбільше непокоїть мене тепер доля Петруся, а, крім того, маса всяких клопотів матеріального стану — перед Великоднем мало, мало не оголосили мого маєтку під ліцитацію, але я продав хліб і розплатився, а все-таки на мене це дуже подіяло, як кажуть галичане. Що то вони тепер думають собі? Уявляю собі. Коли в Київі я висловлював їм свої пророкування, то вони сердились і мало не плакали. А тепер? Ну, та якось воно буде, як казав Купер'ян.

Я вчора ввечері вернувся з Одеси, де прожив в Люстдорфі тиждень, на березі моря, але, на жаль, було холодно і вітряно. Довше сидіти не можна було, бо викликали мене в село по господарським справам. Треба сіно косить, а тут нема ні сінокосилок, ні людей, а сіна треба зробить, бо, може, не ввесь скот у мене реквізірують. Може, таки щось лишуть.

Шкода мені скоту, бо завід тягнеться з діда-прадіда, але його не хотять вважать за «племенний», бо він нашої, української, а не заграничної породи.

В Одесі бачився з Федором Григоровичем та Сергієм Павловичем[1]. Кадетський світогляд першого Ви знаєте, а С[ергій] П[авлович] на все дивиться оптимістично, але по-своєму, по-українському. Радіє, що прилучиться Галичина і цим об'єднається укр[аїнський] народ, а через те й швидче відродиться. Марить, що вислужить на осінь пенсію і тоді кине службу. Велику охоту має балотіруватись в Дер[жавну] Думу. Треба просить Якова Платоновича[2], щоб заздалегідь, в листі, рекомендував його Русіновим. Може, С[ергія] Павловича, як генерала, пустять полтавські пани в Думу.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53044.

[1] Йдеться про Шульгу Ф. Г. та Шелухина С. П.

[2] Йдеться про Я. П. Забілу.

№ 319 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

4 серпня 1916 р.

4/VIII. 1916

Любий Петре Януаровичу!

Приїхав Левко і сказав, що моя «Розмова» заборонена. Шкода! Цікаво знати — чи цілком, чи частки? Чи зберігатимете набор? Не одмовте прислать мені в коректурі, щоб зберігся текст у мене.

Я в клопоті і біді: хворію, а до того ще приключилась гила (грижа). Треба поїхати зашивати здір, бо доводиться ходить, держучись рукою, а тут нема змоги одлучитись, бо у мене і третього управителя забрали до війська. Як ліквідірую врожай, то поїду в Київ, а там видно буде, що робить.

Чому Ви нічого не пишете мені, навіть на листа не відповіли. Привіт А[лександру] Гнатовичу.

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53045. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 320 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

22 серпня 1916 р.

22/VIII. 1916

Дорогий Євгене Харламповичу!

То правда, я таки добре завинив перед Вами, але так швидко літо перебігло, що не встиг і помітить, де воно ділось: крутився туди-сюди з усяким клопотом, та нудився з своїм настроєм, та врешті не хотів і обридати своєю нудьгою, тим більше, що знав з практики, що Вам в Перешорах не до приятелів і не до листування. Але мені далебі соромно перед Вами, бо вже давно почуваю потребу побалакати і пожуритись з Вами з приводу всяких прикростів — загальних і особистих. Найперша прикрість — це, розуміється, Ваша нова хвороба. Де і пощо Ви її набули? Підірвались чимсь, хазяїнуючи, абощо? Чи добре ж Вам зроблять операцію? Робити б уже скорійше, щоб стати на ноги. Така сама справа була у Ол[ександра] Гн[атовича], він щось торік чи позаторік лягав на операцію, дак його всього перешили і перелицьовали, зовсім новий був став. З цього я бачу, що воно хвороба не така вже небезпечна, але ж треба її не затягати. А може,

разом Вам і шлунок там якось направлять? Важно тільки попасти до доброго хірурга. Може, для того Вам би краще сюди, в Петроград? Чи в Київі єсть на те добрі лікарі?

А як же Ваше господарство? Чи є надія упоратись з хлібом і реалізувати зерно? А що будете робити далі, коли людей буде все меншати? Адже війні ще не видно кінця, — вона хіба тільки в половині... Мабуть, врешті, коли життя в великих містах стане зовсім неможливим через брак харчів, то Ви будете віддавати землю шматочками землякам-інтелігентам, котрі будуть примушені «в поте лица» по способу Демчинського[1] здобувати собі власний хліб. Тоді й мені дасте в аренду клаптик.

А поки що якось тягнемо... Знаєте, що у нас вже курка до 5 карб. доходить? Те ж, мабуть, і в Київі. Чув від Вікторії Євг[енівни], що Левко злякався голоду і не хоче їхати до Петрограду. Скажіть йому, що голоду ще нема і що він все ж краще зробить, як приїде: поки голод, то може встигне кончити з тим університетом...

А я, не уважаючи на Вашу опозицію, все пристроююсь, як би його переїхати до Київа. Не знаю, куди і як, але коли б знайшов щось купити невеличке, щоб можна було одразу оселитись на готовому, то це б мене підштовхнуло. Врешті, до весни, мабуть, дотягну ще тут, бо трудно кинути одразу, багато треба ліквідувади, та й небіж ще частично при мені... Шкода, впустив одну цікаву покупку на Звіринці, перебив конкурент, а я довго вагався, бо трудно поза очима. А була підходяща й симпатична садибка...

За літо попрацював трохи... Багато довелось часу віддати перекладам на російську для збірника зразків української літератури, що видаватиме Горький. Написав одну маленьку статтю для «Речи»[2]. Скінчив-таки врешті статтю про Драгоманова для «Укр[аинской] Жизни»[3]. Не знаю лиш, як вона пройде цензуру — урядову й земляцьку...

Кортить мене проїхатись до Київа, та трудно тепер вирватись. Пишіть на всякий случай, якими часами думаєте бути в Київі. Та й взагалі, який Ваш план на зиму. А найголовніше, пишіть про своє здоров'я, — як та що...

Всього найкращого.

Ваш П. Стебницький.

Привіт Левкові з дружиною.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 819.

[1] ...*по способу Демчинського*... Цей спосіб описаний у статті «Грядкове господарство по способу Демчинського» («Рідний край», 1908, № 32, с. 13–14). Він полягав у глибшому занурюванні насіння зернових культур у землю та додатковому обробітку посівів. На думку винахідника, чим довший та густіший був корінь у рослини, тим вищий вона давала урожай.

[2] Йдеться про статтю «На старых путях» («Речь», 1916, 3 серпня), за підписом П. Стебницького — «С-ъ».

[3] Йдеться про статтю П. Смутка «Драгоманов и мировая война» // Украинская жизнь. — 1916. — № 7–8. — С. 16–34. У ній автор аналізує історичний нарис М. Драгоманова, що публікувався у «Вестнику Европы» — див. лист № 292, прим. 1.

№ 321 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

29 серпня 1916 р

29/VIII. 1916

Любий Петре Януаровичу!

Вчора получив Вашого заказного листа, а сьогодня, в свято, сів писати до Вас, бо в будень не вибереш часу, не зберешся з думками.

Шлунком я тепер в періоді здоровля, хоч їм навіть борщ, взагалі почуваю себе добре, опріч того, що ходючи мушу держатись рукою за пахву. Ніяк не можу вирватись до лікарів. Поки був тут Левко, у мене була молотьба і я не міг її покинути на Левка, а тепер він виїхав вже в Петроград via Кононівка, а Т[етяна] С[ергіївна] з подругою лишились на хуторі доїдать виноград, який саме поспіває. Ю[лія] М[иколаївна] поїхала в Лубні, в справі своєї власности, бо скінчився строк арендаторові. Хліба у мене мало, то й реалізувати гаразд нічого. Мало сіяв, а люде за частину, як перше, зовсім не брали, до того ще й врожай такий гарний на солому, на зерно вийшов зовсім мізерний. Ціни на базарі, в дрібній продажі, дуже високі, пшениця доходить до 2 р[ублів] 50 к[опійок], а більших партій не купують, ждуть «твердих цін», які певне будуть нижче.

Потрохи працюємо коло готування посіву, але ще ніхто не сіяв, бо у нас така посуха, якої давно не було — земля так порепалась, що в тріщину можна впустить всю палицю, а як вскочить колесо, то не можна повернути воза. Пар мій був вогкий, але казенний скот, під який я наняв степ, так затовк мені ріллю, що й вона висохла. Салдати, які гонять скот, не вважають ні на що і гонять куди бачуть, аби ближче. Це просто напасть! Селяне теж так розпаскудились, що чужої власности зовсім не признають — пасуть, де хтять, беруть, що бачать — сад мій обнесли, мало не з гиляками. Все це робить молодь, а старі тільки посміхаються і наче радіють, що молодь така смілива, а коли у них забирають баштани, то, само собою, обурюються і кажуть в розпачі, що вже кінець світа приходить. У мене такий настрій, що хочеться зовсім вирубать сад, а після війни здать

все в аренду і тікать в город, а тепер ніхто й дурно землі не хоче брать, бо нічим і ніким її оброблять. На той рік посіву буде вдесятеро менше, як цей рік. Отаке-то. Коли я виїду звідсіля — не знаю, може, тут і зимуватиму, бо управителя не можу знайти. Обіцали мені якогось латиша[1], але щось нема про його звістки.

Сподіваюсь до себе цими днями Саксаганського, Жебунева, обіщав і Сер[гій] Олек[сандрович] та Павловський, але я не певен, що вони приїдуть. Дорожнеча і у нас на все величезна; взуття і одежа, просто хоч голий та босий ходи.

Щодо Ваших намірів купити щось, то це добре. Бо після війни будуть ціни високі, але тепер переїздити з Петрограда я все-таки не раджу Вам; потерпіть з рік; бо до будущої осени війна повинна скінчитись.

Ваш серцем Євген.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Знов прошу — вишліть мені коректуру «Розмови про мову», бо у мене нема чорновика рукопису.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53046.

[1] *Обіцали мені якогось латиша...* Ф. Матушевський у листі до Є. Чикаленка від 28 липня 1916 р. (ІР НБУВ, ф. І, № 35619) писав, що в їхньої прислуги, надзвичайно порядної людини, родичами були латиші. Вони в той час шукали заробітку, і він їх рекомендував Є. Чикаленку.

№ 322 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

9 вересня 1916 р.

19/IX. 1916
Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

Дорогий Євгене Харлампович!

Давно збираюсь спитати Вас, як Ваші справи і чи скоро поїдете на операцію? Ей, не затягайте, бо це ж на шкоду буде! Де ж таки жити, весь час держачись за пахву, «на манер Венеры Медицейской»?! Зовсім це не порядок, треба найскоріше перешитись у доброго лікаря. Нехай краще потерпить господарство, — однак Ви його хочете покинуть, отрясши сільський прах від ніг своїх...

Еге, коли вже Ви хочете махнути рукою на село та тікати в город, то це вже кінець світу настав, принаймні нашому світу... Цей

настрій і Ваші теперішні сумні думки будуть, очевидно, матеріялом для останньої, шостої «Розмови про сільське хозяйство», з характеристикою загального розвитку життя... А хто і коли кого направлятиме?

Добре, що хоч шлунок Ваш тепер затих, хоч це і дивно, бо здається ж — становище Ваших нервів звичайно відбивалося і на ньому.

А що у Вас жидки кажуть про кінець війни? Тутешні, тижнів зо два тому, пророкували, що, мовляв, у листопаді, бо третьої зими ніхто не хоче... Але, думаю, помилились... Щось заходить і на зиму, і на весну, і хто його зна, де тому край.

Під цим тягаром безконечного всесвітнього божевілля страшенно трудно стає жити; хто знає куди б забравсь, аби від того всього бути далі, та нікуди не сховаєшся. Прямо самому можна збожеволіти... Гатять того трупу, ллють тої крови — і нема ознаки навіть, щоб комусь це боліло, наче справді якийсь Молох ненаситний жере, жере, жере...

Невже це все припиниться тільки економічним безладдям і повною руїною?

Одна за останні часи втішна звістка, що професорові дозволено жити в Москві[1]. Він, уже, либонь, туди й переїхав.

Ваш Левко тепер тут, живе десь у родичів Т[етяни] С[ергіївни] — не знаю ще його адреси. Збирається вчитись. Товариство випустило його книжечку — переклад з Ростовцева[2], певне, він Вам прислав?

Я послав Вам Вашу «Мову» — і в оригіналі і в коректурі. Нехай до кращих часів. А може, в іншім місті цензура буде легша? За останній час, окрім Вашої брошури, не заборонено нічого, а пожовано чимало, найбільше Єфремового «Франка» понівечили[3]... Все ж товариство випускає його, бо чимало доброго й зосталось.

Має вийти Календар товариства[4]. Буде кілька цікавих статей, в яких цензура теж хазяїнувала, але не можна сказати, щоб багато нашкодила.

Взагалі видавництво начебто скрізь не спиняється, — от і в Київі, і в Москві випущено кілька цікавих річей. А от людей — не видко і не знати, чи єсть вони де? Весь час бренить поклик-запитання небіжчика Русова в його передсмертній статті[5] — і нема фактів, щоб давали на те запитання ствердну відповідь...

А поляки собі, нічтоже сумняся, кладуть камінь за каменем та підводять мури свого будинку... Ці житимуть — яке б не було кругом безладдя — бо міцно тримають організоване життя навіть там, де вони розпорошені між чужого осередку... Це — нація.

Ну, а які Ваші плани на зиму? Може, вже тепер вияснились? Я був марив про поїздку восени до Київа, та досі не можу витворити для того відповідних обставин, бо формально виїхати не маю змоги, а тихцем — значить розірвати з службою. Ще надії не втратив, бо, може, настануть які сприяючі переміни...

Тим часом, бувайте здоровенькі. Міцно Вас цілую і бажаю всього найкращого, — а найперше — розв'язатись з новою хворобою...

Ваш П. Стебницький.

P. S. А що Ви думаєте про «народний банк»? Адже незабаром має вийти новий закон про кооперативні банки, по якому можна буде вже без особливої тяганини такі банки заводити. Може бути, що одночасно будуть дозволені і всі ті банки, яких устави дожидали в міністерстві цього закону. Що, по-Вашому, доведеться тоді робити ініціаторам банка? Зрікатись чи що? Бо хто і як тепер буде його організувати?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 820.

[1] У 1916 р. на клопотання академічної групи в Державній Раді М. Грушевському дозволили оселитися в Москві, куди він прибув з Казані 10 вересня.

[2] ...переклад з *Ростовцева*... Йдеться про переклад Л. Чикаленком популярної брошури проф. М. І. Ростовцева «Давно минуле нашого півдня». (Петроград: Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг, 1916. — 48 с.). Брошура розповідала про стару грецьку колонізацію півдня України, містила багато гарних ілюстрацій пам'яток грецької культури. Перекладач подавав пояснення малозрозумілих слів історичних термінів і назв. Д. Дорошенко дав високу оцінку виконаному перекладу («Промінь». — М., 1917. — № 3–4. — С. 32).

[3] ...*Єфремового «Франка» поніевечили*... Йдеться про працю С. Єфремова «Іван Франко. Про життя його та діла». (Петроград: Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг, 1916. — 46 с.).

[4] ...*Календар товариства*... Йдеться про «Календар на рік звичайний 1917». (Петроград: вид. Благодійного товариства, 1916. — 190 с.). Він складався з 4-х частин: календарної, інформаційної, літературної і порад з різних галузей. Інформаційним був літературний відділ, який містив популярні статті з історії, літератури, на громадські теми: Ф. Вовка «Слов'яни», В. Ганцова «Українська мова», Ф. Слюсаренка «Україна триста років тому», П. Смутка «Як дійшло до всесвітньої війни», С. Єфремова «Франко і Павлик», О. Білоусенка «Державна Рада». У календарі також було вміщено повідомлення про літературні ювілеї, новинки літератури, некрологи, ілюстрації й портрети І. Франка, В. Симиренка, М. Павлика, П. Куліша, М. Костомарова, Марка Вовчка, Д. Марковича, О. Русова, окремі вірші Б. Грінченка та І. Франка.

[5] ... *поклик-запитання небіжчика Русова в його передсмертній статті*... Йдеться про назву останньої статті О. Русова «Есть ли украинская жизнь?», що була опублікована в журналі «Украинская жизнь» (М., 1915. — Кн. VIII–IX. — С. 53–54).

№ 323 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

26 вересня 1916 р.

26/IX. 1916

Я дістав свою «Мову», прислану Вами, і сердечно Вам дякую, дорогий Петре Януаровичу. Цікаво знать — чи набор лежатиме до кращих часів, чи його розібрали? Може, гуляючи, я ще що-небудь доточив би, щоб вийшов вже повний аркуш. Вільний час у мене буде, бо я думаю сидіти тут, поки не скінчаться польові роботи, т. е. поки не впаде зима, а вона у нас переважно починається з другої половини ноября. А тоді подамся вже до Київа лататись, якщо лікарі рішать, що мене можна хлороформірувати, а коли ні, то, може, докінчу вже життя з бандажем абощо. Та й жити, певне, довго не доведеться, бо не маю вже в ньому інтересу ніякого. Поперед себе бачу тільки реакцію у всьому і, певне, вона захопить ввесь світ на багато років, бо знесиліють дуже люде.

Так було 100 років тому, так, очевидно, буде й тепер. Це тільки наївні люде марять про те, що настане у нас після війни мало не рай. Може, в Германії і настануть кращі часи, коли Вільгельма посадять на який-небудь остров св. Єлени і дозволять німцям робити нові уклади життя, а ми будемо тільки торжествувать...

Ну, поживем — побачим, а може, ще й побачимося, то поговоримо. Тепер у мене гостює Саксаганський з жінкою, він теж належить до тих наївних людей, що й Мих[айло] Могилянський, і сподівається, що після розгрому німців у нас почнеться нове життя. Я гадаю, що в поляків, справді, воно буде. Як би не склались світові події, а польське питання не зостанеться в такому стані, як було до війни, вони у всякім разі матимуть самоврядування або руське, або пруське, не кажу автономію, а якесь «самоуправленіе», хоч на кшталт земського; все ж у їх буде нове життя. Буде воно нове, очевидно, і у австрійських народів, після знищення «лоскутной Империи». Цікаво мені знати, як дивиться на будущину п[ан] професор. Як тільки підлатаюсь в Київі, то поїду в Москву на якийсь час, може, відтіля і до Петрограда загляну, якщо тоді ще пускатимуть туди. Я знов думаю якось перебути зимніх три місяці — декабрь, январь і февраль по столицях, а в початку марта знов вернусь сюди на муку. На зиму замість мене зостанеться тут мій давній товариш Вержбицький, якого на старості літ виперли з учительської посади на Катеринославщині. Хоч на господарстві він і не розуміється, а «хранителем» буде до мого приїзду.

Якось до осени дотягну, а там, після скінчення війни, може, найдеться якийсь управитель, або арендатор, бо на синів нема надії: Левко, певне, піде по «ученой части», а Петрусь... Отсе недавно писав, що

бачився з Ів[аном] Дмитровичем, «який, як був, так і зостався св...». Не знаю — чи він хотів сказать «свиня», чи «сволочь», а певне не «святий».

Ваш Євген.

[На лівому полі першої і третьої сторінок дописано:]

За банк ніякої поради Вам дати не можу, бо я тепер да-ле-ко стою від життя.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53047.

№ 324 Є. Чикаленко — Н. Стебницькому

17 жовтня 1916 р.

17/X. 1916

Надворі йде дощ, вже тиждень без перериву січе настоящий осінній, а до 10/X рівно три місяці і краплі не було; все вис[о]хло, побуріло, почорніло, про сходи озимі нема чого й згадувать, а значить і врожаю сподіватись не можна. Може, це й краще, бо шкода було б покидати незібраним добрий врожай. Я це міркую так, переживши великий клопіт з хлібом цього літа, а на те ж літо ще гірше безлюддя буде, бо людей забирають; забирають і коней і скотину, то нічим буде й робить. Коли хліба не буде, то певне тоді вже тверді ціни будуть не такі мізерні, як тепер, бо при теперішніх цінах не варто було й клопотатись з хлібом, не варта шкурка за вичинку.

Ну, почав я з того, що надворі йде дощ, і заходився я наводити порядок в шуфлядці і надибав Вашого останнього листа (від 19/IX) і ніяк не згадаю — чи я відписав Вам на нього, чи ні. Якщо й відповів, то думаю, що не завадить і ще раз написати, краще два гриби в борщ, як жадного.

Питаєте про мої плани на зиму. Отсе приїхав до мене мій товариш дитячих літ А. І. Вержбицький, якого на старість виперли з посади народ[ного] учителя, то я запропонував йому привчатись до господарства. Чи привчиться він, чи ні, а зимою зможе доглянути скотини та хати. Отож як впаде зима, примірно в кінці ноября, то я поїду в Київ латати свою гилу, а залатавши, поїду в Москву і проживу там якийсь час; як за довгий — це залежатиме від того, як два міністерства впорядкують «продовольствен[ный] вопрос»; а може, до того часу ще й міністерство торгу та Ваше вмішаються, то тоді, певне, не доведеться довго прожить в Москві, бо у семи няньок і т. д. А може, голодування якраз буде на користь моєму шлункові.

Новин ніяких я тут не знаю, бо гостював у мене тільки Саксаганський, а Леонід Мик[олайович] побоявся холоду.

Фед[ір] Пав[лович] теж обіцав приїхати та занедужав бідняка, щось йому перекосило лице, наче параліч, тепер пише, що вже поправляється. Серг[ій] Алек[сандрович] вже обіцає приїхати, але я вже й боюсь його приїзду, щоб, бува, по такій погоді не застудився, бо він на це дуже утлий.

Отож за банк нічого Вам відповісти не можу.

«Мову» свою, спасибі, получив, може дещо, й доточу.

Ваш серцем Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53048.

№ 325 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

28 жовтня 1916 р.

28 жовтня 1916
Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

Дорогий Євгене Харлампович!

Оце маю аж дві одповіди Ваші на мого листа 19/IX, майже однакові по змісту, тільки послані довго одна по другій, — а прийшли трохи не одночасно: з першим Вашим листом, видно, була якась почтова пригода, бо писали Ви його 26/IX, одправили не знаю коли — штемпель розмазаний — а в Петроград він прийшов аж 18/X... А конверт, здається, зовсім цілий...

Як-не-як, а я радий був дістати звістку від Вас, бо не знав, чим пояснити Вашу мовчанку, та не знав і де Ви, бо з листів Вікторії Євг[енівни] виходило, наче Вас дожидають у Кононівці. Аж Ви ще довгенько збираєтесь сидіти в Херсонщині...

Бачу, що Ви далеко тепер стоїте від життя і не хочете навіть звертатись до його думками. Сумно мені це, хоч і в моїх особистих настроях багато єсть аналогічного. І я хотів би десь засісти тихенько на доживання та ліквідацію того, що я ще міг би дати... Та де його сховаєшся? Життя своє візьме, не дасть дихнути, витягне нагору за чуба (правда, у мене його чорт ма...)... Не дасть воно спокою і Вам, доведеться-таки знов повернути увагу до дрібних біжучих інтересів... Поки живемо, мусимо виконувати песький обов'язок...

Добре б побачитись із Вами та обговорити усе. Не знаю, чи видряпаюсь я взимку до Київа. Поки нема перемін в адміністрації, доти мені трудно розпочинати розмову про власні потреби, отпуск тощо, — хіба зовсім порвати з службою, — а я ще хочу дотерпіти до Великодня. Отже певніше, що побачимось у Петрограді, коли

приїдете провіятись. Не знаю, які тоді будуть у мене обставини з квартирою, — бо, може, приїде Сережа з фронту, то хати небожів будуть зайняті. Але коли Ви приїдете самі, то в кождім разі Вам знайдеться місце і притулок, і я буду Вам дуже радий.

Мав звістки з Кононівки про деякі прикрі ускладнення тамошнього життя, — навіть до мене звертались за порадою: Вікторія Євг[енівна] слабує і їй треба б десь в закордонні курорти, але при теперішніх обставинах трудно це здійснити. Я казав, що скільки можу допомогти — буду радий. Не знаю, як там порішили, — бо, здається п[ані] Вікторії погіршало, і вона навіть не може рушити з місця. Та Ви, очевидно, знаєте більше.

Левко Ваш тут, вчиться потроху, зрідка забігає. Трохи починає боятись перегляду білих білетів. Та тут справа така, що не тільки йому, а може, і нам з Вами доведеться маширувати, бо чути про такий маніфест, що має поширити для ратників призивні роки чи до 52 чи навіть до 55 літ... От тоді само життя розв'яже у нас практично всі наші сумніви й труднощі...

А поки що... Он у Москві розпочинається тижневик «Промінь». Там, очевидно, менше людей, та більше духа, ніж у нас, бо наші люде на свій двохтижневик так і не спромоглись...

Що поробляєте Ви? Чи пишете що? Невже не можете через те, що права рука все зайнята коло пахви (я розумію Вашу грижу)? Ей, латайтесь-бо скоріше!

Ну, будьте здорові, цілую Вас міцно.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 821.

№ 326 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

14 листопада 1916 р.

14/XI. 1916. Спішу одповісти Вам на листа від 28/X, що я щодня збираюсь втекти звідціля, але ніяк не вирвусь, ніяк не можу понаймати людей до худоби на зиму. Як тільки познахожу, то зараз виїду в Київ. Не знаю, чи довго проживу в Київі, це буде залежати від поради лікарів. В Кононівці пробуду скілька день, а потім думка податись на якийсь час в Москву, а відтіля, може, в Петроград навідаюсь. Таким чином якось перебуду зиму, а в кінці февраля знов треба сюди на му́ку; хоч я волів би і не навідуватись до цього пекла.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53049. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 327 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

29 листопада 1916 р.

Київ, 29/XI. 1916

Отсе вже я, любий Петре Януаровичу, як бачите, в Київі і посилаю Вам 1000 руб., що Ви, спасибі Вам, позичали Левкові для П[етруся]. Не знаю тільки, чи він їх дістав, бо листів від нас, як пише, не діставав, а ми їх послали йому багато.

Радився я вже з лікарями про свою гилу: хірург каже, що треба робить операцію, а терапевт каже, що це легко сказать, а коли чоловік має 55 років, то це вже до якоїсь міри риск і краще носить бандажа. Я рішив попробувать поносить бандажа, бо не хочеться тепер рискувать; не такі часи; треба підождать, поки не скінчиться війна, поки не виясниться справа з П[етрусем], бо коли тепер я помру, то це буде зовсім несвоєвременно; багато буде мороки і, нарешті, П[етрусь] зостанеться ні з чим, бо Івашко ще малий, ще потрібна буде опека і т. д. Коли з бандажем жить буде незручно, то після війни раз у раз можна буде зробить операцію.

А війна, не думаю, щоб тягнулась ще більше року, бо вже не видержить ні та, ні друга сторона... Довоювалися до нікуди. Не знаю, як там у Вас, в столиці, а по селах вже нема змоги жить. Я, як згадаю, що весною знов мені доведеться туди їхать на муку, то аж жахнуся: людей нема, а які ще позоставались, то п'яниці й злодії; до війни якось ще люде соромились, а тепер загубили всякий сором і страх.

Тут ще я тільки прожив тиждень, та й то три дні з нього пробув в Кононівці, то не вспів роздивитись. Правда, вчора, в понеділок, у мене багато перебувало народу, але народ все різномаїтний, різнолітній і я між ним був, як чужоземець.

Якось цими днями приїздив Ілля Людвигович і ми зробили загальні збори Т[оварист]ва Підмоги, на яких вибрали за члена Владимира Павловича, двома третями всіх голосів, як вимагає устав. Намітили сміту на 1917-й рік і пожалкували, що у нас так мало грошей, бо потреб всяких гибель.

Сергій Олек[сандрович] поїде в Москву Різдвяними святами, а потім, певне, і до Петрограду, а я вирушу вже після свят, але ще не знаю, коли саме.

Привіт від мене Алек[сандру] Гнатовичу.

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Як получите перевод, то сповістіть.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53050.

№ 328 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

3 грудня 1916 р.

3/XII 1916
Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

Дорогий Євгене Харлампович!

Вашого листа з переводом одержав учора. Спасибі, — не треба було поспішатись, я й не ждав так скоро, могли б собі поволі вертати. Та все одно, коли буде треба — я до Ваших послуг.

Трохи дивно, що звістки нема, бо коли писав, щоб вислали грошей, то міг би написать і про те, що дійшли. Але думаю, що якби не дійшли, то вернулись би в банк, і банк би сповістив Левка. Все ж слід би Левкові запитати ще в банку — вони ж повинні знати.

Радьтесь добре з лікарями. Розуміється, слід бути обережним, але глядіть, щоб не було гірше потім без операції... От будете в Петрограді, то побалакаєте з тутешніми лікарями, тут, мабуть, кращі. Та й Ол[ександр] Гн[атович] щось порадить, — він з цею справою мав діло.

Цікаво буде побачитись із Вами, — після Київа Ви не будете вже, мабуть, такі «далекі від життя», як писали мені з Перешор. А київське життя якесь тепер заплутане, трудно щось розібрати здалеку...

Ви кажете, що війні зосталось не більше року, а тут тепер кажуть — після відхилення німецької пропозиції — що тепер, мовляв, пішла війна знов з початку — на п'ять літ. А дехто каже, що офіціяльне відхилення само собою, бо без того не можна, кожна сторона повинна виявити свій гонор, — а проте тихцем будуть собі розмовляти та торгуватись, поки дійдуть до якогось певного грунту... Хто його знає, як воно буде, але якби вже скоріше кінчалось!

Мій настрій все однаково пригнічений, нерви дуже розхитались, та щось уже наче й фізичний стан починає гіршати...

Вчора був на похоронах Дубровського. Якось несподівано швидко помер. Він слабував на нирки, — якийсь там нарив був, — і от йому робили операцію, але нічого не помоглось. Це ж чоловік моїх та Ваших літ, — тільки на вигляд здавався старим, та й то, мабуть, не старшим, як я тепер виглядаю...

Я, мабуть, і на Різдво з місця не рушу, сидітиму тут і в Київі не буду. Обставини тому не сприяють, та ще, мабуть, гостюватимуть родичі. Побачу вже далі, як буде к Великодню.

Ну, тим часом бувайте здоровенькі, всього найкращого. Пишіть та приїздіть.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 822.

№ 329 Є. Чикаленко — І. Стебницькому

12 грудня 1916 р.

Київ, 12 декабря 1916

Намучившись в Перешорах з господарством я, любий Петре Януаровичу, як Вам відомо, рвався в Київ. Тепер, за три тижні, роздивившись на тутешнє життя, почав рватись з Києва (але все-таки не в Перешори!). Я думав собі, що це я одвик від громадського життя, бо 2 ½ роки стояв від нього далеко, але так само, або ще більше рвуться з Києва люди, що були в осередку життя.

Л. М. Жебуньов каже, що він вже не може нікого бачити, а через те ніде не буває й до себе нікого не пускає; завтра він виїздить в Сочі на всю зиму, а в Київ і не думає вертатись.

Інші наші приятелі, зв'язані з службою, переважно «спасаючись от отечества» в союзах і не маючи інших засобів до життя, мусять сидіти тут, але намагаються сховатись від громадського життя, а через те скрізь упадок того життя, а почасти й розпад. Судіть самі. Преси, яка була 2 ½ роки тому, нема; нема і тих, само собою, груп, які її провадили. Наукове Т[оварист]во завмерло; видавничих гуртків, які до війни перегружали Київ, тепер теж нема. Клуб — от-от збанкрутує, бо лазарет дає дефіцити, які довели до того, що останні загальні збори постановили його ліквідувати. А коли не буде лазарету, то не буде й клубу, принаймні, в цьому помешканню, бо громадянство не зможе його оплатити. З «Часом» діється нечувана історія — акціонери так пересварились між собою, що не можуть ніяк зібрати заг[альних] зборів, а правління має повномоччя тільки до 1-го янв[аря]. Треба вибивать торгове свідоцтво, треба мати довіреність на пошту і скрізь, а її ніхто нікому не хоче дати. Приятелі наші доручили мені, як свіжій людині, попробувати помирити ворожі сторони, але, мабуть, я так, як і Вільсон, нічого не зможу зробити, і тоді «Час» повинен 1-го січня замкнутись. Книжки йдуть в продаж, як ніколи; багатьох вже нема, а видавництв нема. В новому Т[оварист]ві «Основа», як каже Вас[иль] Пилип[ович], снують пауки. Нарешті розбрат докотився і до театру. Садовському кінчається строк. Дума хоче здать російській трупі, а укр[аїнське] громадянство не може зробити впливу, пресії, бо само розбилось на два табори: одні стоять за Садовського, а другі за нове Т[оварист]во «Укр[аїнський] театр» яке склалось з «отбросів» групи Садовського, але до яких пристали Біляшевський, Артельний Левіцький[1] та інші наївники, щоб не сказать гірше, як розказують потаємці, за ними стоїть і найвизначніша «особа» в Україні, яка через незалежні обставини не може явно виступити... Я припускаю, що

це можливо, бо «темныя силы» і тут мають місце, і я ще до війни це помічав, та не тільки я. Отаке-то тут діється. Не дивно, що мені хочеться втекти звідсіля і вернутись тільки після війни. Але коли вона скінчиться і чи будуть тоді для нас більш сприятливі умовини життя?

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — №53051. Перша сторінка листа написана на бланку «Ради» з адресою та телефоном редакції.

[1] Йдеться про Левитського М. В.

№ 330 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

12 січня 1917 р.

12/I. 1917
Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

З новим роком, дорогий Євгене Харламповичу, всього найкращого Вам бажаю, а найперше — визволитись від старих хвороб, котрі зовсім не слід було тягти за собою в новий рік! Вибачте за довгу мовчанку: листа Вашого перед святками я справно получив, та через свій настрій і зверхні перешкоди все одтягав одповідь. Тиждень у мене святкували родичі — багато було гармидеру. Про те, що Ви знов заслабли, мав звістку з Кононівки. Погано це, — краще б Ви знайшли якийсь інший спосіб реагувати на Київське безладдя, — ну хоч виїдьте з Києва в подорож... Правда, подорожі тепер можуть не заспокоїти, а хіба ще розбити нерви, але то вже враження фізичні, а не моральні, то, може, їх легше було б і перенести...

А як з Вашою грижою? Що нарадили київські лікарі? Чи думаєте робити операцію, чи відтягаєте? Глядіть, краще перешийтесь завчасу, бо далі може бути вже трудно перелицьовуватись... А вік Ваш ще не такий, щоб передчасно здатись на волю хвороби... Ще ми з Вами поживемо, а може, й повоюємо! От аби збутись проклятого службового ланцюга, — думаю це зробити скоро, — та тоді щось треба вигадати інше замість теперішнього собачого життя...

Правда, київські настрої і обставини і мене турбують, ба навіть лякають. Трудно, мабуть, тепер в Києві пробува́ти. Тут у нас з С[ергієм] О[лександровичем] така останніми часами плутанина вийшла, що не знаю, як з того виберемось; накрутили чогось у Києві не по-людськи... Треба неодмінно поговорити словесно, — а він свій приїзд до нас одклав надовго. Я ж не зможу приїхати до Вас — хіба коло Великодня...

Ну, а як же Ваші мрії про подорож у Москву і далі?

Знаю, що Левко визволився — радію за нього і за Вас. Тепер вже він без перешкоди лагодитиме своє життя, — кончить незабаром університет і за нього Ви будете спокійні. Івашка теж, мабуть, не достане ще лихо, бо поки він дорослe, війні запевне кінець буде. Третій, розуміється, поки що під знаком запитання... Не вгадати, як йому пощастить.

А Ви так і не маєте звістки, чи дійшли гроші? Дивно. Може, пропадають? А може, коли мовчить, то це і значить, що дійшли? Бо коли було треба — то листи доходили?!

Ми тут живемо не краще за Вас, теж на добрий лад життя та на веселі настрої у нас позаздрити не зможете... От тільки що маємо розвагу — в безконешних сплітках та чутках про політичні події: так од одної чутки до другої й живемо... Деколи, зрідка чутки перетворюються в факт, — от і знов розвага, поки не вступиться цензура і не скаже, щоб газети покинули балачку про ті факти... Тоді знов починаємо ждати нових чуток і т. д.

А може, воно і у Вас таке?

На здоров'я поки що не скаржусь. Легенька простуда завжди є, у руках наче мурашки по жилах лазять, — але ще до лікарів не звертаюсь, буде час. А от Хв. К. Вовк був занедужав серйозно, — родина вже була перелякалась. Тепер трохи наче одходить, але дуже-дуже поволі... Та воно і вік його такий, що не диво: вже незабаром 70! От шкода, як не встигне вивести Левка на широку дорогу...

У других приятелів перемін поки що немає.

В родині у мене теж перемін поки немає. Сережа-небіж перед святами приїздив в отпуск, посидів з тиждень, тепер знов на позиціях десь під Галичом. Другий — Миша — вийшов у прапорщики в тутешню інженірну часть, живе поки що у мене.

А як тепер київські жидки говорять про війну? Щось вони вгадували кінець і на ту і на там-ту осінь, а воно все тягнеться далі, може, ще й до нової осени воюватимуть...

Ну, бувайте здоровенькі, дорогий мій Євгене Харламповичу. Коли стане легше, напишіть не одкладаючи і про себе, і про свої плани. Всього кращого!

Ваш П. Стебницький.

P. S. А що «Час»? Чи замирились якось? Що віддали «Мову» до Москви, то, розуміється, добре, аби там пощастило випустить. Яке ж видавництво друкуватимите?

ІР НБУВ. Ф. 44. — № 823. Лист рекомендований, на конверті адреса: Киев, Мариинско-Благовещенская д. № 56. Его Высокородию Євгению Харлампиевичу Чикаленко.

№ 331 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

24 січня 1917 р.

24/I 1917. Ітак, я в Москві. Знаючи з практики, що переміна міста впливає на мою хворобу, як ліки, я виїхав сюди. І, справді, приїхав зовсім здоровий і почував себе зовсім здоровим, поки в розмові з п[аном] профес[ором] не пережив всього того, що пережилось за 2 ½ роки. Тоді знов заслаб. Лікар прочитав мені з медицинського підручника, що при неврозі шлунку часто не тільки неприємности, а навіть спомини про них викликають біль у шлунку і рвоти. От, хворобка! Навіть згадувать про неприємности не можна. Боячись цих згадок, не рішаюсь заїздить до Петрограду. а днів через 10 вернусь в Київ, а там подамся в Херсонщину.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53054. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 332 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

8 лютого 1917 р.

8/II 1917. В добрий час сказать, а в поганий — помовчать — мені вже значно краще стало, вже почуваю себе зовсім здоровим. Вже починаю нудитись за Київом, але не знаю, коли зможу звідціля виїхати, бо є чутка, що поїзда не ходитимуть до 21/II. Управитель все кличе мене в Перешори, загрожує покинути, бо ладу не може дать, а я не можу поїхати туди! Ще ж треба в Кононівку заїхать — повітати невістку з новонародженою дочкою, а моєю унукою. Мою «Мову» і тут цензура забракувала, отакі часи!

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53052. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269. На штемпелях: Москва. 10. 2. 17.; Петроград. 11. 2. 17.

№ 333 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

21 лютого 1917 р.

21/II 1917. Любий Петре Януаровичу! 14-го числа мені вдалось вернутись з Москви. Приїхав я наче зовсім здоровий; побував

в Кононівці, а сьогодня приїхав в Київ і вже потрохи готуюсь, щоб 1-го марта виїхать в Херсонщину. Цими днями виїде і Левко в Петроград, якщо добуде білета. Петрусь влаштувався в Лозанні і почуває себе непогано, а Вікторія збирається в яку-небудь санаторію в Фінляндії.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53053. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 334 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

5 березня 1917 р.

5/III. 1917.

Дорогий Петре Януаровичу!

26-го виїхав в Петроград Левко, а я досі не маю од його вістей; потішаю себе тим, що у його нема часу писати. Не одмовте — сповістить мене про його. Клопочемось про організацію газети, але нема ні друкарні, ні паперу...

Я якось ще держусь на ногах і піджидаю Мих[айла] Сергійовича, щоб поїхать здать хліб, налагодить якось господарство і знов вернутись сюди, бо жатва многа, а делателей мало. Робимо що́ можем. Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53055. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 335 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

11 березня 1917 р.

11/III. 1917
Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Давно не писав Вам, ще в минулому столітті... От бачите, як усе перевернулось! Де ж усі Ваші пророцтва? Щось тепер — пишуть газети — в Київі вже організуються проти німців українські легіони?! Он куди карлючка закандзюбилась! Виходить, що я найближче стояв до правдивої лінії, пишучи антигерманські статті...

Дивно мені тільки, що Ви кажете — «якось держусь на ногах»... Та Ви ж тепер повинні аж он як поздоровшати та погладшати! Чи ж не так?

То значить — знов узяли тягар видавця «єдиної щоденної»? Чи тепер це на інших умовах?

Ну, розуміється, знов, як 11 літ тому, буде в кожнім місті по три українських часописі, бо кожному ж є що сказати: нате і моє п'ять, щоб було двадцять... В Петрограді, чути, вже буде аж дві, — одна, звичайно, ес-деківська, а друга — всяка. Те ж саме, мабуть, і у вас... А що тепер з «Укр[аинской] Жизнью»? Може, вже вона не потрібна?

А «національний фонд» — це що таке?

Взагалі — дуже погано без порозуміння з Київом, скрізь виходить своя політика, своя тактика... То було непорозуміння в справі всяких заяв та відозв, — яке, правда, розвіялось само собою від фактів та подій. Тепер — страшно важний момент, потрібні принципіяльні декларації, — і скрізь їх виробляють на свій окремий кшталт, не оглядаючись на земляків, бо все одно порозумітись не можна... У вас, як видно по газетах, панує лінія прихильности до тимчасового уряду, а тут ми дивимося скоса та згорда: нехай, мовляв, попереду покаже, що він є...

Час надзвичайно складний і одвічальний, можна на перших кроках наробити багато помилок, які потім надовго попсують справу... Все б треба вести або спільно, або диктатурою з одного осередку. Хотілось і нам через це порадитись з Мих[айлом] Серг[ійовичем], та щось він не охотиться до нас їхать, — мабуть, Ви його побачите перше.

Запитів і у нас тут чимало, але все більше — «внешняя політика», себто всякі виступи, депутації, заяви... Декларацію нашу Вам уже послано (мабуть, на Сер[гія] Ол[ександровича]). А от Вам публікація про завтрашній виступ з панахидою та походом до Думи...

Я почуваю себе не так щоб дуже весело... Раз — що все, що скоїлось, ще в моїх очах не набралось реального життя і не стало на твердому ґрунті: от, здається, прокинемось, озирнемось — і знов перед нами розбите корито... І це не така неможлива річ, бо на зміцнення здобутків працює сил не так багато, як на їх втрату... З цих шкодливих сил я особливо боюсь деспотизму мас — робітників та москалів, які все можуть поховати в анархії і одкрити шлях Вільгельмові, а той з собою приведе та посадить Миколу II...

В наших колах теж бере силу молодий запал, крайні лозунги, гострі позиції... Не охочий я до того всього і почуваю себе якось навіть наче чужим серед цих нових настроїв. Раз у раз у розмовах та порадах бачу, що я вже не збіжу з сучасними формами руху, бо занадто, очевидно, старий... Мені все здається, що ми занадто мало маємо, щоб на багато претендувати: мовляв, на грош

амуніції, а на рубль амбіції... Може воно так і слід, але то не мій смак... Оця театральна бутафорія з завтрашнім урочистим походом здається мені теж якоюсь недоладньою кумедією... Словом, настрій маю не кращий, ніж був і до перевороту...

Ваш Левко живий і здоровий, цілі дні гасає по мітингах, скрізь його обирають за голову і, кажуть, дуже добре керує. Веде середню лінію, стримує демагогів, популяризує темним масам основні питання... Взагалі, поводиться дуже добре, — коли не згадувати про його університетські справи... Він вже тепер живе не у мене, а у жінчиних родичів (М. Посадская 19, кв. 31). Коли побачу його, скажу, щоб одгукнувся до Вас. В Кононівку, я знаю, він пише.

Не знаю, чи пощастить мені вибратись на Великдень до Київа. Хотілось би. А може, ще й так буде, — що доведеться просто тікати, — коли німець справді насуне на столицю?!

А коли ж приїде сюди Київська депутація і хто саме?

Ну, бувайте здоровенькі, щиро бажаю Вам здоров'я і всього найкращого. Всім Вашим і землякам привіт.

Ваш П. Стебницький.

P. S. Подбайте про те, щоб скоріше пустили в продаж дорогого «Кобзаря», що на схованці в городскій думі. Я писав про це Щитковському.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 824. До листа додано газетну вирізку з оголошенням про панахиду по Тарасові Шевченкові 12 березня в Казанському соборі.

№ 336 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

16 березня 1917 р.

16/III. 1917

Дорогий Євгене Харлампович!

Показував мені Левко Ваші сумні картки з характеристикою київських подій і відносин... Тепер я трохи розумію, що Ваше здоров'я знов погіршало. Починається звичайна українщина — внутрішня гризотня саме тоді, коли треба якнайміцнішого єднання. Поляки вже працюють, вже мають на Україні представництво всіх організацій і, очевидно, поведуть на нашій землі широку польську агітацію і політику. А ми — то втішатимемось «охочекомонним військом», то самостійницькими мріями, а фактично побиватимем тільки самі себе... Такими способами, очевидно, ніякої автономії нам не здобути, а так — будемо дякувати за все, що з своєї ласки

подарують ка-дети... От, хвалити Бога, здобули свого попечителя і народню школу... Але чи зуміємо цей здобуток як слід реалізувати, — коли, замість праці над утворенням школи, освіти і відповідної літератури, будемо ставити на першу чергу питання про соціалізм, земельку, військо та інші дитячі іграшки або далекі утопії...

Я не розумію, яким чином «Туп» дався так зловити? Як можна було згодитись на рівне число представників в «Центр[альній] Раді» од «Тупа» — всеукраїнського блока — й місцевих купок чи партійних фракцій? Як же нам тепер — дивитись на «Туп»? Як нам ставитись до політики, яку вестиме вже не наша організація, а чужа нам «Центр[альна] Рада» випадкового складу? І що це буде, як не всеукраїнський розбрат, — на сором нам і користь ворогам?

Тут дехто каже, що це явище нормальне, бо треба, мовляв, виступати вже не з широкими лозунгами-основами, а з детальною програмою по всім справам, себто заводити партії... Але ж поки ті партії наростуть та наберуться сили й розуму, життя забіжить уперед, а спільної організації так вже й не буде... Очевидно, до того воно й йде, «Тупові» — каюк, організація розпадеться на скалки, з яких, може, через півроку і виникнуть якісь партійні зародки...

Досить це все противно — і не знаю, чи поможе вже тепер тут Мих[айло] Сергієвич... Наша інтелігентська юрба — це все ж печеніги і з ними не так легко управлятись, як з європейцями-галичанами.

Слід би їхати на з'їзд, щоб хоч наочно побачити й почути, що робиться в Київі. Але, помимо незручности службової, прямо відчуваю, що це мені морально буде дуже тяжко: ненавижу я те ідейне безладдя, те партійне самоїдство, ту короткозорість, що не бачить далі партійного носа. Ненавижу і себе на гуртових зібраннях, бо ніколи з мене в таких випадках нема користи: не знайду добрих думок, не зможу добре вплинути на хід справ і, або зостанусь один проти всіх, або проти сумління пристану до більшости... Я навіть тут, в менших нарадах, і то бачу, що вже пора мені в архів...

А що то за телеграма од Сініцького про друкарню? Тобто, щоб тут купили та йому вислали? А для кого, — для Вашої «Ради», чи це все поза «Радою» — якась партія?!.. І чи буде врешті газета «Рада»? А коли буде, то які верстви вона предтавлятиме?

Трудно це все переварити; справді, мабуть, дуже вже дореформенний я чоловік, що звик до рабських умов життя і теперішні нові його форми плутають весь звичайний хід думок і туманять перспективу будущини... Може, воно врешті все якось і вияснить ся, перемелеться, туман розвіється, гострі ру́би вигладяться і все прийде до ладу та згоди... Але дожидати цього тяжко, а самому молотись в тому млині — боляче...

Отже та маніфестація, про котру я писав, вийшла добре і, зовсім несподівано для мене, з театрального виступу трупи «Гайдамаки» повернулась у справді величне видовище, — принаймні в части панахиди та промов на Казанській площі[1]. Далі, — похід та виступи перед Думою, кажуть, були вже блідші. Проте навіть «Речь» в передовиці 16-го марта підкреслила, що маніфестація звернула увагу широких верств на українство[2]... Може, воно так буде і в інших справах... Але поки що київські події ставлять всю українську політику під знак запитання.

А Ви — чи будете на з'їзді? Мабуть, — ні, бо треба в Перешори? Чи спокійно там у вас на Полтавщині та Херсонщині? Сюди доходять всякі, досить прикрі, чутки. Можливо, все, — бо досвід скоро не навчає, 1905 рік вже зблід в пам'яти мас, а вчорашній раб не може одразу сьогодні стати вільною і культурною людиною...

Ну, бувайте здоровенькі і вибачте, коли я своїм листом не розвіяв, а ще, може, більше додав Вам суму. Пишіть.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 825. Кінець першого абзацу та місце в тексті, де йдеться про українську маніфестацію, відкреслені синім олівцем.

[1] Йдеться про українську маніфестацію, що відбулася 12 березня 1917 р. в Петрограді. Розпочалася вона біля Казанського собору з панахиди по Т. Шевченкові, далі почався похід депутацій різних організацій і військових частин з прапорами і лозунгами «Нехай живе вільна Україна!», «Нехай живе федеративна республіка!». У маніфестації взяли участь бл. 200 000 учасників.

[2] Йдеться про передову статтю в названій газеті (№ 64) з повідомленням про блискуче проведену українську демонстрацію в Петрограді. Акцентувалася увага на ставленні до українського питання в Російській імперії та підкреслювалася майже незмінність цього ставлення за Тимчасового уряду.

№ 337 *Є. Чикаленко — П. Стебницькому*

20 березня 1917 р.

20/III 1917.

Любий Петре Януаровичу!

Викликав мене новий уряд здавать йому хліб, і я мусів покинуть газетну справу і їхать сюди. З газетою діло покинув в такому стані.

Як тільки стало відомо, що скинуто старий уряд, я зараз подав заяву, що маю відновити незаконно закриту «Раду». Але ні грошей,

ні друкарні, ні паперу, ні робітників нема. Владимир Миколаєвич висловив надію, що Софія Івановна[1] дозволить реалізувать частину паперів, потрібну на купівлю друкарні, а на видання газети треба добувать грошей десь інде. Коли приїхав Мих[айло] Серг[ійович], то «Т[оварист]во Підмоги» рішило купити свою друкарню, в якій можна було б друкувати і газету, і книжки. А для видання газети рішили заснувать пайове Т[оварист]во, по 5 т[исяч] руб. пай. Міхновський запропонував взять 10 паїв на 50 т[исяч] руб., але його побоялись. А тим часом, тепер газета коштуватиме щонайменше 10 т[исяч] рублів на місяць і треба мати на рік не менше 80–100 тисяч, бо на особливо велику передплату рахувати не можна; може, може за рік набереться тисяч 10 передплатників.

«Т[оварист]во Підмоги» рішило взять два паї за гроші, а два на рахунок арендної плати за друкарню, разом — 4 паї; книгарня — один пай, я — один, таким робом записалось 6 паїв на суму 30 т[исяч] руб. Ні Влад[имир] Мик[олайович], ні п[ан] прфесор не найшли можливим взять паї, а увійдуть в видавниче Т[оварист]во з голосами від «Т[оварист]ва Підмоги». Влад[имир] Мик[олайович] сказав, що тепер він не може рискувати, бо як відберуть землю, то йому нічим буде жить, а п[ан] професор заходився купувать під Київом 100 десятин землі. Нарешті рішили, що й з 30-ма тисячами можна приступити до видання газети в надії, що ще набіжать пайщики, і вибрали комісію, яка має купить друкарню і заснувать газету. В комісію вибрано: Леонтовича (як довіреного Софії Івановни), Ніковського (як редактора), п[ана] професора та Науменка (як порадників). Я напосівся, щоб назва газети була — «Нова Рада», але п[ан] професор напосідався, щоб дать зовсім іншу назву, щоб не було «преемственности» з «Радою». Я не робив з цього «міністерського питання» і сказав, що підтримуватиму газету з всякою назвою, але мені хотілося б, щоб був зв'язок нової газети з «Радою», на яку ми поклали стільки сили, енергії, грошей і яка все-таки щось зробила в справі освідомлення українського народу. Питання з назвою зосталось не рішеним, і я другого дня виїхав в Перешор здавать хліб.

Та воно й краще, що мені треба було виїздити, бо я вносив би якийсь дисонанс в справу організації нової газети... Сподіваюсь, що Ніковський та Єфремов, яким покійна «Рада» дорога так само, як і мені, може одстоять «преемственность». Мені ж, який виступав як видавець «Ради», ніяково дуже на цьому напосідатись. Щодо напрямку нової газети, то я напосідався, щоб вона додержувалась лозунгів, на яких з'єдналась наша організація «Т[овариство] У[країнських] П[оступовців]», (яку треба б переіменувать в «Т[овариство] У[країнських] Федералістів»). Щоб вона не була партійною газетою, щоб

в ній могли висловлюватись і к[а]детствующі українці і есерствующі і [е]сдеки, які визнають федеративний устрій Росії та автономію України. Одним словом, щоб це була газета в першу голову українська національна, щоб вона об'єднувала всіх українців, які домагаються автономії, свого Сейму.

Не знаю, як воно складеться, бо Влад[имир] Мик[олайович] боїться есеровської пропаганди, а Сергій Александрович, бажаючи привернути селянство, буде на цьому напосідатись.

А тим часом наше селянство не піде на соціалізацію, чи муні[ци]палізацію землі. Великороси, які звикли до общинної форми, може, й не протестуватимуть, а у нас всі володіють подворно, всі дрібні власники, а маса єсть середніх власників, які володіють шматками і по 100 десятин (козаки на Полтавщині та Черніговщині), які оружно будуть виступати проти відбирання землі. А через те можливі страшенні заколоти, безладдя, які Бог зна до чого можуть довести. На мою думку, у нас аграрне питання повинен впорядкувати наш Сейм, без участи великоросів та всяких інородців. Нехай вони, кожний по своїм звичаям, рішають самі у себе це питання.

Дуже, дуже я жалкую, що не можна мені тепер бути в Київі. Тут у мене абсолютно нікого нема. Був через зиму товариш за хазяїна, а тепер і він їде. Не можна найти чоловіка, навіть кучера не знайду, а через те доводиться хазяйство зводити до мінімума.

Прислухаючись тут до розмов, я рішив, що моя «Розмова про мову» ще не зостарілась, а через те її треба друкувать і в немалій кількости, не менше, як 10 т[исяч] примірників. Посилаю її Вам, трохи підправлену. Коли не знайдеться видавець, то не одмовте видать за мій кошт, а потім ми з Вами порахуємось. Ціну треба назначать невелику, аби вернулись видатки.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53056.

[1] Йдеться про С. І. Симиренко.

№ 338 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

2 квітня 1917 р.

2/IV 1917.

Сьогодня Великдень, я вільний, то й сів за листа до Вас, любий Петре Януаровичу. Якось листи наші розминаються, і я по Ваших

запитаннях не згадаю — чи я Вам вже відповідав, чи ні, а через те може щось промину, або відповім двічі. До того я сими днями писав листи до Ніковського, Єфремова, Леонтовича (все в справі газети) та відповідав Федору Кіндратовичу та Винниченкові, то тепер і зовсім сплуталось все в голові. Попробую, все-таки, дивлячись у Ваш останній (16/III) лист, написати Вам відповідь.

Настрій у мене такий же мінорний, як і у Вас, а може, ще й гірший, бо мені навіть і не хотілось їхать на Тупівський з'їзд і не хочеться їхать на загальноукраїнський. Я рішучо не здатний, по своїй вдачі, до широкого, публічного життя, до змаганнів, до одстоювання публічно своїх думок і присутність моя нікому не потрібна, а мені — шкодлива, бо там я, певне, знов заслабну. Ви хочете себе здати в архів, а я вже й здав, сказавши: «нині отпущаєши...».

А от, треба було б мені бути в Київі для газети. Так принаймні кажуть Ніковський з Єфремовим, бо вони не зладять з п[аном] професором, він же тепер помолодшав і йде вкупі з молодшими; так само, як він зробив і в 1905–[19]07 роках, але я не маю вже ні сили, ні охоти входити в конфлікти, в суперечки. Я ще міг робити, коли ми жили гуртками, в підпольи, а коли тепер доведеться змагатись голосно, то до цього я абсолютно нездатний. Нехай іде, як іде, аби тільки була газета, яку я можу тільки підпирати грішми, скільки зможу. Але боюсь я отих широких замірів... мало не самостійної України. Ми тільки перелякаємо великоросів в центрі і своїх ольстерців вже є й приклади. Вже в Київському виконавчому комітеті с[оціал]-д[емократ] кацап та один жид підняли гвалт з поводу замірів українців посилати депутацію до Петербургу. Кадети про автономію України мовчать і вони, очевидно, будуть проти неї; взагалі проти неї будуть всі, крім свідомих українців, яких тільки купка. Ну, нехай ще підтримають наші домагання інородці, а все-таки на «Учред[ительном] Собрании» більшість буде проти автономії України, я в цьому глибоко певний. Я боюсь навіть більшого — що ми не зможемо здійснити націоналізації школи та інституцій. Народ наш, за незначними винятками, не надає цьому ваги і обстоювати цього не буде, йому аби земелька! Тепер тільки й мова про це, а найпильніше її підтримують жиди, щоб одвернути побоювання маси, що при рівноправії вони скуплять всі землі та заставлять мужиків себе в руки цілувати, як це робиться в Галичині. «Рівноправіє» взагалі перелякало селян, вони бояться, що тепер жиди посядуть їх і стараються підтримувать юдофобів, які їх мають оборонити від жидівського панування, а жиди кажуть, що на «Учред[ительном] Собрании» — «ми вам земельку

оддамо». При такій ситуації навряд чи наші селяне будуть підтримувати свої національні потреби. В результаті ми можемо получити тільки приватну школу та пресу. До зібрання «Установчих Зборів» навряд чи ми зможемо завести свою школу, бо в земствах свідомих українців незначна частина та й взагалі ми непідготовані — нема ні учителів, ні підручників і т. д.

Але ще більше я боюсь того, що, може, до «Установчих Зборів» ми й не доживемо. Цілком можливо, що німець прорве і розгромить, бо тепер салдати табунами тікають з фронта, бо вважають, що до 15/IV за це й кари не буде; крім того, непорядки в далекім тилу не покращали, а може, й погіршали.

А коли німець почне здійсняти заміри Бісмарка, то Україну обернуть в руїну, як і під час боротьби Польщі з Москвою. Тоді наші втікачі заселили пустопорожню Слобідщину, а тепер подадуться вже в Сибір, а свою землю покинуть німцеві... Отсього я боюсь! Може, страхи мої й даремні, але я ночі не сплю та думаю про се, бо мені й самому доведеться щось робити — чи тікати, чи тут сидіти. Я рішив було ліквідувати своє господарство, але волосний комісар підняв гвалт, кажучи, що це сколотить ввесь народ. А комісар той (вибраний селянами) найпаскудніша людина на всю волость — бувший поліціянт, навіть, кажуть, що був катом, але селяне вибрали його, сподіваючись, що він оборонить їх від жидів та добуде землі.

Покинути господарство не маю на кого. Але, як здам хліб та найму землю під випас казенного скоту, то таки ліквідую господарство, бо тепер його тягти ціла мука. Перше якийсь страх був, який ще здержував селян, а тепер же вони крадуть, розтягають, нікого не боячись. Вся ж наша держава злодійська — від царя до мужика, за нікчемними винятками; все царським режимом здеморалізовано до самого споду, загнилось до дна, і я не знаю, хто і щó зможе дезинфікірувати цю гнилятину. Хіба вже після «руїни», воскресне наш народ. Я колись давно, давно написав був Вам скарги на наш народ і ліки на нього, і Ви того листа віддали мені на схову. Здається, тепер ті ліки наближаються і, може, врятують його, а без них він пропащий. Треба Вам сказать, що про ці ліки тепер голосно говорять самі люде з розпачу на своїх сусідів... Виходить, що Ви не стояли близько до правдивої лінії, пишучи Ваші статті..., а я стояв і стою ближче! Але, на жаль, Україна заллється кровлею і повернеться в руїну, якої я певне не переживу...

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53057.

№ 339 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

23 квітня 1917 р.

Любий Петре Януаровичу!

Мабуть, з місяць тому назад я послав Вам заказною бандероллю свою «Розмову про мову», прохаючи Вас найти видавця, або видать її на мій кошт. Досі від Вас про це не маю ніякої відповіді; взагалі, не маю від Вас листів після 17/IV. Коли «Розмову» вважаєте не відповідною часові, то верніть з примітками, і я перероблю, а коли не багато змінять, то не одмовте самі зредактірувати. Не знаю напевне, де Левко, то пишу на Вашу адресу.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53058. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 340 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

5 травня 1917 р.

5/V. 1917
Б[ольшая] Спасская 11 кв. 37.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Справді, я таки винен перед Вами, — але дуже було трудно останній час: і в роботу запрігся — то брошури, то запити всякі складав, — та й настрій, коли хочете, дуже паскудний був і зовсім не сприяв листуванню. Воно тепер з настроєм ще гірше, бо просвітку ще менше — і на очі насувається видима руїна всеї держави разом із нами, — але часу більше, от я й пишу до Вас. «Розмову» Вашу одразу, як я дістав, Т[оварист]во пустило в друк, отже вона вийде тут, в серії видань Благод[ійного] Т[оварист]ва, лиш не знаю, коли саме, бо друкарська техніка тепер дуже трудна, а людей коло цього діла зовсім немає: Баліцький поїхав до Дорошенка в повітові комісари, а всі справи покинув на Голоскевича, якому і так скрутно з роботою. Як тільки буде вже чиста, виправлена коректура, то я Вам пришлю відбитку. Отже, не турбуйтесь, брошура буде тут.

Як же Ви там живете? Як миритесь з «товаришами» — селянами? Чи ще не почали ділити Вашу земельку? На Київському з'їзді таки постановило селянство позабирати все у панів без викупа, а зате щось наче схоже до націоналізації приймають. Ну, та Вам од того не легше — чи буде націоналізація чи індивідуалізація...

Що будете робити літом і де будете перебувати? — Вашого Левка тут немає, — недавно ще він був у Київі, виступав на з'їздах від укр[аїнських] с[оціал]-д[емократів]. Не знаю, чи й приїде сюди: вже ж, власне, нема чого йому їхати, бо університет припинив свою роботу.

Загальні справи не веселять. Вас вони повинні б веселити, бо Ви ж все собі міркували про найкращу комбінацію, — щоб «німців на заході, а нас — тут». Отже на Ваше і вийшло. Але на мою думку, доброго з того мало. Все подерлось на шмаття, і як його тепер не латати, нічого, мабуть, вже не буде. Суне невдержима анархія. У нас ще більше і довше держатиметься лад, як де, — бо ми ж культурніші, — але і наш люд врешті піде за рухом, коли знов-таки не спинить яка зверхня сила. Тою силою може бути або свій диктатор, або знов варяг — проханий чи непроханий, то все одно...

А в загальній руїні — і наша руїна, бо штучними способами нашої справи добре не поставити. Я все ж думаю, що моя лінія світогляду була правильна, — і якби наш рух дістав собі волю ще за старого ладу, то ще ми — з нашим народом і військом — визволили б оту здорову, дурну і нещасну Росію, заведену безглуздими кацапами-абсолютистами і максималістами — в болото. Та тепер вже пізно. Має бути вже щось нове — і якесь чуже, невідоме. І творити нашу долю вже будуть нові люде, і теж якісь чужі і далекі...

«Нової Ради» не одержую, бачу випадково у людей. Це ще не газета, очевидно, трудно тепер вести цю справу. Далеко краще ведеться Винниченкова «Робітнича Газета».

Київський максималізм мені теж не до душі, та не так максималізм, як просто політична сліпота і зарозумілість. Обгорнувся професор якимись безграмотними земляками, які розсилають за його підписом досить недотепні універсали...

Далеко інтересніша та частина нашого руху, що виявляється в війську та селянстві, але й з неї без розумного керування політичного вихованих людей буде лиш хаос.

Отакі, як бачите, настрої у мене за останні часи. Сама кислота, — якби ми з Вами узялись виробляти кислоту в компанії, — Ви шлунком, а я психікою, — то при теперішній дорожнечі заробили б великі гроші...

Не уявляю собі, до чого при таких умовах приложити руки. А доведеться ставити це питання практично, бо все ж переїзд з Петрограду до Київа має бути: моя інституція, як і всі російські урядові інституції, потроху розсипається...

Ну, бувайте здоровенькі. Пишіть коли.

Ваш П. Стебницький.

P. S. З доручення Правління, посилаю Вам бандеролею рукопис про силосування. Не відмовте прочитати і дати рецензію, — чи варто воно тепер друку.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 826.

№ 341 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

12 травня 1917 р.

12/V. 1917.

Вчора дістав, нарешті, від Вас листа, дорогий Петре Януаровичу! Бачу, що настрій у Вас не покращав, а я махнув на все рукою і якось заспокоївся, а через те і поздоровшав так, що почуваю себе так, як і до початку війни. Так наче моя хвороба щезла разом з старим урядом. Про свої переживання я почасти писав Вам, а більше писав до Левка, наказуючи йому й Вам давати перечитувати, але Левко так замотався, що я тільки з сторони довідався, що він оселився в Київі і став настоящим «товаришом»; листів тих моїх він не получив і я не знаю, щó з ними. А шкода! Бо мемуарів я тепер не веду, а в листах тих був цікавий сучасний матеріал. З селянами, як тут, так і в Кононівці, раз у раз у мене були не ворожі відносини, бо я держався принципу — сам живи і людям давай жить, а через те скількома нападами продавав їм по кавалку землі, то земельного голоду ні тут, ні там нема й досі. Тепер, коли багато люду пішло на війну, то й у їх позоставалось багато незасіяної своєї землі, а значить не повинно у їх бути апетиту до моєї землі. Проте, після одеського селянського з'їзду[1], на якому с[оціалісти]-р[еволюціонер]и провели свої резолюції і радили зараз же поодбирати незасіяні землі, перешоряне прийшли до мене, швидше за порадою, ніж з наміром забрати землю. Я умовив їх не робити сваволі, поки земельне питання не рішиться законом. Але кругом пішло безладдя, самочинний захват панських земель, в результаті — зменшення площі посіву, бо пани бояться сіять, а люде не мають з ким і чим обробить та засіять. До того ще й морози та посуха вдарили і — в перспективі неврожай, а може, й голод. Питаєте мене — які мої плани на літо? Я тепер не знаю, щó зо мною завтра буде, а не то, що за місяць. Досі я був занятий здачою пшениці, молотьбою (та здачою) кукурузи, а тепер вже вільний, бо робочих не маю, скотину майже всю збув, а більшу частину землі здав казні під випас скоту. Можна було б і їхать кудись, якби було

на кого покинуть хату та те мізерне господарство, яке зосталось коло хати, але тепер не можу найти людини, якій би це все можна було довірити. Та й куди їхати? В Київ мені не хочеться, бо напевне там заслабну. Я вважаю, що я вже вийшов в тираж і потішаю себе тим, що замість мене в такий відповідальний час працює син. Може, він здатніший за мене і більше принесе користи, як я. Я абсолютно не почуваю себе здатним до публічних виступів, до привселюдної оборони своїх думок. Я, може, був колись корисний, яко «муж совета», як людина, яка гуртувала купку людей, що вела газету, яка тоді здавалась багатьом малопотрібною і за якою тепер всі признають величезну ролю в ділі національного освідомлення народу. А тепер я ні до чого не здатний. Сижу собі в селі, читаю три укр[аїнські] щоденні газети і тішуся тим, що укр[аїнський] рух приймає такі широкі розміри і що в цьому єсть і моя крапля праці. Але за будуще боюсь, власне, за близьке, а не далеке. Що український народ доб'ється автономії, я в тому певний, але питання — коли? Думається мені, що на цьому Учред[ительному] Собранії кацапи та наші ольстерці всіма силами будуть упиратись, щоб не дать автономії і нам можуть помогти тільки інородці та земельне питання. Наші селяне такі байдужі до національного питання, гаряче обстоюють автономію України, щоб не попустити кацапів оселитись на наших землях. Так само, як кацапи тепер вже вигонять «хахлов», що покупили землі від Крест[ьянского] банка в кацапії. Про це єсть відомости і в «Н[овій] Раді» і наші херсонські переселенці теж пишуть з Самарщини. Таким чином, хоч відберуть від мене землю, а все ж єсть потіха в тім, що земля виборе автономію. Про засіб до життя я не турбуюсь — коли нічого не дадуть за землю, то я вже заручився посадою коректора в «Н[овій] Раді», а ще маю дім та осадьбу в Криму, то якось проживу. А Вам журитись нема чого, бо Ви не зробились землевласником, а хати не одберуть. Крім того, коли видобудуть посаду українського міністра при центральному урядові, то певне Вас прохатимуть, я принаймні Вам відтепер протежірую, чи агітую за Вас.

Щодо моєї «Розмови», то тепер, коли так розгорнулись події, вона мені вже здається застарілою; тепер вже здається анахронізмом когось переконувати в потребі своєї мови в школі, суді, пресі і т. д. А тим часом, оті всі постанови на з'їздах, то все діло агітації інтелігентів, а не результат свідомости мас, то може, це видання «Розмови» і розійдеться ще.

Рукопис про силосування прочитаю, хоч при земельному достаткові, який має бути у селян, про це мова передчасна, але нехай... коли написано добре.

Чому Ви не дістаєте, як пишете, «Н[ової] Ради»? А[лександру] Гнатовичу — привіт.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53059.

[1] *...одеського селянського з'їзду... Йдеться про з'їзд, що відбувся навесні 1917 р. в Одесі. Він ухвалив рішення домагатися автономії України, а вирішення земельного питання передати Українському Сейму.*

№ 342 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

15 червня 1917 р.

15/VI 1917. Сердечно дякую, дорогий Петре Януаровичу, за «Розмову». Друкарських помилок я в ній не найшов, але треба було дещо змінити, дещо добавить; та так вже й буде!

Не одмовте розпорядитись, щоб мені вислали на Мардаровку 100 примірників. Я ще тут довго думаю сидіти, бо почався сінокіс, а там жнива і т. д., а управителя нема. Та таки й не охота їхать в Київ. Цікаво, яка Ваша думка про універсал? Я гадаю, що треба було перше широко ознайомити село з автономією, а тепер може вийти пшик! Треба книжечок про автономію та лекторів, агітаторів, бо ще мало люди газет читають. Пишіть.

Ваш Є. Чикаленко. Івашко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53060. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 343 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

22 червня 1917 р.

Люби[й] Петре Януаровичу!

Простіть, що турбую Вас. Коли можна, то розпорядіться, щоб мені вислали 25 примірників моєї першої «Розмови», хоч наложен[им] платежом, бо у мене нема й жодної книжечки, а часом в ній єсть потреба.

Коли маєте час та охоту, то пишіть.

Ваш Є. Чикаленко.

Я просив Вас вислать мені 100 пр[имірників] про Мову.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53061. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 344 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

27 червня 1917 р.

27/VI 1917.

Любий Петре Януаровичу!

«Розмови про мову» одну книжечку дістав, і карткою просив Вас розпорядитись, аби мені вислали сюди 100 пр[имірників] «Мови» і 25 пр[имірників] 1-ої книжечки (про пар), але, видно, Ви не дістали моєї откритки. Коли можна, то напишіть, щоб виконали моє прохання, хоч з наложен[им] платежом.

Ітак, несподівано для мене, Ви опинились в Київі. Дуже жалкую, що Ви не одважуєтесь заїхати й на Херсонщину до мене. А шкода! Ви ж ніколи в Херсонщині не бували і не знаєте, що це за край. А край це одмінний від центральної України, як природою, так і людьми. В серці України, наприклад, як видно з газет, люде беруться за здійснення автономії, а у нас і не знають і не хотять про неї нічого знать, а все тільки за земельку добиваються. Навіть до українізації шкіл та іншого ставляться коли не вороже, то байдуже. Точнісінько так, як у Валківському повіті. (Дивись №72 «Н[ової] Ради» «З газет та журналів»). От, через це не віриться мені, щоб в близькім часі Україна дістала автономію. Мені гадається, що треба пресою та національною школою довести широкі маси до свідомости, тоді вона виступить на боротьбу за автономію. В Ірландії маси далеко свідоміші, а відколи боряться з а[н]глічанами та своїми ольстерцями; оттака боротьба мусить бути і в нас. А тим часом, тепер такі часи, що не можна вгадати — що буде через місяць. Може, цю автономію дадуть силою; може, під цей час хаосу та безладдя проскочить фуксом і автономія — ніхто не знає. А треба було б широко розпустити брошурку про автономію в зв'язку з рішенням земельного питання. Я, здається, про це вже й писав Вам та й багатьом, навіть панові професору.

Тепер наші кияне, під впливом з'їздів всяких, настроєні дуже оптимістично, вони думають, що з'їзди ці виразно відбивають настрій мас. А в дійсности воно не так, бо на з'їзди їздять виключно люде, які на ввесь зріст вище маси і яких загал зовсім не розуміє і не слухає, а вірить демагогам, які до неї підхліблюються, грають на самих низьких інсти[н]ктах, обіцяючи безплатно добути земельки, скотини та с[ільсько]г[осподарського] знаряддя.

По селах на цім грунті виходить сила непорозумінь, сваволі, заколоту і т. д. Але мене це не хвилює і не нервує і я, поки що,

почуваю себе зовсім здоровим і з страхом думаю, що як доведеться переїхати до Київа, то там знов заслабну. А коли настане мир, то треба буде тікати звідціля, бо салдатня не потовпиться в поїздах, а посуне пішки і знищить дорогою все, як сарана.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

Привіт Віктору Влад[имировичу].

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53062. На конверті: Киев. Государствен[ный] Банк, Г[осподину] директору Виктору Владимировичу Игнатовичу для Петра Януаровича.

№ 345 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

11 липня 1917 р.

11/VII 1917.

Любий Петре Януаровичу!

Я боявся, що моя «Розмова про мову» перестарілась, що вона вже не потрібна, але тепер бачу, що принаймні в Херсонщині, а може, й по всій «Новоросії» (Херсонщині, Катеринославщині та Таврії) вона ще якраз на часі. Коли Київщина та Полтавщина радісно приняли «Універсал» і признали Ц[ентральну] Раду своїм урядом, то в «Новоросії» та, мабуть, і в Слобідській Україні навіть і про українізацію школи нема мови. По Київщині, Полтавщині скрізь по повітових містах відбуваються учительські курси, люди готуються до заведення народніх шкіл і навіть середніх, у нас про це не чуть і ніяких заходів, крім Херсонського повіту, про це не робиться. Так само, з газет я не бачу, щоб щось робилося в Таврії та Катеринославщині, за виключенням деяких повітів. Отож мені тепер здається, що моя брошурка матиме якусь ціну і щось зробить, якщо вона попаде в руки людям цих повітів. Якщо Ви згожуєтесь з моєю думкою, то, може, Ви зробите Правленію пропозицію — поширити «Розмову» по Новоросії, хоч і на мій кошт. Про способи нічого не можу сказати, може, вони у вас там в Петрограді знайдуться. В листах своїх до Вас в Петроград і в Київ я прохав Вас розпорядитись, щоб мені вислали сюди 100 примірників про мову і 25 — про ч[орний] пар. Не відмовте в цьому.

Щодо «Універсалу», то я помилився, як помилився і взагалі про українську справу. Я гадав, що ця війна висуне тільки питання про Польщу, а Україну висуне друга війна, років через 50.

Але вийшло, що вже тепер рішається наша доля. Так і з Універсалом: я, судячи по населенню Новоросії, боявся, що універсал зостанеться тільки вельми цінним історичним документом і не матиме практичного значіння. Правда (поки що) воно так сталось для Новоросії та почасти Слобідської України, Поділля та Волині, зате Київщина та Полтавщина так голосно обізвались на Універсал, що перелякали київську «російську» (власне жидівську) демократію і примусили Тимчасовий Уряд піти на уступки. Але я все-таки боюсь, що уряд, розгромивши большевиків, подасться в сторону централістів, а в ряди цих треба зачисляти не тільки буржуазію на чолі з Рябушинським і К°, а і всю кацапську масу, яка боїться за «целость и неделимость святой Руси». Правда, не так-то легко розгромити большевиків, бо большевики говорять те саме, що й мужики: зараз прикоротить війну, забрать зараз землі, фабрики та поодбирать у капіталістів (т. е. у жидів) гроші. Селяне не знають, що оті Троцькі, Зінов'єви, Стеклови, Ганецькі то теж жиди, які дипломатично поприкривались російськими фаміліями. Хоч це, правда, не має ніякого значіння, бо селяне, що були на одеському селянському з'їзді, казали мені, що найбільше їм подобався Зак: «такий жид, що йому тільки кури різать; а сміливо казав, що треба всю землю без викупу передать трудящим».

Думаю, що заколот всеросійський ще не дійшов до свого найвищого ступня, ще не настала пора загального бажання спокою, ще це безладдя побільшиться і під час цього заколоту може-таки пощастить вирвати від уряду принципіальне признання автономії України і почасти й здійснити її. Одним словом, вже сміливо можна співать — «Ще не вмерла Україна», а ще не так давно я скептично додавав: «але вмерти мусить, що́ ляхи не задушили, то москаль додушить».

У нас тут, крім «земельки», ні про що селяне не думають, а я, яко великий землевласник, ніякого авторитету не маю. Бувають у мене два-три свідомих чоловіка, але й вони нічого (в національнім питанні) зробить не можуть, бо це все «панські намовляння, щоб одвернуть од земельки». А сусіди панки тільки й марять про приход німців, які мають їх врятувать від самовольних мужицьких захватів, бо тепер ніякого начальства, старшого за селянські комітети нема, а вони що́ хотять, те й роблять. У мене особисто все по-старому; ще ніяких самовольств не чинять, а ждуть «Учредительного Зібрання», бо знають, що я раз у раз сам був за переход землі в руки селян (але з викупом).

Ваш Євген.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53063.

№ 346 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

14 липня 1917 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Я вже по дорозі «додому». З Києва виїхав 10-го. Втомився і розбив нерви. Велике безладдя, брак підходящих людей — і не знаю, як наші с[оціал]-д[емократи] та с[оціалісти]-р[еволюціонер]и творитимуть ту автономію, що так несподівано впала з неба. Отже й Ваш песимізм не здійснився, життя забігло вперед, але не знаю, чи то на добре, бо це тільки симптом загального розпаду. А при тому розпаді — і ми розпадемось, при допомозі німців...

Шкода, що не побачив Вас. В Кононівці був, трошки одпочив з хорошими людьми. Левка і Петруся бачив. Всі тепер ідуть в адміністратори. Там і на Вас селяне щось важать — в предсідателі повітового земства. Це навіть зворушує: землю заберуть, а зате виберуть на отамана.

Мене таки земляки мали виставляти на комісара чи кого там по українським справам при уряді[1]. Але я просив їх над цим добре подумати, бо тепер і уряд соціалістичний і український секретаріят весь із соціалістів, а я ніколи не був програмовим соціалістом і навряд чи зміг би добре підтримувати сучасну політику. Обіцали подумати.

Ваші прохання, вибачте, не виконав і в Петроград не писав, бо не знаю, чи єсть кому писати: зостався один Голоскевич і той, думаю, мав би виїхати. Але як тільки приїду (20-го), зараз же скажу, щоб вислали Вам обидві книжки. Аби послухали — бо і там безладдя...

А що буде далі? Київ, мабуть, знов почне тікати, а Петроград опиниться в руках анархістів. Москалі-визволителі, як сірі воші, заїли Росію...

Бувайте здоровенькі. Пишіть.

Ваш П. Стебницький.

14/VII 1917

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 827. Закритий лист. У тексті є підкреслення синім олівцем.

[1] П. Стебницького призначили одноосібним представником Центральної Ради при Тимчасовому уряді. А. Болабольченко так характеризував обстановку, в якій довелося працювати П. Стебницькому в Петербурзі: «Становище його у цій ролі було вкрай складним, відповідальним. Відвертий шовінізм, нехтування інтересами України, невизнання її нового уряду, зверхність у ставленні до його представника — чи не найхарактерніші риси цих досить складних та неоднозначних відносин». (Болабольченко Анатолій. Три долі. Біографічні нариси. — К., 1999. — С. 55).

№ 347 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

21 липня 1917 р.

21/VII. 1917. З Вашої закритки, дорогий Петре Януаровичу, бачу, що Ви вже наближаєтесь до Петрограду, а може, вже й прибули туди, тому й відповідаю туди.

Я, здається, писав Вам, що під цей час безладдя, може, й автономія України проскочить якось фуксом. Але не віриться мені, щоб вона здійснилась; я все-таки дивлюсь на цю справу песимістично, але тішуся, що все-таки за цей час ми виграли надзвичайно багато. Коли не пощастить здобути автономію, то зате широко піде культурно-національна робота та таки й ідея автономії стане загальновідомою, загальнозрозумілою.

Не завидую я тільки Вашому, голубе, становищу. Воно, на мою думку, надзвичайно важке, але й колосально велике; мені гадається, що доля висунула Вас на найвищу, на найважнішу постать в історії визволення, чи відродження України. Я знаю, що у Вас стане такту, уміння бути буфером між двома отими таранами, що битимуть Вас з обох боків, але боюсь, що у Вас не стане здоровля, не стане терпіння витримувать оті стусани, але ні, не стусани, а щось таке, що може розчавчити людину. Хотілося б вірити, що у Вас знайдеться сила все витерпіти до кінця, хоч і вмерти! Ви все марили про те, щоб десь оселитись самотою, далеко від громадської роботи, віддавшись літературній праці, а доля поставила Вас на найтяжчу і найславнішу громадську роботу. Я кажу найтяжчу, бо, справді, важко Вам буде між урядом, в якому тепер переважатимуть вже не партійні соціалісти, а централісти всяких партій. У соціалістів, можна сказать, силою вирвали признання автономії, а у кадетів не вирвали б. Отож з одного боку у Вас будуть централісти, а з другого — анархісти з самостійницькими аспіраціями! Мучить вони будуть Вас несказанно, Ви будете терпіти пекельні муки, але краще помріть на цій постаті, а не покидайте її. Я знаю, що обидві сторони будуть Вами незадоволені і напевне свої гірше, ніж чужі, але терпіть, терпіть, голубе, до загину! Шкода, що Олександра Гнатовича немає[28], як я чув, в Петербурзі, щоб хоч була у Вас людина, яка змогла б підтримати Ваш дух, Вашу енергію, з якою Ви могли б в тяжкі менти порадитись. Бо коли Київ напиратиме на Вас, а уряд ухилятиметься, то Ви зможете з досади захворіти, знесилитись. Київ буде Вас докоряти за млявість, мнягкість, за «кадетизм», а уряд вважатиме за мазепинця, самостійника, максималіста...

Я намолов Вам такі страхи, що аж самому страшно стало, бо я взагалі людина малодушна, та й приказка каже — не такий чорт страшний, як його малюють.

Але, без жартів, я не уявляю собі людини на Україні, яка була б більш підхожа на цю постать, як Ви, про що я не раз писав до своїх приятелів. Ви математик рожденний і вихований, Ви раз у раз керуєтесь логікою, а не почуттям; у Вас нема гробачка славо- і властолюбія, а таких людей у нас на Вкраїні нема. У нас єсть дурні, єсть ентузіасти, єсть гетьманці і всілякі з них комбінації. Коли одмовитесь Ви, то я не знаю — кого й можна висовувати на цю постать. Олекс[андр] Гнатович підійшов би, але чомусь він особисто не подобається людям, поки його добре не взнають.

Ну, та що тут думать — у Вас стане й здоровля і сили й терпіння перетерпіти все до кінця, а «претерпевшый до конца спасен будет». Так, здається, говориться в Писанії.

Я дозволю собі тільки одну пораду, по приятельству, — треба з урядом бути настойчивим, в випадках, коли Ви самі переконані, а не по настоянію київських ідеалістів, ентузіастів — «товаришів». Не треба натягувати струн, бо в силу нашу в масах я не вірю; Ви гляньте, що Ц[ентральну] Раду гаряче приняли тільки Київщина та Полтавщина, так сказати, центр, а периферії — Волинь, Поділля, Слобідська Україна, Новоросія, Черніговщина поставились до автономії байдуже, а подекуди навіть ворожо, а коли Ц[ентральна] Р[ада] не втишить безладдя, то ця ворожнеча поширяться і поглибиться і може в результаті вийти — «пшик».

Ваш серцем Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

Не забудьте вислать — 100 п[римірників] «Мови» і 25 п[римірників] «Ч[орного] пару».

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53064.

[1] ...*Олександра Гнатовича немає*... О. Лотоцький на пропозицію крайового комісара Галичини й Буковини Д. Дорошенка був призначений губернським комісаром Буковини і виїхав з Петрограда у травні 1917 року.

№ 348 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

22 липня 1917 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Я вже в Петрограді. Листа Вашого дістав з запізненням, бо Ви забули мою адресу: треба д. 11, кв. 37, а не навпаки.

25 пр[имірників] 1-ї «Розмови» та 100 пр[имірників] «Розмови про Мову» Вам послано. Щодо розповсюдження цеї останньої розмови по Херсонщині, то другого способу, на думку Голоскевича, нема, як посилати книгарням. Може, у Вас єсть які адреси, по котрим Ви спеціально бажали б, щоб було послано, то сповістіть. Але по теперішнім умовам всі висилки треба робити накладною платою. Може, Ви б хотіли порозсилати земствам? Не знаю, чи до того їм тепер. Особливо тепер, коли он дивіться, — чи не доведеться Вам тікати з Перешор від німців...Тяжкі часи, нехай йому всячина, — і що день то тяжче.

В Петрограді я застав дуже прикрі настрої — і за три дні при мені вони зробились ще вдесятеро тяжчі. Тепер саме наші секретарі-міністри сидять вже тиждень в отелі, дожидаючись, поки буде якесь певне правительство. І все нема з ким говорити, розрух в державі і уряді йде все далі та далі. Логіка річей приводить до дуже сумних висновків. Може все разом луснути й згоріти в пожежі анархії і контрреволюції. Отакого діждали...

Писав Вам з Владимиру, не знаю, чи дістали. Радий, що Ви вже зовсім здорові. Думаю, що і обставини життя у Вас добрі, принаймні сужу по Київу: і дихати легше було, і їсти було що. Од секретарів чув, начебто Київ тепер спокійніше ставиться до перспектив ворожого наступу, але ж хвиля паніки, думаю, з часом все ж набіжить...

А от у нас то вже й не знаю, що буде: бо й тепер їсти нема чого, а як піде далі безладдя та ще паніка на півдні, то ми тут повиздихаємо з голоду та холоду, або нас поріжуть більшовики та анархісти...

Еге, багато несподіванок принесла з собою революція, навіть для людей «іскушенних» досвідом життя. Вже коли Ви признаєтесь в помилках щодо висновків з сучасних подій, то вже, виходить, не легко ті висновки робити.

Казав мені професор, прощаючись перед моїм виїздом з Київа, щоб я не дожидавсь останнього поїзда з Петрограду, а втікав заздалегідь... Але моя вдача, на жаль, якраз така, що я скоріше і на останній поїзд спізнюсь. А тут ще небіжі мене турбують: один десь там шукає своєї батареї після німецького прорива, другий тут, зо мною, прив'язаний службою до Петрограду і не зможе, певне, його покинути...

Ну, бувайте здоровенькі, може, таки побачимось із Вами при кращих умовах в автономній Україні. Щоб тільки та автономія не «отцвела, не успевши розцвесть»...

Ваш П. Стебницький.

22/VII. 1917.

Б[ольшая] Спасская д.11, кв.37.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 828.

№ 349 *І. Стебницький — Є. Чикаленкові*

31 липня 1917 р.

31/VII. 1917
Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37 (а не навпаки!!)

Дорогий і любий Євгене Харламповичу!

Спасибі за ласкаві і втішні слова, Ваш лист мені був дуже в пригоді, бо піддержав мій настрій. Ніяких особливих страхів, яких би я сам не передбачив, Ви мені не відкрили. Я все те сам добре знаю, що воно за річ — громадська служба, а ще такого характеру та в такий момент, — то це, розуміється, все одно що Хрестна кара або четвертування. Отже якби я вірив в свої сили, то це мене не злякало б, — раз умирати, не двічі. Але, може, не вистачити ні снаги — в якімсь заплутанім становищі, ні нервів, — і я лусну, без користи й слави, не виправдавши Ваших сподіванок. А потім — київське правительство само мене може скинути дуже скоро, бо там панує максималізм, при якому моя уміркованість все одно що чорносотенство або контрреволюційність. Отож бачите, що є причини вагатись, і я таки вагався і казав делегації, щоб шукала кращого... От Ол. Гн. Лотоцький, на мою думку, кращий: у нього більше видержки, жвавіша ініціатива, міцніша енергія. Він би був по теперішнім обставинам більше на місці.

Ну, та ще хто його зна, що воно взагалі вийде: наші міністри (Винниченко, Барановський і Рафес) вже два тижні тут сидять і не можуть добитись толку. Дрібні сперечання, відтягання. Викликали людей — і держать без уваги на їх і краєві інтереси. А Київ дратується, шле лайки, докори, погрожує скласти з себе уповноваження... А ще всякі ускладнення, — от з Богдановцями[1] тощо... Я не виключаю можливости розриву, хоч Вин[ниченко] взагалі веде лінію дуже умірковану, — але такий тепер тон у правительства: після того прориву, після обновленія, тепер одна мета — оборона «отечества» і для неї організується міцна власть, підтягуються віжки, а може, провоціюється й українське обурення, щоб порвати зовсім ту згоду з Церетелі, котрого, як на те, в правительстві тепер нема...

Еге, старенька породілля Росія і дуже важко їй даються роди української автономії... Щоб часом не померла небога від натуги, борони Боже...

З тих всіх перемін правительства добра все одно не буде, безладдя не зменшиться, будуть нові бунти через голод, дійде, по-моєму, і до диктатури, і до реставрації може... Особливо, коли німці поможуть...

Дуже трудний і страшний час. Хотів би я сидіти, як Ви, десь в тихому закутку, та пережидати... І за київські справи боязько, — адже

людей там зовсім нема: знизу стихія, яка, правда, розбурхалась, але без доброго керування сама нічого не здобуде і поволі вгамується. А зверху — організоване представництво трьох політичних напрямів: соціалісти, белєтристи та гімназисти. З такою спілкою трудно вести добру політику і зостається покладати надію, як робить пан професор, — на українського Бозю.

Ну, досить такого, поживемо побачимо — і вже таки певне ми самі, а не наші онуки...

Чи дістали свої книжечки? Та й мого листа? З Вашою «Мовою» виходить така історія. Друковано її 10 000, але вже на складі зосталось всього тисяч зо 2. Попит на неї великий — і коли замовить багато яке земство, то й зовсім нічого не зостанеться. Отже, Голоскевич пропонує додруковати до того ж видання ще 10 000. Я сказав, що Ви навряд чи матимете що проти того. Якби воно був час, то підождать би слід Ваших поправок та додатків. Але річ в тім, що невідомо, чи буде змога друковати через два-три тижні, бо, може, повернеться Баліцкий і буде ліквідувати друкарню. А в чужих друкарнях видавати нема ніякої змоги. Отож, може б Ви не сердились, коли за ближній час вийде тим самим виданням ще 10 000. А як пришлете поправки і вони не встигнуть увійти, то, напевне, к Різдву доведеться випускати третє видання, — тоді піде з поправками.

Але на всяк случай зараз же шліть виправлений примірничок.

Он як тепер ідуть книжки! «Задруга» тепер друкує третє видання «Укр[аинского] вопроса», то теж хоче пускати 20 000!

А мої дві книжечки дістали[2]?

Відпишіть, який Ви хочете гонорар, товариство з подякою заплатить.

Як Ваше здоровля? Я щось недобре себе почуваю, — чи через духоту, чи щось органічне внутрішнє, але якась загальна слабість, знесилення, дуже якось втомлююсь. Підтоптавсь-таки, нема що казати!

Ну, бувайте здоровенькі і Богу милі. Пишіть по змозі. Всього кращого!

Ваш П. Стебницький.

А коли ж Ви до Київа? Чи вже тоді, як все буде упорядковане, на готовеньке?! Хитрий!

[На нижньому полі другої сторінки дописано:]

А як там відбувається у Вас німецький наступ? Уявіть собі, уряд не хоче віддавати Ц[ентральній] Раді Вашої губернії!

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 829.

[1] ...от з Богдановцями... Йдеться про збройний напад російських військових частин на Богданівський полк, який 26 липня 1917 р. Центральна Рада відправляла на Південно-

Західний фронт. У цей час, як пише в спогадах свідок тих подій М. Галаган, «відділи донських козаків і жовтих (бувших „єво імператорскава вєлічества") кирасирів» «без достатньої причини напали на наш другий ешалон, який уже рушив на фронт,.. стріляли на наших козаків із кулеметів, били наших старшин і козаків прикладами, приговорюючи: «Ми вам покажем автономію...». (Галаган М. З моїх споминів (1880–1920 рр.): Документально-художнє видання. — К.: «Темпора», 2005, С. 245–246.).

[2] *А мої дві книжечки дістали...* Очевидно, йдеться про книжечки П. Стебницького публіцистичного змісту «Українська справа» (Петроград, 1917) та «Украина и украинцы» (Петроград, 1917).

№ 350 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

1 серпня 1917 р.

1/VIII. 1917. Вашу закритку, любий Петре Януаровичу, від 22/VII дістав сьогодня, а книжечки ще не дійшли, але, певне, колись і вони дійдуть. Ніяких адресів для розсилки я не маю, але бачу, що треба б поширити книжечку про мову. Спочатку революції, коли Україна захопилась українізацією та автономією, я думав, що моя книжечка застарілась, а тепер, чим далі, тим більше упевнююсь, що вона ще дуже потрібна, принаймні в Херсонщині. По всій Україні відбувались та й відбуваються учительські курси, на яких українізуються вчителі, а в Херсонщині тільки один Херсонський повіт признав Ц[ентральну] Раду і потребу українізації народньої школи, а решта поставились байдуже і навіть ворожо. Найбільша причина в страшенній темноті. Був, наприклад, я 20/VII на Ананьєвськім з'їзді селянської спілки. Попав я туди помилково, бо мені сказали, що то буде загальний український з'їзд, на який має приїхати агітатор від Ц[ентральної] Ради, щоб привернути і наш повіт до автономії. Виявилось, що то був тільки селянський з'їзд, на якім мені не хотілось бути, бо тепер селяне дуже ворожо ставляться до панів, але на диво мене на тому з'їзді навіть почесним головою вибрали. Посланець Ц[ентральної] Ради був справді, але якийсь малограмотний салдат, який сказав мені, що селяне більше вірять простому салдатові, як інтелігентові, а через те його послали за інструктора сюди. На тому з'їзді виявилось, що селяне не знають, що вони говорять українською мовою, а через те й протестують проти українізації школи; інші доводили, що універсал на російській мові їм більше зрозумілий, як на українській, а в дійсності вони не зрозуміли ні на тій, ні на тій мові, бо в школі їх учено не на тій мові, якою вони дома говорять. Це мене упевнило, що моя книжечка ще не застарілась і певне не скоро застаріється, але третє видання треба буде приспособити до сучасних умов.

Коли увійде в силу урядова пропозиція, щоб українському автономному урядові підлягали тільки ті повіти, земства яких признали свою підлеглість, то багато ще треба буде агітувати серед українського населення за українізацію школи. А коли Тимчасовий уряд згодиться на заведення автономії в центральній Україні, то на периферіях треба буде розвинути агітацію за приєднання до України, то й тоді моя книжечка буде не зайвою.

Цікаво знать — в якій кількости її видало Т[оварист]во; мене вже кортить переробить її для сучасних обставин, то хотілося б, щоб вона швидче розійшлась.

Тепер про події останні в Київі.

Недавно в відповідь Саксаганському про Петруся я писав йому про радість свою, що Петруся відкомандирували з полку Б. Хмельницького в Канів начальником міліції, бо я певний в тому, що полк Б. Хмельницького розстріляє Корнілов, бо певне, той полк не схоче йти на фронт. Виходить, що я трохи, тільки трохи помилився. Всі росіяне, як соціалісти, так і чорносотенці, не можуть перетерпіти того, що заводиться українське військо, і всіх заходів будуть ужívати, щоб його позбутись, щоб його швидче послано було на фронт і там знищено. А українці клопочуть і клопотатимуться за те, щоб на Україні було тільки українське військо. На цьому грунті ще не раз виникатимуть такі події, поки не візьме верх та чи інша сторона. Треба сподіватись, що в Київі соціалісти-ольстерці, з'єднуючись з чорносотенцями, будуть осилювать українців, тим більше, що до того блоку приєднаються і кадети, а може, й поляки. Одна надія на село. Коли пощастить українізувать школу, піднять добробут села, то тоді, може, візьмуть гору українці і в городських центрах України, а такі міста як Одеса, Херсон, Миколаєв, Севастополь, Ростов та інші приморські порти, певне, на дуже довго зостануться російськими, бо жиди та армяни вкупі з росіянами та нашими «малороссами» міцно обстоюватимуть русифікацію цих міст і не попустять їх українізації; в одеських газетах про це немало пишеться.

Щодо німецького наступу, то я не думаю, щоб він захопив Херсонщину, але мені гірше боязно свого «доблестнаго» війська, коли воно заллє наші села, відступаючи від німців. Ю[лія] Мик[олаївна] вже збирається тікати в Київ, а я ще побуду, поки не закінчу с[ільсько]господарського сезону.

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі всіх сторінок дописано:]

В попереднім листі я Вам такого страхіття написав про Ваше становище комісара українського при Уряді, що мені тепер аж ніяково. Наш секретаріат тепер сам добре дознається як то тяжко

чогось добитись від прирожденних централістів, то, певне, винуватити Вас не буде, то Вам хоч з одного боку буде не так мулько, а центральний російський уряд буде Вас ображати своїм нехтуванням. Але Ви держіться, не давайтесь!

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53065.

№ 351 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

7 серпня 1917 р.

7/VIII. 1917. Любий Петре Януаровичу!

Сьогодня одержав Вашого листа від 31/VII, з якого бачу, що мій попередній лист ще не дійшов до Вас. Я в йому писав, що хотів би «Мову» приспособити до сучасних обставин, але книжечок з Петрограду досі не дістав, а у мене нема й жодного примірника; та якби й був, то я такий писака, що й за місяць не зробив би тих добавок, тим більше, що у мене йде молотьба і мій робочий день тягнеться 18 годин. Тому друкуйте, скільки вважаєте потрібним, а згодом, к різдвляному виданню, я, може, зроблю додатки і виправки, а тепер прошу Вас зробити ось тільки що. Викиньте фразу: «погулять, як кажуть в Полтавщині» (стор. 5-та, первого, київського видання[1]). Мені не хочеться з'язувать свою розмову з Полтавщиною, бо перешоряни ревнують. Возстановіть на 4-й стор. того ж видання: «мусить бути один цар, одна віра й один народ».

Оце тільки й прийшло мені зараз в голову. Ваші книжечки, спасибі, дістав і російською прочитав і хочу Вам завважити, що Ви пишете нашу історію за ес-деками: то вони запевняють, що Р[еволюційна] У[країнська] П[артія] раніше організувалась, як буржуазні партії, а в дійсности «демократична партія» заснувалась і видрукувала свою програму раніше, але, на жаль, без дати. Ну, а врешті не вважаю — хто перший сказав «А!».

Гонорар за «Розмову» буду брать книжечками по потребі (не для торгу!), а коли у мене відберуть безплатно землю, то буду вимагать від Т[оварист]ва гонорар за всі видання «Розмов», які видавались ним. Здоровля моє ввесь час було добре, а отсе вже другий день починає десь в глибині шлунку почуватись давня, знайома і така мені страшна біль. Може, через Петруся. Його були зробили начальником міліції в Каневі, а тепер Корнілов всіх одізвав у свої часті; Петрусів же Богданівський полк вже випхали на фронт, а він, щоб не їхати, подався в школу прапорщиків, від якої ввесь час

уникав, щоб зостатись живим. Добре ще, що він не був в полку, як його виряжали, а то пережив би немало, якщо зостався б живим.

Не знаю, чи я писав Вам, що я цю подію пророкував у листі до Саксаганського. Я висловлював свою радість, що Петрусь вийшов з полку, бо богданівці, напевне, під впливом частини київського громадянства, не схотять йти на фронт, а Корнілов їх за це, під оплески російського громадянства, розстріляє, щоб на українцях перш всього проявити «твердую власть». Досі не відомо — чи розстрілювали з наказу Корнілова, чи Оберучева, чи Лепарського, а що це робилось під аплодисменти і лівих і правих росіян, то це вже ясно видно. Коли й Ц[ентральна] Рада затнеться і не згодиться з Ц[ентральним] урядом, то й їй щось подібне зроблять, бо треба ж «спасать Россію»! Я б згодився і на три губернії, а не то що на п'ять, бо згодом Українська автономія поширяться до своїх етнографічних границь, в цьому не може бути сумніву і тільки такі великі міста, як Одеса, Миколаєв, Севастополь, Ростов схотять бути вільними Гамбургами, залежними тільки від центрального парламенту. Я б тепер хапався за хвостик, щоб заснувать центр, а периферії самі приєднаються. Але боюсь, що радяни, під пресією самостійників, будуть гвалтувать і чого доброго вернуть нас до старого, розбитого корита. Писав я про це багатьом киянам, але що́ значить голос «буржуя, великоземельного поміщика» і пр., який сидить собі збоку. Навіть Ви кажете: «хитрий», хоче приїхать в Київ на готовеньке! Якби я бачив, що мій голос щось важить у «товарищей», то я не сидів би тут. Але, я ж Вам казав, що мене навіть в первісну Ц[ентральну] Раду не вибрали, може, через те, що я був тоді зовсім хворий, а певніше через те, що я здатний був раз у раз тільки на ролю «мужа совета», а не бойового чоловіка. Тепер і п[ан] професор пише мені, що він «особисто дуже відчуває мою неприсутність», а тоді (може, мені так здавалось) бажав моєї неприсутности, аби я йому не заважав гетьманувать. Хоч я, вірте моїй щирости, раз у раз підтримував його кандидатуру на гетьмана України, Галичини й Буковини і про конкуренцію ніколи й не марив, бо я собі ціну знаю добре і сил своїх ніколи не переціновав, а може навіть і не доцінював.

В Київ збираюсь після скінчення с[ільсько]госп[одарського] сезону, т[о]бто в октябрі, якщо наші «доблестні» війська, одступивши з Румінії, не виженуть мене. З селянами поки що у мене відносини добрі, бо як вони кажуть: «Ви нас не обіжали, то й ми Вас не обідимо». А тим часом мужики всі большевики, то досить якогось «Нахабкеса»[2], щоб (для полегкости*) поклали мою голову до порога. Ну, бувайте дужі і здорові, бо Ви тепер необхідні.

Ваш Є. Чикаленко.

---

* Про «полегкість» я Вам колись розказував. [Примітка Є. Чикаленка].

[На лівому полі останньої сторінки дописано:]

Вишліть мені хоч пару книжечок «Мови» другого накладу, а ту сотню, може, я цими днями дістану таки.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53066.

[1] Йдеться про видання брошури в Києві 1907 р.

[2] якогось «Нахабкеса»... Є. Чикаленко натякає на відомого більшовика-публіциста Ю. М. Стеклова, справжнє прізвище якого — Нахамкіс.

№ 352 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

19 серпня 1917 р.

19/VIII 1917. Любий Петре Януаровичу! Досі не дістав «Розмови про мову», обіцяних 100 пр[имірників], пришліть хоч десяток. Здоров'я погане, як я Вам писав. Цими днями сподіваюсь Винниченка.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53067. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 353 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

25 серпня 1917 р.

25/VIII 1917. Любий Петре Януаровичу!

Вчора, спасибі Вам, я дістав два примірники «Мови», а тих 100 пр[имірників], про висилку яких Ви писали зараз після Вашого приїзду в Петроград, я досі не дістав. Або їх не вислали, або при теперешньому загальному безладдю вони десь загубились в дорозі, або, може, ще через яких півроку доїдуть з Петрограду до Мардаровки. А шкода, бо тут на «Мову» великий попит між селянами і вона таки допомогла б «новоросіянам» перевернутись на українців. Хоч одеська жидівська преса намагається вбити херсонцям, що вони нічого спільного не мають з українцями і повинні вкупі з частиною Катеринославщини, Таврії та Бессарабії скласти осібну «Новоросійську» автономну одиницю з Одесою на чолі. А поляки, очевидно, іншої про це думки. У нас тут наглядає за казенним скотом чиновник, «скотячий прапорщик», як їх тут звуть, родом він поляк «заядлий» з Варшави.

От, цей польський патріот ще з весни мене переконує, що України, власне, нема, що це все колишнє «дзіке поле», колонізоване поляками, і тільки Москва обрусила та оправославила його, але прийшов час, коли Польща має здійснити давні мрії про границю «від можа до можа». По його сказці, німці дадуть Польщі взамін за Познань зе́млі по Дніпро. (Він зрікається мрії, що «Польська, проше пана, од Кракува до Харкува», як мені казав один поляк в Галичині), а замість Гданська — Одесу. Австрія ж замість краківської землі дає Польщі Холмщину та Волинь, заняті нею тепер. Тепер, після захвату Риги, мене починає брати острах, що може, справді, німці заставлять Росію зробити знов Андрусівську умову, по якій відберуть Україну по Дніпро.

Тепер все можливо! В Росії настало таке безладдя, така анархія, таке безголовля, що вона не зможе вдержати України. Кажуть, що Горемикин казав, що ми ще можем одступать за Волгу, а від салдата-кацапа я чув фразу — «до Калуги немец не дойдет». Всім їм байдуже, що наш край спустошать, зруйнують та не німці, а своя ж «доблестная армія», а тоді здадуть по Андрусівській, чи якій іншій умові. Потішаю себе думкою, що Германія не така дурна, аби витворити таку велику і дужу державу з Польщі, яка потім видерла б у неї і Познань з Гданським; але все-таки боязно, що знов розірвуть Україну, обернувши її в руїну, як це вже було колись. Наш уряд, Ц[ентральна] Рада, не зможе дать собі ради, це видно. Правлять нею, як каже Левко, діти та «впавші в дитинство старі». Та й не диво — ми ж зроду анархістична нація, здатна до руйнування, а не будування. От, ніяк Секретаріата не можуть скласти. Може, хоч недержавні меншости допоможуть якось організуватись. А селяне, зібравши хліб, поховавши його, затихли і виглядають — чи далеко німець; кажуть, навіть, що тихими ночами вже чути гарматні вибухи, хоч від руминського та буковинського фронту до нас не менше 200 верст. До захвату нашого краю німцями ставляться байдуже, тільки своєї армії бояться, бо наслухались від ранених салдат, учасників Тернопільського, Калушського розгрому. Характерно, що ті салдати кажуть, що й треба було все грабувать, бо все одно те добро пішло б на користь німцеві. Чисті татари, що набігали колись на наш край! Вони й тут готові все і всіх грабувати, якщо це минеться безнаказано; з весни й почали було захоплювать землі, а тепер корніловські накази на якийсь час вгамували селян. Що́ буде далі — і мудрий і дурень не знає. Одно певно можна сказать, що й ця війна перекраїть карту Європи, як і наполеонівська, але чи буде це нам на користь?! Поживем — побачим. Але як жить і де жить — не знаю. Думав було зимувати тут з Винниченком,

який просився принять його, але тепер він знов став на чолі Секретаріату. Думаю, здавши хліб, виїхать до Київа, чи кудись далі, бо коли німець вступить в Бессарабію, то «доблестная» наша армія заллє наш куток і розграбує. Цими днями йшов через село наше обоз і посеред дня ограбували попа! Але коли і кому я здам хліб — не знаю. По газетах скрізь кричать гвалт про голод в армії і в тилу, а я добиваюсь, щоб у мене забрали хліб і ніхто не обзивається! Продовольственна Управа прокралась і її скинули, в нову ніхто не хоче йти, то й хліба нема кому забирать.

Ні, таки прогнило наше царство до самого осередку і само воно не врятується. Я думав, що революція оживить, оздоровить наш народ, аж видно, я правду писав Вам в однім листі, ще далеко до війни, і який Ви мені вернули! Очевидно, нашій державі треба вмерти, щоб воскреснуть. Здається, до того воно і йде.

Турбую я Вас, голубе, і листами своїми і дорученнями, а у Вас і без того, певне, клопоту, турбот вище голови.

Ваш Є. Чикаленко.

[На лівому полі першої сторінки дописано:]

«Розмову про мову» я потрохи виправляю і коли треба буде Т[оварист]ву для третього видання, то сповістіть мене заздалегідь. Не знаю, чи поспіли мої поправки, що я подав в листі до Вас, до нового накладу.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53068.

№ 354 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

7 вересня 1917 р.

7/IX 1917. Любий Петре Януаровичу!

Лежучи хворий, я переробив і подобавляв дещо в «Розмові про мову». Коли матимете час, то черкніть одкриткою — чи посилать Вам її для 3-го видання, чи тепер вам там не до видання книжечок! Справді, таке тепер робиться на світі, що не вгадаєш, що́ назавтра принесуть нам газети. А тим часом живий живе й гадає; отож і я клопочусь за свою «Розмову». Тієї сотні я досі не получив, то не відмовте вислать ще з пару пр[имірників] «Мови». Пробуду тут, напевне, ще з місяць.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — № 53069. Поштова картка з тією самою адресою, що й № 269.

№ 355 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

11 вересня 1917 р.

11/IX. 1917
Б[ольшая] Спасская 11, кв. 37

Дорогий Євгене Харламповичу!

З Вашою «Мовою» все виходить неблагополучно. Почав я допитуватись в книгарні та роздивлятись по записам, — виявилось, що книгарня Вам книжок зовсім не одправляла. Очевидно, Голоскевич сказав, може, на словах, мене запевнив, що все зроблено, а сам доглянути забув, — так воно і зосталось. Тепер я наказав одправити наново, — і знов мені сказали, що зроблять, а до сьогодні все забували та відтягали. Аж сьогодні я наочно переконався, що пакунок Вам послано, — сам бачив розписку. Не знаю, чи старого це чи нового друку, та воно однаково, бо Ваші поправки туди війти не встигли: коректура вже була скінчена і йшов друк, коли я одержав Вашого листа. Вже виправите на третє видання як слід основно. Отож вибачте за ці всі непорозуміння з висилкою: коли сам не зробиш власноручно, то ніколи не можна ручитись ні за що; це я й знав, та все ж положився на акуратність Голоскевича.

Напрасно Ви боїтесь турбувати мене листами, який би не був клопіт, а розмова з Вами мені люба і потрібна. А воно поки що й клопоту у мене не так-то багато. Щось наша справа робиться, як мокре горить. Не знаю, чи довго ще наш секретаріят буде там «організуватись» і коли саме він візьметься до діла. Левкова характеристика дуже влучна, — хоч «впавших в дитинство старих» в секретаріяті, окрім мене самого, я й не знаю, але «дітей» і по віку, і по розуму, і по досвіду та знаттям, справді, там досить. Боюсь, що найсерйозніші люде недовго видержать і покинуть справи, як безнадійні; а тоді вступлять в свою чергу наші більшовики — ес-ери тощо і будуть вести свою демагогію. Я, звичайно, теж не висижу довго, а почну лаштуватись на Вкраїну. Бо і тут тепер справи потроху переходять до більшовиків, з якими у мене нічого нема спільного, — і з київськими демагогами спільної мови я не знайду. У мене організація поки що теж не налагожується — через загальний розрух і міністерський кризис. Ще не вияснено, де мені дадуть місце під канцелярію. Ще не ходив по міністрах, бо вони ще не повилуплювались із яєць, та й найстаршого у вічі не довелось ще бачити, бо саме виїхав у ставку і не вертається.

А тут завтра та «демократична нарада» ще невідомо що принесе, може, повну переміну ситуації. Взагалі — кепсько...

Я вже не пригадаю собі, що саме Ви колись писали в тому листі, що я Вам повернув, але певне то не було більш песимістичне, ніж те, що Ви пишете зараз. І коли те все справдиться, — то що ж Ви тоді скажете про нас і нашу політику? Що все було помилкою?!

Я все ж думаю, що помилки лягають на обидва фланги — правий, урядовий, — та лівий — наших крайніх партій... Тепер і Ви маєте страх перед німцями, а я завжди остерегав проти всяких орієнтацій... Нічого неправдоподібного не бачу в тому, що нас поріжуть, пошматують, віддадуть полякам чи ще кому. Збільшувати польську силу німцям, може, й невигідно, але забезпечити собі польської симпатії — важно. І коли ми себе покажемо такими слабосилими, що з нас хоч батоги плети, то чом би нашою шкурою не заплатити ляхам та австріякам? Не знаю тільки, як самі ляхи нас не бояться? Бо нащо інше, а на Коліївщину ми ще й тепер здатні. Хіба таки сподіваються на німців.

Ну, як там воно буде, а перемінити все одно нічого не зможемо. Все йде так, як повинно було йти, внаслідок історії і реального відношення сил. І ми не могли нічого більше зробити, окрім того, що робили і робимо. Може, й пощастить якось нашому теляті, а як ні, то підождем, поки з нього виросте добрий бугай. В чиїм тільки він опиниться хліві? То вже побачить, може, Ваш Івашко, та напевне Ваша онука, а ми з Вами не побачимо.

Хотілось би мені дуже скоріше розв'язатись із Петроградом та переїхати десь додому в затишок. Не бачу я при теперішніх умовах толку з цього комісаріату, як і взагалі з російського правительства, якого секретаріят єсть орган. Будемо вкупі товкти воду в ступі, та й усе...

З службою тепер все одно я вже офіціяльно маю попрощатись, — як тільки вийде приказ про мене, — отже ніщо, окрім комісарства, та ще поки що небожа, з Петроградом мене не в'яже. І при першій нагоді я його покину, — бо тут жити вже зовсім не можна — перш за все наступає форменний голод, — нічого нема їсти...

Ну, бувайте здоровенькі, дорогий друже, — пишіть же...

Ваш П. Стебницький.

Мене тепер з Київа закидають телеграмами більше про всякі посади, отсрочки тощо, — он які наші справи...

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 830.

№ 356 Є. Чикаленко — П. Стебницькому

20 вересня 1917 р.

20/IX. 1917

Любий Петре Януаровичу!

Приготував я свою «Розмову про мову» до третього видання, то мені вже не цікаво получить сотню попереднього видання, бо воно мені вже не миле і не хочеться вже дарувати його приятелям. Мені важно дістать один примірник, щоб в йому поробить поправки і здать видавцям. Але кому посилать? Ви кажете в сьогоднішнім листі, що вже лаштуєтесь до Київа, то хто ж там буде керувати Т[оварист]вом, коли, мабуть, весь уряд його переїхав на Україну? Може, й діяльність видавнича перенесеться до Київа? Напишіть, будь ласка, як воно буде і кому посилати виправлену для третього видання книжечку?

Не знаю, чи писав я Вам, що знов почав хворіти, знов — біль, морська хвороба і моральна тоска, чи нудьга, хто його розбере що. Все літо був здоровий, не дивлячись на незвичайні муки та клопіт, які причиняла мені моя поміщицька професія; здається це тепер найпаскудніше становище. Але всі оті пекельні муки минались поверхово, глибоко не зачіпали мене, а поворот Петруся і зв'язані з цим комбінації так мене знервували, що я кріпився, кріпився, а таки мусів злягти.

Позавчора приїхав Левко і вся моя хвороба минулась, лишилось тільки безсилля, так що я не можу вкупі з ним ходити по степу. Через кілька день, коли минеться радість від приїзду Левка, певне, знов почнеться приступ хвороби.

Вірите, так мені обридло хорувати, що лучче волів би вмерти. Та й помирати мені тепер було б приємніше, ніж колись в інший час. Що ж? Дожив я до того, що навіть здійсняються мої дитячі мрії про козацькі полки, не кажучи вже про зародок автономії, про яку марилось вже в старших літах. Значить, я з дитячих років взяв правильний курс і йшов ним все життя, і дітей до цього нахиляв, і всіх, на кого міг впливати. Правда, часом бувало зневір'я — думалось, що український рух буде тільки куріти, смердіти і ніколи не займеться ясним полум'ям. Скільки раз близькі приятелі умовляли покинути видання «Ради», бо Україна ще не доросла до щоденної газети, але я собі рішив, що в інвентарі нашому повинна бути щоденна газета і раз у раз казав собі — «А ти, Марку, грай!». І грав, як міг, і інших до того заохочував.

І виходить, що я не помилився, що лінію держав вірну. Тепер приймати участь у здійсненні моїх мрій не маю ні здоровля, ні кебети, тепер якраз час помирати. Оттак я міркую собі, коли лежу слабий,

а як піддужаю, то вже й не хочеться помирати, хочеться ще пожити, побачити — як воно все викристалізується. Хоч я певний тепер, що чи так, чи сяк, а Україна не вмре. Правда, ця певність промайнула у мене в голові ще за першої моєї подорожі до Галичини. Коли поляки за скілька сот років не змогли ополячити галичан, то самодержавна Росія ніколи не обрусить нашого народу, а коли настане в Росії воля, тоді відродиться і Україна. Я побачив, що в Галичині обстоюють національне відродження не Дон-Кіхоти, не тільки люде з етичним цензом, як у нас, а навіть, як я тоді казав — і сукини сини, тобто своєкорисні люде, тоді вже я упевнився, що «ще не вмерла Україна!». Але в Росії знов, часом, нападало зневір'я. А тепер я вже сміливо можу сказати — «нині опущаєши». Тепер вже можна спокійно помирать. Бо далі вже почнеться внутрішня, домашня боротьба, в десять раз гірша за боротьбу з чужими, з гнобителями. Я писав Вам, що Вашому становищу не завидую, що будуть Вас цькувати і вже дурноляпська «Народна Воля» пером Сріблянського[1] в № 106 вже Вам гадючку закинула. Дивуюсь, як п[ан] професор вибрав її своїм лейб-органом, коли він, як член «Т[оварист]ва Підмоги», є пайщиком «Н[ової] Ради». А тим часом, кажуть, він тулиться тепер до с[оціалістів]-р[еволюціонер]ів, а не с[оціалістів]-федералістів. А Степанківський, через якого Вас шпигають, став, кажуть, форменним жуліком, шантажистом; коли мені про це казав Винниченко, я не вірив, бо знав його приємним хлопчиком.

Ваш Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. — Ф. III. — № 53070.

[1] *...дурноляпська «Народна Воля» пером Сріблянського...* Йдеться про замітку М. Сріблянського «Лист з Бастилії», опублікований у названому номері газети (1917, 23 вересня, с. 1). У ній автор писав про ув'язнення в Петроградській в'язниці «Крести» відомого діяча В. Степанківського, коли той повертався в Росію. Його становище було непевним, і автор замітки цікавився тим, що зробив український комісар при Тимчасовому уряді П. Стебницький для вияснення становища арештанта, оскільки посада його зобов'язувала це зробити незалежно від особистого ставлення до В. Степанківського.

№ 357 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

7 грудня 1917 р.

Дорогий Євгене Харламповичу! Забігти до Вас не встигну вже, а тому прошу Вас листовно про справу мого внеску — ще потурбуватись — якось занести при нагоді квитанцію Віктору

Влад[имировичу] Ігнатовичу. Хотовицький пояснив, що книжечки — чекову та рахункову видадуть лиш по моїй довіренності, а не тому, у кого квитанція. То я вже прямо написав Ігнатовичу довіренність, а Ви лиш передайте йому квитанцію. Ще прохання: чи не можете через Петруся довідатись в Секретаріаті (я туди не зміг зайти — треба було покупити дещо), скільки тут платять товаришам міністрам місячно: це мені треба б знати. Коли дізнаєтесь, то одпишіть одразу прямо в Петроград (Б[ольшая] Спасская 11 кв. 37). Вибачте за турботу, спасибі за ласку і увагу. Бувайте здоровенькі.

Ваш П. Стебницький.

7/XII.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 831. Листівка, адресована: Здесь. Мариинско-Благовещенская д. № 56. Евгению Харлампиевичу Чикаленко.

№ 358 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

11 грудня 1917 р.

11/XII

Дорогий Євгене Харлампович!

Я в Москві. Прибув учора, 10-го, о 7-й год. вчора. Їхати було дуже тяжко: в міжнародному знов не знайшлось місця, і мені, спасибі родичу і його приятелям, могли тільки забезпечити караулом з рушницями вступ до купе 1-ї класи, де я й засів на верхній койці. А вже коли караул собі пішов, то я опинивсь в гурті 8 «товаришів». Уявіть собі мало не троє суток в малому двохмістному купе, 9 душ, виходу нема, бо двері забиті з коридору валкою «товаришів», які самі можуть вилазити з вагону тільки в вікна. Думав — не доїду і розсиплюсь на скалки або розвіюсь димом. Але якось вижив. Тепер би ще до Петрограду, а далі вже нікуди — до нормальних умов залізничого руху. Нехай йому всячина, — всякі прикрости легші, ніж отака подорож. Тут оце трохи одпочив, перебуду днів два-три, а там побачу, як обставини. З газет бачу деякі новини, порозуміння ще нема, скоріше навпаки. — Ну, бувайте здорові, всього кращого, всім Вашим щирі привітання. Спасибі Вам і Юлії Мик[олаївні] за хліб за сіль, за притулок. Вибачте за турботу.

Ваш П. Стебницький.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 832. Листівка, адресована: Киев, Мариинско-Благовещенская, д. № 56. Євгению Харлампиевичу Чикаленко.

№ 359 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

19 січня 1918 р.

Дорогий Євгене Харламповичу! Якщо ця картка колись дійде до Вас, зараз же, голубчику, напишіть мені хоч коротко, чи у Вас там все благополучно, чи Ви здорові і як взагалі для всіх Ваших минулись Київські нещастя. До нас доходять в газетах лиш короткі, але страшні звістки про київські події. Чи можна було думати, що всім нам доведеться таке пережити! Правда, Ви щось подібне передчували, але і Ви, мабуть, не думали, що буде стільки лиха, біди, крови, руїни... Як там всі наші приятелі? Як Влад[имир] Мик[олайович], він живе в самому пеклі. Та й Ваш будинок в небезпечному місці... про всіх, по змозі, напишіть, коли самі тільки здорові... бідний Київ, бідна Україна, нічого тепер я не можу вгадати, що буде далі. Певно, все якось піде стихійно, без участи нашого бажання, наших рук. Коли і при яких умовах ми з Вами побачимось? Хотілось би на весну приїхати в Київ, але чи можна тепер щось сказати напевно?! — Бувайте здорові!

Ваш П. Стебницький.

29/I 1918.

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 833. Листівка, адресована: Киев, Мариинско-Благовещенская, д. № 56. Евгению Харлампиевичу Чикаленко.

№ 360 П. Стебницький — Є. Чикаленкові

25 червня 1918 р.

25/VI.

Дорогий Євгене Харламповичу! Оце я вже четвертий день у Київі (з 22-го). Відпочиваю, бо ніхто не шарпає, я сам, скільки хочу, дивлюсь на людську метушню. Правда, вона теж нервує безладдям, але все ж у Київі дихати куди легше, як там у нас, серед тої зруйнованої, розбурханої петроградської комашні...

Думаю побувати в Кононівці, хоч уже вчора частину Ваших тут бачив: приїздила панна Вітя. Треба ж побачити і Вашу онуку — Левкове Ягня. Хотів-би дуже і Вас побачити, але трудні тепер шляхи в царство небесне — всі забиті москалями, боюсь далеко вибиратись. Перебуду в Київі, думаю, до 10 іюля, а тоді поїду назад через Москву.

Плани мої ще не вияснились, багато залежить від загальної ситуації. Оце тепер має сюди прибути якась комісія для порозуміння. Як то все піде. Просто впірнути в Київський вир нема охоти, бо не випурну. Треба знайти попереду роботу по душі і під силу.

Ну, бувайте здоровенькі... Чи здорові справді? Може, таки побачимось? Живу у В. В. Ігнатовича. Пишіть на його в банк.

Ваш П. Стебницький.

Чи дістали свою «Мову»?

ІР НБУВ. — Ф. 44. — № 835. Листівка, адресована: Мардаровка, Юго-Зап. ж. д., с. Перешоры. Евгению Харлампиевичу Чикаленку».

№ 361 *П. Стебницький — Є. Чикаленкові*

10 серпня 1922 р.

Любий мій Євгене Харламповичу!

Якби Ви знали, як я зрадів — мало не до сліз — побачивши Ваш такий рідний мені почерк. Хотів був зразу писати Вам великого, довгого листа, але... з цим либонь збиратимусь теж довго, а через те, щоб не втратити нагоди, докладаю до листа С[ергія] О[лександровича] малу записочку. Радий я був сильно побачити з Вашого листа Вашу бадьорість, той самий дотеп, ознаки доброго фізичного стану. Може, ще вернеться змога Вам знов почувати себе не самітним, не закинутим десь в європейський закуток, а коло громадської праці в рідній краї. А ми тут, коли і дужі фізично, то хворі морально і нервово. Щодо мене особисто, то я багато перетерпів за ці роки і підупав сильно духом і тілом. Торік робив собі операцію гемороя. Цієї весни тяжко слабував на шлунок, та власне і тепер не почуваю себе як слід здоровим. Настрій пригнічений, бо увага та решта енергії йде на шлункові ж справи і пайки академічні, пайки американські «Ари», Нансена, Джойнта... платня службова, приватний заробіток, ціна хлібу, всякі інши харчові ціни...

А час іде, а праці серйозної нема (академічна службова не йде добре і не дасть наслідків). Що міг би ще наостанку з себе викраяти, пропадає. Тим часом і сили гаснуть. Сильно я постарів за цей час. Ви думаєте, я не жалкував, що не поїхав з Вами? Не раз жалкував. Може б, з того і не вийшло нічого, а все ж певніше — щось би було краще, ніж тепер. Могла б бути праця в Празі, дописував би свої шпаргали, спомини тощо. Коли ж уперся на тому, що

комусь треба зоставатись. Та й тепер, коли б змога, то виїхав хіба тоді, якби мене взяли і вивезли, а на власну активність я, здається, вже не спроможний.

Ви може скажете, що віддавна пам'ятаєте мої неврастеничні настрої і песимистичні листи... Еге... дак тоді ж усе ще було наперед, в мріях і надіях, шлях перед нами був довгий і час від часу можна було, зібравши сили, розігнатись та й підбігти. А тепер і шлях той уже позаду, а нового зовсім не видко, і чоботи стоптані до голої підошви... Наче сто літ за цей час минуло...

Але ж як це добре, що Ви позбулись Вашої кишкової хвороби! Це ж Ви тепер ніби зовсім новий чоловік і наново можете розпочинати працю, не боячись власного живота... Щасти боже!

Як здоров'я і настрій Юлії Мик[олаївни]? Моє їй щире привітання. Коли писатимете дітям — Левкові, Ганні Євг[енівні] і Вікторії Євген[івні], то, будь ласка, теж перекажіть їм мої самі сердешні привіти й найкращі бажання. Мав недавно листа від Ганни Євг[енівни]. Та не спромігся ще одповісти.

Бувайте ж здоровенькі, мій дорогий друже! Нехай Вам доля щастить в усім згідно з Вашими і нашими бажаннями. Міцно вас обіймаю і без ліку цілую.

Ваш П.

10. VIII. 1922.

З архіву УВАН у США

Анотований покажчик імен та назв

Авелятко-Савенко — див. Савенко А.

Адамсон Амандус-Хендрік, Аманд Іванович (1855–1929) — естонський скульптор, родом із Ревеля. У 1874–1879 рр. навчався в Петербурзькій академії мистецтв, працював викладачем у Петербурзі. Автор бронзового декору Троїцького мосту (1903) та декоративних фігур на фасаді будинку компанії «Зінгер» на Невському проспекті в Петербурзі. 270, 272

Адміністративний Ґенеральний суд Державного Сенату 19

Академічний дім у Львові 10

Академія — див. Петербурзька академія наук.

Александр Александрович — див. Русов О. О.

Александр Игнатович — див. Лотоцький О. Г.

Александр Сергійович — див. Грушевський О.

Александров О. — 386, 439

Алексій Александрович — див. Шахматов О. О.

Андреєв Микола Андрійович (1873–1932) — скульптор, випускник Строганівського художньо-промислового училища і Московського училища живопису і зодчих. Праці виставляв з 1901 р. 381, 389

Андрієвський А. 6

Андрій Васильович — див. Ніковський А. В.

Андрій Володимирович — великий князь 267

Андрій Григорович — див. В'язлов А. Г.

Андрійчук 239

Андрусівська унія — угода про припинення війни, укладена Росією та Польщею 1667 р. в Андрусові поблизу Смоленська. За поразку у війні з Польщею (1654–1667) Росія розплачувалася територією України: Лівобережжя залишилося в складі Росії. Правобережжя, крім Києва, відійшло до Польщі. 510

Анненський М. 40

Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1908) — український історик, археограф, археолог, етнограф, громадсько-політичний діяч. Один з організаторів та ідеологів Київської Старої Громади, засновник наукової школи істориків-документалістів. 8, 41, 86, 88, 100, 101, 162, 163, 167, 182

Антонович Д. 306

Антонович І. В. 163

Антоновичка — див. Мельник-Антонович К. М.

Аркас Микола Миколайович (1853–1909) — історик, публіцист, культурно-освітній діяч. Проживав у м. Миколаєві. З 1907 р. очолював місцеву «Просвіту», її заходами видав власні публіцистичні брошури «Гетьман Іван Степанович Мазепа», «Чи це ж прогрес?», «Українські духовні братства і сучасні просвітні товариства в Україні». Створив за однойменною поемою Т. Шевченка оперу «Катерина», науково-популярну «Історію України-Русі» (1908). 14, 18, 24, 109, 110, 111, 116, 122, 131, 144. 146, 147, 149, 151, 220, 237, 238, 250

Аркас Микола Миколайович (1888–1938) — режисер і драматург, український громадсько-політичний і військовий діяч, син М. Аркаса. Полковник армії УНР, командир Другого кінного Переяславського полку в Другій Волинській дивізії. У 1920–1926 рр. — актор і режисер української трупи в Станіславі, згодом — у Коломиї, з 1926 — режисер і директор українських театральних установ в Ужгороді, автор драматичних творів. 220, 226, 228

Атаназевич, о. Іоанн (1873–?) — сільський священик із середньою духовною освітою, правий депутат III Державної думи від Київської губернії, публікувався в газетах правого напряму, висвітлюючи питання політичного життя. Член думських комісій: продовольчої, народної освіти і переселенської. 291

Афанасьєв Георгій Омелянович (1848–1925) — вчений-історик, приват-доцент кафедри всесвітньої історії Одеського університету, український громадський діяч. Через політику змушений був залишити викладацьку посаду. До 1917 р. — директор Товариства взаємного кредиту, керуючий Державним банком у Києві. З травня 1918 р. — державний контролер в уряді Української Держави. 14. 11. 1918 р. призначений міністром закордонних справ в уряді С. Гербеля. 124, 125

Афанасьєв Самійло Іванович — член ревізійних комісій у Петербурзі, український діяч. У 1917 р. виконував обов'язки директора загальних справ у генеральному секретаріаті фінансів. 62, 64, 97, 98, 99, 100, 250, 254, 295, 297

Ашешов М. 40

Багалій Д. І. 163

«Байки» (Глібова) — очевидно, йдеться про видання творів Л. Глібова «Твори». Вступна стаття О. Тищинського (К.: «Вік», 1904. — 365 с.). 30

Балавенський Федір Петрович (1864/1865–1943) — скульптор. Закінчив школу М. Мурашка (1896) та Петербурзьку Академію мистецтв (1903), викладач Київського художнього училища (1907–1922). 256, 261, 273

Балицький (Баліцький) Павло Олександрович — видавець, засновник у кінці 1911 р. української книгарні в Петербурзі, що знаходилася на 3-й лінії Васильєвського острова, організував при ній продаж кустарних виробів. 364, 491, 504

Баллас Михайло Костянтинович (бл. 1851–бл. 1918) — провідний дослідник у галузі виноградарства й виноробства. Автор 6-томної історично-статистичної праці «Виноробство в Росії» (1895–1903), яку сучасники називали енциклопедією виноградарства та виноробства. У ній охарактеризував стан галузі в Росії в цілому і зокрема її розвиток у Бессарабії, Криму, Кавказі, Закавказзі. Член товариства сільського господарства півдня Росії, співвидавець «Вестника виноделия» (Одеса). 32

Банк Московський — див. Московський народний банк.

Барановський Христофор Антонович (1874–1941) — кооператор і фінансист, займав провідне місце в українському кооперативному русі, громадський і державний діяч. У 1907 р. заснував Союзбанк — центральну українську установу дрібного кредиту в Києві. 1917 р. — голова управи Українського народного кооперативного банку. Член Центральної Ради, Комітету УЦР, генеральний секретар фінансів. 342, 344, 349, 393, 396, 398, 399, 503

Барвінок Ганна (Куліш Олександра Михайлівна) (1828–1911) — українська письменниця, авторка оповідань з народного життя: «Восени літо», «Не було змалку, не буде й до останку», «Хатнє лихо», «Квітки з сльозами», збірки оповідань «З народних уст» та ін.; дружина П. Куліша. Здобула освіту в приватних пансіонах Полтавщини та в Конотопі. З 1854 р. жила в Петербурзі, з 1883 — на Чернігівщині. Друкувалася в часописах «Хата», «Основа», «Правда», «Киевская Старина», «Рада» та ін. 35, 36

Батюшков Ф. 40

Бачинський В. 101

«Бджільництво» — брошура П. І. Немоловського «Бджільництво. Догляд за звичайною і рамковою пасікою». (СПб: Благотворительное общество издания общеполезных и дешевых книг, 1903). Була схвалена міністерством землеробства і державного майна для навчальних закладів українських губерній. 30

Бездрайко 292

Безкровний Кузьма Якимович (1876–1937) — економіст, один із засновників Українського Кредитового товариства в Харкові, учитель, видавець, громадсько-політичний діяч на Кубані, член РУП. Випускник Вищих бухгалтерських курсів у Харкові. Вчителював на Кубані, брав участь у будівництві Чорноморської Кубанської залізниці, був її головним бухгалтером. Видавав разом із М. Рябоволом часопис «Кубанський край». 345

Бейліс Менахем Мендель (1874–1934) — службовець цегельного заводу в Києві. Звинувачений чорносотенцями у вбивстві з ритуальною метою православного хлопчика А. Ющинського. «Процес Бейліса» тривав з 1911 р. до 1913 р. і закінчився виправданням звинуваченого. 292

Беллен де Баллю — власниця міністерської гімназії в Одесі. 320

Бич Лука Лаврентійович (1870–1945) — правник, секретар Новоросійської міської управи, кандидат на виборну посаду міського голови Новоросійська, громадсько-політичний діяч, член української Громади. З 1900 р. перебував на приватній службі у Східному товаристві транспорту на Волзі й Каспійському морі, працював і директором його бакинського відділення. У 1912 р. — бакинський міський голова. Після Лютневої революції призначений Тимчасовим урядом головнокомандувачем з продовольства Кавказької армії, згодом — головою Кубанського крайового уряду. У 1919 р. очолював на Паризькій мирній конференції кубанську делегацію. 340, 346

Біленький В. 290

Білиловський Ц. 12

Білоус Г. 23

Білоусенко О. — див. Лотоцький О. Г.

Більшовики — назва Російської соціал-демократичної робітничої партії, яка закріпилася за нею на її II з'їзді в серпні 1903 р. під час виборів керівних органів. 502, 512

Біляшівська Євдокія Борисівна (1891–1969) — дружина М. Біляшівського. Походила з родини козака Бориса Лукича Заглади, із с. Гальонки Лохвицького повіту Полтавської губернії, який по приїзді до Києва зайнявся крамарством. Підтримувала чоловіка як директора Київського міського художньо-промислового музею, дарувала до музею художні речі, перемальовувала килими з музею за порадою Д. Щербаківського; учасниця експедицій, збирач етнографічного матеріалу. У роки Першої світової війни допомагала чоловікові в музейній роботі. По смерті М. Біляшівського працювала в бібліотеці політехнічного інституту. Її молодша сестра Ніна (Леоніла) Борисівна Заглада (1896–1938) стала, завдяки праці в музеї та спілкуванню із М. Біляшівським, відомим етнографом. 317, 318

Біляшівський Микола Федотович (1867–1926) — український мистецтвознавець та музеєзнавець, громадсько-політичний діяч. Депутат I Державної думи, член Українського парламентського клубу. У 1902–1923 рр. — директор Київського міського художньо-промислового музею, у роки Першої світової війни — уповноважений Російської академії наук з охорони пам'яток у Галичині та Буковині. Склав їх каталог, у якому описав наслідки для українців окупації Галичини і Буковини. Член Української Центральної Ради й УПСР. З 1919 р. — академік ВУАН. 159, 161, 256, 262

Бісмарк О. 490

Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг («Благотворительное общество издания общеполезных и дешевых книг») — видавниче товариство, засноване в Петербурзі 1898 р. з ініціативи генерала М. Федоровського. У статуті сформульовано таке його призначення: прийти на допомогу релігійно-моральному й економічному зростанню малоросійського народу. З часу заснування його правління очолювали: Д. Мордовець, О. Русов, П. Стебницький, О. Лотоцький, Г. Голоскевич. Щорічно видавало 6–8 брошур, за 20 років існування видало 80 брошур загальним накладом понад 1 млн. примірників. Видання товариства зберігалися на складі в М. Мартинова, роздрібний продаж книжок проводив Ю. Грибинюк, а після його смерті — письменник А. Кащенко. На реалізацію книжки надсилалися переважно до київської книгарні редакції «Киевской старины», яку очолював В. Степаненко. Продуктивність видавництва помітно знизилася після 1906 р., з розгортанням в Україні діяльності «Просвіт». 10, 11, 12, 14, 17, 21, 26, 27, 31, 33, 35, 36, 49, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 70, 86, 92, 113, 116, 121, 122, 123, 124, 128, 132, 141, 145, 148, 157, 162, 164, 166, 167, 169, 172, 173, 175, 177, 180, 184, 185, 190, 191, 192, 194, 195, 199, 200, 204, 205, 210, 211, 212, 215, 216, 218, 221, 224, 225, 227, 230, 233, 244, 248, 254, 255, 270, 275, 277, 279, 280, 289, 300, 312, 328, 329, 331, 332, 381, 430, 433, 470, 471, 491, 504, 506, 507, 511, 514

Бобжинський Міхал (1849–1935) — польський історик, викладач, громадсько-політичний діяч. Професор Ягеллонського університету в Кракові, посол

до Галицького крайового сейму (1885–1914) та австрійського парламенту (1885–1890, 1901–1911). Перший віце-президент Крайової шкільної ради в Галичині (1890–1902), намісник Галичини (1908–1913). Автор польсько-української сеймової угоди 1914 р. У 1917 р. відстоював відродження Польської держави в союзі з Австрією. 367

Бобринський В. 440

Бобринський Георгій Олександрович (1863–1928) — російський військовий і державний діяч, граф. У 1914–1916 рр. під час окупації Галичини та Буковини — тимчасовий військовий генерал-губернатор Галичини. Проводив відверту антиукраїнську політику. Ініціатор циркулярів про припинення діяльності громадських організацій та заходів, спрямованих на русифікацію краю. 118, 167, 367, 412

Богданівці (полк імені Б. Хмельницького) — вояки І-го Українського Охочекомонного полку ім. гетьмана Б. Хмельницького, заснованого з ініціативи М. Міхновського рішенням військовослужбовців Київської міської округи 29 березня 1917 р. Перший Всеукраїнський військовий з'їзд виніс резолюцію про створення І-го українського козацького ім. Б. Хмельницького полку. До його складу увійшло 3400 чоловік, командував ним підполковник Ю. Капкан. У липні 1917 р. з наказу Центральної Ради полк виїхав на Південно-Західний фронт. У січні 1918 р. брав участь у боях з червоногвардійськими загонами в Києві. З квітня 1918 р. перебував у складі Запорізького корпусу як 3-й Запорізький ім. Гетьмана Б. Хмельницького піхотний полк, за Директорії — у складі Армії УНР. 503, 504, 506–508

Богданович — хазяйка квартири у Прилуках, де проживав Л. Глібов. 30

Богров Д. 267

Богуславський Микола Олексійович (1850-ті роки –1933) — український громадський діяч, видавець, меценат, прихильник і популяризатор «Ради» в Катеринославі й на Кубані. Член ради катеринославської «Просвіти», ініціатор заснування українського ілюстрованого тижневика «Дніпрові хвилі». 1912 р. переїхав на Кубань, проживав тривалий час у Катеринодарі, служив в управі Кубансько-чорноморської залізниці. Проводив там національно-просвітню роботу серед українського населення, організував при місцевій «Просвіті» першу та другу кобзарські школи. За це його називали «бандурним батьком». 109

Бодуен де Куртене Іван (Ян) Олександрович (1845–1929) — польський і російський мовознавець, основоположник фонології, а також психологічної школи мовознавства. Професор Казанського (1875–1883), Дерптського (1883–1893), Краківського (1893–1900), Петербурзького (1900–1918) університетів. У петербурзький період життя мав тісний зв'язок з місцевими українськими громадами, випустив брошуру «Национальный и территориальный признак в автономии». Публікував у «Записках» НТШ розвідки про особливості структурного розвитку української мови. Дійсний член НТШ. 96, 97, 104

Бойко Іван В. — меценат, видавець «Української хати». 218

Болабольченко А. 11, 24, 499

Боровський М. 8

Бородаєвський Сергій Васильович (1870–1942) — український кооперативний і громадський діяч, випускник юридичного факультету Харківського університету, від 1896 р. працював у відділі дрібного кредиту Державного банку, потім — секретарем С.-Петербурзького відділення Московського комітету для сільських кооперативів, старшим ревізором в Управлінні дрібного кредиту, членом його Центрального комітету. До 1917 р. — директор департаменту міністерства торгівлі й промисловості, голова Всеукраїнського союзу виробничих кооперативів «Трудсоюз». Автор «Збірника про дрібний кредит», читав лекції про кооперацію на Вищих комерційних курсах і в політехнічному інституті в Петербурзі. 121, 122, 124, 125, 359

Бородай Олександр Іванович (1844–1914) — український громадський діяч родом із Полтавщини, випускник кадетського корпусу, офіцер. Після закінчення політехнічного інституту здобув фах інженера-електротехніка і в 1870-х роках емігрував до США, де прожив 20 років, називав себе «українським гайдамакою». Там змінив прізвище Бородаєвського на Бородая. Із поверненням на батьківщину працював в американському електротехнічному товаристві в Петербурзі, брав активну участь у житті української Громади: ініціював відзначення ювілею Д. Мордовця, зацікавив членів С.-Петербурзької академії наук перекладом П. Морачевського Євангелія українською мовою і вжив заходів, щоб дозволили його надрукувати. 12, 408

«Брехня» — п'єса В. Винниченка, вперше опублікована в ЛНВ (1910. — Кн. 10. — С. 3–57), з лютого 1916 р. ставилася в Олександринському театрі в С.-Петербурзі. Автор отримав за неї половину Грибоєдовської премії, яку розділив з російським драматургом С. Найдьоновим. 456, 457

«В дорозі» 252

Валуєвський циркуляр 1863 р. 36

Варшавський банк — очевидно, йдеться про польський «Банк кооперативних товариств», заснований з метою підтримки кооперації. Розповсюдив 4000 акцій вартістю 250 руб. між кооперативними спілками й приватними особами. 492 акції банку розібрали 274 приватні особи (від 1 до 200 акцій на особу), 2508 — 246 товариств: дрібного кредиту, взаємного кредиту, сільськогосподарські, споживчі і т. п. Статут цього банку С. Ерастов пропонував узяти за основу організації «Южно-русского» або «Южно-западного кооперативного банка» (див.: Лист С. Ерастова до П. Стебницького 28 серпня 1910 р. // Пам'ятки України. — К., 2005. — № 3–4. — С. 77). 399

Василенко М. П. 385

Василь Миколаєвич — див. Доманицький В. М.

Василь Пилипович — див. Степаненко В. П.

Василь Федорович — див. Симиренко В. Ф.

Васильєв Михайло Калинович (1863–1912) — старший управитель справ братів Терещенків та цукрових заводів спадкоємців відомої родини, український діяч. Член Київської Старої Громади, автор праць із цукроварства. Друкувався в «Киевской Старине», «Этнографическом обозрении», петербурзьких технічних збірниках. Мав за свої праці срібні та золоті медалі від московського технічного товариства. Фундатор товариства взаємної допомоги

службовцям цукрових заводів. Навчався в Єлисаветградській реальній школі, Технологічному інституті в Петербурзі, де зблизився з українськими земляками та захопився українським фольклором. 235

Василько — див. Ніковський А. В.

Васильченко Степан Васильович (Панасенко, 1878–1932) — письменник, публіцист, педагог. Учителював на Київщині, Полтавщині. У 1906 р. був заарештований за участь у демонстраціях і мітингах. Після виходу на волю 1908 р. оселився в м. Ічня. Там написав свої перші оповідання й нариси для «Ради» — «На хуторі», «З самого початку», «Учителька», «Голодному й опеньки — м'ясо». Також друкував твори у «Світлі», ЛНВ, «Дзвоні», «Молодій Україні». У 1910 р. переїхав до Києва, очолював відділ театральної хроніки в редакції газети «Рада» (1910–1914). Під час Першої світової війни був мобілізований в армію, де перебував до лютого 1917 р. Активний член київського товариства «Просвіта» й ТУП. 438

Вергун Дмитро Миколайович (1871–1951) — поет, публіцист, історик літератури, член «Галицко-русского общества», яке ставило за мету матеріальну й моральну допомогу москвофілам і критикувало на засіданнях український сепаратизм. У 1900–1905 рр. видавав у Відні часопис неослов'янського напряму «Славянский век». 100, 167, 280, 406

Вержбицький Аркадій — учитель, громадський діяч, активний член української студентської громади в Харкові, приятель Є. Чикаленка, з яким він навчався в Єлисаветградському реальному училищі. Походив із Поділля, з родини священика. Працював учителем на Катеринославщині. Автор праць із педагогіки — «Прикмети розумової талановитості школярів» (Полтава, 1907), «Рада шкільна (Замітки сельського вчителя» (К., 1908), «Мрія. Шкільна будівля» (К., 1909), «Програма шкільних рукоместв. Частина теоретична» (Одеса, 1910). 472, 473

«Вернигора» 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139

Верстюк В. 20, 23

Веселовський М. 41

«Вечори на хуторі біля Диканьки» 7

«Видавнича Спілка» — див. Українсько-руська видавнича спілка.

Видавниче Товариство — див. Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг.

Винавер М. 40

Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951) — письменник, публіцист, громадсько-політичний і державний діяч. Член РУП та УСДРП. За участь у підпільних студентських організаціях у 1902 р. був заарештований і відданий у солдати. Після втечі з війська був знову заарештований у 1903 р. Після чергового арешту восени 1906 вісім місяців перебував у Лук'янівській в'язниці, звідки був звільнений завдяки Є. Чикаленку під заставу в 500 золотих карбованців. У 1907–1914 рр. перебував на еміграції. Співробітничав з журналами «Дзвін», ЛНВ, «Украинская жизнь», публікувався на сторінках часописів «Слово», «Промінь», «Рада». У 1917 р. — один з керівників Центральної Ради, голова Генерального секретаріату. У 1918 р. очолював Директорію, редагував «Робітничу газету». 1919 р. виїхав за кордон. В еміграції написав «Відродження нації»,

організував закордонну групу УКП, видавав у Відні її орган — газету «Нова доба». У 1920 р. повернувся на батьківщину, був призначений заступником голови Раднаркому і наркомом закордонних справ республіки. Того ж року знову емігрував, жив здебільшого у Франції. 10, 38, 42, 43, 50, 51, 79, 80, 87, 253, 275, 276, 277, 284, 285, 416, 457, 460, 489, 492, 503, 509, 510, 515

«Виноград» — ілюстрована брошура Є. Чикаленка «Розмова про сільське хазяйство. 4-а кн. Виноград». Уперше видана в С.-Петербурзі Благодійним товариством видання загальнокорисних і дешевих книг для народу у 1901 р., там же перевидавалася в 1904 та 1911 роках. 27, 32, 188, 244, 247, 248, 249, 251, 258, 259

Висковата — власниця гімназії в Одесі 320

«Вік» — видавництво в Києві, засноване 1895 р. О. Лотоцьким, С. Єфремовим, В. Доманицьким, Ф. Матушевським, В. Дурдуківським та ін. Існувало до 1918 р. Видало 140 назв белетристичних і популярних книг (560 000 примірників). 7, 202, 230

Віктор Владимирович — див. Ігнатович В. В.

Вікторія Євгенівна — див. Чикаленко В. Є.

Вілінський О. 401

Вільгельм II (1859–1941) — імператор Німеччини і король Пруссії (1888–1918), один з ініціаторів Першої світової війни. 409, 440, 442, 445, 472, 483

Вільсон (Уілсон) Томас Вудро (1856–1924) — державний діяч США, автор історичних і політичних праць. У 1910 р. — губернатор штату Нью-Джерсі. 1912 р. обраний президентом США від Демократичної партії. Проводив реформаторську політику. 478

Вільшанський Микола Іванович (1880?–1917) — актор побутового театру, засновник українського сільського театру. Походив з Полтавщини зі священицької родини, закінчив у Полтаві учительську гімназію, працював там учителем міської школи. Організатор аматорських гуртків у Полтаві, Диканьці, Решетилівці. Один з організаторів у Києві товариства на вірі «Український театр». Грав тривалий час у театрі М. Садовського. У 1917 р. виконував обов'язки інспектора в організації «Центросахар». 363

Вітте Сергій Юлійович (1849–1915) — російський державний діяч, з жовтня 1905 до квітня 1906 р. очолював Раду міністрів, член Державної ради, голова комітету фінансів Росії. 27, 36, 382, 384

Вовк Федір Кіндратович (1847–1918) — етнограф, археолог, антрополог, громадський діяч. Народився на Полтавщині, навчався в університетах Києва та Одеси. У 1879–1905 рр. жив в еміграції у Франції. Працював у наукових і навчальних закладах Франції, Швейцарії, Австро-Угорщини, Чехо-Словаччини, Болгарії, Італії. У 1903–1905 рр. проводив антропометричні та етнологічні дослідження населення Буковини, Закарпаття й Галичини, а в 1905–1915 рр. — населення всієї Наддніпрянської України. Один з перших дослідників палеоліту на території України — Мізинської стоянки на Чернігівщині. Зібрав великий матеріал з етнографії. Автор бл. 455 праць, брав участь у виданні «Кобзаря» (1876). Послідовник французької антропологічної школи. З 1905 р. жив у Петербурзі, працював приват-доцентом, а потім професором Петербурзького

університету, учитель Левка Чикаленка. Підтримував зв'язки з українськими громадськими й науковими колами. 36, 61, 64, 97, 151, 162, 167, 168, 177,199, 202, 219, 223, 229, 232, 257, 369, 371, 410, 471, 480, 489

Волик Федір — меценат з Полтавщини, організатор театральної трупи в Полтаві, яку очолював М. Вільшанський. 198

Волинець 200

Волкова 449

Волнухин С. 381

Володимир красне Сонечко — князь. 271

Володимир Миколайович — див. Леонтович В. М.

Володимир Мономах — князь. 271

Володимир Павлович — див. Науменко В. П.

Волошин (Волошинов) Олександр Федорович (1855–1933) — український громадський і земський діяч. Діяльний член Київської Громади, ТУП, київського товариства «Просвіта», голова його видавничого фонду. Один з організаторів Національного фонду в квітні 1917 р. Один із засновників УЦР, але участі в її роботі фактично не брав, не сприймаючи радикального соціалістичного курсу, обраного нею. 92

Волянський Є. 12

Востоков О. Х. 36

Всеукраїнська академія наук 19, 20

Всеукраїнський національний конгрес — з'їзд представників громадських, кооперативних, військових, економічних, культурно-освітніх організацій України та українських громад поза її межами. Відбувся 6–8 квітня 1917 р. в Києві за участю 1500 делегатів. Головною метою його скликання було поширення діяльності Української Центральної Ради на територію всієї України. Обговорювалися питання автономії України у складі федеративної Російської республіки. Конгрес обрав новий склад УЦР та її виконавчого органу — Комітету УЦР. 328

Всеукраїнські Установчі збори — представницька установа, створена на основі загального виборчого права й призначена для встановлення форми правління та вироблення конституції. Вибори до зборів призначалися III Універсалом Центральної Ради на 27 грудня 1917 р. (9 січня 1918), а скликання зборів — на 9/22 січня, згодом перенесене на 2/15 лютого 1918 р. Через військово-політичну ситуацію в УНР вибори відбулися протягом січня-лютого 1918 р. у 7 з 13 округів. Було обрано 172 депутати з 301 наміченого. Довибори, призначені на 12 травня 1918 р., через гетьманський переворот не відбулися. 498

В'язлов Андрій Григорович (1862–1919) — юрист, український кооперативний, громадсько-політичний і державний діяч. Мировий суддя, депутат I Державної думи й член Українського парламентського клубу, ради ТУП, член партії кадетів, але фактично стояв на партійних позиціях УРДП. Виступав за автономію України у складі федеративної Росії. З червня 1917 р. — член УПСФ. У 1917 р. — губернський комісар Тимчасового уряду на Волині. В Українській Державі — генеральний суддя, секретар Адміністраційного суду Державного сенату, міністр юстиції в уряді Ф. Лизогуба. У 1919 р. очолював

відділення Міжнародного Червоного Хреста. 235, 240, 265, 267, 273, 283, 335, 360, 390, 403

Гаврилко Михайло Омелянович (1882–1920) — український скульптор. Автор погрудь Т. Шевченка (1911 і 1914 рр.). Учасник конкурсів на проект пам'ятника Т. Шевченку, виконав гіпсовий барельєф поета (1911) та його бюст для будинку Полтавського театру. 154, 163, 164, 221, 229, 232, 258, 264, 273, 284, 285, 295, 297, 301, 302, 303, 381

«Гайдамаки» — див. Трупа Гайдамаки.

Гайдебуров П. 67

Галевич В. 341

Галимський В. 389

Ганецький Якуб (справжнє прізвище — Фюрстенберг Яків Станіславович, 1879–1937) — польський і російський радянський політичний і державний діяч. У 1917 р. брав участь в організації повернення В. Леніна з еміграції, очолював закордонне представництво ЦК РСДРП (б) у Стокгольмі. З грудня 1917 р. перебував на керівних посадах у Наркомфіні. 498

Ганнейзер Євген Адольфович (1861–1938) — російський і український письменник, журналіст, критик, перекладач. Працював робітником, агрономом, учителем, журналістом, страховим агентом. Літературну діяльність розпочав з 1880 р., співробітник редакцій видань «Южный край», «Зоря», «Русское богатство» та ін. Автор прозових і драматичних творів російською та українською мовами («Заклята криниця», «Броненосець Потьомкин» та ін.), статей, спогадів, перекладів з польської мови. Приятелював з В. Короленком, листувався з М. Коцюбинським. 40, 227

Ганфман М. 40

Ганцов В. 471

Ганько (Ганьков) Михайло Петрович — полтавський землевласник, земський діяч, до 1911 р. — голова полтавської повітової земської управи; перекладав українською мовою перший том «Истории запорожских козаков» Д. Яворницького. 178, 179

«Гаркуша» 7

Генеральний секретаріат — перший український революційний уряд, створений спеціальною ухвалою Української Центральної Ради від 28 червня 1917 р. Включав 10 членів: В. Винниченко — голова і генеральний секретар внутрішніх справ; Б. Мартос — генеральний секретар земельних справ; С. Петлюра — генеральний секретар військових справ; В. Садовський — судових справ; І. Стешенко — освіти; С. Стасюк — харчових справ; С. Єфремов — міжнаціональних справ; Х. Барановський — фінансових справ; П. Христюк — генеральний писар. 510, 511, 512, 513, 516

Герасимчук В. 208

Гербель І. П. 457

Гессен І. 40

Гехтер Максим Григорович (1885–1947) — публіцист, журналіст і громадсько-політичний діяч. У 1905 р. за пропагування серед робітників ідеї української автономії був заарештований. Працював відділоводом у редакції газети

«Рада». Там сформувався в журналіста-професіонала. Публікувався у ЛНВ, часописах «Село», «Засів». Висвітлював теми кооперації, переселення, робітничого й сільського життя, писав рецензії на праці з економічних, національних та політичних проблем. За Директорії — член Української дипломатичної місії у США (1919), але політичні події перешкодили виконати покладені на нього обов'язки. На еміграції жив у Празі, де публікувався на сторінках журналів «Prager Presse» та «Slavische Rundschau». 241, 286

Гирич І. 23, 46, 74, 122

Гладинюк Григорій Пантелеймонович (1833–1911) — київський купець 1-ї гільдії, підприємець та меценат. Нар. в м. Базалія Старокостянтинівського повіту Волинської губернії у родині селянина-кріпака. Після звільнення від кріпацтва працював у київському готелі «Європейський». 1878 р. на зібрані гроші купив готель у Києві, на його місці збудував «Готель Гладинюка» (на розі Фундуклеївської та Пушкінської вулиць, зберігся донині). До будівництва власного будинку в Києві у ньому часто зупинявся М. Грушевський. Ініціатор і учасник доброчинних акцій. Пожертвував садибу в Києві для влаштування міської лікарні. Почесний попечитель 4-ї Київської гімназії, допомагав Київському училищу сліпих. За даними «Ради» (1911, № 202, 7 вересня, с. 3) заповів на потреби Києва і рідного м. Базалії 324 тис. карб.: робітничій лікарні, школі сліпих, касі покалічених, для будівництва на Батиєвій горі у Києві притулку-ясел для маленьких дітей, залишених батьками, кам'яного будинку 2-класової школи в м. Базалії. 318

Глібов Леонід Іванович (1827–1893) — український поет і байкар. Почав друкуватися в 1853 р. в газеті «Черниговские губернские ведомости». Видавець газети «Черниговский листок», що виходила українською та російською мовами, 1867 р. — управитель земської друкарні. 30

«Глухі чують» — рекламна оповістка про штучну вушну перетинку. Друкувалася в «Раді» у 1909 р. (№ 216, 25 вересня, № 221, 1 жовтня, № 227, 9 жовтня, № 233, 16 жовтня, № 239, 23 жовтня). 156

Гнатюк Володимир Михайлович (1871–1926) — український етнограф, публіцист, громадський діяч. З 1899 р. — дійсний член НТШ, з 1916 р. — голова Етнографічної комісії НТШ. Співредактор ЛНВ (1898–1906, початок 1920-х років), директор Української видавничої спілки, співредактор багатьох її видань. З 1924 р. — член ВУАН, член-кореспондент Російської академії наук, ряду наукових товариств та організацій. Відредагував і видав бл. 60 томів «Етнографічного збірника» й «Матеріалів для української етнології», автор численних праць. 86

«Годування телят» 227

Голобородько Микола Трохимович — див. Пригара П.

Головатий Антон Андрійович (1732/1744–1797) — військовий суддя Чорноморського козачого війська. 270

Головинський — київський лікар. 162

Головко Андрій Григорович — учений, публіцист, автор праць «С/х общества малого района» (Катеринослав, 1910), «Об организации кооперативного сбыта яиц» (1913), «К вопросу о кооперативных образованиях в России»

(1915), «Кооперация, производитель и поставки хлебов на армию в Германии» (Харьков, 1918), кооперативний діяч. Вивчав кооперативний рух у Німеччині. Член фінансово-економічного відділу Центрального українського кооперативного комітету, створеного 1918 р. 390, 398, 400

Головне управління пошт і телеграфів 10

Голоскевич Григорій Костянтинович (1884–1934) — мовознавець, випускник Кам'янець-Подільської семінарії, учень О. Шахматова. У 1914 р. склав «Український правописний словничок з короткими правилами правопису» — перший орфографічний правописний словник української мови. З 1916 р. — голова Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книжок. Після встановлення радянської влади залишився в Україні, працював співробітником ВУАН, співредактором академічного словника 1924–1932 рр., автор праць з діалектології Поділля. 1929 р. заарештований, на процесі СВУ засуджений на 5 років. Припускають, що помер у Сибіру в 1934 р. 456, 462, 464, 499, 502, 504, 512

«Голота» — соціально-психологічна повість В. Винниченка; вперше опублікована 1905 р. в журналі «Киевская старина» (Т. 88. — Кн. 1, 2. — С. 117–187, 209–262); написана, за оцінкою Лесі Українки, у стилі новоромантизму. 42

Горбач Ю. 23

Горемикін Іван Логінович (1839–1917) — російський політичний і державний діяч. З 1866 р. — полоцький віце-губернатор, 1882 р. — товариш обер-прокурора, у 1891–1894 рр. — товариш міністра юстиції, з 1895 — товариш міністра й міністр внутрішніх справ Російської імперії. У квітні–липні 1906 та 1914–1916 рр. — голова Ради міністрів. Мав антидумські настрої та виступав проти «Прогресивного блоку». 444, 510

Горленко А. 138

Горький Максим (Пєшков Олексій Максимович, 1868–1936) -- російський письменник, автор новел, драматичних творів, романів. Публіцист, співробітник журналів «Новое слово», «Русская мысль», «Северный вестник», видавець журналу «Летопись» та ін. 467

«Грамота» 426

Грибинюк Юхим Семенович (1852–1912) — лікар, український громадський діяч, родом з Поділля, закінчив медичний факультет Київського університету. За утримання матір'ю їдальні для революційної молоді був висланий з Києва на Волинь, де працював лікарем на холерній епідемії і зарекомендував себе добрим спеціалістом. 1895 р. був командированый до Петербурга на роботу в медичний департамент. У столиці захистив дисертацію і здобув посаду міського лікаря. Його громадська діяльність була пов'язана переважно з видавничою діяльністю Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг: він був членом його правління, завідувачем книжкового складу та продажу книжок, експедитором і бухгалтером. Укладач збірки казок «Татові казки», кореспондент «Ради»; збирав етнографічний матеріал, який передав українському товариству «Кобзар» у Москві. 27, 55, 56, 61, 62, 63, 67, 70, 94, 301, 302

Грибоєдов О. С. 73

Григоріїв-Наш Никифор Якович (1883–1953) — педагог, публіцист, бібліотекар, громадсько-політичний діяч, член ТУП, співробітник «Ради», журналів «Маяк», «Світло», «Подольские известия» та ін. Випускник сільськогосподарської школи м. Бродищі на Київщині. Працював бібліотекарем Київського товариства письменності, у статистичному відділі Південно-Західної залізниці. 1904 р. склав іспит на право викладання російської мови в повітових школах. Організатор у Бердичеві повітового учительського союзу та в Літині на Поділлі таємного учительського гуртка, що об'єднував національно свідому інтелігенцію. На момент згадки в листі працював учителем російської мови Кам'янецької вищої початкової школи. Також викладав всесвітню й вітчизняну історію, методику викладання рідної мови в середніх школах на педагогічних курсах. Голова філії ТУП у Кам'янці-Подільському, співробітник товариства «Просвіта». 281, 282, 284, 294, 296

Григорович-Барський Дмитро Миколайович — київський адвокат, захисник М. Бейліса. Голова київського комітету партії кадетів. У 1917 р. очолював Київську судову палату, товариш голови виконкому Ради об'єднаних громадських організацій. 397

Грінчак Л. 104

Грінченко Анастасія Борисівна (1881–1909) — українська письменниця, громадська діячка, член РУП, студентка Львівського університету, донька Б. Грінченка. Друкувалася у виданнях: «Этнографические материалы», «Из уст народа», «Дзвінок», ЛНВ, «Нова громада», «Рада». Переклала 2 п'єси Ібсена, оповідання М. Твена; упорядниця збірок для дитячого читання. 68

Грінченко Борис Дмитрович (1863–1910) — письменник, педагог, редактор-видавець, публіцист, бібліограф, етнограф, лінгвіст, громадсько-політичний діяч. З кінця XIX ст. друкувався в галицьких часописах, східноукраїнських альманахах «Рада» та «Нива», у 1880–90 рр. з'явилися його перші поетичні збірки та прозові твори. У 1894 р. родина Б. Грінченка переїхала до Чернігова, де він працював на різних посадах, спочатку діловодом оціночної комісії, потім секретарем губернської земської управи. Разом з дружиною, М. Загірньою, організували в Чернігові українське народне видавництво, яке видало 45 книжок популярно-освітнього змісту. 1903 р. поселився в Києві, за дорученням Київської Громади редагував «Словар української мови», брав активну участь у підготовці видання щоденника «Громадська думка», був редактором «Ради» (№ 1–5, 1906), редагував місячник «Нова громада» (1906). Голова й засновник товариства «Просвіта» в Києві, очолював там Всеукраїнську учительську спілку. 8, 9, 18, 23, 32, 33, 38, 47, 53, 68 74, 76, 77, 79, 81, 100, 116, 135, 176, 190, 192, 193, 195, 196, 197, 199 200, 202, 205, 207, 208, 211, 213, 387, 426, 471

Грінченко Дмитро Якович — батько Б. Грінченка, відставний штабс-капітан, дворянин, мав у власності землю та водяний млин. Син двоюрідної сестри Г. Квітки-Основ'яненка. 193

Грінченко Марія Миколаївна (псевд. М. Загірня, уродж. Гладиліна, 1863–1928) — письменниця, перекладач, педагог, громадська діячка. Працювала вчителькою в народній школі на Луганщині. Авторка популярних брошур та книг, перекладала українською мовою твори Г. Ібсена, М. Твена, Г. Х. Андерсена та ін. Друкувалася в українських періодичних виданнях, тісно співпрацювала

з редакціями «Громадської думки» та «Ради», вела в них відділ «По Україні», виконувала обов'язки секретаря редакції «Нової громади». У 1910–1918 рр. керувала видавництвом ім. Б. Грінченка. З 1919 р. — член комісії ВУАН для складання словника сучасної української мови. 9, 38, 193, 199, 205, 208

«Громада» — див. Українська громада в Петербурзі.

«Громадська думка» — щоденна українська політична, економічна й літературна газета, попередниця «Ради». Виходила в Києві з 31 грудня 1905 р. до 18 серпня 1906 р. Видавці — В. Леонтович (до № 173) та Є. Чикаленко. Редактори — В. Леонтович, Ф. Матушевський, Б. Грінченко. Адміністративно закрита після жандармського обшуку. 13, 42, 43, 45, 46, 53, 118, 133, 186

«Громадське слово» 19, 40

Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) — історик, організатор української науки, письменник, публіцист, редактор, видавець, громадсько-політичний і державний діяч. У 1897–1913 рр. — голова НТШ та редактор «Записок НТШ», ініціатор створення «Українсько-руської видавничої спілки», яка видала понад 500 томів різних праць, та «Товариства прихильників української науки, літератури і штуки». 1898 р. спільно з І. Франком та О. Борковським заснував ЛНВ. Фундатор Українського наукового товариства у Києві, засновник популярних народних часописів у Східній Україні «Село» (1909–1911) та «Засів» (1911–1912). Один із засновників Національно-демократичної партії Галичини. З початком Першої світової війни заарештований і засланий до Симбірська, а потім до Казані. Завдяки клопотанням колег із АН Росії переведений до Москви, під «нагляд поліції», співпрацював там з «Украинской жизнью» та «Променем». У 1917 р. очолив Центральну Раду, продовжував публікуватися в періодичних виданнях. 10, 18, 23, 24, 33, 40, 46, 52, 53, 55, 58, 59, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 86, 87, 91, 99, 101, 104, 107, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 121, 122, 130, 134, 135, 136, 138, 139, 141, 144, 149, 153, 154, 159, 160, 163, 172, 188, 194, 199, 200, 207, 208, 209, 230, 234, 237, 238, 241, 242, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 253, 257, 259, 276, 277, 279, 280, 281, 284, 288, 289, 297, 299, 314, 318, 335, 338, 341, 345, 353, 354, 361, 363, 366, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 376, 377, 384, 385, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 397, 398, 401, 420, 430, 432, 433, 437, 450, 458, 459, 470, 471, 472, 481, 482, 483, 485, 487, 489, 492, 496, 502, 504, 508, 515

Грушевський Олександр Сергійович (1877–1942) — історик культури, громадського життя і господарства України XIV–XIX ст., літературознавець, етнограф, архівіст. Випускник історично-філологічного факультету Київського університету, учень В. Антоновича. Від 1900 р. — викладач історії в Новоросійському університеті, 1906 р. почав викладати в Одесі українською мовою, за що був звільнений. Працював приват-доцентом Петербурзького університету. У 1918–1919 рр. — професор Київського університету, у 1920 р. — Київського інституту народної освіти. Проблематика його наукових студій — устрій Великого князівства Литовського, суспільний та економічний побут Гетьманщини, суспільне життя середини XIX ст., новітня українська література. 41, 249, 256, 259, 296, 318, 338, 351, 355, 377, 380

Грушевський Сергій Федорович (1830–1901) — педагог, організатор народної освіти, етнограф, батько М. та О. Грушевських. Викладач Холмської руcько-греко-уніатської гімназії (1865–1868), Кутаїської класичної гімназії (1869–1870), інспектор (1870–1876) та директор (1876–1878) народних училищ Ставропольської губернії, директор народних училищ Терської області (1878–1901). Автор «Первой учебной книги церковно-славянского языка», перевиданої понад 30 разів, низки методичних посібників і підручників для шкіл, кількох етнографічних студій. Фінансово підтримував видання наукових праць М. Грушевського. 376, 377

Гусаковський 290, 291, 309

Гучков Олександр Іванович (1862–1936) — російський державний діяч, депутат III Державної думи Росії. Прихильник конституційної монархії. Підтримував реформи П. Столипіна. Член Державної ради Росії, Тимчасового уряду. У 1917 р. очолював «Товариство економічного відродження Росії», підтримував Добровольчу армію. 437

Ґалаґан М. 505

Ґрузенберґ О. О. — юрист, адвокат, придбав славу блискучими виступами оборонця в судових процесах. Походив з України, слухач Київського університету, симпатизував українському рухові. Автор проекту політичної і релігійної амністії, прийнятого соціально-політичним клубом у Петербурзі 26 квітня 1906 р. (опублікований: Без заглавия. Политический еженедельник. СПб., 1906. — № 15. — 30 квітня. — С. 77–80). 256, 280, 292, 293, 320, 321

«Дай серцю волю, заведе в неволю» 7

Данилевич В. 41

Дараган Володимир Михайлович (1861–?) — полтавський землевласник та земський діяч, колезький секретар, голова та гласний Золотоніської повітової земської управи, почесний мировий суддя Золотоніського повіту (1896–1900), випускник Університету Св. Володимира. Мав землю в Золотоніському та Лохвицькому повітах Полтавської губернії. Член Шевченківського комітету від полтавського земства. Потомственний дворянин, мав право участі в дворянських зібраннях, ухваленні їхніх постанов та обраннях на посади. Надвірний радник, у 1913 р. — присяжний повірений Київського окружного суду. 159

Дашкевич М. 41

Дверницький Василь Омелянович (1870–?) — земський і кооперативний діяч, голова Волинської губернської земської управи, колезький асесор, що походив з дворян, син Омеляна Дверницького — голови Летичівського мирового з'їзду. Один з кандидатів у 1914 р. на голову народного кооперативного банку в Києві. 269, 283, 325, 335, 344, 345, 346

Дворянський банк — очевидно, Державний Дворянський земельний банк, відкритий у С.-Петербурзі 15 січня 1886 р. на Адміралтейській набережній. Мав на поч. XX ст. 24 відділення. Його мета: підтримувати землеробство спадкових дворян через видачу їм позик під заклад земель на строк від 11 до 67 років. Дії банку поширювалися на всю європейську Росію, крім Фінляндії, губерній Царства Польського, Прибалтики й Закавказзя. 94, 95, 235, 237, 263

«Делатели золота» — оповідання Г. Цшокке. 29

Демчинський Микола Олександрович (1851–1915) — російський видавець, журналіст і винахідник фотомеханічних способів репродукування. У 1882–1884 рр. — редактор журналу «Инженер» (Київ). У 1901–1904 рр. у Петербурзі видавав журнал «Климат». 467

«День» — щоденна газета, з 1907 р. — політична, літературна і громадська газета. Виходила в Москві у 1905–1907, 1909 рр. Редактори — Ф. Берг, О. Петрович, М. Стремоухов. Мала ілюстрований додаток — «День». 38, 355, 405

Державна рада 388, 437, 438, 439, 441, 442

Державний архів Полтавської області 23

Державний архів Черкаської області 23

Державні думи Росії 11, 33, 44, 45, 50, 54, 59, 68, 72, 93, 99, 102, 107, 167, 172, 177, 188, 239, 240, 253, 257, 293, 302, 315, 317, 318, 353, 356, 383, 384, 385, 386, 388, 394, 395, 465, 471, 478, 483, 486

Джеджула Ю. 43

Джиджора Іван Миколайович (1880–1919) — історик, політолог, публіцист. Заступник бібліотекаря НТШ, секретар археографічної комісії товариства. З 1913р. — дійсний член НТШ, брав участь у діяльності київського УНТ, Історичного товариства Нестора Літописця при Київському університеті. З 1916 р. — торгово-промисловий референт в окружній команді м. Любліна, військовий комендант у Рава-Руській. Публікувався у виданнях: «Діло», «Записки НТШ», ЛНВ, «Киевская старина». 369

«Дзвін» — літературно-науково-артистичний журнал, місячник літератури, науки й громадського життя, легальний орган УСДРП. Виходив у Києві у 1913–1914 рр. Видавець — Л. Юркевич. Організатори — Л. Юркевич, В. Левинський, Д. Антонович, В. Садовський, Д. Донцов, В. Винниченко. 87, 401, 409

Дзюбинський Володимир Іванович (1860–?) — депутат II і IV Державних дум, трудовик. Член бібліотечної, бюджетної, шляхів сполучення і переселенської комісій думи. Чиновник міністерства фінансів, вільний слухач Томського університету. 354, 355, 386, 439

«Діло» — найстаріша галицька газета, багаторічний єдиний український щоденник. Виходила у Львові в 1880–1939 рр., спочатку двічі, потім тричі на тиждень, а з 1888 р. — щоденно. Орган різних політичних сил: спочатку відстоювала ідеологію народової партії, з 1886 р. — товариства «Народна рада», з 1899 р. — Національно-демократичної, а пізніше Трудової партії. 101, 110, 111, 112, 146, 188, 249, 250, 251, 254, 256, 267, 286, 289, 290, 325, 332, 366, 367, 368, 394, 395

Дмитрієв Микола Андрійович (1867–1908) — адвокат, публіцист, меценат, громадський діяч. Випускник правничого факультету Київського університету, жив у Полтаві. Співзасновник та член Полтавської української Громади, засновник видавництв у Києві («Український учитель») та Полтаві (воно видавало книжки, календарі для селян та інтелігенції і тижневик «Рідний край»), голова Учительської товариської запомоги. Публікувався в «Раді», журналі «Хуторянин». Заповів кошти і майно на полтавську і львівську «Просвіти», літературні премії, бібліотеку, Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг для народу, НТШ. 109, 458

Дмитро Іванович — див. Дорошенко Д. І.

Дмовський Роман Валентійович (1864–1939) — польський публіцист, політичний і державний діяч, ідеолог польської національної демократії, один з лідерів неослов'янського руху поч. XX ст. До 1905 р. як лідер націоналістичної Ліги Народової виступав за зміцнення польських впливів у всіх сферах суспільного та економічного життя в Галичині. Після 1905 р. став на позиції співпраці з царським урядом, виробив концепцію автономії Царства Польського під зверхністю Росії. Депутат II і III Державних дум Росії. У 1909 р. видав працю «Германия, Россия и польський вопрос», у якій доводив необхідність зміни політики Росії щодо Польщі. 422

«Дніпрові хвилі» — український ілюстрований тижневик, що виходив у 1910–1914 рр. у Катеринославі. Редактори — Д. І. Дорошенко (1910–1913), В. Біднов (1914). Співробітники — Д. Яворницький, Л. Біднова, І. Труба та ін. Висвітлював національно-культурне життя українців краю, друкував історичні праці, літературні твори. 214, 293, 294

Дністер 306, 369

Дністрянський С. 33, 34

Доброволенко Ю. 232

Добровольський Л. 437

Добродійне Товариство — див. Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг.

Доманицький Василь Миколайович (1877–1910) — історик, літературознавець, публіцист, громадсько-політичний і кооперативний діяч. Закінчив історично-філологічний факультет Київського університету, співпрацював з багатьма виданнями. Фактичний редактор газети «Рідна справа — Думські вісти», один із засновників і діяльних редакторів видавництва «Вік» у Києві, член ТУП. Популяризував знання в галузі сільського господарства, кооперації, етнографії, бібліографії. 11, 53, 54, 58, 64, 90, 121, 122, 130, 157, 174, 176, 197, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 217, 229, 230, 232, 238

Доманицький Микола (1854–?) — батько В. Доманицького, священик с. Колодистого Звенигородського повіту. Сучасники його характеризували як людину освічену та з широкими культурними інтересами. 211, 229

«Домашня птиця» — праця В. Корольова 225, 255

Дондуков-Корсаков О. М. 264

Донцов Дмитро Іванович (1883–1973) — літературний критик, публіцист, політичний діяч, ідеолог українського інтегрального націоналізму. Доктор права. З 1905 р. — член РУП, УСДРП, один із засновників Союзу визволення України (1914), член УДХП (1918). З 24 травня 1918 р. — директор Бюро преси й Українського телеграфного агентства Української Держави. З 1922 р. — редактор ЛНВ у Львові, в 1933–1939 — «Вісника». 394

Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951) — історик і журналіст, громадсько-політичний і державний діяч. Організатор товариств «Просвіта», член ТУП, УРДП, з червня 1917 — УПСФ. Один із засновників Української Центральної Ради. У 1917 р. — крайовий комісар (з правами генерал-губернатора) Тимчасового уряду в Галичині та Буковині, згодом — губернський комісар

УЦР на Чернігівщині. Після гетьманського повстання — міністр закордонних справ. З 1919 р. — в еміграції. Професор українських вищих шкіл в ЧСР, Німеччині, Австрії й Польщі. 8, 9, 19, 23, 24, 90, 100, 176, 177, 197, 199, 214, 227, 240, 293, 294, 385, 396, 471, 491, 501

Драго Микола Іванович (1852–?) — банківський діяч, народився в Одесі, закінчив там Рішельєвську гімназію, технологічний інститут. Займався і революційною діяльністю, у 1876 р. брав участь в організації втечі П. Кропоткіна. Служив діловодом в Одеській міській управі, банку зовнішньої торгівлі, член правління Товариства взаємного кредиту в Одесі. Після 1917 р. — управляючий Одеським Державним банком. 344, 348

Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895) — історик, літературознавець, публіцист, фольклорист, економіст і філософ, громадсько-політичний діяч. Викладач Київського університету, очолював ліве крило Київської Старої Громади. У 1875 р. через політичні репресії виїхав за кордон. Заснував у Женеві українську друкарню, «Женевський гурток», видавав журнал «Громада» (1878–1882). Останні роки проживав у Болгарії, викладав у Софійському університеті. 7, 89, 114, 180, 268, 440, 441, 445, 467, 468

Дубровіна Л. 23

Дубровський Павло Михайлович (1857–1916) — агроном, учитель, публіцист, редактор с/г журналу «Хуторянин» (1895–1906), автор статей та розвідок на с/г теми, давав багато фахових порад Є. Чикаленкові. Познайомилися вони під час навчання в Московській Петровсько-Розумовській землеробсько-рільничій академії, де П. Дубровський очолював студентський гурток і був бібліотекарем. Після завершення навчання отримав ступінь кандидата лісоводства та с/г. Працював учителем хліборобської школи в Криму, директором Уманської рільничої школи, полтавським інспектором с/г, редактором петербурзького хліборобського журналу. Публікувався у фахових виданнях: «Сельское хазяйство и лесоводство», «Земледельческая газета», «Журнал Полтавського общества сельского хазяйства», збірниках статистично-економічних даних Курської і Тамбовської губерній. Є. Чикаленко називав його відданим українцем. 179, 180, 182, 184, 188, 191, 205, 221, 225, 227, 233, 260, 477

Дуб'яга Микола Іванович (1871–?) — російський адвокат, поет. Народився у дворянській родині Зіньківського повіту на Полтавщині, 1890 р. закінчив Харківську гімназію, 1894 р. — Харківський університет, працював помічником присяжного повіреного при Харківському окружному суді. Брав участь у студентських збірниках, публікувався в періодичних виданнях. 61, 64, 67, 70, 309

Дудін С. 232

Думська фракція українців — позапартійна демократична організація українців у Державній думі, яка повинна була боронити національні інтереси. У І Державній думі вона нараховувала 44 члени, її очолював І. Шраг. У склад бюро входили: П. Чижевський, В. Шемет, селяни — Г. Зубченко, Н. Онацький, І. Тарасенко, С. Таран, А. Грабовецький. Мала дві комісії, через друковане слово поширювала ідеї автономії, готувала проект про мову. Виступала в Державній думі з промовами з аграрного питання, виробила законопроект про

національні права, рідну мову в школі. Така ж фракція, у складі 47 депутатів, сформувалася і в Державній думі II-го скликання. 49, 50, 51, 253

«Думські Вісти» — див. «Рідна справа — Думські вісти».

Дьяков Іполит Миколайович (1865–?) — київський чиновник, випускник Київської 1-ї гімназії, курсу математичних наук у Київському університеті. З 1891 р. працював у департаменті залізничних справ міністерства фінансів, згодом — у головному управлінні державного кіннозаводства, з 1900 р. — його представник у Подільській та Київській губерніях. До Києва переселився 1900 р., був обраний почесним мировим суддею Київського округу, з 1902 р. — постійно обирався гласним міської думи. У 1906–1916 рр. — міський голова Києва. 159, 339, 340, 345

Емський указ 18 травня 1876 р. — циркуляр, що забороняв друкувати й поширювати книги українською мовою, дозволяв лише друк історичних пам'яток та белетристики, але за російським правописом. Рукописи підлягали цензуруванню в Головному управлінні в справах друку. 34, 35, 37, 38, 40, 68, 104, 131, 133, 176, 177, 183, 184, 186, 263, 264, 399, 412

«Енциклопедія» — див. «Украинский народ в его прошлом и настоящем».

Ерастов (Ерастів) Степан Іванович (1856–1933) — публіцист, український громадсько-політичний і культурний діяч на Кубані. Народився в м. Катеринодарі у родині, що походила від козацьких старшин Кубанського війська. З 1890-х років займався легальною громадською роботою: поширював українську літературу в краї, майже щороку їздив на з'їзди ТУП, здобував посади українцям у Катеринодарі, організував там «Просвіту» з філіями у станицях, був ініціатором заходів для створення «Українського народного банку». У 1908 р. переїхав до Новоросійська, там організував музично-драматичний гурток, Громаду, «Просвіту», українське сільськогосподарське товариство, «Український кооператив», «Запомогу», став директором місцевого банку. Був серед ініціаторів проектів будівництва додаткової залізничної лінії в Новоросійську та цементного заводу, які були втілені в життя. Друкувався в українських періодичних виданнях: ЛНВ, «Раді», «Зорі», «Кубані», «Приазовском крае», «Кубанских ведомостях», «По морю и суше» під псевд. Ст. Закубанський, С. Попенко, С. П-ко. 18, 74, 75, 216, 223, 229, 338, 342, 345, 349

Еркман-Шатріан 173

Ест 40

Єлисаветградське вище земське реальне училище 7

Єреміїв М. 9, 23

Єрмолов Олексій Сергійович (1846–?) — державний діяч, видавець. У 1893–1905 рр. — міністр землеробства і державного майна, член Державної ради. Автор праць «Высшее сельскохозяйственное образование в России» (1872), «Организация полевого хазяйства. Системы земледелия, севообороты» (1879, 1901), «Неурожаи и народное бедствие» (1892). Друкував агрономічні статті в газетах «Слово», «Новое время». Вони були видані й окремою книжкою — «Наш земельный вопрос». Упорядник збірки «Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах» (4 томи, 1901–1905). 234

Єфимовський Є. 299

Єфремов Петро Олександрович (1883–?) — педагог, публіцист, брат С. Єфремова. Випускник Черкаського духовного училища, навчався в Київській духовній семінарії та Першій Київській гімназії, з 1910 р. — в Київському університеті, який закінчив 1915 р. (історично-філологічний факультет). Працював викладачем гімназій, зокрема в Катеринославі, 1918 р. там у місцевому університеті (інституті народної освіти) читав курс української літератури. Був репресований за справою СВУ. 55, 56, 61, 62

Єфремов Сергій Олександрович (1876–1939) — літературознавець, критик, публіцист, громадський діяч. Закінчив юридичний факультет Київського університету, входив до місцевої громади, організатор УРП, ТУП, УПСФ, діяч Центральної Ради. Брав участь у редагуванні «Громадської думки» та «Ради», входив до редакційного комітету видань, кілька разів його заарештовували за публікацію статей, заборонених цензурою. Автор збірників статей «За рік 1912-й» (1913), «Під обухом: більшовики в Києві» (1918), «З громадського життя на Україні» (1908), «Статті, фейлетони, замітки» (1913) та ін. Його ґрунтовна наукова праця — «Історія українського письменства». 9, 18, 20, 33, 35, 38, 39, 40, 45, 46, 53, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 90, 94, 105, 106, 118, 122, 128, 135, 172, 173, 175, 176, 177, 189, 197, 198, 202, 203, 208, 209, 211, 213, 214, 219, 227, 232, 233, 239, 253, 257, 275, 280, 281, 282, 293, 294, 296, 314, 318, 327, 359, 365, 366, 367, 368, 376, 377, 378, 403, 404, 406, 407, 409, 410, 413, 414, 420, 423, 430, 437, 448, 459, 460, 470, 471, 474, 476, 479

Жаткович Ю. 208

Жебуньов Леонід Миколайович (1851–1919) — публіцист, прихильник «Ради» та її популяризатор, громадсько-політичний діяч. Навчався в Москві, у Петровсько-Розумовській землеробсько-рільничій академії. У молоді роки мав зв'язки з народовольцями, працював на посаді земського статистика в Чернігові, спільно з О. Русовим виконав опис Ніжинського повіту. Українським громадським діячем став у поважному віці, був одним із засновників київської та полтавської «Просвіт», Українського клубу в Києві. Брав участь в урочистостях з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, з 1908 р. — член Об'єднаного комітету для спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві та українського літературного комітету в Харкові, активний діяч Полтавської української Громади, член УДП та ТУП. Друкувався в журналах «Зоря», ЛНВ, «Рідний край», «Украинская жизнь», газеті «Рада». 9, 103, 119, 134, 153, 195, 196, 201, 219, 220, 229, 245, 261, 266, 267, 268, 277, 278, 280, 283, 284, 297, 299, 306, 313, 317, 330, 357, 361, 363, 365, 366, 368, 380, 382, 385, 386, 388, 389, 390, 393, 394, 399, 473, 478

Жилкін Іван Васильович (1874–?) — кореспондент провінційної (до 1898 р.) і петербурзької (з 1899 р.) преси. З 1898 р. — секретар редакції газети «Неделя», автор праці «Старообрядчество на Волге», з 1910 р. вів у «Вестнику Европы» рубрику «Провинциальные обозрения». Лідер трудової групи в Державній думі. 355, 356

Жилко С. 61

Житецький Павло Гнатович (1837–1911) — філолог, перший історик української літературної мови, педагог, публіцист. Дійсний член НТШ (з 1903), член-

кореспондент Петербурзької АН (з 1898), викладач колегії Павла Галагана. Член-засновник Українського наукового товариства у Києві (1906). Один із основоположників Київської Старої Громади. 36, 38, 182

Жорес Жан (1859–1914) — історик, публіцист, діяч французького і міжнародного соціалістичного руху, борець проти мілітаризму й війни. Редактор і автор праці «Соціалістична історія», автор 4-х томів «Истории Великой французской революции» та «Истории франко-прусской войны». 226

Жученко М. 208

«З біжучих вражінь» — 273, 274

Забіло Яків Платонович — колезький асесор, службовець Петербурзького губернського акцизного управління, український діяч. Член української Громади, секретар товариства ім. Т. Г. Шевченка в С.-Петербурзі, спеціальної комісії для видання повного «Кобзаря» Т. Шевченка в 1906–1907 рр. Народився на Чернігівщині, походив з дворянського роду Михайла Забіли, що вів початок з XVI ст. 61, 64, 97, 465

Загребський процес — ішлося про Загребський процес у справі державної зради сербів, що відбувався в Загребі у 1909 р. Він був ініційований владою Австро-Угорщини і спрямований на роз'єднання сербів і хорватів, які в 1905 р. організували коаліцію для боротьби з династією Габсбургів. Репресії стосувалися *сербів, яких звинуватили у державній зраді.* 325

«Задруга» — кооперативне товариство видавничої і друкарської справи в Москві. Засновано 1911 р. групою вчених, літераторів і педагогів (С. Мельгунов, В. Пічета, О. Васютинський, К. Сивков та ін., переважно представники Трудової народно-соціалістичної партії). Це новий тип пайового товариства, що поєднало статус акціонерної компанії з принципами кооперативної організації. Випускало книги з історії, педагогіки, суспільствознавства, підручники, дитячу й художню літературу. Мало 2 друкарні та книжковий магазин. У 1922 р. його діяльність була перенесена за кордон. За 1911–1922 р. випустило понад 500 назв книг. 433, 436, 504

Задьора Г. П. — публіцист, висвітлював у розвідках медичні питання, публікувався в «Русском богатстве». 32

Заїкин Флорентій Йосипович — повітовий агроном, організатор зразкових господарств у Київській губернії. За політичні погляди отримав репутацію «неблагонадійного», не міг через неї працевлаштуватися, у 1905 р. був ув'язнений і відправлений до Сибіру. Автор брошури «Як збільшити врожаї на селянських землях» (1911 р.). У 1917 р. працював агрономом у Київській земській управі, публікувався в кооперативному органі Київської губернської народної управи «Народня справа». 177, 178, 179, 196, 202, 205, 225, 227, 233, 241, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 251

Зак Самуїл Сергійович — російський політичний діяч, лівий есер, депутат Всеросійських Установчих зборів за списком партії есерів і Ради селянських депутатів Таврійської губернії. 498

Закон 1876 р. — див. Емський указ 1876 р.

Записки історично-філологічного відділу ВУАН 308

«Записки Наукового Товариства імені Шевченка» — головне періодичне видання НТШ. Протягом 1892–1937 рр. у Львові вийшло 155 томів «Записок...». Перші роки вони виходили як річники (ред. Ю. Целевич та О. Барвінський), у 1895 р. — 4 рази на рік, 1896–1913 рр. — 6 разів на рік. М. Грушевський редагував часопис у 1895–1914 рр. (112 томів). Після ліквідації товариства видання продовжувалося в еміграції. 299, 397

«Засів» — ілюстрована українська популярна тижнева газета, виходила в Києві у 1911–1912 рр. Фактичний редактор — М. Грушевський, офіційні редактори-видавці — В. Товстонос, О. Степаненко. Продовження газети «Село», багато місця відводила с/г і кооперативним темам. Видавалася за сприяння українських меценатів, насамперед В. Симиренка. Вийшло 65 номерів. 249, 277, 279, 284, 288

Заславський Давид Йосипович (1879–?) — російський журналіст, який почав публікуватися в пресі з 1904 р. спочатку у віденській газеті «Северо-западный голос», був співробітником «Киевских откликов», «Киевской мысли», газети «День» (1912–1914), «Божья Коровка» (1916). 355, 356

Звєрев Микола Андрійович (1850–?) — юрист, викладач, державний діяч. Навчався на правничому факультеті Московського університету, професор і ректор цього університету. У 1898 р. займав посаду товариша міністра народної освіти. У 1902–1904 рр. — начальник Головного управління у справах преси, 1912–1913 рр. — член комісії для вироблення законопроекту про друк, який виявився вкрай реакційним. З 1909 р. — член Державної ради, сенатор, співробітник «Московских ведомостей». 31

Звіринець — історична місцевість, пагорб у Печерському районі від Наводницької долини (бульвар Дружби народів) до заплави Либеді. У Київській Русі вона була місцем для полювання на диких звірів для київської знаті, звідси й пішла її назва. Нині основну частину його території займає новий Ботанічний сад. 311, 342, 394, 463, 467

«Згода» — ілюстрований тижневик літератури, політики й культури. З дозволу військової цензури в Києві вийшов лише перший його номер 11 грудня 1914 р. Під час верстання другого числа з наказу місцевої влади видання було припинено. 425

«Земля» — банк у Галичині 306

«Земля» Лункевича 122

«Земской сборник Черниговской губернии» — видання Чернігівського губернського земства. Його редактори в різний час — М. Коцюбинський та В. Самійленко. 351

Земства — органи місцевого самоврядування, створені в губерніях Європейської Росії за земською реформою 1864 р. Поширювали шкільну й медичну справу, відкривали лікарні, аптеки, організовували фельдшерські курси, засновували початкові школи, гімназії, учительські семінарії. Влаштовували с/г виставки, дослідно-показові станції, артілі кустарів. Організували земську статистику. Перед Першою світовою війною земства існували в 43 губерніях. 58, 74, 92, 103, 159, 226, 247, 339, 490, 502, 504

Зігмунд — див. Келлер Георг Зігмунд.
Зілов 271
Зінов'єв Григорій Овсійович (1883–1936) — радянський державний і політичний діяч. З 1903 р. — член ЦК РСДРП (б). З грудня 1917 р. — голова Петроградської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Прихильник підписання Брестського миру. У 1919–1926 рр. — голова виконкому Комінтерну, з 1921 р. — член Політбюро ЦК. 498
«Зоря» 288
Зубрицький М. 208
Іван Дмитрович — див. Личко І. Д.
Іван Миколайович — див. Присецький І. М.
Іван Петрович — див. Винниченко В. К.
Іваницькі 209
Іванов Микола Юдович — у 1908–1914 рр. командувач військ Київської військової округи. 404
Іванов Сергій Олексійович (1856–?) — викладач, відставний статський радник, депутат IV Державної думи від Києва (кадет), випускник Вищої Імператорської хірургічної академії, магістр ветеринарних наук. Працював професором Київського політехнічного інституту на кафедрі зоотехніки. Прихильно ставився до українського питання. 353, 354, 386
Ігнатович Віктор Володимирович (1862–1933) — громадсько-культурний діяч Києва, приятель П. Стебницького, у роки Першої світової війни — один з організаторів і керманичів благодійного товариства «Південь Росії», співзасновник Української народної партії, економіст, фінансист. Один із провідних членів Старої Київської Громади (Гнатович, Індик) та організаторів товариства «Хрестоматія». Одружений із сестрою дружини І. Франка — Олександрою Федорівною Хорунжинською. У 1900-х роках — директор Київського державного банку та скарбник Київського українського клубу. 86, 124, 147, 260, 261, 266, 269, 272, 359, 360, 463, 464, 497, 516, 518
Іліодор (Труфанов) — популярний серед народу ієромонах Почаївської лаври на Волині, переведений до Царицина, діяч «Союза русского народа», близький до Г. Распутіна. Відомий своєю антиурядовою агітацією, за що постановою Синоду був відправлений у Тульську єпархію настоятелем Новосільського монастиря. У 1920 р. очолив Царицинський розкол, оголосив себе Патріархом Росії, організував Синод у складі 12 осіб. 95
Ілля Людвигович — див. Шраг І. Л.
Імператорська Санкт-Петербурзька академія наук — див. Петербурзька академія наук.
Іонівський Троїцький монастир — заснований 1864 р. в Києві на території Звіринця, вище від Видубицького монастиря на місці Свято-Троїцької обителі. Заснував його селянин, що взяв ім'яченця Іона. Мав кілька храмів та корпуси для чернців. У 1871–72 рр. при ньому збудовано Троїцьку кам'яну церкву (архітектор — В. Ніколаєв), яку розписав Д. Зайченко. 341, 342
Іскра І. 267
Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського 23
Історичне товариство Нестора Літописця 41

«Історія одного селянина» 172, 173
«Історія України-Русі» М. Аркаса 109, 110, 111, 116, 122, 147, 151, 170, 240, 241, 242, 249, 250
Їжакевич І. 389
Кадети — члени Конституційно-демократичної партії (партії народної свободи), заснованої в жовтні 1905 р. лівим крилом російського ліберального руху. До неї входила інтелектуальна еліта Росії — професура університетів і академіки Петербурзької АН. Вимагали демократичних свобод, розподілу частини поміщицьких земель серед селян через викуп, підтримували національно-культурні вимоги українців, були в опозиції до царського уряду. Лідери партії — П. Мілюков, В. Набоков, П. Струве, О. Шингарьов, В. Вернадський. У 1917 р. нараховувала бл. 50 тис. членів, з них 10 тис. — на Україні. Мала представництво в Центральній Раді (М. Василенко, В. Науменко та ін.). 298, 353, 384, 465, 485, 489, 500
Кадилін Євген Іванович — чиновник у Ломжі, помічник управителя канцелярії Ломжинського губернатора. 375, 376, 381
Каземір К. Ф. 233
«Календарь „Хуторянин"» 226, 228
Каманін І. 41
Камінка О. 40
Канівська міська дума 43
Капніст Іполит Іполитович (1872–1936) — землевласник, граф, агроном, депутат III Державної думи від Полтавської губернії, октябрист. У Думі — член переселенської і земельної комісій. 296, 329
Капустін Михайло Якович (1847–?) — член Державної думи II–III скликань, товариш голови Державної думи, член бюджетної, з народної освіти і старообрядческої комісій. 291
Кареєв Микола Іванович (1850–1931) — російський історик нового часу, професор Варшавського і Петербурзького університетів, член-кореспондент Російської АН. Автор праць «История Западной Европы в новое время», «Исторический очерк польского сейма» та ін. Досліджував історію паризьких революційних секцій. 421
Карпенко-Карий Іван Карпович (Тобілевич) (1845–1907) — український режисер і театральний діяч. Автор драм, сатиричних комедій «Розумний і дурень» (1885), «Сто тисяч» (1890), «Хазяїн» (1900), реалістичних побутових драм «Підпанки» (1883), «Наймичка» (1885), «Безталанна» (1886) та багатьох ін. 7, 90, 182, 189, 199, 202, 376, 377, 429
Кассо Лев Аристидович (1865–1914) — у 1910–1914 рр. — міністр народної освіти. 266, 267, 269, 290, 291
Катеринич Митрофан Кирилович (1860–?) — дворянин з Пирятинського повіту Полтавської губернії. Випускник Миколаївського кавалерійського училища, депутат дворянства вказаного повіту, з 1886 р. — почесний мировий суддя Пирятинського судового мирового округу, з 1898 р. — головний управитель державного кіннозаводства в Полтавській губернії, з 1902 — предводитель повітового дворянства. З березня 1906 р. — виконуючий обов'язки полтавського віце-губернатора. У 1908–1915 рр. — харківський губернатор. 84, 223, 229

Катеринич Петро Петрович (1856–?) — походив з відомого українського роду, що вів початок з першої половини XVIII ст. Народився в Бобровиці на Чернігівщині, мав там землеволодіння та цукроварню. Повітовий предводитель дворянства в м. Козельці (1887–1890), з 1908 р. — нотаріус у Петербурзі. Скарбник Товариства ім. Т. Г. Шевченка в Петербурзі, діяч Петербурзької української Громади. 223, 229

Каутський Карл (1854–1938) — один з лідерів і найвідоміших теоретиків соціал-демократії в Німеччині та Європі, творець II Інтернаціоналу, що об'єднав майже всю європейську соціал-демократію. Його ідеологічна концепція передбачала світову революцію. 83

Квасницький Є. 38

Келлер Георг Зігмунд (1887–?) — німецький філолог, зять Є. Чикаленка (чоловік Ганни Чикаленко). Наприкінці 1920-х — у 1930-ті роки працював в Українському науковому інституті в Берліні. 315, 358, 364, 402, 403, 408, 409, 436

Кибальчич Н. 208

Київська міська дума — виборний розпорядчий орган міського самоврядування. Вперше створена «Жалуваною грамотою містам» у 1785 р. Обиралася на основі майнового цензу. Спочатку містилася на Подолі, у 1876 р. архітектор О. Шілле збудував для неї на Хрещатицькій площі (нині — Майдан Незалежності) двоповерховий будинок у вигляді підкови, який не зберігся. Ліквідована 1919 р. 33, 34, 296, 312, 327, 330, 339, 345, 484

Київська міська управа 381

Київська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією і службовими злочинами 20, 24

Київська Стара Громада — громадська організація української інтелігенції, центральний осередок національно-культурної діяльності в Україні. Виникла в кінці 1850-х років, період її активної діяльності припав на 1870–90-ті роки. До її складу в різний час входили В. Антонович, М. Драгоманов, О. Кониський, Ф. Вовк, О. Кістяківський, П. Чубинський, Т. Рильський, П. Житецький, М. Лисенко, М. Старицький, І. Левицький, В. Науменко та багато інших. 43, 64, 103

Київське товариство — див. Українське наукове товариство.

Київське Українське общество — див. Українське наукове товариство.

Київський банк 288

Київський комітет — див. Шевченківський комітет.

Київський союз кооперативів 287

Київський тимчасовий комітет у справах друку 15

Київський університет 8, 10, 41, 58, 267

Киктенко Трохим 144, 145

Кирило-Мефодіївське братство 8

Кіржаєв С. 41

Клейн Г. Г. 222, 228

Клименко Т. 23

Климович М. 8

Кміт Юрій (1872–1946) — український історик церкви, католицький священик, письменник, автор проповідей. Писав твори в основному про життя бойків, склав етнографічні описи Бойківщини. 90, 369

«Книгар» 19

Книгарня редакції «Киевской старины» — знаходилася в Києві на вул. Безаківській, 8. Продавала україномовні книжки, мала безкоштовні каталоги. З перейменуванням у 1907 р. «Киевской старины» на «Україну» називалася книгарнею «України». 65, 66, 69, 88, 100, 104, 120, 194, 218, 220, 235, 237, 247, 255, 257, 258, 259, 269, 386, 512, 328, 329

Книгарня «України» — див. Книгарня редакції «Киевской старины».

«Кобзар» Т. Шевченка 7, 11, 12, 16, 17, 27, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 81, 92, 107, 108, 110, 151, 152, 153, 156, 160, 170, 173, 175, 190, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 231, 232, 248, 251, 252, 260, 263, 266, 272, 277, 280, 301, 307, 308, 309, 312, 320, 324, 326, 382, 383, 484

Кобилянська О. 10

Ковалевський Володимир Іванович (1844–?) — адміністратор-фінансист, публіцист, поміщик. Випускник Санкт-Петербурзького землеробського інституту, службовець міністерства державного майна, завідувач його статистичного відділу та член ученого комітету міністерства, директор департаменту мануфактури й торгівлі в міністерстві фінансів. Співробітник журналу «Сельское хазяйство и лесоводство», «Земледельческой газеты», автор численних праць і перекладів зі свого фаху. 278, 279, 287, 289, 344

Ковалевський Максим Максимович (1851–1916) — правник, історик, соціолог. Професор Московського й Петербурзького університетів, академік Російської АН. Засновник у Парижі Російської вищої школи суспільних наук (1901). Депутат I Державної думи, тісно співпрацював з українською фракцією. З 1909 р. видавав журнал «Вестник Европы», співредактор енциклопедичного видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем», прихильник розвитку української культури. 257, 278, 279

Ковалевський Олександр О. — член української студентської громади в Петербурзі (політехнічного інституту), інформаційного бюро студентських громад Петербурга та головної студентської ради. Автор праці, надрукованої гектографічним способом — «Російські політичні групи, українофіли й українська справа». Секретар редакції журналу «Український студент» — органу українських студентських організацій у Петербурзі. 395

Коваленко Григорій Олексійович (1868–1937) — письменник, редактор, публіцист. У 1896–1905 рр. — секретар Чернігівської міської управи. З 1905 р. мешкав у Полтаві, працював секретарем міської думи. Один з організаторів та редакторів часопису «Рідний край» (1905–1906, № 1–26), редактор природничо-медичного вісника «Життє і знання». Друкувався з 1891 р. в журналах «Зоря», ЛНВ, «Дзвінок», «Киевская старина», етнографічних та медичних виданнях. Автор поетичних, прозових, публіцистичних творів, біографічних нарисів, літературно-критичних статей, кількох підручників та розвідок з історії, анатомії і фізіології людини, етнографії та їх видавець. 230, 284, 286

Коваленко Олекса Кузьмович (1880–1927) — публіцист, перекладач, поет, автор збірок «Спів солов'я», «Срібні роси», перекладач, видавець. Народився на хуторі Власовому на Вороніжчині. З 1903 р. жив у Києві. Першу поезію «Дорогому землякові П. А. Грабовському» надрукував у ЛНВ 1900 р.

Керівник видавництва «Ранок» у Києві, упорядник альманахів «Терновий вінок», «Розвага», «Досвітні огні», «З неволі». Друкувався в ЛНВ, «Акордах», «Промені», «Рідному краї», газетах «Руслан» і «Буковина». Переклав українською мовою казку П. Єршова «Горбоконик» та комедію «Ревізор» М. Гоголя. 94, 105, 106, 150, 284

«Козаки і море» Д. Мордовця 255

Козловський В. 389

Коковцев Володимир Миколайович (1853–1943) — російський політичний і державний діяч, у 1909–1914 рр. — голова Ради міністрів Росії. Член Державної ради. 266, 267

Коковцев П. К. 36, 376

Колесса Олександр Михайлович (1867–1945) — літературознавець, фольклорист, мовознавець, історик літератури, поет, дійсний член НТШ, громадсько-політичний діяч. Освіту здобув у Львівському, Чернівецькому та Віденському університетах. Професор Львівського (1898–1918), Віденського (1920–1921) та Празького (1923–1939) університетів. 33, 34

Колишко — див. Рославлєв О.

Колюбакін Олександр Михайлович (1869–1915) — земський і військовий діяч, член Партії народної свободи, один з її лідерів, депутат III Державної думи від С.-Петербурга. Мав військову освіту. Земський діяч у Новгородській і Тверській губерніях. У 1903 р. — голова губернської земської управи, 1904 р. звільнений зі служби за розпорядженням В. Плеве. Член ЦК партії кадетів. Оборонець українського питання в Думі, мав ораторські здібності. Виключений зі складу Державної думи за звинуваченням у революційному виступі. З початком Першої світової війни, як офіцер, пішов на фронт (хоча мав право скористатися привілеєм члена парламенту на звільнення від військового обов'язку), де й загинув. 176, 177

Комаров (Комар) Михайло Федорович (1844–1913) — бібліограф, лексикограф, літературознавець, етнограф, видавець, публіцист, громадський діяч. Закінчив правниче відділення Харківського університету, працював адвокатом, з 1883 р. — нотарем в Умані, з 1887 р. — в Одесі. Член Київської Старої Громади, один з організаторів одеської «Просвіти», у 1906 р. — її голова, засновник видавничого фонду в Одесі. Автор праць «Тарас Шевченко в литературе», «Українська драматургія», упорядник «Бібліографічного покажчика нової української літератури», «Библиографического указателя материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко», покажчиків до видань творів І. Котляревського, музичного та літературного доробку М. Лисенка, «Словаря російсько-української мови» в 4-х частинах М. Уманця і А. Спілки, «Нової збірки народніх українських приказок». 14, 24, 26, 87, 99, 182, 229

«Комашня» («Муравейник») — щотижневий кооперативний журнал, видавався в Києві українською та російською мовами протягом 1912–1919 рр. Київською спілкою закладів дрібного кредиту. Редактор — Х. Барановський, окремі номери редагував В. Мельников. 461, 462

Кониський О. 10

Коняхин Олександр Андрійович (1860–?) — депутат III Державної думи Росії від Херсона, обраний 1910 р., октябрист. Випускник правничого факультету

Московського університету, почесний попечитель чоловічої гімназії в м. Ананьєві та почесний наглядач Ананьївського шкільного ремісничого училища. 291

Копир В. 257

Коренець Д. 208

Корнілов Лавр Георгійович (1870–1918) — російський військовий і політичний діяч, генерал від інфантерії російської армії. У роки Першої світової війни — командувач 48-ї піхотної дивізії, 25-го армійського корпусу, головнокомандувач військ Петроградського військового округу, 8-ї армії, військ Південно-Західного фронту, Верховний головнокомандувач військ російської армії (1917). У серпні 1917 р. здійснив спробу встановлення в Росії військової диктатури. 506, 507, 508

Коробка Микола Іванович (1872–1920) — критик, публіцист, історик літератури. Випускник історично-філологічного факультету Петербурзького університету. З кінця 1890-х років публікувався в «Русском богатстве», «Образовании», «Вестнике Европы», «Запросах жизни» та ін. виданнях. 299, 300

Короленко Володимир Галактіонович (1853–1921) — російський письменник українського походження, публіцист, громадський діяч. Активний учасник народницького руху. З 1900 р. жив у Полтаві. Обстоював ідею широкого обласного самоврядування, повної свободи культурно-національного розвитку, виступав проти територіально-національної автономії України. 351, 352, 353, 357

Королів Василь Костянтинович (літ. псевд. Старий, 1879–1943) — письменник, ветеринар за фахом, автор практичного підручника зі свого фаху, публіцист, громадський діяч. Друкувався в часописах «Полтавские губернские ведомости», «Хуторянин», «Киевские отклики», «Рада», ЛНВ та ін. Подавав поради сільським господарям у часописах «Село» та «Засів». Відповідальний секретар газети «Рада», один із співзасновників видавництва «Час» у Києві. У 1917–1919 рр. редагував перший український книгознавчий журнал «Книгар». 70, 113, 115, 182, 183, 192, 197, 198, 225, 230, 233, 255, 294, 318, 323, 326, 340

Корольов В. — див. Королів В. К.

Корчинський Михайло Агафонович (1884–1937) — адвокат, український громадсько-політичний і державний діяч. Голова ТУП у Петрограді, згодом — член УПСФ. У 1917 р. — заступник голови Української Національної ради в Петрограді, Товмацький повітовий комісар Тимчасового уряду, згодом — заступник губернського комісара Буковини. Член УЦР, юрисконсульт Генерального секретаріату, директор канцелярії Генерального секретарства національних справ. Державний секретар УНР доби Директорії в уряді С. Остапенка. 442

Корш Ф. Є. 36, 294, 299

Косач Ольга Петрівна — див. Пчілка Олена.

Костомаров М. І. 90, 471

Котарбинський В. 389

Котельников В. Г. — громадський і культурний діяч, член української Громади в Петербурзі. 351, 352

Котляревський Іван Петрович (1769–1838) — український письменник, драматург, засновник нової української літератури. 33, 34, 94

Коцюбинська Віра Устимівна (уродж. Дейша, 1863–1921) — дружина М. Коцюбинського, випускниця Петербурзьких Вищих жіночих курсів, публіцистка. Публікувала в пресі науково-популярні статті з природничих питань. За політичну діяльність зазнала переслідувань, у 1893 р. відбула 7-місячне ув'язнення у Варшавській цитаделі. 350, 351, 352, 353, 354, 357

Коцюбинський Михайло Михайлович (1864–1913) — письменник, публіцист, народний учитель. У 1892–1897 рр. працював у філоксерній комісії в Бессарабії та Криму. 1897 р. переїхав до Житомира, де редагував відділ хроніки газети «Волынь», надрукував у ній цикл нарисів. Публікувався в часописах «Дзвінок», «Правда», «Зоря», «Буковина», «Життє і знання». З 1898 р. жив у Чернігові, служив у статистичному бюро при земстві, брав участь у діяльності місцевої «Просвіти», публікувався в «Киевской старине», ЛНВ, альманахах і збірниках, упорядковував альманах на згадку про П. Куліша. 47, 87, 257, 294, 318, 327, 346, 347, 349, 352, 353, 426

Кочубей В. 267

Кошовий Василь Петрович (бл. 1870–?) — земський статистик у Полтаві, згодом — у Житомирі та Києві. До 1905 р. — діяч Полтавської вільної громади, РУП, Української демократичної партії. Публікував свої матеріали у ЛНВ. У 1917 р. був головою української громади в Самарі. Член Центральної Ради. 115, 123, 124, 125, 338, 340, 342, 346

Краковецький — очевидно, Краковецький Захар Іванович (між 1850 і 1860 рр. — 1919) — нотаріус із м. Умані (служив на посаді 35 років). З 15 липня до 5 листопада 1887 р. — викладач арифметики та географії в Уманському духовному училищі, гласний міської думи (1908–1910), член правління товариств взаємного кредиту та допомоги бідним учням Уманської гімназії, український громадський діяч в Умані, організатор Шевченківських вечорів, учасник соціал-демократичного руху. Приймав у себе вдома українців, які відвідували Умань. 113

Красицький Фотій Степанович (1873–1944) — український художник-реаліст, троюрідний небіж Т. Шевченка. Випускник Київської рисувальної школи М. Мурашка (1888–1892), навчався також у М. Пимоненка, Одеському художньому училищі (1892–1894), К. Костанді та Петербурзькій академії мистецтв (1894–1901) у І. Рєпіна. Ф. Красицький вважався офіційним редактором ЛНВ і неодноразово переслідувався російською владою. 238, 385, 458, 459

Крижановський А. 8

Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942) — філолог, сходознавець, письменник, публіцист, громадський діяч. Випускник Колегії Павла Галагана у Києві, Московського інституту східних мов, у 1896 р. — історично-філологічного факультету Московського університету. Перші праці й переклади друкував у часописах «Зоря», «Правда», «Народ», «Зеркало», «Буковина», ЛНВ, «Киевская старина» та ін. Вільно володів майже 50 мовами, читав більше як на 100 мовах, був одним із найвидатніших орієнталістів. Дійсний член НТШ. 79, 208

Крип'якевич І. 208

Кричевський В. 383, 389

Кропивницький М. 7

Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897) — український письменник, історик, етнограф, літературний критик та перекладач. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства. 7, 35, 36, 426, 471

Кулюбакін О. М. див. Колюбакін Олександр Михайлович.

Кулябко Микола Миколайович (1873–?) — начальник київського охоронного відділення, підполковник, випускник Першого військового Павловського училища 2-го розряду. Служив у 107-му піхотному Троїцькому полку, з якого звільнився в запас і пішов на службу в московську поліцію. З 1903 р. служив у київському охоронному відділенні. У 1906 р. зібрав великий матеріал про діяльність українських революційних організацій (Революційну українську партію, Соціал-демократичну партію, соціал-демократичну «Спілку», про український рух взагалі, обробив його і склав «Доклад» Київському жандармському бюро). У ньому подавав імена визначних українців та відображав їхню участь в українському русі. З ініціативи М. Кулябка в Україні були проведені масові арешти восени 1906 р. за справою «Про українських радикалів, соціал-демократів і український союз народних учителів», що була відкрита у зв'язку з трусом у редакції газети «Громадська думка». У 1907 р. М. Кулябко розгромив організацію українських соціалістів-революціонерів. Причетний до замаху Д. Богрова на П. Столипіна, який поклав край його службовій кар'єрі. Працював у торговельному домі компанії «Зінгер». 394, 396, 398

Купер'ян — герой цехової пісні часів магдебурзького права — «Про Купер'яна». Заключні її слова — «А Купер'ян каже: „Якось-то буде..."». Улюблений вираз членів видавництва «Вік». О. Лотоцький мав літературний псевдонім — Купер'ян. 350, 410, 465

Курилос О. 340

Куропаткін Олексій Миколайович (1848–1925) — російський воєначальник, генерал від інфантерії (1901), генерал-ад'ютант (1902), командувач Маньчжурської армії, у 1904–1905 рр. — командувач військових сил на Далекому Сході. 35, 36

«Лан» — видавництво популярних книжок у Києві в 1909–1914 рр. Редактор — Ю. Тищенко-Сірий, ілюстратор — П. Холодний. Видавало дитячу та юнацьку літературу. 328

Лашкевич Валеріан Валеріанович (1876–?) — депутат IV Державної думи Росії, обраний від Харкова, випускник Харківського університету, кадет. Працював юрисконсультантом Харківської міської управи і помічником юрисконсультанта Південної залізниці. 394, 395

Лашкевич — скульптор-аматор із Петербурга. 258

Лебединцев — адмірал з Одеси. 212, 223, 229

Левенко — літературний псевдонім В. М. Леонтовича.

Левитський М. В. 478

Левицька Зінаїда К. (?–1919) — дружина М. Левицького, перекладач, мовознавець. Самостійно переклала відому історичну повість «При битій дорозі». Померла від туберкульозу 1 жовтня 1919 р. в Афінах. 173

Левицький Кость (1859–1941) — провідний політик Галичини, адвокат, публіцист, співзасновник і провідний діяч політичних, культурних і економічних установ.

1898–1939 рр. — директор Крайового союзу кредитового (пізніше — Центробанку), перший президент Крайового союзу ревізійного, Товариства українських правників у Львові, посол до австрійського парламенту і галицького сейму, голова Українського парламентського клубу у Відні. У 1918 р. — голова уряду ЗУНР. Автор книжок і статей на історично-політичні та правничі теми. 101, 371

Левицький Модест Пилипович (1866–1932) — лікар, публіцист, письменник, громадський діяч. Закінчив історично-філологічний та медичний факультети Київського університету. Працював лікарем у Білій Церкві, на Волині. У «Раді» публікував новели, переклади. Автор окремих брошур публіцистичного характеру («Рідна мова», «Десять заповідей здоров'я», «По закону») та збірок художніх творів. У 1918–1919 рр. керував санітарним і культурно-освітнім відділенням міністерства шляхів сполучення УНР. У 1919 р. — радник, а пізніше — голова дипломатичної місії у Греції. В еміграції проживав у Відні, потім у Тарнові, очолював туберкульозний госпіталь для українських ветеранів у Закопаному, викладав в Українській господарській академії в Подєбрадах, співпрацював з газетою «Українська трибуна». З 1927 р. мешкав у Луцьку, працюючи лікарем і вчителем. 56, 62, 63, 67, 78, 79, 173, 200, 233, 331, 332

Левицький Орест 64

Левіцький — див. Нечуй-Левицький І. С.

Левко — див. Чикаленко Левко.

Левченко Ніна Митрофанівна (1886–1971) — друга дружина П. Саксаганського, з 1903 р. — акторка у його трупах. До 1922 р. перебували у громадянському шлюбі, 23 травня 1922 р. був укладений офіційний шлюб. 472

Леонід Миколайович — див. Жебуньов Л. М.

Леонтович — член Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг. 374, 381

Леонтович Володимир Миколайович (1866–1933) — письменник, видавець, громадський і земський діяч, меценат. Діяч українського культурного руху, до 1917 р. — радник лубенського повітового та полтавського губернського земств, почесний мировий суддя. Член ТУП та Київської Громади, у 1906 р. — один з трьох видавців, член редколегії газети «Громадська думка», а потім і «Ради». Працював над російсько-українським юридичним словником. У 1917 р. — член Центральної Ради, 1918 р.– міністр сільського господарства в гетьманському уряді Ф. Лизогуба. 12, 18, 26, 31, 32, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49. 52, 59, 61, 68, 75, 76, 77, 86, 87, 110, 113, 115, 119, 127, 137, 139, 142, 145, 146, 147, 150, 151, 152,153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 163, 165, 169, 170, 172, 176, 178, 179, 180, 181, 184, 186, 189, 190, 197, 198, 202, 204, 213, 227, 242, 244, 260, 284, 286, 289, 305, 307, 308, 311, 313, 314, 318, 335, 353, 360, 369, 371, 373, 377, 380, 385, 403, 404, 425, 454, 455, 458, 459, 487, 488, 489, 517

Леонтович Юлія Володимирівна (1875–1959) — дочка відомого філософа-позитивіста, письменника й етнографа В. Лесевича, дружина В. Леонтовича. 165, 176, 181

Лепарський О. М. — присяжний повірений, член Російської партії соціалістів-революціонерів, у 1917 р. — начальник київської міліції. 508

Лесевич В. 208

Леся — див. Требінська О. М.

Лизогуб Ф. 19
Липа І. 9, 23, 286, 290
Липинський В'ячеслав Казимирович (1882–1931) — історик, політик, публіцист, мислитель, засновник державницької школи в українській історіографії, консервативної школи національної політичної думки, ідеолог українського монархізму. Закінчив Першу київську гімназію, навчався в Краківському та Женевському університетах. Друкувався в ЛНВ, «Записках НТШ» та газетах «Рада» і «Przeglad krajowy». У 1920-ті роки у Відні зредагував 4 книжки журналу «Хліборобська Україна». У 1918–1919 рр. перебував у Відні як посол України в Австро-Угорщині та Австрії. Автор праць «Україна на переломі», «Релігія й церква в історії України», «Листи до братів-хліборобів» та ін. 122, 238, 295, 418
Лисенко Микола Віталійович (1842–1912) — український композитор, диригент, основоположник української класичної музики, громадський діяч. Організатор музичних товариств, збирач та популяризатор української народної пісні. Активний діяч Київської Старої Громади й товариства «Просвіта», голова правління Українського клубу. 30, 31, 87, 134, 157, 177, 182, 257, 260, 286, 290
Личко Іван Дмитрович — український письменник, редактор, публіцист. Публікувався в «Южных записках» (1904), «Раді», ЛНВ, редагував часопис «Вільна Україна», що виходив 1906 р. в Петербурзі. 400, 402, 413, 442, 473
«Літературний фонд» — приватне товариство для допомоги літераторам і вченим, створене в Петербурзі 8 листопада 1859 р. Першим головою комітету товариства був Єгор Ковалевський. За статутом фонд мав подавати матеріальну (грошову) допомогу вдовам і сиротам письменників, допомагати письменникам і вченим видавати твори, талановитим літераторам — здобувати освіту. Матеріальною основою фонду були членські внески, кошти від окремих видань і благодійні пожертвування приватних осіб. Заснований за типом англійського «Literary fund» з ініціативи англомана А. В. Дружиніна. Серед його перших членів були І. Тургенєв, П. Анненков, М. Чернишевський, Є. Ковалевський, К. Кавелін та ін. З ініціативи фонду були звільнені з кріпацтва брати Т. Г. Шевченка. 339, 349, 350, 351, 352, 353
«Літературно-науковий вістник» (ЛНВ) — літературно-мистецький, науковий і суспільно-політичний щомісячний журнал, що виходив у Львові (1898–1906, 1922–1932) та Києві (1907–1914, 1917–1919). Заснований з ініціативи М. Грушевського як продовження журналів «Зоря» (видання НТШ) та «Житє і слово» (редактор — І. Франко). 19, 52, 73, 74, 75, 76, 77, 86, 87, 99, 101, 103, 121, 122, 128, 132, 133, 138, 163. 172, 195, 196, 199, 216, 237, 240, 241, 246, 249, 250, 251, 252, 260, 276, 279, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 294, 308, 315, 328, 340, 377, 378, 383, 388, 400, 409
Ліфшиць Р. 276
Лободовський Михайло Федотович (псевд. М. Лобода, 1840 або 1841 — 1919) — літератор, перекладач і видавець. Автор книжки «Перегляд поеми „Марія" Тараса Шевченка, напечатаної у „Кобзарі" 1907 року, і та ж таки поема по четвертому чиємусь рукопису» (Харків, 1910). Вона стала поштовхом до переслідування в 1911 р. «Кобзаря» за ред. В. Доманицького й конфіскації частини його тексту. 36, 252, 263, 309

Лозаннський університет — вищий навчальний заклад у швейцарському місті Лозанна, знаходився на північному березі Женевського озера. Створений 1890 р. на основі реорганізованої в університет академії, що існувала з 1537 р. 202

Лозинський Володимир Устимович (1855–1914) — публіцист, редактор-видавець, лісник за фахом, громадський діяч. 387

Лозинський Михайло (1880–1937) — публіцист, громадсько-політичний і державний діяч, за фахом — правник. Постійний дописувач «Ради» (її львівський кореспондент), «Діла», ЛНВ. У 1914–1917 рр. співпрацював із Союзом визволення України. У 1918–1919 рр. — член Української Національної ради ЗУНР–ЗОУНР. 267, 397

Локоть Тимофій Васильович (1869–?) — земський діяч, публіцист, агроном за освітою, професор Новоолександрівського інституту сільського господарства (Люблінська губернія), депутат I Державної думи від Чернігівської губернії, член фракції трудової групи. У 1911 р. — приват-доцент Московського університету, але через бойкот студентів відмовився читати курс. Виступав за передачу землі трудовому селянству без викупу. Автор праць «Первая Дума» (1906), «Политические партии и группы в Государственной Думе» (1907), брошури «Национализм и евреи» (1908), «Оправдание национализма» (1910). 282, 283

Лотоцький Олександр Гнатович (1870–1939) — письменник, публіцист, видавець, історик церкви, громадський діяч. Член Київської Старої Громади, ТУП, УПСФ, співзасновник товариства «Вік», лідер української Громади в Петербурзі. Працював заступником генерального контролера в міністерстві державного фінансового контролю в Петербурзі. Брав участь у виданні друкованих органів українських парламентських фракцій у Державних думах — «Украинский вестник» та «Рідна справа/Думські вісті», співробітничав з журналами «Украинская жизнь», ЛНВ, газетами «Громадська думка», «Рада». З травня 1917 р. — губерніальний комісар Буковини, згодом секретар у Генеральному секретаріаті Центральної Ради. Міністр віросповідань Української Держави, посол України в Туреччині (1919). Засновник і директор Українського наукового інституту у Варшаві. Автор мемуарів у 4-х томах «Сторінки минулого» (Варшава, 1932–1934). 11, 15, 18, 23, 27, 28, 30, 31, 33, 36, 40, 64, 69, 94, 95, 98, 113, 116, 121, 129, 165, 182, 186, 188, 189, 190, 209, 211, 214, 217, 221, 224, 233, 235, 236, 237, 241, 242, 244, 249, 251, 252, 254, 263, 269, 283, 285, 288, 290, 292, 301, 311, 312, 315, 329, 337, 343, 346, 350, 351, 365, 368, 370, 373, 375, 376, 378, 386, 388, 393, 406, 408, 410, 423, 425, 426, 431, 432, 444, 450, 455, 456, 459, 460, 463, 466, 471, 476, 477, 495, 500, 501, 503

Лукасевич Л. 31

Лункевич Валеріан Вікторович (1866–1941) — російський біолог-популяризатор, історик природознавства. Автор популярних фахових праць, тритомника з історії біології — «Від Геракліта до Дарвіна». 118, 120, 121, 122, 128, 132, 166, 202, 204, 317

Лучицький Іван Васильович (1845–1918) — історик Франції і Лівобережної України, громадський діяч. Депутат I Державної думи, член Старої Київської Громади, УНТ. Автор праць із соціально-економічної та культурно-релігійної

історії Франції й Німеччини, досліджував соціально-економічну історію Лівобережної України XVIII ст. Один із засновників Української федеративно-демократичної партії (1917). 237, 239, 240, 241, 291, 351

Львівська політехніка 10

Львівський університет 10

Мазепа Іван Степанович 383

Мазепа Ісаак Прохорович (1884–1952) — активний член українського клубу «Громада» в Петербурзі, учасник «Статистической экспедиции для обследования переселенческих земель», що працювала в Сибіру влітку 1908 р. У листопаді 1908 р. Мазепа прочитав реферат у клубі під назвою «Про українських переселенців в Сибіру» на матеріалах експедиції. Один з лідерів УСДРП, у 1911–1917 рр. працював фахівцем у галузі хліборобства, у 1917 р. — земський діяч на Катеринославщині. Активний учасник української революції. З серпня 1919 до травня 1920 р. очолював уряд УНР, у травні–червні 1920 р. — міністр земельних справ уряду УНР. З 1920 р. проживав на еміграції: в Чехо-Словаччині (з 1923 р.), Німеччині (з 1945). Автор праць «Україна в огні і бурі революції» (1941), споминів за 1917–1921 рр. та ін. 96, 97, 100, 104

Майборода С. 356

Мазур 135, 136

Макаров О. 267

Маклаков Микола Олексійович (1871–1918) — російський державний діяч. З 1909 р. — чернігівський губернатор. У 1913 р. — міністр внутрішніх справ Російської імперії. У 1915 р. — член Державної думи, представник правих, у 1916 р. виступив з ініціативою розгону Державної думи. 376

Максим Антонович — див. Славинський М. А.

Максимова — очевидно, йдеться про Максимову (Зенькович) З. — публіцистку, у 1912 р. — співробітницю газети «Школа і життя». 33

Максимович М. 90

Маликов Д. 23

Малич І. Т. 408

Мальбрук 424

Мальований В. 7

Марголін Д. С. 132

Марко Вовчок 7, 90, 471

Марков 239

Маркович Дмитро Васильович (1849–1920) — письменник, правник за фахом, громадський і кооперативний діяч. Освіту здобув у Київському університеті, Ніжинському ліцеї та на правничому факультеті Новоросійського університету в Одесі. Працював суддею в Бессарабії, Варшаві, Херсоні, Катеринодарі. З 1900 р. проживав на Волині, у маєтку Михалковці. Брав участь у діяльності місцевого земства, кооперативних і політичних організаціях. З 1912 р. мешкав у Вінниці, працював у земстві, кооперативах, був членом ТУП, редагував тижневик «Подільська воля». За Центральної Ради — генеральний прокурор, за Гетьманату — член Сенату. Автор новел, психологічних ескізів «Два платочки», «Іван з Буджака»,

«Шматок». У 1898 р. вийшла перша збірка його творів «По степах та хуторах», у 918–1919 рр. — «Твори» в 2-х томах. 300, 303, 306, 310, 471

Маркс Адольф Федорович (1838–1904) — російський видавець польського походження. На запрошення петербурзького книгопродавця Ф. Бітепажа переїхав у Росію. Працював прикажчиком у книгарні М. О. Вольфа, викладав іноземну мову, служив писарем у правлінні Петербурзько-Варшавської залізниці. 1869 р. видав перші книги, з 1870 р. видавав масовий щотижневий журнал «Нива», безкоштовні додатки: альбоми, літографічні збірники, твори російських і зарубіжних письменників, картографічні матеріали: «Большой всемирный настольный атлас», «Всеобщий географический и статистический карманный атлас». Після смерті Маркса його видавництво було реорганізовано в акціонерне. 27

Масарик Томаш Гарріг (1850–1937) — чеський державний і політичний діяч, філософ, професор Празького університету, засновник та ідеолог ліберальної Чеської народної (реалістичної) партії (1900–1920), яка домагалася автономії Чехії у складі Австро-Угорщини. Депутат австрійського парламенту. Перший президент незалежної Чехо-Словаччини. З грудня 1914 р. жив на еміграції. Симпатизував українському рухові. 186, 187, 189

Мате В. В. *257*

Матушевська Віра Олександрівна 318

Матушевський Федір Павлович (1869–1919) — громадсько-політичний і кооперативний діяч, публіцист, редактор. Редагував «Громадську думку» (1906, №№ 105–190), співробітник «Киевской старины», «Ради», «Украинской жизни», «Нової громади». Автор літературно-критичних статей про Т. Шевченка, А. Свидницького, В. Антоновича, оглядів російського та українського життя. Учасник кооперативного руху на Київщині та Харківщині, редактор кооперативного тижневика «Муравейник». Член УДРП, ТУП, з 1917 р. — УПСФ, член Малої Ради, комісії з розроблення негайних заходів для розв'язання продовольчої кризи. У 1919 р. отримав призначення на посаду голови дипломатичної місії УНР до Греції, там згодом і помер. 33, 42, 44, 68, 121, 122, 123, 124, 135, 176, 187, 197, 199, 202, 203, 213, 214, 219, 227, 232, 233, 257, 262, 272, 275, 285, 318, 319, 377, 446, 447, 461, 462, 473

Мацієвич Кость Андріанович (1873–1942) — громадсько-політичний діяч, агроном, діяч УПСФ. У 1899–1901 рр. — вчений секретар Полтавського с/г товариства, 1901–1905 рр. — губернський агроном саратовського земства, протягом 1907–1915 рр. працював у с/г товаристві Харкова, редагував журнал «Хлібороб» і науковий «Агрономический журнал». Автор праць з агрономії: «Главные вопросы повышения урожая сельскохозяйственных культур» (1904), «Крестьянские общества сельского хозяйства» (1904), «Справочная книга для сельских товариществ» (1913) та ін. Автор аграрної реформи і співавтор Конституції УНР. 104, 105, 178, 260, 280, 282, 284, 305

«Маяк» — популярний ілюстрований тижневик. Виходив у Києві 1912–1914 рр. Видавець і редактор — В. Шевченко. Окремі числа присвячував українським письменникам, друкував їхні твори. 334, 407, 409

Мельник-Антонович Катерина Миколаївна (1859–1942) — археолог, історик, громадська діячка. Друга дружина В. Антоновича. Закінчила історично-

філологічний відділ Вищих жіночих курсів у Києві, працювала під керівництвом В. Антоновича над вивченням історії України та загальної передісторичної археології. Археологію вивчала в кабінеті старожитностей Київського університету. Проводила археологічні розкопки на Волині, Поділлі, Запоріжжі, Слобожанщині, член археологічних товариств, Українського Наукового Товариства у Києві та НТШ. Організаторка музею Київського університету. 87, 162, 163

Меншиков Михайло Йосипович (1859–?) — провідний журналіст петербурзьких газет «Неделя» та «Новое время», українофоб. Походив із Псковської губернії, за професією — морський офіцер-гідрограф. 278, 280, 281, 282, 284, 290

Меншуткін М. 28

Мерщій Петро Пилипович (1877–?) — селянин, повітовий земський гласний, волосний писар, депутат IV Державної думи Росії від Київської губернії, член націоналістичної фракції. У 1914 р. над ним, як «народним представником», фракція організувала суд. Мерщія звинувачували в тому, що під час своєї промови з питання про заборону вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка він 9 разів сказав слово «українець». (Дет. див.: «Маяк», 1914, № 10, с. 9–10). 354

Мещерський Володимир Петрович (1839–?) — російський публіцист і белетрист, князь. У 1872–1914 рр. — видавець газети «Гражданин». Автор «Очерков нынешней общественной жизни в России» (1868), «В улику времени» (1879) та ін. 282

Микитенко О. В. 36

Микола II (1868–1918) — останній російський імператор (1894–1917). Оголосив «Маніфест 17 жовтня 1905 р.», яким надавалися конституційні свободи й дозволялося скликання Державної думи. 27, 267, 483

Мирович А. — дописувач газети «Рада». Можливо, освітянин. 280, 284

Миронець К. 23

Миронець Н. 23, 24, 285

Михайло (Миша) — небіж П. Я. Стебницького. 480, 502

Михайло Сергійович — див. Грушевський М. С.

Михайлович П. 239

Михайлюк Кость І. — кооперативний діяч, родом з Галичини. Закінчив однорічну школу молочарства в Ряшеві. 1905 р. прибув до Києва. Працював губернським агрономом. Прийнятий В. Сазоновим на посаду інспектора молочарства в Київському земстві. Пропагував і втілював організацію кооперативного молочарства на Київщині. Один з організаторів «Київського крайового союзу молочарських спілок», що об'єднав бл. 30 спілок Київщини. Автор брошур «Про годування телят» (1910), «Про молочарські спілки (артілі)» (1911). Публікувався в «Раді», «Селі», «Народній справі». 221, 222, 227, 228

Мілюков Павло Миколайович (1859–1943) — російський історик і політичний діяч, публіцист, один з організаторів і лідерів партії кадетів, співредактор та ідеолог газети «Речь», автор майже всіх її передових статей. Депутат III і IV Державних дум Росії, голова фракції кадетів. 286, 384, 385, 386, 437, 456, 457

Міхновський Микола Іванович (1873–1924) — громадсько-політичний діяч, публіцист, юрист, один з ідеологів українського самостійництва, автор брошури «Самостійна Україна» (1900), що була на перших порах програмою РУП.

Засновник Української народної партії, часописів «Слобожанщина», «Сніп». У роки революції сформував Богданівський полк як основу національної армії, організував Український військовий клуб ім. П. Полуботка, брав участь у скликанні першого Всеукраїнського військового з'їзду. Співпрацював з партією хліборобів-демократів. За гетьманського правління опинився в опозиції до П. Скоропадського. 289, 290, 487

Міцкевич Адам (1798–1855) — видатний польський поет. 321

Міяковський В. 264

Могила Петро Симеонович (1596–1647) — політичний і культурний діяч України, Молдавії та Румунії, архімандрит Києво-Печерської лаври, Митрополит Київський і Галицький. Засновник Києво-Могилянського колегіуму. 325

Могилянський Михайло (1873–1944) — публіцист, літературознавець і письменник. З 1917 р. проживав у Києві, у 1920-ті роки керував комісією УАН для складання біографічного словника діячів України, автор багатьох праць з теорії та історії української літератури, з 1926 р. був позбавлений права друкувати свої твори. 348, 472

Модест Пилипович — див. Левицький М. П.

«Молода нація» 46

«Молода Україна» 378

«Молочарська кооперація» 221, 222

Морачевський Пилип Семенович (1806–1879) — педагог, поет, перекладач. Закінчив історично-філологічний факультет Харківського університету. Автор перекладу українською мовою Євангелія (1861), визнаного Петербурзькою АН за найкращий з-поміж слов'янських перекладів. Уперше був надрукований 1906 р. 35, 36

Мордовець (Мордовцев) Данило Лукич (1830–1905) — український і російський письменник, історик, етнограф, публіцист, белетрист у жанрі історичного роману. З 1872 р. проживав у Петербурзі, служив у міністерстві внутрішніх справ і шляхів сполучення. Літературну діяльність розпочав перекладом українською мовою «Краледворського рукопису». Працював в основному в російській літературі, але клопотався, як статський радник і впливова особа в урядових колах, перед цензурним комітетом про рукописи українських авторів. Автор романтичної поеми українською мовою «Козаки та море» (1859), історичних оповідань, романів. 12, 26, 247

Московська Петровсько-Розумовська рільнича академія 7

Московський народний банк — акціонерний банк, заснований 9 травня 1912 р. До березня 1914 р. нараховував 2498 акціонерів, що мали 8000 акцій і 1837 голосів. У 1914 р. *ним керувало тимчасове правління у складі С. Блінова (голови правління у Харкові), Х. Барановського (голови київської кредитної спілки), О. Кулижного (голови правління в Полтаві). Рада банку складалася з 18 осіб. Про проблеми його функціонування писав у «Раді» Я. Краєвий у статті «Московський народний банок» (1914, № 90, 22 квітня, с. 3).* 278, 288, 344, 348, 360, 399

Музей-архів ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук 20

Музей історії м. Києва 23

Музично-драматична школа М. Лисенка — її статут затверджений 5 березня 1899 р., але відкрита була 1904 р. під час святкування ювілею 35-літньої діяльності композитора. У 1918 р. школа перетворена в Державний музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка.

«Мурашки» («Мале та розумне») — книжка Єфремова П. «Мале та розумне. Оповідання про мурашок» (СПб., 1908). 120

Набоков Володимир Дмитрович (1869–1922) — російський криміналіст і політичний діяч, публіцист, видавець, професор карного права в училищі правознавства в С.-Петербурзі. Секретар СПб. юридичного товариства, редактор часописів «Право», «Вестник права», видавець газети «Речь», товариш голови ЦК конституційно-демократичної партії, один з лідерів її думської фракції. Депутат I Державної думи, у 1917 р — керуючий справами Тимчасового уряду. Батько російського письменника Володимира Набокова. 357

«Надежда» 30

«Назар Стодоля» 7

«Народна воля» — щоденна українська газета, друкований орган Всеукраїнської селянської спілки і ЦК УПСР. Виходила в Києві з квітня 1917 р. до лютого 1919 р. Головний редактор — М. Ковалевський, секретар редакції — П. Христюк, співробітники — М. Грушевський, М. Шраг, М. Туган-Барановський, М. Біляшівський, В. Самійленко, М. Зеров та ін. Одна з найпопулярніших газет в Україні (початковий наклад — 200 тис. примірників). 515

Народний Комітет — політичний провід Національно-демократичної партії. 313, 325

«Наталка Полтавка» 7

Наталченко А. 196

Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (НТШ) — науково-культурна громадська організація. Засновано 1873 р. у Львові на доброчинні кошти як літературне товариство. У 1892 р. перетворено на наукове. Складалося з секцій: історично-філософської, філологічної та математично-природничої. Друковані органи — «Записки НТШ», «Хроніка НТШ», ЛНВ до 1906 р. та ін. 33, 86, 99, 361, 363, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 397, 398, 478

Наукове Товариство у Києві 162, 189

Науменко Володимир Павлович (1852–1919) — педагог, історик мови та літератури, редактор, етнограф, публіцист, громадський діяч. Вчителював у гімназіях Києва, у 1906–1914 рр. був на посаді директора найпрестижнішої гімназії в Києві. Редактор і видавець журналів «Киевская старина» (1897–1906), «Україна» (1907), газети «Свобода и право» (1906). Один із засновників та голова у роки Першої світової війни УНТ в Києві. Видав граматику української мови, опублікував епістолярну спадщину М. Максимовича. Займав різні посади в уряді УНР, міністр освіти за гетьмана П. Скоропадського. 18, 34, 35, 37, 43, 49, 70, 125, 131, 133, 157, 182, 382, 437, 476, 487

Національний союз 18, 19

«Наша газета» — щоденна політична, літературна й економічна газета, виходила у С.-Петербурзі в 1907–1909 рр. 113

«Наша кооперація» — товариство на вірі, засноване для видання й продажу книг, газет і журналів з народного господарства і кооперації. Статут був затверджений 15–17 вересня 1912 р. 340, 342

«Наша кооперація» — *український двотижневий кооперативний журнал, виходив у Києві в 1913–1914 рр. заходами товариства на вірі «Наша кооперація». Редактор-видавець — М. Зайцев. На всеросійській виставці 1913 р. в Києві одержав малу золоту медаль за поширення відомостей з усіх галузей кооперації.* 341

«Наше минуле» 19

«Небо та зорі» 118, 121

«Негативи» («Північні негативи») 79, 80, 82, 85, 87, 90

Неєлов В. Н. 178

«Не можу мовчати» 111, 112

Немоловський І. 146

Немоловський Пилип Іринейович (1857–?) — *лікар за фахом, громадський діяч, випускник Київського університету, учасник свята відкриття пам'ятника І. Котляревському, виступав на ньому з промовою. Очолював нелегальну книгозбірню гуртка «політиків», що діяв у Києві в 1880-ті роки, батько І. Немоловського — міністра військових справ в уряді В. Голубовича.* 30, 88, 238, 277

Нестор Літописець 271

Нечитайло Семен Васильович (1862–?) — *селянин, мав нижчу медичну освіту, фельдшер, депутат II Державної думи від Київської губернії. Трудовик.* 95, 98, 99, 113, 116

Нечуй-Левицький Іван Семенович (*літ. псевдонім І. С. Левицького;* 1838–1918) — *видатний український письменник.* 247

Ніковський Андрій Васильович (1885–1942) — *літературознавець, публіцист, редактор, громадсько-політичний діяч. Шлях у журналістику почав з «Ради», потім ЛНВ. Редагував «Раду» (1912, 1913–1914), журнал «Основа» (1915) та «Нову Раду» (1917–1919). Автор публіцистичних статей, критичних нарисів, передмов до творів Л. Українки, І. Нечуя-Левицького, Г. Квітки-Основ'яненка, упорядник «Українсько-російського словника» та ін. Член Української Центральної (тов. голови) та Малої Рад, УПСФ, права рука її лідера — С. Єфремова. 21. 06. — 18. 09. 1918 очолював опозиційний до гетьманської влади Український національно-державний союз, член його президії. Міністр закордонних справ УНР у кабінеті В. Прокоповича. В еміграції мешкав у Польщі та Німеччині. В Україну повернувся у жовтні 1924 р. і працював в історично-філологічному відділі ВУАН. Репресований за процесом СВУ.* 9, 11, 18, 208, 257, 261, 262, 289, 293, 296, 318, 319, 320, 356, 357, 358, 363, 385, 387, 498, 400, 403, 406, 408, 425, 464, 487, 489, 496

Ніщинський П. 6

«Нова громада» 53, 77

«Нова Рада» — *щоденна газета, заснована Товариством для підмоги літературі, науці і штуці, згодом — офіційний орган УПСФ. Виходила в Києві з березня 1917 р. до січня 1919. Редактори — А. Ніковський і С. Єфремов.* 19, 487, 492, 494, 495, 515

Новіков А. 178

Оберучев Костянтин Михайлович (1865–1929) — *полковник російської армії, командир гарматної бригади. За революційну діяльність у 1905–1907 рр. був звільнений з військової служби, емігрував до Швейцарії. Співробітничав*

у журналі «Киевская старина». Повернувся до Києва на початку 1917 р. Комісар Київської військової округи. Член російської партії есерів. 3 травня 1917 р. — командувач Київської військової округи. 508

Об'єднаний комітет зі спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві — створений Київською міською думою в 1908 р. для вирішення організаційних питань: збору коштів, проведення конкурсів. До 1912 р. нараховував 45 індивідуальних та 7 колективних дійсних членів, зокрема від Полтавського губернського земства, Полтавської та Харківської міської управи, Київського міського кредитного товариства, Київського електричного товариства, Полтавського товариства страхування майна від вогню, Полтавського товариства взаємного кредиту, Катеринодарської міської думи. До комітету входили громадські діячі, гласні Київської думи, зокрема: І. Щитківський, В. Солуха, В. Чернов, М. Стороженко, Ф. Бурчак, А. В'язлов, В. Бражников, М. Страдомський, О. Русов, С. Русова, М. Біляшівський, М. Грушевський, Є. Чикаленко, Л. Жебуньов, М. Лисенко, Г. Шерстюк та ін. Очолював комітет міський голова Києва. У 1909–1913 рр. він провів 4 міжнародні конкурси, розглянув 158 проектів. 17, 146, 148, 153, 159, 161, 202, 205, 207, 209, 260, 261, 269, 270, 272, 273, 330, 356, 389, 390, 401

Обнінський Віктор Петрович (1867–1916) — російський політик і публіцист, депутат І Державної думи, засновник Союзу автономістів-федералістів, засновник і голова товариства «Единение народностей», редактор журналу «Народы и области», співробітник «Украинской жизни». 333

«Общество імені Шевченка» — див. Товариство імені Т. Г. Шевченка.

Оріенко І. 230

Огородников Олексій Іванович 146, 147, 150, 151, 152

Одеська «Просвіта» — див. «Просвіта» в Одесі.

Олег — князь. 271

Олександр II — 264

Олександр (Александр) III 103, 104

Олександр Гнатович — див. Лотоцький О. Г.

Олександр Сергійович — див. Грушевський О. С.

Олександров В. 12

Олена Петрівна — див. Пчілка Олена.

Олесницький Євген Григорович (1860–1917) — український публіцист, редактор, адвокат, економіст, перекладач, громадсько-політичний діяч. Один із засновників газети «Діло», власним коштом видав 17 випусків «Русько-української бібліотеки». 1891 р. в Стрию відкрив адвокатську канцелярію, яку в 1908 р. переніс до Львова. Організатор товариства «Сільський господар», працював у «Просвіті». Належав до дирекції товариства «Дністер». Дійсний член НТШ. 306, 313, 325

Олесь Олександр (справж. прізв. Кандиба Олександр Іванович, 1878–1944) — поет, драматург, редактор, громадський діяч. Закінчив Харківський ветеринарний інститут, працював за фахом. Друкувався у «Громадській думці», «Раді», ЛНВ, «Рідному краї», «Світлі» та ін. На початку 1919 р. емігрував, проживав

у Будапешті, Відні, входив до дипломатичної місії УНР. Редагував журнали «На переломі», «Сміх», автор збірки віршів з української історії «Княжі часи», книги «Чужиною». 9, 78, 122, 161, 176, 177, 277, 400, 401, 420

Ольга — княгиня. 271

Ольденбурзький О. П. 28

Ольстерці — назва жителів північно-ірландської провінції Ольстер, які в роки боротьби Ірландії за автономію (гомруль) підтримували централістичну політику Англії. 489, 494, 496, 506

Оправхата Петро — сільський писар із с. Кононівки, бухгалтер місцевого кредитового товариства. За словами Є. Чикаленка, найосвіченіша і найрозумніша *людина на всю округу. У 1905 р. брав участь в організації селянської спілки* в Пирятинському повіті, за що розпорядженням полтавського губернатора в березні 1907 р. був висланий із Пирятина у Вологодську губ. Автор сатиричних фейлетонів у «Раді», які публікувала в перекладі російською мовою і московська газета «Русские Ведомости». Автор брошур «З записної книжки сільського стражника-селянина Петра Оправхати» (Полтава, 1906), «Сільські масовки і революційне селянство» (К., 1907). Після 1917 р. друкувався в журналі «Народня справа». 58, 59, 118, 121, 122

«Основа» (СПб.) 41

«Основа» — щомісячний журнал письменства, науки і громадського життя, що виходив в Одесі 1915 р. українською мовою замість забороненого ЛНВ. Редактор — А. Ніковський. *Містив белетристику й наукові статті В. Винниченка, Л. Орленка, Г. Чупринки, В. Леонтовича, Н. Кибальчич, В. О'Коннор-Вілінської, М. Грінченко, Ф. Матушевського, С. Єфремова та ін. Закритий російською військовою цензурою.* 459

«Основа» — видавниче пайове товариство, засноване в Києві у листопаді 1916 р. На час скликання установчих зборів мало 30 членів, що взяли паїв на суму 3000 руб. Ставило за мету видання шкільних підручників, книжечок історичної тематики для масового читача. 478

«Основа» 426

Охримович В. 101

Павленко Сергій — див. Шелухин С. П.

Павленкови — очевидно, йдеться про російського книговидавця Павленкова Флорентія Федоровича (1839–1900), який мав великий книжковий магазин у С.-Петербурзі, видавав твори прогресивних російських письменників, дитячу й науково-популярну літературу, серію «Жизнь замечательных людей». Упорядник «Энциклопедического словаря» (1899). Засноване Ф. Павленковим видавниче товариство існувало до 1917 р. 166

Павлик М. 471

Павло Іванович — див. Чижевський П. І.

Павло Михайлович — див. Дубровський П. М.

Павло Петрович — див. Пелехин П. П.

Павлов О. С. 264

Павловський Мефодій Іванович (1877–1957) — редактор, журналіст, діяч кооперативного руху. Закінчив Київську духовну семінарію, навчався в Харківському ветеринарному інституті. Працював коректором у «Громадській думці»,

секретарем і редактором «Ради» (1906, 1907–1909, 1910) та друкував рецензії на театральні й музичні твори. Також публікував рецензії на українські твори в журналі «Нова громада». 9, 23, 55, 74, 88, 135, 136, 161, 197, 198, 253, 267, 268, 269, 272, 283, 284, 285, 310, 318, 319, 321, 356, 357, 358

Падалка Лев Васильович (1859–1927) — історик і статистик, родом з Полтавщини, співробітник «Киевской старины», член Полтавської архівної комісії. Працював земським і міським статистиком на Полтавщині, Херсонщині, Харкові, автор кількох статистичних та історичних праць про Полтавщину й Запоріжжя. 115

Падалка О. К. 36

«Пам'ять століть» 285

Пан професор — див. Грушевський М. С.

Панейко В. 395

Панкова Є. 43

Пантелєєв Лонгин Федорович (1840–?) — письменник і громадський діяч, випускник правничого факультету Петербурзького університету, працював у видавництві Тіблена. Діяч товариства «Земля і Воля». Автор спогадів про громадський рух 1860-х років, що друкувалися в журналах «Русское богатство», «Былое», вони вийшли й двома окремими збірниками — «Из воспоминаний прошлого» (1905 і 1908 рр.). 352

Панькова С. 23

Пахаревський Л. 126

Пелехин (Пелех) Павло Петрович (1842–1917) — український хірург, син відомого лікаря. Народився в Петербурзі. Професор Військово-медичної академії в Петербурзі. Автор бл. 30 праць з питань хірургії, піонер у застосуванні антисептики в Росії. У 1898 р. передав НТШ у Львові значну грошову суму на будівництво медичного факультету Українського університету, вона була використана на придбання кам'яниць для НТШ на вул. С. Чарнецького (нині — вул. В. Винниченка). 18, 47, 48, 80, 81, 86, 87, 120, 121, 154, 155, 156, 158, 160, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 178, 183, 184, 194, 195, 197, 198, 202, 204, 213, 214, 215, 217, 220, 237, 240, 243, 244, 265, 295, 297, 301, 302, 309

Перетц В. 41, 437

Перша Київська гімназія 10

Петербурзька академія наук — вищий науковий заклад Росії, заснований 28 січня 1724 р. в Петербурзі указом імператора Петра I. Її дійсними членами були відомі вчені Росії. При ній діяли музеї, Пулковська обсерваторія, Пушкінський дім, комісії для галузевих досліджень ін. У 1841 р. на основі Російської академії з вивчення російської мови і словесності був створений II Відділ АН — відділ російської мови і словесності. 34, 36, 37, 38, 185, 188

Петербурзьке видавниче товариство — див. Благодійне товариство видання загальнокорисних та дешевих книг.

Петербурзьке товариство ім. Шевченка — див. Товариство ім. Т. Г. Шевченка.

Петербурзький український клуб «Громада» — громадсько-культурна організація, статут якої був затверджений у серпні 1906 р. Коло її діяльності: влаштування бесід, читання рефератів, видання періодичних і неперіодичних видань,

листків, відозв, популяризація творчості українських письменників, вшанування українських діячів. Клуб мав читальню, концертний зал, у 1910 р. — педагогічну секцію, яка розробляла питання української педагогіки й освіти. 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 132

Петербурзький університет 145, 148, 266

Петербурзький цензурний комітет — відкритий 16 листопада 1828 р. Обов'язки голови в ньому виконував попечитель Петербурзької навчальної округи. У 1863 р. переданий з підпорядкування міністерства народної освіти в підпорядкування міністерства внутрішніх справ.

Петлюра Симон Васильович (1879–1926) — український державний, громадсько-політичний і військовий діяч, голова Директорії УНР, Головний отаман Армії УНР, публіцист і редактор. Член РУП, з 1905 р. — УСДРП. До 1917 р. — співробітник і редактор багатьох українських видань у Києві, Львові, Москві, головний редактор «Украинской жизни». Член Центральної Ради, голова Українського генерального військового комітету, у червні 1917 р. призначений генеральним секретарем військових справ. 238, 299, 333, 337, 341, 442, 446

«Печатное дело» — див. «Общество печатного дела».

Пильчиков Д. 90

Пироговський І. 61

«Під стелями Думи» — брошура П. Стебницького «Під стелями Думи. Нариси Павла Смутка» (СПб., 1907, 47 с.). Спочатку її фейлетони друкувалися в газеті «Рідна справа — Думські вісти»; в 1918 р. увійшла як перша частина до збірника «Поміж двох революцій. Нариси політичного життя» (К.: «Час», 1918). У першій рецензії на книжку Д. Дорошенко відзначав, що «нариси д. Смутка написані дуже талановито, з серйозним змістом і всі вони оповиті якимсь ліричним сумом, немов хтось накинув на них легкий серпанок того смутку, через який коли й проривається весела нотка» («Рада». — 1907. — № 282. — 17 грудня. — С. 4). Тематично цикл нарисів присвячувався діяльності II Державної думи, в них «наче в живих документах відбились часи другої Думи»: автор розповідав про українських і взагалі народних послів, передавав їхні розмови та розмови ходаків з депутатами. Також піднімав питання про єднання українських послів у Думі. 14, 77, 247, 248, 254, 259

Пірожков Михайло Васильович (1867–1927) — російський видавець, книготорговець, педагог, випускник математичного відділу фізико-математичного факультету Петербурзького університету. З 1902 р. почав видавничу й книготорговельну діяльність. З 1903 р. видавав серію «Исторический отдел» (17 назв: 1903–1908), іншу історичну літературу, журнал «Полярная звезда» (1905–1907). Видавав і літературу з українознавчої тематики російською мовою, зокрема «Очерки истории украинского народа» М. Грушевського. 53

Піснячевський Віктор Онуфрійович (1883–1933) — журналіст, громадський діяч, лікар за фахом. Активний учасник Петербурзької української Громади. У щоденнику «Рада» подавав репортажі про роботу Державних дум, вів цикл «З невських берегів». Один з ініціаторів заснування органу української фракції в Думі «Рідна справа — Думські вісти». У 1917 р. співробітничав у російських газетах

Одеси, редагував «Одесский листок». На поч. 1919 р. емігрував до Відня й заснував там тижневик «Воля», який редагував до 1921 р. Потім з 1923 р. працював лікарем у Братиславі. 18, 51, 53, 62, 63, 72, 100, 101, 118, 119, 161, 172, 173, 214, 217, 221, 224, 227, 233, 236, 237, 239, 253, 254, 263, 278, 430, 432

Пісочниць Д. 208

Піхно Дмитро Іванович (1853–1913) — правознавець, економіст, публіцист і російський громадський діяч у Києві. Редактор газети «Киевлянин» (1878–1911, з перервою). Після 1905 р. очолював київське відділення чорносотенної організації «Союз русского народа». Член Державної ради Росії (1907–1912). 75

Плеве В'ячеслав Костянтинович (1846–1904) — російський державний діяч, у 1902 р. — міністр внутрішніх справ Російської імперії, шеф окремого корпусу жандармів (1902–1904). 34

Плеський Б. 377

«Плювіум» — щотижневик сатирично-гумористичного напряму, що виходив у С.-Петербурзі з 1905 р. Закритий в адміністративному порядку 1908 р. Редактори-видавці — В. Бреверн і В. Льобель. 73, 75, 76

Погодін Олександр Львович (1872–1947) — російський публіцист, професор, учасник поступово-опозиційних громадських рухів, слов'янознавець, член петербурзьких слов'янських організацій. Професор Варшавського (1902–1908) та Харківського (1910–1919) університетів. Публікував 1906 р. у «Громадській думці» статті про необхідність поширення серед українців національної свідомості, української мови в школах, поширення українських книг і газет. Згодом змінив свої погляди на українське питання. Друкувався в «Московском еженедельнике», «Украинской жизни», «Биржевых ведомостях», «Новом звене», газеті «Утро России». У 1918 р. в Харкові редагував газету «Русская мысль». 134, 292, 296

Полторацький Іван Миколайович (1872–1914) — громадський діяч, член київського українського гуртка «Еней», кандидат у депутати IV Державної думи від 2-ї курії м. Києва, член конституційно-демократичної партії, кооперативний діяч. Походив зі старого чернігівського дворянського роду, випускник військової школи, мав звання офіцера. Член Київської Старої Громади і ТУП. Організатор і директор «Товариства взаємного забезпечення життя» в Києві, брав участь у виданні «Киевского курьера». 281, 283, 285, 393, 395, 396, 397

«Поміж двох революцій» 19, 133

Понятенко П. 9

Порш М. 306

Потоцький, граф 267

«Початкова географія» С. Русової 255

Пригара С. — псевдонім М. Голобородька (1882—?). — Співробітник «Ради», родом із Полтавщини, активний учасник студентського руху, автор талановитих гумористичних фейлетонів, які публікував у «Раді» протягом 1909–1910 рр. 154, 161, 172, 175, 176, 179, 183, 189, 190, 202, 203, 227

Присецький Іван Миколайович (1850-ті — 1911) — громадсько-політичний діяч родом із Полтавщини, член I Державної думи. Політичну діяльність розпочав у 1870-х роках, за переконаннями — федераліст. Разом з В. Г. Мальованим,

Є. І. Борисовим та ін. заснував у Росії федералістську політичну партію — «Вольный союз». Програму для неї написав М. Драгоманов, до якого в Женеву 1883 р. їздили Присецький з Мальованим. Новій партії не пощастило існувати, бо обидва діячі по приїзді в Росію були заарештовані й заслані до Сибіру. 136

«Про мораль» 281, 282

Провінціал — псевдонім С. Черкасенка.

Прокопович В'ячеслав Костянтинович (1881–1942) — педагог, публіцист, історик (сфрагіст), політичний і громадський діяч. Випускник історично-філологічного факультету Київського університету, працював на посадах учителя історії в Київській державній гімназії, ученого-бібліотекаря в Київському міському музеї. Член Української радикально-демократичної партії, ТУП, редактор педагогічного журналу «Світло», публікувався в «Раді» під псевдонімом С. Волох. У 1917 р. — член ЦК УПСФ, Центральної Ради. Міністр освіти в кабінеті В. Голубовича (січень–квітень 1918), з травня 1920 — голова Ради міністрів УНР. На еміграції — прем'єр-міністр екзильного уряду УНР, головний редактор журналу «Тризуб» (Париж). 208, 374, 385, 389, 406

«Промінь» — щотижневий україномовний журнал, що виходив у Москві з листопада 1916 р. Його співробітники — В. Винниченко, М. Грушевський, С. Єфремов, О. Лотоцький, О. Олесь, О. Саліковський, П. Стебницький, Г. Чупринка та ін. 19, 471, 475

«Просвіта» в Катеринославі 457, 458

«Просвіта» в Києві — товариство, засноване в пам'ять Т. Шевченка з метою допомоги розвитку української культури та просвіти українського народу його рідною мовою. Її статут був зареєстрований 26 травня 1906 р., а перший з'їзд відбувся 25 червня того ж року. Мала 4 комісії: видавничу, бібліотечну, шкільно-лекційну й літературно-артистичну, 2 фонди: Михайла Драгоманова і Бориса Грінченка. До ради «Просвіти» входили Б. Грінченко (голова), М. Орловський (товариш голови), члени: В. Дурдуківський, Д. Дорошенко, Леся Українка, О. Косач, М. Синицький, В. Страшкевич. 177, 181, 189, 190, 194, 195, 196, 198

«Просвіта» в Одесі — товариство, що існувало з листопада 1905 р. Його голова — І. Луценко, члени — М. Комаров, І. Липа, С. Шелухин, А. Ніковський, М. Славченко та ін. Щосереди проводила читання рефератів з дискусіями на теми українознавства, щосуботи — літературно-вокально-музичні вечірки з драматичними виставами. Мала бібліотеку-читальню, книгарню, освітньо-історичний музей і хор, видавала часопис «Народна справа». 288

«Просвіта» у Львові — товариство, засноване в 1868 р. з метою просвіти і поліпшення добробуту українців. Мала дві комісії: видавничу і господарсько-промислову. Видавала шкільні підручники, науково-популярну літературу, твори красного письменства та книжечки загального змісту, газету «Письмо з Просвіти». 395

Професор — див. Грушевський М. С.

Проценко-Мазуренко Л. О. 97

«Птахівництво» 225

Пулюй Іван Павлович (1845–1918) — український фізик, перекладач, громадський діяч, випускник теологічного та філософського факультетів Віденського

університету. Асистент кафедри експериментальної фізики цього ж університету. Перекладач разом з П. Кулішем Нового Заповіту українською мовою. 35, 36

Пуришкевич Володимир Митрофанович (1870–1920) — російський політичний діяч. Випускник історично-філологічного факультету Новоросійського університету. Один із засновників чорносотенних монархічних організацій «Союз русского народа» та «Русский народный союз имени Михаила Архангела». Член II, III (від Бессарабської губернії) і IV (від Курської губернії) Державних дум Росії, член фракції правих. 239, 290

Пушкін О. С. 273, 437

Пчілка Олена (справж. Косач Ольга Петрівна, уродж. Драгоманова; 1849–1930) — письменниця, редактор, видавець. Редагувала полтавський часопис «Рідний край», що виходив у Києві (1907), потім — у Гадячі (1914–1916). Публікувала в ньому спогади й нариси про відомих сучасників, рецензії на українські книжки, збірники, вистави, концерти. Її твори друкувалися й в інших часописах, у 1908–1914 рр. видавала дитячий журнал «Молода Україна». 26, 131, 146, 147, 238, 276, 461

«Рада» — *єдина в дореволюційний час щоденна українська громадсько-політична газета* ліберального напрямку на Наддніпрянщині. Виходила в Києві з вересня 1906 до 20 липня 1914 р. Видавець — Є. Чикаленко. Матеріально її підтримували В. Симиренко, Л. Жебуньов, П. Стебницький, В. Леонтович. Редакторами в різний час були Ф. Матушевський, М. Павловський, А. Ніковський. Секретарі редакції: С. Петлюра, В. Королів, П. Сабалдир, до складу редакції входили М. Вороний, М. Гехтер, П. Гай, Д. Дорошенко, С. Єфремов, О. Кузьминський, О. Олесь, С. Васильченко, Л. Пахаревський, Л. Старицька-Черняхівська. 9, 13, 14, 15, 17, 18, 21, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 66, 68, 69, 70, 71, 72,73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 122–138, 140, 142, 144–150, 153–156, 158, 159–193, 195–201, 203, 204, 206–208, 210–220, 222–226, 228–248, 251–254, 256–263, 265, 267–270, 272, 274, 275, 277–286, 288–303, 306, 308–311, 313–322, 324–327, 329, 331–334, 336, 340–343, 346–350, 354–356, 358, 361–368, 370–372, 374–379, 380, 384–387, 389–392, 394, 398–404, 408, 409, 443, 444, 452, 485–487, 514

Радаков Віктор Миколайович (1864–?) — дворянин-землевласник, юрист за освітою, земський діяч, депутат I Державної думи від Катеринославської губернії, кадет. Голова повітової земської управи, почесний мировий суддя. Автор доповіді про заходи для піднесення с/г, яка була знищена губернатором. 219, 223, 229

Рафес Мойсей (Аронов-Гіршев (Григорович), 1883–1942) — політичний діяч, член партії «Бунд» на Україні. У 1917 р. — член Малої Ради, генеральний секретар державного контролю, член крайового комітету для охорони революції на Україні. Підтримував III Універсал, але критично ставився до закону про національно-персональну автономію. 503

«Ревізор» 251

Революційна українська партія (РУП) — *перша українська політична партія в Наддніпрянській Україні, створена в листопаді 1900 р. в Харкові Д. Антоновичем,*

М. Русовим, Л. Мацієвичем, Б. Камінським, О. Коваленком, О. Андрієвським та ін. Її програму «Самостійна Україна» написав М. Міхновський. У 1902–1904 рр. від неї відкололося декілька політичних напрямків, які заснували свої політичні партії — Українську народну партію (1902), Українську соціалістичну партію та Українську соціал-демократичну «Спілку» як складову частину РСДРП. 1905 р. партія реорганізована в УСДРП. Мала друковані органи — «Гасло» (1902–1903), «Селянин» (1903–1905), «Добра новина» (1904), «Праця» (1904–1905). 507

Рильський Т. 90

Ришковський П. М. — учитель з Волині. 312

«Рідна справа — Думські Вісти» — українська газета, яку видавала українська парламентська фракція в II Державній думі. Виходила з квітня до 6 червня 1907 р. двічі на тиждень. Усього побачило світ 12 чисел видання. Офіційний редактор-видавець — С. Нечитайло, пізніше — М. Хотовицький, фактичний редактор — В. Доманицький. 18, 49, 50, 51, 53, 54, 60, 68, 72, 81, 93, 124

«Рідний край» — політичний, економічний, літературний і науковий часопис, що виходив у Полтаві, Києві та Гадячі Полтавської губернії протягом 1905–1916 рр. Видавці — Г. Маркевич (1905–1906), Г. Маркевич і О. Косач (1907); О. Косач (1907–1916). Редакторами були М. Дмитрієв, Г. Коваленко, О. Косач та ін. На його сторінках публікувалися Леся Українка, П. Мирний, І. Нечуй-Левицький, Л. Яновська, Д. Яворницький та ін. Уперше в ньому як поет дебютував молодий П. Тичина. 18, 34, 50, 59, 60, 82, 123, 131, 133, 144, 146, 237, 238, 241, 277, 285, 467

«Рілля» — сільськогосподарський популярний двотижневик, що виходив у Києві в 1911–1914 рр., відновлений у 1917–1918 рр. Редактор — А. Терниченко. 247, 250, 276, 277, 279, 328, 334, 425

«Робітнича газета» — українська щоденна газета, офіційний орган УСДРП. Виходила в 1917–1919 рр. у Києві, Вінниці, Рівному та Кам'янці-Подільському. 492

Родзянко Михайло Володимирович (1859–1924) — російський політичний і державний діяч, голова Катеринославської губернської земської управи (1900–1906). Один із засновників і лідерів партії октябристів, член її ЦК. Голова III та IV Державних дум, член Державної ради (1906–1917). 354–356

«Родина» — див. Український клуб у Києві.

Родичев Федір Ізмаїлович (1855–?) — землевласник, статський радник, член I–III Державних дум, кадет, випускник С.-Петербурзького університету. 102

Розанов С. 437

Роздольський Осип (1872–1945) — етнограф, педагог, філолог і перекладач, родом із Збаражчини, діяльний член НТШ. Працював учителем у гімназіях Коломиї, Перемишля і Львова. Колекціонер і дослідник української народної музики. 369

«Розмова перша» — див. «Чорний пар»

«Розмова про мову» — брошура Є. Чикаленка, що вийшла в Києві 1907 р., а 1917 р. була перевидана в Петрограді у виправленому й доповненому варіанті. 455, 456, 458, 460, 462, 464, 466, 470, 471, 474, 480, 481, 488, 491, 494, 495, 496, 497, 501, 502, 504, 505, 507, 509, 511, 512, 514, 518

«Розмови про сільське хазяйство». 12, 29, 30, 31, 32, 120, 226, 242, 244, 269

Романова О. 389

Романови 324, 327

Рославлев О. (Баян) — російський журналіст, співробітник поступових російських видань: газет — «Санкт-Петербургские ведомости» и «Речь». 278, 282

Ростовцев Михайло Іванович (1870–1952) — російський історик античності й археолог. Закінчив Першу київську гімназію. З 1898 р. — приват-доцент, у 1901–1918 рр. — професор Петербурзького університету. Автор ряду праць, узагальнюючих і багатих на фактичний матеріал. З 1925 р. — професор Ієльського університету в США. 470

Ротмистров Григорій Григорович (1864–1940) — громадський і земський діяч, відомий статистик у Полтаві, завідувач Статистичним бюро Полтавського губернського земства, активний член полтавського осередку ТУП, публіцист. Статистичні огляди публікував у виданнях губернського земства та газеті «Рідний край». 45

Ру, професор 276

Рудницький С. 368

Рум'янцев П. 40

Русинови Василь Федорович та Олександр Федорович — дворяни, занесені до дворянської родовідної книги Полтавської губернії, сини генерал-лейтенанта. У 1896–1899 рр. — почесні мирові судді Лохвицького повіту (перший як кандидат права, а другий як дійсний студент). Олександр Федорович був головою товариства сільських господарів Лохвицького повіту в 1900 р., 14 грудня 1914 р. виступав на його зборах з доповіддю «Современное положение местного конноводства и условия для его развития», яку опублікував журнал «Хуторянин» (1915, ч. 1). Він же — дійсний статський радник, у 1916 р. володів 422 десятинами землі. Василь Федорович — колезький секретар, мав стільки ж землі. 465

Русов Олександр Олександрович (1847–1915) — публіцист, статистик, етнограф, громадський діяч. Закінчив історично-філософський факультет Київського університету. Член Старої Громади, брав участь у діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Один з організаторів земської статистики на Чернігівщині, очолював оціночно-статистичну роботу в Харківській та Херсонській губерніях, завідував статистичним бюро Полтавської губернії. У 1902 р. переїхав до Петербурга, працював там у страховому товаристві. 1909 р. повернувся до Києва, де працював викладачем у Комерційному інституті. Автор більше 40 наукових праць з економічної статистики, співпрацював з «Громадською думкою», «Радою», подавав дописи з Петербурга, публікувався в «Киевской старине», «Рідному краї», «Новій громаді», «Світлі» та ін. виданнях. 29, 30, 36, 39, 40, 47, 49, 61, 64, 96, 97, 100, 103, 104, 112, 113, 115, 123, 124,148, 150, 153, 157, 159, 257, 270, 272, 285, 327, 352, 353, 470, 471

Русова Софія Федорівна (уродж. Ліндфорс, 1856–1940) — освітянська і громадська діячка, засновниця жіночих організацій, член Київської та Одеської Громад, Харківського товариства письменності та ін. Викладала на Вищих жіночих курсах та у Фребелівському інституті, співзасновниця й співредакторка педагогічного журналу «Світло». Дружина О. Русова. 27 серпня 1915 р. мала аудієнцію в російського міністра освіти гр. Ігнатьєва та подала доповідну записку про народну освіту на Україні й потребу навчання рідною мовою. Член Центральної

Ради, з 6 серпня 1917 до березня 1919 — директор департаменту дошкільної й позашкільної освіти Генерального секретарства (міністерства) освіти. 29, 30, 61, 64, 153, 255, 257, 293, 301, 302, 303, 306, 323, 325, 356, 446, 353

Рябушинський Павло Павлович (1871–1924) — російський політичний діяч, фабрикант, голова правління харківського Земського банку. Ініціатор створення партії прогресистів. Напередодні Першої світової війни — один із співорганізаторів блоку опозиційних партій та групи молодих капіталістів, які виступали за утвердження в Росії конституційного ладу та перехід влади до рук ділової буржуазії. У роки Першої світової війни — організатор Московського військово-промислового комітету. 498

Саблер В. 267

Савенко Анатолій Іванович (1874–1922) — російський політичний діяч, адвокат, публіцист. Член IV Державної думи Росії від Київської губернії, член фракції російських націоналістів та помірковано правих, лідер київського відділення партії. Випускник юридичного факультету Київського університету. Співробітник газети «Киевлянин», українофоб. 159, 189, 190, 219, 220, 224, 229, 266, 278, 279, 280, 281, 284, 290, 327, 376, 379, 380, 383, 435, 438, 440

Сагайдачний Петро Кононович (бл. 1560–1622) — гетьман українських реєстрових козаків, кошовий отаман Запорозької Січі. 327

«Сад» — книжечка Є. Чикаленка «Розмова про сільське хазяйство. 5-а кн. Сад». Уперше видана в С.-Петербурзі Благодійним товариством видання загальнокорисних і дешевих книг у 1903 р., перевидавалася в 1908 р. 31, 102, 103, 105, 107, 108, 111, 112, 114, 120, 269, 304, 317, 318, 320, 326

Садик Юлія Миколаївна (1888–1928) — друга дружина Є. Чикаленка, після 1917 р. викладала німецьку мову в Київській гімназії, 1920 р. емігрувала за кордон. 126, 127, 262, 264, 293, 309, 310, 320, 322, 323, 341, 354, 355, 360, 421, 424, 439, 442, 443, 453, 454, 455, 456, 457, 460, 462, 468, 506, 516, 518

Садовський В. 336, 337, 338

Садовський Микола Карпович (Тобілевич) (1856–1933) — актор, режисер і громадський діяч. З 1881 р. грав у професійному театрі, 1888 р. організував власну трупу. Засновник першого українського стаціонарного театру, який діяв спочатку в Полтаві, а потім у Києві. На поч. 1920-х років працював як головний уповноважений у справах народних театрів: у 1920 р. — в Галичині, з 1921 р. очолював театр «Просвіти» в Ужгороді. З 1923 р. проживав у Празі. У 1926 р. повернувся в Україну і грав у різних театрах, знімався у фільмі «Вітер з порогів»; автор спогадів «Мої театральні згадки». 7, 238, 258, 259, 293, 294, 364, 425, 478

Саксаганський Панас Карпович (Тобілевич) (1859–1940) — актор, режисер, педагог школи М. Кропивницького. Сценічну діяльність розпочав у Єлисаветграді в аматорському гуртку М. Кропивницького, з 1883 р. — на професійній сцені, грав у трупі М. Старицького. У 1910–1915 рр. гастролював у трупах Т. Колісниченка, протягом 1915–1916 рр. працював у товаристві українських акторів під проводом І. Мар'яненка. 1918 р. заснував Народний театр у Києві. 7, 310, 358, 360, 453, 471, 473, 506, 508

Саладилов П. М. 36, 64

Саліковський Олександр Фомич (1866–1925) — журналіст і публіцист, редактор, український громадсько-політичний і державний діяч. Член УРДП, ТУП, видавець і редактор газет «Киевские отклики» та «Киевский голос». З 1912 р. разом із С. Петлюрою видавав у Москві журнал «Украинская жизнь» (1912, 1915–1917). Редактор щоденної газети «Приазовский край» у Ростові (1913–1915). У 1917 р. — голова Української ради в Москві й комісар Центральної Ради в Київській губернії. У 1918–1919 рр. — український посол у Латвії. 273, 333, 334, 336, 337, 338, 341, 406, 407

Самійленко Володимир Іванович (1864–1925) — поет, письменник-фейлетоніст. У 1905 р. був запрошений редакцією спочатку «Громадської думки», а потім і «Ради» на коректора і фейлетоніста. У «Раді» опублікував найкращі свої фейлетони, також писав сатиричні вірші до київського журналу «Шершень». Через матеріальні обставини змушений був переїхати до Чернігова. Склавши іспит на нотаріуса, працював за фахом у містечку Добрянка. У 1917 р. знову переїхав до Києва, працював у міністерстві освіти, а потім фінансів уряду УНР. У 1919 р. емігрував до Галичини, звідки повернувся в 1924 р., працював редактором-видавцем часопису «Україна» (1919). У 1921 р. отримав посаду редактора у видавництві художньої літератури. 78

Самоквасов Д. 41

Самокиш М. 257

Самостійники — члени Української партії самостійників-соціалістів, яка утворилася в грудні 1917 р. як наступниця Народної української партії, що існувала з 1902 р. Її очолювали О. Макаренко, О. Андрієвський, І. Луценко, О. Степаненко, П. Макаренко. Мала фракцію в Центральній Раді. Виступала за повну державну самостійність України. 508

«Самсон» 117, 119, 120

Самсонов Олександр Васильович (1859–1914) — російський військовий діяч, генерал від кавалерії. Учасник російсько-турецької (1877–1878) та російсько-японської воєн. У роки Першої світової війни — командувач II армії Північно-Західного фронту, що брала участь у Східно-Прусській операції 1914 р. та опинилася в оточенні. При виході з оточення загинув за невідомих обставин. 418, 419

Свєчин Олексій Олександрович (1865–?) — дворянин, землевласник, юрист за освітою, голова губернської земської управи, почесний мировий суддя, делегат земських з'їздів, депутат I Державної думи від Чернігівської губернії, кадет. 396

«Світло» — щомісячний український педагогічний журнал для сім'ї і школи, що виходив у 1910–1914 рр. в Києві (щорічно 9 книг). Офіційні редактори-видавці — М. Старицька, Л. Шерстюк, фактичний редактор у 1911 р. — Г. Шерстюк. Подавав статті з теорії виховання і народної освіти, про діяльність освітніх, педагогічних і наукових товариств, становище освіти, школи та народного вчителя в Україні. Співробітники — С. Бердяєв, С. Васильченко, С. Єфремов, З. Мірна, І. Григоріїв-Наш, О. Русов, С. Русова, С. Сірополко, В. Чепелянський, С. Черкасенко, С. Шелухин, Г. Шерстюк та ін. 271, 294, 334

«Світова Зірниця» — тижнева газета (згодом двотижнева). Почала виходити з 1906 р. спочатку в Могилеві-Подільському, потім у с. Пеньківці, а в кінці 1911 р. була перенесена до Києва, виходила до 1913 р. Крім інформаційного матеріалу, надавала перевагу с/г та кооперативним темам. Редактор-видавець — Й. Волошиновський. 124

Світославський С. 384

Свічин — можливо, Свєчин.

«Свобода» 264

Святе Письмо 12, 16, 17, 34, 36, 263

Святополк-Мирський Петро Данилович (1857–1914) — князь, російський державний діяч-реформатор. У 1902–1904 рр. — віленський, ковельський і гродненський генерал-губернатор, з серпня 1904 р. — міністр внутрішніх справ Росії. Послабив охоронну політику уряду (цензуру, оголосив часткову амністію, дозволив земські з'їзди). У листопаді 1904 р. виступив з проектом реформ, який передбачав включення до Державної ради виборних представників від земств і міських дум. 12 грудня 1904 р. вийшов царський указ, який обіцяв ряд державних реформ. Період його правління увійшов в історію як «епоха довір'я». 35, 36

Святослав — князь. 271

Секретаріат ЦР — див Генеральний секретаріат.

Селезньов І. 389

«Село» — українська народна ілюстрована газета для селян і робітників, що виходила в Києві у 1909–1911 рр. під фактичним редагуванням М. Грушевського. Офіційні редактори — Г. Ямпольська та І. Малич. Серед близьких співробітників були: М. Гехтер, В. Дорошенко, Ю. Тищенко (Сірий), П. Стебницький, М. Шаповал, В. Королів. 18, 130, 146, 147, 150, 151, 171, 180, 182, 183, 184, 186, 195, 196, 199, 200, 202, 204, 208, 218, 227, 228, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 251

Селянський банк 494

Семевський Василь Іванович (1848–1916) — російський історик, публіцист, представник народницького напряму в російській історіографії. Проблематика його досліджень — соціальна історія, передова суспільна думка в Росії XVIII–XIX ст. Один з перших дослідників історії Кирило-Мефодіївського товариства і українського руху другої пол. XIX ст. 353

Семиградова Антоніна Василівна — жителька м. Києва, проживала на вул. Кузнечній, 5, 293, 296

Сенат — верховний касаційний суд Росії. Здійснював нагляд за судовою діяльністю, розглядав вироки нижчих судових інстанцій з позицій їх відповідності формам судочинства. Мав 2 палати, або два касаційні департаменти, — кримінальних і цивільних справ. Його члени призначалися царем за поданням кандидатур міністром юстиції. 16

Сенделячек Е. 264

Сергій (Сережа) — небіж П. Я. Стебницького. 417, 437, 475, 480, 502

Сергій Михайлович — великий князь. 267

Сергій Олександрович — див. Єфремов С. О.

Сергій Павлович — див. Шелухин С. П.

Середенко Ю. 23
Сечинский Мирослав 267
Сивенький — псевдонім Самійленка В. І.
Сигаревич Дмитро Дмитрович (1868–1914) — педагог, український громадський діяч, член відділу одеської «Просвіти». Автор спогадів про відомого громадського діяча, педагога Л. А. Смоленського, що публікувалися в «Раді» у 1914 р. Народився на Волині, з батьками в 10 років переїхав до Одеси. Там закінчив третю Одеську гімназію та історично-філологічний факультет Новоросійського університету, конспіративно прослухав систематичний курс лекцій з історії України Л. А. Смоленського. Член одеських Громад (старої і молодої), відігравав у них роль зв'язкового з Галичиною. З 1896 р. починається педагогічна діяльність Д. Сигаревича. Спочатку він працював в Одеській приватній жіночій гімназії Куракіної, а в 1902 р. був призначений директором міського сирітського дому, нелегально читав студентам лекції з історії України й української літератури. Працював в українських організаціях і педагогічному відділі історично-філологічного товариства при Новоросійському університеті. З серпня 1907 р. переїхав до с. Кам'янського, де організував приватну гімназію, потім до Олександрівська, де став інспектором, а згодом директором комерційної школи. Автор 19 публікацій, вів відділ «Місцева хроніка» в журналі «По морю и суше». Псевд. — Дм. Корнич. 387
Симиренко Василь Федорович (1835–1915) — український громадський діяч, промисловець, інженер, меценат: 40 років регулярно передавав десяту частину своїх прибутків на українські громадські та культурні цілі, заповів і свій маєток вартістю 10 млн. крб. на українські потреби. Матеріально підтримував журнали «Правда», «Киевская старина», антологію «Вік», «Раду», НТШ, УНТ. 40, 55, 75, 76, 87, 110, 113, 115, 137, 138, 139, 142, 146, 150, 153, 155, 156, 158, 160, 165, 170, 174, 175, 178, 182, 198, 214, 454, 459, 471
Симиренко Софія Іванівна (уродж. Альбрандт, 1839–1924) — походила з родини цукрозаводчика Івана Альбрандта, нащадка французьких шляхтичів, які емігрували з Франції в Росію за часів Великої французької революції. Дружина В. Симиренка. Член Південно-Західного відділу Географічного товариства у Києві, збирала для нього матеріали про правові звичаї на Україні. 75, 459, 487, 488
Синицький Максим Стратонович (1882–1922) — український громадський і культурно-освітній діяч, правник. Фундатор і голова Українського клубу й «Просвіти» у Києві (1905–1906). Співзасновник і керівник видавництва «Час». Завідував канцелярією редакції «Громадська думка» (1906). 9, 113, 116, 485
Синод — вищий колегіальний орган російської православної церкви. Заснований Петром I у зв'язку із скасуванням патріаршества. Складався із «Присутствия» — 12 осіб з вищого духовенства і синодальних закладів — канцелярій. Голова Синоду призначався царем. У 1722 р. була заснована посада обер-прокурора, повноваження якого посилилися у XIX ст. Синод перетворився на дорадчий орган при обер-прокуророві. Існував до літа 1917 р., увійшовши до складу міністерства ісповідань, заснованого Тимчасовим урядом. 16, 34, 35, 36, 251, 252, 267, 282

Синявський А. 177

Ситін Іван Дмитрович (1851–1934) — російський видавець, книгопродавець, син сільського писаря. У 1876 р. відкрив у Москві літографію, 1883 р. організував видавниче товариство «І. Д. Ситін і К°.», 1891 р. заснував «Товариство друкування, видання і книжкової торгівлі І. Д. Ситіна і К°.». Товариству належало 2 друкарні в Москві, 16 книжкових магазинів у різних містах. До 1914 р. видавництво випускало ¼ книжкової продукції країни. 157, 189, 190, 207, 208

«Сільський господар» — українське хліборобське товариство в Галичині, засноване 1899 р. в м. Олеську, 1903 р. перенесене до Львова. Інтенсивно розвивалося з 1909 р., після Першої хліборобської виставки в Стрию. Тоді було змінено його статут, проведена реорганізація, розширена діяльність. У 1909–1917 рр. його очолював Є. Олесницький. Згодом товариство перебрало на себе функції «Просвіти», які вона мала у сферах кооперації та с/г. З 1910 р. видавало «Господарський часопис», брошури. Для збуту книжкової продукції був заснований синдикат «Сільський господар». У листах мова йде про участь товариства у всеросійській виставці в Києві, яка мала проходити у травні–жовтні 1913 року. 327

Сірий Ю. — див. Тищенко-Сірий Ю. П.

Сіяльський Євген Іванович (1850–1933) — полтавський адвокат, земський діяч, присяжний повірений у 1900, 1903, 1910 рр., у 1906 та 1916 рр. — член губернського у земських та міських справах присутствія по виборах міської думи, гласний міської думи. Активний член конституційно-демократичної партії, знайомий В. Короленка. У 1917 р. балотувався до Полтавської міської думи, Всеросійських та Українських Установчих зборів від Партії народної свободи. 45

«Сіяні трави» — брошура Є. Чикаленка «Розмова про сільське хазяйство. 3-тя книжечка. Сіяні трави, кукурудза та буряки». Уперше видана в Одесі 1900 р. в друкарні «Южно-русского общества печатного дела», перевидавалася в доповнених і перероблених варіантах Благодійним товариством видання загальнокорисних і дешевих книг для народу в Санкт-Петербурзі у 1902, 1908, 1910 та 1913 рр. 144, 146, 160, 161, 163, 165, 169, 170, 171, 174, 180, 181, 258, 304, 309, 317, 323, 326, 327, 328, 340, 342, 346

Скоропадський П. 18, 19

«Скотолічебник» — праця В. Корольова «Скотолічебник. Поради практичні при хворобах домашньої худоби лікаря Корольова». (СПб., 1908). Включала 5 книг з ветеринарними порадами. 113, 192

Славинська Марія Федорівна — дружина М. Славинського. 275, 276

Славинський Максим Антонович (1868–1945) — публіцист, історик, поет, редактор, видавець, перекладач, юрист, громадський діяч. Редагував катеринославське видання «Приднепровский край», тижневик у Петербурзі «Украинский вестник», співредактор газети «Северный курьер». Офіційний видавець та виконавець технічної роботи у двотомному енциклопедичному виданні «Украинский народ в его прошлом и настоящем». Публікувався у ЛНВ, російських демократичних газетах. Активний діяч української Громади в Петербурзі, у 1905 р. — депутат І Державної думи. За Гетьманату — міністр праці. 36, 167, 172, 224, 233, 236, 237, 276, 283, 286, 298, 299, 300, 302, 326, 405, 406, 409, 410

Славко — див. Прокопович В. К.

Сластіон П. 257, 261, 273

Словарь Грінченка — перший ґрунтовний словник української мови в 4-х томах Б. Грінченка, який називався «Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина». Упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко». Російська імператорська Академія наук удостоїла його другої премії М. І. Костомарова. Вийшов у Києві в 1907–1909 рр. Містив бл. 68 тис. слів з перекладом або тлумаченням їх російською мовою. 156, 160, 387, 426

«Словарь російсько-український» 8

«Слово» — щотижнева газета, що виходила в Києві в 1907–1909 рр. Видавець — О. Корольова, редактор — С. Петлюра. Призначалася для українських робітників. 18, 58, 81, 82, 96, 97, 98, 99, 131, 133, 237, 238, 241

Слюсаренко Федір Павлович (1866–1958) — публіцист, науковець, дослідник народної освіти в Україні. Член молодшої громади ТУП у Петербурзі, випускник історично-філологічного інституту. Читав лекції в кадетському корпусі, вчитель гімназії у Петрозаводську. 249, 250, 471

Смоленський Леонід Анастасійович (1844–1906) — відомий одеський громадський діяч, член Одеської Громади, її ідеолог, викладач історії. 6, 8, 182

Смуток — псевдонім Стебницького П.

«Сніп» — єдиний український щотижневий часопис для інтелігенції у Слобідській Україні, що виходив у Харкові 1912 р. Редактор — М. Біленький, видавець — М. Міхновський. Містив статті на громадсько-політичні теми, критичні огляди та хроніку подій.

Соколовський Є. 6

Солодило 12

Соціал-демократи — члени Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) — політичної організації національно-демократичної орієнтації. Утворилась у 1905 р. після розколу РУП. За доби революції домагалася автономії України, демократичних свобод, націоналізації землі. Її лідери — В. Винниченко, Д. Антонович, Б. Мартос, С. Петлюра, М. Порш, М. Ткаченко, Л. Юркевич. Брала активну участь у роботі УЦР. У грудні 1917 р. від неї відкололись т. зв. ліві українські соціал-демократи, які підтримали радянську владу. 489, 492, 499

Соціалісти-революціонери — члени Української партії соціалістів-революціонерів, створеної у квітні 1917 р. на основі гуртків і груп українських соціалістів-революціонерів, що діяли в Україні з 1905 р. Її лідери — М. Ковалевський, Л. Ковалів, В. Голубович, М. Залізняк, П. Христюк, О. Севрюк та ін. Друковані органи — газети «Народна воля», «Боротьба». У 1917–1918 рр. виступала за національно-територіальну автономію України у складі демократичної федеративної Росії, республікансько-демократичні форми правління, соціалізацію землі. Мала значне представництво в Українській Центральній Раді. 515

Соціалісти-федералісти — члени Української партії соціалістів-федералістів, яка об'єднувала міцно організовану групу українських інтелігентів-демократів поміркованих поглядів. Партія була наступницею Української радикальної партії та ТУП. Перейменована з ТУП у квітні 1917 р. Її керманичі — С. Єфремов, А. Ніковський, Д. Дорошенко, І. Шраг, О. Лотоцький, П. Стебницький та ін. 515

Софія Федоровна — див. Русова С. Ф.
«Спілка» 46
Спілка А. 8
Спілка взаємодопомоги російським письменникам при Літературному товаристві 34
«Сполох» 116, 125, 126, 161, 166
Срезневський І. І. 36
Сріблянський — літературний псевдонім М. Шаповала. 173, 195, 196, 239, 515
«Стара Київська Громада» (Стара Громада) — організація української інтелігенції, осередок національно-культурної діяльності у Києві. Період її активної діяльності припав на 1870–90-ті роки. До її складу в різний час входили В. Антонович, О. Кониський, М. Драгоманов, Ф. Вовк, П. Чубинський, Т. Рильський, П. Житецький, М. Лисенко, М. Старицький, І. Левицький, В. Науменко та багато інших. 8, 42, 43, 103
«Старе й нове» 378
Старий автор нової «Марії» — див. Лободовський М.
Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (1868–1941) — українська письменниця, громадська і культурна діячка, після смерті М. Лисенка очолювала клуб «Родина». Член ТУП, УПСФ, Центральної Ради. Автор поезій, драматичних, прозових і публіцистичних творів. 134, 284, 286, 377, 382, 401
Старицький М. 90
Старовойтенко І. 23, 24, 393
Стасюк Микола Михайлович (1885–?) — політичний і кооперативний діяч, член студентської громади в С.-Петербурзі, входив до складу інформаційного бюро і головної студентської ради українських організацій. Автор брошури про автономію України, засновник у студентській громаді дослідницького напряму з вивчення економічного аспекту української проблеми, делегат кооперативних з'їздів. Один з організаторів селянських спілок на Катеринославщині. Член УПСР, Центральної і Малої Рад, товариш голови ЦК Селянської спілки. Очолював агітаційну комісію УЦР. Працював в організаційній комісії для розроблення статуту автономії України. 15. 06.–1. 08. 1917 р. — генеральний секретар харчових справ. Після гетьманського перевороту повернувся до кооперативної діяльності. 360
Стахевич Тетяна Сергіївна — дружина Левка Чикаленка. 456, 468, 470, 481, 484
Стахович Олександр Олександрович (1858–?) — депутат II Державної думи від Орловської губернії, член бюджетної і продовольчої комісій, військовик за фахом. Після відставки активно займався громадською діяльністю: працював у галузі народної освіти, закладенні шкіл, бібліотек. Співробітник поступових російських журналів, видавець «Елецкой газеты». Учасник багатьох слов'янських конгресів і постійний учасник земських і міських з'їздів. Один з лідерів кадетів. 329, 468
Стеклов Юрій Михайлович (*справж. прізв. Нахамкіс*, 1873–1941) — російський радянський політичний діяч, журналіст, учений-історик. У 1917 р. — член виконкому Петроградської ради, займав позицію «революційного оборонництва». У 1917–1925 рр. — редактор «Известий ВЦИК». 498, 508, 509

Стелецький 271
«Стелі» — див. «Під стелями Думи»
Степаненко Василь Пилипович (1855? — поч. 1930-х років) — громадський діяч, популяризатор української книжки, педагог за освітою, кум і приятель Є. Чикаленка. Протягом 20 років завідував книгарнею «Київської старовини». Походив із селян Канівщини, у 1879–1881 рр. вчителював у церковно-парафіяльній школі свого села, у 1881–1887 рр. — у земських школах на Полтавщині. 1887 р. був заарештований, і йому заборонили вчителювати. Після звільнення вступив на службу в управління залізничних доріг у Харкові. За участь у Харківському українському гуртку також був заарештований і відправлений етапом додому. За допомогою Л. Падалки здобув посаду в Полтавській земській управі, з 1898 р. почав завідувати українською книгарнею «Киевской старины». Організатор учительських курсів, підтримував зв'язки зі студентською молоддю. Після революції залишився в Україні й дуже бідував, проживаючи в селі Полстин Корсунського повіту Шевченківської округи (нині — Черкаська обл.). 32, 62, 65, 66, 71, 72, 88, 100, 102, 103, 104, 105, 111, 112, 120, 145, 146, 148, 150, 151, 236, 237, 248, 259, 261, 262, 301, 315, 316, 328, 341, 342, 346, 360, 365, 375, 386, 388, 390, 391, 392, 393, 395, 417, 424, 470
Степаненко Олександр Ф. (?–1924) — український громадський і політичний діяч, кооператор. У 1909–1911 рр. — редактор газети «Село». Член РУП, один із засновників Української народної партії. Один з провідних діячів українського самостійницького руху. У 1917 р. — член Київського виконкому, УЦР і Української партії соціалістів-самостійників. 277, 280, 284
Степанківський Володимир Якович (1885–1957) — український громадсько-політичний діяч, журналіст. Член РУП та УСДРП. З 1907 р. жив в еміграції у Швейцарії, Франції, Англії; кореспондент «Ради», «Діла», видань УСДРП. У роки Першої світової війни заснував у Лозанні Українське інформаційне бюро, видавав тижневик «L'Ukraine», ряд неперіодичних видань. 515
Степовий Яків Степанович (справж. прізв. Якименко, 1883–1921) — композитор, педагог, критик, музично-громадський діяч. Один із фундаторів національної композиторської школи, продовжувач традицій М. Лисенка, викладач Київської консерваторії, засновник державного квартету, пропагандист кращих зразків світової класики в Україні. 400
Стефаник Василь Семенович (1871–1936) — український письменник, майстер оригінальної психологічної новели, громадський діяч, засновник читалень «Просвіти», член Радикальної партії, у 1908–1918 рр. — посол австрійського парламенту. 237, 238, 240, 245, 247, 255
Стеценко К. 177
Стешенко І. 134
Столипін Петро Аркадійович (1862–1911) — російський державний діяч. З 1906 р. — міністр внутрішніх справ і голова Ради міністрів Російської імперії. Прагнув поглибити соціально-економічні перетворення в країні за допомогою аграрної реформи (1906), яка надавала право селянам отримати у приватну власність земельний наділ. 176, 252, 267, 270, 398

Стороженко А. В. 283

Струве Петро Бернгардович (1870–1944) — економіст, історик, філософ, літературний критик, публіцист, політичний діяч, теоретик «легального марксизму» в Росії, доктор політичної економії і статистики. Редактор журналів «Новое слово», «Начало», «Жизнь», «Полярная звезда», «Русская мысль», один із засновників Конституційно-демократичної партії, член її Центрального комітету та її ідеолог. 293, 294, 296, 297, 298, 299, 325, 326

Суковкін Михайло Акінфійович — український і російський громадський діяч, дипломат, землевласник. До 1917 р. — голова Київського губернського земства, у 1917 р. — Київський губернський комісар Тимчасового уряду. У ході переговорів представників Української Центральної Ради з урядом О. Керенського щодо автономії України його кандидатура висувалася на посаду українського намісника. 426

Суковкіна — дружина Суковкіна М. А. 426

Сумцов М. 41

Суховієнко — очевидно, Є. Чикаленко мав на увазі Суховієнка Петра, кошового гетьмана Запорозької Січі (1668–1669), який воював з гетьманом Петром Дорошенком за гетьманську булаву і з цією метою уклав союз із кримським ханом. Зазнав поразки. 52

Сухомлинов В. 267

Сьогобічний Г. 58

«Сяйво» — ілюстрований літературно-мистецький журнал, що виходив у Києві в 1913–1914 рр. Вийшов 21 номер. Із введенням військового стану в Росії був припинений. 401, 425

«Тарас Бульба» — повість М. Гоголя. 7

Театр М. Садовського — перший стаціонарний український театр, що діяв у Києві в 1906–1920 рр. у приміщенні Троїцького народного дому. 259

Тесленко А. 10

Тимчасовий уряд Росії — центральний орган державної влади, заснований після Лютневої революції 2 березня 1917 р. Діяв до 25 жовтня 1917 р. як вищий виконавчо-розпорядчий орган, виконував і законодавчі функції. При уряді діяла «Мала рада міністрів» — постійні збори заступників міністрів. Місцевими органами Тимчасового уряду були губернські й повітові комісари. З березня до 24 липня 1917 р. уряд очолював кадет князь Г. Львов, з липня — есер О. Керенський. 18, 483, 486, 498, 499, 503, 506, 508

Тишкевич М. 358

Тищенко Юрій Пилипович (псевд. Сірий, 1880–1953) — письменник, видавець, публіцист, громадсько-політичний діяч. Член УСДРП, у 1907 р. через переслідування жив у Львові, потім повернувся нелегально до Києва і жив під прізвищем П. П. Лаврова. Засновник видавництва «Дзвін», опікувався видавництвом «Лан». Відповідальний редактор часопису «Село», співредактор «Засіву» та ЛНВ. Організатор українських книжкових магазинів у Києві, Харкові, Катеринославі, популяризував видання НТШ. Друкувався в «Раді», «Рідному краї», «Дзвоні», «Молодій Україні», «Українській хаті» та ін. виданнях. Після 1917 р. — один із засновників видавництва «Українська школа», директор прес-бюро

при Генеральному секретаріаті УНР. В еміграції жив у Відні, відновив видавництво «Дзвін», яке друкувало книжки та брошури, що їх до 1925 р. використовували в Україні як шкільні підручники. Проживаючи в Німеччині та США, також займався видавничою справою. Член УВАН у США. 227, 253, 277

Ткаченко 190

Ткаченко І. 23

Ткаченко М. 232

Тобілевич Микола *7*

Тобілевич Михайло Карпович (1847–1917) — брат Івана, Миколи і Панаса Тобілевичів. У молоді роки брав участь в аматорських виставах у Бобринці та Єлисаветграді. Після військової служби працював чиновником поліції. 346, 378

Тобілевич Опанас *7*

Тобілевич Софія Віталіївна (1860–1953) — українська актриса, дружина І. Карпенка-Карого. Мистецьку діяльність розпочала в Києві 1880 р. в аматорському хорі М. Лисенка та М. Старицького. Працювала в трупі М. Кропивницького, товаристві українських артистів під керівництвом П. Саксаганського, театрі М. Садовського. Авторка драматичних творів, спогадів «Корифеї українського театру» (1947). 376, 377

Товариство ім. Шевченка — *йдеться про «Товариство імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах С.-Петербурга». Створено* 1898 р. з ініціативи П. Стебницького та П. Саладилова для допомоги українській молоді, що навчалася в Петербурзі. Об'єднало заможних людей, збирало кошти для матеріальної допомоги студентам, організовувало благодійні концерти та зустрічі. Голова — сенатор Андрій Миколайович Маркович. До управи увійшли: І. С. Іващенко (заступник голови), П. П. Катеринич (скарбник), Я. П. Забіло (секретар), Д. Л. Мордовець, П. М. Саладилов, В. Г. Короленко, В. В. Лесевич, І. Ю. Рєпін, Е. А. Ганнейзер. Існувало до 1917 р. 11, 29, 30, 33, 63, 86, 145, 148, 157, 161, 190, 256, 275, 295, 297, 301, 309, 320, 364, 365, 366, 367, 382

Товариство «Основа» — див. «Основа».

Товариство підмоги української науці, літературі і штуці *засноване* 1908 р. *за матеріальної підтримки В. Симиренка. Меценат асигнував на його потреби* 100 тис. крб. з умовою, щоб щорічні відсотки з цієї суми були використані на потреби розвитку української літератури, науки і мистецтва. 87, 103, 178, 179, 180, 189, 193, 194, 195, 199, 203, 232, 234, 285, 300, 302, 316, 318, 365, 377, 459, 476, 487, 515

Товариство українських поступовців (ТУП) — нелегальна міжпартійна громадсько-політична організація, що діяла на Наддніпрянській Україні в 1908–1917 рр. Об'єднувала українців, які стояли на платформі автономії України та конституційно-демократичного ладу. До Ради організації, що знаходилася в Києві, входили Є. Чикаленко, С. Єфремов, Д. Дорошенко, Ф. Матушевський, Л. Старицька-Черняхівська та ін. В Україні, Петербурзі та Москві діяло близько 60 громад ТУП. Неофіційні друковані органи організації — газета «Рада» і журнал «Украинская жизнь». *На з'їзді ТУП 25–26 березня 1917 р. товариство перетворилося на Союз українських автономістів-федералістів.* 9, 11, 46, 485, 487

Товариство українських федералістів 487
Томашівський С. *367, 368*
«Товариські крамниці» — брошура В. Доманицького, що вийшла в Санкт-Петербурзі 1908 р. 121
«Трави» — див. «Сіяні трави».
Требинська Марія Миколаївна (Євреїнова) — лікар, письменниця, громадська діячка. Родина Требинських жила в одному будинку з родиною Чикаленків і також брала активну участь у громадсько-культурному житті Києва: у їхній оселі збиралися відомі письменники, громадські діячі, влаштовувалися Шевченківські вечори, журфікси. 232
Трепов Федір Федорович (1854–1938) — російський військовий і державний діяч, генерал-ад'ютант (1909), генерал від кавалерії (1909). У 1896 р. — волинський губернатор, з 1898 р. — цивільний губернатор в Києві, сенатор (з 1903 р.). У 1908–1914 рр. — київський, подільський і волинський генерал-губернатор. Член Державної ради. У 1915 р. — галицький генерал-губернатор. 270, 271, 345, 379, 380
Троцький Лев Давидович (справж. прізв. Бронштейн, 1879–1940) — діяч російської соціал-демократії, один з лідерів РСДРП (б). З вересня 1917 р. — голова Петроградської ради робітничих депутатів, відіграв провідну роль у підготовці та проведенні більшовицького повстання. 498
«Труди катеринославського з'їзду сільських хозяєв» — видання у п'яти томах Катеринославської губернської управи — «Труды Екатеринославского областного сельскохозяйственного съезда» (Екатеринослав, 1910), що проходив у вересні 1910 р. Містило 115 доповідей, усі постанови з'їзду, журнали його засідань, систематизований зміст, мало 1700 сторінок. Особливо корисним його вважали для діячів агрономії і кооперації. 240
Трупа Гайдамаки — театральна трупа, що відкололася від трупи М. Кропивницького в 1897 р. 20 років її очолював Д. А. Гайдамака (діяла з 1897 до 1917 р.). До неї входило 40–60 осіб, в основному учні М. Кропивницького та М. Старицького: В. Грицай, С. Глазуненко, К. Позняченко, М. Маньківська, О. Вірина, Ю. Шостаківська та ін. Колектив мав добірний хор у складі 30–40 осіб і видатних співаків-солістів. Для його вистав характерні детально розроблені масові сцени, достовірне відтворення етнографічних сцен у п'єсах «Олеся», «Дай серцю волю», «Доки сонце зійде» М. Кропивницького, «Наймичка», «Безталанна», «Суєта» І. Карпенка-Карого та ін. Значне місце у творчості колективу відводилося музичному жанру. 486
Трутовський К. 159
«У дитини головка болить — у матері серце. (Як годувати та доглядати малих дітей)» 32
«Україна» — історично-етнографічний і літературно-публіцистичний місячник, що виходив у Києві в 1907 р. як продовження «Киевской старины» (редактор — В. Науменко). Мав відділи рецензій і бібліографії. Його наступником стали «Записки УНТ». 66
«Україна» — тримісячний історико-етнографічний і белетристичний журнал. Виходив українською мовою в Києві у 1914 і 1917–1930 рр. під редакцією

М. Грушевського. Орган УНТ. Окремі випуски були присвячені визначним українським діячам, важливим історичним подіям, регіональним окраїнам. Його співробітниками були — М. Василенко, М. Возняк, О. Грушевський, В. Дорошенко, І. Каманін, К. Михальчук, В. Перетц та ін. 383, 437

«Україна та українці» 19

Українка Леся 252

Українська громада в Одесі 7, 8

Українська громада в Петербурзі — осередок української інтелігенції, що проводив національно-культурну і громадсько-політичну роботу в Петербурзі. Діяла з 1896 до 1917 р. під керівництвом П. Стебницького та О. Лотоцького. До її складу входили осередки громадських і партійних організацій: Української радикально-демократичної партії, ТУП та Української студентської громади. Після Лютневої революції провела ряд заходів, спрямованих на консолідацію українського руху в Петрограді: 12 березня 1917 р. — маніфестацію за участю бл. 20 тис. українців, розробила меморандум про нагальне задоволення національних інтересів українців, створила Українську Національну раду на чолі з О. Лотоцьким та ін. 11, 12, 14, 17, 18, 30, 97, 250

Українська демократична партія 507

Українська драгоманівська громада 7

Українська Національна рада 18

Українська радикально-демократична партія — партія ліберально-демократичного спрямування, створена в 1905 р. через об'єднання Української демократичної й Української радикальної партій. Виступала за культурне самовизначення української нації та широку автономію України в складі федеративної Росії із загальнодержавним парламентом та крайовими автономними представницькими радами для націй. У 1907–1917 рр. в основному займалася громадсько-просвітницькою діяльністю. Її відомі члени — Є. Чикаленко, С. Єфремов, Ф. Матушевський, Є. Тимченко, Б. Грінченко, М. Левицький та ін. 44

«Українська справа» 505

«Українська хата» — критичний і громадсько-публіцистичний місячник поступово-демократичного напряму, орган молодої української інтелігенції. Виходив у Києві з березня 1909 до вересня 1914 р. під редакцією П. Богацького і М. Шаповала. Редакція в статтях формулювала радикальні настрої визвольного руху, критикувала українців за поміркований лібералізм. 18, 172, 173, 181, 218, 237, 239, 241, 277, 284, 285, 289, 394, 401

Українська Центральна Рада — автономний орган України, утворений 3–7 березня 1917 р. в Києві українськими національними партіями й організаціями для координації та керівництва національно-визвольним рухом. На Всеукраїнському національному конгресі (4–6 квітня 1917 р.) перетворена на національну представницьку організацію. До її складу входили представники 19 партій, зокрема — УПСР, УСДРП, УПСФ. Загальна кількість членів становила 639 осіб. Після проголошення IV Універсалу (11.01.1918) стала найвищою законодавчою владою УНР. Припинила існування в результаті державного перевороту 29 квітня 1918 р. 9, 18, 485, 497, 499, 501, 504, 505, 508, 510

Українське наукове товариство в Києві — засновано в Києві 1907 р. з ініціативи М. Грушевського за зразком НТШ у Львові. Мало секції — історичну, філологічну, природничо-технічну, медичну і статистичну. Видавало «Записки УНТ» (1908–1918, 18 томів), тримісячник «Україна» (1914 і 1917 рр.). Із заснуванням УАН увійшло до її структури. 162, 189, 478

«Український ґедзь» 121, 122

«Український історик» 46

Український клуб «Громада» в Петербурзі 99, 103, 104

Український клуб у Києві — літературно-художня організація, що об'єднувала українських громадських діячів, літераторів, митців і науковців. Заснований 27 квітня 1908 р. у складі 90 членів. Влаштовував літературно-мистецькі свята, читання лекцій. Щоп'ятниці відбувалися літературні, а щосуботи та неділі — музично-хорові вечори. У жовтні 1912 р. діяльність клубу була заборонена, але невдовзі він відновився під назвою «Родина». 119, 134, 150, 181, 218, 227, 263, 264, 303, 478

«Український студент» — неперіодичний орган, що видавався за рішенням «Української громади» петербурзького політехнікуму. До його редакції входили представники українських студентських громад Петербурга. Присвячувався культурно-просвітнім і організаційним потребам українського студентства. Мав відділи: українське студентство і українське суспільство; українське студентство і національне питання; наукова праця українських студентів — у вищій школі, поза нею; інформація про життя українських студентів по обидва боки кордону, бібліографічні замітки. Виходив двічі на рік. Перший номер побачив світ у лютому 1913 р. У виданні брали участь О. Лотоцький, професори Михайло та Олександр Грушевські, С. Єфремов, Є. Неронович, Г. Радич, В. Садовський, М. Сирота та ін. Мав власних кореспондентів у Відні, Львові, Калуші, Чернівцях, Варшаві, Києві, Москві, Харкові. 395

«Український театр» — товариство, засноване 1916 р. у складі М. Біляшівського, М. Левитського, Д. Цигури, М. Вільшанського, М. Шевченка та ін. і артистів П. Саксаганського, М. Заньковецької, І. Мар'яненка, Л. Лінницької та ін. Його метою було оновлення українського театру згідно з його кращими традиціями. При ньому діяв і освітній відділ, який організовував лекції, виставки, бесіди. До складу трупи були запрошені старші діячі українського театру, молоді провінційні сили. При товаристві були організовані драматична й вокальна трупи із солістами, хором, українським балетом, створено літературне журі для вибору репертуару та художньо-етнографічне бюро. 478

«Український учитель» — пайове видавниче товариство, засноване Г. Шерстюком у березні 1907 р. в Полтаві. Мало на меті утворити міцний ґрунт для заснування української школи, допомагати сім'ї і школі виховувати молоде покоління. Видавало навчально-методичну літературу для школи, зокрема «Коротку українську граматику», «Українську граматику для школи», «Граматку» Г. Шерстюка, «Букварець» С. Черкасенка, «Арихметику для української школи» О. Кониського, дослідження із синтаксису української мови, дитячу літературу, зокрема казки в перекладі Б. Грінченка, М. Загірньої, оповідання

С. Черкасенка, Ю. Сірого, збірку байок Л. Глібова, публіцистичні та художні твори В. Доманицького, Д. Дорошенка, В. Корольова, М. Коцюбинського. Видавало ілюстровану дитячу бібліотечку у двох серіях, журнал «Світло», у 1911 р. — «Історію українського письменства» С. Єфремова. 271, 328

Українсько-руська видавнича спілка — заснована 1899 р. у Львові. До її дирекції входили М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, Д. Лук'янович. Видавала книги у двох серіях: науковій і літературній — дрібні брошури українських авторів, а також перекладні. 328, 373

Ульяновський В. 41

Уманець М. 8

Уманська школа — очевидно, йдеться про Уманське училище садівництва і землеробства, яке розташовувалося на території Софіївського парку (Царицина саду). Засноване 1844 р. в Одесі як «Головне училище садівництва», 1859 р. переведено в Умань і перетворено 1868 р. на «Училище землеробства і садівництва». 180

Універсал Української Центральної Ради (І-й) — проголошений 10 червня 1917 р. Оголошував автономію України, скликання Всенародних українських зборів (сойму), фіксував повноваження УЦР очолювати організацію державного ладу автономної України і створення її виконавчого органу — Генерального Секретаріату. Зобов'язав місцеві органи влади до підпорядкування УЦР та до збору окремого податку на українську справу. Автор документа — В. Винниченко. 497, 498

Установчі збори — найвища виборча установа Російської імперії, яка після Лютневої революції 1917 р. мала визначити новий державний устрій і затвердити конституцію федеративної Росії. Україна очікувала від неї легального ствердження демократично-республіканського ладу. Вибори до Установчих зборів у 8 виборчих округах України пройшли 10–12 грудня 1917 р. Єдина сесія Установчих зборів відбулася в Петрограді 18–19 січня 1918 р. в атмосфері більшовицького терору. 489, 490, 494, 498

Учений комітет міністерства землеробства 32, 192

Федак С. 306

Феденко П. 84

Федір Григорович — див. Шульга Ф. Г.

Федор Кондратович — див. Вовк Ф. К.

Федор Павлович — див. Матушевський Ф. П.

Федоровський Микола Федорович (1838–1918) — громадський діяч, меценат, родом із Чернігівщини. Навчався в Полтавському кадетському корпусі, Тифліській стрілецькій школі, служив на Кавказі, український діяч у м. Єлисаветграді, засновник там першої професійної школи, «Товариства для поширення ремесел і грамоти». Мав чин генерал-майора. Проживаючи в Петербурзі, став одним з організаторів Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг для народу, товариств «Самодопомога при хворобах», «Всеслов'янське музичне коло для духовного підвищення народу». 121, 283

Філевич Іван — слов'янофіл, професор-славіст Варшавського університету, виразник українофобських настроїв, у пресі критикував російських громадян за співчуття українському рухові. 100, 167, 246

Філіп'єв Віктор Іванович — секретар ученого комітету міністерства землеробства і державного майна. У листах до Є. Чикаленка (ІР НБУВ, ф. І, № 32782–35783) повідомляв про те, що його брошура «Чорний пар», перше видання 1897 р., рекомендована міністерством землеробства для нижчих с/г шкіл. 180

Флоринський Тимофій Дмитрович (1854–1919) — російський учений-славіст, візантолог. Випускник Петербурзького університету. З 1888 р. — професор, згодом — декан історично-філологічного факультету Київського університету. Один з теоретиків українофобства. На сторінках «Киевлянина» надрукував статті «Малоруський язык и „украинско-русский" литературный сепаратизм» (1899), у яких заперечував право на існування української мови. З 1909 р. — київський цензор, голова Київського тимчасового комітету у справах друку. 176, 181, 184, 219, 223, 229, 266, 426

Фонд ім. Б. Грінченка 192, 193, 195, 199, 201, 213

Фонд І. Череватенка — діяв при Львівській «Просвіті» з 1900 р. Складався з коштів, виручених з продажу народних книжок, які видало в Чернігові подружжя Грінченків протягом 1894–1899 рр. Ця сума становила 400 руб., відсотки з неї призначалися для премій за науково-популярні оригінальні книжки українською мовою, конкурс на які оголошувався фондом раз на два роки. (Статут фонду — див.: ЛНВ, т. XIII, ч. IV, с. 199–200). 193

Форель Огюст (1848–1931) — швейцарський психіатр і невропатолог, автор праць з клініки анатомії і фізіології центральної нервової системи, вів боротьбу з проституцією, венеричними захворюваннями й алкоголізмом. У 1905 р. опублікував працю про статеве питання, яка принесла йому широку популярність. 182

Фотя — див. Красицький Ф. С.

Франко Іван Якович (1856–1916) — письменник, учений, громадсько-політичний діяч, публіцист, видавець, поет, драматург, критик, історик літератури, перекладач. 33, 34, 76, 95, 98, 99, 208, 309, 368, 369, 376, 378, 397, 470, 471

Франц Йосиф (1830–1916) — імператор Австро-Угорщини (1848–1916) з династії Габсбургів. 340, 374, 409

Ханенко — очевидно, Є. Чикаленко мав на увазі представників відомого українського роду, що походив від козацьких старшин періоду Гетьманщини. Його найвідоміші представники: Степан, Михайло (гетьман України), Микола (політичний і державний діяч Гетьманщини XVIII ст.), Олександр Ханенко (історик, колекціонер) та сучасник Є. Чикаленка — Богдан Ханенко (1849–1917) — відомий колекціонер української старовини і творів мистецтва, археолог, меценат. На власні кошти проводив археологічні розкопки, видав збірник «Древности Приднепровья». 52

Хазяїн — Т. Пузир, головний герой популярної комедії І. Карпенка-Карого «Хазяїн», написаної 1900 р. на хуторі Надія. Вперше поставлена в Києві у січні-лютому 1901 р. 189

«Хатнє лихо» *78, 79*

Хвальна видавнича спілка — див. Українсько-руська видавнича спілка.

Хвойко В. 41

«Хлібороб» — щотижнева селянська газета, що виходила в Лубнах 1905 р. Перший номер вийшов 12 листопада. Видавалася коштом і заходами лубенської української громади. Редактор — В. Шемет. 105

«Хлібороб» — *ілюстроване щотижневе видання, присвячене сільському господарству,* промисловості й торгівлі. Орган Полтавського товариства сільського господарства. Виходив у Полтаві в 1901–1917 рр. Подавав також інформацію про діяльність Державної думи, уряду, земств, громадських організацій, з питань с/г. Містив і матеріали з окремих аграрних галузей, бібліографічний відділ. Редактори — президент чи віце-президент товариства — Д. Квітка, П. Малама, П. Гриневич, П. Ганько, Д. Ярошевич та ін. Мав додатки — популярні брошури, листки, таблиці, календарі та ін. 53, 260

«Хлопчик-безштанько і пан Безтямко» 117

Хмельницький Б. 14, 506

Ходський Леонід Володимирович (1854–1918) — економіст, видавець. Професор фінансового права Петербурзького університету (з 1895 р.). Засновник наукового журналу «Народное хозяйство» (1900–1905) та газети «Наша жизнь» (1904–1906). Після заборони газета стала називатися «Товарищ», згодом — «Столичная почта», а з 1908 р. — «Наша газета». 113

Холодний Петро Іванович (1876–1930) — *громадський і педагогічний діяч, художник,* учений-хімік. Випускник 4-ї Київської гімназії та природничого відділу фізико-математичного факультету Київського університету. Працював у приватних київських гімназіях, на кафедрі фізики Київського політехнічного інституту (до кінця 1917 р.), у 1906–1917 рр. — директор комерційної школи 1-го Товариства вчителів Києва. Міністр освіти УНР, автор вітражів Успенської церкви у Львові. 357, 359

Хорунжий Ю. 459

Хоткевич Гнат Мартинович (1878–1938) — український письменник, громадський діяч; бандурист. Народився в Харкові, там учився в реальній школі, Технологічному інституті. За участь у студентських заворушеннях 1899 р. був висланий з Харкова. У Києві служив інженером на залізниці, співав у хорі М. Лисенка. Після 1905 р. змушений був виїхати до Галичини, де організував гуцульський театр, влаштовував концерти. Жив також у Білгороді, Воронежі. Після 1917 р. повернувся до Харкова, організовував кобзарів, капели бандуристів. Друкуватися почав з 1897 р. Репресований більшовицькою владою. 249, 250, 253, 254, 286, 290

Хотовицький М. — кооперативний діяч, інспектор державного банку для кредитових товариств, член Центрального українського кооперативного комітету. Ініціатор змагання за союзну організацію української кооперації. Делегат і активний учасник всеукраїнського кооперативного з'їзду (Київ, вересень 1917 р.). Один із засновників Українського кооперативного банку, установче засідання якого відбулося у Києві 16 вересня 1917 р. Член правління банку, фінансово-економічного відділу Центрального Українського кооперативного комітету і ради Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу «Книгоспілка». 516

Храневич К. І. — кооперативний діяч, автор праці «Очерки истории союзного строительства кредитной кооперации в России» (1916), у 1917 р. — член Київської спілки закладів дрібного кредиту. 269, 285, 288

Християновський Яким Іванович — один з фундаторів товариства «Український технік» у Києві (1913), член його ради. Дописувач «Ради» в 1910 р. під псевдонімами Цукровар, Х-ий. 342

«Худоба» — брошура Є. Чикаленка «Розмова про сільське хазяйство. 2-га. Худоба: коні, скотина, свині та вівці» (3 малюнками). Вперше видана в Одесі 1899 р. Перевидавалася в С.-Петербурзі Благодійним товариством видання загальнокорисних і дешевих книг для народу в 1902, 1907 та 1910 рр. Була премійована Харківським товариством с/г великою срібною медаллю. Перше видання схвалено Вченим комітетом міністерства землеробства і державного майна і допущено міністерством освіти в бібліотеки учительських семінарій, учительські бібліотеки початкових училищ і в безкоштовні народні читальні та бібліотеки. 29, 30, 52, 216, 217, 218, 222, 223, 225, 233

Цегельський Лонгин (1875–1950) — адвокат, публіцист і політик, діяч Української національно-демократичної партії. Співредактор журналу «Молода Україна», редактор газет «Діло», «Свобода», «Українське слово», посол до австрійського парламенту (1910–1918) і галицького сойму (1913–1914). 101, 369, 395

Центральна Рада — див. Українська Центральна Рада.

Церетелі Іраклій Георгійович (1881–1959) — російський політичний діяч, один з лідерів російських меншовиків. У 1907 р. — депутат II Державної думи, лідер соціал-демократичної фракції. У травні–липні 1917 р. — міністр пошт і телеграфів Тимчасового уряду, з липня 1917 р. — міністр внутрішніх справ. Учасник державної наради в Москві (серпень 1917 р.). Очолював антирадянський блок в Установчих зборах. 503

Ципципатор — домовласник у 1912 р. в Кисловодську. 309

Цшокке Генріх (1771–1848) — німецькомовний швейцарський письменник, просвітитель-реформатор. 29

Чабан М. 23

Чайковський О. 208

Чарнолуський В. 40

«Час» — одне з найбільших видавництв у Києві в 1908–1920 рр. Його засновники — В. Королів-Старий, М. Синицький, П. Петрушевський. Видавало серії популярних книг (кожна серія складалася з 10 назв, середній тираж однієї книги становив 5 тис. примірників). У 1908 р. видало біографію Т. Шевченка, у 1911 р. — ювілейну серію, присвячену творчості Т. Шевченка з нагоди 50-х роковин з дня смерті поета, у 1914 р. — серію до 100-річчя від дня його народження. Видавало підручники, художні твори, кольорові листівки, мало власну друкарню й книгарню. Випустило бл. 1,6 млн. примірників книг і брошур, 200 листівок і плакатів. 150, 159, 328, 340, 388, 390, 478, 480

Череватенко Іван Якович (1865–1893) — автор водевілю «Чорноморець» (К., 1891) та оповідання «Не так складається, як бажається» («Зоря», 1894, ч. 16). Фундатор премій за найкращі науково-популярні праці українською мовою. Помираючи

від сухот у віці 28 років, доручив вислати Б. Грінченку в Чернігів 1000 руб. для видання дешевих народних книжок. На ці кошти з 1894 р. з ініціативи подружжя Грінченків у Чернігові постало видання народних книжечок. За 1894–1899 рр. було видано 36 назв. Книжечки видавалися без авторських гонорарів, не оплачувалася й редакційна та коректорська праця. 193

Черкасенко Спиридон Феодосійович (1876–1940) — український письменник, драматург, публіцист, один з редакторів-видавців місячника «Дзвін», педагог. Працював учителем на Донбасі. У «Громадській думці» публікував дорожні нотатки «Народні університети» та замітки «Події у Юзівці», у «Раді» — сатиричні дописи в рубриках «Маленький фельєтон», «Відгуки життя», статті, замітки, оповідання. Друкувався і в «Слові», «Рідному краї», «Муравейнику-(Комашні)», в українській педагогічній пресі. Один із засновників видавництва «Українська школа». 1917 р. — відповідальний редактор журналу «Вільна українська школа». 87, 202, 221, 222, 240, 247, 278, 286, 288, 289, 374

Чернявський Микола Федорович (1868–1946) — поет, прозаїк, перекладач, видавець. Працював до 1901 р. вчителем у Бахмутській духовній школі, потім статистиком у Чернігівському губернському земстві, згодом переїхав до Херсона. Там працював і в 1920-ті роки вчителем у різних навчальних закладах. Автор збірок віршів «Пісні про кохання», «Донецькі сонети». Видав вибрані твори П. Куліша, разом з М. Вороним видавав альманах «З потоку життя», а з М. Коцюбинським та Б. Грінченком — «Дубове листя», публікувався в періодичних виданнях, у тому числі й у «Раді». 76, 77

Черняхівська — див. Старицька-Черняхівська Л. М.

Чертков М. І. 264

«Чесність з собою» — роман В. Винниченка, що вийшов у перекладі російською мовою у збірнику «Земля» (1911, зб. 5, с. 3–254). 253

Чижевський Павло Іванович (1860–1925) — громадський діяч, депутат I та II Державних дум, член Радикально-демократичної партії, ТУП, земський та кооперативний діяч на Полтавщині. Мав європейську освіту, закінчив кадетський корпус та інженерну школу в Швейцарії, 1884 р. витримав там іспит на ступінь доктора фізико-математичних наук, у Росії — на ступінь магістра хімії. Служив секретарем Олександрівської земської управи на Катеринославщині, був губернським і повітовим гласним. З 1912 р. — товариш керівника Полтавського товариства взаємного кредиту. 51, 177, 178, 180, 181, 193, 198, 199, 223, 225, 229, 231, 342, 349

Чикаленко Вікторія Євгенівна (1887–1964) — дочка Є. Чикаленка, дружина О. Ф. Скорописа-Йолтуховського. Закінчила Міланську академію мистецтв, перекладала літературу природничого змісту (зокрема, праці В. Лункевича) з російської мови українською. Проживала в еміграції у Німеччині разом з чоловіком та сином, займалася перекладами творів М. Костомарова, П. Куліша, А. Стороженка, творів для дітей. Також перекладала з німецької мови, підготувала серію казок з природознавства для дітей. 118, 122, 123, 125, 128, 132, 135, 138, 139, 140, 151, 202, 204, 207, 211, 263, 315, 316, 317, 364, 365, 393, 402, 405, 428, 430, 431, 434, 450, 458, 467, 474, 475, 482, 517, 518

Чикаленко Іван Євгенович (1902–1974) — наймолодший син Є. Чикаленка. Закінчив гімназію, залишився в радянській Україні та зазнав більшовицьких репресій. 387, 435, 448, 449, 450, 461, 476, 480, 495, 513

Чикаленко Левко Євгенович (1888–1965) — громадсько-політичний діяч, археолог, публіцист, старший син Є. Чикаленка. Член УСДРП. У 1907 р. закінчив у Києві приватну гімназію, у 1907–1908 рр. студіював природничі науки в Лозаннському університеті. 1909 р. вступив до Петербурзького університету, де студіював антропологічні науки під керівництвом професора Ф. К. Вовка. У 1911 р. за політичну діяльність був виключений з університету й поновлений у 1913 р. Навчався до 1917 р., склав півкурсові іспити з географічної групи фізико-математичного відділу. З 1913 р. почав публікувати наукові праці. Брав участь у наукових експедиціях Ф. Вовка на Східну Волинь, Кубань, Херсонщину, Полтавщину. У с. Мізині Кролевецького повіту на Чернігівщині 4 роки — 1910, 1912, 1914, 1916 — проводив розкопки палеолітичного поселення. Дійсний член «Русского антропологического общества», співробітник географічного товариства, член УНТ. У 1917 р. видавав газету «Наше життя», був членом УРСДП, її секретаріату і секретарем Центральної та Малої Рад. Співпрацював у газеті «Слово». У 1917 р. учителював у першій українській гімназії: викладав природознавство та географію, у 1918 р. читав лекції на учительських курсах у Києві, Бердичеві, Кролевці. З 1920 р. проживав на еміграції, спочатку — в Тарнові, потім у Празі, читав лекції з антропології, етнології та археології в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. У 1924 р. у Празі склав іспити на доктора філософії при Вільному українському університеті. Один з організаторів студентського часопису «Українська ріллля», друкувався в «Українській трибуні». У 1931 р. під його редакцією вийшла книга документів «Соловецька каторга» — збірник листів від утікачів з каторги. 40, 42, 43, 108, 109, 135, 136, 139, 145, 148, 150, 151, 152, 171, 175, 177, 185, 202, 204, 207, 254, 256, 259, 263, 266, 269, 270, 273, 274, 276, 277, 279, 281, 283, 285, 289, 290, 291, 292, 298, 301, 303, 308, 309, 315, 316, 320, 323, 325, 329, 330, 331, 332, 341, 346, 353, 358, 359, 360, 360, 364, 365, 370, 374, 379, 386, 389, 390, 393, 402, 403, 405, 408, 410, 411, 413, 414, 415, 416, 418, 419, 420, 425, 426, 427, 428, 430, 435, 436, 438, 439, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 448, 450, 451, 453, 454, 456, 459, 463, 466, 467, 468, 470, 471, 472, 475, 476, 477, 480, 482, 484, 491, 492, 493, 494, 499, 510, 512, 514, 517, 518

Чикаленко Марія Вікторівна (1863?–1933) — громадська діячка, голова Бестужевських курсів у Києві та Жіночої громади, перша дружина Є. Чикаленка. 358, 359, 402, 403, 448, 449

Чикаленко Петро Євгенович (1892 — 1928) — син Є. Чикаленка. У роки Першої світової війни — учасник бойових дій. Потрапивши в полон, співпрацював із О. Скорописом-Йолтуховським в українських таборах у Німеччині (читав лекції). Також редагував разом із Є. Бачинським орган Союзу визволення України «La Revue Ukrainienne», що виходив у Лозанні французькою мовою. У роки української революції працював секретарем у голови Генерального Секретаріату В. Винниченка, 1918 р. призначений начальником міліції до Канева, активно співпрацював з Винниченком у др. пол. 1919 р., коли той

жив під Віднем. Був першим секретарем посольства України в Туреччині. У роки більшовицького панування залишився з родиною в Україні, працював у державних видавництвах, неодноразово за різними підозрами його арештовували — у 1921, 1925 рр. У 1928 р. інкримінували закордонні зв'язки з гетьманцями й вислали на Соловки, але по дорозі на каторгу в Курській пересильній тюрмі він помер від зараження крові. 277, 357, 361, 362, 374, 378, 379, 381, 386, 391, 402, 403, 408, 414, 416, 418, 423, 425, 428, 431, 434, 435, 465, 476, 482, 499, 506, 507, 508, 514, 516

Чикаленко-Келлер Ганна Євгенівна (1885–1964) — громадська діячка, науковець, перекладач, дочка Є. Чикаленка. Навчалась у Львові, природничі науки студіювала в Лозанні та Женеві, з 1909 р. навчалася в Англії. В Единбурзі (Шотландія) 1914 р. закінчила історично-мовознавчий факультет. Публікувала в «Раді», ЛНВ свої переклади. У 1917 р. працювала педагогом, у 1918 р. виїхала з дипломатичною місією до Швейцарії і працювала в посольстві у Берні. Одна з ініціаторів заснування у 1920 р. в Кам'янці-Подільському Української жіночої національної ради та в 1925 р. у США «Союзу українок», учасниця багатьох міжнародних конгресів. У 1930-ті роки співробітничала з ЛНВ. Там опублікувала спогади про батька «Матеріяли до біографії Євгена Чикаленка», переклади художніх творів відомих авторів, також публікувалася в «Жіночій долі», «Жінці», «Новій хаті», була зарубіжним кореспондентом цих видань. У 1931–1949 рр. працювала в університетській бібліотеці в Тюбінгені (Німеччина), де знайшла один з двох відомих першодруків Ю. Дрогобича, також викладала в університеті. 20, 23, 24, 43, 77, 151, 152, 202, 207, 304, 315, 358, 364, 379, 389, 392, 393, 399, 400, 402, 405, 408, 418, 420, 427, 431, 435, 436

«Чорний пар» — брошура Є. Чикаленка «Розмова про сільське хазяйство. 1-ша. Чорний пар та плодозмін». Уперше видана в Одесі в друкарні «Южно-русского общества печатного дела» в 1897 р. і називалася «Чорний пар, плодозмін і сіяна трава». Вдруге перевидавалася також в Одесі 1901 р. під назвою «Чорний пар та плодозмін». Наступні видання побачили світ у С.-Петербурзі, їх здійснювало Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг для народу в 1903, 1908, 1910 рр. Ушосте видана в Києві в друкарні Українського наукового товариства у 1918 р. та всьоме — у 1923 р. в Харкові у друкарні Наркомосвіти УСРР Всеукраїнської академії наук видавництвом «Шляхи освіти» при Наркомосвіті УСРР. Перше видання книжечки було схвалено вченим комітетом міністерства землеробства і допущено міністерством народної освіти в бібліотеки учительських семінарій, учительські бібліотеки початкових училищ і в безкоштовні народні читальні та бібліотеки. Премійована Харківським с/г товариством великою срібною медаллю. 12, 30, 32, 52, 102, 103, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 120, 189, 191, 216, 217, 218, 222, 223, 226, 234, 235, 236, 258, 495, 496, 497, 501, 502

«Чорний переділ» 7

Шахматов Олексій Олександрович (1864–1920) — російський славіст-філолог, історик давньої літератури, з 1909 р. — професор Петербурзького університету, академік Петербурзької АН. Дослідник історії російської мови та літописання в Київській Русі. 36, 420

Шевченківський комітет — див. Об'єднаний комітет зі спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві.

Шевченко Микита 64

Шевченко Осип 64

Шевченко Тарас Григорович (1814–1861) — видатний український поет, мислитель, художник. Основоположник нової української літератури. 7, 11, 21, 24, 33, 43, 51, 63, 64, 66, 67, 70, 79, 97, 159, 174, 190, 206, 252, 256, 257, 261, 270, 271, 272, 280, 284, 285, 288, 299, 303, 308, 309, 312, 320, 324, 325, 327, 346, 356, 364, 366, 372, 380, 380, 381, 382, 383, 386, 389, 458, 486

Шелухин Сергій Павлович (1864–1938) — громадсько-політичний діяч, історик, письменник, публіцист, адвокат за фахом. Закінчив юридичний факультет Київського університету. Правничу практику проходив у різних містах України. В Одесі від помічника секретаря виріс до голови Одеського окружного суду. Співробітничав з українськими виданнями — «Радою», ЛНВ, «Українською хатою», «Світлом», «Украинской жизнью», одеськими та галицькими часописами. З 1905 р. належав до одеської «Просвіти», 1917 — голова місцевого Українського революційного керівного комітету в Одесі, член Центральної Ради, генеральний суддя УНР, міністр судових справ в уряді В. Голубовича, за гетьманату — член державного сенату й голова української делегації на мирних переговорах із РСФСР. З 1921 р. проживав в еміграції у Чехо-Словаччині. Автор праць з історії українського права. 18, 19, 125, 126, 284, 286, 288, 289, 290, 465

Шемет Володимир Михайлович (1873–1933) — полтавський землевласник, український громадсько-політичний діяч, член Полтавської Громади, Української демократичної партії, ТУП, один з організаторів Української народної партії, депутат I Державної думи, видавець у Лубнах газети «Хлібороб». У 1917 р. — *член Центральної Ради, організатор Української партії хліборобів-демократів.* 109, 181, 371

Шептицький А. 340

Шервуд Леонід Володимирович (1871–1954) — скульптор, випускник московської школи живопису, Петербурзької академії мистецтв (1898). Працював у Парижі. Автор пам'ятника адміралу С. Макарову в Кронштадті. У 1918 р. брав участь у здійсненні «плану монументальної пропаганди». 380, 381, 383, 389

Шеремецінський Яків (Жак) Андроникович (1882 — після 1932) — український журналіст, видавець, книгар. Навчався в Немирівській і Златопільській гімназіях, у Київському університеті, але через політичну діяльність диплому не отримав. Закінчив у 1911 р. правничий факультет Московського університету. Мешкав у Москві на Новинському бульварі, 103. Належав до місцевого осередку ТУП. 1916 р., маючи фах адвокатського помічника, виконував обов'язки номінального видавця «Украинской жизни». У к. 1917 р. викликаний до Києва, призначений головою Господарчого комітету (згодом — Господарчого департаменту міністерства торгу і промисловості). 1918 р. вступив до УСДРП, працював у Державному видавництві України, завідував різними книгарнями в Києві. 455, 456, 458

Шерстюк Григорій Пилипович (1882–1911) — письменник, публіцист, видавець, педагог. Вчителював на Полтавщині, Катеринославщині, за революційну діяльність переслідувався поліцією. Працював секретарем у газетах «Полтавская мысль»,

«Полтавщина», співробітничав з тижневиком «Рідний край». Брав участь у київській «Просвіті», спочатку дописував до «Ради», а потім перейшов у редакцію на постійну роботу адміністратора. Редагував педагогічний журнал «Світло» (1910–1914), упорядковував збірки творів для дітей. 208, 271, 273, 274

Шипов Дмитро Миколайович (1851–1920) — російський політичний діяч, один з лідерів земського руху к. XIX — поч. XX ст. і засновників партії октябристів. Поміщик Московської губернії. З 1877 р. — земський гласний Волоколамського повіту, член земських зборів Московської губернії. 1893–1904 рр. — голова Московської губернської земської управи. У листопаді 1904 р. — голова «приватної наради земських діячів». З 1906 р. — член Державної ради від Московського земства. 118

Шіортіно Антоніо (1882–?) — італійський скульптор, директор Англійської академії в Римі. Автор багатьох статуй і погрудь Т. Шевченка. У 1911 і 1913 рр. — учасник конкурсів на проект пам'ятника Т. Шевченку. 381, 383, 389, 390, 401

Школа ім. Лисенка — див. музично-драматична школа М. Лисенка

Шраг Ілля Людвігович (1847–1919) — український громадсько-політичний діяч, адвокат, голова Чернігівського окружного суду, депутат I Державної думи, у якій очолював українську фракцію. Член УРДП, потім — ТУП, УПСФ. У 1917–1918 рр. входив до Української Центральної Ради та виконавчого комітету Чернігівської губерніальної ради. 45, 87, 99, 100, 103, 107, 115, 150, 153, 234, 353, 459, 471

Штейнгель Федір (Теодор) Рудольфович (1870–1946) — український громадсько-політичний і державний діяч, дипломат, колекціонер. Власник м. Городок на Рівненщині. Заснував там археологічно-етнографічний музей. Член української парламентської фракції в I Державній думі. Активний діяч ТУП, член партії кадетів. У 1915 р. — голова Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. 45, 46, 403

Шульга Федір Григорович — український громадський діяч, дипломат. Народився в козацькій родині на Лубенщині Полтавської губ. До 1917 р. — член Одеської Громади й осередку ТУП, член партії кадетів. У 1918 р. — радник посольства Української Держави в Болгарії, за Директорії — голова посольства УНР у Софії. 72, 74, 75, 81, 283, 287, 343, 344, 345, 348, 349, 465

Шульгин Олександр Якович (1889–1960) — український громадсько-політичний і державний діяч, дипломат, історик. Навчався на природничому факультеті Петербурзького університету. Входив до Петербурзької громади, ТУП, співробітник газети «Рада», журналу «Украинская жизнь». Член Центральної і Малої Рад від УПСФ. 150, 151, 277, 278, 283

Шульгин Я. М. 275

Щегловитов Іван Григорович (1861–1918) — державний діяч Росії, поміщик Чернігівської губернії, юрист за освітою. У 1906–1915 рр. — міністр юстиції. Щегловитівська юстиція була символом поліцейської юстиції. Вона ввела військово-польові суди й політичні процеси, гальмувала реформи в судовому відомстві. На поч. 1917 р. — голова Державної ради, монархіст. Розстріляний більшовиками 1918 р. 444

Щегольов — див. Щоголєв С. Н.

«Ще не вмерла Україна» 498

Щербаківський Данило Михайлович (1877–1927) — український етнограф, археолог, мистецтвознавець та музейний діяч. З 1902 р. збирав вироби української народної творчості для музеїв Києва та Полтави. У 1910–1927 рр. — завідувач відділу Київського історичного музею, колекцію якого збагатив понад 30 тис. експонатами. Очолював археологічні експедиції до різних районів України. Автор понад 40 друкованих праць та низки рукописів з історії українського мистецтва, етнографії та мистецтвознавства. 317

Щербатов Микола Борисович — державний діяч Росії, з 5 липня до 25 вересня 1915 р. — міністр внутрішніх справ. 434, 442

Щербина-Крамаренко М. — художник-архітектор, популярний у петербурзьких слов'янофільських гуртках та серед українців. Походив із селян Бессарабської губернії, випускник Петербурзької академії мистецтв, служив при міській управі в Петербурзі. Член Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг і Товариства ім. Т. Г. Шевченка, організатор святкового ювілею Т. Шевченка в Академії мистецтв. 340

Щитківський Іван Іванович (1866–1942) — український громадський діяч, чиновник Києво-Подільського управління землеробства та державного майна, гласний міської думи (з 1906 р.), співробітник історичних установ Академії наук України, український громадський діяч. Член Об'єднаного комітету зі встановлення пам'ятника Т. Г. Шевченкові, у 1920-і роки — член історичної секції УНТ. 209, 248, 271, 484

Щоголєв Сергій Никифорович (?–1919) — інспектор Київського тимчасового комітету в справах друку (з 1908 р.), чиновник з особливих доручень при київському губернаторові, військовий цензор Київської військової округи (з 1916), лікар за фахом. Впроваджував політику царського уряду щодо українського видавничого руху. На підставі його доносу в 1910 р. була закрита київська «Просвіта». Одночасно з цензорською роботою, з 1913 р. був затверджений директором Маріїнського дитячого притулку. У роки Першої світової війни обіймав посаду головного лікаря шпиталю № 5 при Михайлівському монастирі в Києві. Розстріляний за постановою Київської губернської надзвичайної комісії. 15, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 359, 367, 373, 396, 398

Юзефович Михайло Володимирович (1802–1889) — російський державний діяч і адміністратор, археограф, публіцист. Куратор Київської шкільної округи (1846–1858), один із засновників Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, голова комісії з відкриття пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві. Ініціатор Емського указу 1876 р. 176, 279

Юлія Володимирівна — див. Леонтович Ю. В.

Юлія Миколаївна — див. Садик Ю. М.

Юркевич Йосип В'ячеславович (1855–1910) — український громадський і кооперативний діяч, «українець польської культури», що зазнав впливів В. Антоновича, Т. Рильського. Випускник медичного факультету Київського університету. Працював лікарем у Харкові, на Чернігівщині, у рідному с. Кривому в Сквирському повіті на Київщині. Співробітник «Ради», автор белетристично-публіцистичних нарисів у збірці «Сучасні сельські малюнки». 234, 235

Яблоновський Олександр Олександрович (1870–1934) — російський белетрист, прозаїк і фейлетоніст ліберальних видань. Співробітничав у газетах «Сын Отечества», «Речь», «Киевская мысль», журналах «Русское богатство», «Мир Божий», «Образование», «Наша жизнь». Автор збірок «Очерки гимназической жизни», «Очерки и рассказы», «Родные картинки» (3 томи, 1912–1913). У 1920 р. емігрував у Єгипет, звідки перебрався в Берлін, у 1925 р. — в Париж. Публікувався там у російських газетах «Сегодня», «Общее дело», «Возрождение». В останній був провідним співробітником, працював у жанрі політичного фейлетону. 322, 323, 326, 327

Яворницький Дмитро Іванович (1855–1940) — український історик, етнограф, видавець, публіцист, письменник. Закінчив історично-філологічний факультет Харківського університету. Викладав історію в гімназії та на педагогічних курсах Петербурга, висланий як політично неблагонадійний до Ташкента. У 1901 р. захистив дисертацію в Казанському університеті, працював приват-доцентом у Московському університеті. З 1902 р. — директор історичного музею ім. О. Поля в Катеринославі, очолював його 30 років. Перші публікації вченого побачили світ у «Киевской старине». Автор праць з історії українського козацтва. 33

Ягна — онука Є. Чикаленка 513, 517

Як збільшити урожаї 178

Яків Платонович — див. Забіло Я. П.

Яковенко Валентин Іванович (1859–1915) — журналіст, книговидавець, культурно-освітній діяч. Популяризатор творчої спадщини Т. Шевченка, автор його науково-популярної біографії, видавець у 1911 р. найповнішого на той час видання творів Т. Шевченка. 205, 206, 207, 231, 232, 266, 293, 301, 302, 307, 308, 309

Якубенко Олексій Федорович — інженер, що проживав у Києві, причетний до першого упорядкування могили Т. Г. Шевченка в Каневі. Засновник Лук'янівської школи домогосподарства. Подарував під неї ділянку землі з умовою, щоб половину її продали й за виручені кошти на іншій частині збудували школу; залучив до організації школи й інших благодійників. Нинішня вул. Тропініна в Києві називалася Якубенківським провулком. 299

Ямпольська Ганна Платонівна — видавець і відповідальний офіційний редактор газети «Село», приятелька родини Грушевських, ідейна українка, що походила зі старої шляхетської української родини. 200

Яневський Іван Данилович (1868–1913) — таращанський український дідич, що походив із селян-однодворців. Його батько на торгівлі худобою нажив чималий капітал і дав усім синам університетську освіту. Яневський познайомився з Є. Чикаленком влітку 1909 р. і справив на нього приємне враження симпатичного провінційного пана, який мав стихійну любов до українства. Він пообіцяв Є. Чикаленкові дати 1000 р. на видання «Ради». 198, 235

Яновська Любов Олександрівна (1861–1933) — українська письменниця і громадська діячка родом із Чернігівщини. Після закінчення Інституту шляхетних дівчат у Полтаві (1881) працювала вчителькою в Лубенському повіті на Полтавщині. Авторка понад 100 оповідань, повістей, романів. 232, 384

Ярижка 67, 425, 426, 461, 462

Яринович А. — псевдонім А. Ніковського.

Ярослав Мудрий — князь. 271

Ярошенко Семен Петрович (1846–?) — випускник Рішельєвського ліцею та Новоросійського університету. У 1905 р. — міський голова Одеси, голова Одеського відділення «Академічного союзу» — всеросійської організації ліберальної професури, ректор Новоросійського університету. Голова правління Одеського товариства взаємного кредиту, що діяло в Одесі з 21 травня 1868 р. 348

Ясинський — псаломщик цвинтарної церкви в м. Кисловодську. 357

«Биржевые Ведомости» («Биржовка») — газета біржі, фінансів, торгівлі і політики. Виходила тричі на тиждень у С.-Петербурзі в 1880–1917 рр. З 1893 р. мала два випуски: вранішні та вечірні. Утворилася в результаті злиття «Биржевого Вестника» і газети «Русский мир». Містила переважно біржову комерційну інформацію. 258, 333, 441, 444, 457

«Вестник Европы» — щомісячний журнал, що видавався в Петербурзі у 1866–1918 рр. Редактор-видавець — М. М. Стасюлевич, співробітники — відомі вчені й письменники, містив матеріали історично-політичного змісту. 397, 406, 409, 410, 441, 468

«Вестник финансов, промышленности и торговли» — щотижневий покажчик урядових розпоряджень міністерства фінансів. Виходив у кількох серіях: 1. Баланси державних і приватних кредитних закладів. 2. Рух на службі. 3. Звіти кредитних закладів, торгових і промислових підприємств. 4. Звіт тиражів. Видавався в 1901–1916 рр. 10, 58

«Газета-копейка» — щоденне видання, яке виходило в С.-Петербурзі у 1908–1916 рр. Редактори — М. Городецький, П. Зайкін. Видавці — М. Городецький і В. Анзіміров, товариство «Копейка», АТ видавничої справи «Копейка». Виходила в 1910, 1913, 1915–1916 рр. у двох, 1911–1912 — у трьох, а 1914 — у чотирьох виданнях, різних за кількістю і складом додатків. Останніми були журнали, альбоми, календарі, літературні збірники, енциклопедичні видання. 333

«Галичина, Буковина и Угорская Русь» 430, 433, 444

«Главное управление по делам печати» — цензурна установа, через яку пропускалися українські рукописи, щоб у їхніх друках «не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русского правописания». 138, 181, 263, 264

«Голос Москвы» 283

«Гражданин» — політична й літературна газета-журнал, виходила в Петербурзі (1872–1914) з перервою у 1880–81 рр., у 1887–1914 рр. виходила щоденно. Засновник видання — В. П. Мещерський, редактори-видавці в різний час — К. Градовський, Ф. Достоєвський та ін. 38, 283

«Записки о Южной Руси» 426

«К полемике о малорусском языке» 10

«Киев» — щоденна громадсько-політична і літературна «национально-русская» газета. Виходила в 1914–1916 рр. Редактор — П. Биковський. Видавець — правління Київського товариства поширення російського друкованого слова. 384

«Киевлянин» — щоденна літературна й політична російська монархічна газета. Виходила в Києві у 1864–1919 рр. Засновник і редактор — В. Я. Шульгін (1864–1878), його наступники — Д. І. Піхно (1878–1911), В. В. Шульгін (1911–1919). 159, 202, 226

«Киевская мысль» — щоденна популярна газета ліберально-демократичного напряму, виходила в Києві у 1906–1918 рр. Видавець — Р. Лубковський. Редактори в різний час — М. Тарновський, Б. Чайковський, О. Стржельбицький. 160

«Киевская старина» — перший історичний щомісячний журнал, що виходив у Києві в 1882–1906 рр., неофіційний орган Київської Громади. Його засновник і перший редактор — Ф. Лебединцев, активні дописувачі — В. Антонович, О. Лазаревський, П. Лебединцев, П. Житецький, О. Левицький. Друкував історичні, археологічні, етнографічні, літературознавчі матеріали, твори красного письменства. З 1897 р. отримав дозвіл друкувати белетристичні твори ярижкою, при редакції в 1899 р. була заснована українська книгарня. З 1907 р. виходив українською мовою як історичний, громадсько-політичний і літературний журнал під назвою «Україна». Останній, як і «Киевскую старину» з 1880-х років, редагував В. Науменко. 8, 9, 10, 14, 33, 35, 41, 43, 65, 120, 149

«Киевские вести» — щоденна літературно-політична, економічна й громадська газета ліберально-демократичного напрямку, що виходила в Києві у 1907–1911 рр. Завдяки М. Василенкові та С. Єфремову стала російськомовною трибуною з українського питання. 73, 74, 75, 148, 161, 207

Киевский художественно-научный и промышленный музей Императора Николая Александровича 263, 264, 270, 271, 273

Киевское общество взаимного кредита — фінансово-кредитна інституція, що обслуговувала лише своїх членів: давала їм кредити з їхніх власних вкладів. Знаходилося на вул. Хрещатик, 16. Управу очолював Мацон Ф. Ю. 214, 216, 410

Коммерческое общество взаимного кредита — див. Киевское общество взаимного кредита.

Коммерч[еское] училище 1-го общества преподавателей — середній навчальний заклад для осіб обох статей, знаходився на розі вул. Терещенківської та Караваєвської. Обов'язки директора в ньому виконував П. І. Холодний. 357

«Копейка» — див. «Газета-копейка».

Крестьянский поземельный банк — відкритий 10 квітня 1883 р. в С.-Петербурзі на Адміралтейській набережній, 14, для допомоги селянам при купівлі землі, надання кредитів як сільським товариствам, так і окремими селянам на 24 ½ і 34 роки. Мав на поч. XX ст. 42 відділення, в тому числі 9 на Україні. 142

«Литовский алфавит и малорусская литература». 10

Общество печатного дела — очевидно, йдеться про «Союз работников печатного дела», який мав свій професійний орган — журнал «Печатное дело», що виходив у 1908–1912 рр. у Петербурзі. 328, 344

Общество распространения полезных книг — видавниче товариство, засноване в Москві 1861 р. В. І. Вороновим. Його метою було видання книг для дитячого й народного читання. Видавало в основному перекладні твори. 28

«Одесские новости» — політична, наукова, літературна, громадська і комерційна газета. Виходила в Одесі з 1901 р. Мала вечірній та ілюстровані додатки, що виходили переважно у вихідні дні. Редактори — О. Ерманс, Є. Васьковський, О. Балабан, Я. Давидов та ін. Видавці — Я. Натансон, акціонерне товариство «Одесские новости» та ін. 406

Петербургский Учетный и Ссудный Банк (Петербурзький рахівничий і позичковий банк) — діяв у С.-Петербурзі з 1 серпня 1869 р. Його основний капітал при заснуванні становив 5 млн. руб. Ціна акції — 250 руб. Директор правління банку на поч. XX ст. — Е. В. Блессіг. 391

«Приазовский край» — щоденна політична, економічна й літературна газета, виходила в Ростові-на-Дону протягом 1901–1916 рр. з ілюстрованими додатками. Редактори — С. Арутюнов, О. Саліковський, В. Хавкін та ін. Видавець — Донське акціонерне товариство друкарства і видавничої справи, яке очолював С. Арутюнов. 333, 407

«Прикарпатская Русь» — щоденна політична, громадська й літературна газета, орган російських народовців у Галичині. Виходила у Львові в 1909–1915 рр. 188, 438

«Речь» — щоденна газета, що виходила в С.-Петербурзі з лютого 1906 до 1918 р. з додатком, орган партії кадетів. Фактичні редактори — П. Мілюков і І. Гессен. Була популярною серед ліберальної інтелігенції. У 1917 р. виходила під назвами «Наша речь», «Свободная речь», «Новая речь», «Век». Остаточно закрита в серпні 1918 р. 102, 258, 278, 282, 284, 286, 300, 302, 322, 323, 326, 355, 402, 403, 405, 406, 439, 440, 441, 444, 467, 468, 486

«Русская молва» — щоденна прогресивна безпартійна газета, що виходила в С.-Петербурзі у 1912–1913 рр. Редактори — Л. Веліхов, С. Адріанов, О. Стахович, Л. Лушніков. Видавець — Д. Д. Протопопов. 320, 326, 355

«Русская мысль» — літературно-політичний щомісячник, виходив у 1901–1916 рр. у Москві, а з 1912 р. — в Москві–С.-Петербурзі. Редактори — В. Лавров, Ф. Арнольд, П. Струве та ін. Видавці — В. Лавров, П. Струве, В. Гольцев та ін. 282, 294, 325

«Русские ведомости» — популярна газета ліберальних російських поміщиків і буржуазії, які виступали за конституційну монархію. Виходила в Москві у 1863–1918 рр. До середини 1880-х років була однією з популярних російських газет. У ній друкувалися В. Короленко, П. Лавров, М. Салтиков-Щедрін, Г. Успенський та ін. З 1905 р. стала органом правого крила кадетів. 282, 406

Русский торгово-промышленный банк — комерційний банк, відкритий 12 липня 1890 р. в С.-Петербурзі (вул. Велика Конюшенна, 27). Мав відділення у Москві, Астрахані, Оренбурзі, Саратові, комісіонерства в різних містах, у тому числі в Бердичеві та Умані. Голова ради банку — А. О. Померанцев, члени — Б. М. Кричевський, С. Г. Деміні. 344

«Русское богатство» — щомісячний літературний і науковий журнал, з травня 1906 — літературний, науковий і політичний журнал, що виходив у С.-Петербурзі в 1901–1914 рр. Редактори — В. Короленко, М. Михайловський, В. Єлпатьєвський, С. Короленко, Л. Бороздич, Г. Родіонова. Видавці — В. Короленко і М. Михайловський. З 1914 р. замість нього виходив журнал «Русские записки». Відновлений у 1917 р. У ньому друкувався С. Єфремов. 176, 177, 406

«Русское слово» — щоденна газета, що виходила без попередньої цензури в Москві у 1901–1916 рр. Редактори — Є. Кисельов, Ю. М. фон Адеркас, Ф. Благов, О. Панкратов та ін. Видавці — І. Д. Ситін, з 1905 — Товариство І. Д. Ситін. Мала ілюстрований додаток, що виходив у святкові й вихідні дні; з серпня 1914 р. — щотижневик. 406

Русское собрание — організація, створена в Петербурзі у жовтні–листопаді 1900 р. Спочатку діяла як літературно-художній клуб. Мала відділи в Одесі, Києві, Харкові, Казані. До політичної діяльності перейшла в 1904 р. і брала участь в усіх чорносотенних з'їздах. 38

«Санкт-Петербургские ведомости» — щоденна газета, що виходила в Петербурзі у 1901–1916 рр. з оголошеннями. Видавець — Є. Ухтомський. 10, 282, 284

«Свет» — газета політична, економічна й літературна. Виходила в С.-Петербурзі у 1901–1916 рр. Редактори — В. Комаров, І. Баженов, І. Азукюль. Видавці — В. Комаров, Є. Комарова, товариство газети «Свет». 28, 374

«Сельское хозяйство и сельскохозяйственная промышленность» 179

«Сын Отечества» — щоденна громадська, політична й літературна газета. Виходила з 1862 р. в Петербурзі без попередньої цензури. Редактор-видавець у 1905 р. — С. П. Юрицин. 37, 38

«Сыну Украины» 41

«Торгово-промышленная газета» — щоденна газета, видавалася міністерством фінансів у 1901–1916 рр. Редактори: М. Федоров, 1901–1902; П. Міллер, 1901–1906; О. Шпиганович, 1901; С. Трубачов, 1905 та ін. 58

«Украина и украинцы» 505

«Украинская жизнь» — літературно-науковий і загальнополітичний місячник, виходив у 1912–1917 рр. у Москві російською мовою під фірмою видавця Я. Шеремецінського. Мав мету — ознайомлювати російських читачів з українськими національними та культурними справами, поширювати національну свідомість серед російськомовних українців. Редактори: О. Саліковський, С. Петлюра. Дописувачі: С. Єфремов, В. Винниченко, М. Грушевський, Д. Донцов, В. Липинський, М. Могилянський, А. Ніковський та ін. 18, 21, 34, 276, 293, 294, 296, 298, 299, 315, 331, 333, 334, 336, 337, 338, 340, 431, 342, 348, 365, 386, 387, 401, 405, 409, 433, 436, 440, 441, 442, 450, 451, 456, 457, 467, 468, 471, 483

«Украинский агроном» — товариство на вірі, організоване 1913 р. нотаріальним порядком. Його установчі збори відбулися 21 лютого 1913 р. Мало промислово-агрономічний характер, ставило за мету допомогу хліборобам літературою і консультаціями. Мало намір відкривати склади, агрономічне бюро, довідкові й консультативні контори. Є. Чикаленко головував на установчих зборах товариства. Складалося з повних членів і вкладників, розмір паю становив 25 крб. 340, 342

«Украинский вестник» — тижневик російською мовою, який видавала також українська фракція в І Державній думі. Інформував виборців про свою діяльність. Виходив від 21 травня до 7 вересня 1906 р. (14 номерів). Головний редактор — М. Славинський, активний співробітник — М. Грушевський. 47, 49, 50, 53, 137, 223, 229, 272, 337

«Украинский вопрос» 15, 378, 387, 406, 430, 435, 436, 438, 445, 504

«Украинский народ в его прошлом и настоящем» — перша енциклопедія українознавства, написання якої ініціював М. Грушевський. Вийшла в 1914–1916 рр. у Петербурзі в 2-х томах під ред. Ф. Вовка, М. Грушевського, М. Ковалевського, Ф. Корша, А. Кримського, М. Тугана-Барановського і О. Шахматова. 11, 279, 281, 433, 434

«Украинский техник» — товариство на вірі, установчі збори якого відбулися 23 березня 1913 р. в клубі «Родина». Його метою було видання і продаж книжок та журналів з техніки й промисловості, відкриття складів і магазинів, утримання технічного бюро, промислових і технічних підприємств. Бюро розмістилося в Києві на вул. Столипінській, 60. Його завідувач — С. Шемет. До складу ради входили: інженер Т. Усенко, І. Фещенко-Чопівський, Я. Христяновський, В. Шемет та К. Михайлюк. 342

«Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма» 15

Украинское общество содействия науке, литературе и искусству — див. Товариство допомоги літературі, науці і штуці.

«Утро» — щоденна політична, громадська, літературна й економічна газета, виходила в Харкові з 1906 р. Редактори — П. Ріхтер, О. Жмудковський, В. Мойсеєнко, О. Замошников. Видавці — О. Жмудковський, І. Гонтарьов, товариство газети «Утро». 207, 208

Южнорусский банк — проектований українцями банк, який вони збиралися заснувати в Києві 1910 р з ініціативи С. Ерастова. (Див. його статут: Лист С. Ерастова до П. Стебницького 28 серпня 1910 р. // Пам'ятки України. — К., 2005. — № 3–4 — С. 77). 289

«Южные записки» 10, 289

«Humanite» — газета, заснована у 1904 р. Жаном Жоресом, орган революційної демократії Франції, з 1920 р. — ЦО Компартії Франції. 226, 228

Homunculus — див. Заславський Д. Й.

«Kraj» — польський громадсько-політичний часопис, що виходив у 1882–1909 рр. у Петербурзі. Редактор — Е. Пілц, від 1906 р. — Б. Кутиловський. Демонстрував прихильність до угодовської політики зближення з ліберальним рухом Росії, популяризував ідеї панславізму та ліберальні програми позитивістів, негативно ставився до українського руху. Мав літературно-мистецький додаток. 133, 134, 137

«Ukrainische Rundschau» — український німецькомовний літературно-мистецький і громадсько-політичний журнал, виходив у Відні книжкою в 40 сторінок у 1906–1914 рр. Спадкоємець двотижневика «Ruthenische Revue». Його мета — знайомити європейський світ з українським питанням і схилити його до підтримки українських заходів щодо національного самоствердження. Містив публіцистичні й наукові статті, огляди громадсько-політичного життя. Видавав його посол до австрійського парламенту В. Яворський, редагував — В. Кушнір. Співробітники — І. Франко, В. Дорошенко, В. Щурат, С. Томашівський, С. Рудницький, М. Грушевський, М. Кордуба, В. Гнатюк, М. Лозинський та ін. 280

Ғомододамок

П. Стебницький. Фото 1915 р.

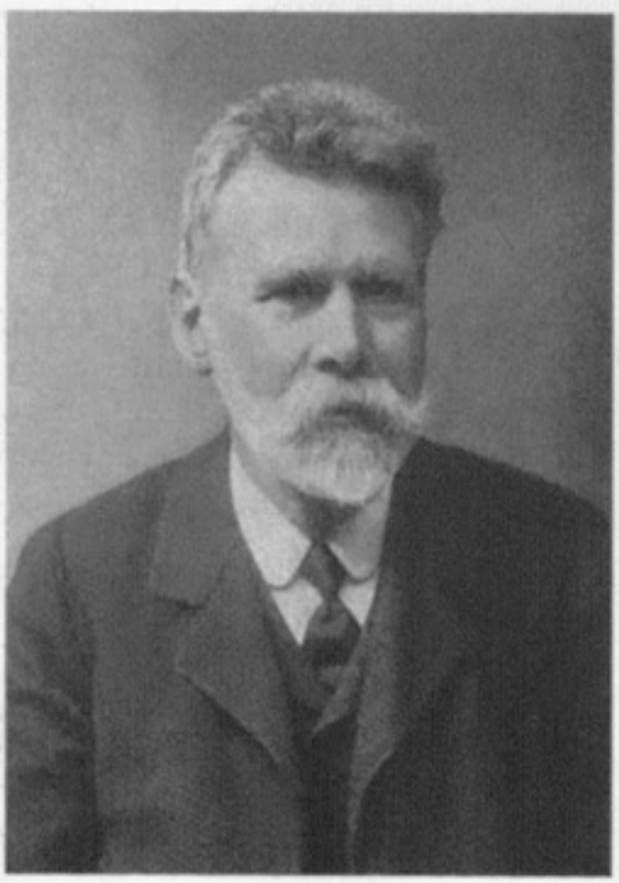
Є. Чикаленко

О. Лотоцький

О. Бородай

Ф. Вовк

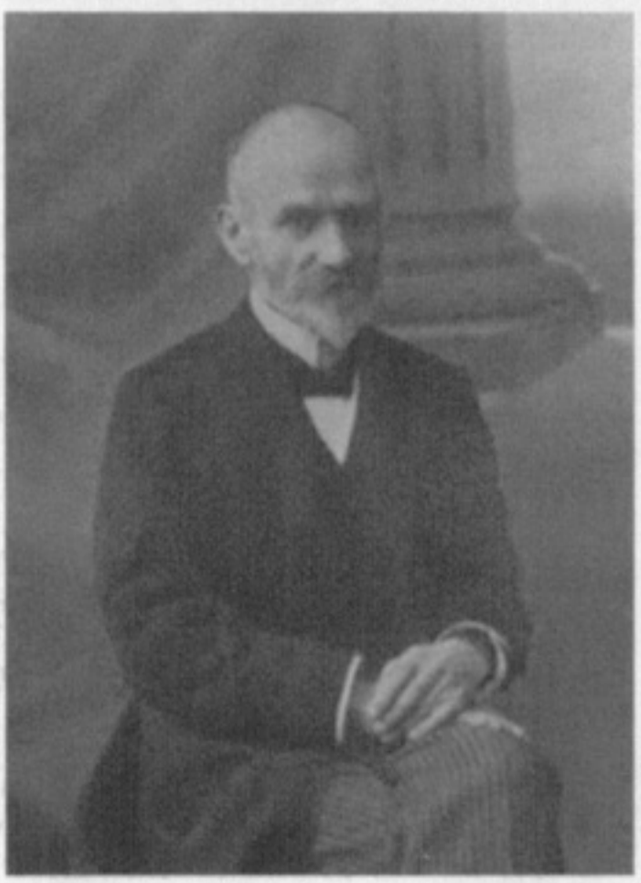
Д. Мордовець

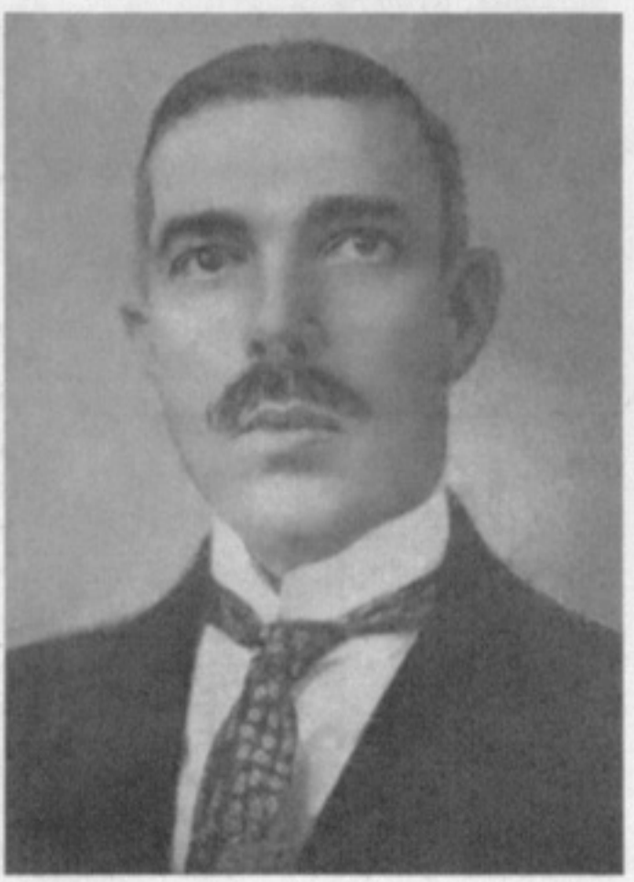
О. Колюбакин

М. Славинський

І. Бодуен де Куртене

М. Корчинський

В. Піснячевський

Ф. Федоровський

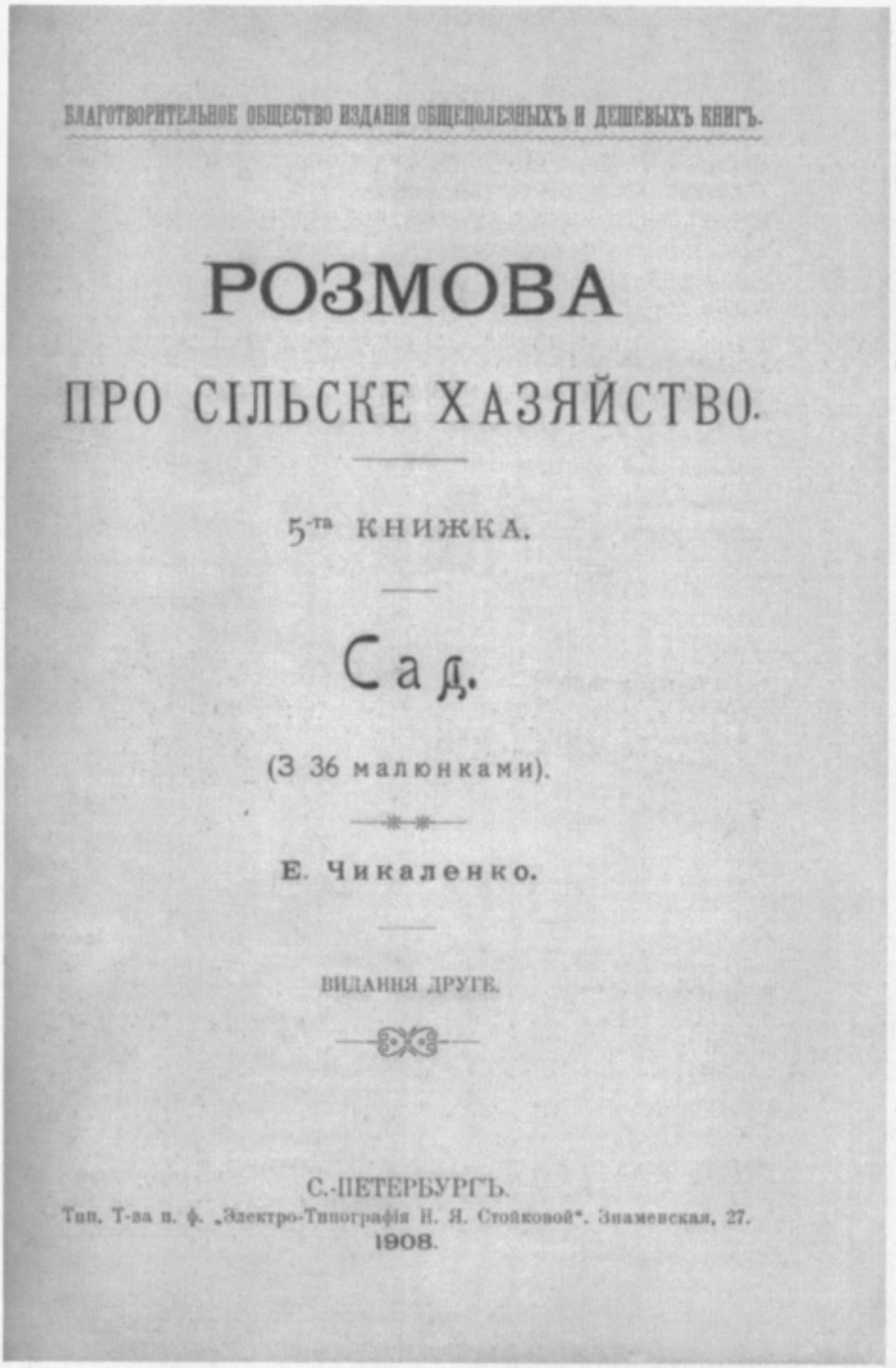
М. Ковалевський

Петербурзький україноф іл. Кін. XIX ст.

Обкладинки книжок Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг для народу

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО ИЗДАНІЯ ОБЩЕПОЛЕЗНЫХЪ И ДЕШЕВЫХЪ КНИГЪ.

РОЗМОВА

ПРО СІЛЬСКЕ ХАЗЯЙСТВО.

5-та книжка.

Сад.

(З 36 малюнками).

Е. Чикаленко.

ВИДАННЯ ДРУГЕ.

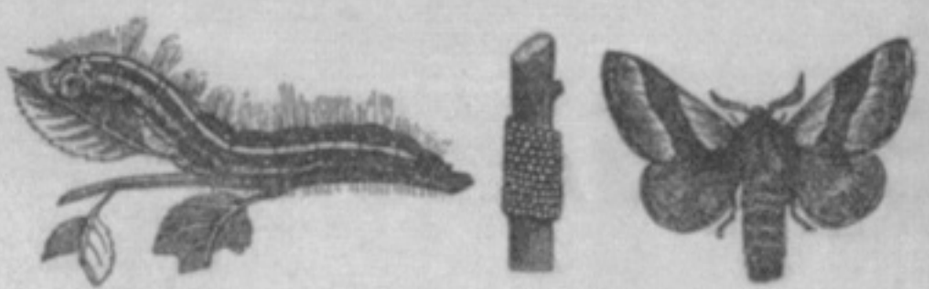
С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Тип. Т-ва п. ф. „Электро-Типографія Н. Я. Стойковой". Знаменская, 27.
1908.

Титульна сторінка книжечки Є. Чикаленка «Сад»
із серії «Розмови про сільське хазяйство»

Самий хрущ мало шкодить нашим садам, зате його гробак часом робить велику шкоду: він підїдає корінці молодим деревцям. Коли в розсаді чи школьці сохнуть деревця, то треба кругом їх роскопати землю і знайти шкодливого гробака.

З 5-го малюнка видко, як метелик—самичка **непарного шовкопряда** кладе на корі купкою свої яечка; рядом з нею сидить й самець, а під ними їхня гусінь, що обїдає лист на родючих і на де-яких лісових деревах; між листам видко, як гусінь цього метелика завинулась вже павутиною в кокон (малюнок 5-й).

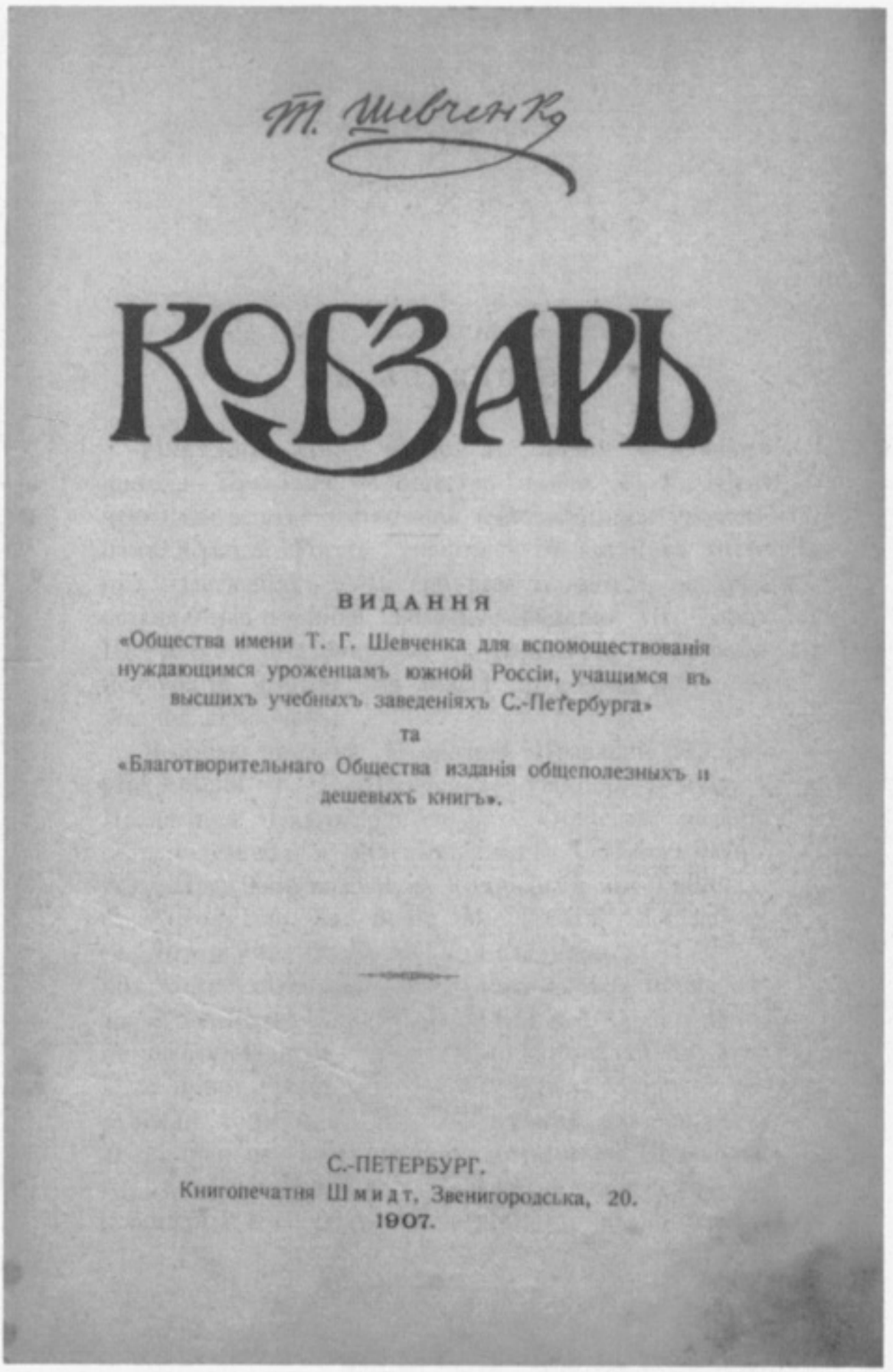
На малюнку 6-му намальовано другого **шовкопряда**, що кладе і зліплює слизью свої яечка кільцем круг тонких гилочок, які діти звуть «зозулиним памистом»; з цих яечок вилуплюється гусінь, показана на малюнку, що теж в наших садах обїдає листя на деревах (малюнок 6-й).

Малюнок 6.

Велику ще шкоду робить деревам, особливо яблуням, так звана **древесниця** (малюнок 7-й); це великий білий метелик, в темних кранках. Він в Петрівку кладе на молодих гильках свої яечка, з яких в Спасівку вилазить біла крапчаста гусінь, що проточує кору на гильках. На другий год, коли вона стає більшою, вона провірчує товсте дерево, залазить в середину і тим дуже шкодить йому. Щоб вигубити цю гусінь, треба в маї місяці, поки ще не вилетів метелик, проштурхувати мягким дротом повірчені гусінью діри; знайти цю гусінь легко, бо з дірочок, які вона поточила, тече сік та сиплеться тирса (малюнок 7-й).

Сторінка з книжечки Є. Чикаленка «Сад»

Т. Шевченко

КОБЗАРЬ

ВИДАННЯ

«Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществованія нуждающимся уроженцамъ южной Россіи, учащимся въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ С.-Петербурга»

та

«Благотворительнаго Общества изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ».

С.-ПЕТЕРБУРГ.
Книгопечатня Шмидт, Звенигородська, 20.
1907.

Титульна сторінка «Кобзаря» 1907р., виданого за редакцією В. Доманицького

В. Доманицький

В. Доманицький та В. Липинський. Квітень 1908 р. Фото друкується вперше

Комісія «Словника живої мови»
Стоять зліва направо: В. Дем'янчук, В. Ганцов, Г. Голоскевич, О. Андрієвська.
Сидять: П. Стебницький, А. Кримський, М. Грінченко, С. Єфремов. Фото 1922 р.

Редакція «Ради», 1906 р.

Редакція «Ради», 1910 р. Зліва направо сидять: О. Кузьминський, С. Черкасенко, Л. Пахаревський, Є. Чикаленко, Г. Шерстюк, С. Єфремов, Ф. Матушевський. Стоять: М. Гехтер, П. Понятенко, М. Вороний, М. Павловський, П. Гай, П. Сабалдир, С. Васильченко, О. Олесь

СЕЛО

українська народня ілюстрована газета для селян і робітників

Виходить у Київі що тижня въ четвер.

Передплата на рік 2 р., на пів-року 1 р. 10 к., на 3 місяці 60 к.

Передплату посилати в Київ, Велика Володимирська № 28 при книгарні „Літературно-Наукового Вістника".

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1910 РІК.

на українську політичну, економичну і літературну газету
(рік видання п'ятий)

РАДА,

яка виходить у Київі що дня, окрім понеділків і днів після свят, українською мовою по програмі звичайних великих політичних газет.

Особливу увагу РАДА звертає на місцеве життя провінції.

Передплатники що підпишуться на газету на цілий рік і виплатять відразу або по частках цілорічну передплату (6 руб.), одержать **БЕЗПЛАТНО** такі книжки: **„Українсько-Російський словник" В. Дубровського** під редакц. Ів. Стешенка, вид. „ЧАС" 1909 р., ц. 75 к. і **Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів, В. Доманицького,** вид. 1906 року, ц. 20 к., а також **ЗА ДОПЛАТУ** 6 рублів можуть одержати **Словник Української мови,** збіраний редакцією журнала „Кіевская Старина", виданий у Київі в 1909 році під редакцією і з доповненнями Б. Грінченка, в 4-х великих томах, що продається по книгарнях за 8 руб. без пересилки, (словник одержав від Рос. Акад. Наук премію ім. Костомарова).

Передплату на рік можна виплачувати частками в такі строки: на 1 янв. 3 карб. і на 1 апр. 3 карб.; в 3 строки: на 1 янв. 2 карб., на 1 марта 2 карб. і на 1 мая 2 карб., або по 1 карб. що міс. на протязі першого півріччя.

Адреса редакції і головної контори: у Київі, Вел.-Підвальна вул., д 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Редактор *М. Павловський.* Видавець *Є. Чикаленко.*

Оголошення про передплату на газети «Село» й «Рада», вміщене у книжечці «Розмови про сільське хазяйство»

В. Симиренко

Ф. Матушевський

С. Єфремов

Л. Жебуньов

О. Русов

П. Морачевський

І. Пулюй

П. Сабалдир. 1916 р.
Фото публікується вперше

Видавництво «Вік».
Зліва направо стоять: С. Єфремов, В. Доманицький, Ф. Матушевський.
Сидять: С. Страшкевич, В. Дурдуківський, О. Лотоцький

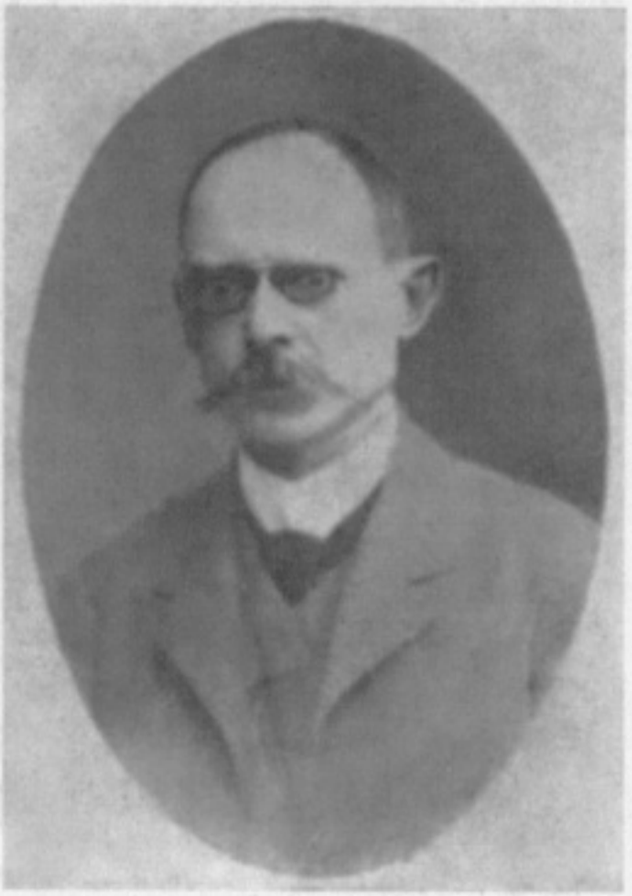

Обкладинки книжок видавництва «Вік»

А. В'язлов

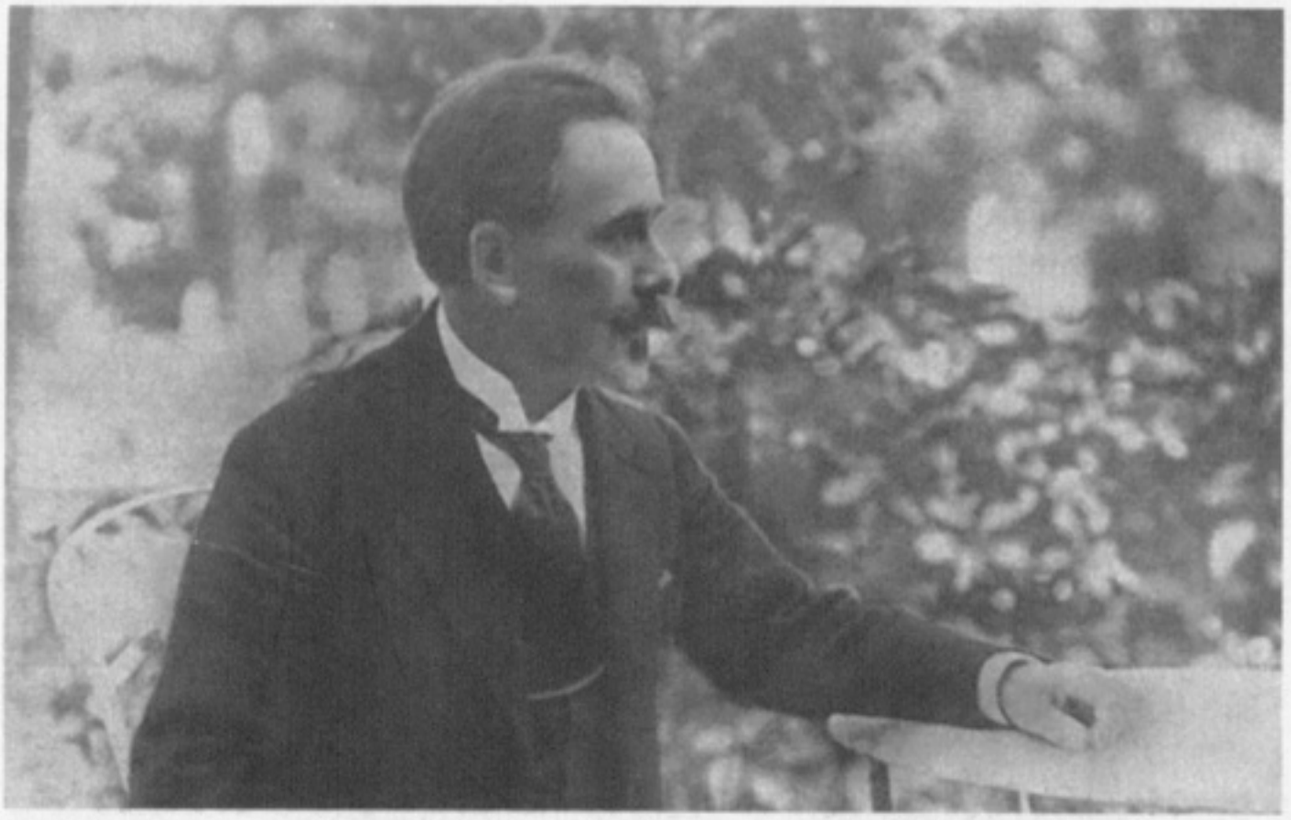
М. Біляшівський

В. Шемет

С. Шемет

О. Саліковський

П. Чижевський

І. Присецький

Проект пам'ятника Т. Шевченкові. Автор — А. Шіортіно

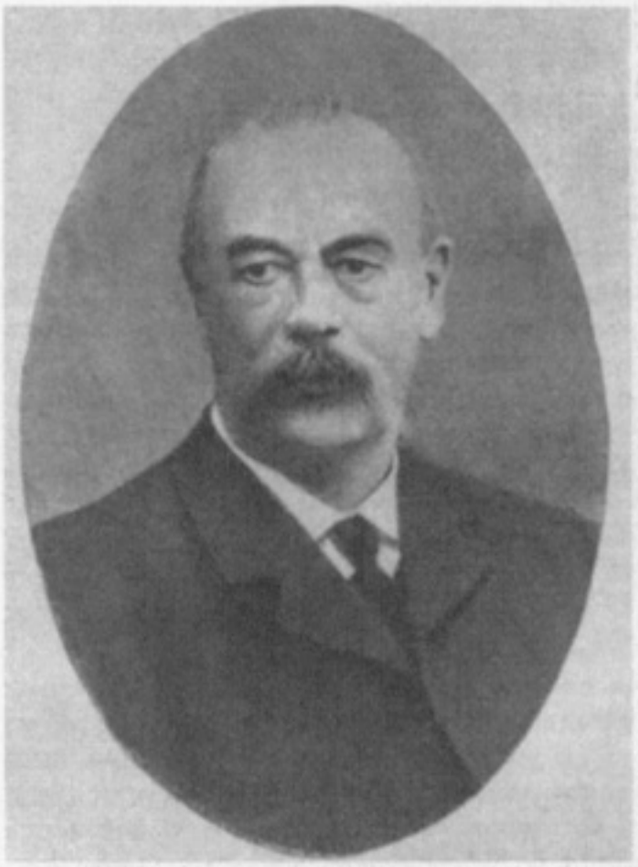
М. Гаврилко

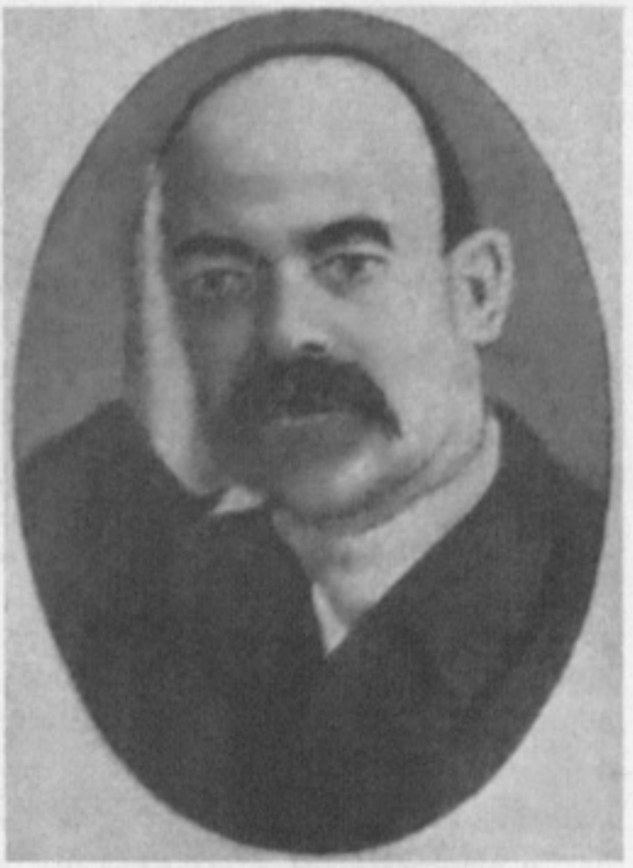
Проект пам'ятника Т. Шевченкові.
Автор — М. Гаврилко

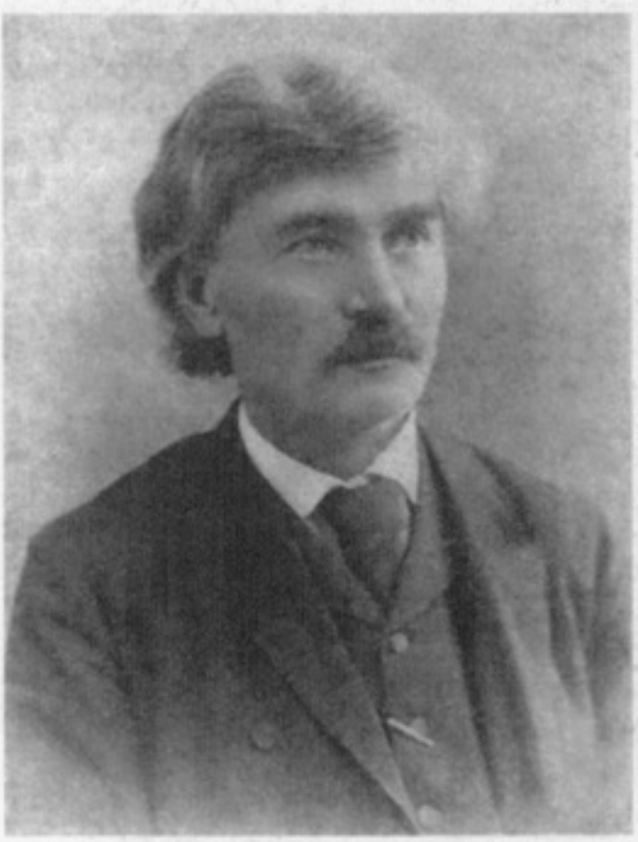
Фрагменти проекту пам'ятника Т. Шевченкові
скульптора М. Гаврилка

І. Шраг

С. Нечитайло

В. Антонович

М. Комаров

«Український хутір» на Південноросійській сільськогосподарській, промисловій і кустарній виставці в Катеринославі. 1910 р.

Спів кобзаря біля «українського хутора» на Південноросійській виставці в Катеринославі. 1910 р.

Медаль, якою було нагороджено Є. Чикаленка на Південноросійській виставці в Катеринославі 1910 р., та свідоцтво до неї

У Кононівці: родина Чикаленків з Миколою та Остапом Лисенками

Діти Є. Чикаленка. Зліва направо: Вікторія, Петро, Ганна, Іван, Левко

Марія Чикаленко з сином Іваном

Петро Чикаленко, 1914 р.

Є. Чикаленко та Ю. Садик, 1909 р. Фото публікується вперше

Є. Чикаленко з Ю. Садик, 1909 р. Фото публікується вперше

У Перешорах. Є. Чикаленко, Ю. Садик та їхні гості. Фото публікується вперше

Українська маніфестація в Києві. 1 квітня 1917р.

Київська міська дума. Початок XX ст.

В. Доманицький та В. Липинський. Квітень 1908 р. Фото друкується вперше

Комісія «Словника живої мови»
Стоять зліва направо: В. Дем'янчук, В. Ганцов, Г. Голоскевич, О. Андрієвська.
Сидять: П. Стебницький, А. Кримський, М. Грінченко, С. Єфремов. Фото 1922 р.

Наукове видання

Євген ЧИКАЛЕНКО
Петро СТЕБНИЦЬКИЙ

Листування. 1901–1922 роки

Головний редактор: Юлія Олійник
Редактор: Ірина Давидко
Дизайн та верстка: Марія Шмуратко

Підписано до друку 01.05.2008. Формат 70X100/16
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Коріна
Умовн. друк. арк. 57,24. Облік.-видавн. арк. 68,69
Наклад 1000. Замовлення № 4917

ТОВ «Темпора»
01030, м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 32, оф. 4
Тел./факс: (044) 234-46-40
www.tempora.com.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК № 2406 від 13.01.2006

Підготовка до друку: ТОВ «Перфект Стайл»
Київ, вул. Машинобудівна, 46
Тел./факс: (044) 494-29-56. E-mail: perfect@toko.kiev.ua

Відруковано:
ЗАТ «Книга»
04053, Київ-53, вул. Артема, 25
Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
№ 2325 від 25.10.2005

Зам. 8-102.

Тягне нас одно до одного,
бо у нас багато є спільного —
ні Ви, ні я ніколи не ставили свого Я
во главі угла, як кажуть не ставали на диби...

Є. Чикаленко, 14 жовтня 1907 р.